UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 01034442 2

Digitized by the Internet Archive
in 2009 with funding from
University of Toronto

http://www.archive.org/details/s2operaomniaacce01lact

45

CORPVS
SCRIPTORVM ECCLESIASTICORVM
LATINORVM

EDITVM CONSILIO ET IMPENSIS

ACADEMIAE LITTERARVM CAESAREAE

VINDOBONENSIS

VOL. XIX

L. CAELI FIRMIANI LACTANTI OPERA OMNIA

ACCEDVNT

CARMINA EIVS QVAE FERVNTVR ET L. CAECILII QVI INSCRIPTVS EST DE MORTIBVS PERSECVTORVM LIBER

RECENSVERVNT

SAMVEL BRANDT ET GEORGIVS LAVBMANN

PRAGAE F. TEMPSKY. VINDOBONAE F. TEMPSKY LIPSIAE G. FREYTAG.

BIBLIOPOLA ACADEMIAE LITTERARVM CAESAREAE VINDOBONENSIS.

MDCCCLXXXX.

Reprinted with the premission of the original publishers.

JOHNSON REPRINT CORPORATION
111 Fifth Avenue, New York, N. Y. 10003

JOHNSON REPRINT COMPANY LIMITED
Berkeley Square House, London, W. 1

L. CAELI FIRMIANI LACTANTI

OPERA OMNIA

ACCEDVNT

CARMINA EIVS QVAE FERVNTVR

ET

L. CAECILII QVI INSCRIPTVS EST DE MORTIBVS PERSECVTORVM LIBER

RECENSVERVNT

SAMVEL BRANDT ET GEORGIVS LAVBMANN

PARS I

SECTIO II

(pp. 274-761)

DIVINAE INSTITVTIONES ET EPITOME DIVINARVM INSTITVTIONVM

RECENSVIT

SAMVEL BRANDT

PRAGAE F. TEMPSKY. VINDOBONAE F. TEMPSKY LIPSIAE G. FREYTAG.

BIBLIOPOLA ACADEMIAE LITTERARVM CAESAREAE VINDOBONENSIS.

MDCCCLXXXX.

Reprinted with the permission of the original publishers.

JOHNSON REPRINT CORPORATION
111 Fifth Avenue, New York, N. Y. 10003

JOHNSON REPRINT COMPANY LIMITED
Berkeley Square House, London, W. 1

BR
65
L2
1890 a
pt 5 1
sec. 2

First reprinting, 1965, Johnson Reprint Corporation
Printed in the United States of America

LIBER IV

DE VERA SAPIENTIA ET RELIGIONE.

1 1. Cogitanti mihi et cum animo meo saepe reputanti priorem illum generis humani statum et mirum pariter et indignum uideri solet, quod unius saeculi stultitia religiones uarias suscipientis deosque multos esse credentis in tantam subito ignorationem sui uentum est, ut ablata ex oculis ueritate neque religio dei ueri neque humanitatis ratio teneretur, hominibus non in
2 caelo summum bonum quaerentibus, sed in terra. quam ob causam profecto saeculorum ueterum mutata felicitas est. coeperunt enim relicto parente et constitutore omnium deo insensibilia digitorum suorum figmenta uenerari. quae prauitas quid
3 effecerit aut quid malorum adtulerit, res ipsa declarat. auersi namque a summo bono, quod ideo beatum ac sempiternum est, quia uideri tangi conprehendi non potest, et a uirtutibus ei bono congruentibus, quae sunt aeque inmortales, ad hos corruptos et fragiles deos lapsi et studentes iis rebus quibus solum corpus ornatur alitur delectatur, mortem sibi perpetuam

B(G)RHSPV] 1 *ab initio libri incepit codicis G pag. 71 (42), in qua nihil legi poterat* 3 Cogitanti *PV edd., conl. Cic. de or. I 1, 1 (*cogitanti mihi saepenumero et memoria uetera repetenti perbeati fuisse . . . illi uideri solent*), p. Deiot. 13, 38 (*haec ille reputans et dies noctesque cogitans*), Minuc. Fel. c. 1, 1 (*cogitanti mihi et cum animo meo Octaui . . . memoriam recensenti*), Consideranti BRHS post* mihi *hoc* constantine imperator *R,* constanti ĩmp. *S; cf. Prolegomena* 4 et *(ante* mirum*) del. Heumannus* 5 quod *om. H* saeculi *om. P* stultitiae *P,* stultitiam *V* suscipientes *BH* 6 credentes *(sed tert.* e *ex* i *B m. 2 uel 3) BHP*^{1}, -es *in* -is *corr. P*^{3} ignorationes sui *H*^{1}, ignorationem ui *H*^{2} ignorantiam *V* 7 ex] ab *H* ueritate* (m *er.) H* neque religio dei ueri *om. P* 8 ueri dei *B* tenetur *H* 9 caelum *RSP*^{1}, *corr. P*^{3} terrā̈ *(~er.) B* 11 insensibilia digitorum] insensibilium *P* 13 efficerit *B*^{1} *(corr. B*^{3}*) H* 15 et *B*^{ar} *(nunc eras.) R, om. SP,* ut *HV* 16 et *ex* ei *B*^{3}, et *SP* quae sunt aeque inmortales *om. P* 17 faciles *R* iis *R*^{1}, iis *R*^{2}, his *cett.* 18 perpetuam *P*^{3}

cum diis et cum bonis corporalibus quaesierunt, quia morti corpus omne subiectum est. insecuta est igitur huiusmodi religiones iniustitia et inpietas, sicuti fuerat necesse. desierunt etenim uultus suos in caelum tollere, sed deorsum mentes hominum depressae terrenis ut religionibus, sic etiam bonis inhaerebant. secutum est discidium generis humani et fraus et nefas omne, quia spretis aeternis atque incorruptis bonis, quae sola debent ab homine concupisci, temporalia et breuia maluerunt maiorque hominibus ad malum fides fuit, qui prauum recto, quia praesentius fuerat, praetulerunt. sic humanam uitam prioribus saeculis in clarissima luce uersatam caligo ac tenebrae conprehenderunt: et quod huic prauitati congruens erat, postquam sublata sapientia est, tunc demum sibi homines sapientium nomen uindicare coeperunt. tum autem nemo sapiens uocabatur, cum omnes erant: utinamque nomen illut aliquando publicum quamuis ad paucos redactum tamen uim suam retineret. possent enim fortasse pauci illi uel ingenio uel auctoritate uel adsiduis hortamentis liberare populum uitiis et erroribus. sed adeo in totum sapientia occiderat, ut ex ipsa nominis adrogantia nullum eorum qui uocarentur appareat fuisse sapientem. et tamen prius quam haec philosophia quae dici- 1 4 5 6 7 8 9

AUCTORES 6 s.] cf. Ouid. Metam. I 128 ss. § 8] cf. Cic. Tusc. V 3, 7.

B(G)RHSPV] 1 *post* diis *excidisse* suis inanibus *(cf. V 12, 13) uel simile existimo,* ⟨his⟩ diis *Schoellius* corporbus *sic H,* corporibus *V* quaesiuerunt *H* 2 omne corpus *B* huiꝰs mundi *S* 3 religionis *HP*¹, -is *in* -es *corr. P*³ et inpietas *om. R* sicut *H* 4 enim *BSHP* suos *(pr.* s *add. m. 3) P* sed] et *B* muntes B^{ac} *a* Mentes *incipit codicis G pag. 72 (41) paene tota lecta* 5 hominis *P* religionibꝰ *P*³ 6 inhęserunt (a *s. l. eras., quod add. m. 2) B,* [heserunt] *G* 7 omne *om. H,* omneș *(exp. m. 3) P* sp̄*tis *(e er.) S,* sptis *(i. e.* spertis*) V* 8 temporalia] corporalia *H* 9 maior *H* malum] prauum *H* fideꝰ *P;* impetus *Heumannus* 10 rectō *ex* rectū *S*² quia] quoniam *S* praesentium *B,* presentis *H* 11 uersata *H* 12 cō|praehenderunt *(a del. m. 3) B* huꝰc *V*² 13 erit *R*¹ tum *(sed* m *ex* nc *B*³*) BS* homi^{n}esapientium *(corr. m. 2) V* 14 sapientiae *B,* s[a]pie[ntiae] *G* tū *(˜ m. 2) H* 15 utinam *H* 16 aliquando *om. H* ad] apud *H* 17 retinere*t (ϯ *final. ras. ex* ℵ*) B* 18 uel adsiduis hortamentis *om. R alt.* uel *om. H* a uitiis *P* 19 occiderant *V* 20 adrogantia] adroganti adsumtione *R* uocaretur *GH* 21 et] sed *V* quaeque *V*

tur esset inuenta, septem fuisse traduntur, qui primi omnium quia de rebus naturalibus quaerere ac disputare sunt ausi,
10 sapientes haberi appellarique meruerunt. o miserum calamitosumque saeculum, quo per orbem totum septem soli fuerunt qui hominum uocabulo cierentur! nemo enim potest iure dici
11 homo nisi qui sapiens est. sed si ceteri omnes praeter ipsos stulti fuerunt, ne illi quidem sapientes, quia nemo sapiens esse
12 uere iudicio stultorum potest. adeo ab iis afuit sapientia, ut ne postea quidem increscente doctrina et multis magnisque ingeniis in id ipsum semper intentis potuerit perfici ac ueritas conprehendi. nam post illorum septem sapientium gloriam incredibile est, quanto studio inquirendae ueritatis Graecia omnis
13 exarserit. ac primum nomen ipsum sapientiae adrogans putauerunt seque non sapientes, sed studiosos sapientiae uocauerunt. quo facto et illos qui temere sapientium sibi nomen asciuerant, erroris stultitiaeque damnarunt et se quoque ipsos ignoran-
14 tiae, quam quidem non diffitebantur. nam ubicumque rerum natura ingeniis eorum quasi manus opposuerat, ne rationem possent aliquam reddere, testificari solebant nihil scire se, nihil cernere. unde multo sapientiores inueniuntur qui se

B(G)RHSPV] 1 ẽẽt *(i. e.* esset, *sed* t *add. m. 2) S,* esse *V* esset inuenta] inueniretur *P* semtem *V* 2 ac] aut *H* 3 *in* calamitosum *desinit codicis G pag. 72 (41), sequitur pag. 73 (178) ter scripta, in qua nihil agnosci poterat* 4 in quo *H* 5 hominis *H* iure potest *B* iuri *S* dici *(alt.* i *ras. ex al. litt.) V* 6 hom̥inisi *(corr. m. 3) P* omnes] homines *H* 7 ne illi quidem sapientes *om. H* quia nemo sapiens *in spatio relicto add. V*^{2} 8 his *BHSP* ẘafuit *B*^{2} sapientia *(*apien *in ras. ex* tulti *m. 3) B* 9 ne *om. P* increstente *V* 10 in id ipsum] in ipsam *R,* id in ipsum *H,* et id ipsum *V* potuerit *RS,* filosofia non *(s. l. m. 3)* potuerit *B,* non potuit *H,* non potuerit *PV ex* perfici *part. in ras.* percipi *corr. B*^{3} ac *(sed del. m. 1)* ueritas et compraehendi *P* ueritas ac *edd.* 12 quanto] qu∗a nos *(*i *er.) H,* quantum *P*^{1} *(corr. P*$^{3?}$*) V* gratia *V* 13 nomen *om. V* ipsũ∗ *S* sapientiae] sapiens *B* 14 sapientes] sapientis *R*^{1} *(in* -es *corr. R*^{2}*) V* 15 asciuerunt *B,* adsciuerunt *H,* ạsiuerunt *(sic corr. m. 2) S* 16 stultitiaequae *P*^{ar}*V* damnauerunt *B* 17 quidam *(*a *in ras. ex* e*) B*^{3} diffidebantur *H,* diffitebantur *(*e *ex* a *m. 2) S* 18 naturam *H* opposuissent *(*isse *in ras. ex* erat*) B*^{2}*,* adposuerat *H,* opposuerat *(pr.* o *ex* a *m. 2) S* nec *BR* 19 aliquam possent *BSP* reddere, *S*^{2} sci∗re *V* 20 multo∗ *S*

⟨insipientes esse⟩ aliqua ex parte uiderunt quam illi qui se sapere crediderant.

2. Quare si neque illi fuere sapientes qui sunt appellati neque posteriores qui non dubitauerunt insipientiam confiteri, quid superest nisi ut alibi sit quaerenda sapientia, quia non est ubi quaerebatur inuenta? quid autem putemus fuisse causae cur tot ingeniis totque temporibus summo studio ac labore quaesita non reperiretur, nisi quod eam philosophi extra fines suos quaesierunt? qui quoniam peragratis et exploratis omnibus nusquam ullam sapientiam conprehenderunt et alicubi esse illam necesse est, apparet ibi potissimum esse quaerendam ubi stultitiae titulus apparet: cuius uelamento deus, ne arcanum sui diuini operis in propatulo esset, thensaurum sapientiae ac ueritatis abscondit. unde equidem soleo mirari, quod cum Pythagoras et postea Plato amore indagandae ueritatis incensi ad Aegyptios et Magos et Persas usque penetrassent, ut earum gentium ritus et sacra cognoscerent — suspicabantur enim sapientiam in religione uersari —, ad Iudaeos tantum non accesserint, penes quos tunc solos erat et quo facilius ire potuissent. sed auersos esse arbitror diuina prouidentia, ne scire possent ueritatem, quia nondum fas erat alienigenis hominibus religionem dei ueri iustitiamque notescere. statuerat enim deus adpropinquante ultimo tempore ducem magnum caelitus mittere, qui eam perfido ingratoque populo ablatam

EPITOME 6—10] c. 35, 5. 22—278, 1] cf. c. 38, 5 ut alium — congregaret.

B(G)RHSPV] 1 insipientes esse *addidi; cf.* insipientiam confiteri *c. 2, 1* uiderunt] uidere *cum edd. quibusd. Heumannus* qui *om. S* 2 crediderunt *H hinc fere incepit codicis G pag. 74 (177) ter scripta, in qua nihil agnosci poterat* 7 cur *om. R* ac] et *HSP* 9 quaesiuerunt *H* 10 illam *HV*^{1} aliubi *(sic)* illam necesse est *V* 12 stultitia *H post* cuius *add.* sub *m. recentiss. P* deus ne *om. H* ne* *(c ? er.) S*, nec, *sed* c *del. P*, de *V* 13 sui] summi sui *B* diuini sui *S* ⟨in⟩ *B*^{3} esse *H* thensaurum *H*, tensaurum *B*, thesaurum *RSV*, the⟨n⟩saurum *(exp. m. 3) P* 14 e⟨o⟩quidem *sic B*^{3}, quidem *S* 15 inuestigandae *H* accensi *R* 16 et *ante* Magos] ac *R* 17 ritus et *om. V* suspicantur *P*^{1} *(corr. P*^{3}*) V* 19 paenes (ae *ex* e) *B*^{3} scire *ex* ire *H*^{2} 20 scire *om. P*^{1}, *sed s. l. post* ueritatem *add.* cognoscere *P*^{3} 21 qua *H*, quia *(*q *add. m. 3) P* 22 ueri dei *H* ⟨in⟩notescere *P*^{3} 24 perfido *(*o *in ras. ex 2 litt. m. 2) H, part. ras. ex* permitto *? V*

exteris nationibus reuelaret. qua de re in hoc libro adgrediar disputare, si prius ostendero sapientiam cum religione sic cohaerere, ut diuelli utrumque non possit.

1 3. Deorum cultus, ut in primo libro docui, non habet sapientiam, non modo quia diuinum animal, hominem, terrenis fragilibusque substernit, sed quia nihil ibi disseritur quod proficiat ad mores excolendos uitamque formandam; nec habet inquisitionem aliquam ueritatis, sed tantummodo ritum colendi,
2 qui non officio mentis, sed ministerio corporis constat. et ideo non est illa uera religio iudicanda, quia nullis iustitiae uirtutisque praeceptis erudit efficitque meliores. ita philosophia quia religionem id est summam pietatem non habet, non est
3 uera sapientia. nam si diuinitas, quae gubernat hunc mundum, incredibili beneficentia genus hominum sustentat et quasi paterna indulgentia fouet, uult profecto gratiam sibi referri et honorem dari, nec constare homini ratio pietatis potest, si caelestibus beneficiis extiterit ingratus, quod non est utique sapientis.
4 quoniam igitur ut dixi philosophia et religio deorum diiuncta sunt longeque discreta, siquidem alii sunt professores sapientiae, per quos utique ad deos non aditur, alii religiones antistites, per quos sapere non discitur, apparet nec illam esse
5 ueram sapientiam nec hanc religionem. idcirco nec philosophia potuit ueritatem conprehendere nec religio deorum rationem
6 sui, qua caret, reddere. ubi autem sapientia cum religione

EPITOME 13—17] c. 36, 3. 18—279, 14] c. 36, 4 s.

BRHSPV] 1 exteris *edd. conl. c. 2, 5* (alienigenis hominibus*); IV 11, 2; Epit. 38, 5; adde 'Cyprian.' III 138, 10 Hartel;* ceteris *(uel* caet-*)* *C* adgredior *H* 2 sapientia *H* religione *P*^{3} cohereret *H* 4 priore *SPV* 6 fragilibus *H* subternit *H* quia nihil — ueritatis sed *(8) om. S* disserit *B* proficiatur *B*^{3} 7 colendos *P* uitam *P* 9 restat *H* et *om. H* 10 religio uera *HS* 12 quia] quae *H* religionem] ueram religionem *B* 13 si *del. P*^{3} diuinitas *V* 14 incredibili*** *(*bus *er.) R* beneficientia *(sed alt.* i *s. l. B*^{2}*)* *BHV* hominũ *ex* humanũ *R* sustinuit *B*^{1}*, part. ras. corr. B*^{3} 15 uult] ut *H* gratia *H* 17 institerit *H* ingratus *(*tus *ex* tis *m. 2) R* utique *(*i *ras. ex* u*) B* sapienti *P* 18 diiuncta *BR*^{1}, disiuncta *R*^{2}*HSPV* 20 additur *P*, a*ditur *(*d *er.) V* antestites *HV* 21 ueram esse *H* ess&// *V*

inseparabili nexu cohaeret, utrumque esse uerum necesse est, quia et in colendo sapere debemus, id est scire quid nobis et quomodo sit colendum, et in sapiendo colere id est re et actu quod scierimus inplere. ubi ergo sapientia cum religione 7 coniungitur? ibi scilicet ubi deus colitur unus, ubi uita et actus omnis ad unum caput et ad unam summam refertur, denique idem sunt doctores sapientiae qui et dei sacerdotes. nec tamen moueat quemquam quia et saepe factum est et fieri 8 potest, ut philosophus aliquis deorum suscipiat sacerdotium: quod cum fit, non tamen coniungitur philosophia cum religione, sed et philosophia inter sacra cessabit, et religio, quando philosophia tractabitur. illa enim religio muta est, non tantum 9 quia mutorum est, sed quia ritus eius in manu et in digitis est, non in corde aut in lingua, sicut nostra, quae uera est. id- 10 circo et in sapientia religio et in religione sapientia est. ergo non potest segregari, quia sapere nihil aliut est nisi deum uerum iustis ac piis cultibus honorare. multorum autem deo- 11 rum cultum non esse secundum naturam etiam hoc argumento colligi et conprehendi potest: omnem deum qui ab homine colitur necesse est inter sollemnes ritus et precationes patrem nuncupari, non tantum honoris gratia, uerum etiam rationis, quod et antiquior est homine et quod uitam salutem uictum

EPITOME § 7. 11. 13—23] cf. c. 2, 2. 14—17] c. 36, 1 (et quidem — dicendum est). 5.

BRHSPV] 2 sapere debemus id est scire *in spatio relicto add. V*^{2} idest *ex* idem *S*^{2}, *item* 3 3 in *om. B* colere *(alt.* e *ex* i *m. 2) V* re] et re *H* actum *P* 4 quod] qui *B* scimus *R* ibi *(pr.* i *ex* u) *S* sapientia^{a} *P*^{3} 5 ibi *om. B, eras. S* *an* uitae actus *? cf. VI 12, 3; III 19, 9; V 9, 23* 6 ad *(ante* unam*) om. B* 7 ⟨ubi⟩ denique *Heumannus* 8 et *(ante* saepe*) om. SP* 9 ut filosofus *in spatio relicto add. V*^{2} deorum *om. P* suscitat *V* sacerdotum *H*^{1}*V* 10 fit] uiuit *S* philofia *P* 11 cessauit *S* 12 tractatur *H* est *ex* et *P* 13 se^{d} *P*^{3} manu^{s} *(s m. 2)* digitis *R*, manu et digitis *H* 14 no^{n} *P*^{3} in *(ante* lingua*) om. R* nostrae *Hartelius* 15 religio et in^{i} *P*^{3} religio — segregari] religio sapientia est ergo et in religione non potest segregari *R* 16 potesit *P* 17 uerum deum *R* 18 cultus *P edd.* esset *V* 19 potest — colitur necesse] potest deum necesse est *R* cō[praehendi *B* omnem deum] omne enim *H* qui] quod *H*, quia *(exp. m. 3) P* 21 gratia] causa *B* uerum etiam *om. P*, sed et^{i} *P*^{3} 22 et quod *V* homine* (m *er.) B* uictum$^{q.}$ *B*^{3}

12 praestat ut pater. itaque et Iuppiter a precantibus pater uocatur et Saturnus et Ianus et Liber et ceteri deinceps: quod Lucilius in deorum concilio inridet:

ut
nemo sit nostrum, quin aut pater optimus diuum
aut Neptunus pater, Liber, Saturnus pater, Mars,
Ianus, Quirinus pater siet ac dicatur ad unum.

13 quodsi natura non patitur ut sint unius hominis multi patres — ex uno enim procreatur —, ergo etiam deos multos colere
14 contra naturam est contraque pietatem. unus igitur colendus est, qui potest uere pater nominari: idem etiam dominus sit necesse est, quia sicut potest indulgere, ita etiam cohercere.
15 pater ideo appellandus est, quia nobis multa et magna largitur, dominus ideo, quia castigandi ac puniendi habet maximam potestatem. dominum uero eundem esse qui sit pater etiam iuris ciuilis ratio demonstrat. quis enim poterit filios educare,
16 nisi habeat in eos domini potestatem? nec inmerito pater familias dicitur, licet tantum filios habeat: uidelicet nomen patris conplectitur etiam seruos, quia 'familias' sequitur, et nomen familiae conplectitur etiam filios, quia 'pater' antecedit.

AUCTORES 4 ss.] lib. I frg. IX.

BRHSPV] 1 et *om. H,* ut *S* iuppitur *V* a *om. R* 2 et *om. H* saturnus *P*³, saturnis *V* *post* liber *hoc ex 6 s.* saturnus pater mars ianus quirinus pater *H* 3 lucillius *H* concilio *V*² 4 ut *V, idem in fine uersus scr. Marxius, stud. Lucil. pag. 54,* uti *BRSP,* utine *H;* uti ⟨nunc⟩ *in fine uersus scr. Baehrensius (frg. 8);* nemo ut sit *initium insequ. uersus facit LMuellerus* 5 siet *BV, quod ex 7 sumptum esse existimo* 6 aut] atque *V* neptunus] neminus *P* pater *om. B*¹, *add. B*³, pater**** *H* Liber *om.,* saturnus — quirinus pater *hic om., sed post* liber *2 intrusit H* pater *om. B* 7 siet *B,* si et *RSP,* et *H,* sic et *V* ac] hoc ac *R,* hoc *H,* hac *S* ad unum *om. P* 8 patietur *R* 9 ergo *V* etiam] et *B* 10 unius *V* colendum *V* 11 pater nominari] pominari *sic V* 12 qui *B* sic̃ *(~m. 2 ?) S* cohercere *BS,* coercere *rell.* 14 dominus] dm̃ *H* ac] et *H* 15 uero *om. H* 16 demonstrat ratio *BS*ᵃᶜ filios possit *B,* filios poterat *V* 18 tanti/// *ex* tantum *B* habet *H* 19 etiam et *H* seruos — conplectitur *(20) om. P* conplectitur etiam *om. B* familias] familiae *R,* familia *V* familias — filios quia *om. H* 20 filius *BV*

unde apparet eundem ipsum et patrem esse seruorum et do-
minum filiorum. denique et filius manu emittitur tamquam 17
seruus et seruus liberatus patroni nomen accipit tamquam
filius. quodsi propterea pater familias nominatur, ut appa-
5 reat eum duplici potestate praeditum, quia et indulgere
debet, quia pater est, et cohercere, quia dominus, ergo idem
seruus est qui et filius, idem dominus qui et pater. sicut 18
igitur naturae necessitate non potest esse nisi unus pater, ita
nec dominus nisi unus. quid enim faciet seruus, si multi
10 domini diuersa imperauerint? ergo contra rationem contraque 19
naturam sunt religiones multorum deorum, siquidem nec patres
multi possunt esse nec domini, deos autem et patres et domi-
nos nuncupari necesse est. teneri ergo ueritas non potest 20
ubi homo idem multis patribus dominisque subiectus est, ubi
15 animus in multa dispersus huc atque illuc diuagatur, nec 21
habere ullam firmitatem religio potest, quando certo et stabili
domicilio caret. cultus igitur deorum ueri esse non possunt, 22
eodem modo quo matrimonium dici non potest ubi mulier una
multos uiros habet, sed haec aut meretrix aut adultera nomi-
20 nabitur: a qua enim pudor castitas fides abest, uirtute careat
necesse est. sic et religio deorum inpudica est et incesta, 23
quia fide caret, quia honos ille instabilis et incertus caput at-
que originem non habet.

BRHSPV) 1 ⌜unde⌝ P^2 2 mittitur *RH* 3 a patrono *P* accepit *V* 4 quidsi B^1, *corr.* B^3, quod id *H* 5 dupplici *V* et *om. S* indu⌝l⌝gere $S^{2?}$ quia] ut *P*, qua *V* 6 est *om. P* cohercere *BS*, coepere R^1, capere R^2, coercere *HPV* quia] ut *P*, qua *V* ergo idem seruus est qui et filius *(om.* idem*)* dominus qui *(om.* et*)* pater *s. l. add.* B^3 7 eidem R^1, etidem R^2 9 domini* *(*s *er.) S*, do⌜mini⌝ $P^{1?}$ 10 inperauerint *B*, imp- *cett.* 11 de*orum *(*e *er.) V* nec *om. P* pat⌜r⌝es V^2 12 possent *B* esse possunt *H* nec *del. et* & *s. l. add.* P^3 13 nuncupar⟨i⟩ *B* ergo] ergo uero *S* 15 *post* atque *uerba* subiectus est. Ubi animus *repetit V* diuulgatur *B*, uagatur *R*, diuigatur V^1 16 habe⌞re⌟ $P^{2?}$ potest*** *(*ati *? er.) P* cert⌞o⌟ S^2 et *om. V* 17 possent V^{ac} 18 idem *V* 19 ⌜a⌝ut *(ante* meretrix*)* S^2 aut adultera aut meretrix *P* 20 a* *(*t *er.) B* pudor *(*r *ras. ex* s*) V* 21 incesta] incerta est *V* 22 careat *(exp. m. 1 uel 2) B* caret quia] caret dum multis seruit quia *RS* $\overset{h}{\text{b}}$onus *(*h *m. 3,* u *ex* o *m. 1, sic) B* et *om. H* incestus *S*

1 4. Quibus rebus apparet quam inter se coniuncta sint sapientia
et religio. sapientia spectat ad filios, quae exigit amorem, re-
ligio ad seruos, quae exigit timorem. nam sicut illi patrem
diligere debent et honorare, sic hi dominum colere ac uereri.
2 deus autem, qui unus est, quoniam utramque personam susti-
net et patris et domini, et amare eum debemus, quia filii
sumus, et timere, quia serui. non potest igitur nec religio a
sapientia separari nec sapientia a religione secerni, quia idem
deus est qui et intellegi debet, quod est sapientiae, et honorari,
3 quod est religionis. sed sapientia praecedit, religio sequitur,
quia prius est deum scire, consequens colere. ita in duobus
nominibus una uis est, quamuis diuersa esse uideantur: alterum
enim positum est in sensu, alterum in actu; sed tamen similia
4 sunt duobus riuis ex uno fonte manantibus. fons autem sa-
pientiae et religionis deus est, a quo hi duo riui si aberraue-
rint, arescant necesse est: quem qui nesciunt, nec sapientes
5 esse possunt nec religiosi. sic fit ut et philosophi et qui
deos colunt similes sint aut filiis abdicatis aut seruis fugitiuis,
quia neque illi patrem quaerunt neque hi dominum. et sicut
abdicati hereditatem patris non adsecuntur et fugitiui inpuni-
tatem, ita neque philosophi inmortalitatem accipient, quae est
regni caelestis hereditas, id est summum bonum, quod illi ma-
xime quaerunt, neque cultores deorum poenam sempiternae
mortis effugient, quae est animaduersio ueri domini aduersus

EPITOME c. 4] cf. c. 2, 2. 1—17] c. 36, 1. 2 s. 5.

BRHSPV] 1 se *ex* sit S^2 sit *H* 2 ⟨sapientia⟩ R^2 expectat *B* ⟨ad⟩ *B* quae] quia *H* amorem — exigit *om.* S^1, *in mg. hoc* amorem. cultus uero ad seruos qui exigit S^2 religio] sapientiae religio *R* 3 quae] quia *H* 4 hi] et hi *H*, hi* *(i er.)* *P* ac] et *H* uereri] uenerari *HP* 6 et *(ante* patris*)* *om. V* et *(ante* amare*)* *om. V* eundem *H* filiũ B^3 7 a *s. l. B, om. H* 9 sapientia *HV* 11 ita] ita ut *V* 12 uidetur *H* 13 sensum *(exp. m. 3)* *B*, sensu* *(m er.)* *P* actu* *(m er.)* *P* 14 riuos *V* et ex *H* ⟨et⟩ sapientiae *Heumannus* 15 hii *B*, hij *(exp. m. 2 2)* *P* riui *(ui in ras. ex 3 litt. m. 2)* *H* 17 et *(post* ut*)* *om. RP* 19 hij *(exp. m. 3)* *P*, hi *ex* in V^2 et] sed *H* 20 adsequitur H^1, adsequuntur *(ass- S)* H^2SP impunitate *H* 21 philosophi neque *S* quae] **quae *(ne er.)* *B*, quæ *(æ ex* a *m. 3)* *P* 22 ille *V* 23 sempiternae *om. P* 24 effugiunt P^1, *corr.* P^3 animaaduersio *B* ueri *om. B*

fugitiuos suae maiestatis ac nominis. deum uero esse patrem 6
eundemque dominum utrique ignorauerunt, tam cultores deorum
quam ipsi sapientiae professores, quia aut nihil omnino colen-
dum putauerunt aut religiones falsas adprobauerunt aut, etiamsi
uim potestatemque summi dei intellexerunt, ut Plato, qui ait
unum esse fabricatorem mundi deum, et Marcus Tullius,
qui fatetur hominem praeclara quadam condicione a
supremo deo esse generatum, tamen ei debitum cultum
tamquam summo patri non reddiderunt, quod erat consequens
ac necessarium. deos autem neque patres neque dominos 7
esse posse non tantum multitudo, ut supra ostendi, sed etiam
ratio declarat, quia neque fictum esse a diis hominem traditur ne-
que deos ipsos antecedere originem hominis inuenitur, siquidem 8
fuisse in terra homines ante quam Vulcanus et Liber et Apollo
et ipse Iuppiter nascerentur apparet; sed neque Saturno fictio
hominis neque Caelo patri eius adsignari solet. quodsi nullus 9
eorum qui coluntur formasse a principio atque instituisse
hominem traditur, nullus igitur ex his pater hominis nuncu-
pari potest, ita ne deus quidem. ergo fas non est uenerari
eos a quibus non sit homo generatus, quia neque . . . . a
multis generari potest. unus igitur ac solus coli debet qui 10
Iouem, qui Saturnum, qui caelum ipsum terramque antecessit.

11 supra] c. 3, 11—23.

AUCTORES 6] cf. supra I 8, 1. 7] de legg. I 7, 22.

BRHSPV] 1 ac *om. H* numinis *Heumannus* ueru* *V* esse patrem *om. V* patrem] parentem *B* 2 utrimque *H* deorum *H*^{2} 3 qui* *(a er.) B*, qui *H* ut *(ante* nihil*) S*, autem *P* 4 *alt.* aut *(~ er.) S* etiamsi uim] etiam suum *V* 5 intelleẍeř · *V* 6 m · emtullius *sic S* 7 quadam] quuim *ut uid. R*^{1}, quidem *corr. R*^{2}, quidam *S*^{1}, a *in* e *corr. S*^{2} contendicione *sic V* 8 summo *(ex* supremo *in B) B*^{3}*V* 9 tã quã *V*^{2} reddĩt *(~ m. 1?) sic S* 11 *post* esse *eras.* non *B* 12 fictu'm' *B*^{3}, finctum *H* a diis] ab his *BP* 13 hominis originem *H* homines *V*^{1} inuenitur — fictio hominis *(15) in inf. mg. add. P*^{2} 15 et *om. P (i. e. P*^{2}*) post* ipse *s. l.* q̃q̃ *(i. e.* quoque*) add. P*^{3} iuppitur *V* nasceretur *B* Saturno] ficturno *V* finctio *H* 16 patri eius] patritius *V* nulli *H* 18 iis *R* 20 ꝰ *H*^{2} *post* neque *(minus probabile est alio loco esse lacunam) intercidisse mihi uideri significabam fere haec* ab eis ante quos ipse iam fuit neque 21 unus — debet *add. P*^{2} 22 qui *(ante* Saturnum*) om. V* terrãmque] qui terramque *R*

is enim necesse est hominem figurauerit, qui ante hominem
11 caelum terramque perfecit. solus pater uocandus est qui
creauit, solus dominus nuncupandus qui regit, qui habet uitae
ac necis ueram et perpetuam potestatem: quem qui non ado-
rat, et insipiens seruus est, qui dominum suum aut fugiat aut
nesciat, et inpius filius, qui suum uerum patrem uel oderit uel
ignoret.

1 5. Nunc, quoniam docui sapientiam et religionem non posse
diduci, superest ut de ipsa religione ac sapientia disseramus.
2 sentio quidem quam sit difficilis de rebus caelestibus disputatio,
sed tamen audendum est, ut inlustrata ueritas pateat multique
ab errore atque interitu liberentur, qui eam sub uelamine stul-
3 titiae latentem aspernantur ac respuunt. sed priusquam in-
cipiam de deo et operibus eius dicere, pauca mihi de prophetis
ante dicenda sunt, quorum testimoniis nunc uti necesse est:
4 quod in prioribus libris ne facerem temperaui. ante omnia
qui ueritatem studet conprehendere, non modo intellegendis
prophetarum uocibus animum debet intendere, sed etiam tem-
pora per quae quisque illorum fuerit diligentissime requirere,
ut sciat et quae futura praedixerint et post quot annos prae-
5 dicta conpleta sint. nec difficultas in his colligendis inest
ulla. testati sunt enim sub quo quisque rege diuini spiritus
6 fuerit passus instinctum, multique scriptores libros de tem-
poribus ediderunt initium facientes a propheta Moyse, qui Troia-

EPITOME 8 s.] c. 37, 1.

BRHSPV] 1 ∗is (h *er.) R* f⌜ig⌝urauerit (ig *m. 1 uel 2) B* 3 domi-
nus] deus *H* nuncupandus est *H* 4 ac necis ueram] necisue *V* et]
ac *P* 5 est *om. V* dominum] deum *HP* 6 et] aut *H* 8 num *B*
9 diuelli *B ex c. 2, 6,* deduci *RHP*¹, de- *in* di- *corr. P*³ ut *om. P* ⌜de⌝ *S*¹?
11 audiendum *V* pa⌞t⌟eat *B*³ 12 atque] atque ab *H*, ab *P* 14 eius
om. P mihi pauca *S* 15 sunt *om. B* testimoni⌞is⌟ *V*² 16 ⌜libris⌝ *P*²
ne facerem] facere *B* neç *(exp. m. 2) V* temperari *V* 17 conpre-
hendere] cognoscere *B* intellegend⟨i⟩s *B*, intellegendo *V*¹ 19 ⌜quae⌝ *P*³
fuit *R* inquirere *B*, requisita cognoscere *R* 20 predixerit *P*¹*V*¹, -int
*corr. P*³*V*² quod *BHP*¹ *(corr. P*³*) V* 21 nec difficultas *om. V* iis *R*
22 diuinis *H* 23 instinctu *S* multi∗que *(s er.) R* scriptores *Fasitelius,*
scriptos *C (nisi quod* scribtos *RH)* 24 moyse *SP*, moysen *sic BH,*
mose *R*, mse *sic V* quo *P*¹, *corr. P*³

num bellum nongentis fere annis antecessit. is autem cum
per annos quadraginta populum rexisset, successorem habuit
Iesum, qui septem ac uiginti annis tenuit principatum. ex- 7
inde sub iudicibus fuerunt per annos trecentos septuaginta.
tum mutato statu reges habere coeperunt. quibus imperium
tenentibus per annos quadringentos quinquaginta usque ad Se-
deciae regnum obpugnati a rege Babylonio captique Iudaei
diuturnum seruitium pertulerunt, donec septuagesimo post
anno Cyrus maior terris ac sedibus suis redderet, qui per
idem tempus in Persas suscepit imperium quo Romae Tar-
quinius Superbus. quare cum omnis temporum series et 8
ex Iudaicis et ex Graecis Romanisque historiis colligatur, etiam
singulorum prophetarum tempora colligi possunt; quorum sane
ultimus Zacharias fuit, quem constat sub Dario rege, secundo
anno regni eius octauo mense cecinisse. adeo antiquiores etiam
Graecis scriptoribus prophetae reperiuntur. quae omnia eo 9
profero, ut errorem suum sentiant qui scripturam sacram coar-
guere nituntur tamquam nouam et recens fictam, ignorantes

AUCTORES 1 s.] cf. Theophil. ad Autolyc. 131 C (139 A). 14 (ultimus)] cf. Theophil. 132 D. 14 ss.] cf. Zach. 1, 1.

BRHSPV] 1 nongentis] nungentis *BV*, · DCCCC *S*, septingentis *RHP edd. plerique; illud recepi conl. loco Theophili (cf. Lact. I 23, 2) 131 C* ὥστε καὶ ἐκ τούτων τῶν ἀναγραφῶν δείκνυσθαι προγενέστερον εἶναι τὸν Μωσῆν καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ ἐναχοσίους ἢ καὶ χιλίους ἐνιαυτοὺς πρὸ τοῦ Ἰλιακοῦ πολέμου; *cf. Tertull. Apol. c. 19 (pag. 190)* (Moses annis) mille circiter cladem Priami antecedit fere] facere *S*^{2} annos *V* *is (h er.) P* 3 iesun *V* septem ac uiginti *BHV*, septem ac XX *R*, VII et XX *SP; semper fere uariant codices in scribendis numeris.* *aut post* principatum *excidisse* Iudaeorum *existimo aut* Iudaei *post* exinde 4 CCCLXXX *H* 5 tum] et *B* tenentibus imperium *H* 6 quadringentos////// *V* sedeciae *B*, sedeciae *P*^{2}, sedecia *R*^{1}, sedechiae *R*^{2} (h *s. l.) HSV, sed* chi *s. l. V*^{2} 7 oppugnanti *P*^{1}, *alt.* n *del. P*^{2} capti *B*, captiuique *S* Iudaei *haud scio an eiciendum* 8 septuagensimo *P*^{ac} (n *expunx. m. 1 ?) V* postea *H* 9 annos *S* cyrus *H*^{2} *post* maior *hoc* captiuos iudaeos (iudaeos *B*^{3}, *sic saepe) BRHPV, omisi cum S* 10 persis *R*^{ac}*V*, persidis *H* 11 quare cum] qua regum *V* 12 iudaeis *B* ex *om. H* graecis *R*, caecis *V* colliguntur *B* 13 possent *V* sane] tamen *P* 14 zaccarias *B*^{3}, zacharias *RV* sub] cum *P* 15 adeo] ad haec *S, om. V* antiores *V* 16 gregis *H*, greis *V* 17 refero *B* sentiant *B*^{2} sanctam *BH* 18 nituntur *V*^{2} reens *(g er., c m. 2) R* ignorant *V*

ex quo fonte religionis sanctae origo manauerit. quodsi quis collectis perspectisque temporibus fundamentum doctrinae salubriter iecerit, et ueritatem penitus conprehendet et errorem cognita ueritate deponet.

1 6. Deus igitur machinator constitutorque rerum, sicut in secundo libro diximus, antequam praeclarum hoc opus mundi adoriretur, sanctum et incorruptibilem spiritum genuit, quem 2 filium nuncuparet. et quamuis alios postea innumerabiles creauisset, quos angelos dicimus, hunc tamen solum primogenitum diuini nominis appellatione dignatus est, patria scilicet 3 uirtute ac maiestate pollentem. esse autem summi dei filium, qui sit potestate maxima praeditus, non tantum congruentes in unum uoces prophetarum, sed etiam Trismegisti praedicatio 4 et Sibyllarum uaticinia demonstrant. Hermes in eo libro

5 in secundo libro] c. 8, 3. *EPITOME* 5—8] c. 37, 1. 8—11] c. 37, 3. *AUCTORES* 9 primogenitum] cf. Cyprian. Testim. II 1, p. 62, 1 s. *EXPILATORES* 14] Ps.-Augustin. c. quinque haereses, uol. VIII appendic. p. 3 E Maur.: Hermes, qui latine Mercurius dicitur, scripsit librum qui λόγος τέλειος appellatur id est Verbum perfectum . . . audiamus quid loquatur Mercurius de uerbo perfecto. dominus inquit et omnium factor deorum secundum fecit dominum *(deum scribendum?)*. (F) et post pauca ut ostenderet quid dixerit, repetiit et dixit: quoniam ergo hunc fecit primum et solum et unum, bonus autem ei uisus est et plenissimus omnium bonorum . . . et sequitur laetatus est. cui uel cum quo laetatus est? dicat ipsa sapientia dei, filius dei: ego eram cui adgaudebat (cf. supra § 8). ergo laetatus est et ualde dilexit tamquam unigenitum suum. — ibid. p. 4 B: Mercurius dixit: dilexit deus unigenitum suum.

BRHSPV] 1 fonte *om. V* 2 perfectisque *S*, perspectusque *V* 3 conprehendet et] conprehenderit *H* 4 ueritate* *(m er.) R* 5 Di *(i ex s?) P* constitutor machinatorque *B* constitutoque *H* sicuti *R*, sic̃ *(˜ m. 2?) S* 7 adorereturHS, oriretur *V* sanct · *B* incorruptibilem] incorruptibilem et inrepraehensibilem *H* ſpm̃ *B*³ spiritum genuit quem *om. P* 8 nuncuparet *P*² et *om. P* postea alios *H* aliosi *P* innumerabiles *RP*, n̄numerabiles *S*², per ipsum innumerabiles *BV*, in M̄ · numerabiles per ipsum *H*; praeter ipsum *uir doctus, miscell. obseruat. uol. IV (a. 1734) p. 421; aut* per ipsum *eiciendum esse aut* per se ipsum *legendum censet Dausius ad Epit. XLII, not. 3, sed* per ipsum *(i. e.* eundem, *cf. ad pag. 104, 23) ad* filium *spectat, quae sententia aliena est a ratione Lactantii, cf. c. 8, 6 ss.* 9 creuisset *H* angelos] ante angelos *V* tamen* *(ẽ er.) S* 11 ac] et *H* 13 trismegesti *B* 14 et *om. R* uaticinia *H*², uaticinationes *P*, uati-

qui λόγος τέλειος inscribitur, his usus est uerbis: ὁ κύριος καὶ τῶν πάντων ποιητής, ὃν θεὸν καλεῖν νενομίκαμεν, ἐπεὶ τὸν δεύτερον ἐποίησε θεὸν ὁρατὸν καὶ αἰσθητόν — αἰσθητὸν δέ φημι οὐ διὰ τὸ αἰσθάνεσθαι αὐτόν, περὶ γὰρ τούτου, πότερον αὐτὸς αἰσθάνεται ⟨ἢ μή, εἰσαῦθις ῥηθήσεται⟩, ἀλλὰ ὅτι

EPITOME 1—288, 3] c. 37, 4 s.

AUCTORES 1] p. 51ª Patric.; cf. Ps.-Apulei. Asclep. c. 8 (p. 33, 16 Goldb.): dominus et omnium conformator, quem recte dicimus deum, quoniam a se secundum fecerit, qui uideri et sentiri possit — eundem secundum sensibilem ita dixerim non ideo, quod ipse sentiat (de hoc enim, an ipse sentiat an non, alio dicemus tempore), sed eo, quoniam uidentium sensus incurrit — quoniam ergo hunc fecit ex se primum et a se secundum uisusque ei pulcher, utpote qui sit omnium bonitate plenissimus, amauit eum ut diuinitatis partem suae.

EXPILATORES 1—288, 4] Sedulius (cf. Montefalconium, palaeograph. graec. p. 244 s.): hermes, qui et mercurius et trismegestus, dicit (sequuntur graeca).

cinia *(c ras. ex g ?) V* demonstrauerant *ut uid. B*¹, *in ras. corr. B*², demonstrat *S* demonstrant Hermes *om. P* in libro *(om. eo) in mg. H*²

BRHSPV] 1 quia *B*, quibus *H* ΛΟCΟC ΗΘΛΕΙΟC *B*, logostelius *H*, sermo perfectus *(graecum om.) P*, ΛΟΓΟC ΤΕΙΙΟC *V* inscribtus est *R graeca omnia in H renouauit m. 2* ΟC *B*¹, ΟΚΥΡΙΟC *B*², ΟΚΥΡΟC *H* 2 καὶ] ΚΑΥ *H* ΤΩ *V* ΤΙΑΝΤΩΝ *V* ΠΟCΤΗC *H*, ΠΟΙΝΤΗC *S*, ΦΟΙΗΤΗC *P*³, ΠΟΗΤΗC *Sedulius* ὃν] CΩN *S*, *om. P*¹, Ο *add. P*³, ΟΗ *V* θεὸν καλεῖν *om. P* ΚΑΛΙΝ *V*, ΚΑΛΙΝ *Sedulius* ΝΗΝΟΜΙΚΑΜΕΝ *B*, ΝΕΝΟΜΙΚΑΜΑΛΑΟΕΝ *R*, ΝΕΝΟΜΙΚΑΤΑΕΝ *H*, ΝΕΝΟΜΑΙΚΑΜΕΝ *V Sedulius* ΕΠΙ *BH Sedulius*, ἐπεὶ *om. R*, ΕΠ *P*, ΕΝΤΙ *V* 3 τὸν] ΟΝ *RP*¹, ΟΤΙ *add. P*³, ΤΟΗ *V* ΑΕΥΤΕΡΟΝ *RH* ΕΚΠΟΙΗCΕΝ *B*, ΕΠΟΙΝCΕ *S*, ΕΙΙΙΟΦΗCΕC *P*, ΕΠΟΙΗCΕΝ *Sedulius* ΘΕΟΝ *add. P*³ ΟΡΑΤΩΝ *Sedulius* καὶ] ΚΙ *V pr.* ΑΙCΘΗΤΟΝ *H*, ΑΙCΘΗΤΟΝ *V alterum* αἰσθητὸν *om. S*, ΑΙCΘΗΤΟΝ *V in H post prius* αἰσθητὸν *haec* ΑΙCΟΝΑΤΟΔΕΗΛΑΙΘΥΑΙΑΤΟΔΙΑ ÷ *et in mg. inf. haec* ΤΟUC UCΕΙΑΑΥΤΟΩCΟCΕΘΑΙΑ ΤΟΝ ΠΕΡ·ΥΠΑΑΡ · et cetera · *reliqua usque ad* Sibylla*(288, 4) desunt* 4 ΦΗΜΙ *P*, ΦΗΜΕΙ *V Sedulius* οὐ *om. P* τὸ] ΤΟ◊Ι◊ *(sed litterae prope accedunt ad* ΤΟΟΙΟ*; ◊ autem in B alia forma litterae* Δ *esse solet) B*, ΤΙ *S*, ΤΟΥΤΟ *Sedulius* ΑΙCΘΑΝΕCΘΑΙ *B*, ΑΙCΘΕCΘΑΙ *RV Sedulius*, ΘCΕCΘΑΙ *S*, ΑΙCΘCΑΙ *P*; αἰσθέσθαι *edd.* αὐτὸν, περὶ γὰρ] ΟΥΓΑΡΠΕΡΙ *B* αὐτὸν] ΑΥΠΟΝ *S* ΚΑΡ *P* τούτου] ΤΟΥ̃ *B* πότερον] ΠΟΤC *S*, ΝC ΠΟΤΕΡΟΝ *Sedulius* 5 ΑΥΤΑC *B* αἰσθάνεται *scripsi*; ◊ΙCΘ◊ΙΤ◊Ι *B*, ΑΙCΘCΤΑΙ *RSP Sedulius*, ΑΙCΘΕΤΑΙ *V*; αἴσθοιτο *edd. post* αἰσθάνεται *hoc* ΟΠΕΙCΑCΘC *S* ἢ — ῥηθήσεται *suasit Wachsmuthius; lacunam codicum (eadem est ap. Sedulium) indicauit et uerbis* ἢ μή, ὕστερον ζητήσομεν *ex-*

εἰς αἴσθησιν ὑποπέμπει καὶ εἰς ὅρασιν — ἐπεὶ οὖν τοῦτον ἐποίησε πρῶτον καὶ μόνον καὶ ἕνα, καλὸς δὲ αὐτῷ ἐφάνη καὶ πληρέστατος πάντων τῶν ἀγαθῶν, ἠγάσθη τε καὶ πάνυ ἐφίλησεν ὡς ἴδιον τόκον. Sibylla Erythraea in carminis sui

EPITOME 3—289, 4] c. 37, 6.

pleuit Struuius opusc. I 144 conl. Ps.-Apuleio de hoc enim — tempore ΑΛΛΑ ΟΤΙ *Sedulius*, ΑΜΑΟΤΙ *BR*, ΤΑΛΛΑ *(om.* ὅτι, *sed spat. relict.) S*, ΟΠ *(om.* ἀλλὰ*) P*, ΛΛΑΟΤΙ *V;* ἀλλ' ὅτι *edd.*

BRHSPV] 1 Є[Ι]C *B* ЄCΘΗCΙΝ *B, om. S, sed spat. relict.*, ΑΙCΘΗCΤΑΜΑ *P*, ЄΙCΛΙCΘΝCΓ *V* ΥΠΟΠЄΜΠЄΙ *R*, ΥΠΟΗЄΜΠΙ *B*, ΥΠΟΠЄΛΑΠЄΙ *S*, ΥΠΟΠЄΜΠΤЄΙ *P*, ΥΠΟΠЄΝΠЄΙ *V*, ΥΠΟΠΗΜΠЄΙ *Sedulius;* ὑποπέμπει *perperam Lactantium scripsisse ostendit Epit. 37, 5* sed quod in sensum mittat et uisum*; apud Trismegistum fuisse* ὑποπίπτει, *quod Struuius, uel* ὑποπέμπεται, *quod Wachsmuthius coniecit, apparet ex Ps.-Apuleio* sed eo quod uidentium sensus incurrit καὶ εἰς ὅρασιν *Wachsmuthius (uel* εἴς θ' ὅρασιν*) secutus* ΟΡΩCΙΝ *R;* ЄΙCΝΟΥΝ *B*, ЄἸCΝΟΥ̓ *S*, ЄΙCΝΟΥ *P*, ЄCΝΟΥ *V*, ЄΚ: ΝΟΥΝ *Sedulius;* καὶ εἰς νοῦν *edd.*, καὶ εἰς ὄψιν *Struuius; cf. locos Epitomae et Ps.-Apulei modo adlatos* ἐπεὶ] ЄΠΙ *B*, ΟΤΙ *V Sedulius* ΤΟΥΤΩΝ *Sedulius* 2 ЄΚΠΟΙΗCЄ *B*, ΗΠΟΙΗCЄΝ *P*, ЄΠΟΥЄCЄ *V*, ЄΠΟΙΗCЄΝ *Sedulius* ΠΡΩ⌜Τ⌝ΟΝ *B*³, ΠΡΟΤΟΝ *Sedulius* ΚΑΑΩC *B*¹, ΚΑΘΩC *B*², ΚΑΑΟΙ *V* ◊ΥΤΩ *B*, ΑΥΤΩ *RS*, Α⌜Υ⌝ΤΩ *P*, ΛΥΤΩΥ *V*, ΑΥΤΟΥ *Sedulius* ЄΦΑΝЄ *P* 3 ΠΑΛΡЄCΤΑΤΟC *B*, ΠΗΡЄCΤΑΤΟC *S*, ΠΔΗΡЄCΤΑΤΟC *V* ΤΙΑΝΤΩΝ *B*, ΠΝΤΩΝ *R*. ΠΑΝΤΩ̃ *S* ΤΩ *V* ΑΤΑΘΩΝ *B*, ΑΓΑ⌞ΘΟΝ⌟ *P*³, ΛΓΑΤΘΩΝ *V inter* ΑΓΑΘΩΝ *et quod sequitur* ΗΓΑΠΗΤЄ *S habet uerba (p. 289, 1)* dei ducem — praedicat *et uersus Sibyll. p. 289, 3 s. cum interpret. lat.* ΗΓΑCΘΗ *R*, ΗΡΓΑCΘΗ *B*, ΗΓΑΠΗ *S*, ΗΓΠΗ *P*, ΗΓΙΑCЄΝ *V*, ΑΓΙΑCЄΝ *Sedulius;* ἠγάπησε *Struuius, sed cf. Ps.-Augustin.* laetatus est τε] ΓЄ *B*, ιЄ *R*, ΤЄΙΑ *V* ЄΦΙΛЄCЄΝ *B*¹ *(corr. B*³*) Sedulius* 4 ΟC *Sedulius* ΙΑΙΟΝ *B*¹, *corr. B*³, ΙCΑΙΟΝ *S*, ΤΙΔΙΟΝ *V*, ΙΔΙΩΝ *Sedulius interpr. lat. in S et P haec:* Dñs et omnium factor, quem dm̃ nominare uidemur *(sic)*, quia secundum fecit dm̃ uisibilem atque sensibilem — sensibilem autem dico non (non *om. S)* quia ipse sentit, neque enim quod utrum ipse sentiat (neque — sentiat *om. P)*, sed quod (quo *S)* ad sensum mentem suggerat — quia (qua *P)* igitur hunc fecit primum et solum (et solum *om. S)* et unum, bonus autem ei uisus est et plenissimus omnium bonorum (bono *S)*, gauisus est (est *om. P)* et nimis dilexit uelut suum partum*; in R interpretat. lat. add. m. 2 hanc:* dñs omnium rerum fabricator, quem dm̃ uocare decreuimus, quoniam secundum dm̃ fecit uisibilem et sensibilem — sensibilem uero dico non qui sentit ipse, nam de hoc, utrum ipse sentiat, sed quoniam sensum innotescit mente — quoniam igitur hunc primum fecit et solum et unum, bonus uero uisus est illi et plenissimus omnium bonorum, exultauit et ualde amauit tanquam suum natum; *ap. Sedulium interpretatio haec* dominus et omnium creator, quem deum

principio, quod a summo deo exorsa est, filium dei ducem et imperatorem omnium his uersibus praedicat:

παντοτρόφον κτίστην, ὅστις γλυκὺ πνεῦμα ἅπασιν
κάτθετο χἠγητῆρα θεὸν πάντων ἐποίησεν.

et rursus in fine:

ἄλλον ἔδωκε θεὸς πιστοῖς ἀνδρεσσι γεραίρειν.

AUCTORES 3 s.] frg. I 5 s.; cf. Theophil. ad Autol. 112 B. 6] Orac. Sibyll. III 774.

EXPILATORES 3 s.] Sedulius (cf. Montefalcon., ibid. pag. 245). 6] Sedulius (cf. ibid.). — Ps.-August. ibid. p. 3 G: audiamus quid etiam Sibylla uates eorum *(legend. uidetur* Graecorum) de eodem dicat . alium inquit dedit deus fidelibus hominibus *(*filiis hominum *al. codd.)* colendum.

uocare censemus, quia secundum fecit deum uisibilem et sensibilem — sensibilem autem aio, non quia sentit ipse . de hoc enim non est, utrum ipse sentiat, sed quia in sensus submittit et mentem — quoniam ergo eum fecit primum et solum et unum, bonus autem ei uisus est et plenissimus omnium bonorum, sanctificauitque et ualde amauit quasi suum filium carminibus *BR*, carmini**s *(*bu *er.) P* suis *(alt.* s *add. B²) BR*

BRHSPV] 1 principium *H* quo *B* a *om. P* exᵗsorsa *B* est] sit *H* 2 is *(cf. ad p. 288, 3) S* his uerbis *P*³ᵛ 3 ΠΑΝΤΟΝΤΡΟΦΟΝ *HP (sed alt.* N *add. P³)*, ΠΑΤΟΤΡΟΦΟΝ *V*, ΠΑΝΤΩΝ ΤΡΟΦΟΝ *Sedulius* ΚΤΙCΤΕ͂Ν *B* παντοτρόφον, κτίστην *distinguit Struuius, opusc. I 66, sed cf. Sibyll. frg. I 36; II 17; lib. I 45. 158* ὅστις] ΟΕΤΙΟ *B* ΓΑΥΚΥ *(-ΚῪ S) BSV*, ΤΑΥΚΥ *P*, ΓΑΥΚΥΝ *Sedulius* ΠΝΕΥ̓ΜΑΑΠΑCΙΝ *RHSP*, ΠΝΕΥΜΑΔ̀ΠΑCΙΝ *B*, ΠΝΕΥΜΑΤΠΑCΕΙΝ *V*, ΠΝΕΥΜΑ ΑΠΑCΕΙΝ *Sedulius; πνεῦμ' ἐν ἅπασι codd. Theophili* 4 κάτθετο *Castalio*, ΚΑΘΗΤΟ *B*, ΚΑΕΘΕΤΟ *R*, ΕΘΕΤΟ *S*, ΚΑ*ΘΕΤΟ *P*, ΚΑΤΕΘΕΤΟ *V Sedulius*, κατέθετο *codd. Theophili*, ΚΑΘΟ et cetera *H, desunt quae sequuntur usque ad* γεραίρειν *(6)* χἠγητῆρα *codd. Theophili*, ΚΑΙΗΓΗΤΗΡΑ *R*, ΚΦΙΗΓΗΤΟΡΦ *B*, ΚΑΙΗΓΗΤΟΡΑ *S*, ΚΑΗ ΓΗΤΟΡΑ *P*, ΚΑΥΗΓΗΤΟΡΑΤ *V*, ΚΑΙ ΗΓΗΤΟΡΑΝ *Sedulius;* καὶ ἡγήτορα *edd.* ΘΕΟΝ *B*, ΘΝ *SP*, ΘΕΩΝ *RV Sedulius;* βροτῶν *codd. Theophili, sed cf. Epit. 37, 6* Sibylla quoque deum dicit ducem omnium a deo factum ΠΑΝΤΟΝ *S*, ΤΙΑΝΤΩΝ *V* ΕΠΟΝΟΙΗCΗΝ *V interpretatio lat. eadem in SP, simillima ap. Sedulium* 5 fine] fine eiusdem carminis *R* 6 *in R recte omnia, nisi quod non satis constat utrum* ΑΛΛΟΝ *an* ΑΛΛ ΟΝ *scriptum sit* ΑΜΑΥΤΟΝΕΔΩΚΑΙΘΕΟCΠΙC *(om.* -τοις*)* ΑΝΑΡΑCCΙΓΑΙΡΕΡΕΙΝ *B*, ΄ΑΜΟΝΔΩ̃ ΚΑΙΘΕ̃ΠΙC ΤΟΪCᾺΝΔΡἈCCΙΓΕ ΡΑ ΙΡΕΙΝ *S*, ΑΜΟΝΕΔΩ ΚΑΙΘΕ̃ΠΙC ΤΟΙCΑΝ ΑΡΕCCΙΓΕ ΡΑΡΕΙΝ *P*, ΑΑΑΟΝΕΔΩΚΕ̃ΟΗΟCΠΙCΤΟ ΙCΔΗΡΑΙCΕΤΙΓΕΡΑΙΡΕΙΝ *V*, ΑΛΛΟΝ ΕΔΟΚΕΝ ΘΕΟC ΠΙCΤΟΙC ΑΝΔΡΑΙCΙΝ ΕΙΓΕΡΑΙΡΕΙΝ *Sedulius* ἄλλον

et alia Sibylla praecipit hunc oportere cognosci:

αὐτόν σου γίνωσκε θεὸν θεοῦ υἱὸν ἐόντα.

6 uidelicet et ipse est dei filius, qui per Solomonem sapientissimum regem diuino spiritu plenum locutus est ea quae subiecimus: dominus condidit me initium uiarum suarum in opera sua, ante saeculum fundauit me: in principio antequam terram faceret et antequam abyssos constitueret, priusquam procederent fontes aquarum, ante omnes colles genuit me. dominus fecit regiones

EPITOME 1 s.] c. 37, 6. 3—291, 7] c. 37, 7 (Solomon).

AUCTORES 2] VIII 329. 5] Prouerb. 8, 22—31; cf. Cyprian. p. 62, 3.

EXPILATORES 2] Sedulius (cf. ibid.). — Ps.-August. p. 4 A (idem 4 C): item Sibylla dicit: ipsum tuum cognosce deum (dominum *al. codd.)* dei filium esse.

recepi, quod non solum Ps.-Augustinus alium, *et Sedulius* alterum *interpretatus expressit, sed quod etiam efficit sententiam integram dilucidamque et ad argumentum totius capitis accommodatam, nisi forte statuitur excidisse uersum qui in Orac. Sibyll. subsequitur hunc* υἱὸν γὰρ καλέουσι βροτοὶ μεγάλοιο θεοῖο, *quem tamen ne Ps.-Augustinus quidem in Lactantio suo legit;* ἀλλ' ὃν *(quod etiam interpretatio lat. codicis P* sed quem *reddit, in cod. S coniuncta cum Sedulii* sed quem alterum*) codd. Sibyll., quod ad antecedens (u. 773)* οἶκος *spectat, unde Lactantium uel eius auctorem hunc uersum a contextu carminis solutum ad aliam sententiam deflexisse apparet. interpretatio lat. in SP et ap. Sedulium haec* alterum *(sic Sedul.,* sed quem *P,* sed quem alterum *S)* dedit deus fidelibus uiris honorare. *ad uers. Sibyll. cf. Struuium opusc. I 66.*

BRHSPV] 1 praecepit *H* 2 *in BV recte omnia, uersum om. H* σου] COI *S* ΓΕΙΝΩCΚΕ *RS,* ΤΕΙΝΩCΚΕ *P* θεὸν] ON *P,* ΘΕΩΝ *Sedulius* θεοῦ — ἐόντα] ЄΥΤΤΟΝ ЄΟΝ ὃΙ ΤΑ *S,* ΟΥΤΙΟΝConta *P interpretatio lat. eadem in SP et ap. Sedul., nisi quod ap. hunc uerba paulo aliter conlocata sunt. ad uers. Sibyll. cf. Struuium ibid.* 3 et *om. BHSP*^{1}, *add. P*^{2} filius dei *H* solomonem *BP,* salomonem *RHSV* 4 plenus *HV* locutus *om. V* subiciemus *HP* 5 dominus *B Cyprian.,* deus *RSHPV;* κύριος *LXX* initium *BRSP Cyprian.,* initio *H,* in initiũ *V* 6 in *(ante* opera*) s. l. H*^{2}, et in *P* 7 et *om. V* antequam *om. H* 8 constituer& *V* et priusquam *H* aquarum *om. R inter* aquarum *et* ante *omissum hoc* antequam montes conlocarentur, *cf. Prouerb. et Cyprian.* 9 religiones *P post* regiones *omissum hoc* et inhabitabilia, *cf. Prouerb. et Cyprian.*

et fines inhabitabiles sub caelo. cum pararet caelum, 7
aderam illi, et cum secerneret suam sedem: cum super
uentos faceret ualidas nubes et cum confirmatos po-
nebat fontes sub caelo, quando fortia faciebat funda-
menta terrae, eram penes illum disponens. ego eram 8
cui adgaudebat. cottidie autem iucundabar ante faciem
eius, cum laetaretur orbe perfecto. idcirco illum Tris- 9
megistus δημιουργὸν τοῦ θεοῦ et Sibylla σύμβουλον appel-
lat, quod tanta sapientia et uirtute sit instructus a deo patre,
ut consilio eius et manibus uteretur in fabricatione mundi.

7. Fortasse quaerat aliquis hoc loco, quis sit iste tam potens, 1
tam deo carus, et quod nomen habeat, cuius prima natiuitas
non modo antecesserit mundum, uerum etiam prudentia dispo-

EPITOME 7—10] c. 37, 2.

AUCTORES 7 s.] cf. frg. Hermet. ap. Lact. Inst. VII 18, 4: τοῦ πρώτου καὶ ἑνὸς θεοῦ δημιουργός, et Ps.-Apulei. Asclep. c. 26 (pag. 49, 1 Goldb.): deus primipotens et unius gubernator dei. 8 Sibylla] VIII 264.

EXPILATORES 5 s.] Ps.-August. pag. 3 F, cf. Expilatores ad pag. 286, 14. 7 s.] Sedulius (cf. ibid.) δημιουργὸν τοῦ θεοῦ adnectit ad uersum pag. 290, 2. 8] Ps.-August. pag. 4 A: alio loco filium dei σύμβουλον appellat *(sc.* Sibylla*)* id est consilium uel consiliarium.

BRHSPV] 1 pareret S^1V 2 segregaret *P* et cum *H* 3 faceret ualidas nubes] ualidas faceret desuper nubes *Cyprian., cf.* τὰ ἄνω νέφη *LXX* facere *V* cumfirmatos *(om.* con-*)* *B* ponebat *C Cyprian.* 4 fontes *B Cyprian.*, montes *cett.;* καὶ ὡς ἀσφαλεῖς ἐτίθει πηγάς *LXX* quando fortia — ego eram cui] *eram (a er.) penes illum disponens . ego eram quando faciebat fortia fundamenta terrae . ego eram cui *B* fundamente *(corr. m. 1 ?) P* 6 gaudebat *H* iocundabar, o *ex* u S^2P^2 7 eius] eius in omni tempore *Cyprian.*, ἐν παντὶ καιρῷ *LXX* laetaretur *(*ae *ex* a *et* a *ex* e *m. 2) P* *ad loc. Prouerbiorum cf. Roenschium, Zeitschr. f. d. hist. Theol., 1871, pag. 531 ss., 'Beiträge zur patristischen Bezeugung der biblischen Textgestalt und Latinität. II. Aus Lactantius', pag. 594* idcirco] idcirco autem *P* 8 *ante graecum hoc* creatorem dei *P* ΔЄMIOVP constitutorem dei creatorem . ΓONTOVΘЄV · *S* ΔЄMIOVΡΓON *H*, ΤΗΜΙΟΥΡΓΟΝ *V Sedulius* τοῦ θεοῦ] ΟΥΥΘЄΟС *H* *ante graecum hoc* consiliarium *P* CYMBOYΛON *P*, CYVBOYΛON *sic B*, CYMBOΛON *R*, CYNBOΛON *H*, CYNBYΛON *S*, CYMBOYΛON *V*, *om. Sedulius* appellat *om. P* 9 sit *om. P* 10 ut] ut et *HS* 11 hoc loco *B*³ qui *HSPV* 12 habeat *B*² 13 non *B*³ antecesserat *B* prudentia] potentia *B*, *om. S*

2 suerit, uirtute construxerit. primum scire nos conuenit nomen eius ne angelis quidem notum esse qui morantur in caelo, sed ipsi soli ac deo patri, nec ante id publicabitur, ut est sanctis
3 litteris traditum, quam dispositio dei fuerit impleta; deinde nec enuntiari posse hominis ore, sicut Hermes docet haec dicens: αἴτιος δὲ τούτου τοῦ αἰτίου ἡ τοῦ θεοῦ ἅτε τοῦ ἀγα-

EPITOME 1—3. 5—293, 1] c. 37, 8.

AUCTORES 6 et 293, 2] pag. 51ª Patric.

EXPILATORES 6 et 293, 2] Ps.-Aug. p. 4 B: ipse (*sc.* Mercurius) dixit: filius benedicti dei atque bonae uoluntatis. et ne de eius nomine taedium interrogationis sustineret, secutus adiunxit: cuius nomen non potest humano ore narrari ... loquitur (*sc.* Mercurius) autem ad filium suum dicens: est autem quis, fili, (*edd.* filii) inenarrabilis sermo sapientiae sanctus sanctus ... sequitur: de solo deo domino est, omnibus dominante deo mortalibus. et quia ab hominibus indagari non potest, addit et dicit: super homines est. 6—293, 5] Sedulius (cf. ibid.).

BRHSPV] 1 uirtus *Heumannus, quod esse in cod. Regiomontano testatur Struuius, opusc. I 145;* uirtusque *coni. Buenemannus* primo *B* 2 eius] quis *V* moratur *H* caelis *S* 5 enarrari *B*, enuntiare *R* ore hominis *B* hominis* *(s ex* b *et* u *? er.) P* 6 αἴτιος — βούλησις] ΑΙΤΙΟ-ΝΑΕ *(om.* τούτου) ΤΟΥΑΙΤΙΟΥΗΤΟΥΘΕΑΓΕΝΕΤΟΥΑΓΑΘΟΒΟΥΦΕCΙC *B*, ait ΙΟCΑΕΤΟΥΤΟΥΤΟΥ ΑΙΝΟΥΗΤΟΥΑΤΑΘΟΥΒΟΥΛΗCΥC *R*, ΑΙΤΙΟCΑΕ ΤΟΥ-ΤΟΥΕΑΙΟΥΕ ΤΟΥΘΕΤΟΥΑΤΑ ΤΟΥ ΒΟΥΒΟΥΛΕCΙC *H*, ΑΙΓΙΟC ΑΕΤΟΥΙΟΥ ΤΟΥΑΙΑΙΟΥΗ ΤΟΥΘΕΑΓΕΤΟΥ ΑΓΑΕΟΥ ΒΟΥΛΗCΙC *S*, ΗΔΙΚΗ *(in ras. m. 3)* ΔΕ ΤΟΥΤΟΥ *(del. m. 3)* ΤΟΥΔΙΚΙΟΥ· *(Δ ex* Λ *et* Κ *in ras. m. 3)* Η ΤΟΥ-ΘΕΑΓΕΤΟΥΑΓΑΘΟΥ ΒΟΥΛΗCΙC *P*, ΑΙΤΙΟΔΕΤΟΥΤΟΥ ΤΟΥΤΟΥ ΑΙΤΙΟΥ Η ΤΟΥΘΕΑΓΕ *(€ fin. ras. ex* Θ *ut uid.)* ΤΟΥΑΓΑΘΟΥ ΒΟΥΛΗCΙC *V*, ΑΙΤΙΟC ΔΕ ΤΟΥΤΟΥ ΑΥΤΙΟΥ Η ΤΟΥ ΘΕΑΓΕΤΥ ΑΓΑΘΟΥ ΒΟΥΛΗCΙC *Sedulius* ἡ τοῦ — ἀγαθοῦ *Stadtmuellerus, conl. Poemand. c. 14, 9 (pag. 133, 11 Parth.)* πᾶν δὲ τὸ γεννητὸν ὑπὸ τοῦ θεοῦ γέγονεν, ὅπερ ἐστὶν ὑπὸ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ τὰ πάντα δυναμένου ποιεῖν; *edd.* τοῦ θείου ἀγαθοῦ, *Struuius, opusc. I 149* τοῦ θείου καὶ ἀγεννήτου ἀγαθοῦ *post* ἀγαθοῦ *add. edd.* ἢ θεὸν προήνεγκεν, *fort. interpretationem lat. qualis est in S et P secuti hanc* causa autem huius causae uoluntas boni quae deum prouexit, *sed extremis uerbis* ΘΕΑΓΕΤΟΥ *illud reddi ostendit etiam interpretatio ap. Sedulium haec* causa autem huius causae quae deum prouexit, diuini boni uoluntas; *lacuna locum corruptum esse etiam Struuius putat, sed Lact. proximum* οὗ *ad* τούτου τοῦ αἰτίου *traxisse uidetur; Ps.-Augustin.* filius benedicti dei atque bonae uoluntatis, *unde illum* εὐλογητοῦ *uel legisse in Lactantio suo uel ipsum e corrupta aliqua scriptura fort. ad similitudinem loci Marc. 14, 61* ὁ Χριστός, ὁ υἱὸς τοῦ εὐλογητοῦ *conflauisse suspiceris.*

θοῦ βούλησις, οὗ τὸ ὄνομα οὐ δύναται ἀνθρωπίνῳ στόματι λαλη-
θῆναι. et paulo post ad filium: ἔστιν γάρ τις, ὦ τέκνον,
ἀπόῤῥητος λόγος σοφίας ὅσιός τε περὶ τοῦ μόνου κυρίου πάν-
των καὶ ⟨πάντα⟩ προεννοουμένου θεοῦ, ὃν εἰπεῖν ὑπὲρ ἀνθρωπόν
ἐστιν. sed quamuis nomen eius, quod ei a principio pater 4
summus inposuit, nullus alius praeter ipsum sciat, habet
tamen et inter angelos aliut uocabulum et inter homines aliut.
Iesus quippe inter homines nominatur. nam Christus non pro-
prium nomen est, sed nuncupatio potestatis et regni: sic enim
Iudaei reges suos appellabant. sed exponenda huius nominis 5

EPITOME 8—295, 3] c. 37, 9.
AUCTORES § 5 ss.] cf. Tertull. Apolog. c. 3 (pag. 125).
EXPILATORES 8 s.] Isidor. orig. VII 2, 4.

BRHSPV] 1 οὗ] OC *S* ΔΥΝΑΤϵ *B*, ΔΥΝΤΑΙ *R*, ΔΙΝΑΤΑΙ *S Sedulius*, ΛΥΝΑΤΑ *P* ΑΝΘΡΩΠΙΝΩ *RSV*, ΑΝΘΡΟΠΙΝΟ *B*, ΑΝΘΡΩΠ*ΩΝ *(N er.) P*, ΑΝΘΡΩΠΙΝΟ *Sedulius* στόματι λαληθῆναι *om. P*, CΤΟΜΑΤϵΛΛΑΗΘΗΝΑΙ · *V* ΛΑΛΗΘϵΝΑΙ *B*, ΛΑΗΟΝΝΑΙ *S* οὗ — λαληθῆναι] ΟΥCΤϵΘΝΟΜΑΟΥΔΥΝΑΤϵ-ΑΝΤΡΟΠΙΝΟC ΤΟΜΑΤΙ ΛΑΛϵΘϵΝΑϵ *H* 2—5 *locum in breuius contractum latine interpretatur Lactantius c. 9, 3 interpretatio lat. eadem in SP, simillima ap. Sedul.* 2 ϵCΓΙΝ *S* τις ὅ] ΠCΩC *S*, ΤΙCΩ *V*, TICO *Sedulius* ΤϵΧΝΟΝ *V* 3 ΑΠΟΡΡϵΤΟC *B*, ΑΝΟΡΡΗΤΟC *S*, ΠΟΡΡΗΤΟC *V*, ΠΟΡΡϵΤΟC *Sedulius* ΑΟΓΟC *S* ἔστιν — ἀπόῤῥητος] ϵCΤΙΝΓΑΤΤΑΙΔΟϵC-ΝΟΝΑΠΟΡΡϵΟC *H* ὅσιός τε περὶ *scripsi secutus* ΟCΙΟCΙCΠϵΡΙ *R*, *conl. c. 9, 3* ineffabilem quendam sanctumque sermonem; ΟCΙΟCΟCΙΟΥ *B*, ΟCΙΟΟCCΙΟΙΚ *H*, ΟΥΙΟCΟCΙΟΙCΤΙϵΡΙ *(-ΤϵΡΙ P) SP*, ΟCΙΟC ΠϵΡΙ *V Sedulius*; ὅσιος περὶ *edd.*, ὅσιος ὁσίοις περὶ *Struuius* τοῦ μόνου — ἐστιν *(5)*] ϵΤΤΟΡΑΛΘ ΤΠΑΝΤΩΝΚΑΙΠΡΟϵΝΝΟΟΥΜϵΝΟΥϵΥΟΝϵΠΠϵΠΥΠϵ ΡΑΝΟΡΩΠΟ-ΝϵCΤΙΜ · *S*, ΤΟΥΜΟΚΥΡΙΟΠΑΝΤΩΝ · et cetῆ; *H*, ΤΟΜΟΝΟΥΚΥΠΑΝΡΩ ΚΑΙ-ΠΡΟϵΝΝΟΟΥ ΜϵΝΟΥΘΥΟΝ ϵΙΠϵΙΝΥΠϵΡ ΑΝΘΡΟΠΟΝϵCΤΙΝ *(N final. add. m. 3) P* μόνου] ΜΟΝΟΥΗ *R* ΠΑΝΤΟΝ *B*, ΠΑΤΩΝ *V*, ΠΑΝΤΟΥ *Sedulius* 4 πάντα *addidi, conl. fragm. Hermet. ap. Stob. ecl. I 35, 8 post med.* ὁ δημιουργὸς πάντα προϋπιστάμενος *et Ps.-Apul. Asclep. c. 28 (pag. 51, 14 Goldb.)* praescia omnium rerum diuinitate; *cf. interpretat. lat. in SP* de solo domino omnium et *(et om. S)* praesciente omnia deo *(deo om. S)*; *ap. Sedulium hoc* de solo domino omnium et qui ante mente capitur deo ΠΡΟϵΝΝΟΟΥΜϵΝ///ΟΥ *Sedulius* θεοῦ] ΘϵΥ *V* ΙΠϵΙΝ *BR*, ϵΤΠΙΝ *V*, ϵΙΠΙΝ *Sedulius* ΑΥΠϵΡ *B*, ΥΠΥϵΡ *R* ΑΝΘΡΟΠΟΝ *B*, ΑΗΘΡΩΠΟΝ *V*, ΑΝΘΡΩΠΩΝ *Sedulius* 5 ϵCΤΙ *V* *interpretatio lat. eadem in SP, similis ap. Sedul.* quam*uis (q er.) P* ei] et *V* 6 nullus — tamen et *om. V* sciat] nouerit *B*, *sciat *P* 7 uocabulum et inter] uocabulunt *(sic)* inter et *V* alium *B*, aliud *cett.* 8 Iesus] iñm *B*[1], *corr. B*[3] naminatur *P*[1], *corr. P*[3] 9 ẽnim *B*[3] 10 appellant *P*

ratio est propter ignorantium errorem, qui eum inmutata lit-
6 tera Chrestum solent dicere. erat Iudaeis ante praeceptum
ut sacrum conficerent unguentum, quo perungui possent ii
qui uocabantur ad sacerdotium uel ad regnum, et sicut nunc
Romanis indumentum purpurae insigne est regiae dignitatis
assumptae, sic illis unctio sacri unguenti nomen ac potestatem
7 regium conferebat. uerum quoniam Graeci ueteres χρίεσθαι
dicebant ungui, quod nunc ἀλείφεσθαι, sicut indicat Homeri uer-
sus ille:

τοὺς δ' ἐπεὶ οὖν δμῳαὶ λοῦσαν καὶ χρῖσαν ἐλαίῳ,

ob hanc rationem nos eum Christum nuncupamus, id est unctum,
qui Hebraeice Messias dicitur. unde in quibusdam Graecis
scripturis, quae male de Hebraeicis interpretatae sunt, ἠλειμ-
8 μένος scriptum inuenitur, ἀπὸ τοῦ ἀλείφεσθαι. sed tamen utro-

AUCTORES 10] Od. δ 49; ρ 88. 12 ss.] ἠλειμμένος Aquila interpretatus est I Reg. 2, 35; Ps. 83, 10. 88, 39; Dan. 9, 26 (Origen. Hexapl. ed. Montf. I 276. 599. 607; II 336).

EXPILATORES 2—7] Isid. orig. VII 2, 2.

BRHSPV] 1 eum inmutata] mutata *R* 2 Chrestum] χρ̄m *BH* 3 ungentum *R*, ungu̇entum *V* quod *(exp. m. 2) B, om. V* perungi *RHV*, perunge *P* ii *edd.*, hi *BHSV, om. R*, hii *(exp. m. 3) P* 4 et] sed *B* siĉ *(˜m. 2) S* 5 purpura* *(e er.) R* 6 adsumṗtae R^2 siĉ *(˜ m. 2) S* ungenti *RH* 7 uerum *om. V* ΧΡΕΙΕCΘΕ *B, spatio relicto om. R*, ungentum ΚΥΡΙΟCΕCΘΕ *H*, unguentum ΧΡΕΙCΘΑΙ *S*, ΧΡΕΙCΚΘΑΙ *P* 8 ungi *RHV* ΑΛΙΦΕCΘΕ *B*, alifeste *H*, ΑΛΕΙΦΕΕCΘΑΙ *S*, ΑΛΕΙΦΕCΟΑΙ *P*, ΑΛΙΦΕCΘΑΙ *V* siĉ *(˜ m. 2) S* homericus *(om- S) HS* 9 *inter* ille *et* τοὺς *hoc* quos propitiabant unxerunt oleo *P* 10 τοὺς δ' ἐπεὶ οὖν] ΚΑΙΤΟΥCΜΕΝ *B*, ΤΟΥΔΕΠΑΙΟΥΝ *P*, ΤΟΥCΔΕΠ*ΟΙΝ *(1 ? er.) V* δμωαὶ — ἐλαίῳ] ΑΜΩΑΙΑΟΥC ΑΝΚΑΙΧΡΕΙCΑΝΕΛΕΩ *S* ΔΜΩΑΙ *RS*, ΟΕΜΟΑΙ *B*, ΑΜΩΙ *P*, ΛΜΩΙΑ *V* ΛΟΥCΑΝ *V* Χ(ΡΙ)CΑΝ *B*, ΧΡΕΙCΑΝ *RP* ΕΛΑΙΩ *RSV*, ΕΛΕΩ *B*, ΕΑΙΑΩ *P*, ΕΑΛΙΩΝ *V* tus de dee poiun moinusa ceobris anelin *H* 11 eum] cum *V* chr̈istum S^2 id est *om. V* 12 hebraeice *RH*, hebreice *BP*, hebraice *(ebr- S) SV* messia *RSP*[1] *(s s. l. add. P*[2]*) V*, messian *H* 13 hebraeicis *H*, hebreicis *(ebr- P) BRP*, hebraicis *SV* interpraetatae *(e fin. add. m. 3) P* ἠλειμμένος *edd.*, ΗΑΩΜΕΝΟC *B*, ΗΑΙΜΜΕΝΟC *RV*, unctus elīmenos *S*, unctus ΗΑΜΜΕΝΟC *P*, elimmenosy *H* 14 ΑΛΕΙΦΕCΘΕ *B*, ΑΛΙΦΕCΘΑ *V* *ante graecum hoc* ab unguendo *SP* *graecum sic* apotu alipheste *H*, apotualifesthe *S*

libet nomine rex significatur, non quod ille regnum hoc terrenum fuerit adeptus, cuius capiendi nondum tempus aduenit, sed quod caeleste ac sempiternum; de quo disseremus in ultimo libro. nunc uero de prima eius natiuitate dicamus.

8. In primis enim testificamur illum bis esse natum, primum 1 in spiritu, postea in carne. unde aput Hieremiam ita dicitur: priusquam te formarem in utero, noui te. item: beatus qui erat, antequam nasceretur; quod nulli alii contigit praeter Christum. qui cum esset a principio filius dei, rege- 2 neratus est denuo secundum carnem. quae duplex natiuitas eius magnum intulit humanis pectoribus errorem circumfuditque tenebras etiam iis qui uerae religionis sacramenta retinebant. sed nos id plane dilucideque monstrabimus, ut 3 amatores sapientiae facilius ac diligentius instruantur. qui audit dei filium dici, non debet tantum nefas mente concipere, ut existimet ex conubio ac permixtione feminae alicuius deum procreasse, quod non facit nisi animal corporale mortique subiectum. deus autem cum solus adhuc esset, cui permiscere 4 se potuit? aut cum esset tantae potestatis, ut quidquid uellet

3 in ultimo libro] c. 20. 24.

EPITOME 5 s. 9 s.] c. 38, 2.

AUCTORES 7] Ier. 1, 5; cf. Cyprian. pag. 55, 16. 7 s.] locus in Sacra Scriptura non inuenitur, sed accedit quodammodo ad sententiam eorum uerborum quae apud Ierem. subsequuntur (ex interpret. Itala ap. Cyprian.): et priusquam exires de uulua, sanctificaui te et prophetam in gentibus posui te. 9 s.] qui cum — carnem] Cyprian. pag. 73, 3 s.

BRHSPV] 3 quod *del. R* sempiternum est *P* 4 libro *add. H*^{2} uero *om. R* 5 illum *om. H* 6 inde *H* hieremian *RH*, hieremiã *S* 7 item *SV*, item alibi *B*, item apud eundem *R*, et item apud ipsum *P*, *om. H* creatus *Heumannus* 8 contingit *RP*^{1}, n *del. P*^{3} 9 $\overline{\chi\rho\text{o}}$ · *B* filius dei *om. PV, sed cf. Cyprian.* quod cum a principio filius dei fuisset, generari denuo haberet secundum carnem 10 *natiuitas (e *er.) S* 11 errorem] rorem *H* circumfu*dit⟨qu⟩ae (n *? er.) B* 12 tenebris *B*^{1}, *corr. B*^{2} iis *R*, h^{is}* *(corr. m. 2) B*, his *HSP*, hi *V* quae *B*^{1}, *corr. B*^{3} uerae] diuinae *R*, uera *P*^{1}, e *add. P*^{3} 13 id *om. V* lucideque *H*, dilucideque *(i *ex* e *m. 3) P* monstrauimus *V* 14 amaiores *V* qa|uidit *S*^{1}, qaudi|uit** *S*^{2} 15 deꝰ *B*^{2} conciperet *V* 16 extimet *S* alicuius] cuiusquã *R* 18 solus adhuc esset] solus sit *BSP* se permiscere *H* 19 cum *bis R*

efficeret, utique ad creandum societate alterius non indigebat: nisi forte existimabimus deum, sicut Orpheus putauit, et marem esse et feminam, quod aliter generare non quiuerit, nisi haberet uim sexus utriusque, quasi aut ipse secum coierit aut sine
5 coitu non potuerit procreare. sed et Hermes in eadem fuit opinione, cum dicit eum αὐτοπάτορα et αὐτομήτορα. quod si ita esset, ut a prophetis pater dicitur, sic etiam mater diceretur.
6 quomodo igitur procreauit? primum nec sciri a quoquam possunt nec enarrari opera diuina, sed tamen sanctae litterae docent, in quibus cautum est illum dei filium dei esse sermonem itemque ceteros angelos dei spiritus esse. nam sermo
7 est spiritus cum uoce aliquid significante prolatus. sed tamen quoniam spiritus et sermo diuersis partibus proferuntur, siquidem spiritus naribus, ore sermo procedit, magna inter hunc dei filium ceterosque angelos differentia est. illi enim ex deo taciti spiritus exierunt, quia non ad doctrinam dei tradendam,
8 sed ad ministerium creabantur. ille uero cum sit et ipse spiritus, tamen cum uoce ac sono ex dei ore processit sicut

EPITOME 10 s. sermonem] c. 37, 2.

AUCTORES 2—5] frg. 62 Abel; cf. frg. 123, uers. 3 Ab., frg. VI 11 ap. Hermannum et eundem ad Argonaut. 14; Lobeckii Aglaopham. I 492 s. 5 s.] cf. p. 26, 2 ss. § 6 ss.] cf. Tertull. Apolog. c. 21 (I p. 198 s.) 9 sanctae litterae] cf. infra § 13—16. 10 sermonem] cf. Cyprian. pag. 64, 16. 11 itemque — esse] Ps. 103, 4. 11 s.] cf. Tertull. adu. Prax. c. 7 (II pag. 660): quid est enim, dices, sermo eqs.

BRHSPV] 2 existimauimus *RV*, existimabamus *H* siĉ *(˜ m. 2) S* orieus *V* 3 et *om. V* generari *V* non quiuerit] nequierit *H* 5 non *bis R* et *om. SH* fuerat B^1, fuerit B^3 6 **opinione *(in ? er.) B* eum] eum APCENIOΘHAYN *B*, deum *H* AYTOΠATPA *S*, AYTOCΠAPATOPA *(C add. et* PA *del. m. 3) P* autopatora autometora *(et om.) H* AYTOCMHTOPA P^3 7 ῳ $P^{2?}$ profectis *H* pater dicitur] praedicitur pater *B* 8 primo *P* nec sciri] nesciri *R* 9 narrari *PV* sacraῳ *B* 10 dicent *V* sermonem] sermonem siue etiam rationem *B* 11 *locus* itemque ceteros — nobis reuelaret *(297, 5) om. a* B^1 *(uerba* itemque ceteros *post* rationem *s. l., cetera in mg. inf. add.* B^3*) V, sed defenditur loco Epit. 37, 3* ex omnibus angelis, quos idem deus de suis spiritibus figurauit; *cf. ad pag. 297, 9* 12 est] et *HS* significat ante *H* 14 ore sermo] sermo ex ore *RS* 15 ceterosque] et ceteros *S* 16 tacitu *(sic)* spiritu *H* tradendam *om. H* 18 siĉ *(˜ m. 2) S*

uerbum, ea scilicet ratione, quia uoce eius ad populum fuerat usurus, id est quod ille magister futurus esset doctrinae dei et caelestis arcani ad homines perferendi. ipsum primo locutus est, ut per eum ad nos loqueretur et ille uocem dei ac uoluntatem nobis reuelaret. merito igitur sermo ac uerbum dei 9 dicitur, quia deus procedentem de ore suo uocalem spiritum, quem non utero, sed mente conceperat, inexcogitabili quadam maiestatis suae uirtute ac potentia in effigiem, quae proprio sensu et sapientia uigeat, conprehendit; et alios item spiritus suos in angelos figurauit. nostri spiritus dissolubiles sunt, 10 quia mortales sumus, dei autem spiritus et uiuunt et manent et sentiunt, quia ipse immortalis est et sensus ac uitae dator. nostrae uoces licet aurae misceantur atque uanescant, tamen 11 plerumque permanent litteris conprehensae: quanto magis dei uocem credendum est et manere in aeternum et sensu ac uirtute comitari, quam de deo patre tamquam riuus de fonte traduxerit! quodsi quis miratur ex deo deum prolatione uocis 12 ac spiritus potuisse generari, si sacras uoces prophetarum cognouerit, desinet profecto mirari. Solomonem patremque eius 13 Dauid potentissimos reges fuisse et eosdem prophetas etiam iis fortasse sit notum, qui diuinas litteras non attigerunt: quorum alter, qui posterius regnauit, Troianae urbis excidium centum

EPITOME 17—298, 2] c. 37, 7.
AUCTORES 9 et alios — figurauit] cf. ad pag. 296, 11.

BRHSPV] 1 ea scilicet ratione] scilicet e ratione *B (i. e. B³)* 2 magister] m̃g *ex* m̃r *S²* 3 caelestis] *S²* perferendo *B (i. e. B³)* quod ipsum *H*, p ipsum *S²* 4 est *om. H* ad nos] nobis *H* 5 igitur] autem *BHV* ac] et *V* uerum *V* 6 procreantem *R*, procedentẽ *(˜ m. 2) S* uocalem] *B³* 7 inexcogitabili *B³* 8 uirtute* *(m er.) V* effigiem] effigiem similitudinis suae *B* qui *B* 9 et *ante* sapientia] ac *R* *locus* et alios item — traduxerit *(17) om. a B¹ (in mg. add. B³) V, sed una cum loco pag. 296, 11 ss. uerbis Epitomae defenditur* 10 suos *om. S* dissolu*biles *R*, solubiles *S* 11 manent] audiunt *S* 13 uocis *B* aura *B* 15 uocẽ *(˜ m. 3) P* *pr.* et *om. RS* 16 *pr.* de *om. P* 17 transduxerit *H* ex deo *om. S* deo] duo *V* 17 cognouerat *B¹*, *corr. B²* 19 salomonem *HSV* 20 dauit *B* potissimos *H* iis *P³*, his *BHSP¹V*, iis *R* 21 notum sit *B* non diuinas litteras *B* 22 troianae (e *add. m. 3) P*

14 et quadraginta annis antecessit. huius pater diuinorum scriptor hymnorum in psalmo XXXII sic ait: uerbo dei caeli soli-

AUCTORES 2] Ps. 32, 6; cf. Cyprian. pag. 64, 18.

BRHSPV] 1 et *om. P* annis^{1} *S*^{2} scriptor hymnorum *om. P* 2 uerbo *C cum Vulg. et Cypriani codd. AW,* sermone *Cypriani codd. LMB, Tertull. adu. Hermog. c. 45 (II p. 377), adu. Prax. c. 7 (II p. 660), c. 19 (p. 678). postulatur paene propter ea quae inde a § 6 et c. 9, 1—3 disputantur, unum saltem testimonium S. Scripturae quo* sermo dei *appelletur, cum praesertim et Epit. c. 37, 2* sermo *tantum* dei, *non* uerbum *nominetur et infra c. 29, 6 similis sit locus* cum igitur a prophetis . . sermo dicatur *et ap. Cyprianum, cuius Testimonia potissimum Lact. per totam hanc partem libri sequitur, p. 64, 16 lemma sit* quod Christus idem sit sermo dei *(cf. etiam Tertullianum de* sermone dei *disputantem et testimonia ab eo adlata adu. Prax. c. 5. 7 s. 11. 13. 15. 19 al.). grauissimum uero accedit illud, quod uestigia quaedam inueniuntur (cf. ad proxima uerba* solidati *et* eius, *p. 299, 11* fuit, *p. 302, 2* illum *et* illo, *al.), quibus indicatur Lactantium codice Testimoniorum Cypriani qui esset simillimus codicis L (Vindobonensis) usum esse, quo in codice L e recensione quadam Italae, quam Tertullianus quoque adhibere solet (cf. Roenschium, das Neue Testament Tertullians p. 250 s., Itala u. Vulg. p. 4 cum adn. 7) constanter* sermo *dicitur, non* uerbum. *atque etiam uno S. Scripturae loco nomen illud seruatum est in codice H, p. 299, 2* sermonem: *quod hoc ipso loco, quo exceptis Tertulliano et codicibus quibusdam Cypriani omnes testes* uerbum *habere uidentur (cf. Sabaterium II 91), a librario in codicem H inlatum esse minus credibile est, nisi forte uigente etiamtum Italae memoria in archetypo nostrorum codicum adscriptum inde in codicem H inrepsisse sumitur;* sermonem *autem hoc loco qui Lactantium scripsisse sibi persuadet, etiam p. 299, 4* sermo *et 6* sermonem *restituendum esse concedat necesse est. quare aut statuendum est Lactantium aliqua de causa in testimoniis nomine* sermo *uti noluisse et in locos S. Scripturae e Cypriano petitos nomen* uerbum *sua aetate fort. usitatius induxisse, id quod eo facilius fieri poterat, quod non solum uiginti fere locos S. Scripturae habet qui non inueniuntur apud Cyprianum, ex alio uidelicet auctore aut ex sua scientia additos, sed ne omnium quidem eorum quos cum illo communes habet locorum eandem quam ille formam exhibet [cf. adn. crit. ad c. 12, 4 (Is. 7, 14* accipiet in uterum*), 'Auctores' ad c. 12, 12 (Dan. 7, 13 s.), § 18 (Is. 45, 1—3), c. 13, 19 (Is. 11, 10), c. 14, 6 (Zach. 3, 1—8) al.]; aut id sumendum est, non solum omnibus illis locis eiecto* sermo *nomine* uerbum *ex Vulgata inlatum esse, sed etiam § 8* sicut uerbum, *§ 9* ac uerbum, *c. 9, 1* uerbum siue *additamenta esse interpolatoris: quod uiolentum sane remedium uix quisquam adhibere audeat (cf. infra c. 15, 10* cum ipse esset dei uerbum *et Tertull. Apolog. c. 21, 1 p. 201,* ostendens se esse uer-

dati sunt et spiritu eius omnis uirtus eorum. item rursus in psalmo XLIIII: eructauit cor meum uerbum bonum, dico ego opera mea regi, contestans uidelicet nulli alii opera dei esse nota nisi filio soli, qui est uerbum dei et quem regnare in perpetuum necesse est. item Solomon ipsum 15 uerbum dei esse demonstrat, cuius manibus opera ista mundi fabricata sint. ego inquit ex ore altissimi prodiui ante omnem creaturam. ego in caelis feci ut oreretur lumen indeficiens, et nebula texi omnem terram. ego in altis habitaui et thronus meus in columna nubis. Io- 16 hannes quoque ita tradit: in principio fuit uerbum et uer-

AUCTORES 2] Ps. 44, 2; cf. Cyprian. p. 64, 17. 7] Ecclesiastic. 24, 5ss. (3s. LXX); cf. Cyprian. p. 62, 15; Ecclesiastici locum Lact. cum Cypriano tribuit Salomoni, cf. Roenschium, Zeitschr. f. d. histor. Theol. 1871 p. 609 s. 10] Io. 1, 1—3; cf. Cyprian. p. 65, 2.

bum dei id est λόγον); *aut eo confugiemus, ut Lactantium testimonia tam* sermo *quam* uerbum *nominis dedisse dicamus ita, ut fort. p. 298, 2* sermone dei, *299, 2* sermonem *(cf. cod. H), 4* qui *(!)* est sermo, *5 s.* ipsum sermonem *scriberet, in loco autem celeberrimo notissimoque Ioannis (§ 16)* uerbum *adhibere uellet, quod quin pro nomine* sermo *in recensione quadam usitatissima Italae hoc loco fuerit, inde ab Hieronymo receptum, propter plurima testimonia (cf. Sabaterium III 385) dubitari non potest.* dĩ* (ı *in ras.) ex* dñi *ut uid. H*² solidati *RHSPV cum Cypriani codd. LMB,* firmati *B cum Vulg. et Cypriani codd. AW*

BRHSPV] 1 sp̃ũ (u *in ras. ex* s *? m. 1 ?) P* eius *PV cum Cypriani codd. LB et Tertulliano adu. Prax. c. 7 (cf. adu. Hermog. c. 45* ipsius, *om.* oris*),* oris eius *BRHS cum Vulg. et Cypriani codd. AWM. ad loc. Psalmi cf. Roenschium, Zeitschr. f. d. hist. Theol. 1871 p. 588* idem *S* 2 quadragesimo quarto tertio *R,* XLIII · *H* eructuauit *RP*ᵃᶜ *(alt.* u *expunx. P*¹*?), fort. recte; cf. Roenschium, l. c. p. 589 s., Itala u. Vulgata p. 362. 467* uerbum *BRSPV cum Cypriani codd. AWMB et Vulg.,* sermonem *H cum Cypriani cod. L et Tertull. adu. Hermog. c. 18 (II p. 355), adu. Prax. c. 7 (II p. 660), c. 11 (p. 665); cf. ad 298, 2* 4 ali *R,* alio *H* soli *om. B* uerbum] *cf. ad 298, 2* et quem — uerbum dei *om. R* 5 solomon *B,* sal- *cett.* ipse *BV* 6 uerbum] *cf. ad 298, 2* 7 fabricata *(tert.* a *ex* i *m. 3) P* sunt *BS (sed ex* sint *S*²*),* sunt *P* prodiui* *H* ante *bis P* 8 oreretur *BR*¹*SV cum Cypriani codd. LWM*¹, oriretur *R*² (i *ex* e) *HP cum rell. Cypriani* 10 *ad loc. Eccles. cf. Roenschium p. 609* iohannes *C* 11 ita *om. B* tradidit *HP*ᵃʳ fuit *R cum Cypriani codd. LB pag. 65, 3 et 70, 7,* erat *BHSPV cum Vulg. et rell. codd. Cypr.*

bum erat aput deum et deus erat uerbum. hoc fuit in principio aput deum. omnia per illum facta sunt et sine illo factum est nihil.

1 9. Sed melius Graeci λόγον dicunt quam nos uerbum siue sermonem: λόγος enim et sermonem significat et rationem, 2 quia ille est et uox et sapientia dei. hunc sermonem diuinum ne philosophi quidem ignorauerunt, siquidem Zenon rerum naturae dispositorem atque opificem uniuersitatis λόγον praedicat, quem et fatum et necessitatem rerum et deum et animum Iouis nuncupat, ea scilicet consuetudine, qua solent 3 Iouem pro deo accipere. sed nihil obstant uerba, cum sententia congruat ueritati. est enim spiritus dei quem ille animum Iouis nominauit. nam Trismegistus, qui ueritatem paene uniuersam nescio quo modo inuestigauit, uirtutem maiestatemque uerbi saepe descripsit, sicut declarat superius illut exem-

EPITOME 2 s.] c. 37, 4. 5 s.] c. 37, 2.

AUCTORES 3 s.] cf. Tertull. adu. Prax. c. 5, II p. 658 (hanc — appellamus); Apolog. c. 21 (I p. 198). 7 ss.] cf. Laert. Diog. VII 134. 135 extr. 147; Tertull. Apolog. ibid. 15 superius illut exemplum] p. 293, 2.

EXPILATORES 4 s.] Ps.-Augustin. c. quinque haeres. uol. VIII appendic. p. 8 D Maur.: melius Graeci dicunt λόγος *(λόγον scribendum uid.).* λόγος quippe uerbum significat et rationem.

BRHSPV] 1 fuit *C (nisi quod* erat *in ras. ex* fuit *B³ cum Vulg.) cum Cypriani codd. LB* in] a *RV* 2 omnium R^1 illum *B cum Tertull. adu. Hermog. c. 20 (II p. 357),* ipsa R^1, ipsum R^2HSPV *cum omnib. codd. Cypriani et Vulgata; cf.* δι' αὐτοῦ *LXX* 3 illo *B cum Cypriani codd. LWMB et Tertull. adu. Hermog. c. 20 (II p. 357), cf. adu. Prax. c. 7. 15 (II p. 660. 674), de resurr. carn. c. 5 (II p. 474),* ipso *RHSPV cum Cypr. cod. A et Vulgata; cf.* χωρὶς αὐτοῦ *LXX* nihil est factum *R,* nihil factum est *V ad loc. Ioannis cf. Roenschium p. 615* 4 grecia *V* logon *BS,* logos *H* quam *om. V* si*e *(n er.) sic V* 5 sermonẽ *(˜ m. 2) S* logon *B,* logos *H* enim et sermonem *om. P* 6 dei *om. B* 7 nec *HS* siquidem *om. R* zeno *RSPV* 8 dispositionem B^1, *in ras. corr.* B^2 logõ|*B,* logon *(g ex* c *m. 2) H,* ΛΟΓΟΝ *V* praedica**t *(ui er.) B* 9 et *om. H* factum $R^{ac}S^{ac}$ *(*c *expunct.) HV* necessitate *H* 10 consuetudine] condicione *B* 11 Iouem] iouem *(add. m. 3)* eti,am *(*eti *m. 2) B* dum *R* 12 ueritatis *H* 14 nescit *B* uirtutẽ *(˜ m. 2) S* uirtutemque, *om* maiestatem *V* 15 uerbis *B* siẽ *(˜ m. 2) S*

plum, quo fatetur esse ineffabilem quendam sanctumque sermonem, cuius enarratio modum hominis excedat.

Dixi de natiuitate prima breuiter ut potui. nunc de secunda, quoniam controuersia est in ea maxime, latius disserendum est, ut ueritatem scire cupientibus lumen intellegentiae praeferamus. 4

10. In primis igitur scire homines oportet sic a principio processisse dispositionem summi dei, ut esset necesse adpropinquante saeculi termino dei filium descendere in terram, ut constitueret deo templum doceretque iustitiam, uerum tamen non in uirtute angeli aut potestate caelesti, sed in figura hominis et condicione mortali, et cum magisterio functus fuisset, traderetur in manus inpiorum mortemque susciperet, ut ea quoque per uirtutem domita resurgeret et homini, quem induerat, quem gerebat, et spem uincendae mortis offerret et ad praemia inmortalitatis admitteret. hanc ergo dispositionem ne quis ignoret, docebimus praedicta esse omnia quae in Christo uidemus esse conpleta. nemo adseuerationi nostrae fidem commodet, nisi ostendero prophetas ante multam temporum seriem praedicasse, fore aliquando ut filius dei nasceretur sicut homo et mirabilia faceret et cultum dei per totam terram seminaret et postremo patibulo figeretur et tertio die resurgeret. quae omnia cum probauero eorum ipsorum litteris qui deum suum mortali corpore utentem uiolauerunt, quid aliut 1 2 3 4

EPITOME 24—302, 2] c. 36, 1 (quid — religiosa).

B(G)RHSPV] 1 fateretur *B* 2 ‹modum *H*² hominis] sermonis *H* 3 'prima' *B*² ut potui *om. H* 4 maxima *BP*³ *(s. l. corr.,* maxime *P*¹*) V* 7 primis *(alt.* i *ras. ex* u*) H* precessisse *V* 8 adpropinquanteṣ *(exp. m. 1?) P* 10 rerum *B*¹*, in ras. corr. B*³ 11 non in uirtute] non modo quidem uirtutem *H* potestatem *H* in] et in *SH* figuram *V* 12 conditionem *P*¹, m *del. P*³ et *ante* cum] ut *R edd.* fuisse *H* 13 traderet̃ *(˜m. 2) S* ea* (m *er.) R* 14 et] ut *B,* 'et' *P*³ *a* ‹quem indu›-[era]t *incipit codicis G pag. 75 (63), cuius in uerss. 1—5 pauca legebantur* 15 quem'que' *(ante* gerebat*) R*² et] in *B*^{ar} *(nunc eras.) G* spẽ *(˜m. 2) B* uincendae' *B*² offerret *om. H,* afferret *edd.* 17 praedicata *V* 18 uidebimus *P*¹, bi *del. P*³, uidebamus *V* 19 temporum] annorum *B* 20 ut aliquando *S* ut *om. P* siĉ *(˜m. 2) S* 21 homo *om. P* miralia *V* ‹totam *H*² 22 *pr.* et *om. H* et tertio die resurgeret *om. R* 24 summum *B,* suum› *V*² utendum *B* uiolauerint *V*¹

obstabit quominus ueram sapientiam clarum sit in hac sola religione uersari?

Nunc a principio totius sacramenti origo narranda est. maiores nostri, qui erant principes Hebraeorum, cum sterilitate atque inopia laborarent, transierunt in Aegyptum rei frumentariae gratia ibique diutius commorantes intolerabili seruitutis
6 iugo premebantur. tum misertus eorum deus eduxit eos ac liberauit de manu regis Aegyptiorum post annos quadringentos et triginta duce Moyse, per quem postea lex illis a deo data est. in qua eductione ostendit uirtutem maiestatis suae deus.
7 transiecit enim populum medio mari rubro praecedente angelo et scindente aquam, ut populus per siccum gradi posset, quem uerius, ut ait poeta,

curuata in montis faciem circumstetit unda.

8 qua re audita tyrannus Aegyptiorum cum magna suorum manu insecutus et mare adhuc patens temere ingressus coeuntibus aquis cum omni exercitu deletus est. Hebraei uero ingressi
9 in solitudinem multa mirabilia uiderunt. namque cum sitim

EPITOME 3—10] c. 38, 3.
AUCTORES 14] Verg. Georg. IV 361.
EXPILATORES 15—18] cf. Sulpic. Seuer. Chron. I 15, 5 s.

B(G)RHSPV] 1 obstauit *V* clarum sit ueram sapientiam *R* sola* (m *er.*) *V* 3 sacramenti (i *ex* a) *V* maioris V^{ac} 4 nostris *V* hebreorum (hae- *H*) *BHSV*, haebraeorum *P* sterelitate B^1 (*corr.* B^2) *H* 5 aquae B^1, aqu*e B^3 6 intolerabilis *RS*, intollerabili *H*, intolerabiliș (-iș *ex* es) *P*, intolerabili (*tert.* i *ex* e) *V* 7 tunc *HP* miser*tus (*i er.*) *B* deduxit *P* 8 regis B^3 ann_{o^s} S^2 9 et *om. SP* ducem *V* mose *S*, moysen (n *ras. ex* m) *V* postea per quem *B* 10 educatione *H* ostenditur *V* magestatis P^1, *corr.* P^3 11 transiecit *B*, traiecit *cett.* antecedente *S* 12 et scindente] exscindentẽ (*m. 2*) *S* transgredi *B* 13 *a* Gilius ut ait poeta *incipit codicis G pag. 76 (64) paene tota lecta* uerius] uergilius *B*, *idem fuerat in G*, uer*us (*i er.*) *P* ūt aĩt poeta B^1, ūt aĩt pōeta B^3 14 montibus *P*, montiș/// V^2 facie *BGH*, faciem, *sed* m *del. m. 3 P*; faciem *Verg.* circumstitit *S* unda *V* 15 quam rem auditam *BG* 16 et] est et *H*, est *V* athuc *B*, ad|thuc *G* 17 exercitu* (m *er.*) *R* delusus *S* hebrei *BSPV*, haebrei *H* ingressi *BGP*, egressi *RHSV*; *cf.* ingressos eremum *Sulpic. Seuer. pag. 17, 13* 18 solitudinem *BGRP*, solitudine *HSV* multa *om.* B^1 (*s. l. add.* B^3) *G* sitĩ* *V*

paterentur, ictu uirgae rupe percussa prosiliuit fons aquae populumque recreauit. quo rursus esuriente caelestis alimenti pluuia descendit; quin etiam coturnices in castra eorum uentus inuexit, ut non modo pane caelesti, sed etiam instructioribus epulis saturarentur. pro his tamen diuinis beneficiis honorem deo non reddiderunt, sed depulsa iam seruitute, iam siti fameque deposita in luxuriam prolapsi ad profanos Aegyptiorum ritus animos transtulerunt. cum enim Moyses dux eorum ascendisset in montem atque ibi quadraginta diebus moraretur, aureum caput bouis, quem uocant Apim, quod eos in signo praecederet, figurarunt. quo peccato ac scelere offensus deus inpium et ingratum populum pro merito poenis grauibus adfecit et legi quam per Moysen dederat subiugauit. postea uero cum in deserta quadam parte Syriae consedissent, amiserunt uetus nomen Hebraei, et quoniam princeps examinis eorum Iudas erat, Iudaei appellati et terra quam incoluere Iudaea. et primo quidem non dominio regum subiecti fuerunt, sed populo ac legi ciuiles iudices praesidebant, non tamen in annum constituti sicut Romani consules, sed perpetua iurisdictione subnixi. tum sublato iudicum nomine potestas regalis inducta est. uerum iudicibus regimen eorum tenentibus

10 11 12 13 14 15 16

EPITOME 5—11] c. 38, 4. 16 (Iudaei)] c. 38, 3.
AUCTORES § 11 s.; c. 11, 1] Cyprian. pag. 38, 20 s.
EXPILATORES 10 s.] cf. Isidor. orig. VIII 11, 86.

B(G)RHSPV] 1 uirge P^1, uirgę P^3, *sic saepissime corr. m. 3* rupe percussa] rupae percussa petra *G* prosiluit *HV* 2 quo rursus — pane caelesti *(4) om. S* rursum *B* caelesti *P* alumenti *B*, alimenti* *(s er.) V* 3 discendit *P* in castra in P^1, *alt.* in *del.* P^3 4 inuex̃ *P*, induxit *V* instructoribus *S* 5 aepulis *BHP*, [ae]pulis *G* saturentur *S* tam *P* 6 sed depulsa — transtulerunt *om. S.* sitim *B* 7 luxuriem *PV* 8 ri*tus *V* moses *S* 8 demoraretur *P* 10 aureũ *(˜m. 2) S* [u]obis *G* apĩ *S* eos in signo] ō signo *V* 11 precederent *H* 12 pro *om. BG* meritis *H* 13 mosen *S* dedarat *V* 14 deserto *BG* conseddissent *H* 15 hebrei *BGV*, ebrei *S*, haebrei *P; an eiciendum? in* examinis *desinit codicis G pag. 76 (64)* examinis *V*^{2} 16 iudei *SP* appellati] sunt appellati *H edd.* terra *S*, terram *BRHP*^{1} *(m del. P*^{3}*) V* 17 iudea *BP*, iuda *R*, iudaeam *H* dominio *P* regem *R*^{1}, regio *s. l. corr. R*^{2} 18 praesidabant P^1, *corr.* P^3 19 iurisdicione *S*, iurisdictione, *sed* c *del. m. 3 P* 20 subnixa *H* tunc *H* 21 regimen *(i ex* e *m. 2) R*

prauas religiones saepe susceperant, atque offensus ab iis deus totiens alienigenis subiugabat, donec rursus paenitentia populi
17 mitigatus liberaret eos seruitute. item sub regibus finitimorum bellis ob delicta uexati, postremo capti abductique Babylonem poenas inpietatis suae graui seruitio pependerunt, donec Cyrus ueniret in regnum, qui statim Iudaeos restituit edicto.
18 exinde tetrarchas habuerunt usque ad Herodem, qui fuit sub imperio Tiberii Caesaris: cuius anno quinto decimo id est duobus Geminis consulibus ante diem decimum Kalendarum
19 Aprilium Iudaei Christum cruci adfixerunt. hic rerum textus, hic ordo in arcanis sanctarum litterarum continetur. sed prius ostendam qua de causa in terram uenerit Christus, ut fundamentum diuinae religionis et ratio clarescat.

1 11. Cum saepe Iudaei praeceptis salutaribus repugnarent atque a diuina lege desciscerent aberrantes ad inpios cultus deorum, tum deus iustos et electos uiros sancto spiritu inplebat, prophetas, in media plebe constituens, per quos peccata ingrati populi uerbis minacibus increparet et nihilominus hor-
2 taretur ad paenitentiam sceleris agendam: quam nisi egissent atque abiectis uanitatibus ad deum suum redissent, fore

EPITOME 14—305, 3] c. 38, 5.
AUCTORES 15—17. 305, 3—6] cf. Cyprian. pag. 39, 19.

BRHSPV] 1 susceperunt *B* ad *H* hiis *P*¹, h *del. P*³, his *cett.* 2 *post* totiens *hoc* eos *BRP*, dōs *S*¹, eos *ras. corr. S*² alienis *H* rursus *om. R* 3 seruitutē *(˜ er.) S* 4 adductique *V* babylone *B*, in babilonem *S* 5 poenos *B*ᵃᶜ ppenderunt *P* 6 cỏyrus *(exp. m. 1 ?) P* iudeos *BP; hinc uariae scripturae huius uocis non adferentur* 7 exin *B* tethrarcas *BV* 8 T. *S*, tiberi *V* ·XV *(puncta om. V) HSV* id est *om. B*, idem *H* 9 conss. *R*¹ *(s. l.* sulibus *add. R*²*) V*, cōns. *S*, CONSS · *P* X . *(·* X · *V)* Kal. *RPV*, XKł *S* 10 apriles *R*, aṗ. *S*, aprił *P*, apr. *V aut eundem atque Lact. aut alios dies tradunt ceteri auctores; cf. Lipsium, die Pilatus-Acten, ed. alt. (1886) p. 27* cruci *(*i *ex* e *m. 2) R* affigerunt *R*¹, *corr. R*², adfecerunt *H* hic] is *H* testus *R*¹, *corr. R*² 11 in *om. P* archanis *R*, arcani *P* sanctarum *R*² 12 terra *HS*¹ *(˜ add. S*²*) V* ∗∗uenerit *(*in *er.) B*, uenerat *P* 15 a *om. H*, a∗ *(*d *er.) S* disciscerent *HP* ad *ex* ab *S*² cultis *H* 16 tunc *B* uiros *S*² spiritu sancto *S* inplebat] replebat iterum *H*² 17 plene *B*¹, *corr. B*² 18 ingrata *V* et] e *P* ortarentur *V* 20 atque] et *S* sum *R*

ut testamentum suum mutaret id est hereditatem uitae inmortalis ad exteras conuerteret nationes aliumque sibi populum fideliorem ex alienigenis congregaret. illi autem a prophetis increpiti non modo uerba eorum respuerunt, sed quod sibi peccata exprobrarentur offensi eos ipsos exquisitis cruciatibus necauerunt. quae omnia diuinae litterae signata conseruant. dicit enim propheta Hieremias: misi ad uos seruos meos prophetas. ante lucem mittebam, et non audiebatis me neque intendebatis auribus uestris, cum dicerem uobis: conuertantur unus quisque a uia sua mala et a nequissimis adfectationibus uestris, et habitabitis in terra ista, quam dedi uobis et patribus uestris a saeculo usque in saeculum. nolite ambulare post deos alienos, ut seruiatis eis, et ne incitetis me in operibus manuum uestrarum ad disperdendos uos. Hesdras etiam propheta, qui fuit eiusdem Cyri temporibus a quo Iudaei

EPITOME 2—6] c. 38, 6.

AUCTORES 7] Ier. 25, 4—6; cf. Cyprian. p. 39, 20. 15] II Esdr. (Nehem.) 9, 26; cf. Cyprian. p. 40, 11.

BRHSPV] 1 hereditatẽ *(˜m. 2) S*, hęredilatem *(. m. 3) P* *post* uitae *add.* et H^2 inmortalitatis *H* 2 sibi populum *bis* V^1, *alt. del.* V^2 fideliorum *H* 3 a *postea add. P* 4 increpiti *RV*, increpeti *H*, increpati *BSP; cf. c. 14, 17; 16, 12* 5 exprobrarentur B^2 exquisitis *(tert.* i *ex* o *m. 1?) P* 6 negauerunt *V* conserbant B^1, *corr.* B^2 8 audiebatis *BRHV cum Cypriano*, obaudiebatis *SP* 9 auribus B^2 cum dicerem uobis] dicens *Cyprian.*, λέγων *LXX* 10 conuertantur *recepi*, conuerta*tur *(n er.) B, cf.* conuerta*tur *Cypriani cod. L*, conuertatur *cett. Lactantii et Cypriani codd., edd.;* ἀποστράφητε ἕκαστος *LXX* conuertantur — dedi uobis *(12) om. S* unus quisque uestrum *s. l. add.* B^3 a *post* et] a* (d *er.) H* 11 adfectationibus *BV cum Cypriani codd. paene omn.*, adfectionibus *RHP cum Cypriani cod. B* habitatis *P* 12 ista *om. B* parentibus *B* 13 usque] et usque *S cum Cypriani cod.* M^1 *et Vulg.* 14 et *(ante* ne) *RHS cum omn. codd. Cypriani pag. 40, 5; pag. 324, 2; pag. 355, 3;* et *om. BPV (pariter Firmic. Mat., de err. prof. rel. c. 28, 12) ante* et ne incitetis *omissum hoc* et ne adoraueritis eos, *cf. Ierem. et Cyprian.* 15 manum *V* uestrarum B^2, urārum *(˜ m. 2) S* dispergendos *P* *uos *(s eras.) S* *ad locum Ieremiae cf. Roenschium p. 573* haesdras *B*, hesdra *P*, esdras *V* 16 fuit P^3

sunt restituti, sic loquitur: desciuerunt a te et abiecerunt
legem tuam post corpus suum et prophetas tuos inter-
fecerunt, qui obtestabantur eos ut reuerterentur ad
6 te. item Helias in libro Basilion tertio: aemulando aemu-
latus sum domino deo omnipotenti, quia dereliquerunt
te filii Israhel, altaria tua demolierunt et prophetas
tuos interfecerunt gladio: et remansi ego solitarius
7 et quaerunt animam meam auferre eam. propter has
illorum inpietates abdicauit eos in perpetuum, itaque desiit
prophetas mittere ad eos. sed illum filium suum primoge-
nitum, illum opificem rerum et consiliatorem suum, de-
labi iussit e caelo, ut religionem sanctam dei transferret ad
gentes, id est ad eos qui deum ignorabant, doceretque iustitiam,
8 quam perfidus populus abiecerat. quod iam pridem denun-
tiauerat se esse facturum, sicut Malachiel propheta indicat di-
cens: non est mihi uoluntas circa uos, dicit dominus,
et sacrificium acceptum non habebo ex manibus ue-

EPITOME 8—14] c. 38, 6. 16—307, 2] c. 43, 5.

AUCTORES 4] III (I) Reg. 19, 10; cf. Cyprian. pag. 40, 7. 10 primogenitum] pag. 286, 9. 11 opificem rerum] τῶν πάντων ποιητής pag. 287, 2, cf. pag. 15, 20. consiliatorem] pag. 291, 8. 12 ss.; c. 13, 1; c. 20, 11] cf. Cyprian. pag. 54, 1; 58, 13. 15] Mal. 1, 10 s.; cf. Cyprian. pag. 50, 7.

BRHSPV] 1 restituti*is *(s er.), om.* sic, *S* a te *om. R* et abiecerunt — ad te *(3) om. S* 2 suum *om. R* 3 reuertarentur V^1 a te *H* 4 *ad loc. Esdrae cf. Roenschium pag. 601* helpas R^1 Basilion] regnorum *V* tertio] tertio ait *B* aemula*tus *V* 5 suum B^1, *pr.* u *del.* B^2 6 ⸢te⸣ B^2, e *R*, ⸢te⸣ H^2 fili⸢i⸣ B^3 israhel *RH*, isdrahel B^1, istrael B^2, iħl *S*, isrł *PV* altaria B^1H *cum Cypriano et Vulg., etiam in LXX copula deest;* et altaria B^3 *(s. l. add.) RSPV* demoliarunt *H* 7 solus *HV cum Cypriani codd. MB et Vulg.* 8 auferre] ut auferant *P cum Vulg.* eam *BRHSP cum Cypr. cod. L (*eam a me *Cypr. cod. M) et Vulgata,* a me *V cum Cypriani codd. AB, sed cf. LXX* ζητοῦσι τὴν ψυχήν μου λαβεῖν αὐτήν *ad loc. Regum cf. Roenschium pag. 542* has] ˢuas *in ras.* $S^{2?}$ 9 eorum *H* *abdicauit *S* 10 ad *om., sed s. l. est rasura, S* 12 Labi *V* ęcęlo *S*, aecelo *P* 13 ad eos *om. V* doceret *V* 14 abiceret *R* se denuntiauerat *S* adnuntiauerat *V* 15 se esse] sese *B* sic *S* malachihel *H*, malachi⸢el⸣ *P* indicat dicens] adnuntiat dicens *H*, dicit *SP* iudicat B^1, *in ras. corr.* B^3 17 et — manibus] sacrificia non accipiam de manibus *V* abeo *S* ex] in *H*

stris, quoniam a solis ortu usque in occasum clarificabitur nomen meum apud gentes. item Dauid in psalmo XVII: constitues me in caput gentium: populus quem non cognoui seruiuit mihi. Esaias quoque sic loquitur: uenio colligere omnes gentes et linguas, et uenient et uidebunt claritatem meam. et dimittam super eos signum et mittam ex iis conseruatos in gentes quae longe sunt, quae non audierunt gloriam meam, et nuntiabunt claritatem meam in gentes. uolens igitur deus metatorem templi sui mittere in terram noluit eum in potestate et claritate caelesti mittere, ut ingratus in deum populus in errorem maximum induceretur ac poenas pro facinoribus suis luerent qui dominum ac deum suum non recepissent: quod olim prophetae cecinerant sic esse futurum. Esaias

EPITOME 4—6] c. 43, 6.

AUCTORES 3] Ps. 17, 44 s.; cf. Cyprian. pag. 55, 13. 4] Is. 66, 18 s.; cf. Cyprian. pag. 56, 14. 10 metatorem templi] Ezech. c. 40 ss.

BRHSPV] 1 quoniam *C cum codd. Cypriani et plerisque testibus Italae,* quia *Epit. 43, 5 cum paucis testibus Italae; cf. Sabaterium II 1006 s.* usque *C Epit. Cypriani codd. BM,* et usque *rell. Cypr., sed* καί *om. cod. Alexandr. LXX* in B^1 *cum cett. et codd. Cypriani (cf. Tertull. adu. Marc. III 22, II pag. 153),* ad B^3 *cum Vulg. (cf. etiam Tertull. ibid. IV 1, pag. 161)* clarificabitur *C Epit.,* clarificatum est *Cyprian.,* δεδόξασται *LXX* 2 apud] inter *B ad loc. Malach. cf. Roenschium p. 585* idem *H* 3 XVII *SP,* XV B^1, XVI B^3RV *(idem numerus in Cypriani codd. LMB, haud scio an Lactantio restituendus), numerum om. H ante* constitues *hoc* ait *B* 4 cognoui* (t *er.) S* seruiuit *V cum plerisque codd. Cypr. et Vulgata,* seruiet *BRHSP cum Cypr. cod. A, sed cf.* ἐδούλευσε *LXX ad loc. Psalmi cf. Roenschium pag. 587* eseias *BR,* et esaias *P* 6 demittam *B* 7 iis *R,* his *BHSPV cum codd. Cypriani post* gentes *graeca* εἰς θαρσὶς — καὶ εἰς τὰς νήσους *cum Cypriano om. Lact., cf. Roenschium pag. 564. 619* 8 sunt quae] sunt quã *H,* sunt et que *P inter* audierunt *et* gloriam *omissa haec* nomen meum neque uiderunt, *cf. Cyprian. et Isai.* 9 nuntiauerunt *V* 10 sūmittere *(om.* sui) *S* 11 celesti et claritate *H* ut] et *V* eum *B* 12 errorem] rerum *H* poenas] ꝑoa *(ꝑ ex* p *m. 2)* ac poenas *V* 13 luerent] luerunt *(alt.* u *linea del.) B,* luẹerent *(exp. m. 2) V,* lueret *RHSP edd.* ac] et *B, om. H* recepissent *BHSV,* recepisset *RP edd.* 14 cecinerunt *(-ṝ S) BHS* futurum *codd. recent.,* facturum *C edd., sed cf. c. 18, 13* haec autem sic

enim, quem ipsi Iudaei serra consectum crudelissime necauerunt, ita dicit: audi caelum et percipe auribus terra, quoniam dominus locutus est: filios generaui et exaltaui, ipsi autem me spreuerunt. agnouit bos possessorem et asinus praesepem domini sui: Israhel autem me non agnouit et populus me non intellexit. Hieremias quo-
13 que similiter ait: cognouit tempus suum turtur et hirundo, et ruris passeres custodierunt tempora introitus sui, populus autem meus non cognouit iudicium domini. quomodo dicetis: sapientes sumus et lex domini nobiscum est? in cassum facta est metatura falsa scribae, confusi sunt sapientes, trepidauerunt

AUCTORES 2] Is. 1, 2 s.; cf. Cyprian, p. 40, 16. 7] Ier. 8, 7—9; cf. Cyprian. pag. 41, 11.

futura esse — denuntiatum est; *VII 18, 1* haec ita futura esse — cecinerunt; *Epit. 39, 1* haec sic futura — praedixerant; *41, 1* quae — sic futura esse praedixerant eseias *BR*, ysaias S^2

BRHSPV] 1 enim] quidem *V* ipsi BH^1, idem *in mg. add.* H^2, idem ipsi *RSP; cf. Sittelium, die lok. Verschied. d. lat. Spr. pag. 115* 2 auribus percipe *S* 3 generaui *H cum Cypriani (pag. 40, 17) codd. LM,* genui *BRSPV cum Cypriani codd. AB, fort. recte, eadem uarietas ap. Cypr. etiam pag. 273, 16; 430, 9 et ap. alios testes Italae, cf. Sabaterium II 515;* enutriui *Vulg.* extalui B^1, ex*alt*aui B^2 4 spreuerunt me *P* spraeuerunt *B*, spreuerunt H^2 adgnouit, *sed* d *del. m. 3 B* possessorem *BR cum Cypriani (pag. 40, 18) codd. LB (cf. pag. 273, 17),* possessorem suum *HSPV cum Cypriani rell. codd. et Vulg., sed cf. LXX* ἔγνω βοὺς τὸν κτησάμενον 5 praesepem BH^{ar} (m *er.*) *cum Cypriani codd. LV,* praesepium *RSPV cum rell. Cypr. codd.,* praesepe *Vulg.; cf. Roenschium pag. 543 et Itala u. Vulgata pag. 260* 6 agnouit *H cum Cypr. codd. LM,* cognouit *BRSPV cum rell. Cypr. et Vulg.* populus meus *edd., sed ex Vulg., contra codices Lact. et Cypr. (exc. M^2), cf. LXX* ὁ λαός με οὐ συνῆκεν ieremias *BP* 7 turtur tempus suum *P* hyrundo *H*, erundo *V* 8 et *(ante* ruris*) expunct. et cum punctis eras., B, om. Cypr. et Ambros., hexaem. VI 20 (I 119 F Maur.) et epist. 23, 6 (II 882 C), cf. Sabaterium II 659; etiam in LXX copula deest* rures P^1 *(corr.* P^3*)* *V* 9 cognouit *BRSPV cum codd. Cypr. et Vulg.,* agnouit *H* 10 dicetis *BRSV cum Cypr. cod. L,* dicitis HP^3 *cum cett. codd. Cypr. et Vulg.,* dicites *sic* P^1*; πῶς* ἐρεῖτε *LXX* 11 est *om. P* 12 falsa *H cum codd. Cypr.,* falsi *cett.* confusi *HSP cum codd. Cypr. et Vulg., deest copula in LXX,* et confusi *BPV cf. LXX* εἰς μάτην ἐγενήθη σχοῖνος ψευδὴς γραμματεῦσιν. ἠσχύνθησαν σοφοί sapientes] et sapientes *H* trepidauerunt *om. R*

et capti sunt, quia uerbum domini reprobauerunt.
ergo, ut coeperam dicere, cum statuisset deus doctorem uirtutis 14
mittere ad homines, renasci eum denuo in carne praecepit et
ipsi homini similem fieri, cui dux et comes et magister esset
futurus. sed tamen quoniam clemens et pius est erga suos 15
deus, ad eos ipsos eum misit quos oderat, ne illis in perpe-
tuum salutis uiam clauderet, sed daret iis liberam facultatem
sequendi deum, ut et praemium uitae adipiscerentur, si secuti
fuissent, quod plurimi eorum faciunt atque fecerunt, et culpa
sua in poenam mortis incurrerent, si regem suum repudiassent.
aput illos igitur et ex eorum semine regenerari eum iussit, 16
ne si fuisset alienigena, iustam possent excusationem de lege
praetendere, quod eum non suscepissent, simul, ut nulla om-
nino gens esset in terra cui spes inmortalitatis negaretur.

12. Descendens itaque de caelo sanctus ille spiritus dei 1
sanctam uirginem cuius utero se insinuaret elegit. at illa
diuino spiritu hausto repleta concepit et sine ullo adtactu uiri
repente uirginalis uterus intumuit. quodsi animalia quaedam 2
uento et aura concipere solere omnibus notum est, cur quis-

EPITOME 2—18] c. 38, 8 s.

AUCTORES § 1 ss.] cf. Cyprian. pag. 73, 18. 18 s. (uento et aura)] cf. Verg. Georg. III 274 s.

B(G)RHSPV] 1 captiui *V* quia] quoniam *H* *ad loc. Ieremiae cf. Roenschium pag. 566* 2 ⌜ut⌝ *B*³ 3 carnem *(exp. m. 1 ?) P* 4 fieri *om. R* esse *H* 5 quoniam *om. S* est et pius *H* est *om. V* suos] nos *P* 6 ipsos eum] ipsum *P* ⌜ne⌝ *P*³ im *S* 7 salu∗tis *(s er.) V* claude⌞re⌟t *S*² ʰiis *R*, his *BHSPV* libenter *S* *a* Facultatem *incipit codicis G pag. 77 (21), cuius in uerss. 1—10 fere omnia, 11—15 perpauca legebantur* 8 dei *BP*¹ *(dm̃ corr. P*³*) V* et *om. H* 9 et] aut *H* culpa — mortis] p̄ōenaṁ s̄ūa∗ *(m er.)* i̅n̅ cūlpaṁ ⌜mortis⌝ *(s. l. m. 2), ordin. uerbor. significauit m. 1 B,* culp[am] sua[m poenam] in culpa m[ortis] *G* culpa] pulchra *V* 10 poena *V* *post* repudiassent *hoc* quod sciebat esse facturos *B*, [qu]od scieba[nt] ⟨esse⟩ facturos *G* 12 ne si] nisi *R*¹, n̲i̲si ⌜enim⌝ *R*² 13 quod *om. R* *ex* eum non suscepissent *hoc* eum se non suscipere debere *R*² 14 in] et in *H* cui — negaretur *om. B*¹ *(s. l. B*³*) G* necaretur *H* 15 scãtus *(˜m. 2) sic H* 16 uir⌞gin⌟em *B*² 17 diuina *P*ᵃᶜ, di∗uno *ex* diuino *V*² hausto] sc̃o *V* et *om. H* tactu *S* 19 et] aut *SP* quisquam — cui] quisquam spiritu *(spũ S)* cui *SP*

quam mirum putet, cum dei spiritu, cui facile est quidquid
3 uelit, grauatam esse uirginem dicimus? quod sane incredibile posset uideri, nisi hoc futurum ante multa saecula prophetae cecinissent. Solomon in ode undeuicesima ita dicit: infirmatus est uterus uirginis et accepit fetum, et
5 grauata est et facta est in multa miseratione mater
4 uirgo. item propheta Esaias, cuius uerba sunt haec: propter hoc dabit deus ipse uobis signum: ecce uirgo accipiet in uterum et pariet filium, et uocabitis nomen
5 eius Emmanuel. quid hoc manifestius dici potest? legebant ista Iudaei qui eum necauerunt. si quis nos haec fingere arbitratur, ab his requirat, ab his potissimum sumat: satis

EPITOME 3—7] c. 39, 1 s. 7—10] c. 39, 3.

AUCTORES 4] locus in psalmis 'Salomonis' quae quidem extant non inuenitur: cf. Roenschium, Zeitschr. f. d. histor. Theol. 1871 pag. 610 et Oscarium de Gebhardt in prolegomenis Psalterii Salomonis mox prodituri. 7] Is. 7, 14 (cf. Cyprian. pag. 74, 4).

B(G)RHSPV] 1 spiritum *H*, sp̃s *V* quidquid] quidquid *(corr. m. 3)* es* (t *er.* se *add. m. 3) P* 2 grauata *V* dixerit *ex* dicin' *S*², *pro* dicimus *hoc* neget *P* incredibile *H*² 3 posset et *P*¹, et *del. P*³, posse *V* 4 solomon *H*², salomon *S*, salomoni *(a ex o) P* in ode undeuicesima *RS*, in ode undeuicesimo *B*¹, in eode undeuicesimo *B*³, in libro *H*, in psalmo undeuicensimo *(n exp. m. 3?) P*, in odeũ XX *V* dixit *V* 5 fœtum *(o exp. et del. m. 2) B* 6 in multã miserationẽ *S* miseratio *H* 7 eseias *BR* propter hoc] propterea *V* 8 dabit *V*² uobis deus ipse *V* accipiet in uterum *RSV, quod, cum consentiat Epit. c. 39, 3, recepi;* in utero accipiet *B et codd. Cypriani (cf. LXX* ἐν γαστρὶ λήψεται*), nisi quod* uterum *L*², *sed quoniam Lact. locum antecedentem 'Salomonis', deinde locos Ps. 84, 12; Is. 63, 10 s.; 45, 8, qui § 7 s. sequuntur, non ex Cypriano habet, hunc quoque ex alio auctore sumpsisse uidetur, ualde autem uariant hoc in loco testes Italae (cf. Sabaterium II 531);* accipiet in utero *HP;* uirgo concipiet *Vulg.* 9 pari*et *(g er.) H* uocabitis *BRSPV Epit.*, uocabis *H; cf. LXX* καλέσεις, *sed hac quoque in uoce magna est dissensio testium Italae, cf. Sabaterium l. c. et Roenschium pag. 545;* uocabitur *Vulg.* 10 emmanuhel *HSPV* quod *P*¹, *corr. P*³ 11 iusta *V* necauerunt *R*, negauerunt *cett. et edd., sed cf. c. 18, 23; Epit. 43, 1; Augustin. de ciu. dei XVIII 46 (II 328, 23)* Iudaei . . . qui eum occiderunt et in eum credere noluerunt quis] qui *B in* ⟨haec fin⟩ *desinit codicis G pag. 77 (21), sequitur pag. 78 (22), cuius in uerss. 1. 2 perpauca legebantur* haec nos *H* 12 ab his requirat — probandam *(311, 1) om. P* iis *utroque loco R alt.* ĥis *S*² sumat] petat *H*

firmum testimonium est ad probandam ueritatem quod ab ipsis perhibetur inimicis. Emmanuel autem numquam uocitatus 6
est, sed Iesus, qui latine dicitur salutaris siue saluator, quia cunctis gentibus salutifer uenit: sed propheta declarauit hoc nomine quod deus ad homines in carne uenturus esset. Em- 7
manuel enim significat 'nobiscum deus', scilicet quia illo per uirginem nato confiteri homines oportebat deum secum esse id est in terra et in carne mortali. unde Dauid in psalmo LXXXIIII ueritas inquit de terra orta est, quia deus, in quo ueritas est, terrenum corpus accepit, ut terrenis uiam salutis aperiret. item Esaias ipse: ipsi autem non crediderunt et exacerbauerunt spiritum sanctum et conuersus est eis ad inimicitiam. et ipse expugnauit et recordatus est dierum saeculi, qui suscitauit de terra pastorem ouium. quis autem futurus esset ille pastor, declarauit 9
alio loco dicens: exsultent caeli desuper et nubes induant iustitiam, aperiatur terra et pullulet saluа-

EPITOME 3 s.] c. 37, 9. 5—7] c. 39, 3 Emman. — deus. 10 terrenum corpus] c. 38, 8.

AUCTORES 9] Ps. 84, 12. 11] Is. 63, 10 s. 16] Is. 45, 8.

EXPILATORES 3 s.] Augustin. de ciu. dei XVII 18 (II 245, 13 s.); Isidor. orig. VII 2, 7. 3—8. 10 s.] Isidor. ibid. § 10.

B(G)RHSPV] 1 est testimonium *B* est] et *R, om. V* 2 perhiberetur *H* inimicis *(quart.* i *ras. ex* u*) H* emmanuhel *V* uocatus *BV* 3 siue] suae *(i m. 2) H* 5 nomen *V* ad *ex* ab *S*^{2} uenturus esset in carne *B* emmanuhel *HV* 6 enim] autem *V* quia] et *S* illo *om. V* 7 nato *(corr. m. 2) V* deum *P* sec//////um *(3 uel 4 litt. er.) B* 8 terra *P* inde *SP,* unde et *V* 9 XXXIIII · *(l add. m. 3) B ad loc. Psalmi cf. Roenschium pag. 591* quia] et quia *V* 11 ipse *om. B, sed cf. c. 17, 9* item Moyses ipse eseias *BR* 13 eis *P* 14 quia *B* suscitauit *B* de] deus de *B* 15 *ad loc. Isaiae cf. Roenschium pag. 562* esset] est B^1, *corr.* B^3 16 induant *C; LXX* αἱ νεφέλαι ῥανάτωσαν δικαιοσύνην, *Vulg.* nubes pluant iustum, *unde ap. Lact. fort.* impluant *scribendum esse existimat Roenschius p. 554* 17 et aperiatur *S* saluator *BHSV,* saluatorem *RP cum Vulg.* germinet saluatorem; *LXX* ἀνατειλάτω ἡ γῆ καὶ βλαστησάτω ἔλεος καὶ δικαιοσύνη *(sic cod. Alexandr., quocum potissimum congruit recensio Italae a Lact. adhibita [cf. Roenschium p. 623, adn. 33 al.; adiciendum tamen id eis potissimum ap. Lact. locis obseruari quos non habeat*

tor. ego enim dominus deus creaui eum. saluator uero
10 est, ut supra diximus, Iesus. sed et alio loco idem propheta
sic praedicauit: ecce natus est uobis puer, et datus
est uobis filius, cuius imperium super umeros eius:
et uocatum est nomen eius 'magni consilii nuntius'.
11 idcirco enim missus est a deo patre, ut uniuersis gentibus
quae sub caelo sunt singularis et ueri dei sanctum mysterium
reuelaret ablatum perfido populo, qui aduersus deum saepe
12 deliquit. Daniel quoque similia praelocutus est. uidebam
inquit in uisu noctis: et ecce in nubibus caeli ut filius
hominis ueniens et usque ad uetustum dierum peruenit. et qui adsistebant, obtulerunt eum: et datum est
ei regnum et honor et imperium, et omnes populi tribus linguae seruient ei, et potestas eius aeterna, quae

2 supra] pag. 311, 3.

EPITOME 1 s.] cf. ad 311, 3. 9—313, 1] c. 42, 4.

AUCTORES 3] Is. 9, 6; cf. Cyprian. pag. 89, 8. 9] Dan. 7, 13 s.; Lact. locum non ex Cypriano pag. 92, 17, qui habet aliam eius formam, sumpsit; uersus 13 redit § 15. 16 et c. 21, 1, u. 14 c. 12, 19.

e Cypriano; cf. Prolegomena], δικαιοσύνην *cett.)* ἀνατείλατω ἅμα: *quae extrema uerba quamquam ap. Lact., fort. librariorum culpa, omissa sunt, tamen propter* δικαιοσύνη *nominatiuum etiam* ἔλεος *(cuius accuratam interpretationem fort. alia illa Vulgatae expulsam esse censet Roenschius pag. 554) nominatiuum intellegendum et* saluator *potius recipiendum quam* saluatorem *cum Vulg. scribendum esse existimaui.*

B(G)RHPV] 1 eum *C, fort. ex Vulg.* ego dominus creaui eum *sumptum esse Roenschio uid., LXX* ἐγώ εἰμι κύριος ὁ κτίσας σε 2 et *om. R* idem — sic] ita propheta *R* 3 uobis *BRSHV cum codd. Cypriani,* nobis *P cum Vulg.,* ἡμῖν *LXX* ⌜puer⌝ *B*³ 4 uobis est *P* uobis *C,* nobis *codd. Cypr. et Vulg.,* ὑμῖν *cod. Alex. LXX,* ἡμῖν *cett. codd.* humerō^us^ *ex* humerũ *S* 5 uocatum est *BRHSP cum codd. Cypriani,* uocabitur *V cum Vulg. ad loc. Isaiae cf. Roenschium pag. 546* 6 *in* ⟨idcirco⟩ *desinit codicis G pag. 78 (22), sequitur pag. 79 (35), cuius in uersu 1 pauca legebantur* enim *om. H* 8 deum *om. R* s⌞a⌟epe *B*³ 9 reliquit *V* danihel *HSPV* uideba⌞m⌟ *P*¹? 10 uiso *B,* uisũ *S* ut *om. V* 11 ueniens — peruenit] ueniens uenit usque ad uetustum dierum *P* uetustum *hic et c. 21, 1 C,* anticum *infra § 16 bis C, Epit. 42, 4 cum Vulg.* 12 adsistabant *R* est *om. R* 13 et honor *om. R* omnis populus *(sed* -lus *ex* -li *S*²*) HS* 14 *ante* linguae *add.* et *R*² potestates eius aeternae *B*

numquam transibit et regnum eius non corrumpetur.
quomodo igitur Iudaei et confitentur et sperant Christum dei, 13
qui hunc idcirco reprobauerant, quia ex homine natus est?
nam cum ita sit a deo constitutum, ut idem Christus bis ad- 14
ueniat in terram, semel ut unum deum gentibus nuntiet, deinde
rursus ut regnet, quomodo in secundum eius aduentum credunt
qui in primum non crediderunt? atquin propheta utrosque 15
aduentus eius paucis uerbis comprehendit. ecce inquit in nubi-
bus caeli ut filius hominis ueniens. non dixit ut filius
dei, sed ut filius hominis, ut ostenderet quod carne indui
haberet in terra, ut suscepta hominis figura et condicione mor-
tali doceret homines iustitiam et cum mandatis dei functus
ueritatem gentibus reuelasset, multaretur etiam morte, ut in-
feros quoque uinceret ac resignaret atque ita demum resurgens
ad patrem proficisceretur in nube sublatus. adiecit enim pro- 16
pheta et ait: et usque ad anticum dierum peruenit et
oblatus est ei. anticum dierum appellauit deum summum,
cuius aetas et origo non potest conprehendi, quia solus a sae-
culis fuit, ut erit semper in saecula. Christum autem post 17
passionem ac resurrectionem ascensurum esse ad deum patrem
Dauid in psalmo CVIIII contestatus est his uerbis: dixit do-

EPITOME 21—314, 3] c. 42, 5.
AUCTORES 21] Ps. 109, 1; cf. Cyprian. pag. 93, 3.

B(G)RHSPV] 1 transibunt (-bit B^1) B^2 *post* eius *s. l.* quod R^2 *ad loc. Danielis cf. Roenschium pag. 598* 2 *an* Christum ⟨filium⟩ dei? *nisi forte conferendus est loc. Luc. 2, 26* πρὶν ἢ ἴδῃ τὸν Χριστὸν κυρίου 3 quia *ex* qui S^2 6 in *om. B* in scłm S^1, ĩ*scđm S^2 credunt *in mg.* H^2 7 in *om. S* 8 adpraehendit *B* Eecce *H* 9 *pr.* ut *om. P* filius hominis *bis*, ueniens — dei sed ut *om. V* 10 carnem *B* 11 in terra *om. B* ut] aut *V* homines] homines ut ostenderet hominibus *B* 12 dei functus] diffunctus *H* 13 releuasset *R* mul'c'taretur S^2 14 *in* ⟨uinceret⟩ *desinit codicis G pag. 79 (35), sequitur pag. 80 (36) paene tota lecta* 16 ad *om.* S^1P anticum *GR*, antiquum *BHSPV; cf. ad 312, 11;* antiquum *ex Vulgata inlatum esse suspicatur Haussleiterus, Theolog. Literaturblatt 1885 pag. 458* peruenit — anticum dierum *om. V* 17 ÷ *(i. e.* est*) s. l. add.* P^3 anticum *GR*, antiqum *B*, antiquum *HSPV* appellabat *BG* 19 ut B^1P^1V, et B^3GRHSP^3 20 ac] a[ut] *G* esse *om. V* 21 · CVIII · B^1 (· CVIIII B^3) *GHS* dixit *BGRSPV Epit. 42, 5 cum codd. Cypr. LW et Vulg.*, dicit *H cum rell. codd. Cypr., sed cf.* εἶπεν ὁ κύριος *LXX*

minus domino meo: sede ad dexteram meam, quoadusque ponam inimicos tuos subpedaneum pedum tuorum. qui propheta cum rex esset, quem appellare dominum suum posset qui sederet ad dexteram dei nisi Christum filium dei, qui est rex regum et dominus dominorum? 5
18 quod Esaias apertius ostendit dicens: sic dicit dominus deus Christo domino meo, cuius tenui dexteram obaudire ante eum gentes, et fortitudinem regum disrumpam, aperiam ante illum portas et ciuitates non cludentur. ego ante te ibo et montes deplanabo, et 10
fores aereas conteram et seras ferreas confringam. et dabo tibi thensauros absconditos et inuisibiles, ut

AUCTORES 5] I Timoth. 6, 15. 6] Is. 45, 1—3; Lact. locum non ex Cypriano pag. 56, 10 sumpsit, qui primum tantum habet uersum et huius ipsius aliam recensionem.

B(G)RHSPV] 1 ad] a *P* ad *(sic)* dextris meis *V, ex Vulg.* a dextris meis quoadusque *RHSPV cum Cypriani codd. LM,* donec *B Epit.,* don⟨ec⟩ *G, cum rell. codd. Cypriani, sed ex Vulg.* 2 subpedaneum *HSPV Epit.,* su[b]pe[d]an⟨eum⟩ *G,* suppedaneum *BR ad loc. Psalmi cf. Roenschium pag. 592* 3 qui* *B* rex esset] resurrexisset B^1, *corr.* B^3, rex esset *(alt. e ex i) R* deum *H,* ꝺn̄m P^3 4 suum *om. V* sederat *V* nisi Christum filium dei *V* [χ]ρ̄[s] filius *G* 5 ⟨qu⟩i *B* rex *in mg. P* dominantium *H cum Vulg.* 6 eseias *BGR*^{1}, *pr. e in a corr.* R^2 ostendit] docet *P* 7 domino *om. V* meo *om. P* cuius — gentes *C, nisi quod post* obaudire *s. l.* faciam S^2*; cf. LXX* οὗ ἐκράτησα τῆς δεξιᾶς ἐπακοῦσαι ἔμπροσθεν αὐτοῦ ἔθνη 8 disrumpam *HSPV (idem Cypr. et 'Tertull.' adu. Iud. c. 7, Πp. 713),* dirrumpam *BGR* 9 non cludentur *BRP,* non c[lu]⟨de⟩ntur *G,* concludentur *H,* non claudentur *SV cum Vulg.; an Lact.* non concludentur *scripserat? cf. H et LXX* οὐ συγκλεισθήσονται 10 te *om. BSP*^{1}, *add.* P^3 11 fores] portas *V cum Vulg.* serras B^{ar} *(pr. r er.) GV* 12 thensauros *RP,* tensauros *B,* thesauros H^2, thesauros *SV* inuisibiles *(e ex i* R^2*) RHSPV,* inuisibiles aperiam tibi *B, idem fuisse in G uestigia et spatia indicant;* aperiam tibi, *quod quis fort. in RHSPV secundum Vulgatam* et dabo tibi thesauros absconditos et arcana secretorum, ut scias *deletum suspicetur, cum talis librariorum licentia in locis S. Scripturae a Lact. adlatis perraro obseruetur ac ne sic quidem locus ad formam Vulgatae redactus sit (adde quod pag. 315, 1* deus Israhel *in RSPV uel contra Vulgatam omissum est), ab eodem homine non plane inerudito, qui non nullis locis eum codicem e quo B et G deriuati sunt interpolauit (cf. Der St. Galler Palimpsest pag. 253 ss.),*

scias quia ego dominus deus, qui uoco nomen tuum.
denique ob uirtutem ac fidem, quam deo exhibuit in terra, 19
datum est ei regnum et honor et imperium et omnes
populi tribus linguae seruiunt ei, et potestas eius
aeterna, quae numquam transibit, et regnum eius non
corrumpetur. quod quidem duobus modis intellegitur, quia 20
et nunc habet perpetuam potestatem, cum omnes gentes et
omnes linguae nomen eius uenerantur, maiestatem confitentur,
doctrinam secuntur, uirtutem imitantur, habet imperium atque
honorem, cum omnes tribus terrae praeceptis eius obtemperant,
et idem postea, cum rursus aduenerit in claritate ac potestate, 21

EPITOME 11—316, 1] c. 43, 1.
AUCTORES 3—6] cf. pag. 312, 12. 3.

cuius etiam plurimae illae uidentur esse interpolationes, quas, ubi G deest, B solus habet, inlatum esse existimo e cognitione interpretationis illius, qualis est ap. Tichon. regul. I, Patrolog. tom. XVIII pag. 17 B Migne (cf. Sabaterium II 592) et dabo tibi thesauros absconditos et inuisibiles aperiam tibi *(cf. similem ap. Tertull. adu. Marc. IV 25, II p. 226; V 14, pag. 317), quae proxime accedit ad graecam LXX* καὶ δώσω σοι θησαυροὺς σκοτεινοὺς ἀποκρύφους, ἀοράτους *(ἀορ. om. cod. Alex.)* ἀνοίξω σοι; *cf. mox ad* dominus deus *et* tuum *adnotata.*

B(G)RHSPV] 1 *post* ego *hoc* sum *SP, Tichonius l. c., edd., repugnante interpret. LXX, etiam apud Vigil. Taps. de trinit. lib. V pag. 243 ed. Aufflet. (1664) et in Vulg.* sum *om.* dominus deus *RHSPV Vigilius l. c.,* dominus deus tuus *B, idem fuisse in G uestigia et spatia indicant; LXX* ὅτι ἐγὼ κύριος ὁ θεός σου, *sed* σου *om. cod. Alex. Vatic. Sinait., id quod maxime auget suspicionem interpolationis; pariter in* ego autem *unus B contra codicem Alex.* autem *addidit infra c. 18, 27; cf. modo ad* inuisibiles *adnotata; ap. Tichon. l. c.* dominus *cum Vulg.* quo *H* tuum *RSPV,* tuum deus israhel *B,* tum *(sic)* deus [is]⟨rahel⟩ *G,* tuum ⌜deus⌝ *(s. l. m. 2)* israhel *H,* deus Israhel *add. etiam Tichonius l. c., Vigilius l. c., Vulg., LXX* ὁ καλῶν τὸ ὄνομά σου ὁ *(ὁ om. cod. Alex.)* θεὸς Ἰσραήλ, *sed cf. p. 314, 12 ad* inuisibiles *et modo ad* dominus deus *adnotata ad loc. Isaiae cf. Roenschium pag. 552* 2 ac] et *H* deo *om. S* exibuit B^1 *(corr.* B^3*) P* in] de *V* terrä *(~ er.) B,* terram *H* 3 inperium *G* 4 *post* tribus *s. l. et* R^2 seruient *HSV edd., ex pag. 312, 14* 5 et *om. H in* et regnū *desinit codicis G pag. 80 (36)* & quia & *V* 7 cum *om. V* 8 omnes *(ante* linguae*),* e *ex* i *m. 3 P* maiestate *H* 9 sequuntur *HSP* im⟨itan⟩tur B^1, mirantur B^2 atque] habet *V edd.* 10 terrae] linguae *V* 11 euenerit *R,* aduenerint *P* potestate ac claritate *V*

ut omnem animam iudicet et iustos restituat ad uitam, tunc uere totius terrae regimen obtinebit: tunc sublato de rebus humanis omni malo aureum saeculum ut poetae uocant, id est
22 iustum ac pacificum tempus orietur. sed haec uberius in ultimo libro disseremus, cum de secundo aduentu loquemur: nunc de primo ut coepimus explicemus.

1 13. Summus igitur deus ac parens omnium cum religionem suam transferre uoluisset, doctorem iustitiae misit e caelo, ut nouis cultoribus nouam legem in eo uel per eum daret, non sicut ante fecerat per hominem, sed tamen nasci eum uoluit tamquam hominem, ut per omnia summo patri similis existe-
2 ret. ipse enim pater deus, origo et principium rerum, quoniam parentibus caret, ἀπάτωρ atque ἀμήτωρ a Trismegisto uerissime nominatur, quod ex nullo sit procreatus. idcirco etiam filium bis nasci oportuit, ut et ipse fieret ἀπάτωρ atque
3 ἀμήτωρ. in prima enim natiuitate spiritali ἀμήτωρ fuit, quia
4 sine officio matris a solo deo patre generatus est, in secunda uero carnali ἀπάτωρ fuit, quoniam sine patris officio uirginali utero procreatus est, ut mediam inter deum hominemque substantiam gerens nostram hanc fragilem inbecillamque naturam

4 in ultimo libro] c. 20. 24.

EPITOME 7—11] c. 38, 8. 14—317, 3] c. 38, 8 s. 19—317, 1] c. 39, 7.

AUCTORES 9 s. 317, 7 (deum)] cf. Cypr. p. 68, 10. 13 s. a Trismegisto] cf. pag. 26, 2.

EXPILATORES 14—19] cf. Isidor. orig. VII 2, 12.

BRHSPV] 1 et] ut B^1, *corr.* B^3, *om.* *HV* tunc] cum *H*, tum *P* 2 uero *H* obtinet *B* 5 libro *om. S* disseremus *(alt.* e *ex* i *m. 2) H* loquamur B^1, *corr.* B^2 8 *ante uel post* transferre *fort. excidit* ad gentes, *cf. pag. 306, 12* noluisset P^1, *corr.* P^3 de caelo *H* 9 nobis B^1 *(corr.* B^3*) H* uel *om. P* 10 nasci *om. V* 11 patri] deo patri *H*, patri+ *(s er.) S* 12 deus pater *V;* deus pater et origo *edd.* 13 apatora *H* ametora *(om.* a*) H*, AMЄTΩP *V* trismegistos *H*, trismegistro SV^{ac} 14 ex *om. H* 15 et *om. BSV* fieret *om. S* apator atque ametor *(e in* ametor *ex* i P^3*) BHPV*, amater atque ametur *sic S* 16 spũali+ *(a er.) S* ametor *C* 17 patre deo *H* 18 apator *C* fuit *om. P* ⟨e⟩ uirginali *Heumannus* 19 est utero procreatus *R* 20 nr̃a *(alt.* ˜ *m. 2) S* hanc nostram *B* inbecillemque *P*

quasi manu ad inmortalitatem posset educere. factus est et dei filius per spiritum et hominis per carnem, id est et deus et homo. dei uirtus in eo ex operibus quae fecit apparuit, fragilitas hominis ex passione quam pertulit: quam cur susceperit paulo post docebo. interim et deum fuisse et hominem ex utroque genere permixtum prophetis uaticinantibus discimus. Esaias deum fuisse testatur his uerbis: fatigata est Aegyptus, et negotiatio Aethiopum et Sabain uiri alti ad te transgredientur et tui erunt serui et post te ambulabunt uincti conpedibus et adorabunt te et in te precabuntur: quoniam in te deus est, et non est deus alius praeter te. tu enim es deus, et nos nesciebamus, deus Israhel saluator. confundentur et reuerebuntur omnes qui aduersantur tibi, et cadent in confessionem.

5 paulo post] c. 16.

EPITOME 3—7] 39, 3 s. fuit—praedictum est. 7. 10—14] c. 39, 4.

AUCTORES 1—6 (ex utroque genere permixtum)] Cyprian. p. 73, 19; 74, 15 s. (ex utroque genere concretus). 7] Is. 45, 14—16; pars uersus 14 redit c. 29, 10; cf. Cyprian. pag. 68, 14.

BRHSPV] 1 manum *(m exp. et del. m. 1 ?) B* ĩ|mortalitatem *B* educere, factus et dei filius *Heumannus* 2 et *(ante* dei*) om. V* id est] idem *S* 4 hominũ *S* quam cur ceperit *S*, qua coeperit *(om.* cur*) V* 5 et *(ante* hominem*) om. R* 6 genere *H*[2] uatiginantibus *R*[1]*H* diximus *S* 7 eseias *BR*[1] *(alt.* e *in* a *corr. R*[2]*) P* deum *om. V* 8 sabain *HPV*, sabao[c]h in *B*[1], sabain in *B*[2], sabaĩ *S;* sabain uiri] saba hii *(*h *m. 2)* muri *R; malim* Sabaim *cum edd. et cod. Cypr. L; LXX* σαβαείμ, *cod. Alex.* σεβωείμ 9 at te *B*, at *P*[1], at te *P*[3], a te *V* 10 et in te precabuntur *om. R* in *om. V* 11 praecabuntur *BP, ut saepissime* est *(ante* et*) om. H* deus alius *R cum codd. Cypriani*, alius deus *BHPV (recte?)*, deus *om. S; cf. infra c. 29, 10; eadem uarietas ap. alios, cf. Sabaterium II 594 col. 1;* non est absque te deus *Vulg.* 12 es deus *H cum codd. Cypriani et Vulgata (*tu es deus*)*, deus es *BRSPV; eadem uarietas ap. alios, cf. Sabat. ibid. col. 2;* σὺ γὰρ εἶ θεός *LXX* et] set *R* nos nesciebamus *BV Epit. 39, 4*, non sciebamus *R cum codd. Cypriani*, nos non (ñ *S)* sciebamus *SP, magna ap. alios quoque uarietas, cf. Sabat. ibid.;* καὶ οὐκ ἤδειμεν *LXX* 13 istrahel *B*, isrł *RPV*, irł *S* 14 cadunt *V* confessionem *RP*[1]*, quod cum Epit. quoque habeat, non casu inlatum uidetur (adde quod ne in Cypriani quidem codd. is casus ualuit),* confessione *B*, confessionem *corr. P*[3], confusionem *H cum Cypriani codd. LMB,*

8 item propheta Hieremias sic ait: hic deus noster est et non deputabitur alius absque illo, qui inuenit omnem uiam prudentiae et dedit eam Iacob puero suo et Israhel dilecto sibi. post haec in terris uisus est et cum
9 hominibus conuersatus est. item Dauid in psalmo XLIIII: thronus tuus, deus, in saecula saeculorum, uirga aequitatis uirga regni tui. dilexisti iustitiam, odio habuisti iniustitiam. propterea unxit te dominus deus tuus oleum exultationis. quo uerbo etiam nomen ostendit, siquidem, ut supra docui, ab unctione appellatus est Christus.
10 deinde hominem fuisse eundem Hieremias docet dicens: et homo

10 supra] c. 7, 5 ss.

EPITOME 1—5] c. 39, 5. 11—319, 3] c. 39, 6.

AUCTORES 1 Hieremias] Baruch 3, 36—38; cf. Cyprian. pag. 69, 6. 5] Ps. 44, 7 s.; cf. Cyprian. pag. 69, 18. 11] Ier. 17, 9; cf. Cyprian. pag. 74, 17.

confusione *SV cum Cypriani codd. AW, sed uox* confusio *ex Vulg.* abierunt in confusionem *petita esse potest;* πορεύσονται ἐν αἰσχύνῃ *LXX. ad loc. Isaiae cf. Roenschium pag. 555*

BRHSPV] 1 sic ait] dicit *B* hieremias *HSV Epit.*, ieremias *BRP* est *BRSV Epit., om. HP cum plerisque codd. Cypriani;* οὗτος ὁ θεὸς ἡμῶν *LXX* 2 ullo *V* uiam prudentiae omnem *B, sed cf. Epit.* 3 eam] illam *S* iocob *S* su⟨oe⟩t *B* suo *om. H* istrahel *BRH,* irł *S,* isrł *P* 4 sibi *BRHPV Epit. cum Cypriani codd. LWMB,* suo *S cum 'Vulg.' et Cypr. cod. A* cum hominibus conuersatus *BRHSP Epit. cum codd. Cypriani,* inter homines uersatus *V* 5 est *om. HP ad loc. Baruchi cf. Roenschium pag. 602* XLIII *RHV* 7 *post* iustitiam *hoc* et *V cum Cypriani codd. AWM,* δικαιοσύνην καὶ *LXX, sed* et *ex Vulg. sumptum uid.,* et *om. BRHSP cum Cypriani codd. LB* odio habuisti *RSPV cum Cypriani cod. LWMB,* odisti *B cum Cypr. cod. A et Vulg.* odio habuisti iniustitiam *om. H* 8 iniustitiam *SPV cum Cypr. codd. LWB,* ἀδικίαν *LXX cod. Alex.,* iniquitatem *BR cum Cypr. codd. AM et Vulg.,* ἀνομίαν *LXX cett. codd.* dñs deus *(dš R) RHSP*[1]*, quod propter adsensum Cypriani codicum LWMB recepi,* deus deus *BVP*[3] *(*n *in* dñs *del.) cum Cypr. cod. A,* ὁ θεὸς ὁ θεός σου *LXX, sed illud* deus deus *ex Vulg. sumptum uid.* 9 oleum *BP cum Cypr. codd. L*[1]*AW (*oleu* *M),* ἔχρισέ σε — ἔλαιον *LXX,* oleo *(sed ex* deum *m. 1? R) RHSP cum Cypr. codd. L*[2]*B et Vulg.* exultationis *(sic script. in BRHSP)*] unctionis *V ad loc. Psalmi cf. Roenschium pag. 590* quo* *(*d *er.) H* etiam et *** *(*iaṁ *er.) B* 10 quidem *H* unctioⁿe⁾ *B*[2] appellatus] dilatus *V* Christus] · χ' · *in ras. S*[2] hieremias *HV Epit.,* ieremias *BRSP*

est et quis cognouit eum? item Esaias: et mittet eis dominus hominem, qui saluabit eos et iudicans sanabit eos. sed et Moyses in Numeris ita loquitur: orietur stella ex Iacob et exsurget homo ex Israhel. propterea 11
Milesius Apollo consultus utrumne deus an homo fuerit, hoc modo respondit:

θνητὸς ἔην κατὰ σάρκα σοφὸς τερατώδεσιν ἔργοις,
ἀλλ' ὑπὸ Χαλδαίοισι δικασπολίαισιν ἁλώσας,
γομφωθεὶς σκολόπεσσι πικρὴν ἀνέπλησε τελευτήν.

AUCTORES 1] Is. 19, 20. 3] Num. 24, 17; cf. Cyprian. p. 74, 18. 7 ss.] cf. G. Wolffium, Porphyrii de philosophia ex oraculis haurienda librorum reliquiae pag. 184 s.

EXPILATORES 7 ss.] Sedulius (cf. Montefalconium, palaeograph. graec. pag. 245).

BRHSPV] 1 et *om. H* cognouit *C Epit. c. 39, 6* (cognoscet *codd. Cypr. [-cit M] Vulg.*, γνώσεται *LXX) a Lact. fort. consulto scriptum esse existimat Roenschius pag. 572* eseias *R* eis] ipse *R, sed cf. Epit.* 2 dominus (dñs *RS) BRS Epit. c. 39, 6,* κύριος *LXX cod. Alex. Sinait. (om. cett.),* deus *PV, om. H cum Vulg.* saluauit R^1 *(alt.* u *in* b *corr.* R^2*) S* et *B, om. RHSPV, sed defenditur loco Epit. c. 39, 6 (unde* et *a Lact. scriptum in archetypo codicum Instit. e cognitione aut interpretationis graecae LXX aut accuratioris latinae deletum in uno B mansisse conicias), (deest* καί*) LXX,* qui liberet eos *(deest* et*) Vulg.* sanauit *BS* 3 *ad loc. Is. cf. Roenschium pag. 548* et *om. H* moses *S* 4 stella *B*^{2}, stellae *H* exurget *S* isdrael *B,* isrł *SV* propterea] p̃pt̃, *sed* t̃ *del., S* 5 consultus *om. SP* 7 ΟΝΗΤΟC *(sed pr.* O *ras. ex* Θ *in P) PV* ΤΟΦΟC *V* ΤΘΡΑΤΟΛΕCΙΝ *B,* ΤΕΡΑΓΩΔΘCΗΝ *S,* ΤΕΡΑΤΩΛΘCΙΝ *P* ΘΡΟΙC *R,* ΘΓΓΟΙC *S,* ΘΓΟΙC *P* thenetoseen catacarca sofos teratodesi nertuis *H* 8 ΑΛΛΑ *Sedulius* ἀλλ' ὑπὸ] ΑΛ'ΑΥΠ *S,* ΔΛΛΟΥΠΟ *V* ΧΑΛΔΕΟΙCΙ *B*^{3}, ΧΑΜΑΙΟΙCΙ *S,* ΧΑΛΔΑΙΟCΙ *P,* ΧΑΛΔΑΙΟΙCΙ *V;* Χαλδαϊκαῖσι *uel* Χαλδαίαισι *Wolffius* δικασπολίαισιν *(uel* δίκαις σκολιαῖσιν*) Struuius opusc. I 151,* ΔΙΚΚΑCΠΟΛΙΔCΙΝ *B,* ΔΙΚΑCΠΟΛΙΗCΙΝ *R,* ΔΙΚΑCΤΑΙC ΠΟΛΙΑΙCΙΝ *S,* ΑΙΚΑCΠΟΛΙΔΙCΙΝ *P,* ΔΙΚΑCΠΟΛΙΕΤΙΝ *V* Χαλδαίοισι δικασπολίαισιν] ΧΑΛΔΑΙΟΙC ΙΔΙΚΑC · ΠΟΛΙΕΤΙΝΑ *Sedulius* ΑΛΩCΑC *BSP,* ΑΟCΑC *R,* ΛΛΩCΑC *V; ἁλώσας defendit Struuius; ap. Sedulium* ΑΟΘΑC *est, Montefalconius* ἁλωκώς *ex sua coniectura ut uid. edidit, quod recepit Wolffius conl. Pindar. Pyth. 3, 57* allypo chaldeosi dicas epoliens inaos *H* ἀλλ' ὑπὸ Χαλδαίων κριτῶν ὅπλοις συναλωθείς *ante Struuium edd. cf. interpretationem lat. in SP et ap. Sedulium hanc* sub iudicibus chaldeis (chaldaeis iudicibus *Sedul.)* comprehensus *(uel* -praeh-) 9 ΓΟΜΦΟΘΘΙC *B,*

12 primo uersu uerum quidem dixit, sed argute consultorem fefellit
sacramentum ueritatis penitus nescientem: uidetur enim negasse
illum deum. sed cum fatetur secundum carnem fuisse mor-
talem, quod etiam nos praedicamus, consequens est ut secun-
13 dum spiritum deus fuerit, quod nos adfirmamus. quid enim
fuerat necesse carnis facere mentionem, cum satis esset dicere
fuisse mortalem? sed ueritate pressus negare non potuit quem-
admodum se res haberet, sicut illut, quod ait sapientem fuisse.
14 quid ad hoc, o Apollo, respondes? si sapiens fuit, ergo doc-
trina eius sapientia est nec ulla alia, et sapientes qui secuntur
nec ulli alii. cur igitur uulgo pro stultis et uanis et ineptis
habemur, qui sectamur magistrum etiam ipsorum deorum con-
15 fessione sapientem? nam quod ait portentifica illum opera
fecisse, quo maxime diuinitatis fidem meruit, adsentiri nobis
16 iam uidetur, cum dicit eadem quibus nos gloriamus. sed
colligit se tamen et ad daemoniacas fraudes redit. cum enim
uerum necessitate dixisset, iam deorum ac sui proditor uide-
batur, nisi quod ab eo ueritas expresserat, mendacio fallente
⟨obs⟩curasset. ait ergo illum fecisse quidem opera miranda,
17 uerum non diuina uirtute, sed magica. quid mirum, si hoc

ΓΩΜΦΩCΘΙC *V*, ΓΟΜΦΩCΘΙC *Sedulius* CΚΟΛΟΠΗCCΙ *B*, CΚΟΛΟΠΙCCΙ *SP*, CΚΟΛΙΠΘCΙ *V Sedulius* ΠΚΡΝ|ΝΘΝ B^1, ΠΚΡΗΝ|ΝΘΝ, *sed* ΝΘΝ *del., sic corr.* B^3 ANΘΠΛΗCΘ *Sedulius*, ANΘΠΛΘCΘ (H *m. 3*) *B*, ANΘΠΑΝC *R*, AN᾽ ἘΠΑΥCΘ *S*, ΑΠΛΘCΘ *P*, ANΘΠΑΗCΘ *V* ΤΘΛΘΛΘΥΤΗΝ *V* iyntofothise . colopessi picrena nepese caestem *H* *interpretat. lat. in mg. inf. add.* B^3*; communis in SP et ap. Sedulium*

BRHSPV] 1 uersu *om. P* argu*te *(i er.) S*, arguto *V* 2 nescientem P^1, *pr.* c *del.* P^3 negasse] negasse se *V* 3 fateretur *BH* 4 est *om. V* 5 deus fuerit *om. H* 6 dicere fuisse] fuisse *(sed* e *ras. ex &) V* 8 se *ex* si S^2 sicutῆ H^2, sic *S* ait] ut *S* 9 qui *(*i *ras. ex* o*) H* ad *bis R* opollo *B*, o apollo *V*, apollo *rell.* respondens HV^{ar} 10 aliena *H* sequuntur *HSP* 11 nec ulli] nulli *R* cur] cur id *H* et *(ante* uanis*) om. H* 12 sectamur] sectamqȩ *V* confessionem $H^{ar}P^1$, m *del.* P^3 14 adsentire *H* 15 eadem] ea *B* 16 collegit *B* demonicas *SPV* tum *H* 17 uerum] earum *V* necessitatẽ *H* iam] etiam *R* 18 fallente (a *ex* e *m. 2) R* 19 obscurasset *scripsi*, curasset *BRHSV*, celasset *P edd.*, furasset *coni. Hartelius* quidem fecisse *H* quidem *om. P* 20 uirtute* (s *er.) S* hoc *om. V*

Apollo ueritatem ignorantibus persuasit, cum Iudaei quoque, cultores ut uidebantur summi dei, hoc idem putauerint, cum ante oculos eorum cottidie fierent illa miracula? nec tamen tantarum uirtutum contemplatione inpelli potuerunt ut deum crederent, quem uidebant. propterea Dauid, quem praeter 18 ceteros prophetas uel maxime legunt, in psalmo XXVII sic eos damnat: redde illis retributionem eorum, quoniam non intellexerunt in operibus domini. ex huius ipsius domo Christum generatuiri secundum carnem et ipse Dauid et alii prophetae adnuntiauerunt. aput Esaiam ita scriptum est: 19 et erit in illa die radix Iesse et qui exsurget principari in nationes: in eum gentes sperabunt et erit requies eius in honore. et alio loco: exiet uirga de radice 20

AUCTORES 1—5] Cyprian. pag. 40, 14 s. 7] Ps. 27, 4 s.; cf. Cyprian. pag. 41, 19. 9 s. (secundum carnem)] Cyprian. pag. 75, 19. 11] Is. 11, 10; hunc loc. Lact. non ex Cypriano pag. 56, 5, qui nonnulla aliter conuersa habet, sumpsisse uidetur. 13] Is. 11, 1—3; cf. Cyprian. pag. 76, 4.

B(G)RHSPV] 2 putauerunt B^1 (-int B^2, -unt *restituit* B^3) *V* 3 cottidie *om. R* illa miracula *om. V* miracula] miracula quae eis profetae caelesti potentia futura esse praedixerant *B* 4 potuerunt *C;* miracula, nec — potuerint *Heumannus* ut *om. V* deum *om. R* 5 praeterea B^1, *in ras. corr.* B^3 praeter] propter *H* 6 XXVI *HV* 7 eorum *HSPV cum codd. Cypr. et Vulg.*, ipsorum *B (ex altera parte uersus a Lact. cum Cypr. omissa* et secundum nequitiam adinuentionum ipsorum *Vulg.), om. R;* αὐτῶν *LXX* 8 domini *RHSP*^{pc} (-ni *ras. ex* -nm) *V cum Cypr. codd. omnibus exc. V* (dominum), οὐ συνῆκαν εἰς τὰ ἔργα κυρίου *LXX;* deum *B,* dm̃ *H ad loc. Psalmi cf. Roenschium pag. 588* ex huius ex ipsius *V* 9 generatuiri B^2, generatuiri R^1 (generat uirgo R^2) *V*, generatum iri *H*, negatum iri *S*, generat ‖ uiri P^1, generatu ‖ *iri P^3; cf. ad pag. 23, 4* et — Dauid] et filium *(s. l. m. 2)* ipsius dauid hoc *(m. 2) R* 10 propheta *P* adnuntiauerant (ann- *S) SP* esaiam *(pr.* a *ex* e *m. 2) R*, seiam *V* ita *om. H ab* est et erit *incipit codicis G pag. 81 (57) paene tota lecta* est] esse *H* 11 et *om. S* in *om. H* illa dix *(sic)* iesse R^1, illa die radix iesse R^2 ex[urget] *G*, exsurgeret *H*, exurget *S* principiri *H*, principari *(ri in ras. ex* tum *ut uid.) P* 12 in nationes *RSPV*, in nationibus *BG*, nationes *H;* ἄρχειν ἐθνῶν *LXX;* imperare gentibus *uel* gentes *codd. Cypriani, magna etiam ap. alios uarietas, cf. Sabaterium II 540, Roenschium pag. 548* gentes] et *R* requies] req *S* 13 honorem *B*, honore[m] ‖ *G; recte? plane alia in LXX et Vulg. ante* exiet *fort.* et *intercidit, quod habent codd. Cypriani exc. A;* καὶ ἐξελεύσεται *LXX*

Iesse et flos de radice ascendet: et requiescet super eum spiritus dei, spiritus sapientiae et intellectus, spiritus consilii et fortitudinis, spiritus scientiae et
21 pietatis: inplebit illum spiritus timoris dei. Iesse autem fuit pater Dauid, ex cuius radice ascensurum esse florem praelocutus est, eum scilicet, de quo Sibylla dicit

ἀνθήσει δ' ἄνθος καθαρόν.

22 item in Basilion libro secundo propheta Nathan missus est ad Dauid uolentem deo templum fabricare. et fuit uerbum domini ad Nathan dicens: uade et dic seruo meo Da-

AUCTORES 7] VI 8. 9] II Reg. (II Sam.) 7, 4. 5. 12—14. 16; cf. Cyprian. pag. 49, 7; 75, 20.

EXPILATORES 7] Sedulius, qui hunc locum coniungit cum uersu Sibyll. pag. 331, 3 (cf. Montefalconium, palaeogr. graec. pag. 245).

B(G)RHSPV] 1 radice *BGRSP*[1]*V codd. Cypriani*, radice eius *H*, radice ⟨eius⟩ *P*[3], *sed* eius *ex Vulg.*; ἄνθος ἐκ τῆς ῥίζης ἀναβήσεται *LXX* ⟨et⟩ *P*[3] super eum *om. H* 2 ⟨eum⟩ *B*[2] dei *BH*, [d̄]i *G*, *om. R*, dn̄i *S*, dn̄i *(exp. m. 1 ?) P*, dn̄i *V*; dei *(sic etiam Cypriani codd. AWM) propter* πνεῦμα τοῦ θεοῦ *LXX recepi, sed dubitanter, cum* domini, *quamquam in Vulg. est, tamen etiam in Cypriani codd. LB (cf. ad p. 298, 2) legatur;* domini *Haussleitero quoque l. c. placere uidetur* spiritus *om. R* 3 consili *G* 4 pietatis] ueritatis *P* inplebit] implebit *SP*, inpleuit *(im- V) BV*, [in]⟨pleb⟩it *G*, inplebit *codd. Cypriani (exc. M*[2]*)*, ἐμπλήσει *LXX (και* ενπλησει *cod. Sinait.)*, et implebit *RH, sed* et *ex Vulg.* et replebit *sumptum uidetur* illum *RHPV cum Cypriani codd. LMB*, illam *B*[1], *in ras. corr. B*[3], [i]ll[um] *G*, eum *S cum Vulg.*, αὐτὸν *LXX* timoris *om. B* dei *BRHPV*, d̄⟨i⟩ | *G, cum Cypriani codd. LAWM*, θεοῦ *LXX*, dn̄i *S cum Vulg. ad locum Isaiae cf. Roenschium pag. 547* 5 radicem *V* 6 prolocutus *P* 7 *locum graec. om. BG, in B spatium non relictum est, in G pars uersus 11 et toti uersus 12. 13 paginae 81 (57) uacui sunt* ΑΝΘΗCΙ *P*, ΑΝΘΗCΙ *V Sedulius* ΔΑΝΘΟC *R*, ΔC ΑΝΘΟC *S Sedulius*, Δ[ε] *(*[ε] *addidit m. 3 ex* [ι] *correctum)* ΑΝΘΟC *P*, ΔΑΝΟC *V* ΦΦΑΡΤΟ, *sed alt.* Φ *del. m. 1 S*, ΚΑΘΑΤΟΝ *(*[Ρ] *m. 2) V*, ΚΑΘΑΡΩΝ *Sedulius* anthesidantes catharon *H in P et ap. Sedulium interpretatio lat. haec* florescet autem flos purus, *in S eadem, nisi quod pro* purus *est* putrum *ad loc. Sibyll. cf. Struuium opusc. I 70* 8 basilio *V* prophan *P*[1], prophæn *P*[2] est] et *P*[ac]*, del. m. 1 uel 2* 9 uolente *S* templum deo *B*, templu[m dō] *G* fabricare *RSP*, aedificare *BGHV, sed ex p. 323, 1 et 5 ut uid.* 10 natham *H*, nathā *P*

uid: haec dicit dominus deus omnipotens: non tu aedificabis mihi domum ad inhabitandum, sed cum inpleti fuerint dies tui et dormieris cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te et parabo regnum eius. hic aedificabit mihi domum in nomine meo et erigam 23 thronum eius usque in saeculum, et ego ero ei in patre et ipse erit mihi in filio. et fidem consequetur domus eius, et regnum eius usque in saeculum. sed haec ut 24 Iudaei non intellegerent, illa fuit causa, quod Solomon filius Dauid templum deo aedificauit et ciuitatem, quam de suo nomine Hierosolymam nuncupauit. itaque ad ipsum quae a propheta dicta sunt rettulerunt. Solomon autem ab ipso patre

B(G)RHSPV] 1 dominus (dñs *G)* deus (dš *GSV) BGHSV*, dominus *RP cum codd. Cypriani duobus locis pag. 49, 8; 75, 21 et Vulg.*, κύριος *LXX; illud recepi, quoniam si* deus *secundum Vulgatam in RP esset deletum, etiam* omnipotens, *quod ipsum deest in Vulg. (pariter in Cypriano, ac ne in LXX quidem in hoc uersu simile quicquam), extinctum esset;* omnipotens *Lact. ex uersu 8* τάδε λέγει κύριος παντοκράτωρ *LXX (*dominus exercituum *Vulg.) addidisse uidetur* mihi aedificabis *BG* 2 ad *om. B*[1] *(s. l. B*[2]*) G* sed cum *C, fort.* erit *intercidit,* sed erit cum *codd. Cypriani utroque loco,* καὶ ἔσται ἐάν *(u. 12) LXX* 3 et — patribus tuis *s. l. P*[2] dormieris *BGHP cum codd. Cypriani utroque loco et Vulgata,* ἐὰν . . . κοιμηθῇσῃ *LXX,* dormies *RSV, fort. recte* 4 poste *B*[1] (t *s. l. add. B*[2]*) S inter* te *et* et *hoc* qui erit de utero tuo *codd. Cypriani utroque loco,* ὃς ἔσται ἐκ τῆς κοιλίας σου *(u. 12) LXX,* quod egredietur de utero tuo *Vulg.; fort. consulto Lactantium omisisse existimat Roenschius pag. 539* et *om. R* 5 aedificabit mihi *RHSPV cum codd. Cypriani omnibus pag. 49, 12, cum LBM pag. 76, 1 (rell.* fabricabit mihi *uel* fabricabit*), οἰκοδομήσει μοι (u. 13) LXX,* aedificabit *BG cum Vulg.* in nomine meo *C, Cypriani utroque loco plerique codd.* nomini meo *(idem Vulg.), alii* nomine m., *τῷ ὀνόματί μου LXX; illud Lactantius propter antecedens* mihi *ut concinnius scripsisse uidetur Roenschio l. c.* 6 patre *BGSPV,* patrem *RH cum codd. Cypriani utroque loco et Vulgata;* εἰς πατέρα *(u. 14) LXX* 7 erit mihi *BHPV,* [erit] mihi *G, cum codd. Cypriani utroque loco et Vulgata,* ἔσται μοι *LXX,* mihi erit *RS* filio *BSPV, idem in G fuisse spatium in* fil(io)et *indicare uid.,* filio *(corr. m. 2) R,* filium *H cum codd. Cypriani utroque loco et Vulgata;* εἰς υἱόν *LXX* 8 et regnum eius *om. P post* in saeculum *hoc* in conspectu meo *Cyprian. utroque loco,* ἐνώπιόν μου *LXX,* ante faciem tuam *Vulg.* 9 salomon *HS* 11 hyierosolimam *H in* ad ipsũ *desinit codicis G pag. 81 (57), sequitur pag. 82 (58) paene tota lecta* 12 retulerunt *HSP* salomon *HS*

25 suo imperii regimen accepit. prophetae uero de eo loquebantur qui tum nasceretur, postquam Dauid cum patribus suis requieuisset. praeterea Solomonis imperium perpetuum non
26 fuit: annis enim quadraginta regnauit. deinde, quod numquam filius dei dictus est, sed filius Dauid, et domus quam aedificauit non est fidem consecuta sicut ecclesia, quae est uerum templum dei, quod non in parietibus est, sed in corde ac fide hominum qui credunt in eum ac uocantur fideles: illut uero Solomonium templum quia manu factum est, manu
27 cecidit. denique pater eius in psalmo CXXVI de operibus filii sui prophetauit hoc modo: si dominus non aedificauerit domum, in uanum laborauerunt qui illam aedificauerunt: si dominus non custodierit ciuitatem, in uacuum uigilauit qui eam custodiuit.

1 14. Quibus ex rebus apparet prophetas omnes denuntiasse de Christo, fore aliquando ut ex genere Dauid corporaliter

AUCTORES 11] Ps. 126, 1.

B(G)RHSPV] 1 eodem *B*, [eo]d⟨em⟩ *G* loqueba'tur S^2 2 t[un]c *G*, cum *H* dauit *B* 3 et praeterea *H* salomonis *HS* perpetuitu *sic V* 4 *ad* deinde quod *cf. pag. 152, 21; VII 12, 11* 5 dei filius *B*, [d̄]⟨if⟩[ilius] *G* est] sit *V* filius] fuit *B*, fui[t] *G*, *sed Lactantium* Dauid *tantum scripsisse*, fuit filius *additum esse conicio* dauit P^1, *corr.* P^3 · 6 sic̄ (˜ *m. 2) S* aeclesia *B*, [ae]c[l]es⟨i⟩a *G*, *sic saepius BG* 7 'non' H^2 est *om. V* 9 salomonis *H*, salomonium $SP^{3?}$(so-P^1) *alt.* manu* *(s er.) V* 10 CXXVII · *V* 11 fili *G* 12 in uanum *BRSPV*, in[u]⟨anu⟩[m] *G*, sine causa *H;* in uanum *etiam alii testes Italae (cf. Sabaterium II 255) et Vulg.*, in uacuum *fort. scribendum putat Haussleiterus l. c.; cf. Woelfflinum, Archiu. lexicogr. et gramm. lat. II 21* laborauerunt] laborant hi *H* aedificauerunt illam *B*, *idem fuisse in G uestigia et spatia indicant,* aedificauerunt eam *H cum Vulg.*, οἱ οἰκοδομοῦντες *LXX, add.* αὐτόν *codd. Alex. et Sinait. (sed expunx. m. 1)* 13 *supra* si *rasura in B* in uacuum *BRS*, in [ua]cuum *G*, sine causa *H*, in uanum *PV; et hic et supra* εἰς μάτην *LXX; Lact. fort. uariationis causa supra* in uanum, *hic* in uacuum *scripsit uel aliam secutus memoriam, quae subest fort. etiam in Vulgata priore loco* in uanum, *alterò* frustra *exhibente* 14 uigilauit *BRHS, idem in G fuisse spatium indicare uidetur,* laborabit *P*, laborauit *V*, ἠγρύπνησεν *LXX*, uigilat *Vulg.;* laborauit *fort. recipiendum esse existimat Haussleiterus l. c., cf. Augustin., enarrat. in Ps. 126 c. 3, uol. IV 1429 E Maur.* in uanum laborauit qui custodit eam *ad loc. Psalmi cf. Roenschium pag. 593* 15 denuntiau⟨isse⟩ *G*, 'de'nuntiasse H^2 16 ch'risto B^2 dauit *B*

natus constitueret aeternum templum deo, quod appellatur ecclesia, et uniuersas gentes ad religionem ueram dei conuocaret. haec est domus fidelis, hoc inmortale templum, in quo 2
si quis non sacrificauerit, inmortalitatis praemium non habebit.
cuius templi et magni et aeterni quoniam Christus fabricator 3
fuit, idem necesse est habeat in eo sacerdotium sempiternum, nec potest nisi per eum qui constituit ad templum et ad conspectum dei peruenire. Dauid in psalmo CVIIII id ipsum 4
docet dicens: ante luciferum genui te. iurauit dominus et non paenitebit eum: tu es sacerdos in aeternum. item in Basilion libro primo: et suscitabo mihi 5
sacerdotem fidelem, qui omnia quae sunt in corde meo faciet, et aedificabo ei domum fidelem, et transibit in conspectu meo omnibus diebus. quis autem 6
futurus esset cui deus aeternum sacerdotium pollicebatur, Zacharias etiam nomine posito apertissime docuit. sic enim dixit: et ostendit mihi dominus Iesum sacerdotem ma-

AUCTORES 6s. (sacerdotium sempiternum). 14s.] Cyprian. pag. 50, 13. 9] Ps. 109, 3 s.; cf. Cyprian. pag. 50, 15. 11] I Reg. (I Sam.) 2, 35; cf. Cyprian. pag. 50, 18. 17] Zach. 3, 1—8; hunc locum non totum certe ex Cypriano pag. 78, 16, qui habet tantummodo uersus 1 et 3s. atque in eis nonnulla alia interpretatione exhibita, sumpsit; pars uersus 7 redit pag. 328, 8.

B(G)HRSPV] 1 constituet *H* 2 dei ueram *B, idem in G fuisse uestigia et spatia indicant* ueri *ex* ueram *sic R²* 4 haberet *V* 5 et *(ante* magni*) om. BG* et *(ante* aeterni*) s. l. BP* *in* ⟨f⟩[ab]ricator ⟨fuit⟩ i⟨d⟩[e]m ne *desinit codicis G pag. 82 (58)* 6 idem] quidem *H* sacerdotium *S²* 7 constitui *H* ad templum et ad templum aditum templum et ad *H*, ad *(sed del. m. 3)* templum ad *P* 8 peruenire *(alt.* i *ex* e *m. 2) S* dauit *B* C & VIII *R*, CVIII *HV, recte? cf. Cypriani cod. L* centesimo octauo ipsud P^1, *corr.* P^3 9 iurabit *V* dominus *RHP cum Cypriani codd. (exc. M) et Vulg.*, κύριος *LXX;* deus (dš *SV) BSV* 10 aeternum] aeternum secundum ordinem melchisedech *V cum Psalmo et Cypriano ad loc. Psalmi cf. Roenschium pag. 593* 11 basilio *P* primo *om. S, in ras. V* 13 faciet *BHV cum codd. Cypriani et Vulg.*, ποιήσει *LXX;* faciat *RSP* 14 in conspectu meo *C*, in conspectu christorum meorum *Cyprian.*, ἐνώπιον χριστοῦ μου *LXX*, coram christo meo *Vulg. ad locum Reg. cf. Roenschium pag. 538* 15 cuius B^1, *corr.* B^3 aeternũs *(s exp. et ~ add. m. 2) S*, aeternũ* *(s er., ~ add. m. 3) P* zacarias *B*, zaccharias *RV* 16 sic enim dixit *om. B* 17 dominus *BRHP et Vulg.*, κύριος *LXX;* dominus deus *SV* iesun R^1, *corr.* R^2

gnum stantem ante faciem angeli domini, et diabolus
7 stabat ad dexteram ipsius, ut contradiceret ei. et
dixit dominus ad diabolum: imperet dominus in te,
qui elegit Hierusalem: et ecce titio eiectus ab igni.
et Iesus erat indutus uestimenta sordida, et stabat
ante faciem angeli. et respondit et dixit ad circum-
8 stantes ante faciem ipsius dicens: auferte uestimenta
sordida ab eo et induite eum tunicam talarem et impo-
nite cidarim mundam super caput ipsius. et cooperue-
runt eum uestimenta et imposuerunt cidarim super
caput eius. et angelus domini stabat et testificabatur
9 ad Iesum dicens: haec dicit dominus omnipotens: si
in uiis meis ambulaueris et praecepta mea seruaueris,
tu iudicabis domum meam, et dabo tibi qui conuer-
sentur in medio horum circumstantium. audi itaque,

BRHSPV] 1 stantẽ *(˜ m. 2) S* dn̄m̄ *B*[1], dn̄m̄i *B*[2] zabulus *P* 2 ipsius *BRHV,* eius *SP cum Vulg.,* αὐτοῦ *LXX* 3 diabulum *P* imperet *C, nisi quod* imperet tibi *(non om.* in te*) V,* ἐπιτιμήσαι κύριος ἐν σοὶ διάβολε, καὶ ἐπιτιμήσαι κύριος ἐν σοί *LXX,* increpet *Vulg. et edd., sed cf. epist. Iudae u. 9* ἐπιτιμήσαι σοι κύριος, *Vulg.* imperet tibi dominus*; cf. Roenschium pag. 582 s.* 4 et *om. BR*[1] *(s. l. R*[2]*) S;* οὐκ ἰδού *LXX,* numquid non *Vulg.* citio *V*[1] abiectus *B,* e*iectus *(*i *er.) P;* ἐξεσπασμένος *LXX,* erutus *Vulg.; cf. pag. 327, 14* igne *B* 5 erat indutus *BRSP, idem Cyprian. pag. 78, 19, Ambros. de spir. sanct. lib. I, uol. II 624 B Maur., Vulg.,* ἦν ἐνδεδυμένος *LXX,* indutus erat *HV, recte?* uestimenta sordida *BRHSV Cyprian. Ambros.,* ἱμάτια ῥυπαρά *LXX,* uestimentis sordidis *P ex Vulg.* uestibus sordidis 8 *inter* ab eo *et* induite *omissa sunt quae Cyprianus exhibet interpretatione hac* et dixit ad eum: ecce abstuli iniquitates tuas induit *S* ˹e˺um *V* tunicam talarem *BHSV, dubitanter recepi,* tunica talari *P,* tunicam poderem *R, recte?* poderem *Cyprian.,* podere *alii (cf. Sabaterium II 988),* ποδήρη *LXX,* mutatoriis *Vulg.* ĩ|ponite *B* 9 cy˛dari˛m *B,* cidarĩ *S* ipsius — super caput *om. PV* et cooperuerunt — super caput *om. B* et cooperuerunt eum uestimenta *et* imposuerunt — caput eius *eodem ordine in cod. Alex., inuerso in cett. LXX* 10 uestimento *S, sed* ἱμάτια *LXX* posuerunt *H cum Vulg.,* ἐπέθηκαν *LXX* cidarim] cidarĩ mundam *S, fort. recte;* κίδαριν καθαράν *LXX* 11 testificabatur] *post* διεμαρτύρατο *iterum* ὁ ἄγγελος κυρίου *LXX* 13 et praecepta mea seruaueris *s. l. S*[2] seruaberis *V* 14 tu] *sic etiam pag. 328, 10,* καὶ σύ *LXX,* tu quoque *Vulg.* iudicaberis *S* domum — dabo] *inter* τὸν οἶκόν μου *et* καὶ δώσω *haec* καὶ ἐὰν διαφυλάσσῃς τὴν αὐλήν μου *LXX, sed corrupta in cod. Alex.* conuertentur *V* 15 circum astantium *S, recte?*

Iesu sacerdos magne. quis non igitur captos mentibus 10
tum fuisse Iudaeos arbitretur, qui cum haec et legerent et
audirent, nefandas manus deo suo intulerunt? atquin ab eo 11
tempore quo Zacharias fuit usque ad annum quintum decimum
imperii Tiberi Caesaris, quo Iesus fixus est, prope quingenti
anni numerantur, siquidem Darii et Alexandri adoleuit aetate,
qui fuerunt non multo post quam Tarquinius Superbus exactus
est. sed illi rursus eodem modo falsi deceptique sunt putan- 12
tes haec de Iesu esse dicta filio Naue, qui successor Moysi fuit,
aut de sacerdote Iesu filio Iosedech: in quos nihil congruit
eorum quae propheta narrauit. non enim sorditati umquam 13
illi fuerunt, cum alter eorum potentissimus princeps fuisset,
alter sacerdos, aut perpessi sunt aliquid aduersi, ut tamquam
titio eiectus ex igni putarentur, aut aliquando in conspectu
dei et angelorum steterunt aut propheta de praeteritis loque-
batur potius quam futuris. locutus est igitur de Iesu filio 14
dei, ut ostenderet eum primo in humilitate et carne uenturum.

BRHSPV] 1 iesu *RP Vulg.*, iesus *B*, ih̃s *HSV*, Ἰησοῦ *LXX except.* ἴησους *cod. Vatic.* magna∗e (a *er.*) *B*, magnę *V* *ad loc. Zachariae cf. Roenschium pag. 580* 2 tunc *H* 3 nefarias *V* at quia *S* ∗abeo (h *er.*) *H* 4 quod P^1, d *del.* P^2 quo Zacharias] cozacharias *H* za∗carias (c *er.*) *B*, zaccharias *R* ad *om. H* 5 imperiꞌiꞌ *B* tiberi B^1H, *om. R*, tiberiꞌiꞌ B^3, tiberii *SPV* Iesus *om. R* crucifixus *P* 6 Darii et Alexandri *C*, Cyri et Artaxerxi *Volkmannus, obseru. misc. 1872 pag. 14; an* Darii et Cyri *(cf. Sulpic. Seu. Chron. II 9, 4* post Darium Medum . . . Cyrus uno et triginta annis rerum potitus est*)? nisi rectius* Cyri et Darii, *cf. Theophil. ad Autolyc. 133 A (cf. Lact. I 23, 2 et ad IV 5, 6)* γέγονεν *(sc.* Σόλων*)* κατὰ τοὺς χρόνους Κύρου καὶ Δαρείου τῶν βασιλέων, κατὰ τὸν χρόνον Ζαχαρίου τοῦ προειρημένου προφήτου*; cf. etiam 'Cyprian.' de pasch. comput. c. 13. 16, III p. 260. 263, et interpolationem codicis Fuldensis Tertull. Apolog. c. 19, I p. 188,* Cyri enim et Darii regno fuit Zacharias *post* adoleuit *add.* temporibus B^2 aetatem *B* 8 prorsus *V* su⟨nt⟩^{p}utantes (p *m. 3) B* 9 ⟨deie⟩su *B* ꞌieꞌsu H^2 filium *H* na⟨ue⟩• *B* successor fuit] successerat *H* mosi *S* fuit moysi *P* 10 iessei B^1, iossedec B^2, iosedec *R*, sedec *H* quo *P* 11 illi umquam *B*, illi umquamq̇uaṁ, *exp. m. 1 ? P* 12 princeps] rex *H* fuerit *P* 13 perpessi sunt] perpessis *S* ut] aut *H* 14 eiectus (i *ex* l) *S*, eiꞌiꞌectus *P* 16 de futuris *H* est *om. V* igitur *om. R* 17 osteꞌndeꞌret P^2 carne] a carne *H* esse uenturum *edd.*

haec est enim uestis sordida, ut pararet templum deo et sicut titio igni ambureretur id est ab hominibus cruciamenta perferret et ad ultimum extingueretur. titionem enim uulgus
15 appellat extractum foco torrem semiustum et extinctum. quomodo autem et cum quibus mandatis a deo mitteretur in terram, declarauit spiritus dei per prophetam docens futurum ut cum uoluntatem summi patris fideliter et constanter inples-
16 set, acciperet iudicium atque imperium sempiternum. si in uiis meis inquit ambulaueris et praecepta mea seruaueris, tu iudicabis domum meam. quae fuerint uiae dei et quae praecepta eius, nec ambiguum nec obscurum est.
17 deus enim cum uideret malitiam et falsorum deorum cultus per orbem terrae ita inualuisse, ut iam nomen eius ex hominum memoria fuisset paene sublatum — siquidem Iudaei quoque, quibus solis arcanum dei creditum fuerat, relicto deo uiuo ad colenda figmenta inretiti daemonum fraudibus aberrassent nec increpiti per prophetas reuerti ad deum uellent —, filium suum principem angelorum legauit ad homines, ut eos conuerteret ab inpiis et uanis cultibus ad cognoscendum et colendum deum uerum, item ut eorum mentes a stultitia ad sapientiam,
18 ab iniquitate ad iustitiae opera traduceret. hae sunt uiae dei in quibus eum ambulare praecepit, haec praecepta quae ser-

AUCTORES 8] cf. pag. 326, 12.

BRHSPV] 1 est *om. B* pa'ra'ret *P*^{3} sic *S*^{1}, sicu't' *P*^{3} 2 igi *S*, 'igni' *P*^{2} ambu**reretur *(*la *er.) H*, ambureretur *(pr.* r *ex* l *m. 2) S* cru'ci'amenta *H*^{2} referret *B*^{1}, pe'r'ferret *B*^{2} 3 et *om. H* 4 extracto *P*^{1}, *corr. P*^{3} torrens emi · us≡tum *V* et *om. HPV* 5 cum *om. H* qui⟨bus⟩ *B* 6 terra *R* declara⟨ui⟩t *B* profe⟨tamdoc⟩ens *B* dicens *V* 7 ut] et *H* u⟨olun⟩tatem *B* fi⟨delite⟩r *B* et] ac *R* c⟨ons⟩tanter *B*, constant̃ *(~ m. 2) S* 8 sempiternū *(*ū *ex* a *m. 2) H* 9 seruaberis *H* 10 iudicaberis *S* fuerunt *(-*r̃ *S) BRS* 11 et *om. H* eius *om. R* ambigium *V*^{ac} 13 'per orbem' *B*^{3} iam] etiam *BP* 14 fuisset *om. P* sublatum] aboleretur *P* ut siquidem *V* quoque *om. H* 15 relict* *(*ū *er.) sic S* 'dō' *P*^{3} 18 principem angelorum *om. BP* 19 cognoscendum et colendum *BPH*, agnoscendum *R*, cognoscendum *SV* 20 *ante* item *eras.* item ut duorum *P* mentes eorum *R* ab *(ante* stultitia) *HSP*, ad *V* 21 'ad' *P*^{3} operam duceret *S* haec *RHSP*^{1}, c *del. P*^{3} 22 praecepit haec *om. P*

uanda mandauit. ille uero exhibuit deo fidem: docuit enim
quod unus deus sit eumque solum coli oportere, nec umquam
se ipse deum dixit, quia non seruasset fidem, si missus ut deos
tolleret et unum adsereret, induceret alium praeter unum.
hoc erat non de uno deo facere praeconium nec eius qui mise- 19
rat, sed suum proprium negotium gerere ac se ab eo quem in-
lustratum uenerat separare. propterea quia tam fidelis extitit, 20
quia sibi nihil prorsus adsumpsit, ut mandata mittentis inpleret,
et sacerdotis perpetui dignitatem et regis summi honorem et
iudicis potestatem et dei nomen accepit.

15. Quoniam de secunda natiuitate diximus, qua se hominibus 1
in carne monstrauit, ueniamus ad opera illa miranda, quae
cum essent caelestis indicia uirtutis, magum Iudaei putauerunt.
cum primum coepit adolescere, tinctus est ab Iohanne propheta 2
in Iordane flumine, ut lauacro spiritali peccata non sua, quae uti-
que non habebat, sed carnis quam gerebat aboleret, ut quem-
admodum Iudaeos suscepta circumcisione, sic etiam gentes
baptismo id est purifici roris perfusione saluaret. tum uox 3
audita de caelo est: filius meus es tu, ego hodie genui
te. quae uox aput Dauid praedicta inuenitur. et descendit

EPITOME 11—13. 330, 2—4] c. 40, 1.

AUCTORES 14 ss.] Luc. 3, 21 s. 18—20] locus ex Luc. 3, 22 et Ps. 2, 7 conflatus; quod apud alios quoque factum esse ostendunt Sabaterius III 275, Roenschius pag. 614, Otto ad Iustin. dialog. c. Tryphone 316 D (ed. III pag. 325).

BRHSPV] 2 deus unus *V* oporteret *V* 3 se *om. H* seuasset *H* dõ P^1, dos P^3, dš *V* 6 suum *om. R* ab eo] habeo *H* inlustraturus *BP*, inlustrandum *H* 7 ueneraret B^1, *corr.* B^2 separaret B^1 (t *erasum restituit* B^3) *HP* qui'a' B^3 8 et quia nihil sibi *H* mandatum *B* 9 summum *H* 10 iudici *V* 11 qua se] quae *H* 12 ueniam *H* illa opera *S* mi**randa (se *er.*) *S* perq̃: (~ *m. 3*) cum essent ea caelestis *P* 13 tum *V* magnum $S^{ar}V$ putauerunt iud'a'ei ('a' *m. 3*) *B* 14 a *BHS* propheta *om. V* 15 in *om. B* iordano BR^{ac} lacro *R* non *om. B* 16 gestabat *B*, habebat *H* ablueret *B*, *sed cf. III 26, 9* 18 baptis**mo (si *er.*) *P* tunc *HSP* 19 audita de caelo est *BHSP*, de caelo audita est *RV*, *sed fort. secundum Vulg.* de caelo facta est; φωνὴν ἐξ οὐρανοῦ γενέσθαι *Luc.* 20 *ad loc. Lucae cf. Roenschium pag. 614* uox *om. V* praedicata aput dauid *B* praedicata *BRH* et *om. V*

super eum spiritus dei formatus in specie columbae candidae.
4 exinde maximas uirtutes coepit operari, non praestrigiis magicis,
quae nihil ueri ac solidi ostentant, sed ui ac potestate caelesti:
5 quae iam pridem prophetis nuntiantibus canebantur. quae
opera tam multa sunt, ut unus liber ad conplectenda omnia 5
satis non sit. enumerabo igitur illa breuiter atque generatim
sine ulla personarum ac locorum designatione, ut ad exponen-
dam passionis eius crucisque rationem possim peruenire, quo
6 iam dudum festinat oratio. uirtutes eius fuerunt quas Apollo
portentificas appellauit, quod quacumque iter faciebat, aegros 10
ac debiles et omni morborum genere laborantes uno uerbo
unoque momento reddebat incolumes, adeo ut membris omni-
bus capti receptis repente uiribus roborati ipsi lectulos suos
7 reportarent, in quibus fuerant paulo ante delati. claudis uero
ac pedum uitio adflictis non modo gradiendi, sed etiam cur- 15
rendi dabat facultatem. tum quorum caeca lumina in altissimis
tenebris erant, eorum oculos in pristinum restituebat aspectum.
8 mutorum quoque linguas in eloquium sermonemque soluebat.
item surdorum patefactis auribus insinuabat auditum, pollutos
9 et aspersos maculis repurgabat. et haec omnia non manibus 20

EPITOME 10—331, 8] c. 40, 2.

AUCTORES 1 columbae candidae] 'columbae' tantum mentionem facit Lucas, 'candidae' Orac. Sibyll. VI 7, unde Lact. fort. sumpsit; cf. Alexandrum ad hunc uersum. 9 Apollo] cf. pag. 319, 7. 13 lectulos] cf. Matth. 9, 6. § 7 s.] cf. Is. 35, 5 s.

BRHSPV] 1 speciem *(sed* m *expunx. P[1?]) RP edd., sed cf.* figurare in *c. abl. Epit. 15, 2; Inst. I 17, 8; V 8, 2* 2 exinde — operari] exinde coepit uirtutes multas *V* prestrigiis *P*, praestigiis *BRS*, praestigis *H*, praestigiis *V* magis *H* 3 ostendant V^{ac} caelesti] solidi *V* 4 *pr.* quē *S* canebatur *P* 6 illa igitur *B* 7 sine ulla] siñ *S* ac] et *H* ad *om. V* exponenda *H*, exponendā *(˜ m. 2) V* 8 possim *post* peruenire *in mg.* R^2 quod *V* 9 ia⟨m⟩dudum *(*n *m. 3) B*, ian dudum R^1, iādudum *V* festinat oratio] festinator acies *sic V* eius] etiam eius *H* 11 genera *H* 12 incolomes *H* menbris *SV* 13 receptis re repente et uiribus *(re s. l. m. 2) sic H* ipse *H* lectos *B*, lectulos *(o ex* u *m. 2) R* 15 aflictis *B;* affectis *Heumannus* gradientis *V* 16 tum *B*[3], tunc *H* caeta V^1 17 erant tenebris *H* restituebat H^2 18 sermonemque *om. R* olebat *S* 19 insuabat *V* 20 aspersis *R* repurgabat H^2, repugnabat *V*

aut aliqua medella, sed uerbo ac iussione faciebat, sicut etiam Sibylla praedixerat:

πάντα λόγῳ πράσσων πᾶσάν τε νόσον θεραπεύων.

nec utique mirum quod uerbo faceret mirabilia, cum ipse esset 10
dei uerbum caelesti uirtute ac potestate subnixum. nec satis 11
fuit quod uires inbecillis redderet, quod debilibus integritatem, quod aegris et languentibus sanitatem, nisi etiam mortuos suscitaret uelut e somno solutos ad uitamque reuocaret. quae 12
uidentes tunc Iudaei daemonica potentia fieri arguebant, cum omnia sic futura ut facta sunt arcanae illorum litterae continerent. legebant quippe cum aliorum prophetarum tum Esaiae 13
uerba dicentis: confortamini, manus resolutae, et genua debilia, consolamini. qui estis pusilli animi, nolite timere, nolite metuere. deus noster iudicium retri-

EPITOME 8—10] c. 40, 1. 11—335, 6] c. 40, 3.

AUCTORES 3] VIII 272. 13] Is. 35, 3—6; cf. Cyprian. pag. 71, 17.

EXPILATORES 3] Sedulius (cf. Montefalconium, palaeograph. graec. pag. 245).

BRHSPV] 1 medela *RSP* iussu *B* 3 ΛΟΓΩ *BRSPV Sedulius* ΠΡΑCCΩΝ *V Sedulius* ΠΑCΑΝ *P*^{3} τε] δὲ *codd. Sibyll. integriores HMQV, om. rell.* OCON *V,* νοῦσον *codd. quidam Sibyll.* ΘΑΡΑΠΕΥΩΝ *B,* ΤΕΡΑΠΕΥΩΝ *V Sedulius* ΠΑΝΤΑΝΑΟΤΟΝΗΡΑCCΟΝΠΑΟΑΝΤΕΝΝΟCΩΝΤΕ-ΡΑΙΤΕΥΟΝ *in mg. inf. add. H*^{2} *interpretatio lat. paene eadem in S et P, simillima ap. Sedulium ad loc. Sibyll. cf. Struuium, opusc. I 70* 5 caelestis *H* 7 languentibus] laborantibus *B* 8 ex *H* solutis *B* solutos — tunc Iudaei *om. S* uitam *B,* uitam quae *(exp. m. 2) V* 9 tunc *om. V* daemoniaca *H,* daemoni*ca *ex* daemoniaco *(sic) P* 10 factae *V* continere^{nt} (e^{nt} *add. m. 2) P* 11 legabant *V*^{1} cum] etiam cum *V* tum *om. V* eseiae *B*^{2}, esaiae *(pr. a ex* e *m. 2) R* 12 dicentis *(alt.* i *ex* e *m. 2) H* resolutae *BRHSP cum codd. Cypriani,* dissolutae *V secundum Vulg.* manus dissolutas 13 consoldamini *R;* exhortamini *codd. Cypriani,* παρακαλέσατε *LXX,* roborate *Vulg.* pusilli animi *RHSP,* pusillo animo *B et Cypriani cod. A,* pusillo animo *(sed* -mo *ex* -mi*) V;* οἱ ὀλιγόψυχοι τῇ διανοίᾳ *LXX,* pusillanimes *Cypriani codd. LW,* pusillanimes *MB, uel hoc uel illud testes Italae a Sabaterio II 573 adhibiti; alterum utrum fort. Lactantium scripsisse a librariis in* pusilli animi *mutatum existimat Roenschius pag. 551;* dicite pusillanimis *Vulg.* nolite metuere *bis S*^{ac}, *prius del. S*^{1} 14 deus *RHSPV cum codd. Cypriani,* ecce deus *B, sed ex Vulg. ut uid.;* ἰδοὺ ὁ θεός *LXX* iudicio *V*

14 buet, ipse ueniet et saluos faciet nos. tunc aperientur oculi caecorum et aures surdorum audient: tunc saliet clodus sicut ceruus et plana erit lingua mutorum, quia rupta est in deserto aqua et riuus in terra
15 sitienti. sed et Sibylla eadem cecinit his uersibus:

νεκρῶν δ' ἐπανάστασις ἔσται
καὶ χωλῶν δρόμος ὠκύτατος καὶ κωφὸς ἀκούσει
καὶ τυφλοὶ βλέψουσι, λαλήσουσ' οὐ λαλέοντες.

16 ob has eius uirtutes et opera diuina cum magna illum multitudo sequeretur uel debilium uel aegrorum uel eorum qui curandos suos offerre cupiebant, ascendit in montem quendam desertum, ut ibi adoraret. ubi cum triduo moratus esset ac fame populus laboraret, uocauit discipulos suos quaerens quantos secum cibos gestarent. at illi quinque panes et duos pisces

AUCTORES 6 ss.] VIII 205 ss. 9—333, 7] Matth. 14, 13 ss.
EXPILATORES 6 ss.] Sedulius (cf. Montefalconium ibid.).

BRHSPV] 1 ipse ueniet *om. R* ipse] et ipse *H* aperiæntur *(æ ex a m. 2) H* 3 salliet *H* clodus *BRP cum Cypriani codd. paene omnibus,* claudus *HSV; cf. VII 27, 13* sicut] uelut *V* 5 *ad loc. Isaiae cf. Roenschium pag. 549* sed et Sibylla — uersibus *et uersus graecos om. H* uerbis *SP* 6 ΔЄΙΤΑΝΑCTACIC *B, i. e.* δ'ἐπανάστασις *(coniecerant Struuius, opusc. I 71, Volkmannus de orac. Sibyll. dissert. pag. 34),* ΔЄΤΑΝΑCTACIC *R,* ΔЄ ΑΝΑCTACIC *S Sedulius (sed sine accentu),* ΔЄΠΛΑΝΑCTACIC, *sed* ΠΛ *del. m. 3 P,* ΔЄ////ΑΝΑCTACIC *V; om. codd. Sibyll.; cf. Sibyll. I 355* ἔσται] **CΤΑΙ (ΑΙ *er.*) *V* 7 καὶ] ΚΘΑ *B,* Κ P^1, ΚΑΙ P^3 ΧΟΛΩΝ *B,* ΧΩΛΟΝ *Sedulius* καὶ χωλῶν] χωλῶν δὲ *codd. Sibyll.* ΔΡΩΜΟC *V Sedulius* ΟΚΥΤΑΤΟC *BP Sedulius* ΚΟΦΟC *P* ΑΚΟΥCΙ *B,* ΑΚΟΚΟΥCΕΙ *P,* ΑΚΟΙCΕΙ *Sedulius* 8 ΚΑΙΤ|ΤΟΙΦΛΥ *B* ΤЄΦΛΟΙ *P,* ΤΥΦΛΟΥ *Sedulius* ΑΝΑΒΛЄΨΟΥCΙ *S,* ΒΛЄΨΟΥCΙ//// *V,* ΒΛЄΨΟΥCΙΝ *Sedulius* λαλήσουσ' οὐ] ΑΛΑΗCΟΥCΟΥ *V,* ΑΛΑΗCΟΥCΙ ΔΟΥ *B,* ΛΑΛΗCΟΥCΙΟΥ *RP,* ΛΑΛΗCΟΥCΙ *(om. οὐ) S,* ΑΛΑΛЄC COΥ *Sedulius* λαλέοντες] ΑΛΑΛΟΙ *S,* ΑΛΑЄΟΝΤЄC *V interpretatio lat. eadem in S et P, similis ap. Sedulium ad loc. Sibyll. cf. Struuium, opusc. I 70* 9 hac *V* multitudo] turba *B, sed ex Vulg. Matth. 14, 14. 15. 19. 23* 11 descendit *R,* asendit *S* quendam] quidem *V* 12 ut ibi] ubi *V* moratus esset] moraretur *P* ac fame — cibos gestarent *bis* S^1, *alt. del.* S^2 13 uocauit] interrogauit *H* suos *om. P edd., cf. c. 19, 7; 21, 1; Epit. 42, 3 et infra c. 19, 6; 20, 1* quaerens *om. H* 14 cibos secum *H*

in pera se habere dixerunt. adferri ea iussit ac multitudinem
per quinquagenos distributam discumbere. quod dum discipuli 17
faciunt, frangebat ipse panem minutatim carnemque piscium
comminuebat: et utraque in manibus eius augebantur. et cum
adponere illa populo discipulis imperasset, saturata sunt quin-
que milia hominum et insuper duodecim cophini de residuis
fragminibus inpleti. quid aut dici aut fieri potest mirabilius?
at id futurum Sibylla cecinerat olim, cuius uersus tales feruntur: 18

ἔκ τ' ἄρτων ἅμα πέντε καὶ ἰχθύος εἰναλίοιο
ἀνδρῶν χιλιάδας ἐν ἐρήμῳ πέντε κορέσσει
καὶ τὰ περισσεύοντα λαβὼν μετὰ κλάσματα πάντα
δώδεκα πληρώσει κοφίνους εἰς ἐλπίδα λαῶν.

AUCTORES 9 ss.] VIII 275 ss.
EXPILATORES 9 ss.] Sedulius (cf. Montefalconium ibid.).

BRHSPV] 1 peras RP^{ar} habere se *H* 2 distributam *om. B* dum *R*, cum *cett. et edd.* 4 augebaṁtur H^2, augebant *P* 5 apponi *V edd.* saturati P^1, *corr.* P^2 quinque *in mg.* H^2 6 hominum milia *RHSP* de *om. RP* 7 impleri *S* 8 ad BP^1, *corr.* P^3, aut *V* at id futurum — feruntur *et uersus graecos om. H* caecinerit B^1, -at *corr.* B^2 feruntur] fuerunt *R* 9 ἔκ τ'] ἐκ δ' *codd. Sibyll.* ЄΞ · ΑΡΤΩΝ *Sedulius* ΙΝΑΛЄΙΟΙΟ *B* ΙCΑΙ ЄΙC ΠЄΝΤЄ ΑΡΤΩΝ ΟΜΟΥ ΙCΑΙΙ ΧΘΥΩΝΘΑΛΑΤΤΙΩΝ *S*, ΚΑΙ *(add. m. 3)* ЄΚΓ *(exp. m. 1 ?)* ΑΡΤΩΝΑΜΑ ΠΗΝΤΗ ΚΑΙΧΘΥΗCΙΝΑΛΙΟΥC *P*, ЄΚΓΙΑΡΤΩΝ-ΔΜΑΠΗΝΤЄΚΑΙΠΧΘ *(Θ ex* O *? m. 2)* ΥЄCΙΝΑΛ · ΙΟΙC *V* ΙΧΘΙЄCΙΝ ΑΛΙΟΙC *Sedulius* ἰχθύος εἰναλίοιο *Lact. cum codd. antiquioris recensionis Sibyll. HMQV;* ἰχθύων ἁλίοιο *uel* ἰχθυαλίοιο *(*ἰχθιαλ-, ἰχθαλ-*) rell. codd.* 10 ΧЄΙ-ΛΙΑΔΑC *BR* ЄΡΗΜΩ *BR*, ΗΡЄΜΟ *P*, ЄΡΗΜΟ *V Sedulius* ΠΗΝΤΗ *P* ΚΟΡЄCCΙ *BP Sedulius*, ΚΟΡЄCЄΙ *(alt.* Є *ex* C *m. 2) V* ΑΝΘΡΩΠΩΝ-ΧΙΛΙΑΔΑCΠЄΝΤЄ ΘΝЄΡΗΜΩ ΚΟΡЄCЄΙ · *S* 11 ΠЄΡΙCCЄΥΟΝΤΑ *B*, ΠЄΡΙCCЄΥ · ΩΝΤΑ *Sedulius* περισσεύοντα *Lact. cum codd. HMQV (*περιττ-*) Sibyll., rell.* περισσεύσαντα *uel* περισσεύματα ΛΑΒΩΙΝ *R*, ΛΑΒΩ *V*, ΛΑΒΩ *Sedulius* μετὰ] τότε *codd. Sibyll. HMQV*, ἅμα *rell.* ΚΛΑCΜΑΤΔ *V*, ΚΛΑCΜΑΤΑ *Sedulius* πάντα *om. V Sedulius* ΙΥCVΝΑΧΘЄΝΤΑΠЄΡΙCCЄVΘЄΝΤΑΚΛΑCΜΑΤΑΠΑΝΝ *(extrem.* N *del.)* ΤΑ *S*, ΚΑΙΤΑΠΗΡΙCΗΥΟΝ ΤΛΛΑΒΟ me ΘΑΚΛCΜΑΤΑ *(om.* πάντα*) P cf. interpretat. lat. in P et ap. Sedulium hanc* et quae superfuerunt *(*-rint *Sedul.)* frusta tollens *(*tollens frusta *Sedul.)* duodecim *eqs., in S hanc* et collectis reliquis fragminum omnium duodecim *eqs.* 12 ΔΩ-ΔЄΚΑ *V* ΠΛЄΡΩCЄΙ *B*, ΠΑΝΡΩCЄΙ *S*, ΠΑΗΡΩCΙ *V*, ΠΛΗΡΟCΙ *Sedulius* ΚΟΦЄΙΝΟΥΟ *B*, ΡΟΦΙΝΟΥC *V*, ΚΟΦΥΝΟΥC *Sedulius* ЄΙCΙ *B*, ΙC *Sedulius* ЄΛΠΙΔΟC *S* ΑΛΛΩΝ *V*, ΛΑΟΝ *Sedulius* ΔΟΔΗΚΑΠΑΝΡΟCΙΚΟ ΦΙΝΟΙC ЄΙCΤΑΡΙΔΑΛΑΩΝ *P interpretationes lat. simillimae in P et ap. Sedulium, in nonnullis discrepat quae est in S ad loc. Sibyll. cf. Struuium, opusc. I 71*

19 quaero igitur quid hic potuerit ars magica moliri, cuius peritia
20 nihil aliut quam ad circumscribendos oculos ualet. idem secessurus orandi gratia, sicut solebat, in montem praecepit discipulis, ut nauiculam sumerent seque praecederent. atque illi urguente iam uespera profecti contrario uento laborare coepe-
21 runt. cumque iam medium fretum tenerent, tum pedibus mare ingressus consecutus est eos tamquam in solido gradiens, non ut poetae Orionem mentiuntur in pelago incedentem, qui
22 demersa corporis parte umero supereminet undas. et rursus cum obdormisset in naui ac uentus usque ad extremum periculum saeuire coepisset, excitatus e somno silere uentum protinus iussit et fluctus qui maximi ferebantur conquiescere:
23 statimque sub uerbo eius tranquillitas insecuta est. mentiuntur fortasse litterae sanctae docentes tantam fuisse in eo potestatem, ut imperio suo cogeret uentos obsequi, maria seruire,
24 morbos cedere, inferos oboedire. quid quod eadem Sibyllae carminibus suis ante docuerunt? quarum una, cuius supra fecimus mentionem, sic ait:

17 una — mentionem] § 9. 15. 18 ut uid., qui loci ut hic ex lib. VIII Orac. Sibyll. sumpti sunt, cf. p. 335, 3 ss. (ex lib. VI) et p. 336, 10 ss. (ex lib. III).

AUCTORES 2—7] Matth. 14, 22 ss. 8 poetae] praeter locum Vergilii cf. schol. Arat. Germanici (cf. Lact. I 11, 64) pag. 92, 16; 163, 4. 14 Breysig, ubi Hesiodus (cf. frg. 17 Rzach) auctor appellatur. 9] Verg. Aen. X 764. 9—13] Matth. 8, 23 ss. 15 s.] cf. Cyprian., Quod idol. d. n. s. 13 (pag. 29, 13 s.).

BRHSPV] 1 ⟨quid⟩ B^2 his *V* potuit *S* ar*s *(i er.) S* periata *V* 2 nihil] ad nihil *H* oculos *om. V* item *H* secessit rursus *H*, secessuros P^1, *corr.* P^3 3 siĉ *(˜ m. 2) S* solebant P^1, n *del.* P^3 montẽ *(˜ m. 2) H* discupulis B^{ac}, discipulis⟩ S^2 4 uti nauicula *V* seque praecederent *om.* B^1, ⟨seque praepararent⟩ B^3 praecederent *(-ent ex -ant m. 2) R* 5 urgente *BHS* uespere *P* contraria *V* 6 iam] in *V* 7 est *om. PV* solo *H* 8 Orionem] de origine *H*, opinionẽ *V* incedente *H* quide*mersa *(m er.) P* 9 umeros *(o del. et corr. m. 3) B* undas et] unda sed *RH* 10 rursum *B* obdormissent *H*, obdormis⟨set⟩ P^2 ⟨ad⟩ B^2 11 saeuire coepisset] desaeuiret *P* ⟨cepisset⟩ S^2 12 maxime *V* 13 uerbum *Heumannus* subsecuta *B* 14 fortae *H* sa$^{c\,a}$nte *ex* sunt *(u minus cert.)* B^3 dicentes *H* in eo fuisse *S* 15 obsequi *om. S* mari *H* saeuire *(se- S) RS* 16 a sibyllae *H* 17 suis *in mg.* H^2 supra *om. P*

τοὺς ἀνέμους παύσειε λόγῳ, στρώσει δὲ θάλασσαν
μαινομένην ποσὶν εἰρήνης πίστει τε πατήσας.

et rursus alia, quae dicit: 25

κύματα πεζεύσει, νόσον ἀνθρώπων ἀπολύσει,
στήσει τεθνηῶτας, ἀπώσεται ἄλγεα πολλά,
ἐκ δὲ μιῆς πήρης ἄρτου κόρος ἔσσεται ἀνδρῶν.

AUCTORES 1 s.] VIII 273 s. 4 ss.] VI 13 ss.

EXPILATORES 1 s.] Sedulius (cf. Montefalconium ibid. pag. 245 s.). 4 ss.] Sedulius (cf. Montefalconium ibid. pag. 246).

BRHSPV] 1 τοὺς ἀνέμους — ἀνδρῶν *(6) om. H* τοὺς *om. B* ἀνόμους *plerique (etiam HMQV) codd. Sibyll.* ΠΑΥϹΕΙϹ *R*, ΠΑΫ ϹΕΙϹ *S cum codd. Sibyll.* (παύσειε) *paene omnibus*, ΠΑΥϹΙϹ *B*, ΠΑΥϹΕΙΙϹ *P*, ΠΑΥϹΙϹΝ *V*, ΠΑΥϹΙ · ϴΝ · *Sedulius;* παύσει τε *edd.; de hoc optatiui usu cf. Struuium, opusc. I 75* ΛΟΓΩ *BRSPV Sedulius* ϹΤΡΩϹΕΙΔΕ *BR*, ϹΤΡΩϹΙΔΕ *SV Sedulius*, ϹΤΡΩϹΙΔ *P;* παύσει δὲ *(sic) codd. Sibyll. HMQV*, στορέσει *(-σεις, -σειε)* δὲ *rell.* ΘΑΛΑϹϹΑΝ[1] *S*, ΘΑΛΑϹϹΑΝ *V* 2 ΜϴΝΟΜϴΝΗΝ *BP*, ΜϴΝΟΜΕ̃ΝΗΝ *S*, ΜϴΝΟΜϴΝΗϴΝ *V Sedulius* ποσὶν] ΠΑΤΗΙϹΤ *P* ϵΙΠΗΝΗϹ *P*, ϵΙΡΗΝΝϹ *V*, ϵΙΡϵΝΗϹ *Sedulius;* εἰρήνῃ *plerique codd. Sibyll.* πίστει τε] ΠΙϹΤϵΙΤϵΙΤϵ *V* ΚΡΑΤΗϹΑϹ *B*, ΠΑϹΑϹ *P* εἰρήνην ποτὲ δὲ κρατήσει *codd. Sibyll. HMQV*, εἰρήνῃ πίστει τε πατήσας *rell. interpretatio lat. eadem in S et P, alia ap. Sedulium ad loc. Sibyll. cf. Struuium, opusc. I 72* 3 et rursus alia que dicit *in interpretationem lat. insertum habet S* alia, quae] aliqua *P; an* alia aliqua? *cf. pag. 25, 1* 4 ΠϵΖϵΥϹΙ *PV, sed pr.* ϵ *in ras. ex* Η *V*[2], ΠΑΥΖϵΥϹΙ *Sedulius;* πεζεύσει *Lact. cum duobus codd. Sibyll., cett.* πεζεύσειε νόσον *Lact. cum uno cod. Sibyll., cett.* νόσους *uel* νόμους *uel* νόμοις · ΑΝΤΡΩΠΩΝ *B*, ΑΝ̃Ω *Sedulius*, δ' ἀνδρῶν *(uel τ'-) aut* τ' ἀνους *(i. e.* τ' ἀνθρώπους*) codd. Sibyll.* ΑΠΟΔΥϹΙ *V*, ΑΠΟΛΥϹΙ *Sedulius;* ἀπολύει *codd. Sibyll. HMQV* 5 ϹΤΗϹϵ *R*, ΔΑϹΤΗϹϵΙ *S*, ΖΗϹϵΙ *V* ΤϵΘΝΕΩΤΑϹ *S*, ΤϵΤΗΝΩΤΑϹ *P*, ΤϴΘΝΝΩΤΑϹ *V* ΖΗϹϵΙΤϵ ΘΝΗΩΤΑϹ *Sedulius* ΑΠΩϹϵΤϵ *B*, ΑΤΑΠΩϹϵΤΑΙ *R*, ΑΠΩϹϵΤΑ *P;* κἀπώσεται *uel* ἀποίσεται *codd. Sibyll.* ΑΛΓϵ◊ *B*, ΑΝ̃ΗΑϹ *S*, ΛΛΙΑΓΕΑ *P*, ΑΑΓΕΑ *V* πολλά] ΙΤΟΛ *B*, ΠΟΛΛΑϹ *S*, ΙΤΟΛ ΛΑ *P;* λυγρὰ *codd. deteriores Sibyll.* 6 ἐκ δὲ μιῆς] ϵΚΑϴΜΙϹΗ *P* πήρης] ΠΥΡΗϹ *S*, ΠΗΓΗϹ *V Sedulius;* σπείρης *aut* ῥίζης *codd. Sibyll.; ad* πήρης *cf. pag. 333, 1* in pera; *cf. Alexandrum ad h. uers.* κόρος] ΚΥ̃ΟϹ *(Υ expunx. et linea del. m. 1) B*, ΚΟΡϵ *S*, ΚΟΡΟϵϹ *V* ϵϹϹϵΤϵ *B*, ϵϹϵ *S*, ϵϹϹϵΤ ΤΑΙΟ *V* ΚΟΡΟϹϵϹ · ϵϹΤΑΙ *Sedulius* ΑΝΑΡΩΝ *P* ϵΚϴΜΗϹΠΗΡΗϹΑΡΤΟΚΟΡϵϹ-ϹϵΤΑΙΑΡΩΝ *R interpretatio lat. eadem in S et P, in qua tertius uersus sic* et de *(de om. P)* pane unius perionis *(ṗperionis, exp. m. 1? P)* saturatio erit uirorum, *alia ap. Sedulium ad loc. Sibyll. cf. Struuium, opusc. I 73*

26 his testimoniis quidam reuicti solent eo confugere, ut aiant
non esse illa carmina Sibyllina, sed a nostris ficta atque con-
27 posita. quod profecto non putabit qui Ciceronem Varronem-
que legerit aliosque ueteres, qui Erythraeam Sibyllam ceterasque
commemorant, quarum ex libris ista exempla proferimus: qui
auctores ante obierunt quam Christus secundum carnem nasce-
28 retur. uerum non dubito quin illa carmina prioribus tempo-
ribus pro deliramentis habita sint, cum ea nemo intellegeret.
denuntiabant enim monstruosa quaedam miracula, quorum nec
29 ratio nec tempus nec auctor designabatur. denique Ery-
thraea fore ait ut diceretur insana et mendax. ait enim:

φήσουσι Σίβυλλαν
μαινομένην, ψεύστειραν· ἐπὰν δὲ γένηται ἅπαντα,
τηνίκα μου μνήμην ποιήσετε κοὐκέτι μ᾽ οὐδείς
μαινομένην φήσειε, θεοῦ μεγάλοιο προφῆτιν.

AUCTORES 3 Ciceronem] de diu. I 18, 34 (Sibulla Erythraea); cf. II 54. Varronemque] cf. pag. 20, 9. 12 ss.] III 814 ss.

EXPILATORES 12 ss.] Sedulius (cf. Montefalconium ibid. pag. 246).

BRHSPV] 1 testiminis B^1, testimonis B^2, testimoniis B^3 aiunt B^1 *ut uid. (corr. B^2) S*, aiant H^2 2 sibyllae *P* conficta *S* atque composita *om. H* 3 quid *V* profectio *V* putauit *V* sceronem *V* 4 ceterosque V^1 6 ob////////ierunt *(2 uel 3 litt. er.) H*, obiere *ex* onere P^2 ante *post* obiere *s. l.* P^3 7 temporibus B^3, temporalibus S^1, al *del.* S^2 8 deliramento *ut uid.* B^1, *in ras. corr.* B^3, deliramento *(pr.* e *ex* i *m. 2) P*, deleramentis *H* sunt *S* ea nemo cum intellegeret *S* 9 denuntiabant B^3 enim *om. H* monstruosa* *(t er.) B*, monstrosa *RS*, monstruosa *P* 10 autor *H* designabitur *S* denique *(i ex* e *m. 2) R* erytream *H* 11 ut *R*^{2} insan*a *(i er.) H* et *om. S* ait enim *et uersus graecos om. H* 12 CIBYΛΛΑ *S*, CIBYΛΑΑΜ *P*$^{1?}$, CYBIΛΛΑΝ *Sedulius* 13 MENOMENHN *B*, MAINOMEHN *S*, MAINOMENH *P*, MAINOMENHNN *V* ΨEYCTPEIAN *B*, ΨEYCTEIPAN, *sed* Ψ *addidit rubro scriptum man. recentiss. R*, ΨECTEIPAN *S*, ΨEICTPIAN *V Sedulius* CΠAN *B*, EI *(sed del. m. 1)* EΠAN *S*, ἐπήν *uel* ἐπ᾽ ἦν *codd. Sibyll.* ὃὲ] AE *P* ΓENHTE *B*, ΓENNTAI *V*, ΓENETAI *Sedulius* 14 THNIKA *B cum codd. Sibyll.*, tum *(cf. interpretat. lat. in SP* tunc demum reminiscentur mei*)* NIKA *R*, HNIKA *SPV Sedulius*, ἡνίκα *Struuius, opusc. I 75* MENMHN *P* ποιήσετε *codd. quidam Sibyll., alii* ποιήσουσι; ΠOIHCONTE *B*, ΠOIHCATE *RP*, ΠOIHCTE *S*, ΠOΦNCTHTAI *V*, ΠOIECTHTAI *Sedulius;* ποιήσεται *Struuius* KOYKETI *B cum codd. Sibyll.*, OKETI *S*, KEYKETI *P*, KAIOYKETI *V Sedulius;* οὐκέτι *Struuius* μ᾽ οὐδεὶς] MOΓ *S*, MOYAEIC *P*, MEOΓAEIC *V Sedulius*, δ᾽ οὐδείς *codd. quid. deterior. Sibyll.* 15 MAINOMENH *S*,

iacuerunt igitur multis saeculis, postea uero animaduersa sunt 30
quam natiuitas Christi et passio patefecit arcana, sicut etiam
uoces prophetarum. quae cum per annos mille quingentos et
eo amplius lectae fuissent a populo Iudaeorum, nec tamen in-
tellectae ⟨sunt⟩ nisi postquam illas Christus et uerbo et operi-
bus interpretatus est — illum enim prophetae adnuntiauerant 31
— nec ullo modo poterant quae illi loquebantur intellegi, nisi
fuissent uniuersa conpleta.

16. Venio nunc ad ipsam passionem, quae uelut obprobrium 1
nobis obiectari solet, quod et hominem et ab hominibus insigni
supplicio adfectum et cruciatum colamus, ut doceam eam ipsam
passionem adeo cum magna et diuina ratione susceptam et in
ea sola et uirtutem et ueritatem et sapientiam contineri. ne- 2
que enim si beatissimus in terra fuisset et per omnem uitam
in summa felicitate regnasset, quisquam illum sapiens aut
deum credidisset aut honore diuino dignum iudicasset: quod
faciunt uerae diuinitatis expertes, qui caducas opes et fragilem
potentiam et alieni beneficii bona non tantum suspiciunt, uerum
etiam consecrant et scientes memoriae mortuorum deseruiunt
fortunam iam extinctam colentes, quam ne uiuam quidem prae-
sentemque sapientes colendam sibi umquam putauerunt. nec 3

MAIOMENH *P*, TMENOMENHN *V*, TEN MENOMENHN *Sedulius* ΦHCETE *S*, ΦHCEITEN *V; de hoc usu optatiui cf. Struuium I 75* θεοῦ] ΘΥ *SP* MEΓAΛΟΥΟ *B*, METAΔOIO *V*; μεγάλην δέ *codd. Sibyll.* ΠΡΟΦΗΤΗΝ *B*, ΠΡΦΤΙΝ *P*, ΠΡΟΦΗΤΕΙΝ *V Sedulius interpretatio lat. eadem in S et P, alia ap. Sedulium ad loc. Sibyll. cf. Struuium I 74*

BRHSPV] 1 latuerunt *P edd.* aduersa *P* 2 natiuitas P^2 patefecit *R* arcani *H* sicuta *sic H*, sic *S* 3 prophetaꝝ (ꝝ *i. e.* rum *add. m. 2) S* cū *(initio uersus add. m. 2)* per cū *S*, tum *V pro* mille quingentos *hoc* NA · *in ras.* H^2 et] uel *P* 4 fuessent *S* populo* *(* *er.) S* intellecta *P* tamen nec *coni. Thilo* 5 sunt *add. edd.* illa *S* 6 illud *R* adnuntiauerunt *BHV* 9 uel *V* 10 et hominem — hominibus] et *(sed del. m. 3)* hominib. *(*ib. *del. et corr. m. 3) P* omnibus V^{ac} insigno *V* 11 excruciatum *P* calamus *V* eam *om. RS* 12 adeo] ab eo *H* suscepta *V* 13 uiri-tatem B^1, *corr.* B^2 14 omnem B^3 15 quisquam — iudicasset *om. V* 16 credidisse *H* 17 uere *BHSV* diuinae ueritatis *P* diuinitates V^{ac} expartes *V* 18 bona* *(*m *er.) H* suspiciunt *ed. Romana a. 1474,* suscipiunt *C* 19 memoriã *S* 20 quam] quod *V* ne *om. H* uiam *H* praesentemqu*e (a *er.) B*

enim potest aliquid in rebus terrenis esse uenerabile caeloque dignum, sed sola est uirtus, sola iustitia quae potest uerum bonum et caeleste et perpetuum iudicari, quia nec datur cui-
4 quam nec aufertur. qua uirtute ac iustitia quoniam Christus instructus uenit in terram, immo uero quoniam ipse uirtus et ipse iustitia est, descendit, ut eam doceret hominemque formaret. quo magisterio ac dei legatione perfunctus ob eam ipsam uirtutem, quam simul et docuit et fecit, ab omnibus gentibus et
5 meruit et potuit deus credi. ergo cum magnus populus ad eum uel ob iustitiam quam docebat uel ob miracula quae faciebat subinde conflueret et praecepta eius audiret et a deo missum deique filium crederet, tum primores Iudaeorum ac sacerdotes et ira stimulati, quod ab eo tamquam peccatores increpabantur, et inuidia deprauati, quod confluente ad eum multitudine contemni se ac deseri uidebant, et, quod caput sceleris illorum fuit, stultitia et errore caecati et inmemores praeceptorum caelestium ac prophetarum coierunt aduersus eum inpiumque consilium de eo tollendo cruciandoque ceperunt:
6 quod prophetae multo ante descripserant. nam et Dauid in principio psalmorum suorum prouidens in spiritu quantum facinus admissuri essent, beatum esse ait qui non abierit

EPITOME 9—19] c. 40, 4 s.

AUCTORES 3 s.] cf. Sallust. Iug. 1, 3: fortuna . . probitatem . . . . neque dare neque eripere cuiquam potest. 21] Ps. 1, 1.

BRHSPV] 1 esse *B*^{2} 2 sola(q.) *(ante* iustitia*) B*^{3} 3 caeleste et] caeleste esse et *H* perpetuum *B*^{2} quia] quae *B* 4 auferetur *V* qua] quia *H*^{ar}*P*^{1} *(i expunx. P*^{2}*) V* quoniam *om. H* 5 uirtus] uerus *V* 6 descendit *(pr.* e *ex* i *m. 3) P* 7 quod *HV*^{ar} 8 et *(ante* meruit*) s. l. H*^{2} 10 quam docebat *om. V* 11 praecepta (cep *in ras. ex* cem *m. 2) S* et *H*^{2} a deo] ad *S* 12 missum] ipsum missum *V* tunc *RSP* primo rex *B*, primores *S*^{2} 13 et *(exp. m. 3) B* stimulatio *V* 14 inuidia *H*, inuia| *S*^{1}, inui*|dia *S*^{2} deprauata *P*^{ac} confluerent *H*, confluent *V* 15 multitudines *H* se *om. B*^{1}, *s. l. post* deseri *add. B*^{2} se ac deseri *V* destrui *H* 16 fuit *P*^{2} stultitiae *RP* 16 terrore *(om.* et*) R* inmemores *B* 17 coiecerunt *R*, coierunt *om. V* 18 cruciandoque (a *ex* e *m. 2) R* cruciandoque ceperunt] quae *H* coeperunt *(o s. l. P*^{3}*) RPV* 19 multi *B*^{1}, *corr. B*^{3} discripserant *P*, descripserant *V* 20 in *om. V* spiritum *H* 21 ait *B*^{3} habierit *S*

in consilio inpiorum. et Solomon in libro sapientiae his 7
uerbis usus est: circumueniamus iustum, quoniam insua-
uis est nobis et exprobrat nobis peccata legis. promittit
scientiam dei se habere et filium dei se nominat.
factus est nobis in traductionem cogitationum nostra-
rum, grauis est nobis etiam ad uidendum, quoniam
dissimilis est aliis uita illius et mutatae sunt uiae
illius. tamquam nugaces aestimati sumus ab eo, 8
continet se a uiis nostris quasi ab inmunditiis et prae-
fert nouissima iustorum et gloriatur patrem dominum.
uideamus ergo si sermones illius ueri sunt, et tempte-
mus quae euentura sunt illi. contumelia et tormenta 9

EPITOME 2—340, 5] c. 40, 5.

AUCTORES 2] Sap. 2, 12 (sed initium tantum uersus 12) — 17. 19—22; cf. Cyprian. pag. 79, 11.

BRHSPV] 1 consilio *BHSPV Vulg.*, ἐν βουλῇ *LXX*, consilium *R ad loc. Psalmi cf. Roenschium pag. 586* salomon *HSP*^{3} *(so- P*^{1}*)* 2 quoniam insuauis — promittit] quoniam inutilis est nobis et contrarius est operibus nostris et inproperat nobis peccata legis et diffamat in nos peccata disciplinae nostrae . promittit *sic H totum uersum 12 habet cum 'Vulg.'; uerba* et contrarius est operibus nostris *etiam ap. Cyprian., sed Epitome non habet* 3 peccata nobis *B, sed cf. Epit.* nobis *om. V* leges *B*^{1}*, corr. B*^{2} 4 scientiam dei se *(sed* dī *s. l. m. 3) B Epit. codd. Cypriani,* scientiam se dei *RHS,* se scientiam dei *P cum 'Vulg.',* scientiam dei *(om.* se*) V* et] ut *P*^{1}*, in ras. corr. P*^{3} se dei *V* 5 traductione* *(*m *er.) B,* traductione *S,* ꝯtraductionem *(exp. m. 2) P* cogitationum] animarum *H* 6 etiam *om. V* uiuendum *R* quoniam] quia *H* 7 est *H*^{2} inmutatae *H cum 'Vulg.', sed cf. Epit.* ui*ae *(*t *er.) H* 8 illius] eius *H cum 'Vulg.'* exstimati *sic R* eo *BRSPV cum codd. Cypriani,* illo *H Epit. cum 'Vulg.'* 9 continet] et continet *H (*et abstinet *'Vulg.'), sed cf. Epit.* se] autem se *V* profert *H,* praeferet *V,* preferet *Epit.* 10 gloriantur *S* patrem dō̄m *R*^{1} *(s. l.* dn̄m *R*$^{2?}$*),* patrem dn̄m se habere *(*se habere *cum 'Vulg.') B,* patrem d*m̄ *(*n *er.), s. l. post* patrem *add.* se habere *S,* patrem deum *HP*^{1} *(post* patrem *s. l.* se habere *P*^{3}*) V;* patrem deum *codd. Cypriani,* πατέρα θεόν *(u. 16) LXX,* patrem se habere deum *'Vulg.', sed* patrem dominum *Epitome quoque habet* 11 sint *H cum 'Vulg.'* 12 euentura *BP Epit.,* uentura *RHSV cum 'Vulg.'* quae euentura — errauerunt *(340, 3)]* quae uentura sunt illi et sciemus patientiam illius . si enim est uerus filius dei suscipiet illum. et liberabit illum de manibus contrariorum . Iniuriae tormento castigemus

interrogemus eum, et sciamus reuerentiam illius et probemus patientiam illius. morte turpissima con-
10 demnemus eum. haec cogitauerunt, et errauerunt: excaecauit enim illos stultitia ipsorum et nescierunt sacramenta dei. nonne ita descripsit nefarium illud consilium 5
ab inpiis initum contra deum, ut plane interfuisse uideatur? atquin a Solomone qui haec cecinit usque ad id tempus quo
11 gesta res est mille ac decem anni fuerunt. nihil nos adfingimus, nihil addimus: habebant haec qui fecerunt, legebant in quos haec dicta sunt. sed et nunc heredes nominis ac sceleris 10
illorum et habent et damnationem suam prophetarum uoce praedictam cottidianis lectionibus personant nec aliquando in

EPITOME 7 s.] c. 40, 5 quod — amplius.

illum . ut sciamus reuerentiam illius et probemus patientiam eius . morte turpissima condempnemus eum erit . enim (*s. l. m. 2*) respectus ex sermonibus illius . haec cognouerunt et errauerunt . *H (add. uersus 18 et alt. part. uersus 20 ex 'Vulg.')* sint *P* contumelias (*corr. m. 3*) *P* tormenta *V, quod cum habeat Epitome quoque et Cypriani cod. L m. 1 (cf. supra ad pag. 298, 2) recepi, cf. Archiu. lexicogr. et gramm. lat. V 286;* tormentis *BRHSP,* tormento *codd. Cypriani (excepto L¹) 'Vulg.',* βασάνῳ *(u. 19) LXX*

BRHSPV] 1 et *(ante* sciamus) *BRHSP,* ut *V, codd. Cypriani, 'Vulg.',* ἵνα γνῶμεν *codd. LXX excepto tamen cod. Sinait. m. 1* καὶ εἴδωμεν, *sed* et *Epitome quoque habet* et probemus patientiam illius *om. B¹ (add. B³, sed* eius *pro* illius*) P¹, add. P²* 2 condemus *B* 3 eum] illum *B* 4 excaecauit *RHSV,* ** *(et er.)* excaecauit *B,* & *(exp. m. 2)* excauit *P, etiam Cypriani cod. L* et excaecauit *exhibet, unde* et *fort. recipiendum, quamquam om. etiam Epit., sed fort. casu uel ex 'Vulg.';* ἀπετύφλωσε γάρ *LXX* stultitia *BRSPV,* malitia *H, sed ex 'Vulg.', idem Cypriani codd. et Augustin. de ciuit. dei XVII c.20 (II p.248,5),* ἡ κακία αὐτῶν *LXX* ipsorum *BRSPV cum Cypriani codd. et Augustin. ibid.,* illorum *H,* eorum *Epit. ex 'Vulg.'* 5 sacramenta *BRSPV, Epit., codd. Cypriani, 'Vulg.',* mysteria *H,* μυστήρια θεοῦ *(u. 22) LXX ad loc. Sapientiae cf. Roenschium pag. 604* discripsit *P* illum *B¹ (*illut *B³,* illud *alia man. recentiss.) H* 6 initium *V* uideretur *R,* uideba*tur *(n er.) H, om. V* 7 aquin *V* salomone *HS²P², in utroque* a *ex* o *corr.* haec *add. R²* quod *P¹,* d *del. P³* 8 ac] et *H* anni] añ *S* fingimus *H,* affi⁊gimus *S²* 10 herodes *V* ac] et *B* 11 et *ante* habent] haec et *H, om. P* uocem *H* uoce praedictam cottidianis *om. V* 12 praedictã *(˜ m. 2) H,* praedictam et *P¹,* et *del. P³*

cor suum, quae pars est et ipsa damnationis, admittunt. in- 12
crepiti ergo a Christo saepe Iudaei exprobrante illis peccata et
iniustitiam et a populo paene deserti concitati sunt ad eum
necandum: cuius rei audaciam dedit illis humilitas eius. nam 13
cum legerent cum quanta uirtute et claritate filius dei uenturus
esset e caelo, Iesum autem cernerent humilem sordidum in-
formem, non credebant filium dei esse ignorantes duos eius
aduentus a prophetis esse praedictos, primum in humilitate
carnis obscurum, secundum in fortitudine maiestatis manifestum.
de primo Dauid in psalmo LXXI sic ait: descendet sicut 14
pluuia in uellus, et orietur in diebus eius iustitia et
abundantia pacis, donec extollatur luna. sicut enim
pluuia si descendat in uellus, animaduerti non potest, quia
strepitum non facit, ita Christum in terram sine cuiusquam
suspicione uenturum esse dixit, ut iustitiam doceat et pacem.
Esaias quoque ita tradidit: domine, quis credidit auditui 15
nostro et bracchium dei cui reuelatum est? adnun-
tiauimus coram ipso sicut pueri et sicut radix in terra

EPITOME 1—4] c. 40, 4.

AUCTORES 4 (humilitas). 6 (humilem) cf. c. 22 ss.] cf. Cyprian. pag. 77, 12. 10] Ps. 71, 6 s. 16] Is. 53, 1—6; cf. Cyprian. pag. 77, 13.

BR(—4)HSPV] 1 increpati *S*, increpi̥ti *V; cf. c. 11, 3; 14, 17* 2 sepe a christo *V* et iniustitiam — deserti *om. R* 3 iniustitiam *(-tiã S) BSP Epit. c. 40, 4,* iniustitia *H,* iniustitias *V edd.* paene *(a in ras. ex eodem a m. 3) B* 4 *a* cuius rei *statim in eadem pagina ad* moyses per quem *(p. 344, 8) transilit R* 6 de caelo *H,* ęcelo *S* *inter* humilem *et* sordidum *add.* quietum *P* 7 dei *om. V* 8 in *om.* H^1V 9 in *om. V* manifesta *V* 10 de primo aduentu dauid in psalmo LXXII sic ait *in inf. mg. add.* H^2 dauit *B* descendit BV^1 11 *inter* uellus *et* et orietur *ap. Lact. omissa sunt quae graece sunt haec* καὶ ὡσεὶ σταγόνες στάζουσαι ἐπὶ τὴν γῆν et *om. H* eius *om. S* 12 *ad loc. Psalmi cf. Roenschium pag. 591* 13 ⌜si⌝ V^2 descendit V^1 ani̅auerti *S* 14 ⌜ita⌝ P^3 Christum *om. B* in terra *BH* cuiusquam] ulla *V* 15 suspitione *S* doceret *H* 16 eseias *B* tradit *B,* tradi̥di̥dit *(exp. m. 2 ?) P* dñe *(e ex s) S* 17 bracchium *B,* brachium *cett.* dei *PV cum codd. Cypriani paene omn., dubitanter recepi,* domini *BHS cum Cypr. cod. L et Vulg., sed* κυρίου *LXX* 18 et *C, suspectum, nam idem in Vulg., sed om. codd. Cypriani omnes,* ὡς ῥίζα *(deest* καί*) LXX* sic**ut *(ante* radix*), eras.* ut *B* radexn̥ *(in ras. ex 4 litt., quarum prima* i *?)* B^3

sitienti. non est figura eius neque claritas: et uidimus illum, et non habuit figuram neque decorem, sed figura eius sine honore et deficiens praeter ceteros homines. homo in plaga positus et sciens ferre inbecillitatem, quia auersus est et non est conputatus.
16 hic peccata nostra portat et pro nobis dolet, et nos putauimus ipsum esse in dolore et in plaga et in uexatione: ipse autem uulneratus est propter facinora nostra et infirmatus est propter peccata nostra. doctrina pacis nostrae super illum, liuore eius nos sanati sumus. omnes sicut oues errauimus, et deus tradidit
17 illum pro peccatis nostris. et Sibylla eodem modo:

οἰκτρὸς ἄτιμος ἄμορφος, ἵν' οἰκτροῖς ἐλπίδα δώσει.

AUCTORES 13] VIII 257.

EXPILATORES 13] Sedulius (cf. Montefalconium, palaeograph. graec. pag. 246).

BHSPV] 1 sitienti non est figura *om. H* neque claritas — habuit figuram *om. B* 2 decorem] speciem *codd. Cypriani, sed omnino hoc loco ualde uariant testes Italae (cf. Sabaterium II 608)* 3 ceteros *SP cum codd. Cypriani, om. BHV;* παρὰ πάντας ἀνθρώπους *(u. 3) LXX cod. Alex.,* παρὰ τοῦς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων *cett.* 4 ĩ|beccillitatem *B* 5 quia auersus — conputatus] quia auersa est facies eius, inhonoratus est et non est conputatus *Cyprianus secundum LXX* qui *V* aduersus *HV* 6 nos] non H^1, *in ras. corr.* H^2 7 ipsum] illum *codd. Cypriani, idem uel* eum *alii testes Italae,* eum *Vulg.* et *(ante* in plaga*) om. B* uex*atione *(s er.) V* 8 facinora — est propter *om. V* 10 ⌜su⌝per P^3 libore *B* ⌜nos⌝ *P* 11 erramus *H inter* errauimus *et* et deus *hoc* homo uia sua errauit *Cyprianus secundum LXX* deus *C cum Cypriani cod. A, an* dominus *cum LMB Vulg. scribendum?* κύριος *LXX* 12 *ad loc. Is. cf. Roenschium p. 557* et Sibylla — δώσει *om. H* sybille *S* modo] modo dicit *(*dicit *add. m. 3) B,* modo locutus *(sic)* est *V* 13 ΑΜΟΡΦΟϹ ΑΤЄΙΜΟϹ *B* ΙΝΑ *B,* ЄΝ *(sed cf. interpretat. lat.) S,* $\overset{\varepsilon}{\text{Ι}}$Ν *(*$^{\varepsilon}$ *m. 2) V;* ἵν' *codd. Sibyll. HQV,* ἐν *M, uerba* ἵν' — δώσει *om. rell.* ΑΜΟΡΦΟϹΙΝ *Sedulius* ΟΙΚΤΡΟϹ *B,* ΟΙΚΤΟΟΙ͂Ϲ *S,* ΟΚΤΡΟΙϹ *V,* //////ΟΚΤΡΟΙϹ *Sedulius;* οἴκτοις *codd. Sibyll. HMV,* οἴκτος *Q* ЄΑΠΙΔΑΝ *B* οἰκτρὸς — ἐλπίδα] ΟΙΚΤΡΟϹ ΑΜΟΡΦΟϹ ΑΜΟΡΦΙ ϹΙΝϹΑΠΙ ΔΑ *P, sed cf. interpretat. lat.* ΔΩϹЄΙ *BSP,* ΔΩϹΙ *V;* δώσει, *quod etiam in codicibus Sibyll., qui quidem haec uerba habent, scriptum est, quamquam non paucis locis Oraculorum Sibyll. coniunctionem* ἵνα *secundum legitimam constructionem aut coniunctiuus aut (perraro) optatiuus sequitur,*

propter hanc humilitatem deum suum non adgnoscentes inierunt consilium detestandum, ut priuarent eum uita qui ut eos uiuificaret aduenerat.

17. Sed irae atque inuidiae suae, quam in cordibus suis gere- 1
bant intus inclusam, alias causas praeferebant: quod legem dei per Moysen datam solueret, id est quod sabbatis non uacaret operans in salutem hominum, quod circumcisionem uacuefaceret, quod abstinentiam suillae carnis auferret: in quibus 2
rebus Iudaicae religionis sacramenta consistunt. ob haec itaque cetera pars populi, quae nondum ad Christum secesserat, a sacerdotibus incitabatur ut inpium iudicaret eum, quod legem dei solueret, cum hoc ille non suo iudicio, sed ex dei uoluntate et secundum praedicta faceret prophetarum. Micheas 3
enim nouam legem datuiri denuntiauit hoc modo: lex de Sion

EPITOME 1 s.] c. 40, 6 harum—legebant. 2 s.] c. 41, 9. 5—13] c. 40, 7. *AUCTORES* 5 s. 14 (nouam legem)] Cyprian. pag. 46, 3. 9. 14] Mich. 4, 2 s.; cf. Cyprian. pag. 46, 10.

tamen, cum loco VIII 409 ἵνα — δώσω *optimis codd. HMQV (in deterioribus* δώσει *uel* δώσῃ*) defendatur (nam uersum I 161* τετραπόδων πτηνῶν τε κτλ.*, post Castalionem Volkmannus, specim. nouae Sibyll. oracul. editionis, 1854, pag. 10 et 21 e codd. PrAB emendauit), hoc quoque loco retinui; pariter Lactantium infra c. 18, 17 in uersu Sibyll. VIII 293* ἵνα φθιμένοισι λαλήσει *scribere potuisse concedendum est interpretatio lat. eadem in SP haec* miserabilis inhonestus informis ut miseris spem praebeat (pre- *P), ap. Sedulium haec* uilis ignominiosus informis uilibus spem dabit *ad loc. Sibyll. cf. Struuium, opusc. I 76*

BHSPV] 1 pro hanc humilitatem *(exp. m. 3) B* 2 de*testandum *(s er.) H* ut priuaret eos uita qui iudeos uiuificare aduenerat *V* 4 iraę atque inuidię suaę *(exp. et corr. m. 3) P* 5 inclusa *HS,* inclausam *P* alias] malitia *S* praeferebant *V* 6 per moysen] moyse B^1, moysi B^2 datam] traditam *BV recte? ad* datam *cf. pag. 344, 4. 8; pag. 345, 9; 347, 7; Cyprian. pag. 46, 3* quod lex prior, quae per Moysen data est, cessatura esset quod] ut *H* uacaret *(pr.* a *ex* o *m. 3) P* 7 salute *S* circumcisionē *(˜m. 2) S* uacu(e)faceret *B* 9 iudaeicarae *sic H,* iudaeicae *(exp. m. 1 ?) P,* iudeae *V* constituunt *H* haec itaque] hanc itaque causam *V* 10 ad] a H^1V christo *V* accesserat *B* 11 *ut *(a er.) B* ĩ|pium *B* iudicarent (n *s. l.* B^3) *BH* 12 hoc *om. V* 13 et *om. BH* miceas *B* 14 datuiri *PV,* datuṁiri *(m exp. m. 2) B,* daturum *H,* dari *S; cf. ad pag. 23, 4* enuntiauit *H,* denuntiabit *V* homo S^1, hoc̄mō S^2 lex] quoniam lex *Cyprianus secundum LXX* syon *S, item pag. 344, 3*

proficiscetur et sermo domini ab Hierusalem. et iudicabit inter plurimos populos et reuincet et deteget
4 ualidas nationes. illa enim prior lex quae per Moysen data est, non in monte Sion, sed in monte Choreb data est; quam Sibylla fore ut a filio dei solueretur ostendit:

† ἀλλ' ὅτε δὴ ταῦτα πάντα τελειωθῇ ἅπερ εἶπον,
εἰς αὐτὸν τότε πᾶς λύεται νόμος.

5 sed et ipse Moyses, per quem sibi datam legem dum pertinaciter tuentur, exciderunt a deo et deum non adgnouerunt, praedixerat fore ut propheta maximus mitteretur a deo, qui sit

AUCTORES 6 s.] VIII 299 s. 8—345, 1] cf. Cyprian. 51, 5–7. *EXPILATORES* 6 s.] Sedulius (cf. Montefalconium ibid.).

BR(ab 8)HSPV] 1 domini *HSPV cum codd. Cypriani et Vulg.*, κυρίου *LXX*, dei *B* ab *HS cum codd. Cypriani*, ex *BPV, Augustin. de ciu. dei XVIII 30 (II p. 296, 26)*, de *Vulg.* 2 populos *om. S* reuincet et deteget *ex codd. Cypriani recepi*, reuincet et (et *s. l. B*²) deliget (dil- *H*) *BHS*, reuincet *P*, reuincet et religet *V*; καὶ ἐξελέγξει (ἐλέγξει *cod. Alex.*) ἔθνη ἰσχυρά *LXX; alterum membrum* et deteget *uel quae aliae eius formae sunt, quod praeter Cypr. et Lact. nullus testis Italae exhibet, cum Buenemanno glossema uidetur Roenschio pag. 580; locus Michaeae isdem fere uerbis legitur ap. Isaiam 2, 2 ss., ubi graeca (u. 4)* καὶ ἐξελέγξει (ἐλέγξει) λαὸν πολύν *Cyprianus Test. II 18 (pag. 84, 25) interpretatione hac* et redarguet populum multum *exhibet* 4 coreb *B*, chore *H* 5 quam Sibylla — νόμος *(7) om. H* solueret *S* 6 † ἀλλ' — πάντα] *uerba corrupta certe, fort. sic ut dedi (cf. SPV) iam Lactantium scripsisse ex hoc apparet, quod etiam in codd. Sibyll.* ἀλλ' ὅτε ταῦτα *(uel* ταῦτά γε, *sic etiam edd.)* πάντα *exhibentibus turbata sunt;* ΑΜΑΤΕΤΑΥΤΑΑΠΑΝΤΑ *B*, ΑΛΛ' ΟΤΕ ΔΗ ΤΑΥΤΑΠΑΝΤΑ *S*, ΑΜΟΓΕ ΑΝΤΑΥΤΑΠΑΝΤΑ *P*, ΑΛΛΟΤΕ ΑΤΑΥΤΑΑΠΑΝΤΑ *V*, ΑΛΛ' *(sed in ras. ex* ΑΜΑ) ΤΟΤΕ ΔΕ ΤΑΥΤΑ ΠΑΝΤΑ *Sedulius;* ἀλλ' ὅτε δὴ τάδ' ἅπαντα *Struuius, opusc. I 78,* ἀλλ' ὅτε ταῦτα ἅπαντα *temptaueram (secutus cod. B), sed cum hiatu non legitimo; uerum ostendisse uidetur mihi Rzachius, Sibyllistam* ἀλλ' ὁπόταν δὴ ταῦτα *scripsisse ex Sibyll. IX (XI) 172; X (XII) 201 probans cf. interpretat. lat. in SP hanc* sed cum haec omnia fuerint perfecta ΤΕΛΕΙΩΘΗ *(-ΘΗ S) BS*, ΤΕΛΕΙΩΘΗ *P*, ΤΕΛΙΟΘΕ *Sedulius* τελειωθῇ ἅπερ] ΤΕΛΕΠΕΡ *V* ΑΠΕΡ *P* 7 *in S recte omnia;* ΕΙCΑΤΑΟΝ ΤΟΙCΙΠΕΔΕΤΕΝΟΜΟC *B*, ΕΙC ΑΥΤΟΝΤΟΓΕΠΑ CΑΥCΕΤΑΙΝΟΜΟC *P*, ΙCΑΥΤΟΝΤΥ ΑΠΑCΑΥCΕΤΑΙΝΟΜΟC *V*, ΙC ΑΥΤΟΝ ΤΥΠΑCΑ · ΥCΕΤΑΙ///ΝΟΜΟC *Sedulius interpretatio lat. eadem in S et P, alia ap. Sedulium* 8 *a* moyses *denuo incipit R, cf. pag. 341, 4* moses *S* legem datam *H* ¶dum *B*³ pertinaci|ter *(alt.* i *aut addidit aut renouauit m. 3) B* 9 ꝙ *H*² cognouerunt *S* 10 mitteretur *HP*, mittatur *BRSV, uix recte, cf. c. 14, 1. 15; 15, 29; 17, 4; 18, 3. 21; 26, 4. 6. 7. 21; VII 18 5*

supra legem, qui uoluntatem dei ad homines perferat. in Deu- 6
teronomio ita scriptum reliquit: et dixit dominus ad me:
prophetam excitabo eis de fratribus eorum sicut te
et dabo uerbum meum in os eius, et loquetur ad eos
ea quae praecepero ei. et quisque non audierit ea
quae loquetur propheta ille in nomine meo, ego uindi-
cabo in eum. denuntiauit scilicet deus per ipsum legiferum 7
quod filium suum id est uiuam praesentemque legem missurus
esset et illam ueterem per mortalem datam soluturus, ut denuo
per eum qui esset aeternus, legem sanciret aeternam. item 8
de circumcisione soluenda Esaias ita prophetauit: haec dicit
dominus uiris Iuda et qui inhabitant in Hierusalem:
renouate inter uos nouitatem et ne seminaueritis in

AUCTORES 1] Deuteron. 18, 17—19; cf. Cyprian. pag. 51, 8. 8—10] cf. ad pag. 343, 5 s. 14. § 8—18] cf. Cyprian. pag. 45, 7 circumcisio prima carnalis . . . et secunda spiritalis . . 11 Esaias] scil. Ieremias 4, 3 s.; cf. Cyprian. pag. 45, 9.

BRHSPV] 1 hominem B^1, *corr.* B^3 perfe**rat *(ce er.) V* deuteronomium *H*, deuteronomiũ S^1, -mio *(˜ del.)* S^2 2 *inter* ad me *et* prophetam *Lact. quae graece sunt* ὀρθῶς πάντα ὅσα ἐλάλησαν πρὸς σέ *cum Cypriano omittit* 4 os *C, nisi quod* ore *corr.* B^3, *recte?* ore *etiam codd. Cypriani et Vulg.*, ἐν τῷ στόματι *(u. 18) LXX* 5 cepero *R* quisque *(*quisq: *HP*, quisq; *V) BRHPV cum codd. Cypriani (excepto* M^2*)*, quisquis *S edd.* ea *om. codd. Cypriani* 6 loquitur *B* 7 in eum *om. codd. Cypriani*, ἐγὼ ἐκδικήσω ἐξ αὐτοῦ *(u. 19) LXX ad loc. Deuteron. cf. Roenschium pag. 534* denuntiat *V* scilicet] igitur *B*, autem scilicet *R* deus scilicet *H* 8 uiuum B^1, *corr.* B^3 presentemqui P^1, -que *corr.* P^3 9 per mortalem *RSV*, per moysen *BP*, mortalem per moysen *H* soluturũ *(˜ m. 2) B* ˢut᷒ B^3, et *HP* 10 aeternum *(ante* legem*) V* aeternum *(ante* item*) H* item de circumcisione tollenda aeseias ita profetauit *in mg. add.* B^3 11 circumcisione* soluenda* *(utroque loco* m *er.) V* eseias R^1 *(alt.* e *in* a *corr.* R^2*) P; fort.* Hieremias *ex Cypriano corrigendum* ita *om. H*, item *P* prophauit *R* 12 uiris *HSP cum codd. Cypriani*, τοῖς ἀνδράσιν *LXX*, uiri *BRV, fort. ex uersu 4 Ierem.* uiri Iuda *Vulg.* et qui *BH cum codd. Cypriani*, καὶ τοῖς κατοικοῦσιν *LXX*, qui *RSPV* inhabitant *BR*^{1}*HP cum codd. Cypriani*, inhabitatis *corr.* R^2, inhabitabant *S*, habitant *V* in hierusalem *BRP cum Cypriani cod. L ante ras.* (in *eras.)*, hierusalem *HSV cum cett. Cypriani et Vulg.*, Ἱερουσαλήμ *LXX, uerba desunt hoc in uersu 3 Ieremiae in cod. Alex., sed in uersu 4* ἐν Ἱερουσαλήμ *exhibet* 13 nouitatem] no| R^1, no|ualia R^2 *(secundum* neuale *Vulg.)* ne] non *P*

spinis. circumcidite uos deo uestro et circumcidite praeputium cordis uestri, ne exeat ira mea sicut ignis
9 et non sit qui extinguat. item Moyses ipse: in nouissimis diebus circumcidet deus cor tuum ad dominum deum tuum amandum. item Iesus Naue successor eius: et
10 dixit dominus ad Iesum: fac tibi cultellos petrinos nimis acutos et sede et circumcide secundo filios Israhel. secundam circumcisionem futuram esse dixit non carnis, sicut fuit prima, qua etiamnunc Iudaei utuntur, sed cordis ac spiritus, quam tradidit Christus, qui uerus Iesus
11 fuit. non enim propheta sic ait 'et dixit dominus ad me', sed 'ad Iesum', ut ostenderet quod non de se loqueretur, sed
12 de Christo, ad quem tum deus loquebatur. Christi enim

AUCTORES 3] Deuteron. 30,6; cf. Cyprian. pag. 45,14. 5] Ios. 5,2; cf. Cyprian. pag. 45, 16.

BRHSPV] 1 deo] domino *(fort. additum ex Vulg. contra Cyprianum et LXX)* deo *H* 2 *inter* uestri *et* ne exeat *Lact. quae graece sunt* ἄνδρες Ἰούδα καὶ οἱ κατοικοῦντες *(*ἐν *cod. Alex.)* Ἱερουσαλήμ *cum Cypriano omisit* sicuti *R* sicutigis *P* sicut ignis ira mea *codd. Cypriani,* ὡς πῦρ ὁ θυμός μου *LXX post* ignis *s. l.* et exurat *add. B*^{3}, *quod fort. casu in archetypo intercidit, exhibent codd. Cypriani,* καὶ ἐκκαυθήσεται *LXX* 3 *ad loc. Ierem. cf. Roenschium pag. 565* mo|ises *H*^{2}, moses *S* ipse *om. HP, sed cf. ad c. 12, 8* Esaias ipse in nouissimis diebus *Lact. cum Cypriano et aliis testibus Italae (cf. Sabaterium I 382), nihil simile hoc loco neque in textu hebraico neque in LXX neque in Vulg., cf. Roenschium pag. 535, adiciendum tamen uidetur simili in sententia Is. 2, 2 esse eadem illa uerba* ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις *LXX,* in nouissimis diebus *Vulg., pariter Act. Apost. 2, 17, similia Deuter. 4, 30* ἐπ' ἐσχάτῳ τῶν ἡμερῶν *LXX,* in nouissimo tempore *Vulg.* 4 tuum *om. SPV contra codd. Cypriani LXX Vulg. inter* cor tuum *et* ad dominum *ap. Cyprian. secundum LXX* et cor seminis tui, *quae uerba, cum etiam* tuum *post* cor *in SPV desit, haud scio an cum illo* tuum *(in BRH fort. ex Vulg. restitutum) in archetypo codicum nostrorum interciderint* 5 tuum *om. codd. Cypriani contra LXX et Vulg.* amandatum *V ad loc. Deuteron. cf. Roenschium pag. 535* ///Iesus *V* naue *(*u *exp. et del. m. 1) B* succe$$sor (s *in ras. ex* n) *V* 7 sede et] sedens *H* secundo*m ex* secundum *P*^{3} 8 israhel *B,* israel *S,* isrł *PV ad loc. Iosuae cf. Roenschium pag. 536* 9 qua] quę *S*^{1}, quą *S*^{2} 10 quam] quẽ *V* tradidit] ṫ *(i. e.* tibi*) S* ue***rus *(*ntu *er.) H* fuit iñs *V* 11 siĕ *(*˜ *er.) S* et *om. S* 12 iesun *R* de se non *R* de] ad *H* 13 de *om. H* tum *B,* tunc *cett.* deus *om. R* loquebatur] sic loquebatur *B*

figuram gerebat ille Iesus. qui cum primum Auses uocaretur,
Moyses futura praesentiens iussit eum Iesum uocari, ut quoniam
dux militiae delectus esset aduersus Amalech, qui obpugnabat
filios Israhel, et aduersarium debellaret per nominis figuram
et populum in terram promissionis induceret. et idcirco etiam 13
Moysi successit, ut ostenderetur nouam legem per Christum
Iesum datam ueteri legi successuram, quae data per Moysen
fuit. nam illa carnis circumcisio caret utique ratione, quia 14
si deus id uellet, sic a principio formasset hominem, ut prae-
putium non haberet: sed huius secundae circumcisionis figura
erat significans nudandum esse pectus, id est aperto et simplici
corde oportere nos uiuere, quoniam pars illa corporis quae
circumciditur habet quandam similitudinem cordis et est pu-
denda. ob hanc causam deus nudari eam iussit, ut hoc argu- 15
mento nos admoneret, ne inuolutum pectus habeamus, id est
ne quod pudendum facinus intra conscientiae secreta uelemus.
haec est cordis circumcisio, de qua prophetae loquuntur: quam 16
deus a carne mortali ad animam transtulit, quae sola mansura
est. uolens enim uitae ac saluti nostrae pro aeterna sua 17
pietate consulere, paenitentiam nobis in illa circumcisione pro-
posuit, ut si cor nudauerimus, id est si peccata nostra confessi

AUCTORES 1 Auses] Num. 13, 9. 17 (LXX).

BRHSPV] 1 figura *B* ille *P*$^{2?}$ primo *BH* ausŭses *(su exp. et del. m. 1) B* 2 moysei *H*, moses *S* futura praesentiens] fuerat praesens *H* iesun *R* ut] et *B* quoniam *om. P* 3 dux *in mg. H*^{2} d⟨electu⟩s *B* amalec *RH* 4 istrahel *B*, israel *S*, isrł *PV* et *om. R* debe⟨lla⟩re⟨tpern⟩ominis *B* debellarit et per *R*^{1} 5 et *(ante* populum*) del. S*^{2} et *(ante* idcirco*) om. H* &iã, *P*$^{1?}$ 6 mosi *S*, moyse⟨o⟩ *sic P* 7 iesum *(*m *ex* n *m. 2) R* legis *P*^{ar}*V* datã *(˜ er.) H* mosen *S* 8 ca⟨r⟩nis *P*, sanguinis *cett. post* circumcisio *s. l.* non *H*^{2} ratione∗ *(*m *er.) H* quia si] quasi *R*^{1}*H* 9 a *om. H* 10 figura erat] figuraret *H* 11 aperto *ex* operato *S*^{2} simpli⟨ci⟩ *H*^{2} 12 p⟨a⟩rs *V*^{2} 13 ∗et *P* pudenda *ex* pudentia *V* 14 ab hac causa *H* ea⟨m⟩ *B*^{3} 15 haberemus *SP* 16 quot *B* facinus] facinus admittimus *H* conscientia *H* 17 ⟨circu⟩mcisio *B* prof⟨etael⟩oquntur *sic B* 18 tra⟨n⟩stulit *B, om. V* ⟨ma⟩nsu⟨ra⟩ *B* 19 salutis *HV* 20 consulere ṣuae *(exp. m. 2 ?) P* nobis *om. B* illam *H* circumcisione proposuit *ex* circumcisionem posuit *H*^{2} circisione *R* 21 si *(ante* peccata*) s. l. H*^{2}*P*

satis deo fecerimus, ueniam consequamur, quae contumacibus
et admissa sua celantibus denegatur ab eo qui non faciem
18 sicut homo, sed intima et arcana pectoris intuetur. eodem
spectat etiam carnis suillae interdictio. qua cum eos abstinere
deus iussit, id potissimum uoluit intellegi, ut se peccatis atque
19 inmunditiis abstinerent. est enim lutulentum hoc animal et
inmundum nec umquam caelum aspicit, sed in terram toto et
corpore et ore proiectum uentri semper et pabulo seruit, nec
ullum alium cum uiuit praestare usum potest sicut ceterae
animantes, quae uel sedendi uehiculum praebent uel in cultibus
agrorum iuuant uel plaustra collo trahunt uel onera tergo
gestant uel indumentum exuuiis suis exhibent uel copia lactis
20 exuberant uel custodiendis domibus inuigilant. interdixit ergo
ne porcina carne uterentur, id est ne uitam porcorum imitarentur,
qui ad solam mortem nutriuntur, ne uentri ac uoluptatibus
seruientes ad faciendam iustitiam inutiles essent ac morte ad-
21 ficerentur; item ne se foedis libidinibus inmergerent sicut
sus, qui se ingurgitat caeno, uel ne terrenis seruiant simulacris
ac se luto inquinent. luto enim se oblinunt qui deos id est
lutum terramque uenerantur. sic uniuersa praecepta Iudaicae
legis ad exhibendam iustitiam spectant, quoniam per ambagem
data sunt, ut per carnalium figuram spiritalia noscerentur.

BRHSPV] 1 consequemur *H* 2 denegatur] denegantur et *H* 3 intima] in intima *H* 4 quae *H*, ⌜a⌝qua P^3 eo SP^1, *corr.* P^3 5 deos R^{ac} iusserit *H* a peccatis *RHP* 6 ab inmunditiis *H*, munditiis *S* abstineret *V* est *in ras. ex* sit? B^3 7 inmundum *(alt.* n *s. l. et* d *in ras. m. 2?) P* terra *H* et *om. HP* 8 ⌜et ore⌝ P^2 profectum *R* et] ac *R* 9 ullam P^1, *corr.* P^3 dum *edd.* ⌜ui⌝uit S^2 et caetere *H*, cetera *P* 10 uegiculum *S*, ue∗hicullum *(*l *er.*, l *exp. m. 3) P* 11 iuuant] alunt *H* onerata *R*, honera $H^{ar}P$, honera/// *V* tergo] Ergo *H* *post* tergo *haec* ne porcina carne uterentur exuuiis R^1, *del. et s. l. add. hoc* quaeque necessaria uehunt uel calciamenta R^2 12 gestent *V* adhibent *H* 13 exuberant *in mg.* H^2 custodiendos *V* 14 portina *H* 15 qui ad — nutriuntur *om. P* uoluptates *s. l. ex* uoluptatib: P^3 16 ac *(*c *ras. ex* d*)* faciendam *H* 18 sus̈ *(*u *s. l. er., quod add. m. 2) B*, ęsus *S*, suus P^1, *alt.* u *del.* P^3 qui se] quis R^1 ingurgitet *V* 19 *alt.* se *om. R* obliniunt *B* 20 sicut *SP* iudaeicae *BH*, iuda∗icae *(*e *er.) R* 21 hibendam *B*, exigendam *(*a *ex* u *m. 3) P* expectant *H* 22 spiritaliam nosceretur *H*

18. Cum igitur ea quae deus fieri uoluit quaeque per pro- 1
phetas suos multis saeculis ante praedixit, Christus inpleret,
ob ea incitati et diuinas litteras nescientes coierunt, ut deum
suum condemnarent. quod cum sciret futurum ac subinde 2
diceret oportere se pati atque interfici pro salute multorum,
secessit tamen cum discipulis suis, non ut uitaret quod necesse
erat perpeti ac sustinere, sed ut ostenderet quod ita fieri opor-
teat in omni persecutione, ne sua quis culpa incidisse uideatur;
ac denuntiauit fore ut ab uno eorum proderetur. itaque Iudas 3
praemio inlectus tradidit eum Iudaeis. at illi conprehensum 4
ac Pontio Pilato, qui tum legatus Syriam regebat, oblatum cruci
adfigi postulauerunt obicientes ei nihil aliut nisi quod diceret
se filium dei esse, regem Iudaeorum; item quia dixerat: si
solueritis hoc templum, quod aedificatum est annis
XLVI, ego illut in triduo sine manibus resuscitabo,
significans futuram breui passionem suam et se a Iudaeis
interfectum tertio die resurrecturum. ipse enim fuerat uerum
dei templum. has uoces eius tamquam infaustas et inpias 5

EPITOME 3 diuinas — nescientes] c. 40, 6. 10 (conprehensum)] c. 40, 6. 11 (Pilato)] c. 40, 8. 12 s.] c. 40, 7. 18—350, 18] c. 40, 8 s.

AUCTORES § 2. 4 s.] cf. Tertull. Apolog. c. 21 (I pag. 201 s.); Cyprian., Quod idola dii non sint c. 13 s. (pag. 30, 2—7); cf. omnino eos locos ad c. 18—20. 13] locus ex Io. 2 u. 19 et 20 et Marc. 14, 58 ('sine manibus': ἀχειροποίητον sc. ναόν) conflatus. 17 ipse — templum] Cyprian. pag. 49, 5.

BRHSPV] 1 deus *om. S* 3 ob ea — coierunt] *uix* Iudaei *intercidit, cf. Epit. 40, 6.* caecati *ex* eaincitati B^3 ea] eam *H* coiecerunt *R* 7 ac sustinere *om. R* quoꝺ R^2 ita *om. P* oporteret *BPV* 8 ne *om.* HP^1 *(s. l.* P^3*) V* 10 proemio *R* iniectus *H* eum *om. R,* filium P^1, *s. l.* dei *add.* P^3 11 tunc *HV* ablatum *H* 12 adfici *R* obicientes ei] obicientesque *P* 13 ita *S* 14 hoc] hunc huc *V* quod] quę *S* quod — XLVI *om. P* ante (ni) *(te del.) sic S* 15 XLVI *HV,* quadraginta *B,* XL *R,* XL *7 (i. e.* et*)* VI *S;* τεσσεράκοντα καὶ ἕξ *Io.* resuscitabo *RSPV,* suscitabo *BH, uariant etiam testes Italae, cf. Sabaterium III 394;* ἐγερῶ *Io.,* excitabo *Vulg. ad loc. Io. cf. Roenschium pag. 615* 16 breui futuram *H* futurũ *V* et se] ẽẽ *(i. e.* esse*) V* 17 surrecturum *B* erat *P, recte?* uerum *om. S* 18 ꝥas H^2 faustas *S*

insectabantur. quae cum Pilatus audisset et ille in defensionem sui nihil diceret, pronuntiauit nihil in eo damnatione dignum uideri. at illi iniustissimi accusatores cum populo, quem incitauerant, subclamare coeperunt et crucem eius uiolentis uocibus
6 flagitare. tum Pontius et illorum clamoribus et Herodis tetrarchae instigatione metuentis, ne regno pelleretur, uictus est, nec tamen ipse sententiam protulit, sed tradidit eum Iudaeis,
7 ut ipsi de illo secundum legem suam iudicarent. duxerunt igitur eum flagellis uerberatum et priusquam cruci adfigerent, inluserunt: indutum enim coloris punicei ueste ac spinis coronatum quasi regem salutarunt et dederunt ei cibum fellis et
8 miscuerunt ei aceti potionem. post haec conspuerunt faciem eius et palmis ceciderunt. cumque ipsi carnifices de uestimentis eius contenderent, sortiti sunt inter se de tunica et
9 pallio. et cum haec omnia fierent, nullam uocem ex ore suo, tamquam si mutus esset, emisit. tum suspenderunt eum inter duos noxios medium, qui ob latrocinia damnati erant, crucique
10 fixerunt. quid ego hic in tanto facinore deplorem aut quibus uerbis tantum nefas conquerar? non enim Gauianam crucem describimus, quam Marcus Tullius uniuersis eloquentiae suae neruis ac uiribus uelut effusis totius ingenii fontibus prosecutus est, facinus indignum esse proclamans ciuem Romanum

AUCTORES 20] Verr. V 61, 158 ss. 22 s.] cf. ibid. § 170.

BRHSPV] 1 ille^{i} P^2 defensione *H* 2 diceret — nihil *om.* P^1, dicit *s. l. add. m. recentiss.* dicere *V* demnatione *V* 3 uideret (et *ex* i) P^3 iustissimi R^1SV, //iustissimi *(2 hastae er.)* *H* cum^{i} P^3 5 he|rodis *ex* he|dis R^2 tethrarcae *B*, *pro* tetrarchae *hoc* tempore ac *H* 6 instigationē *S* metuentis] inet uentis *S*, metuentis *(exp. m. 3)* *P* pellere*tur (n er.)* *B* 7 eum] illum *H* 8 ipse *H* 9 uerberantes *V* adfigerent eum *H* 10 punice uestem *H* 11 salutauerunt *B* 12 ei *om. P* aceti potionem] acceptionem *S* consputauerunt *B* in faciem *HV* 13 palmas *H* ceciderunt eum cumque *H* 15 palleo *V* cum *(c ras. ex* e) *P* haec^{e} B^3 suo *(s in ras. ex 1 uel 2 litt., fort.* n, *et* o *in ras. m. 2)* *B* 16 tunc *HV* 17 ob latrocinio *V* fuerant *H* 18 ergo *HV* hinc *V* 19 gabianam *BHP*, gauinianam R^1, gab- *corr.* R^2, grauianam SV^{ar} crucem] crux trucem *S* 20 uniuersi^{s} S^2 21 neruis] uerbis *P* uel *R* frontibus *V* prosequutus *V* 22 proclamans *(s del., sic corr. m. 3)* *P*

contra omnes leges in crucem esse sublatum. qui 11
quamuis innocens fuerit et illo supplicio indignus, mortalis
tamen et ab homine scelesto qui iustitiam ignoraret adfectus.
quid de huius crucis indignitate dicemus, in qua deus a culto- 12
ribus dei suspensus est atque subfixus? quis tam facundus et
tanta rerum uerborumque copia instructus existet, quae oratio
tantae affluentiae ubertate decurrens, ut illam crucem merito
deploret, quam mundus ipse et tota mundi elementa luxerunt?
haec autem sic futura esse et prophetarum uocibus et Sibyl- 13
linis carminibus denuntiatum est. aput Esaiam ita scriptum
inuenitur: non sum contumax neque contradico: dorsum
meum posui ad flagella et maxillas meas ad palmas,
faciem autem meam non auerti a foeditate sputorum.
similiter Dauid in psalmo XXXIIII: congregata sunt in 14
me flagella et ignorauerunt, dissoluti sunt nec con-
puncti sunt: temptauerunt me et deriserunt derisum,

EPITOME 9—13] c. 41, 1. 14—352, 1] c. 41, 2.
AUCTORES 11] Is. 50,5 s.; cf. Cyprian. pag. 78, 3. 14] Ps. 34,15 s.

B(G)RHSPV] 1 omnes (e *ex* i *m. 2) R* cruce *H* 2 nocens *R* indignus, *sed* in *del. m. 1? R* 3 et *om. V, pro* et *coni.* est *Heumannus* adfectus est *SP* 4 quid de] inquit *V* 5 //suffixus *V* 6 copiã *S* existeret *S* 7 tantae affluentiae *SP,* tanta afluentiae *B,* tantae afluentiae *R (recte?),* tanta fluentiae *H,* tanta ea fluentia *V* 8 mundi tota *B* ⌜elementa⌝ P^2 duxerunt *SV* 9 esse *scripsi,* fuisse *BRHSP,* fuisset *V; cf. Epit. 41, 1* quae omnia prophetae sic futura esse praedixerunt *et locos ad pag. 307, 14* (futurum), *344, 10* (mitteretur) *adlatos* et Sibyllinis carminibus *om. H* 10 pronuntiatum *H* est *add.* S^2 eseiam BR^1 *(alt.* e *in* a *corr.* R^2*) P* scriptum *om. H* 12 pono *V contra Epit. et codd. Cypriani,* ἔδωκα *LXX* et *om. H* *ad locum Isaiae cf. Roenschium pag. 556* 13 ⌜autem⌝ H^2 mea *S* 14 dauid similiter *H* ///XXXIIII *B,* XXXIII *R* *hinc fere incepit codicis G pag. 83 (164) ter scripta, in qua nihil legi poterat* in *ex Epitome recepi, idem ap. alios testes Italae (cf. Sabaterium II 69),* super *C, sed ex Vulg., ut uid.;* ἐπ' ἐμέ *LXX* 15 ⌜me⌝ H^2 ignorauerunt $BRHSP^1V^2$ *Epit.,* ignoraui P^3V^1 *cum Vulg.,* οὐκ ἔγνων *LXX* 16 me *eras. H* deriserunt derisum P^1, *dubitanter recepi,* derisum P^3, deriserunt derisu *S, fort. recte,* deriserunt me *BRHV, uerba om. Epit.; an* deriserunt me derisum *scribendum? aut hoc aut ut* P^1 *aut ut S (hoc plerique) testes Italae, cf. Sabater. ibid.;* ἐξεμυκτήρισάν με μυκτερισμόν *LXX,* subsannauerunt me subsannatione *Vulg.*

15 striderunt super me dentibus suis. Sibylla quoque eadem futura monstrauit:

εἰς ἀνόμους χεῖρας καὶ ἀπίστων ὕστερον ἥξει,
δώσουσιν δὲ θεῷ ῥαπίσματα χερσὶν ἀνάγνοις
καὶ στόμασιν μιαροῖς ἐμπτύσματα φαρμακόεντα,
δώσει δ' εἰς μάστιγας ἁπλῶς ἁγνὸν τότε νῶτον.

AUCTORES 3 ss.] VIII 287 ss.

EXPILATORES 1] Augustin. de ciu. dei XVIII 23 (II pag. 287, 16. 288, 1): inserit etiam Lactantius operi suo quaedam de Christo uaticinia Sibyllae, quamuis non exprimat cuius. sed quae ipse singillatim posuit, ego arbitratus sum coniuncta esse ponenda, tamquam unum sit prolixum, quae ille plura commemorauit et breuia . . . ista Lactantius carptim per interualla disputationis suae, sicut ea poscere uidebantur quae probare intenderat, adhibuit testimonia Sibyllina, quae nos nihil interponentes, sed in unam seriem conexa ponentes solis capitibus, si tamen scriptores deinceps ea seruare non neglegant, distinguenda curauimus. 3 ss.] Augustin. ibid. pag. 287, 20: in manus iniquas, inquit, infidelium postea ueniet; dabunt autem deo alapas manibus incestis et inpurato ore exspuent uenenatos sputus; dabit uero ad uerbera simpliciter sanctum dorsum. — Sedulius (cf. Montefalconium, palaeograph. graec. pag. 246).

BGRHSPV] 1 *ante* striderunt *hoc* et *BRHV (sed in isdem codd.* deriserunt derisum *mutatum est) Epit. (sed hoc et ante* deriserunt derisum, *quae uerba in Epit. casu intercidisse uidentur, fuisse potest), om. SP cum testibus Italae (cf. Sabater. ibid.) et Vulg.; non est* καί *in LXX* striderunt *HSP Epit.*, striduerunt *BRV* super *RHSPV Epit., sed fort. ex Vulg.*, in *B fort. recte (cf. ad* in *pag. 351, 14) cum duobus testibus Italae ap. Sabater.;* ἐπ' ἐμέ *LXX* suis *V*^{2} *ad loc. Psalmi cf. Roenschium pag. 588* Sibylla — monstrauit *et uersus graecos om. H* quoque *om. S* 3 ΑΝΟΜΟΙC *S*, ΑΝΟΜΟΥ *P*; ἀνόμων *codd. Sibyll., sed cf.* in manus iniquas infidelium *Augustin.* ΑΠΙCΙCΤΩΝ *B*, ΡΙCΤΩΝ *P* ЄCΤЄΡΟΝ *P*, ΙCΤЄΡΟΝ *Sedulius*, ὕστατον *codd. deterior. Sibyll.* ΗΖЄΙ *Sedulius* 4 ΔΩCΟΥCΙ *B*, ΔΩΟCΟΥCΙΝ *R*, ΔΩCΟΥCΝ *P*, ΔΩCΟΥCΙΝ *(ˆ man. recent.) Sedulius* δώσουσι δὲ *codd. Sibyll. HMQV*, καὶ *(uel om.)* δώσουσι *rell.* ΘЄΩ *BV Sedulius*, ΘΩЄΩ *R*, ΘΩ̃ *SP* ῥαπίσματα] ЄΜΠΤΥCΜΑΤΑ *S* ΧЄΡCΙ *S*, ΧΗΡCΙΝ *Sedulius* ΑΝΑΓΝΟΥC *Sedulius* 5 CΤΟΪΜΑCΙΝ *B*, CΤΟΜΑCΙ *V* ΜЄΙΑΡΟΙC *R*, ΜΙΑΡΟΙCΙΝ *Sedulius;* στόμασι μιαροῖς *(uel* μιεροῖς*) codd. Sibyll. HMQV, om. rell.* ЄΝΠΙΤΥCΜΑΤΑ *BRP*, ЄΜΠΙΤΥCΜΑΤΑ *V*, ΠΤΟΥCΜΑΤΑ *Sedulius;* ἐμπτύσματα *plerique codd. Sibyll.*, ἔκπτυσματα *rell., inter quos HMQV* ΦΑΡΜΑΚЄΝΤΑ *R*, ΦΑΡΜΑΚΟЄΜΤΑ *S*, ΦΑΡΜΑΚΟЄΝΤΑ *P hunc uersum et eum qui sequitur in eodem quo Lactantius loco habent codd. Sibyll. HMQV, reliqui post uers. 274 libri VIII Sibyll.* 6 ΔΩCΩ *B*, ΑΩCЄΙ *V* δ' εἰς]

item de silentio eius, quod usque ad mortem pertinaciter tenuit, 16
Esaias iterum sic locutus est: sicut ouis ad immolandum
adductus est et sicut agnus coram tondentibus sine
uoce, sic non aperuit os suum. et Sibylla supra dicta: 17

καὶ κολαφιζόμενος σιγήσει, μή τις ἐπιγνῷ
τίς λόγος ἢ πόθεν ἦλθεν, ἵνα φθιμένοισι λαλήσει,

EPITOME 1—4] c. 41, 1.

AUCTORES 2] Is. 53, 7; cf. Cyprian. pag. 80, 8. 5 ss.] VIII 292 ss.

EXPILATORES 5 ss.] Augustin. ibid. II pag. 287, 24: et colaphos accipiens tacebit, ne quis agnoscat quod uerbum uel unde uenit, ut inferis loquatur et corona spinea coronetur. — Sedulius (cf. Montefalconium ibid.).

ΔЄЄIC *S*, ΔЄ·IC *Sedulius;* δ' εἰς *cum Lact. codd. Sibyll. HMQV, rell.* τ' εἰς *uel* κ' εἰς ΜΑCΤЄΙΓΑC *B*, ΜΑCΠΙΓΑC *P* ἁπλῶς — νῶτον] ΑΠCΟC ΟΤΝΟΝΤΟΙЄΝCΩΤΟΝ *R*, ΑCΑ ΠΛΩCΑΓΝΟΝ ΤΩΤЄΝΟΓΟΝ *P*, ἀναπλώσας τότε νῶτον *codd. Sibyll. HMQV*, ἁπλώσει θ' ἁγνὸν νῶτον *rell.* ΑΠΑΩC *V* ἁγνὸν] ΑΙΟΝ *B* ΝΟΤΟΝ *V*, ΝÔΤΟΝ (^ *m. recent.) Sedulius interpretatio lat. Augustini in SP, alia ap. Sedulium non neglegendum uidetur, cum in codd. Sibyll. HMQV hunc uersum statim sequatur is qui ap. Lact. quoque sequitur § 17* καὶ κολαφιζόμενος κτλ., *reliquos codices Sibyll. inter hos duos insertum habere hunc* αὐτὸς γὰρ κόσμῳ παραδώσει παρθένον ἁγνόν. *ad loc. Sibyll. cf. Struuium, opusc. I 78*

BRHSPV] 1 silentia *H* quo *H* 2 eseias *BRP* loquutus *H* immolandum (ĩ|molandum *B) C Epit. cum testibus quibusd. Italae (cf. Sabaterium II 610)*, uictimam *cum aliis codices Cypriani*, occisionem *Vulg.* 3 adductus *BRS Epit. cum plerisque codd. Cypriani et testibus quibusd. Italae*, abductus *H*, ductus *P cum Cypriani codd. MB et plerisque testibus Italae*, sic adductus *V;* ἤχθη *LXX et Act. Apost. 8, 32*, ducetur *Vulg.; cf. etiam ad pag. 356, 10 et 357, 9* tondentibus (tund- *P) BHPV Epit.; an in his inter* -bus *et* sine *intercidit* se? tondentibus se *RS, cf.* ἐναντίον τοῦ κείραντος αὐτόν *(sic cod. Alex.,* κείροντος, *om.* αὐτόν *cett.) LXX et Act. Apost. ibid. (nisi quod uel* κείραντος *uel* κείροντος *codd.);* coram tondente se *(sic etiam Vulg.) uel om.* se *codd. Cypriani; ceterum inter permultos illos quos Sabaterius producit testes unus Lactantius plurali numero utitur* 4 uoce** (ce *er.) V* ⌜non⌝ *B*² *ad loc. Isaiae cf. Roenschium pag. 560* et Sibylla supra dicta *et uersus graecos om. H* 5 κολαφιζόμενος] ΚΟΛΑΦΙΖΟΑΑЄΙΙΟC *S*, ΚΟΛΑΦΙΖΟΜЄΝΟC *V* CЄΙΓΗCЄΙ *BSP*, CЄΓΗCЄΙ *R*, CΙΤΗCЄΙ *V* μή] ΜЄ *BS*, ΜΝ *V* ΓΙC *S* ЄΠΙΓΝΩ *BRSP Sedulius*, ЄΙΠΤΝΩ *V* 6 λόγος] ΑΟCΟC *S*, ΛΟΤΟC *P*, ΔΟΓΟC *V; pro* λόγος *hoc* τίνος *codd. Sibyll., sed cf. Augustin.* quod uerbum ἢ] Є *S*,

καὶ στέφανον φορέσει τὸν ἀκάνθινον.

18 de cibo uero et potu, quem antequam figerent ei obtulerunt, Dauid in psalmo LXVIII sic ait: et dederunt in escam meam fel
19 et in siti mea potum mihi dederunt acetum. idem hoc futurum etiam Sibylla contionata est:

εἰς δὲ τὸ βρῶμα χολὴν κεἰς δίψαν ὄξος ἔδωκαν,
τῆς ἀφιλοξενίης ταύτην δείξουσι τράπεζαν.

20 et alia Sibylla Iudaeam terram his increpat uersibus:

EPITOME 2—4] c. 41, 2.
AUCTORES 3] Ps. 68, 22. 6 s.] VIII 303 s.
EXPILATORES 6 s.] Augustin. ibid. II p. 287, 26: ad cibum autem fel et ad sitim acetum dederunt; inhospitalitatis hanc monstrabunt mensam. — Sedulius (cf. Montefalconium ibid.). 8 ss.] Augustin. ibid. pag. 287, 28: ipsa enim insipiens tuum deum non intellexisti ludentem mortalium mentibus, sed et spinis coronasti et horridum fel miscuisti. — Sedulius (cf. Montefalconium ibid.).

⸢H⸣ *V*², Ê (^ *m. recent.) Sedulius;* ἢ *cum Lact. codd. Sibyll. HMQV, rell.* ὢν *uel* ὃς ΝΟΘЄΝ *S* ΗΑΘЄΝ *S*, ЄΛΘЄΝ *V Sedulius* φθιμένοισι λαλήσει] ΦΘΙΜЄΝΟΙΛΑΛΗCЄΙ *B*, ΦΘΙΜЄΝΟΙCΑΝCЄΙ *R*, ΦЄΙΜЄΝΟΙCΑΛΛΝCЄΙ *S*, ΦΘΙΜЄΝΟΝC ΑΜΗCЄΙ *P*, ΦΘΙΜЄΝΟΙCΙΛΑΑΝCЄΙ *V*, ΦΟΥΜЄΝΟΙCΙΝ ΛΑΛЄΙCЄΙ *Sedulius* λαλήσει *cum Lact. cod. Sibyll. recentior L, cett.* λαλήσῃ, *sed cf. quae ad c. 16, 17 (*ἵν' — δώσει*) exposita sunt*

B(G)RHSPV] 1 CΤЄΦΔΝΟΝ *V* φορήσει *cum Lact. cod. Sibyll. B, cett.* φορέσῃ *interpretatio lat. Augustini in S ad loc. Sibyll. cf. Struuium I 79* 2 quem *om. H*, quã *S* figerent] eum figerent *H* ei] illi *R*, illo *H* 3 XVII *R*, · LXVI · *H*¹, LIIII *V* *escam (t ? er.) *B* fel *om. H* 4 potum — acetum] potauerunt me aceto *H cum Vulg., sed cf. Epit.* acetum *(exp. m. 3) P ad loc. Psalmi cf. Roenschium pag. 590* item *B* idem hoc — ἐκέρασσας *(355, 3) om. H* 6 χολὴν *om. S (cf. ad 7)*, ΧΟΛЄΝ *V Sedulius* ΚЄΙCΔΙΨΑΝ *B*, ΚΑΙ ЄΙCΔΙΑΝ *R*, ΨΑΝ *S (cf. ad 7)*, ΚЄΙCΑΙΨΑΝ *P*, ΚΑΙЄΙCΔΙΨΑΝ *V Sedulius;* καὶ πιεῖν *codd. Sibyll.; cf. Addenda* ЄΛΩΚÃ *S*, ЄΔΩ̃ΚÃ *P*, ἐπέδωκαν *codd. quidam Sibyll.* 7 τῆς ἀφιλοξενίης] ΤΚCΑΟΙΑΟΞЄΝΙΗC *R*, ΤΗC ΑΦΙΛΟΞЄΝΙ$\overset{\text{Η}}{\text{Є}}$C *P*, ΤΗCΑΙΦΑΟΞЄΝ⸢ΙΑC⸣ *(*ΙΑC *in ras. ex* Ν *m. 2) V*, ΑΦΙΛΟΞЄΝῙ *Sedulius;* ἀφιλοξενίης *cum Lact. codd. Sibyll. HMQV,* δὲ *(uel om.)* φιλοξενίης *rell.* ΤΑ⸢ΥΤ⸣ΗΝ *V*², ταύτην *edidit Montefalconius in Sedulio addens 'uox dubia', sed ap. Sedul.* ΗΤΑΝ · ΗΝ *est;* ταύτης *codd. Sibyll.* ΔЄΙΞΩCΙ *B*, ΔЄΙΞΟΙCΙ *P*, ΑΙΞΟΙCΙ *V*, ΔΙΞΟΙCΙ *Sedulius;* τίσουσι (τίξ-) *codd. Sibyll., sed cf. Augustin.* monstrabunt *post* τράπεζαν *hoc* ΧΟΛЄΝΚЄΙCΔΙ *ex uersu 6 S interpretatio lat. Augustini in SP, alia ap. Sedulium ad loc. Sibyll. cf. Struuium I 79* 8 hiis *R* uerbis *B hinc fere incepit codicis G pag. 84 (163) ter scripta, in qua nihil legi poterat*

αὐτὴ γὰρ δύσφρων τὸν σὸν θεὸν οὐκ ἐνόησας
παίζοντα θνητοῖσι νοήμασιν, ἀλλ' ἀπ' ἀκάνθης
ἔστεψας στεφάνῳ φοβερήν τε χολὴν ἐκέρασσας.

fore autem ut Iudaei manus inferrent deo suo eumque inter- 21
ficerent, testimonia prophetarum haec antecesserunt. aput 22
Hesdram ita scriptum est: et dixit Hesdras ad populum:
hoc pascha saluator noster est et refugium nostrum.
cogitate et ascendat in cor uestrum, quoniam habe-

EPITOME 6—356, 2] c. 43, 2.

AUCTORES 1 ss.] VI 22 ss. 6] locus non inuenitur in libro Esdrae; cf. Iustin. dial. c. Tryph. 297 D: ἀπὸ μὲν οὖν τῶν ἐξηγήσεων, ὧν ἐξηγήσατο Ἔσδρας εἰς τὸν νόμον τὸν περὶ τοῦ πάσχα, τὴν ἐξήγησιν ταύτην ἀφείλοντο· καὶ εἶπεν Ἔσδρας τῷ λαῷ· τοῦτο τὸ πάσχα ὁ σωτὴρ ἡμῶν καὶ ἡ καταφυγὴ ἡμῶν· καὶ ἐὰν διανοηθῆτε καὶ ἀναβῇ ὑμῶν ἐπὶ τὴν καρδίαν, ὅτι μέλλομεν αὐτὸν ταπεινοῦν ἐν σημείῳ, καὶ μετὰ ταῦτα ἐλπίσωμεν ἐπ' αὐτόν, οὐ μὴ ἐρημωθῇ ὁ τόπος οὗτος εἰς τὸν ἅπαντα χρόνον, λέγει ὁ θεὸς τῶν δυνάμεων· ἐὰν δὲ μὴ πιστεύσητε αὐτῷ μηδὲ εἰσακούσητε τοῦ κηρύγματος αὐτοῦ, ἔσεσθε ἐπίχαρμα τοῖς ἔθνεσι. 'Patet ista uerba ab aliquo Christiano (I Cor. 5, 7: καὶ γὰρ τὸ πάσχα ἡμῶν ἐτύθη Χριστός — cf. c. 111) conficta esse . . . minime ab Iudaeis deleta.' Otto ad l., cuius cf. pleniorem adnotationem, praeterea expositionem Roenschii pag. 612.

BRHSPV] 1 ΑΥΤΗΙ *V*^{2} δύσφρων] Ἀ'ΦΡΩΝ *S*, ΑΥCΦΡΩΝ *P*, CΥ///-ΦΡΩΝ *V*, CΙΝΦΡΩΝ *Sedulius* τὸν *om. SP*, Τ///Ν *V*, ΤΩΝ *Sedulius* τὸν σὸν *codd. Sibyll. PrFL*, τόσσον *HMV* θεὸν] ΘΝ *S*, ΘΟΝ *P*; θεὸν *codd. Sibyll. HMV*, νόμον *rell., sed cf. Augustin.* tuum deum ЄΝΟΝCΑC *P*; ἐνόησας *cum Lact. codd. Sibyll. PrABFL*, ἐνόησεν *HMQV* 2 ΠЄΖΟΝΤΑ *SP*, ΠЄΞΟΝΤΑ *V Sedulius*, πταίοντα *(παΐ- L) codd. Sibyll. PrABFL*, ἐλθόντα *HMV* θνητοῖσι *(uel -σιν) codd. Sibyll.*; ΘΝΝΤΟΙC *V*, ΘΝΗΤΟΙΟ *BRSP*, ΘΝΗΤΟΥC *Sedulius*; *cf. Augustin.* ludentem mortalium mentibus; παῖζοντ' ἐν θνητοῖο *cum edd. Struuius, opusc. I 81* νοήμασιν *cum Lact. codd. Sibyll. PrABFL*, ἐν ὄμμασιν *HMQV, sed cf. Augustin.* ἀλλ' ἀπ' ἀκάνθης] ΑΛΛΑΑΚΑΝΘΑΙC *B*, ΑΛΛΑΑΠΑΚΑΝΘΗC *R*, ΑΛΛΑ ΑΚΑΝΘЄC *S*, ΑΜΑΠΑΚΑΝΟΗC *P*, ΑΛΛΜ · ΑΚΑΝ-ΘΝC *V*, ΑΛΛΑ · ΑΚΑΝΘΗC *Sedulius* 3 ЄCΤЄΨΑЄ *B*, ЄCΤЄЄCΨΑC *S* CΤЄΦΑΝΩ *BRPV Sedulius, om. S* ΦΟΒЄΡΗΚ *S*, ΦΟΒЄΡЄΝ *V Sedulius* τε] ΤΗ *V*; δὲ *codd. Sibyll.* ΧΟΑΗΝ *V* ЄΚЄΡΑCΑC *BP*, ЄΡΑCΑC *S interpretatio lat. Augustini in SP, alia ap. Sedulium* 4 ut *om. HS* deo suo *om. S* suo *om. P* deumque *S*, cũque *V*^{1} interfecerunt *P*^{1}, *part. ras. corr. P*^{3} 5 antecessarunt *B*^{1}, *corr. B*^{2}, antecessuerunt *(corr. m. 3) P* 6 hesdram *RP*, hesdran *B*, esdram *H*, hesdra *S*, hesdrã *V* hesdras] esdra *H*, hesdras *(alt.* s *postea add. m. 1) P* 7 pasca *S*

mus humiliare eum in signo: et post haec sperabimus in eum, ne deseratur hic locus in aeternum tempus, dicit dominus deus uirtutum. si non credideritis ei neque exaudieritis adnuntiationem eus, eritis derisio
23 in gentibus. unde apparet Iudaeos nullam aliam spem habere nisi se abluerint a sanguine ac sperauerint in eum
24 ipsum quem necauerunt. Esaias quoque facinus eorum designat et dicit: in humilitate iudicium eius sublatum est. natiuitatem eius quis enarrabit? quoniam auferetur a terra uita eius, a facinoribus populi mei abductus est ad mortem. et dabo malos pro sepultura eius et diuites pro morte eius, quia facinus non fecit
25 neque insidias ore suo locutus est. propterea ipse

EPITOME 5—7] c. 43, 1.

AUCTORES 5 s. unde — sanguine] Cyprian. pag. 59, 1—3. 8] Is. 53, 8. 9. 12; cf. Cyprian. pag. 80, 9.

BRHSPV] 1 eum *om. V* sperauimus B^1 *(corr.* B^3*)* $R^{ac}V$, sperabis *H*, ἐλπίσωμεν *Iustin.; cf. Epit.* 2 des℞atur *P* 3 dicit dicit dicit *R* ei *om. H*, et *V* 5 inde *V* 6 se nisi *V* se *om. H* a *om. P* sperauerint *(i ras. ex u) H* 7 necauerunt *B*, negauerunt *cett., cf. ad pag. 310, 11* eseias *BRP* 8 iudicium *(um in ras. ex 3 uel 4 litt., quarum extremae lũ ? m. 2) B* 9 *post* natiuitatem *hoc* autem *codd. Cypriani excepto B contra LXX et Vulgatam* enarrabit R^2HP *cum plerisque codd. Cypriani et Vulg.*, διηγήσεται *LXX*, ennarauit BR^1SV, *cum Cypriani codd. MB* 10 atterra *S* uita* *H* á *(exp. m. 3) P* abductus *H, recepi propter adsensum codicum Cypriani L (cf. ad pag. 298, 2)* A^{pc} *(corr. m. 1) M, dubitanter tamen,* adductus *BRSPV cum Cypriani codd.* $A^{ac}B$, ἤχθη *LXX, plane aliter Vulg.; cf. etiam ad pag. 353, 3* 12 diuites] ipsos diuites *Cyprianus unus inter omnes testes Italae a Sabaterio II 611 adhibitos;* τοὺς πλουσίους *LXX*, diuitem *Vulg.* 13 neque insidias ore suo locutus est *(ex* ore *R*, est *om. H) BRHSP*, neque insidias ore suo *codd. Cypriani omnes excepto M, in quo* dolus fuit in ore eius *secundum Vulg., cf. LXX, quorum codd. plerique totum locum sic praebent* ὅτι ἀνομίαν οὐκ ἐποίησεν οὐδὲ δόλον ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ *. illud recepi, non tamen sine omni dubitatione, quae eo maxime mouebatur, quod pro uerbis* neque insidias ore suo locutus est *(quam formam loci fort. Lact. ipse, eiecto illo* in *minus grato, ex interpretatione Cypriani et alia antiqua conposuit illa quae est ap. Faustin. de trinit. 3, 4, uol. 13 p. 66 C Migne* neque dolum in ore suo locutus est*) in codice V haec* neque inuentus est dolus in ore eius *sunt, quae non solum ab aliis auctoribus (uelut 'Tertull.' adu. Iud. c. 10, II p. 730,*

consequetur multos et fortium diuidet spolia, propterea quod traditus est ad mortem et inter facinerosos deputatus est: et ipse peccata multorum pertulit et propter facinora illorum traditus est. Dauid quoque 26
in psalmo XCIII: captabunt in animam iusti et sanguinem innocentem condemnabunt, et factus est mihi dominus in refugium. item Hieremias: domine, signi- 27
fica mihi, et cognoscam. tunc uidi meditationes eorum: ego sicut agnus sine malitia perductus sum ad uicti-

AUCTORES 5] Ps. 93, 21 s. 7] Ier. 11, 18 s.; cf. Cyprian. pag. 80, 18; 87, 17.

nec dolus in ore eius inuentus est) *confirmantur, sed etiam reddunt graeca, qualia in cod. Alex. (cf. ad pag. 311, 17) et m. 2 in Sinait. sunt haec* οὐδὲ εὑρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ: *uerum haec existimauerim errore procliui uel librarios in codices, atque sic etiam in codicem V intulisse uel scriptores ipsos sumpsisse ex loco I Petr. 2, 22* οὐδὲ εὑρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ, nec inuentus est dolus in ore eius *Vulg.*

BRHSPV] 1 consequetur *BRHSP, recepi propter adsensum omnium codicum Cypriani,* hereditabit *V, quod tamen non solum graecum* κληρονομήσει *LXX accuratius exprimit, sed etiam ab aliis testibus Italae (uelut Augustin. de ciuit. dei XVIII 29, II p. 295, 26,* propterea ipse hereditabit plures*) defenditur; alii* in hereditatem *(*hereditati, hereditate, hereditatem*)* habebit *uel* possidebit, *Vulg. hoc* ideo dispertiam ei plurimos*; inter omnes qui inueniuntur antiquae interpretationis testes apud Sabaterium II 611 nullus* consequetur *praebet nisi Cyprianus et Lactantius* moltos R^{ac} 2 traditus est *(*est *om. H)* ad mortem *unus Lactantius inter testes Sabaterii, ceteri, inter quos Cyprianus, hoc* tradita est ad *(uel* in*)* mortem anima eius *secundum LXX* ἀνθ' ὧν παρεδόθη εἰς θάνατον ἡ ψυχὴ αὐτοῦ facinerosos *RHP cum codd. Cypriani,* facinerosos *V,* facinerosos *(i. e.* e *ex* o *m. 1) B,* facinorosos *S* 3 peccata *BV cum codd. Cypriani et Vulg.,* ἁμαρτίας *LXX,* peccatum *RHSP, recte an fort. ex Io. 1, 29* qui tollit peccatum mundi *(Vulg.) ductum? ad loc. Isaiae cf. Roenschium pag. 560* ei *ex* et *P* 4 quoque] etiam *B* 5 in animam *HSPV Vulg., recepi propter LXX* θηρεύσουσιν ἐπὶ ψυχὴν δικαίου, animam *BR, uix recte;* in *habent testes quidam Sabaterii II 188, pauci omittunt* 7 *ad loc. Psalmi cf. Roenschium pag. 592* ieremias *RSP* 8 tunc *RHSPV cum codd. Cypriani et Vulg.,* tum *B, recte?* 9 ego *RHSPV cum codd. Cypriani,* ego autem *B, quod tamen nullus habet ex testibus Sabaterii II 666, cf.* ἐγὼ δὲ *LXX, sed* δὲ *om. cod. Alex. et Friderico-Augustanus (pariter* tuus *unus B contra codd. Alex. Vat. Sin. addidit pag. 315,1)* et sicut *Vulg.* sine malitia *RHSPV*

mam: in me cogitauerunt cogitationem dicentes: uenite, mittamus lignum in panem eius et eradamus a terra uitam eius et nomen eius non erit in memoria amplius.
28 lignum autem crucem significat et panem corpus eius, quia ipse est cibus ac uita omnium qui credunt in carnem quam
29 portauit et in crucem qua pependit. de qua tamen apertius ipse Moyses in Deuteronomio ita praedicauit: et erit pendens uita tua ante oculos tuos, et timebis die ac nocte et non credes uitae tuae. idem rursus in Numeris: non quasi homo dominus suspenditur neque quasi filius 1
hominis minas patitur. Zacharias etiam sic tradidit: et
30 intuebuntur in me, quem transfixerunt. item Dauid in

EPITOME 7—12] c. 41, 4 s. 12—359, 4] c. 41, 3.

AUCTORES 7] Deuteron. 28, 66; cf. Cyprian. pag. 87, 19. 9] Num. 23, 19; cf. Cyprian. pag. 88, 15. 11] Zach. 12, 10; cf. Cyprian. pag. 88, 12.

cum codd. Cypriani, sine macula *B, quam lectionem, cuius nullum testem habet Sabaterius, inductam esse existimo ex loco I Petr. 1, 19* (ὡς ἀμνοῦ ἀμώμου καὶ ἀσπίλου Χριστοῦ, agni immaculati Christi et incontaminati *Vulg.*); ἄρνιον ἄκακον *LXX,* agnus mansuetus *Vulg.* perductus *BRHSP cum codd. Cypriani,* adductus *V cum duobus testibus Sabaterii, quod ex Is. 53, 7 (cf. pag. 353, 3) inrepsisse existimo;* ἀγόμενος *LXX,* qui portatur *Vulg.*

BRHSPV] 1 cogitationem (-ne *H*) *C cum uno teste Sabaterii,* cogitatum *codd. Cypriani* 2 in pane *S cum quibusdam Cypriani utroque loco codd.,* εἰς τὸν ἄρτον *LXX* *post* eradamus *10 fere litt. eras. H* a terra *BRPV cum codd. Cypriani utroque loco paene omnibus,* etera *H,* de terra *S cum cod. Cypriani M, sed ex Vulg.* 3 *ad loc. Ieremiae cf. Roenschium pag. 569* 4 panem *C,* panis *cum Heumanno edd., sed* significat *scil.* Hieremias; *cf.* domum — significat *p. 366, 8* ⌊ei⌋ *P*³ 5 est] ut *H* credunt *om. S* carne *P* 6 et *om. B* in *om. H* cruce *SP* qua *(ante* pependit*) HP,* quam *B*¹, m *del. B*³, in qua *R, fort. recte,* qua *ex* quę *S,* quä *(˜ er.) V* qua *ante* tamen] quo *R, sed cf. Epit. 41, 3* item de cruce Christi 7 moses *S* pendens] pendens uidens *H* 8 ac *C,* et *Epit. 41, 4 cum codd. Cypriani, sed fort. ex Vulg.* nocte et die 9 uitæ tuæ *(duo* æ *ex* a *m. 3) P* *ad loc. Deuteron. cf. Roenschium pag. 535* item *HP Epit. c. 41, 4, recte?* non] quod ⌈neque⌉ *(s. l. m. 2) B* 10 dñs *C Epit.,* deus *codd. Cypriani Vulg.,* ὁ θεὸς *LXX* 11 *ad loc. Num. cf. Roenschium pag. 533* zaccharias *R* tradit *B* 12 intuebantur *H, sed cf. Epit. 41, 5,* ἐπιβλέψονται *LXX* quem *BRSPV Epit., uix ex*

psalmo XXI: effoderunt manus meas et pedes meos, dinumerauerunt omnia ossa mea: ipsi autem contemplati sunt et uiderunt me et diuiserunt uestimenta mea sibi et super uestem meam sortem miserunt. quae utique 31
propheta non de se locutus est. fuit enim rex et numquam illa perpessus est, sed spiritus dei per eum loquebatur, qui fuerat illa passurus post annos mille et quinquaginta. tot enim colliguntur anni a regno Dauid usque ad crucem Christi. sed 32
et Solomon filius eius, qui Hierosolymam condidit, eam ipsam perituram esse in ultionem sanctae crucis prophetauit: quodsi auertimini a me, dicit dominus, et non custodieritis ueritatem meam, reiciam Israhel a terra quam dedi illis, et domum hanc quam aedificaui illis in nomine

EPITOME 9 s. 360, 1—8] c. 41, 8.

AUCTORES 1] Ps. 21, 17—19; cf. Cyprian. pag. 87, 21. 10] III (I) Reg. 9, 6—9.

Vulg. quem confixerunt *inlatum,* in quem *H cum omn. codd. Cypriani, sed fort. ex Io. 19, 37* uidebunt in quem transfixerunt *Vulg.;* ἐπιβλέψονται πρὸς μὲ ἀνθ' ὧν κατωρχήσαντο *LXX* . *ad loc. Zachar. cf. Roenschium pag. 585* dauid *om. H*

BRHSPV] 1 *XXI (X ? er.) H* pedes meos *BRHSP Epit. 41, 3 cum Cypriani codd. LW et Vulg.;* pedes *V cum rell. Cypriani;* ὤρυξαν χεῖράς μου καὶ πόδας *LXX, sed* πόδας μου *cod. Alex.* 2 ossua B^1, *corr.* B^2 contemplati P^2 3 me *om. B* et *RHSPV cum Cypriani cod. M, om. B (sed cum antecedente* me*) Epit. codd. Cypriani paene omnes, sine dubio secundum Vulg.;* διεμερίσαντο *(sine* καὶ*) LXX* uestimenta mea sibi *BRHV Epit. cum Cypriani codd. LWM;* τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς *LXX,* sibi uestimenta mea *SP cum rell. Cypriani et Vulg.* 4 sortem miserunt *RSP Epit. cum Cypriani codd. LW,* miserunt sortem *BHV cum rell. Cypriani et Vulg.;* ἔβαλον κλῆρον *LXX ad loc. Psalmi cf. Roenschium pag. 587* 5 de se non *S* *et**numquam *(a et* er *er.) P* 6 perpessus est illa *S* quae *H* 7 ill(a) *B,* illa *(a ex* e*) P* mille et quinquaginta] · XL · *H* 8 colligunt P^1, ur *add.* P^3 a regnis *(sic)* dauid anni *H* ad' B^2 9 salomon *HSP (a ex* o $P^{1?}$*)* eam *om. S* 10 ulti*onem *(m er.) B* crucis' P^2 11 a me] ὑμεῖς καὶ τὰ τέκνα ὑμῶν ἀπ' ἐμοῦ *LXX* custodieritis] ostenderitis *V, sed* φυλάξητε *LXX,* custodientes *Vulg.* 12 ueritatem meam] *multo plenior locus in LXX et Vulg.* istrahel *B,* israel *S* 13 domum hanc — ex omnibus] *uerba nonnihil discrepant a LXX et Vulg.*

meo, proiciam illam ex omnibus, et erit Israhel in perditionem et in inproperium populo. et domus haec erit deserta, et omnis qui transiet per illam admirabitur et dicet: propter quam rem deus fecit terrae huic
33 et huic domui haec mala? et dicent: quia reliquerunt dominum deum suum et persecuti sunt regem suum dilectissimum deo et cruciauerunt illum in humilitate magna: propter hoc inportauit illis deus mala haec.
1 19. Quid amplius iam de facinore Iudaeorum dici potest quam excaecatos tum fuisse atque insanabili furore correptos, qui haec cottidie legentes neque intellexerunt neque quin face-
2 rent cauere potuerunt? suspensus igitur et adfixus exclamauit ad deum uoce magna et ultro spiritum posuit. et eadem hora terrae motus factus est et uelum templi quod separabat duo tabernacula scissum est in duas partes et sol repente subductus est et ab hora sexta usque in nonam tenebrae fuerunt.
3 qua de re Amos propheta testatur: et erit in illo die, dicit

EPITOME 13—16] c. 40, 10. 17—361, 3] c. 41, 5.

AUCTORES § 2] cf. Tertull. Apolog. c. 21 (I p. 202) et tamen — subducta est. 16 s. tenebrae] Cyprian. pag. 91, 1. 17] Am. 8, 9 s.; cf. Cyprian. pag. 91, 3.

BRHSPV] 1 hominibus *ex* omnibus R^2 istrahel *B*, israel *S* 2 in inproperium *Epit.*, ĩ|properium *B*, improperium *SP*, in obproprium *HV* populo *C Epit.*, εἰς πάντας τοὺς λαούς *LXX* . 3 per eam mirabitur *H, sed ad hanc et omnino eas quae sequuntur lectiones discrepantes cf. Epit.* admirabitur] ἐκστήσεται καὶ συριεῖ *LXX* 4 dicet *C (nisi quod* dicent, *exp. m. 3 P, cf.* καὶ ἐροῦσιν *LXX) Epit.* O propter *V* fecit deus *R* 5 et huic *om.* P^1, et *s. l. add.* P^3 domui huic *V* derelinquerunt *(sic) Epit., sed ex Vulg. ut uid.* 6 deum *om. B* et persecuti — suum *om. S uerba* et persecuti — humilitate magna *cum plane alia sint in textu hebraico LXX Vulg., ex apocrypho aliquo libro inducta esse existimat Roenschius pag. 541; cf. locum 'Esdrae' pag. 355, 6* 7 illum] eum *V* 9 q(u)id *B* iam *om. H* facinoribus *H* 10 tunc *SP* at(q)ꝫ P^2 insatiabili *V* 11 quin] qui non *B* facerent — potuerunt] facere canere uoluerunt *V* 12 et *om. H* 13 dominum *P* et *(ante* eadem*) om. P* 14 'et uelum templi' P^2 et] ut *V* 15 duo *(o in ras. ex* a *m. 2) S* 16 in] ad horam *V* 17 amos] moyses B^1, *corr.* B^3 et erit *om. Epit. c. 41, 5* in *om. H* die illo *S, sed cf. Epit.* 'die' P^2

dominus, occidet sol meridie et obtenebrabitur dies lucis: et conuertam dies festos uestros in luctum et cantica uestra in lamentationem. item Hieremias: ex- 4
territa est quae parit et taeduit anima, et subiuit sol ei, cum adhuc medius dies esset, contusa est et maledicta: reliquos eorum in gladium dabo in conspectu inimicorum eorum. et Sibylla: 5

ναοῦ δὲ σχισθῇ τὸ πέτασμα καὶ ἥματι μέσσῳ
νὺξ ἔσται σκοτόεσσα πελώριος ἐν τρισὶν ὥραις.

EPITOME 3—6] c. 41, 6.

AUCTORES 3] Ier. 15, 9; cf. Cyprian. p. 91, 6. 8 s.] VIII 305 ss.

EXPILATORES 8 s.] Augustin. (cf. supra ad pag. 352, 1) ibid. II pag. 287, 30: templi uero uelum scindetur et medio die nox erit tenebrosa nimis in tribus horis. — Sedulius (cf. Montefalconium ibid.).

BRHSPV] 1 occidit *R*[1], occidet *(*t *in ras. ex* s *m. 2 ?) S* sol meridie et] solet medio *H* obtenebratur *B*[1], obtenebrabuntur *s. l. corr. B*[3], obtenebricabitur *R*, tenebrabitur *PV, sed cf. Epit.* 2 festos *om. S* 3 *ad locum Amos cf. Roenschium pag. 578* ieremias *BSPV* exterritata *V* 4 taediauit *(*a *m. 3) sic B* anima *RHSPV cum codd. Cypriani excepto M*[1] *(*animae*)*, anima *B* subibit *BH*, occidit *V cum Vulg.; cf. Epit. 41, 6* 5 ei] et *B, om. HV* contusa *RHV, quod cum in Epit. quoque sit, non errore ortum uidetur (adde quod is error neque hoc loco in codd. Cypriani neque supra p. 317, 13 in uoce* confundentur *aut Lactantii aut Cypriani in codd. inuenitur)*, confusa *BSP cum codd. Cypriani, sed fort. ex Vulg.* confusa est; κατῃσχύνθη *LXX* est *om. V* et *s. l. B, om. H* 6 gladio *V* 7 eorum *RV cum Cypriani codd. LB et Vulg.*, meorum *BH*, *eorum *(in utroque cod.* m *er.) SP*, ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν αὐτῶν *LXX* *ad loc. Ier. cf. Roenschium pag. 571* et Sibylla *et uersus graecos om. H* 8 ΝΑΟ̅ *S*, ΝΑΥ *P* ΔЄCΧΙCΘΗ *BRSP*, ΔЄCΧΙ CЄΝ *V*, ΔЄ · CΧΙCΘΗ *Sedulius;* δὲ σχισθῇ *cum Lact. codd. Sibyll. HMQV (*σχισθῇ *uel* σχισθῇ τε *rell.) edd. Sibyll. (alii* δὲ σχίσθη*), inprobat Struuius, opusc. I 82* δ' ἐσχίσθη *commendans, coniunctiuum aoristi pro futuro positum defendunt Alexander in curis poster. ad Sibyll. VIII 305 et Volkmannus, de orac. Sibyll. dissert. pag. 21 ad I 186* τὸ] ΤΟΙCΑΤΑ *S*, ΤΟ *in unam uocem cum* CΧΙCΘΗ *coniunctum habet Sedulius* ΠЄΤΑCΜ'Α' *B*, τὰ πετάσματα, *om.* καὶ *codd. Sibyll. meliores,* τὸ καταπέτασμα καὶ *deteriores* καὶ] ЄΝ *B* ΗΜЄ́ΡΑ *S*, ΝΜΑΤΙ *V* ΜЄCCΩ *BRPV*, ΜЄCΗ *S*, ΜЄCCΟ *Sedulius* 9 ΝΙΞ *P* ἔσται σκοτόεσσα] ΑЄCΤCΤ|*ΚΟΤΩЄCCΑ *(ante* K *exters.* C*) B*, ЄCΤΑΙῊЄΚΟΤΟC *S*, ЄCΤΑΙ · CΚΟΤΟЄCΑ *Sedulius* πελώριος] ΠΑΙΛΩΡΙΟC *B*, CΦΟΔΡΩC *S*, ΠЄΑΩΡΙΟC *V* ΡΙCΙΝ *P* *interpretatio lat. Augustini in SP, simillima ap. Sedulium*

6 cum haec facta essent, ne prodigiis quidem caelestibus facinus
suum intellegere quiuerunt, sed quoniam praedixerat se tertio
die ab inferis resurrecturum, metuentes ne a discipulis sub-
repto et amoto corpore uniuersi resurrexisse eum crederent et
fieret multo maior in plebe confusio, detraxerunt eum cruci
et conclusum in monumento firmiter militari custodia circum-
7 dederunt. uerum tertio die ante lucem terrae motu repente
facto patefactum est sepulcrum et custodibus quos adtonitos
obstupefecerat pauor nihil uidentibus integer e sepulcro ac uiuus
egressus in Galilaeam profectus est, ut discipulos suos quae-
reret, in sepulcro uero nihil repertum est nisi exuuiae, quibus
8 conuolutum corpus incluserant. illum autem aput inferos non
remansurum, sed die tertio resurrecturum prophetae cecinerant.
David in psalmo XV: non derelinques animam meam
ad inferos neque dabis sanctum tuum uidere interitum.

EPITOME 5—12] c. 42, 1. 12—363, 8] c. 43, 2.

AUCTORES § 6 s.] Tertull. Apolog. c. 21 (I pag. 202 s.): tunc — ¹actitauerunt. 13 remansurum, die tertio] Cyprian. I pag. 91, 11; 92, 5. 14] Ps. 15, 10; cf. Cyprian. pag. 91, 13.

BRHSPV] 1 ne'o' *P*³ prodigiis] prodigiis eorum *H* 2 nequiuerunt *H* tertia *SP* 3 ad *(sic)* discipulis suis *H* 4 et amoto *om. RH*¹ *alt.* et' *P*³ 5 im plebe multo maior *V* 6 concluso *B* firmiter in monumento *V* 7 moto *H* 8 facto *om. V* sepulcrum *V*, sepulchrum *B (qui tamen 9 et 11* sepulcro *habet) cum rell.* 9 obstupefacerent *R*, obstupefaceret *V* intege|re *B*¹, integer|∗e *B*², intellegere *V* ac] et *S* uiu'u's *B*² 10 galilea *S* 11 receptum *H*¹ 12 inuolutum *P* autem *om. S* 13 tertia *S* prophetа *P* cecinerunt (cae- *B*) *BH*, cecinerat *S*¹ (-ãt *S*²) *P* 14 dauit *B* XV *BP Epit.*, quinto decimo *S*, XIIII *RH (quod cum etiam unus Cypriani cod. L (cf. ad pag. 298, 2) praebeat, haud scio an Lact. quoque scripserit)*, XXIIII *V* derelinques *RSHP Epit. codd. Cypriani plerique Vulg.*, ἐγκαταλείψεις *LXX*, relinquens *BV, mirum quod etiam in Cypriani cod. L* derelinquens *est* meam *om. B* 15 ad *RHV Epit. codd. Cypriani excepto A (*in infernum *secundum Vulg.* in inferno*)*, aput *B*, apud *SP* neque *BRHV cum codd. Cypriani paene omn.*, nec *SPV Epit. cod. Cypriani A, sed cum Vulg., quae idem* nec *etiam Act. Apost. 2, 27 habet* interitum *RHSP (sed in ras. P*¹*) V, Cypriani cod. L,* corruptionem *B Epit. cett. codd. Cypriani, sed cum Vulg., quae idem Act. Apost. 2, 27. 31; 13, 35 habet;* interitum *confirmatur etiam loco Paciani de bapt. 4, uol. 13 pag. 1092 B Migne ad loc. Psalmi cf. Roenschium pag. 587*

item in tertio: ego dormiui et somnum cepi, et surrexi, quoniam dominus auxiliatus est mihi. Osee quoque 9
primus duodecim prophetarum de resurrectione eius testificatus est: hic filius meus sapiens, propter quod nunc non resistet in contribulatione filiorum suorum: et de manu inferorum eruam eum. ubi est iudicium tuum, mors, aut ubi est aculeus tuus? idem alio loco: uiuificabit nos post biduum die tertio. et ideo Sibylla inpo- 10
siturum esse morti terminum dixit post tridui somnum:

καὶ θανάτου μοῖραν τελέσει τρίτον ἦμαρ ὑπνώσας·
καὶ τότ' ἀπὸ φθιμένων ἀναλύσας εἰς φάος ἥξει
πρῶτος ἀναστάσεως κλητοῖς ἀρχὴν ὑποδείξας.

AUCTORES 1] Ps. 3, 6; cf. Cyprian. pag. 91, 16. 4] Os. 13, 13s.; pars uersus 14 redit c. 29, 11. 7] Os. 6, 3; cf. Cyprian. pag. 92, 6. 10 ss.] VIII 312 ss.

EXPILATORES 10 ss.] Augustin. ibid. II pag. 287, 31: et morte morietur tribus diebus somno suscepto: et tunc ab inferis regressus ad lucem ueniet primus resurrectionis principio reuocatis ostenso. — Sedulius (cf. Montefalconium ibid.).

BRHSPV] 1 tertio] tertio psalmo et *R*, secundo *HV* somnum *S cum Cypriani codd. plerisque*, somnium *BV*, somn*um (i *er.*) RHP* coepi *H*, accepi *V* surrexi *PH, quod cum Cypriani cod. L habeat, recepi*, exsurrexi *BRV*, exurrexi *S, sed cum Vulg.* 2 quoniam] quũ *V*^{2} est *om. B ad loc. Psalmi cf. Roenschium pag. 586* ose*e* *P*^{2} 3 *post* primus *s. l.* de *B*^{3} surrectione *P* eius *om. H* 4 non *om. B* 5 resistet *H*^{2}, resistet et *V* tribulatione *P, sed cf. Epit.* 7 aut *C; cum Epitome eiciendum an fort. in hac ipsa secundum I Cor. 15, 55 (Vulg. et graec.) omissum?* ποῦ *LXX ad loc. Osee cf. Roenschium pag. 577* item *BH*^{1} (t *in* d *corr. H*^{2}) *V, sed cf. Epit.* uiuificabit *S*, uiuificabit *B*^{2}, uiuificauit *RHP*^{1} (u *in* b *corr. P*^{3}) *V Epit.;* ὑγιάσει *LXX* 8 nos] me *R, sed cf. Epit.* tertia *S ad loc. Osee cf. Roenschium pag. 576 uerba* et ideo — somnum *et uersus graecos om. H* 9 dixit (d *ex* t) *B* post tridui somnum *om. B* triduis omnium *V* somn*um *(i er.) P* 10 θανάτου] ЄNATOC *V*, ΘANATOC *Sedulius* MÓPAN *(sine accentu P) SP*, MΥPAN *V*, MOΥPAN *Sedulius* TЄÀЄCЄI *(sine spiritu V) SV*, TЄΛЄCЄ *P* TPITΩN *B*, ΓPIГON *P* HMA *P* IIINΩCAC *Sedulius* 11 καὶ τότ'] KATOT *P*, KAI·TOTЄ *Sedulius* ἀπὸ] AΠЄI *V Sedulius* ΦЄIMЄNΩN *SV*, ΦΘIMÊNΤ *(^ m. recent.) Sedulius* ANAAΥCAC *V*, ANAAICAC *Sedulius;* ἀναλύσας *cum Lact. codd. Sibyll. recentioris recensionis,* ἀναστήσας *(uel* ἀνάστασις*) HMQV* εἰς] ЄN *B* ΦAOOC *V*, ΠAOOC *Sedulius* ЄΞЄI *P* 12 ΠPOTOC *V*

11 uitam enim nobis adquisiuit morte superata. nulla igitur spes
alia consequendae inmortalitatis homini datur, nisi crediderit
in eum et illam crucem portandam patiendamque susceperit.
1 20. Profectus ergo in Galilaeam — noluit enim se Iudaeis
ostendere, ne adduceret eos in paenitentiam atque inpios resa- 5
naret —, discipulis iterum congregatis scripturae sanctae litteras
id est prophetarum arcana patefecit, quae antequam pateretur
perspici nullo modo poterant, quia ipsum passionemque eius
2 adnuntiabant. idcirco Moyses et idem ipsi prophetae legem
quae Iudaeis data est testamentum uocant, quia nisi testator 10
mortuus fuerit, nec confirmari testamentum potest nec sciri
quid in eo scriptum sit, quia clausum et obsignatum est.
3 itaque nisi Christus mortem suscepisset, aperiri testamentum
4 id est reuelari et intellegi mysterium dei non potuisset. uerum
scriptura omnis in duo testamenta diuisa est. illut quod ad- 15
uentum passionemque Christi antecessit, id est lex et prophetae,
uetus dicitur, ea uero quae post resurrectionem eius scripta

EPITOME 4—6] c. 42, 3.

AUCTORES § 1] cf. Tertull. Apol. c. 21 (I pag. 203): nam nec — docerent. 10] 'testamentum' interpretatio Itala, διαθήκη *LXX* ('pactum' uel 'foedus' Vulg.) Exod. 19, 5; Deuter. 5, 2 s. et saepissime; cf. loc. Ieremiae § 6.

ΑΝΑCΤΑCЄΩ *R* ΚΑΗΤΟΙC *R*, ΥΑΗΤΟΙC *SP*, ΚΑΝΤΟΙC *V*, ΘΝΗΤΟΙC *B*, ΚΑΗΤΟΥC *Sedulius* ἀρχὴν] ΧΗΝ *SP* κλητοῖς ἀρχὴν *cum Lact. idem illi codd. Sibyll.*, ἀρχὴν θνητοῖς *alteri, sed ad* κλητοῖς *et* θνητοῖς *(quod in B est) cf. Augustin.* reuocatis ΥΠΟΔЄΙΞΑC *R*, ΥΠΟΔЄΙΞΑΤ *B*, ΠΟΔЄΙΞΑC *SP*, ΥΠΟΔΙΞΑC *V Sedulius; ὑποδείξας cum Lact. idem illi Sibyll. codd.*, ἐπιδείξας *alteri interpretatio lat. Augustini in SP, dissimilis ap. Sedulium. ad loc. Sibyll. cf. Struuium, opusc. I 82*

B(G)RHSPV] 1 uitã *(~ m. 3) B* adquaesiuit B^1, *in ras. corr.* B^3 2 aliae *H* ni *R* cre'di'derit P^3 3 in eum *om. P* et *om.* S^1 *(7 add.* S^2*)* P^1, *add.* P^3 portanda *H* 4 profectus est *R* iudaeis se *P* 5 in] ad *V* sanaret *V* 6 iterum] igitur *H* litteras (*r et* s *in ras. m. 2) B*, litteris *H* 7 patefacit *R* 8 respici B^1, *corr.* B^3 9 adnuntiabat *H*, indicabant *V* moses *S* et] ut *V* ipsi *om. V* 10 quae] q *in ras.* S^2 est] erat *B* testator (o *ex* u) *H*, testatus *V* 13 'nisi' P^2 Christus] scriptus *H* 15 oĩis S^2 dua *H* quod *om. H* 17 *hinc fere incepit codicis G pag. 85 (158) ter scripta, in qua nihil legi poterat*

sunt, nouum testamentum nominatur. Iudaei uetere utuntur, 5
nos nouo: sed tamen diuersa non sunt, quia nouum ueteris ad-
inpletio est et in utroque idem testator est Christus, qui pro
nobis morte suscepta nos heredes regni aeterni facit abdicato
et exheredato populo Iudaeorum, sicut Hieremias propheta te-
statur, cum loquitur talia: ecce dies ueniunt, dicit domi- 6
nus, et consummabo domui Israhel et domui Iuda te-
stamentum nouum, non secundum testamentum quod
disposui patribus eorum in die, qua adprehendi manum
eorum, ut educerem illos de terra Aegypti, quia ipsi
non perseuerauerunt in testamento meo, et ego nec-
lexi eos, dicit dominus. idem alio loco similiter ait: dere- 7
liqui domum meam, dimisi hereditatem meam in ma-
nus inimicorum eius. facta est hereditas mea mihi
sicut leo in silua, dedit ipsa super me uocem suam,
idcirco odiui eam. cum sit hereditas eius caeleste regnum, 8
non utique ipsam hereditatem se dicit odisse, sed heredes, qui
aduersus eum ingrati et inpii extiterunt. facta est inquit 9

EPITOME 12—16] c. 43, 4.

AUCTORES 1 ss. nouum testamentum] Cyprian. pag. 46, 17. 6] Ier. 31 (38 *LXX*), 31 s.; cf. Cyprian. pag. 46, 19; 134, 17. 12] Ier. 12, 7 s.

BRHSPV] 1 nominãtur *(~ m. 2) S* ueteri *(-re B^1) B^3* 2 diuersa non] uniuersa unum *B* 3 est] *ẽ *S* testatus *V* 4 morte* *(m er.) B* fecit *edd.* 5 sicuti *H* ieremias *S* propheta *om. H* 7 domum *H* istrahel *B*, israel *S* domum *H* iudae *B* 8 nouum non secundum testamentum *om. V* 9 quo *H* 10 ut] et *P^1, corr. P^2* *educerem *(a er.) B* qui *H* 11 in *BRHSP codd. Cypriani p. 135, 1 (haec pars uersus om. p. 46, 23)*, hoc *V*; testamento meo *V codd. Cypriani p. 135, 1*, testamento *(testamentũ S) cett.*; ἐν τῇ διαθήκῃ μου *LXX* et *om. B* ego *om. H* neglexit *(g ex c R^2) RHSPV* 12 dixit *R* *ad loc. Ierem. cf. Roenschium pag. 575* idem *B*, item *cett.* 13 ⌜meam⌝ *P^2* ⌜in⌝ *H^2* manus *RHSP Epit.*, manu *BV, sed cum Vulg.*; εἰς χεῖρας *LXX* 15 supra *P, sed cf. Epit., ut omnino ad proximas uarias lectiones* suam] meam *ut uid. V^1, in ras. corr. V^2* 16 idcirco *Epit.*, ideo *C, quod quin ex Vulgata potius inlatum sit quam a Lact. ex alia antiqua interpretatione scriptum, quamquam alii huius loci testes, qui quidem ad hanc quaestionem expediendam aliquid ualeant, non extant (cf. Sabaterium II 667), uix dubium uidetur* odi *P* 17 ipsã *(~ m. 2) S* hered⌞e⌟s** *(⌞e⌟ m. 2) S* 18 ⌜eum⌝ *S^2*

hereditas mea mihi sicut leo, id est praeda et deuoratio factus sum heredibus meis, qui me immolauerunt sicut pecus. dedit super me uocem suam, id est sententias aduersus me
10 mortis crucisque dixerunt. nam quod superius ait consummaturum se domui Iuda testamentum nouum, ostendit uetus illut testamentum quod per Moysen datum est non fuisse perfectum, id autem quod per Christum dari haberet consum-
11 matum fore. domum autem Iuda et Israhel non utique Iudaeos significat, quos abdicauit, sed nos, qui ab eo conuocati ex gentibus in illorum locum adoptione successimus et appellamur filii Iudaeorum: quod declarat Sibylla, cum dicit:

Ἰουδαίων μακάρων θεῖον γένος οὐρανιώνων.

12 quod autem futurum esset id genus, Esaias docet, apud quem pater summus ad filium loquitur dicens: ego dominus deus uocaui te in iustitiam, et tenebo manum tuam et confirmabo te, et dedi te in testamentum generis mei, in

EPITOME 8—11] c. 43, 3. 13—367, 3] c. 43, 7.

AUCTORES 7 dari haberet] Cyprian. pag. 46, 17: quod—testamentum nouum dari haberet. 12] V 249. 14] Is. 42, 6 s.; cf. Cyprian. pag. 72, 3.

EXPILATORES 12] Sedulius (cf. Montefalconium, palaeograph. graec. pag. 246).

B(G)RHSPV] 1 mihi hereditas mea *HS* 2 *post* meis 7 *fere litt. eras. H* 3 sententiam *H*, sententiã *(˜ m. 3) P* 4 mortis *om. H* crucisq;*** *S* 5 se domui — nouum *om. H a* [Se dom]ui *incipit codicis G pag. 86 (157) ter scripta, cuius in uerss. 1. 2 perpauca legi poterant* 6 uetus *bis, sed pr. eras. V* 7 perpetuum *H* 8 domum *BHSV*, domus *RP edd.*, *sed* significauit *scil.* deus*; cf. ad pag. 358, 4* panem iudae *H*, iudam *P* et *om. H* istrahel *B*, isrł *PV* 9 a*b*dica*u*i*t (b m. 1*, ui *m. 3) B* congregati *H* 10 adoptionemque *P* 11 quod] quae *H* sibylla declarat *V* Sibylla cum dicit *et uersum graecum om. H* 12 ΙΟΥΔΩΝ *P* ΜΑΚΑΡΙΩΝ *B*, ΜΑΚΑΡΙΟΝ *SPV (1 s. l. V¹)* ΘΕΙΩΝ *B*, *om. S* γένος] μένος *codd. Sibyll.* ΟΥΡΑΝΙΟΝΤΕ *B*, ΟΥΡΑΝΙΩΝ *RS*, ΟΥΡΑΝΙΩΝΩΜ *V* ΤΩΝΙΔΑΙΩΜΑΚΑΡΙΩΝΘΕΙΩΝΓΕΝΟC ΟΙΡΑΝΙΟΝΩΝ *Sedulius interpretatio lat. eadem in S et P, similis ap. Sedulium ad loc. Sibyll. cf. Struuium, opusc. I 83* 13 esset] fuisse*t*) *H²* docet *H²* eseias *BR* apud] per *in ras. ex 2 litt. B* 15 in] ad *P, sed cf. Epit.* iustitiam *BRHSP Epit.*, ἐν δικαιοσύνῃ *LXX*, iusti///tia *(1 uel 2 litt. er.) H*, iustitia *codd. Cypriani, sed fort. ex Vulg.; nonnulla tamen hoc loco ap. Cyprianum diuersa interpretatione exhibentur* 16 et *om. Epit. contra codd. Cypriani LXX Vulg.*

lucem gentium, aperire oculos caecorum, producere ex uinculis alligatos et de domo carceris sedentes in tenebris. cum igitur nos antea tamquam caeci et tamquam 13
carcere stultitiae inclusi sederemus in tenebris ignorantes deum et ueritatem, inluminati ab eo sumus, qui nos testamento suo adoptauit et liberatos malis uinculis atque in lucem sapientiae productos in hereditatem regni caelestis adsciuit.

21. Ordinata uero discipulis suis euangelii ac nominis sui 1
praedicatione circumfudit se repente nubes eumque in caelum sustulit, quadragesimo post passionem die, sicut Daniel fore ostenderat dicens: et ecce in nubibus caeli ut filius hominis ueniens ⟨et⟩ usque ad uetustum dierum peruenit. discipuli uero per prouincias dispersi fundamenta ec- 2
clesiae ubique posuerunt facientes et ipsi in nomine magistri dei magna et paene incredibilia miracula, quia discedens instruxerat eos uirtute ac potestate, quo posset nouae adnuntiationis ratio fundari et confirmari. sed et futura illis aperuit omnia: quae Petrus et Paulus Romae praedicauerunt et ea praedicatio in memoriam scripta permansit. in qua cum multa alia mira tum etiam hoc futurum esse dixerunt, ut post breue

EPITOME 8—17] c. 42, 3 s. 19—368, 13] c. 41, 7.

AUCTORES 8 ss.] cf. Tertull. Apolog. c. 21 (I pag. 203): dehinc ordinatis eqs. (Cyprian. pag. 30, 14 ss.) 10] Dan. 7, 13; cf. Cyprian. pag. 92, 17. 17—368, 11] Nouum Testament. extra canonem receptum coll. Hilgenfeld, ed. 2, fascic. IV, 'Petri et Pauli praedicatio', pag. 58, 7; 64.

BRHSPV] 1 et producere *S* 2 uinclis *H* sedentes *(tert.* e *ex* i *m. 2) R* 3 *ad loc. Isaiae cf. Roenschium pag. 551* 4 carcere* *(*s *er.) B* in tenebris sederemus *R* *post* tenebris *repetit* inclusi *V* 6 mali *Volkmannus, obseru. misc. 1872 pag. 14* uinclis *H* in luce sapientia *S,* insipientiae, *om.* in luce *P* 7 hereditate *H* 8 Ordinato *H,* Post ordinata *P* suis *om. H*¹*V; cf. ad pag. 332, 13* euangelii *R,* euangelia *BPV,* euangelica *S,* euangelio *H* 9 circumdedit *V* nube *V* cumque] seque *V* 10 quinquagesimo *R,* quadrage'simo *V* 11 et *om. S* ut *om. HV* 12 et *addidi ex Epit. et pag. 312, 11* uetustum] *cf. ad pag. 312, 11; 313, 16* 14 facientes *om. H* ipsi in] ipsius *H,* ipsi *S* nomen *H* 15 et] ac *H* paene *B*³ miracula] miracula fecerunt *H* qua *V* descendens *BH*¹*S* 16 qua *BSPV* ratio] traditio *B* 17 aperuit illis *R* 18 romam *H* im *P* 19 memoria *HV* 20 breue tempus] magisterium *P*

tempus inmitteret deus regem, qui expugnaret Iudaeos et ciuitates eorum solo adaequaret, ipsos autem fame sitique confectos obsideret. tum fore ut corporibus suorum uescerentur et consumerent inuicem, postremo ut capti uenirent in manus hostium et in conspectu suo uexari acerbissime coniuges suas cernerent, uiolari ac prostitui uirgines, diripi pueros, allidi paruulos, omnia denique igni ferroque uastari, captiuos in perpetuum terris suis exterminari, eo quod exultauerint super amantissimum et probatissimum dei filium. itaque post illorum obitum, cum eos Nero interemisset, Iudaeorum nomen et gentem Vespasianus extinxit fecitque omnia quae illi futura praedixerant.

22. Confirmata sunt ut opinor quae falsa et incredibilia putantur ab iis quos uera caelestium litterarum doctrina non inbuit. sed tamen ut refellantur a nobis etiam illi qui nimium non sine malo suo sapiunt rebusque diuinis fidem detrahunt, argumentis quoque illorum coarguamus errorem, ut tandem aliquando peruideant ita fieri oportuisse, sicut nos ostendimus factum. et quamquam aput bonos iudices satis habeant firmitatis uel testimonia sine argumentis uel argumenta sine testimoniis, nos tamen non contenti alterutro sumus, cum subpetat

EPITOME c. 22–25] c. 45. 22–369, 5] c. 45, 1.

BRHSPV] 1 mitteret *P* 3 sitimque *HV* confectos obsideret] consederet *V* dum *H* foret *V* 4 consumerent *(ᵛ i. e.* ur *add. m. 2) R* se *(add. s. l. B³)* inuicem *BSP* 5 manibus *B* 6 aceruissime *B¹ (corr. B²) PV*, acseruissimae *H* 7 paruulos *om. V* 8 ferro ignique *R*, igniq: ferroque *H* 9 suis *om. P* 10 amatissimum *Hilgenfeldius ed. I pag. 66*, amantissimum *uulgarem formam superlatiui nominis* amandus *interpretatur Roenschius, Itala u. Vulg. pag. 456* et probatissimum *P²* probantissimum *H* 11 *post* cum *2 uel 3 litt. eras. H* n**ero *(um er.) B* interemisisset *H* 12 uespessianus *R¹*, uespassianus *H* extincxit *H* 13 praedixerunt *V* 14 ut *om. B¹ (s. l. B³) PV* 15 iis *R*, his *cett.* quod *H* quos uera *om. V* 16 refellan̄tur *R²*, repellantur *S* illi] ii *R* 17 non sine *om. R* fidem] eidem *V* detrahant *V* 18 errore *S* 19 peruideant] pueri* *(i uel* s *er.)* uideant *H*, per'uideant *P²*, credant *V* sicut — factum *om. H* 20 iudices bonos *V* habeant *(*nt *in ras. ex* m *?) B* 21 argumen|menta sines *H* 22 alterutr̄o*sumus *ex* alterutpossumus *S* sum̄ *(˜ i. e.* us *m. 2) S* suppetant *H*

nobis utrumque, ne cui peruerse ingenioso aut non intellegendi aut contra disserendi locum relinquamus. negant fieri potuisse 3 ut naturae inmortali quicquam decederet, negant denique deo dignum ut homo fieri uellet seque infirmitate carnis oneraret, ut passionibus, ut dolori, ut morti se ipse subiceret — quasi non facile illi esset ut citra corporis inbecillitatem se hominibus ostenderet eosque iustitiam doceret, siquidem id uolebat, maiore auctoritate ut professi dei —: tunc enim 4 cunctos fuisse praeceptis caelestibus parituros, si ad ea uirtus ac potestas dei praecipientis accederet. 'cur igitur' aiunt 'ad 5 docendos homines non ut deus uenit? cur se tam humilem inbecillumque constituit, ut ab hominibus et contemni et poena adfici posset? cur uim ab inbecillis et mortalibus passus est? cur non manus hominum aut uirtute reppulit aut diuinitate uitauit? cur non maiestatem suam sub ipsa saltem morte patefecit, sed ut inualidus in iudicium ductus est, ut nocens damnatus, ut mortalis occisus?' refutabo haec diligenter 6 nec quemquam patiar errare. illa enim magna et mirabili ratione sunt facta: quam quicumque perceperit, non tantum mirari desinet deum ab hominibus esse cruciatum, uerum etiam facile peruidebit ne deum quidem potuisse credi, si ea ipsa quae arguit facta non essent.

23. Quicumque praecepta dat hominibus ad uitam moresque 1 fingit aliorum, quaero debeatne ipse facere quae praecipit an

EPITOME 23—371, 4] c. 45, 1 s.

BRHSPV] 1 peruerse] per|se *B* non *om. S* intellegenti *H* 2 posse *H* 4 seque uellet *V* honeraret *R*, ∗onerare *(*h *er.) H*, onerare *V* 5 doloris *H* subi∗ceret *(*a *er.) S* 6 corporis *S*[2] 8 uolebat *(*uol- *m. 1) R*[2], uolebant *S* maiore∗ *(*m *er.) P* professi] praeceptis *B*, professio *H* deum *H* 9 eas *P* 10 accederet *P*[2] 11 ∗∗humilem *(*in *er.) V* 12 inbecillemque *R* constituit] constauit *S*[1] omnibus *S* 13 posset *B*[2] 14 manibus *V* 15 uitauit *(*ui *in ras. ex* mu *? m. 2) B*, ditauit, *sed* d *minus cert., V* quur *R* ipsa *V* saltim *HV* morte∗ *(*m *er.) H* 16 sed ut] sicut *R*, sed *V* dictus *V* 17 haec] haec omnia *R* 18 nec quemquam] nequam *S* paciarer rera *R*[1] patiar *S*[2] magna *om. S* 19 ratione∗ *(*m *er.) B* quae *R*, quę *ex* quā *S*[2] 21 nec *H* potuisse] potuisse se *V* 23 quicumq; *B*[2] hominis *V* ad] ac *S* 24 debeatne *B*[2], debeat *H* facere ipse *H* facere∗ *(*t *er.) S* praecepit *(*pre- *H) HV*

2 non debeat. si non fecerit, soluta praecepta sunt. si enim
bona sunt quae praecipiuntur, si uitam hominum in optimo
statu collocant, non se debet ipse praeceptor a numero coetu-
que hominum segregare inter quos agit, et ipsi eodem modo
uiuendum est quo docet esse uiuendum, ne si aliter uixerit,
ipse praeceptis suis fidem detrahat leuioremque doctrinam suam
3 faciat, si re ipsa resoluat quod uerbis nitatur adstringere. unus
quisque enim cum audit praecipientem, non uult inponi sibi
necessitatem parendi, tamquam sibi ius libertatis adimatur.
4 respondet itaque doctori hoc modo: 'non possum facere quae
iubes, quoniam sunt inpossibilia. uetas me irasci, uetas cupere,
uetas libidine commoueri, uetas dolorem, uetas mortem timere,
sed hoc adeo contra naturam est, ut his adfectibus animalia
uniuersa subiecta sint: uel si adeo putas repugnari posse natu-
5 rae, tu ipse qui praecipis fac, ut sciam fieri posse. cum autem
ipse non facias, quae insolentia est ut homini libero inponere
uelis leges quibus ipse non pareas? prius disce qui doces et
6 antequam mores aliorum corrigas, tuos corrige.' quis neget
iustam esse hanc responsionem? quin etiam in contemtum
ueniet huiusmodi doctor et deludetur uicissim, quia uidebitur
7 et ipse deludere. quid ergo faciet ille praeceptor, si haec ei
fuerint obposita? quomodo adimet excusationem contumaci-

EPITOME 22 s. contumacibus, praesentibus factis] c. 45, 3.

BRHSPV] 2 si *om. V* uita *H* 3 collocant *B²* se *H²* a numerum *V* quaetuque *H*, coeptuque *P¹*, p *del. P³* 4 inter *(in initio uersus add. m. 2) P, s. l. H²* agit] habit *sic V* et] sed *Volkmannus, obseru. miscell. 1872, pag. 14* ipsi] ipse et ipsi *V* 5 est quo — uiuendum *om. P* esse] ipse *V* ne si] nisi *HP¹ (corr. P³) V* 7 faciat *om. V* nititur *(alt.* i *ras. ex* a *S) HS* 8 enim] autem *B* 9 tam *H* ius sibi *V* libertatis *S²* adimitatur *R¹* 10 respondit *B¹, corr. B²; an* respondebit *scribendum?* 11 iubes *P³* uetas *(ante* cupere*), sed* a *in ras. ex* e *? m. 3 B* 12 libidine *V* dolere *S²* dolorem uetas *om. P* uetas] uel *V* 13 adeo *om. V* naturã *(˜ m. 2) S* ut] et *V* his *(*h *in ras. ex* i*) P* 14 sunt *(*s *S) HS*, sunt *V* si *om. H* adeo *P²* putas] potes *V* 15 tu] et tu *R*, et *(*e *part. ras. ex* u *m. 2) P* quae *(*e *ex* s *?) P edd.* aut *V* 17 qui] quae *H* 18 mor*es *(i er.) B* colligas *H* negat *BH²V* 19 iustum *H* quis *HV* 20 ueniet et *P* ductor *V* et deludetur] et ludetur *H*, eludetur *P²* qui audebitur *V* 21 faciat *H* praecepi *R¹* si] quia si *R*

bus, nisi ut praesentibus factis doceat possibilia se docere? inde euenit ut philosophorum praeceptis nullus obtemperet. 8 homines enim malunt exempla quam uerba, quia loqui facile est, praestare difficile: utinamque tam multi bene facerent quam multi locuntur bene! sed qui praecipiunt nec faciunt, abest ab iis fides: et si homines fuerint, contemnentur ut leues, si deus, opponetur ei excusatio fragilitatis humanae. super- 9 est ut factis uerba firmentur: quod philosophi facere nequeunt. itaque cum ipsi praeceptores uincantur adfectibus quos uinci praedicant oportere, neminem possunt ad uirtutem quam falso praedicant erudire ob eamque causam putant neminem adhuc perfectum extitisse sapientem, id est in quo summae doctrinae ac scientiae summa uirtus et perfecta iustitia consenserit; quod quidem uerum fuit. nemo enim post mundum conditum talis 10 extitit nisi Christus, qui et uerbo sapientiam tradidit et doctrinam praesenti uirtute firmauit.

24. Age nunc consideremus an doctor e caelo missus possit 1 non esse perfectus. nondum de hoc loquor quem uenisse a deo negant. fingamus aliquem de caelo esse mittendum, qui uitam hominum rudimentis uirtutis instituat et ad iustitiam formet. nemini dubium potest esse quin is doctor qui caeli- 2 tus mittitur tam scientia sit rerum omnium quam uirtute perfectus, ne nihil inter caelestem terrenumque differat. nam 3 in homine interna et propria doctrina esse nullo pacto potest:

EPITOME 3—8] c. 45, 3. 14—372, 8] c. 45, 4.

BRHSPV] 1 praeeuntibus *B* 2 unde *P* 4 difficile est *BH* utinamque] utinam quidem *P*, utinaquae *H; suspectum Hartelio* 5 loquuntur *SP* quae *B* praecipiant *ut uid. B*^{1}, *in ras. corr. B*^{2} 6 iis *R*, his *BHP*, is *S*, eis *V* 7 oppenetur *B* fragitatis *H* 8 ut *om. H* 9 uincuntur *H* affectibus *ex* adfectibus *B*^{2} 10 praedicant *(*nt *ex* m *m. 3) P* oportere — falso praedicant *om. V* ad uirtute *H* quod *H* 12 perfectum *om. R* id est *om. S* in *om. P* 15 et uerbo et *H* tradidit sapientiam *B* et doctrinam] et uerba doctrinae *H* doctrinã *(˜ m. 3) B* 16 praesente *B*^{1}, *corr. B*^{2} 17 e] de *H*, ę *S*, *e *(*a *er.) P* 18 hoc *H*^{2} 20 uitam *(*ui *add. m. 2) P* 21 formet** *(*et *er.) B* qui in his *H*, quin*is *(*h *er.) S*, qui nisi *V* 22 tam *om. H* sapientia *S* omnium *om. B* 23 caeleste *V* terrerumque *H* disserat *V* 24 interna et] interna *H*, in terra *P* nullo pacto esse *H* potest] est *P*

nec enim mens terrenis uisceribus inclusa et tabe corporis impedita aut conprehendere per se potest aut capere ueritatem,
4 nisi aliunde doceatur. et si maxime possit, summam tamen uirtutem capere nequeat et omnibus uitiis resistere, quorum materia in uisceribus continetur. eo fit ut terrenus doctor per-
5 fectus esse non possit. at uero caelestis, cui scientiam diuinitas, uirtutem inmortalitas tribuit, in docendo quoque sicut in ceteris perfectus et consummatus sit necesse est. at id omnino fieri non potest, nisi mortale sibi corpus adsumat. cur autem
6 fieri non possit, ratio clara est. nam si ueniat ad homines ut deus, ut omittam quod mortales oculi claritatem maiestatis eius conspicere ac sustinere non possunt, ipse certe deus uirtutem docere non poterit, quia expers corporis non faciet quae
7 docebit ac per hoc doctrina eius perfecta non erit. alioquin si summa uirtus est dolorem patienter pro iustitia officioque perferre, si uirtus est mortem ipsam et intentatam non metuere et inlatam fortiter sustinere, debet ergo doctor ille perfectus et docere ista praecipiendo et confirmare faciendo, quia qui dat praecepta uiuendi amputare debet omnium excusationum uias, ut inponat hominibus parendi necessitatem non ui aliqua sed pudore, et tamen libertatem relinquat, ut et praemium sit constitutum parentibus, quia poterant non parere si uellent,
8 et non parentibus poena, quia poterant parere si uellent. quo-

EPITOME 8—374, 23] c. 45, 4 s.

BRHSPV] 1 tabes *V* ĩ|pedita *B* 3 tamen summam *BH* 4 uirtutem *om. V* persistere *V* 5 ⁎doctor⁎ *P* 6 at — scientiam] at si uero cui scientiam caelestis *V* cuius *H* diuinitas *om. H* 7 uirtute⁽m⁾ *B*³ immortalitatis *S*¹ tribuet *B* 8 ceteros *V* omnino] dño *R* 9 fieri *om. H* adimat *HV* 10 non possit fieri *B* posset *H*, potuit *V* clara] clausa *B*¹, *corr. B*² ab homines *V* ut] sicut *H* 11 ut] et *V* 12 certe] quoque *V* 14 non *om. V* alioquin] aliudqꝙ *S*² 15 uirtute *P* dolore *V* 16 et *om. HP* intantatam *B*¹, *corr. B*², intenptatam *R*², intentam (-tã, ~ *add. m.2 S) SP* non metuere — inlatam *om. P* ⁽non⁾ *H*² 17 et] ut *V* ergo *om. H* ille doctor *H* 18 ita *H* firmare *H* quit|ad *B*¹, qui⁎|dat *B*² 19 excusationem *V* 20 ut] et *V* 21 ⁽tamen⁾ *B*² libertate *HV* et *om. H* 22 non *s. l. B m. 1 uel 2* uellent] nollent *H* 23 et non parentibus — si uellent *om. PV* poena⁎ *(m er.) B*, paenã *H*

modo igitur poterit amputari excusatio, nisi ut qui docet, faciat quae docet et sit quasi praeuius et manum porrigat secuturo? quemadmodum autem potest facere quae docet, si non sit similis ei quem docet? nam si nulli subiectus sit passioni, potest ei 9 docenti homo sic respondere: 'uolo equidem non peccare, sed uincor: indutus sum enim carne fragili et inbecilla, haec est quae concupiscit, quae irascitur, quae dolere, quae mori timet. itaque ducor inuitus et pecco, non quia uolo, sed quia cogor. sentio me et ipse peccare, sed necessitas fragilitatis inpellit, cui repugnare non possum.' quid ad haec respondebit prae- 10 ceptor ille iustitiae? quomodo confutabit ac redarguet hominem qui delictis suis excusationem carnis obtendet, nisi et ipse carne fuerit indutus, ut ostendat etiam carnem posse capere uirtutem? contumacia enim redargui non potest nisi exemplo. nam si habere non possunt quae doceas firmitatem, nisi ea prior 11 feceris, quia natura hominum procliuis in uitia uideri uult non modo cum uenia, sed etiam cum ratione peccare, oportet 12 magistrum doctoremque uirtutis homini simillimum fieri, ut uincendo peccatum doceat hominem uinci ab eo posse peccatum. sin uero sit inmortalis, exemplum proponere homini 13 nullo modo potest. exsistet enim constans aliquis ac dicet:

EPITOME 14 s. contumacia, exemplo, firmitatem] c. 45, 3.

B(G)RHSPV] 1 excusationis ut *RV* 2 quae] quod *P* sit› *P*³ 3 autem] semper *R* si non — docet *s. l. B*² 4 *pr.* ei] ***ei (ill *er.) V alt.* ei] et *V* 5 quidem *H* 6 uimcor *B*¹, *corr. B*² enim *om. P* 7 quae concupiscit *om. P* concupiscit** (ad *? er.) *B* *a* Citur quae dolere *incipit codicis G pag. 87 (23) paene tota lecta* dolet *H*, dolere *(corr. m. 3) P* 8 ita *H* et *om. V* 9 sentio — inpellit *om. V* et *om. V* 10 hoc *V* respondibit *B* 11 cõ|futauit *G*, confortauit *V* hac *P*¹, h *del. P*³ redarguit *B*ᵃᶜ, *corr. m. 1 uel 2* 12 qui delictis suis] quicquid et artis *V* optend&dit *(corr. m. 2) R*, ostendet *HV*, ostendit *P* 13 carne *HS* 15 nam si *BGRSV, recte?* nam *HP, uix recte, ut ab* oportet *nouum enuntiatum incipiat; malim* iam si *cum Thilone* haberi *H* firmitatẽ *(˜ m. 3) P* ea] ex ea *G* 16 fe'ceris *R*² 17 cum uenia] conuenio *V* cũ rationẽ *V* oportet] ⟨o⟩portet uero *G* 18 hominum *SP*, hominis *V* 19 peccato *H* homine *S* ab eo *om. S* 20 sin *RH*, si *BGSP*, sim *V* 21 modo] pacto *R, cf. pag. 376, 19* constans] contumax *uir doctus, miscellan. obseruat. uol. IV (1734) pag. 422, conl. § 10* contumacia *et Epit. 45, 3* contumax ac] aut *V*

'tu quidem non peccas, quia liber es ab hoc corpore, non concupiscis, quia immortali nihil est necessarium: mihi uero multis rebus opus est ut tuear hanc uitam. mortem non times, quia ualere in te non potest, dolorem contemnis, quia nullam uim
14 pati potes: at ego mortalis utrumque timeo, quia cruciatus mihi grauissimos inferunt, quos tolerare carnis infirmitas non
15 potest.' doctor itaque uirtutis etiam hanc excusationem debuit hominibus auferrre, ne quis quod peccat necessitati potius
16 adscribat quam culpae suae. ergo ut perfectus esse possit, nihil ei debet opponi ab eo qui docendus est, ut si forte dixerit 'inpossibilia praecipis', respondeat 'ecce ipse facio.' 'at ego carne indutus sum, cuius est peccare proprium.' 'et ego eandem car-
17 nem gero et tamen peccatum in me non dominatur.' mihi opes contemnere difficile est, quia uiui aliter non potest in hoc corpore.' 'ecce et mihi corpus est et tamen pugno contra omnem cupiditatem.' 'non possum pro iustitia nec dolorem ferre nec mortem, quia fragilis sum.' 'ecce et in me dolor ac mors habet potestatem et ⟨tamen⟩ ea ipsa quae times uinco, ut uictorem te faciam doloris ac mortis. prior uado per ea quae sustineri non posse praetendis: si praecipientem sequi non potes, sequere antecedentem.' sublata omnis hoc modo excusatio est et fateri hominem necesse est sua culpa iniustum esse qui doctorem uirtutis et eundem ducem non sequatur. uides ergo quanto perfectior sit mortalis doctor, quia dux esse

EPITOME 13—21] c. 45, 4 quae docebat — contemnere.

B(G)RHSPV] 2 inmortali *(*n *ex* m *m. 3) B,* ĩmortali *S*^{2} 3 utuear *H* 4 in te ualere *V* 5 potest *H* e*go (r *er.) H,* ego g̊ *(i. e.* ergo*) sic S* quia *om. P* 7 *in* doctor itaqu⟨e⟩ *desinit codicis G pag. 87 (23), sequitur pag. 88 (24), cuius in uerss. 1—7 pleraque legebantur* 10 doctus *P* 11 possibilia *V* at] et *H* carne* (m *er.) H* 13 in me peccatum *H* 14 quia] quo *V* 15 et *om. B*^{1} *(s. l. B*^{2}*) P* est *om. P* inpugno *V* 16 iustitia* (m *er.) H* 17 fragilissimu *S*^{ac}, fragilissum// *corr. m. 1?* et *om. B (s. l. B*^{2}*) H* 18 tamen *addidi, cf. 13. 15* 19 ut] et *H*^{1} uictorem te] uictoreme *H* prior *bis P*^{1}*, pr. del. P*^{3} 20 susteri *P*^{1}*, corr. P*^{2} ⁿon *B*^{2} possit *V* praetendis si] praetendisti *B*^{1}*, corr. B*^{2} praecipientis *R*^{1} 21 potes *B*^{1}, potis *B*^{2}, potes *restituit B*^{3} sublato *P* hoc modo omnis *HSP* 23 et *om. H* 24 mortali *V* qui *V*

mortali potest, quam inmortalis, quia patientiam docere non potest qui subiectus passionibus non est. nec hoc tamen eo 18
pertinet ut hominem deo praeferam, sed ut ostendam neque hominem perfecta doctrina esse posse, nisi sit idem deus, ut auctoritate caelesti necessitatem parendi hominibus inponat, neque deum, nisi mortali corpore induatur, ut praecepta sua factis adinplendo ceteros parendi necessitate constringat. li- 19
quido igitur apparet eum qui uitae dux et iustitiae sit magister corporalem esse oportere nec aliter fieri posse ut sit illius plena et perfecta doctrina habeatque radicem ac fundamentum stabilisque aput homines ac fixa permaneat, ipsum autem subire carnis et corporis inbecillitatem uirtutemque in se recipere cuius doctor est, ut eam simul et uerbis doceat et factis; item, subiectum esse morti et passionibus cunctis, quoniam et in passione toleranda et in morte subeunda uirtutis officia uersantur. quae omnia ut dixi consummatus doctor perferre debet, ut doceat posse perferri.

25. Discant igitur homines et intellegant quare deus sum- 1
mus cum legatum ac nuntium suum mitteret ad erudiendam praeceptis iustitiae mortalitatem, uoluerit eum carne indui et cruciatu adfici et morte multari. nam cum iustitia nulla esset 2
in terra, doctorem misit quasi uiuam legem, ut nomen ac

EPITOME 18—21] c. 45, 5.

B(G)RHSPV] 1 mortalis^{s} R^2, mortali non *V* quam inmortalis — non potest *om. R* 4 per^{i} hominem S^2 perfecta *(sic corr. m. 2) R* perfectã doctrinã *(duo ~ m. 2) S* posse *om. P* aut *(exp. m. 3) P* 5 auctoritati *H* *hinc fere incepit codicis G pag. 89 (124), cuius in uerss. 1—9 pauca legi poterant; uersuum 1—4 maior pars cum margine super. abscissa est* 6 deum *om.* S^1, per deum *s. l.* S^2 10 et] ac *H* habeatque] habeat *B*, nisi habeat *P* 11 ac] et *H* 12 uirtutem *R* 13 doctor est] doctoris *P* doceat et uerbis *H* 14 et *(post* quoniam*) om. V* 15 uersatur *H* 16 debet — perferri] debeat ut doceat ipse perferri posse *H* 17 ea^{i} posse S^2 19 ac *om. R, s. l.* id ē· R^2 erudienda* *(*m *er.) B*, erudiendum *R*, eruendam *(pr.* e *ex* c*) V* 20 praecepta$_{i}$ (a *in ras. ex* is) B^2 iustitiae suae *H* mortalitatem B^1 *(*et in^{i}mortalitatis B^2*) RS*, inmortalitatem *(*imm- *V) HV, om. P* uoluerit] mortali uoluerit *BP* 21 mortem *(exp. m. 3) P* in^{i}iustitia R^2 nulla] multa *R* 22 terr^{a} *(~ er.) B* ut] et B^1, *in ras. corr.* $B^{2?}$

templum nouum conderet, ut uerum ac pium cultum per omnem
3 terram et uerbis et exemplo seminaret. sed tamen ut certum
esset a deo missum, non ita illum nasci oportuit, sicut homo
nascitur ex mortali utroque concretus, sed ut appareret etiam
in homine illum esse caelestem, creatus est sine opera geni-
4 toris. habebat enim spiritalem patrem deum et sicut pater
spiritus eius deus sine matre, ita mater corporis eius uirgo sine
5 patre. fuit igitur et deus et homo, inter deum atque homi-
nem medius constitutus, unde illum Graeci μεσίτην uocant,
ut hominem perducere ad deum posset id est ad inmortalitatem:
quia si deus tantum fuisset, ut supra dictum est, exempla uir-
tutis homini praebere non posset, si homo tantum, non posset
homines ad iustitiam cogere, nisi auctoritas ac uirtus homine
6 maior accederet. etenim cum constet homo ex carne ac spi-
ritu et oporteat spiritum iustitiae operibus emereri ut fiat
aeternus, caro quoniam terrena est ideoque mortalis, copulatum
sibi spiritum trahit secum et ab inmortalitate inducit ad mor-
7 tem. ergo spiritus carnis expers dux esse homini ad inmor-
talitatem nullo pacto poterat, quoniam caro inpedit spiritum

11 supra] c. 24, 11 ss.
EPITOME 2—8] c. 38, 9.
AUCTORES 2—10] cf. Cyprian. pag. 74, 15 s.
EXPILATORES 6—8] cf. Isidor. orig. VII 2, 12. 8—10] ibid. § 29.

B(G)RHSPV] 1 con∗deret *S* ut uerum] uterum *H* 2 et *om. BP* uerbo *R* et *om. P* seminare *H* sed *om. H* 3 esset] est et *HP*^{ac} missus *V* 4 ut∗roque (e *er.*) *B* co⌜n⌝cretus *H*^{2} illum etiam in homine *P* 5 in homine] hominem *BH* *hinc fere incepit codicis G pag. 90 (123) paene tota lecta; uersuum 1—4 maior pars cum super. margine abscissa est* opere *R* 6 spiritalẽ (~ *m. 2*) *S* et *om. H* ⌜pater⌝ *S*^{2} 7 ṣp̣ṣ (*exp. m. 2*) *S* spiritus eius (= *et* ¯ *er.*) *B* matre] mater *R*^{1} corpori *H* 8 igitur et] miscetur *H* i⌜n⌝ter *H*^{2} 9 constitutus] constituitur xp̃s *H* μεσίτην *edd.*, mesiten *BGRSPV*, mestine *H* 11 quia si] quasi *HV*^{ac} ta⟨nt⟩um *B* dictum (*exp. m. 3*) *P* 12 possit *G* tantummodo *H* 13 co∗gere∗∗ (n *et* re *er.*) *B* ac] aut *S*, et *V* 14 antecederet *P* enim *H* ⌜cum⌝ *S*^{2} ac] et *P* spiritum *V* 15 et oporteat spiritum *om. HV* ⟨m⟩[e]reri *G*, emendari *P*, et mereri *V* ∗ut *S* 16 aeternis *V* 17 spiritum] xp̃m *H* ducit *BP* 18 ⌞s⌟p̃s (⌞s⌟ *m. 2*) expers carnis *V* 19 paterit (a *del. et corr. m. 3*) *sic P* quoniam] quia *V*

quominus deum sequatur. est enim fragilis et subiecta peccato, peccatum autem pabulum mortis est. itaque idcirco mediator 8
aduenit id est deus in carne, ut caro eum sequi posset, et eriperet hominem morti cuius est dominatio in carnem. ideo
carne se induit, ut desideriis carnis edomitis doceret non necessitatis esse peccare, sed propositi ac uoluntatis. una enim 9
nobis et magna et praecipua cum carne luctatio est, cuius infinitae cupiditates premunt animam nec dominium retinere patiuntur, sed eam uoluptatibus et inlecebris suauibus mancipatam
morte adficiunt sempiterna. quibus ut repugnare possemus, 10
deus nobis uiam superandae carnis et aperuit et ostendit. quae uirtus perfecta et omnibus numeris absoluta coronam uincentibus et mercedem inmortalitatis inpertit.

26. Dixi de humilitate et fragilitate et passione, cur haec deus 1
subire maluerit: nunc ipsius crucis ratio reddenda est et uis
enarranda. quid summus pater a principio disposuerit et 2
quemadmodum cuncta quae gesta sunt ordinarit, non tantum diuinatio prophetarum, quae in Christum uera praecessit, sed etiam ratio ipsius passionis docet. quaecumque enim passus 3
est, non fuerunt inania, sed habuerunt figuram et significantiam magnam sicut etiam diuina illa opera quae fecit: quorum uis et potentia ualebat quidem in praesens, sed declarabat aliquid in futurum. aperuit caecorum lumina. caelestis uirtus, 4

EPITOME 15 s.] c. 46, 1.
AUCTORES 15 s.] cf. Cyprian. pag. 89, 1.

B(G)RHSPV] 2 mortalis *H*[1], *in ras. corr. H*[2] est *om. G* 3 id est] idem *S* in *om. H* 4 in carnem *RV*, in carne *BGHS, om. P* ideo *om. P* 5 carne] in carne *B*[1] (et carne *B*[2]) *G*, carnẽ *V* induit se *V* 6 *in* uoluntati[su]n(a) *desinit codicis G pag. 90 (123)* enim] igitur *H* 7 *alt.* et *P*[3] est *om. H* infinitate *V* 8 dñm *SV* 9 uoluntatibus *B*[1], *corr. B*[3] et *om. V* mancipata *V* 10 mortẽ adficiunt sempiternã *H* possimus *V* 12 caronam *H* 13 ĩ|mortalitatis *B* 15 cruci *H* uis *ex* bis *B* 16 quid] quae *V* sũmus *(˜ m. 2) S* 17 ordinarit *(alt.* i *ex* e *m. 2) H* 18 in *om. R* processit *BHV* 19 miratio *V* passionis ipsius *R* 20 et significantiam magnam *in inf. mg. add. B*[3] 21 opera illa *H* uis et *om. H* 23 lumina *(*i *ex* e *m. 2) H post* uirtus *hoc* et *RSP (idem edd. distinctionem post* lumina *non ponentes), sed cf.* reddidit sed (et) *HSP pag. 378, 1*

lucem non uidentibus reddidisse: sed hoc facto significabat fore ut conuersus ad gentes quae deum nesciebant insipientium pectora inluminaret luce sapientiae et ad ueritatem contemplandam
5 oculos cordis aperiret. uere enim caeci sunt qui caelestia non uidentes et tenebris ignorantiae circumfusi terrena et fra-
6 gilia uenerantur. patefecit aures surdorum. non utique hactenus uis illa caelestis operata est: sed declarabat breui fore ut qui erant ueritatis expertes, et audirent et intellegerent diuinas dei uoces. uere enim surdos dixeris qui caelestia et uera
7 et facienda non audiunt. mutorum linguas in eloquium soluit. admirabilis, etiam cum ⟨hoc tantum⟩ fieret, potentia: sed inerat huic uirtuti alia significatio, quae ostenderet mox futurum ut rerum caelestium nuper ignari percepta sapientiae disciplina
8 de deo et ueritate dissererent. nam qui rationem diuinitatis ignorat, is uere elinguis et mutus est, licet sit omnium disertissimus. lingua enim cum uerum loqui coeperit id est uirtutem maiestatemque dei singularis interpretari, tum demum officio naturae suae fungitur, quamdiu autem falsa loquitur, in usu suo non est: et ideo infans sit necesse est qui diuina proloqui
9 non potest. pedes quoque claudorum ad officium gradiendi reformauit. laudabilis diuini operis fortitudo: sed figura id continebat, quod cohibitis erroribus uitae saecularis ac deuiae iter ueritatis aperiretur, per quod graderentur homines ad dei
10 gratiam consequendam. is enim uere claudus existimandus est qui caligine ac tenebris insipientiae inplicatus et quo tendat

BRHSPV] 1 lucem] uicem *V* reddidisse sed *BRV*, reddidit sed *H*, reddidit et *SP edd.* significauit *P* 3 inluminari B^1, inluminaret *corr.* B^2, luminaret *V* 4 cordis oculos *H* uere *(in utroque cod. alt.* e *ex* i) B^2R^2, uere *(. add. m. 3) P*, ueri B^1R^1HSV 5 *pr.* et *om. H* 6 sordorum *S* 7 uis *om. H* 8 ueritates *V* 9 dixerim *(-rĩ ex* -ris B^2) *BR*, dixerit *V* qui caelestia *(om.* et) uera et facienda non audiunt *in mg. H* 10 audiunt *in ras. ex 1 uel 2 litt. add.* B^2 mu*torum *(1 er.) V* 11 hoc tantum *addidi; an* hoc *sufficit?* 12 qua *H* 13 praecepta *V* 15 uerolinguis *(corr. m. 2) B* uero R^1H sit̃ B^2, *om. S* dissertissimus *HP* 16 uirtutẽ* *(ẽ ex* i) *V* 17 dõ *V* tunc *R (sed* tũc *ex* tũ S^2) *S* 18 fungetur *H* falso *HV* loquetur *H* 19 et *om. H* praeloqui B^1, *corr.* B^3 20 gradi S^1 21 id] haec *H* 22 diuinae B^1, deuii *(sic)* B^3 23 graderent^{ur} *ex* gradera*c *P*^{3} 25 et] est *H*, *om. P* quo* (d *er.) H*

ignarus offensibilibus et caducis gressibus per uiam mortis incedit. item labes et maculas inquinatorum corporum repurgauit. non exigua immortalis potentiae opera: uerum id portendebat haec uis, quod peccatorum labibus ac uitiorum maculis inquinatos doctrina eius purificatura esset eruditione iustitiae. leprosi enim uere atque elephantiaci debent haberi quos uel infinitae cupiditates ad scelera uel insatiabiles uoluptates ad flagitia conpellunt et dedecorum maculis inustos labe adficiunt sempiterna. iacentia mortuorum corpora erexit eosque nominibus suis inclamatos a morte reuocauit. quid congruentius deo? quid miraculo dignius omnium saeculorum quam decursam uitam resignasse, conpletis hominum temporibus adiecisse, arcana mortis reuelasse? sed haec inenarrabilis potestas imago uirtutis maioris fuit, quae demonstrabat tantam uim habituram esse doctrinam suam, ut gentes in orbe toto, quae alienae a deo subiectae morti fuerunt, cognitione ueri luminis animatae ad inmortalitatis praemia peruenirent. eos enim recte mortuos aestimaueris, qui datorem uitae deum nescientes atque animas suas a caelo in terram deprimentes in laqueos aeternae mortis incurrunt. quae igitur tum faciebat in praesens, imagines erant futurorum, quae in laesis adfectisque corporibus exhibebat, ea spiritalium figuram gerebant, ut et in

BRHSPV] 1 offensilibus *R* per uia *V* 2 repugnauit *H* 3 exiguã *V* inmortalis *(*n *ex* m *m. 3)* immo *B*, inmortalitatis *H*, mortalis *V* 4 quod] cui *H* lauibus *V* 5 eruditione] caelestis eruditione *H* 6 uere *om. P* debant *sic V* habere *RV* 7 cupiditatis *R* ad] ac *H* scelera — uoluptates ad *om. V* insanabiles *S* 8 dedecora *H*, dedõrum *ut uid. S*^{1}, deeorum *in ras. corr. S*^{2}, decorem *V* maculis] oculis *V* in*ustos *(*i *er.)* *B*, inuitos *V* 9 erexerit *V* eos *V* in omnibus *S* 10 inclamatos *in mg. H*^{2} a* *S* 11 dignũus *B*$^{1?}$ 12 conpletis — adiecisse] completisque omnum *(sic)* temporibus tempora adiecisse perpetua *P post* temporibus *s. l.* uitam *add. R*^{2} abiecisse *H* 13 archanã *H* ĩnenarrabilis *P*^{3} 15 *post* gentes *add.* quae *S*^{2} orbo *R*^{1} toto orbe *V* qui *H* 16 alieno *V* cognotione *H* 18 mortuos recte *H* existimaueris *edd.* 19 suas *om. P* a] e *R*, de *H* terra *H* reprimentes *V* laqueum *H* 20 tunc *BV* praesenti *V* 21 in laesis] laesis *V*, ĩ*lesis *(*l *er.)* *S* 22 exhibeba*t *(*n *er.)* *B*, exhibe^{bite}bat ea *(sic corr. m. 2)* *R*, exigebat *V* ꝛet *V*^{2}

praesenti uirtutis non terrenae opera monstraret et in futurum
17 potestatem caelestis suae maiestatis ostenderet. ergo sicut
opera eius significantiam quoque maioris potestatis habuerunt,
ita etiam passio non simplex nec superuacua nec fortuita prae-
18 cessit. sed ut illa quae fecit magnam uirtutem ac potestatem
doctrinae eius significabant, sic ea quae passus est odio futu-
ram esse sapientiam nuntiabant. aceti enim potus ac fellis
cibus acerbitates et amaritudines in hac uita sectatoribus ueri-
19 tatis pollicebatur. et quamquam passio ipsa per se acerba et
amara specimen nobis futurorum tormentorum dabat, quae
morantibus in hoc saeculo uirtus ipsa proponit, tamen illius-
modi potus et cibus in os doctoris nostri ueniens pressurarum
20 nobis et laborum et miseriarum praebebat exemplum. quae
omnia tolerare ac perpeti necesse est eos qui ueritatem secun-
tur, quoniam ueritas acerba est et inuisa omnibus qui uirtutis
21 expertes uitam suam mortiferis uoluptatibus dedunt. nam
corona spinea capiti eius inposita id declarabat, fore ut diuinam
sibi plebem de nocentibus congregaret. corona enim dicitur
22 circumstans in orbem populus. nos autem, qui ante cogni-
tionem dei fuimus iniusti, spinae id est mali ac nocentes era-
mus, ignorantes quid esset bonum, et a iustitiae notione atque
23 operibus alieni omnia scelere ac libidine polluebamus. electi

AUCTORES 16 ss.] cf. Orac. Sibyll. VIII 294 s.

B(G)RHSPV] 1 uirtutis *B*³, uirtutes *(*e *ex i) R*² uirtutis non] nobis *H* terrena *RHSP* operam manifestaret *B* 2 potestatem] operae *V* sicut *B*² 3 potestates *H* 4 etiam] enim *V* 5 magna *P* 6 doctrinae *(*e *add. m. 2) R* futura *V* 7 sapientiã *(˜ m. 2) S* acet *V* pectus *V* 8 aceruitates *B*¹ *(corr. B*³*) V*, acerbitates *(*-es *ex* -is *m. 3 ?) P* acerua *B*¹ *(corr. B*³*) V* 10 speciẽ *R*, speciemen *H* 11 proponat *B*¹, *corr. B*³ 13 et *ante* laborum] ac *SP alt.* et] ac *H* praebebat] nobis prebebat *H* 14 tolerari *B*¹, *corr. B*³ eos *om. V* sequntur *B*, sequuntur *SP* 15 acerua *V* uirtutes *P* 16 uolumptatibus *V* 18 corona* *(*m *er.) R* 19 orbe *H* autem] enim *P* cognationem *V* 20 iniusti *(*i *fin. ex* e *m. 3) P* ac] et *P* 21 *a* Rantes quid esset *incipit codicis G pag. 91 (106) paene tota lecta* quid esset — notione *om. R* esset] est *H* et a] etiam *G*, et *V* notitione *G*, notionẽ *H post* atque *add.* a dei *R*² 22 omni *GH* polluebamur *H* electis *P*

ergo ex dumis et sentibus sanctum dei caput cingimus, quia
conuocati ab ipso et circumfusi undique ad eum magistro ac
doctori deo adsistimus regemque illum mundi et omnium ui-
uentium dominum coronamus. quod uero ad crucem spectat, 24
magna in ea uis ac ratio est: quam nunc conabor ostendere.
deus namque, sicut superius exposui, cum statuisset hominem 25
liberare, magistrum uirtutis legauit in terram, qui et praeceptis
salutaribus formaret homines ad innocentiam et operibus factis-
que praesentibus iustitiae uiam panderet, qua gradiens homo
et doctorem suum sequens ad uitam aeternam perueniret. is 26
igitur corporatus est et ueste carnis indutus, ut homini, ad
quem docendum uenerat, uirtutis exempla et incitamenta prae-
beret. sed cum in omnibus uitae officiis iustitiae specimen 27
praebuisset, ut doloris quoque patientiam mortisque contemptum,
quibus perfecta et consummata fit uirtus, traderet homini, uenit
in manus inpiae nationis, cum et uitare potuisset scientia fu-
turi quam gerebat et repellere eadem uirtute qua mirabilia
faciebat. sustinuit ergo cruciatus et uerbera et spinas. po- 28
stremo etiam mortem suscipere non recusauit, ut homo illo duce
subactam et catenatam mortem cum suis terroribus triumpha-
ret. cur autem summus pater id potissimum genus mortis 29

6 superius] c. 23—25.
EPITOME 6—15] c. 45. 21—382, 9] c. 46, 1—3 (imitandi).

B(G)RHSPV] 1 et] ac *B*, ex *V* sentibus] gentibus *V* sc̃i H^1, sanctum H^2 2 ad dn̄m *H*, adeo *P* ac *GRHP*, et *BS* 3 doctore *PV* 4 expectat *H* 5 conabor *ex* conamur *P* 6 superius sicut *V* constituisset *V* 7 legauit *(e ex* i *m. 3) P* terra *H* 8 formaret *H*, formȧret *ex* formet *P* factisque praesentibus *om. P* 9 presenti *H* penderet B^1, *corr.* B^3 quae *V* gradiens] rediens *V* 10 aeternam uitam *R* peruenire aeternam *H* is *RPS*, his *G*, *om. BHV* 11 et] ut *H* ut *om. H* 12 exempla] et exempla *P*, *sed cf. Addenda ad pag. 171, 8* et astu incitamenta] **cita *H* 13 sed *om. HV* speciem *G* 14 ut] et ut *H* [d]ol⟨or⟩[i]-⟨b⟩us *G*, doloris *(i ex* e *m. 3) P* mortis *P*, mortique *V* 15 cui *(quibus* H^1*) H^2* sit *RH*^{pr} *(l ras. ex t) S*, fuit *V* 16 scientiȧ *(˜ er.) S* futura B^1, *corr.* B^3 17 qua] quam P^1 *(m del.* P^3*) V* 18 et *ante* uerbera] ac *P* *in* postremo etiã *desinit codicis G pag. 91 (106), sequitur pag. 92 (105), cuius in uerss. 1—3. 27—31 nonnulla legi poterant* 19 mortem *(exp. m. 3) P* recusabit *G* 20 triumpharẽt *(˜ er.) S* 21 mortis *om. V*

elegerit quo adfici eum sineret, haec ratio est. dicat enim
fortasse aliquis: 'cur si deus fuit et mori uoluit, non saltem
honesto aliquo mortis genere adfectus est? cur potissimum
cruce? cur infami genere supplicii, quod etiam homine libero
30 quamuis nocente uideatur indignum?' primum, quod is qui
humilis aduenerat, ut humilibus et infimis opem ferret et omni-
bus spem salutis ostenderet, eo genere adficiendus fuit quo
humiles et infimi solent, ne quis esset omnino qui eum non
31 posset imitari. deinde, ut integrum corpus eius conseruaretur,
quem die tertio resurgere ab inferis oportebat. nec hoc enim
cuiquam ignorandum est, quod ipse ante de sua passione prae-
dicans etiam id notum fecerit habere se potestatem cum uellet
32 deponendi spiritum et resumendi. subfixus itaque quia spiri-
tum deposuerat, necessarium carnifices non putauerunt ossa
eius suffringere, sicut mos eorum ferebat, sed tantummodo
33 latus eius perforauerunt. sic integrum corpus patibulo detrac-
tum est et sepulchro diligenter inclusum. quae omnia idcirco
facta sunt, ne laesum ac deminutum corpus ad resurgendum
inhabile redderetur. illa quoque praecipua fuit causa cur deus
crucem maluerit, quod illa exaltari eum fuit necesse omnibus-

EPITOME 9—19] c. 46, 3 s. 19—383, 12] c. 46, 4 s.

AUCTORES 5—7] cf. Orac. Sibyll. VIII 257; cf. supra c. 16, 17. 12 s.] Io. 10, 18.

B(G)RHSPV] 1 quod P^1, d *del.* P^3 2 saltim *HV* 3 **honesto (in ? *er.*) *S* aliquid *V* adfectus est — genere *om. V* 4 suplicii *B* homini *HV* 5 nocenti *V* is *om. P*, his *V* 6 ut] et *B* humili⌜bu⌝s V^2 infirmis B^1 (r *exp.* B^3) *V* ferat *ex* ferret B^2 omnibus spem] in omnibus ferret et in omnibus spem *P* 7 ostendebat *ex* ostenderet B^2 afficiendus (ff *in ras. et* us *ex* ũ *m. 2*) *S* quod P^1, d *del.* P^3 8 humiles (e *ex* i *m. 3*) *P* infirmi *H*, infirmiṣ (*exp. m. 3*) *P* esse*t (n *er.*) *V* 9 posset (e *ex* i *m. 3*) *P* obseruaretur *H* 10 quod *H* ab inferis resurgere *B* surgere *HS* ne *H* 11 praedicens *RSV* 12 se *om.* B^1 (*s. l.* B^3) *H* ⌜cum⌝ B^3 13 *deponendi (i *er.*) *B*; *an* et deponendi ? spiritus *B* fixus *B* quia] cum *HV*, ⌜quia⌝ S^2, *in mg. P* 14 deposuerat] sponte deposuerat *H* non *om. H* potuerunt *V* ossua *V* 15 mos eorum] monstrorum *V* ferebant *V* 16 perfoderunt *P* sicut *BH* 17 e⌜t⌝ P^3 18 ac] ad P^1, *corr.* P^3 diminutum *B* 19 praecipue *BP*, pr[aecip]uae *G* *in* causa cur dš *desinit codicis G pag. 92 (105), sequitur pag. 93 (33), cuius in uerss. 1—4 perpauca agnoscebantur* 20 ex⌜al⌝tari R^2

que gentibus passionem dei notescere. nam quoniam is qui 34
patibulo suspenditur, et conspicuus est omnibus et ceteris
altior, crux potius electa est, quae significaret illum tam con-
spicuum tamque sublimem futurum, ut ad eum cognoscendum
pariter et colendum cunctae nationes ex omni orbe concurrerent.
denique nulla gens tam inhumana est, nulla regio tam remota, 35
cui aut passio eius aut sublimitas maiestatis ignota sit. ex- 36
tendit ergo in passione manus suas orbemque dimensus est,
ut iam tunc ostenderet ab ortu solis usque ad occasum magnum
populum ex omnibus linguis et tribubus congregatum sub alas
suas esse uenturum signumque illut maximum atque sublime
frontibus suis suscepturum. cuius rei figuram Iudaei etiam- 37
nunc exhibent, cum limina sua de cruore agni notant. deus
enim percussurus Aegyptios, ut ab ea plaga inmunes faceret
Hebraeos, praeceperat his ut agnum candidum sine macula
immolarent ac signum liminibus suis de sanguine eius inpone-
rent. itaque cum Aegyptiorum primogenita una nocte interis- 38
sent, Hebraei soli signo sanguinis tuti fuerunt, non quia cruor
pecudis tantam in se uim gerebat, ut hominibus saluti esset,
sed imago fuerat rerum futurarum. agnus enim candidus 39
sine macula Christus fuit, id est innocens et iustus et sanctus,
qui ab isdem Iudaeis immolatus saluti est omnibus, qui signum

AUCTORES 7 s.] cf. Orac. Sibyll. VIII 302. 20 agnus] cf. Cyprian. pag. 80, 6. 22 ss.] cf. Cyprian. pag. 89, 1; 90, 4.

B(G)RHSPV] 1 his *RS*^{ar}, pro his *V* 3 potior *B*^{1}, *corr.* *B*^{2} conspicuum *(cons add. m. 2)* *V* 4 tamquam *R*^{1}*V*, tamq; *S*^{2} *eum *(d er.)* *B* 5 ex] et ex *H* omni *om.* *P* urbe *S* 6 religio *B*^{ar}*SP* 7 maiestatis *V*^{2} 8 passionem *B* 9 iam] etiam *H* ortus *H* 10 tribus *B*^{1}*S*^{1} *(corr.* *B*^{2}*S*^{2}*)* *H*, tribubus^{1} *R*, urbibus *P*, tribubũ *V* 11 signumque] et *(s. l. m. 3)* signum *P* sublimẽ *(˜ er., quod add. m. 2)* *B* 13 sua *om.* *H* 14 hebraeos faceret immunes *R* 15 iis *RP*^{3} *(in ras. ex* his*)*, is *H* 17 uni una *P* 18 fuerant *H* cruor* *(e er.)* *R*, cru*or *H* 19 pecucudis *P*, *item pag. 384, 4* in se uim] uim in eum *R* gerebat ut] gerebatur ab *V* 20 futurarum *(a in ras. ex* o *? m. 2)* *B*, *in mg.* *H*^{2} 21 christus^{3} *H*^{2} *ab* I[n]no-[ce]ns *incipit codicis G pag. 94 (34) paene tota lecta* et *(ante* iustus*) om.* *G* 22 qui] et qui *P* hisdem *(*h *s. l.* *B*^{2}*)* *BGHS* immaculatus *V* saluti est] est saluti est *P*

sanguinis, id est crucis qua sanguinem fudit, in sua fronte conscripserint. frons enim summum limen est hominis et lignum
40 sanguine delibutum crucis significatio est. denique immolatio pecudis ab iis ipsis qui faciunt pascha nominatur ἀπὸ τοῦ πάσχειν, quia passionis figura est, quam deus praescius futuro-
41 rum tradidit per Moysen populo suo celebrandam. sed tum figura ualuit in praesenti ad depellendum periculum, ut appareret quantum ueritas ipsa ualitura sit ad plebem dei protege-
42 gendam in extrema totius orbis necessitate. quomodo autem uel in qua plaga tuti omnes sint futuri qui signum hoc ueri et diuini sanguinis in summo corporis sui notauerint, in nouissimo libro docebo.

1 27. Nunc satis est huius signi potentiam quantum ualeat exponere. quanto terrori sit daemonibus hoc signum, sciet qui uiderit quatenus adiurati per Christum de corporibus quae ob-
2 sederint fugiant. nam sicut ipse cum inter homines ageret, uniuersos daemonas uerbo fugabat hominumque mentes emotas et malis incursibus furiatas in sensus pristinos reponebat, ita nunc sectatores eius eosdem spiritus inquinatos de hominibus

11 'in nouissimo libro' is locus non inuenitur, cf. tamen ad VII 16, 12 s.

EPITOME 13—385, 1] c. 46, 6 s.

AUCTORES 10 s.] cf. Cyprian. pag. 90, 4. c. 27] cf. Tertull. Apolog. c. 23.

B(G)RHSPV] 1 qua] quia *V* sanguine B^1 *(~ add.* B^2*)* *G* fudit B^2 suo *S* concripserint *B* 2 enim] autem *(~ er.,* e *ex* u *uel* a*) V* limen S^2 *pro* est *littera erasa in S* hominis *(*hom *in ras. ex 4 uel 5 litt., quarum prima* s *?, extrema* r*, m. 2)* B^2 signum *V* 3 dilibutum *BGR*^{1} est et P^1, et *del.* P^3 4 iis *R*, his *BHSP, om. V* pasca *BH*, pascha *V* ἀπὸ τοῦ πάσχειν *om. BG*, apotupaschin *H* 5 praestius *R* 6 tunc *H*, cum *V* 7 ualuit *om. V* debellandum *V* appareat *P* 8 ipsa H^2 9 in *om. B* autem — plaga] ergo tuti omnis uel in qua plaga *V* 10 in *om. BG* tuti *(i er.) B*, toti P^{ac} omnes B^2, omines *P* futurae B^1, *corr.* B^2 et qui *B*, [e]t qui *G*, qui P^3 11 et] ac *R* notauerunt *HP*, non notauerint *V* 13 potentia *P* 14 terroris SP^{ac}, terrore *V* sciet signum *V* qui uiderit] quid erit *S* 16 fugiant *SP*, fugiunt *BGRV quod Lact. fort. scripserat*, figiunt *H* 17 daemonas *RHPV*^{1} *Epit. 46, 7*, daemones *(*dem- *S) BGSV*^{2} emotas et] emutasset *V* 18 pristinos] sps *V* 19 eosdemque *P* inquanatos *V*

et nomine magistri sui et signo passionis excludunt. cuius 3
rei non difficilis est probatio. nam cum diis suis immolant, si
adsistat aliquis signatam frontem gerens, sacra nullo modo litant

nec responsa potest consultus reddere uates.

et haec saepe causa praecipua iustitiam persequendi malis regi- 4
bus fuit. cum enim quidam ministrorum nostri sacrificantibus
dominis adsisterent, inposito frontibus signo deos illorum fuga-
uerunt, ne possent in uisceribus hostiarum futura depingere.
quod cum intellegerent haruspices, instigantibus isdem daemo- 5
nibus quibus prosecant conquerentes profanos homines sacris
interesse egerunt principes suos in furorem, ut expugnarent
dei templum seque uero sacrilegio contaminarent, quod grauis-
simis persequentium poenis expiaretur. nec tamen ex hoc 6
ipso caeci homines intellegere possunt aut hanc esse ueram
religionem cui ad uincendum tanta uis inest aut illam falsam
quae subsistere aut congredi non potest. sed aiunt hoc deos 7
non metu, uerum odio facere: quasi quisquam possit odisse

EPITOME 13—387, 18] c. 46, 8.
AUCTORES 4] Verg. Georg. III 491.

B(G)RHSPV] 1 passionis] passionis eius *H* cui *S* 2 *in* diis sui[s] *desinit codicis G pag. 94 (34)* si adsistat] talis existat *H* 4 consultus P^2, consultus *V* uatis (i *ex* e) B^2, uoces V^1 5 saepe] semper *H* praecipia *V* ad iustitiam persequendam *R* persequendi* (s *er.*) *B* 6 enim *BSP, om. RHV, dubitanter admisi ut coniectura fortasse inlatum* quidam *om. S* ministro^{ri} *(corr. m. 2) S* nostri] e cultoribus dei *R* quidam — nostri] *uaria coniecerunt edd., sed cf. de mort. persec. 10, 2* tum quidam ministrorum scientes dominum *(cf.* nostri*)*, cum adsisterent immolanti, imposuerunt frontibus suis immortale signum 7 dominis] demoniis *S* frontibus] frontibus suis *RH* 8 future *H* 9 aruspices *S* isdem] his *B*, hisdem *S*, iisdem *(pr.* i *add. m. 3) P* 10 prosecant *H*, prosecrant *BSP*, prosecrant$^{l\ con}$ *(corr. m. 2) R*, prosequant *V*, prosecabant *codd. recent., uix recte; cf. ad pag. 247, 18* consequentes *S*, consequerentes P^1, se *del.* P^3 11 egerunt] coegerunt *H*, adegerunt *V* suos] ipsos *V* furore^{m} B^3 expurgarent *S* 12 se*qu*e (d *et* a *er.) B* contaminare^{nt} B^2 grauissimis^{q} S^2 15 ullam *V* falsam] suam *P* 16 *eos (d *er.) B* 17 metu uerum odio] metuere uerum etiam *V* metu*** *H* quasi quisquam *om. R* quasi] quia si *H post* possit *add.* uero R^2

nisi eum qui aut noceat aut possit nocere. immo uero congruens maiestati fuit ut eos quos oderant, praesentibus poenis
8 adficerent potius quam fugerent. sed quoniam neque accedere ad eos possunt in quibus caelestem notam uiderint nec iis nocere quos signum immortale munierit tamquam inexpugnabilis murus, lacessunt eos per homines et manibus perse-
9 cuntur alienis. quos profecto si esse confitentur, uicimus. necesse est enim ueram esse hanc religionem, quae et rationem daemonum nouit et astutiam intellegit et uim retundit et eos spiritalibus armis domitos ac subactos cedere sibi cogit.
10 si negant, testimoniis poetarum ac philosophorum refellentur. quodsi esse et malos esse infitias non eunt, quid superest nisi
11 ut alios esse dicant deos, alios daemonas? exponant igitur nobis differentiam generis utriusque, ut sciamus quid colendum, quid exsecrandum sit, habeantne inter se aliquod consortium an uero inimici sint. si sunt aliqua necessitudine copulati, quatenus eos discernemus aut quomodo utriusque generis honorem cultumque ⟨non⟩ miscebimus? si autem sunt inimici, cur aut daemones deos non timent aut dii daemonas fugare non possunt?
12 ecce aliquis instinctu daemonis percitus dementit effertur insanit: ducamus hunc in Iouis Optimi Maximi templum uel, quia sanare

EPITOME 21 s.] cf. c. 2, 7 non Iuppiter — Asclepius.

BRHSPV] 1 noceat aut *om. P* *ut *(a er.) B* 2 oderam *P* 3 adficerit *S* fugarent *R* 5 iis *R, in ras. P*^{3}, his *BHSP*^{1}*V* immortale *(e ex* ii *m. 1?)* emunierit *B* inexpugnabiles muros *H* 6 per^{i} *H*^{2} et *om. H* persequuntur *HSP* 7 profecto si] profectos *HV* si *(i in ras. ex* o *uel* a *m. 2) B* uicibus *H*, uicimus *P*^{2} 8 enim *om. V* hanc ueram esse *H* 10 ac subactos *om. P* caedere *(c add. m. 2) H*, cadere *S* cogit] nouit *V* 11 refelluntur *B*^{1} *(corr. B*^{3}*) V* 12 quos si *RV* et malos esse^{i} *H*^{2} non eunt *del. P*^{3} quod *H* 13 ut *om. V* esse *om. S* deos alios *in mg. H*^{2} daemones *BHV*^{2} exponunt *S* 14 differentias *S* 15 excreandum *(e s. l. m. 2) sic S* 16 sint *om. H* necessitate *S*, necessita *H* *supra* quatenus *add.* ł quomodo *R*^{2} 17 decerneremus *R*^{1}, re *del. R*^{2}, discerneremus *V* 18 cultusque *B* non *add. Volkmannus, obseru. misc. 1872 pag. 14* 19 daemones — timent aut *om. P* di *H* daemones *B*, daemones** *H*, daemonas *V* 20 aliqui *P* instinctu] insignum *V* et fertur *SV* 21 sanare *om. R*

homines Iuppiter nescit, in Aesculapi uel Apollinis fanum. iubeat utriuslibet sacerdos dei sui nomine ut nocens ille spiritus excedat ex homine: nullo id pacto fieri potest. quae 13 igitur uis deorum est, si subiectos sibi daemonas non habent? at uero idem daemones adiurati per nomen dei ueri protinus fugiunt. quae ratio est ut Christum timeant, Iouem non 14 timeant, nisi quod idem sunt daemones quos uulgus deos esse opinatur? denique si constituantur in medio et is quem constat incursum daemonis perpeti et Delphici Apollinis uates, eodem modo dei nomen horrebunt et tam celeriter excedet de uate suo Apollo quam ex homine spiritus ille daemonicus et adiurato fugatoque deo suo uates in perpetuum conticescet. ergo idem sunt daemones quos fatentur execrandos esse, idem dii, quibus supplicant. si nobis credendum 15 esse non putant, credant Homero, qui summum illum Iouem daemonibus adgregauit, sed et aliis poetis ac philosophis, qui eosdem modo daemonas, modo deos nuncupant, quorum alterum uerum, alterum falsum est. illi enim nequissimi spiritus ubi 16 adiurantur, ibi se daemonas confitentur, ubi coluntur, ibi se deos mentiuntur, ut errores hominibus immittant et auocent a ueri dei notione, per quam solam potest mors aeterna uitari. idem sunt qui deiciendi hominis causa uarios sibi cultus 17

EPITOME 15—17] c. 46, 8 quos — negant.
AUCTORES 15 Homero] Il. A 222.

BRHSPV] 1 aesculapi (esc- *V*) B^1HP^1V, aesculapiꝰ B^3P^3, aesculapii (esc- *S*) *RS* fanum] templum *V* 2 utriusquelibet $B^{ar}HV$ ut nocens — homine *in inf. mg.* P^2 4 eorum *V* si *om. V* subiectus *V* daemones *BP*, daemon*as (i *er.*) *H*, daemonạs *V* 6 Iouem] iouem autem *V* ⌜demones⌝ P^2 quod *H* uulgo *R* 8 opinantur *R* denique *om. R* si* (c *er. in B, litt. incerta er. in V*) *BV*, si⌝ H^2 quae P^1, *corr.* P^3 9 incessum *P* delfiti *V* 10 nomen dei *V* tamen *RH* 11 excedent *V* daemoniacus *S* 12 perpetuo *V* 13 contiticiscet *sic R*, contitescit (e *ex* i *m. 3*) *P*, uatescit *V* fatetur *R* 17 modo *om. S* daemones *V* quorum alterum uerum *om. R* quorum — falsum] quarum (*sic*) alterutrum falsum *V* alteri P^1, *corr.* P^3 18 ibi *ras. ex* ubi *B* 19 daemones *H*, daemonạs (*corr. m. 2?*) *V* 20 ut errores] terrores *S*, errores *ras. ex* erroribus *B* ad P^1, d *del.* P^3 21 dei ueri *PV* 22 homines (*sic*) deiciendi *P*

per diuersa regionum condiderunt, mentitis tamen adsumptisque nominibus ut fallerent. nam quia diuinitatem per se ipsos adfectare non poterant, adsciuerunt sibi nomina potentium re-
18 gum, sub quorum titulis honores sibi deorum uindicarent. qui error discuti potest et in lucem ueritas protrahi. nam si quis studet altius inquirere, congreget eos quibus peritia est ciere ab inferis animas. euocent Iouem Neptunum Volcanum Mercurium Apollinem patremque omnium Saturnum: respondebunt ab inferis omnes et interrogati loquentur et de se ac deo fate-
19 buntur. post haec euocent Christum: non aderit, non adpa-
20 rebit, quia non amplius quam biduo aput inferos fuit. quid hac probatione certius proferri potest? ego uero non dubito quin ad ueritatem Trismegistus hac aliqua ratione peruenerit, qui de deo patre omnia, de filio locutus est multa quae diuinis continentur arcanis.

1 28. Quae cum ita se habeant ut ostendimus, apparet nullam aliam spem uitae homini esse propositam, nisi abiectis uanitatibus et errore miserabili deum cognoscat et deo seruiat, nisi huic temporali renuntiet uitae ac se rudimentis iustitiae
2 ad cultum uerae religionis instituat. hac enim condicione gignimur, ut generanti nos deo iusta et debita obsequia prae-

EPITOME 16—389, 1] c. 44, 1; 47, 1. 20—389, 2] c. 64, 4 s.

BRHSPV] 1 per diuersa regionum *RSP*, per diuersa religionum *B*, per diuersam regionem *H*, peruersa regionum *V* considerent *(corr. m. 2) sic V* absumptisque hominibus *H* 2 nam quia] namq; *(i. e.* -que*) S* 3 adfectari B^1, *corr.* B^3 nomina *ex* omnia *ut uid.* P^3 4 titulos *R* 5 potest] non potest *B* et *om. P* ueritas *RP*, ueritatis *BHSV; cf. Epit. praef. § 4* 6 studeat *H* ciere] uere *S* 7 uolcanum B^1, uulcanum B^3 *cum cett., nisi quod* ca *in ras. P* 8 patrem *V* respondebunt *bis V* 9 ab *om. V* et de se — fatebuntur *in mg. H* deo] de deo *R*, deos *V* 10 euocet *B*, uocent *HV* adparebit] apparebit illis *H* 11 quid hac] qui hęc *S* 12 inferri *V* 13 quin] quã *V* hamc B^3, *om. R*, hoc *H* 14 de deo — de *om. P* omnia de] omnium ac *B* multaque *HS* 15 acarnis *(*r *et* h *add. m. 2) sic S* 16 ut *P*$^{2?}$ 17 hominũ R^2, hominis *H* propositum *S* nisi] nisi *(ex* nesi S^2*)* ut *SP* 19 iustitiae/// *(1 uel 2 litt. eras.) B* 20 ad cultum] et *ex* cum *ut uid.* B^3 ha*c *(*e *er.) R* 21 gignuntur *H* generati *B* et *om. H*

beamus, hunc solum nouerimus, hunc sequamur. hoc uinculo 3
pietatis obstricti deo et religati sumus: unde ipsa religio nomen
accepit, non ut Cicero interpretatus est a relegendo, qui libro
de natura deorum secundo ita dixit: non enim philosophi 4
solum, uerum etiam maiores nostri superstitionem a
religione separauerunt. nam qui totos dies precabantur
et immolabant, ut sibi sui liberi superstites essent,
superstitiosi sunt appellati, qui autem omnia quae 5
ad cultum deorum pertinerent, retractarent et tam-
quam relegerent, ii sunt dicti religiosi ex relegendo,
tamquam ex eligendo elegantes, ex diligendo diligentes,
ex intellegendo intellegentes. his enim uerbis omni-
bus inest uis legendi eadem quae in religioso. ita fac-
tum est in superstitioso et religioso alterum uitii no-
men, alterum laudis. haec interpretatio quam inepta sit, 6
ex re ipsa licet noscere. nam si in isdem diis colendis et super-
stitio et religio uersatur, exigua uel potius nulla distantia est.

AUCTORES 4] II 28, 71 s.

EXPILATORES § 3—13] cf. Augustin. de uera relig. c. 113, uol. I 788 B Maur.: religet ergo nos religio uni omnipotenti deo (cf. tamen retract. I 13, 9; de ciuit. dei X 3; IV 30); Isidor. orig. VIII 2, 2; de differ. uerb. 486 (uinculo seruiendi, cf. Lact. § 3; 12 uinculo — seruire).

BRHSPV] 1 noueris *S* 2 et] *2 litt. eras. B, om. P* obligati *B* 3 est *om. H* relegando *H* quo *V* 4 de *om. V* 5 solum *om. B* etiam] etạm *(exp. m. 3) P* nostriṣ *(exp. m. 3) P* 6 seperauerunt *V* dies *ex* deos B^3 7 immolant *H* sibi sui *BRSP cum codd. Cic.*, sui sibi *HV* superstites*** S^2 superstites essent *om. H* 8 superstitio'si' B^3 appellati] appellati, quod nomen patuit postea latius *Cic.* 9 pertinent *H* retractarent *om. P;* diligenter retractarent *Cic.* 10 ii *R*, hi *BSHV*, hii *P; om. codd. Cic.* religiosi* *B* relegendo *HSV*, legendo *B*, religendo *R*, ṛelegendo *(exp. m. 3) P* 11 tamquam ex eligendo *om. P* eligendo *BS*, religando *R*, elegendo *HV* eligantes *(i s. l. P) SP* ex] et ex *S*, et *V* diligendo *BHPV*, elegendo *R*, deligendo *S* tamquam — diligentes] *alia uarie Cic. codd. et edd.* 12 ex *om. RS* ex intellegendo intellegentes *om. V* intellegendo *ex* intellegentes *S* uerbis] in uerbis *Cic.* 13 legendi] relegendi *H* eademque *(-q' S, -q; V) SV* 14 est] est ut *H*, esse *V* alterutrum *V* 16 nam 's'i'inh'isdem *(s s. l. m. 1,* inh *s. l. m. 3) B* in *om.* HP^1, *s. l.* P^2V dis SP^1, *corr.* P^2 17 religioso *V* uel] et *P*

7 quid enim mihi adferet causae cur precari pro salute filiorum semel religiosi et idem decies facere superstitiosi esse hominis arbitretur? si enim semel facere optimum est, quanto magis saepius? si hora prima, ergo et toto die, si una hostia placabilis, placabiliores utique hostiae plures, quia multiplicata obsequia
8 demerentur potius quam offendunt. non enim nobis odiosi uidentur ii famuli qui adsidui et frequentes ad obsequium fuerint, sed magis cari. cur igitur sit in culpa et nomen reprehensibile suscipiat qui aut filios suos magis diligit aut deos
9 magis honorat, laudetur autem qui minus? quod argumentum etiam ex contrario ualet. si enim totos dies precari et immolare criminis est, ergo et semel; si superstites filios subinde optare uitiosum est, superstitiosus igitur et ille qui etiam raro id optauerit. aut cur uitii nomen sit ex eo tractum quo
10 nihil honestius, nihil iustius optari potest? nam quod ait religiosos a relegendo appellatos qui retractent ea diligenter quae ad cultum deorum pertineant, cur ergo illi qui hoc saepe in die faciant religiosorum nomen amittant, cum multo utique diligentius ex adsiduitate ipsa relegant ea quibus
11 dii coluntur? quid ergo est? nimirum religio ueri cultus est, superstitio falsi. et omnino quid colas interest, non quemadmodum colas aut quid precere. sed quia deorum cultores

BRHSPV] 1 enim *om. B* 3 arbitrentur *P* 4 ora *BH* ergo *om. B* tota *BSPV* ostia *H (pariter 5)* V^{ac} 5 plurimae *V* qui *H* multis placa⌜ta⌝ H^2 obsequii *V* 6 de⌜ũ⌝merentur R^2 offendant *H* 7 ii *R*, hi *BHSV*, hiị *(exp. m. 3) P* famuli *in ras. ex 2 uel 3 litt.* B^3 8 sit] si *P* in culpa et] culpae *V* omen *P* 9 accipiat *H* diligat *B* *eos (d *er.) B* 10 magis] satis *P;* satius *Volkmannus, obseru. misc. 1872 pag. 14; an* saepius? 11 si *om. V* totus *(sic)* enim *V* prae///cari *(1 uel 2 litt. eras.) H* immolari *V* 12 est *om. B* superstitiosi *H*, supersticio⌜si⌝ filios subinde ** *(uł ? er.)* optare uitiosum *in inf. mg. add.* P^2 13 est *om. P* et *om. B*, est *H*, est et *P* 14 uitii *(pr.* i *ex* a *m. 3,* i *final. erasum restituit m. 3) B* tracṭạtum *(exp. m. 3) P* quod *V* 15 nihil iustius *om. R* religioso⌜s⌝ H^2 16 relegendo *(*o *in ras. ex* a *? m. 2) B* 17 pertinent *H* ergo *om. P* illi] et illi *BRHV, fort. ex 13* 18 qui *om. V* faciunt *(*un *in ras. ex* a *et litt. incerta* B^3*) BH* amitt⌜a⌝nt H^2, admittant *V* 19 itaque *B* 20 colantur *B* est ergo *H* es⌜t⌝ P^3 mirum *H*, mimirum *V* 21 est] est et *H* quod *V* 22 praece**re *(*de *er.) B*, preceris *H*, praecare *V*

religiosos se putant, cum sint superstitiosi, nec religionem possunt a superstitione discernere nec significantiam nominum exprimere. diximus nomen religionis a uinculo pietatis esse 12
deductum, quod hominem sibi deus religauerit et pietate constrinxerit, quia seruire nos ei ut domino et obsequi ut patri necesse est. eo melius ergo id nomen Lucretius interpretatus 13
est, qui ait religionum se nodos soluere. superstitiosi autem uocantur non qui filios superstites optant — omnes enim optamus —, sed aut ii qui superstitem memoriam defunctorum colunt aut qui parentibus suis superstites colebant imagines eorum domi tamquam deos penates. nam qui nouos sibi 14
ritus adsumebant, ut deorum uice mortuos honorarent quos ex hominibus in caelum receptos putabant, hos superstitiosos uocabant, eos uero qui publicos et antiquos deos colerent, reli- 15
giosos nominabant. unde Vergilius:

uana superstitio ueterumque ignara deorum.

sed cum ueteres quoque deos inueniamus eodem modo con- 16
secratos esse post obitum, superstitiosi ergo qui multos ac falsos deos colunt, nos autem religiosi qui uni et uero deo supplicamus.

29. Fortasse quaerat aliquis quomodo, cum deum nos unum 1
colere dicamus, duos tamen esse adseueremus, deum patrem et deum filium. quae adseueratio plerosque in maximum in-

EPITOME c. 29] c. 44, 2—5. 21—392, 11] c. 44, 4.
AUCTORES 7] I 932. 16] Aen. VIII 187.

BRHSPV(—21)] 1 superstitiosi nec] superstites in haec *V* 2 a* (b *er.*) *H*, ad *V* significantia hominum *V* 3 auinculo *ras. ex* auunculo *P*, ab incola *V* 4 relegauerit *V* 5 qu͡ia *B*³ serui͡re *B*² nos ser͡uire *V*² 6 est *om. H* Lucretius *om. P*, *pro* Lucretius *hoc* necesse est *V* 7 est *om. BH* dissoluere *R*; exsoluere *Lucr.* autem] tamen *R* 8 filios] filios suos *P* 9 ii *R*, hi *BSHV*, hii *P* 10 superstitibus *P* 11 *post* penates *repetit* colebant *H* 12 adsumebat *V* ut in deorum uicem *P* uicē (~ *er.*) *H* 13 raptos *B* 14 et] ut *V* 15 uirgilius *SV* 16 ueterum͡q: *P*³ 18 superstitiosos *S* ac] et *H* 19 ueri *V* 21 fortasse quaerat — sine patre generari *(p. 392, 7) om. V* qu*ęrat (i *er.*, ˛ *add. m. 3) P* ͡dm̃͡ *R*² 22 duos] deos *B*¹, *corr. B*³ esse *om. P* 23 inpegit (imp- *P) BP*

2 pingit errorem. quibus cum probabilia uideantur esse quae
dicimus, in hoc uno labare nos arbitrantur, quod et alterum
et mortalem deum fateamur. de mortalitate iam diximus:
3 nunc de unitate doceamus. cum dicimus deum patrem et
deum filium, non diuersum dicimus nec utrumque secernimus,
quia nec pater a filio potest nec filius a patre secerni, siquidem
nec pater sine filio nuncupari nec filius potest sine patre gene-
4 rari. cum igitur et pater filium faciat et filius patrem, una
utrique mens, unus spiritus, una substantia est: sed ille quasi
exuberans fons est, hic tamquam defluens ex eo riuus, ille
5 tamquam sol, hic quasi radius ex sole porrectus. qui quoniam
summo patri et fidelis et carus est, non separatur, sicut nec
riuus a fonte nec radius a sole, quia et aqua fontis in riuo
est et solis lumen in radio; aeque nec uox ab ore seiungi nec
6 uirtus aut manus a corpore diuelli potest. cum igitur a pro-
phetis idem manus dei et uirtus et sermo dicatur, utique nulla
discretio est, quia et lingua, sermonis ministra, et manus, in
7 qua est uirtus, indiuiduae sunt corporis portiones. propiore
uti exemplo libet. cum quis habet filium quem unice diligat,
qui tamen sit in domo et in manu patris, licet ei nomen domini
potestatemque concedat, ciuili tamen iure et domus una et

AUCTORES 8—14] cf. Tertull. Apolog. 21 (I pag. 198 s.): hunc ex deo — sed extenditur. 16 manus] cf. Cyprian. pag. 65, 12.

BRHSPV(ab 8)] 2 laborare B^1, labere *corr.* B^2, labore *HS*, labere P^1, *corr.* P^3 nos *om. H* et] hęc P^1, hunc *s. l. corr.* P^3 3 et *om. H* 4 docemus *B* 5 non] nec *H* 6 pater a filio] pater esse sine filio *P* a patre secerni — nec filius *om. P* 8 *a* cum igitur *denuo incipit cod. V (cf. pag. 391, 21)* et *(ante* pater*) om. BV* patrem] fiat *V* 9 utri *B*, utrimque *H*, utrisque *V* *uerba* sed ille quasi exuberans — corporis portiones *(18) om.* B^1, *in inf. mg. add.* B^3 10 hic] et hic *B (i. e.* B^3*)* 11 sol — radius ex *om. P* quasi] tamquam *V* ex *RH*, a *B (i. e.* B^3*) SV, om. P; cf. Tertull.* cum radius ex sole porrigitur porrectus S^2 12 separat *V* *post* separatur *fort.* ab eo *excidit* sicut *P, om. cett.* 13 quia] qui et *H* 15 ꝙ *(ante* corpore*)* P^3 a *(ante* prophetis*) om. V* 16 manus dei idem *V* dicitur *H* 17 ministra] ministra est *SV* 18 uirtus est *V* diuiduae *P* propriore *BHP* 19 ut *V* 20 ei] et *V* 21 ciuili tamen] ciuilitaten *V* iure] iudae *H* domo *V*

unus dominus nominatur. sic hic mundus una dei domus est 8
et filius ac pater, qui unanimes incolunt mundum, deus unus,
quia et unus est tamquam duo et duo tamquam unus. neque 9
id mirum, cum et filius sit in patre, quia pater diligit filium,
et pater in filio, quia uoluntati patris fideliter paret, nec um-
quam faciat aut fecerit nisi quod pater aut uoluit aut iussit.
denique unum deum esse tam patrem quam filium Esaias in 10
illo exemplo quod superius posuimus ostendit, cum diceret:
adorabunt te et in te precabuntur: quoniam in te
deus est, et non est deus alius praeter te. sed et alio
loco similiter ait: sic dicit deus rex Israhel et qui eruit
eum deus aeternus: ego primus et ego nouissimus et
praeter me non est deus. cum duas personas propo- 11
suisset, dei regis, id est Christi, et dei patris, qui eum post
passionem ab inferis excitauit, sicut ostendisse diximus Osee
prophetam qui ait: et de manu inferorum eruam eum,
tamen ad utramque personam referens intulit: et praeter me
non est deus, cum posset dicere 'praeter nos': sed fas non
erat plurali numero separationem tantae necessitudinis fieri.
unus est enim, solus, liber, deus summus, carens origine, quia 12

EPITOME 2—6] c. 44, 4. 7—19] cf. c. 44, 3 prophetas. 20—394, 5] c. 44, 4.

AUCTORES 1 s.] Minuc. Fel. 33, 1 (pag. 47, 11). 9] Is. 45, 14; superius: pag. 317, 10. 11] Is. 44, 6. 16] Os. 13, 14; diximus: pag. 363, 5.

BRHSPV] 1 hic *om. H* mundus] domus *V* 2 et *B*³, aut *V* ac] aut *V* unianimes *BV* unus] unus est* *S* 3 qui *P* et *om. H* est *om. S* 4 in patre] pater *H*, in patrem *V* dicit *B*¹, *corr. B*², diliget *V* 5 pater in filio] pater *(*patrem *s. l. corr. m. 2)* diligit filium *(*filius *s. l. corr. m. 2) S* 6 fecerit *R*² aut *(ante* uoluit*) om. P* 7 eseias *BR*¹, *alt.* e *in* a *corr. R*² 8 possuimus *R* 9 et in te precabuntur *om. V* deprecabuntur *B* 10 deus alius *SP*, alius deus *BRHV; cf. pag. 317, 11* 11 simpliciter *V* ait *om. RP* dñs dñs *B*³ rex *om. BR* istrahel *B*, isrł *HV*, israel *S* 12 *eum *(*d *er.) B* et *(ante* ego*) om. RP* et *(ante* praeter*) om. P* 14 *post* dei *s. l.* & *R*² 15 Osee] et *P* 16 propheta *S* manu] domo *V* 17 utraque *V* 18 est *om. R* nos] nos non est deus *R* 19 plurali *(*li *in ras. ex* chin *uel* odin *m. 2) B* 20 *post* enim *distinctionem posui;* solus liber *delet Heumannus, quod probabile uidetur Buenemanno* origi*nem *(*o *er.) B*, originē *(*~ *er.) H*, originē *V*

ipse est origo rerum et in eo simul et filius et omnia con-
13 tinentur. quapropter cum mens et uoluntas alterius in altero
sit uel potius una in utroque, merito unus deus uterque appel-
latur, quia quidquid est in patre, ad filium transfluit et quid-
14 quid est in filio, a patre descendit. non potest igitur summus
ille ac singularis deus nisi per filium coli. qui solum patrem
se colere putat, sicut filium non colit ita ne patrem quidem.
15 qui autem filium suscipit et nomen eius gerit, is uero cum
filio simul et patrem colit, quoniam legatus et nuntius et sacer-
dos summi patris est filius. hic templi maximi ianua est, hic
lucis uia, hic dux salutis, hic ostium uitae.

1 30. Sed quoniam multae haereses extiterunt et instinctibus
daemonum populus dei scissus est, determinanda est nobis ueri-
tas breuiter et in suo proprio domicilio conlocanda, ut si quis
aquam uitae cupiet haurire, non ad detritos lacus deferatur
qui non habent uenam, sed uberrimum dei nouerit fontem
2 quo inrigatus perenni luce potiatur. ante omnia scire nos
conuenit et ipsum et legatos eius praedixisse quod plurimae
sectae haberent exsistere quae concordiam sancti corporis rum-
perent, ac monuisse ut summa prudentia caueremus, ne quando
in laqueos et fraudes illius aduersarii nostri cum quo nos luc-

EPITOME 5—10] c. 44, 5.
AUCTORES 14 ss. ut si — potiatur] Ier. 2, 13, cf. Io. 4, 13 s.

BRHSPV] 2 cum] non R^1 uolun*tas *(p er.)* B alterius in altero sit] alterius *(ius in ras. ex* um *? m. 3)* in, *tum* filio sit *erasum et post finem uersus* filius patre *erasum, quod add. m. 2; sequitur* altero *(¯ s. l. er.,* o *in ras. m. 3)* sit *(¯ er.)* B 3 merito — uterque *om.* P 5 est *om.* HP 6 ille *om.* S coli qui — sicut filium *om.* P 7 colere se R nec H quidem] quidem colit V 9 et *ante* sacerdos] ac P 10 est] & *(s m. 3)* P *post* maximi *erasit* item B 12 quoniam] tamen quia R, tamen quoniam H multi B^1, *corr.* B^2 haereses *(tert. e ex i m. 2)* R instin&ibus *(corr. m. 2)* P 13 dei scissus] discissum P; *an* dei discissus *scribendum?* 14 breuiter *om.* H collocanda* (n *er.)* S 15 cupit aurire H 16 habent *(n ex* a *m. 2)* S uenam *(exp. m. 3)* P 17 inrigatur V nos non *(exp. m. 3)* P 18 quo R 19 sectae] secte et hereses H haberent *om.* V concordia V corporis B^3 20 ac monuisse *om.* H prouidentia $B^{ar}P$ 21 aduersari V quo* *(s er.)* P deus luctari S, dī luctari V

tari deus uoluit incideremus; tum dedisse certa mandata, 3
quae in perpetuum custodire debemus: quorum plerique immemores deserto itinere caelesti uias sibi deuias per anfractus et praecipitia condiderunt, per quas partem plebis incautam et simplicem ad tenebras mortemque deducerent. quod quatenus acciderit exponam. fuerunt quidam nostrorum uel minus sta- 4
bilita fide uel minus docti uel minus cauti, qui discidium facerent unitatis et ecclesiam dissiparent. sed ii quorum fides fuit 5
lubrica, cum deum nosse se et colere simularent, augendis opibus et honori studentes adfectabant maximum sacerdotium. et a potioribus uicti secedere cum suffragatoribus suis maluerunt quam eos ferre praepositos quibus concupierant ipsi ante praeponi. quidam uero non satis caelestibus litteris eruditi 6
cum ueritatis accusatoribus respondere non possent, obicientibus uel inpossibile uel incongruens esse ut deus in uterum se mulieris includeret nec caelestem illam maiestatem ad tantam infirmitatem potuisse deduci, ut hominibus contemtui derisui contumeliae ludibrio esset, postremo etiam cruciamenta perferret atque exsecrabili patibulo figeretur, quae omnia cum ne- 7
que ingenio neque doctrina defendere ac refutare possent — nec enim uim rationemque penitus peruidebant —, deprauati sunt ab itinere recto et caelestes litteras corruperunt, ut nouam sibi doctrinam sine ulla radice ac stabilitate conponerent. non- 8
nulli autem falsorum prophetarum uaticinio inlecti, de quibus

BRHSPV] 1 incideremus *(alt.* e *ex* i *m. 2) R* tunc *H* 2 quae] q *(i. e.* quod) *S* debe remus *(*re *add. m. 2) B* ĩ memores *B* 3 itenere *V* diuias *H* amfractus *B*[1] *(corr. B*[2]*), part. ras. ex* enufractus *P*[3] 4 quã *HS*[1], *part. ras. corr. S*[2], quam *(corr. m. 3) P* plebem *H* 7 fidem *(exp. m. 3) P* uel minus cauti uel minus docti *H* docte *(*e *ex* i*) B*[2] uel minus *om. B* 8 et *om. BV* ecclesias *P* ii *R*, hi *BSHV*, hii *(exp. m. 3) P* 9 se *om. V* similarent *V* augendis] aud̃is *S* 12 quam] nam *B*[1], nec *B*[2] praepositos *(*ae *ex* o *? m. 2) B* concupierunt *H* 14 cur *V* 15 mulieris se *B* se *om. P* mulieris *(alt.* i *ex* e *m. 3) P* 16 incluserit *R*, includeretur *P*[3] ad tantam infirmitatem *om. R* ad] ac *H* 17 posse *H* contemtui *(*i *in ras. ex* e *? m. 2) B* 18 contumelio *S, om. P* ludibrio *(*e *add. m. 2,* t *m. 3) P* esse *V* 20 defendere *B*[2] reluctare *H* 21 uim *B*[3] rationemque *B*[3] 22 caelestis *P*

et ueri prophetae et ipse praedixerat, exciderunt a doctrina dei
9 et traditionem ueram reliquerunt. sed illi omnes daemonicis
fraudibus inretiti, quas prospicere et cauere debuerant, diuinum
10 nomen et cultum per inprudentiam perdiderunt. cum enim
Phryges aut Nouatiani aut Valentiniani aut Marcionitae aut An-
thropiani seu quilibet alii nominantur, Christiani esse desie-
runt, qui Christi nomine amisso humana et externa uocabula
11 induerunt. sola igitur catholica ecclesia est quae uerum cul-
tum retinet. hic est fons ueritatis, hoc domicilium fidei, hoc
templum dei: quo si quis non intrauerit uel a quo si quis
exierit, a spe uitae ac salutis alienus est. neminem sibi opor-
12 tet pertinaci concertatione blandiri. agitur enim de uita et
salute: cui nisi caute ac diligenter consulatur, amissa et ex-
13 tincta erit. sed tamen quia singuli quique coetus haereticorum se potissimum Christianos et suam esse catholicam ecclesiam putant, sciendum est illam esse ueram in qua est confessio et paenitentia, quae peccata et uulnera quibus sub-
14 iecta est inbecillitas carnis salubriter curat. haec interim paucis admonendi gratia rettuli, ne quis errorem fugere cupiens maiore inplicetur errore, dum penetrale ueritatis ignorat: postea plenius et uberius contra omnes mendaciorum sectas proprio separatoque opere pugnabimus.

BRHSPV] 1 et *(ante* ueri*) om. H* ipsi *(alt.* i *in* e *corr. S^2) SV,* ipse *(*e *ex* a *m. 3) P; an* Christus *uel* Christus ipse *scribendum?* praedixerant *V* 2 daemonum *B,* daemones *(*es *del. et corr. m. 1?) S* 3 inpetiti *sic V* 5 phryges *R,* frũges *B,* friges *HSP,* fryges *V* donatiani *P^3,* nouati *V* ualentiniani *B^3,* ualentiani *HV* martionitae *S,* marcianitae *P* anthropiani *R,* antropiani *BSPV,* antropiani aut arriani *H* 6 aliqui *H* desiuerunt *V* 7 qui] hi qui *H* nomen *V* humano *B^1,* humanũ *B^2, om. V* externũ uocabulũ *(duo* ũ *in ras. ex* o *? m. 2) B* 8 catolica *B* 9 fons *P^2* 10 quod *BS edd.* non] uel *V* 11 ab spe *H* salutis] salutis aeternae *V* nemin(e)m *B* oportet sibi *H* 12 et] ac *V* 13 cautae *H* consolatur *V* admissa *H* 14 erit] est *R* quia] quoniam *R* quoque *V* 15 cristianos *B* chatolicam *R* aeclesiam catholicam *B* 17 quibus] qui *V* 20 maiorẽ *H,* maiori *S* inplicetur] ////cupetur *sic V* errorẽ *H* penetralem *S* 21 uberius *RH,* uerius *BSPV edd.; ad exempla locutionis* plenius et uberius *a Buenemanno conlata adde Cyprian. epist. LV 30 (pag. 648, 1), quem Lact. hic imitatur:* haec interim, frater carissime,

Sequitur ut quoniam satis de religione uera et sapientia lo- 15
cuti sumus, in proximo libro de iustitia disseramus.

pauca de multis quantum potui breuiter decucurri . . . si autem tibi ueniendi ad nos opportunitas et facultas fuerit, . . . uberius ac plenius quae in salutarem concordiam faciant tractare poterimus; *epist. LXIII 8 (pag. 707, 12)* plenius et uberius; *Arnob. VI 11 (pag. 223, 3)* quae prima in parte paulo plenius dicta sunt et scripto uberiore prolata; *cf. etiam Lact. I 1, 22* doctrinae uberrimum ac plenissimum fontem 22 pugnauimus *V*

BRHSPV] 1 satis^{s} *R*^{2} L · CAELI FIRMIANI LACTANTI DE VERA SAPIENTIA ET RELIGIONE LIBER · IIII · EXP · INC · DE · IVSTITIA LIBER V · LEGENTI VITA IN CRISTO *(sic)* IESVM DN̄M NOSTRVM *B;* CAELI FIRMIANI INSTITVTIONVM DIVINARVM LIB̄ · IIII · EXPL̄ · V · N · II · DCCC · *(cf. subscriptionem libri III)* INCP̄T · LIB̄ · V · DE IVSTITIA *R;* FIRMIANI LACTANTI DE RELIGIONE *(*RELEGIONE *M)* VERA ET VERA SAPIENTIA LIBER · IIII · EXPL̄T · INCP̄T · LIB̄ · V · DE IVSTITIA · FELICITER · *HM, nisi quod alia quaedam compendia scripturae in M;* DE VERA SAPIENTIA ET RELIGIONE LIBER QVARTVS EXPLICIT · INCIP̄ LIB̄ QVINTVS DE IVSTITIA *(*DE IVSTITIA · LIB̄ · *V) PVS, sed alia quaedam compendia in VS et omnia litteris minusculis scripta in S*

LIBER V

DE IVSTITIA.

1 1. Non est aput me dubium quin hoc opus nostrum, quo singularis ille rerum conditor et huius inmensi rector adseritur, si quis attigerit ex istis inepte religiosis, ut sunt nimia superstitione inpatientes, insectetur etiam maledictis et uix lecto fortasse principio adfligat proiciat exsecretur seque inexpiabili scelere contaminari atque adstringi putet, si haec aut legat pa-
2 tienter aut audiat. ab hoc tamen si fieri potest humanitatis iure postulamus, ut non prius damnet quam uniuersa cognouerit. nam si sacrilegis et proditoribus et ueneficis potestas defendendi sui datur nec praedamnari quemquam incognita causa licet, non iniuste petere uidemur, ut si quis erit ille qui inciderit in haec, si leget, perlegat, si audiet, sententiam dif-
3 ferat in extremum. sed noui hominum pertinaciam: numquam inpetrabimus. timent enim ne a nobis reuicti manus
4 dare aliquando clamante ipsa ueritate cogantur. obstrepunt igitur et intercedunt, ne audiant, et oculos suos opprimunt, ne

EPITOME 3—9. 12—399, 15] c. 47, 2—4.

AUCTORES § 2—6] Tertull. Apolog. c. 1 (I pag. 113 s.); unum gestit — cessant et odisse; cf. Minuc. Fel. c. 27, 8.

EXPILATORES § 1. 3 s.] cf. Saluian. de gub. dei V § 20.

BRHSPV] 3 *post* dubium *hoc* constantine imp̃. *RS*, constantine imperator maxime *V; cf. Prolegomena* quiin *H* 4 ille *bis V* inmensi] mentis *H* 5 attigerit (at *in ras. ex* ob *? m. 3) B*, attingerit *H* ex istis] existit *S* in*epte* *B*³, ineptis *R* ineptae religionis *HS* ut] et *B*¹, *corr. B*³ su*nt *ex* sus *ut uid.* (nt *in ras. m. 3) B*, sint *V*ᵃᶜ 6 im*patientes *R*² insectẽtur *(~ m. 3) B*, insectatur *H* ut (et *B*¹) *B*³ 7 adfligat *V* inexplebili *B*¹, *corr. B*³, inexpia**bili (a *in ras. m. 1 ?) S*, inexpiabilis *P* 9 ob *P* 11 si] etsi *H* benefic*is (i *er.) B*, ueneficiis *P* 12 defen-dendi sui *B*² d*atur (e *er.) B* incognita causa licet non *om. P* 13 iuste *V* fuerit *B* 14 legæt *P* et perlegat *H* audiat *H*, audiæt (e *ex* a) *V* 17 dare (a *ex* e *m. 3) P* 18 intercidunt *H*

lumen uideant quod offerimus: quo plane ipsi diffidentiam suae perditae rationis ostendunt, cum neque cognoscere neque congredi audent, quia sciunt se facile superari. et idcirco disceptatione sublata

pellitur e medio sapientia, ui geritur res,

ut ait Ennius. et quia student damnare tamquam nocentes quos utique sciunt innocentes, constare de ipsa innocentia nolunt: quasi uero maior iniquitas sit probatam innocentiam damnasse quam inauditam. sed ut dixi uerentur, ne si audierint, damnare non possint, et ideo cultores dei summi hoc est iustos homines torquent interficiunt exterminant. nec causas odiorum reddere ipsi possunt qui tam uehementer oderunt: quia ipsi errant, irascuntur iis qui ueram uiam secuntur, et cum corrigere se possint, errores suos insuper crudelibus factis coaceruant, innocentium cruore maculantur et dicatas deo mentes euisceratis corporibus extorquent. cum talibus nunc congredi et disputare contendimus, hos ad ueritatem ab inepta persuasione traducere, qui sanguinem facilius hauserint quam uerba iustorum. quid igitur? operamne perdemus? minime. nam si lucrari hos a morte, ad quam concitatissime

AUCTORES 5] Enn. ann. 272.

EXPILATORES 10—16] Lucifer Calar., Moriendum esse pro dei filio c. 2 (pag. 286, 21—26): dicatos deo homines torques interficis exterminas — mentes euisceratis corporibus extorquens.

BRHSPV] 1 offerimus] offendunt B^1, *in ras. corr.* B^3 quod *BHSV* diffidentia *BH* sui *H* 3 audeant *BH* et *om. H* 5 sapientiae *P* ui] cui *B* res *om. H* 7 cumstare *V* ipsorum *Heumannus* 8 uero] uestra B^1, uestro B^3 9 ne si] nisi *H* 10 possint] audeant possint *R*, possunt *V* 11 hoc est] aut *H* 12 causas H^2 13 quia] quam *B* errant V^2 iis *R*, his *BHSV*, his *P* uiam ueram *P* sequuntur *HSP* 14 se ipsi *R*, se *(exp. m. 2) V;* cum . . . corrigere te possis *Lucifer* possent *(e ex i)* R^2 15 cognitagerunt B^1, co****acerbant B^3, coacerbant *H* 16 euisceratis B^2, deuisceratis *V* 17 nunc congredi et] non concredunt, H^2 hos] nec *H* ueritatem R^2 18 in*epta *(e er.) B* transducere *H* *post* traducere *s. l.* cupimus R^2 sansuinem *H*, sanguine *P* auserint *P* 19 perdamus B^1, *corr.* B^3, perderemus *V* 20 si] nec *Heumannus*

tendunt, non potuerimus, si ab illo itinere deuio ad uitam lucemque reuocare, quoniam ipsi saluti suae repugnant, nostros tamen confirmabimus, quorum non est stabilis ac solidis radicibus fundata et fixa sententia. nutant enim plurimi ac maxime
10 qui litterarum aliquid attigerunt. nam et in hoc philosophi et oratores et poetae perniciosi sunt, quod incautos animos facile inretire possunt suauitate sermonis et carminum dulci mo-
11 dulatione currentium. ob eamque causam uolui sapientiam cum religione coniungere, ne quid studiosis inanis illa doctrina possit officere, ut iam scientia litterarum non modo nihil noceat religioni atque iustitiae, sed etiam prosit quam plurimum, si is qui eas didicerit, sit in uirtutibus instructior, in ueritate
12 sapientior. praeterea etiamsi nulli alii, nobis certe proderit: delectabit se conscientia, gaudebitque mens in ueritatis se luce uersari, quod est animae pabulum incredibili quadam iucundi-
13 tate perfusum. uerum non est desperandum, fortasse non canimus surdis. nec enim tam in malo statu res est, ut desint sanae mentes, quibus et ueritas placeat et monstratum

AUCTORES 16] Verg. Buc. X 8.

BRHSPV] 1 uitam] uitam dirigere *B* 2 lucemque *B*³ inuocare *B*¹, *in ras. corr. B*³, reuocari *H* *post* reuocare *s. l.* non ualemus *R*² saluti* *(*s *er.) H* saluti suae repugnant] salutis uere pugnant *V*¹ 3 confortabimus *B, sed uox frequens illa aetate (cf. locos Vulgatae ap. Roenschium, Itala u. Vulg. pag. 185) ab interpolatore inducta uidetur* non *om. P* 4 fida *H* mutant — attigerunt *om. P* 5 adierunt *B*, attigerunt *H*², atti*gerunt *(*n *er.) S*, adtingerunt *V* in hoc et *Heumannus* in *om. V* 7 uanitate *V* moderatione *B*¹, *in ras. corr. B*³ 8 currentium] curuantur *B*¹, *in ras. corr. B*³, currentium mella sunt haec uenena *(*uenenum *S)* tegentia *(*agentia *S) RS; malim* decurrentium *conl. VI 21, 4; IV 18, 12* 9 coniungere] fungere *V* 10 efficere *B*¹ *(corr. B*³*) S* scientiã *H* non *om. S* 11 religioni *(*i *fin. ex* e *m. 2) R* 12 *uerba* si is — sapientior *eicit Heumannus* in *om. edd.* instructior] strictior *P* in] et in *edd.* 13 sapientior] stientior *sic H* etiamsi] quamsi *B* prodeerit *B* 14 se *om. P* conscientiã *H* gaudebit *P* ueritates *PV* se *om. V* 15 est *S*¹? iocunditate *H*, iuconditate *(*o *ex* u *m. 2 ?) P*, iuconditate *(corr. m. 2) V* 16 u*rum *(*u *m. 3) B* nuncanimus *HV* 17 *post* statu *1 uel 2 litt. eras. H* est] est aut plus inpuris *(*imp- *S)* spiritibus quam sancto licet *RS* 18 et *(ante* ueritas*) om. B*

sibi rectum iter et uideant et sequantur. circumlinatur modo 14
poculum caelesti melle sapientiae, ut possint ab inprudentibus
amara remedia sine offensione potari, dum inliciens prima dul-
cedo acerbitatem saporis asperi sub praetexto suauitatis occultat.
nam haec in primis causa est cur aput sapientes et doctos et 15
principes huius saeculi scriptura sancta fide careat, quod pro-
phetae communi ac simplici sermone ut ad populum sunt locuti.
contemnuntur itaque ab iis qui nihil audire uel legere nisi 16
expolitum ac disertum uolunt nec quicquam haerere animis
eorum potest nisi quod aures blandiore sono mulcet, illa uero
quae sordida uidentur, anilia inepta uulgaria existimantur.
adeo nihil uerum putant nisi quod auditu suaue est, nihil cre- 17
dibile nisi quod potest incutere uoluptatem: nemo rem ueri-
tate ponderat, sed ornatu. non credunt ergo diuinis, quia 18
fuco carent, sed ne illis quidem qui ea interpretantur, quia
sunt et ipsi aut omnino rudes aut certe parum docti. nam
ut plane sint eloquentes, perraro contingit: cuius rei causa in
aperto est. eloquentia enim saeculo seruit, populo se iactare 19
et in rebus malis placere gestit, siquidem ueritatem saepius
expugnare conatur, ut uim suam monstret: opes expetit, hono-
res concupiscit, summum denique gradum dignitatis exposcit.

AUCTORES 1—4] cf. Lucr. I 936 ss.

BRHSPV] 1 rectum] regnum R^1 i*ter (n *er.*) *B*, iter *del.* R^2 iter et] iret *H* circumliniatur *B*, circumlin'atur S^2 2 pabulum *B* caeleste *B*, caelestis *H*, caelestis S^2 sapientiae melle caelesti *P* 3 amara remedia] amare media *P* offensione] ulla offensione *R* potari] amputari *B* 4 aceruitatem B^1V^1, *corr.* B^2V^2, aceruitate *H* asperi] aspensa *H*, *om.* *P* sub praetexto (*b et* to *m. 2*) *P* praetextu (u *ex* o *m. 2 ?*) *S* suauitatis (-is *ex* -es *m. 2*) *R* occultae B^1, *corr.* B^3 6 principis *P* 7 ut *om.* *BP* 8 contempnentur *V* itaque] neque *R* iis *edd.*, his *C* 9 excultum *B* dissertum B^{ar} (*pr.* s *er.*) *P*, dis'sertum V^2, desertum *H* inhaerere (-her- *RH*) *RHV* in animis *H* 10 blandiori *RH* mulget R^1, mulcent *P* 11 uideantur *H* inhia, *in mg.* anilia *m. 1 ?*, *V* 12 ideo *P* ueri *H* auditus uane *V* credibile] credibile est *B* 13 rem] se *S* ueritatẽ (~ *m. 2 ?*) *P* 15 fuco (*f in ras. ex* s *? m. 3*) *B* ea, B^3, eam *RP* 16 et] aut *R* aut *ante* omnino] et *R* docti nam] doctrinam R^1, *s. l.* consecuti *add.* R^2 17 contigit *RP* 18 est eloquentia. eloquentia *S* 20 conatur] uideatur *H* 21 denique] eque *B* gradum] gaudium *P*

20 ergo haec quasi humilia despicit, arcana tamquam contraria
sibi fugit, quippe quae publico gaudeat et multitudinem cele-
21 britatemque desideret: eo fit ut sapientia et ueritas idoneis
praeconibus indigeat. et si qui forte litteratorum se ad eam
22 contulerunt, defensioni eius non suffecerunt. ex iis qui mihi
noti sunt Minucius Felix non ignobilis inter causidicos loci
fuit. huius liber, cui Octauio titulus est, declarat quam ido-
neus ueritatis adsertor esse potuisset, si se totum ad id stu-
23 dium contulisset. Septimius quoque Tertullianus fuit omni
genere litterarum peritus, sed in eloquendo parum facilis et
minus comptus et multum obscurus fuit. ergo ne hic quidem
24 satis celebritatis inuenit. unus igitur praecipuus et clarus
extitit Cyprianus, quoniam et magnam sibi gloriam ex artis
oratoriae professione quaesierat et admodum multa conscripsit
25 in suo genere miranda. erat enim ingenio facili copioso suaui
et, quae sermonis maxima est uirtus, aperto, ut discernere non
queas, utrumne ornatior in eloquendo an felicior in explicando
26 an potentior in persuadendo fuerit. hic tamen placere ultra
uerba sacramentum ignorantibus non potest, quoniam mystica
sunt quae locutus est et ad id praeparata, ut a solis fidelibus
audiantur: denique a doctis huius saeculi, quibus forte scripta

BRHSPV] 1 haec quasi] doctrina si *H* quasi *om. R* 2 fugit quippe quae] fugitque *P* caelebritatem *P* 3 fit *B*² 4 forte *om. R* litteratorum *B* ad eam se *S* 5 eius *om. B* sufficerint *(pr.* i *ex* e *m. 2) H,* sufferunt *P* iis *R,* his *cett.* 6 noti sunt] notist̃ *(*t̃ *add. m. 2) S* ignorabilis *P*¹, ra *del. m. recentiss.* 7 octauus *B*¹, octauo* *B*³ 8 se] uere *P* id *om. BRH* 9 septimius *H*², septim̃ *(i. e.* -mus*) S,* Et septimus *V* tertulianus *RH* omni *(*i *ex* e *m. 2) H* 10 peritus] repletus *ut uid. B*¹, *in ras. corr. B*³ sed] et *H* parum *om. H* 11 minus] nimium *H* et multum et *H* obscurum *P*¹, *corr. P*², obscurus *V*² fuit *delet Heumannus* ergo ne hic quidem] Ne quidem per tot. sed apud doctos non *H* nehic *B*³ 12 celebritatis *(*-is *ex* -es *m. 2) R* unus *P*² 13 et magnam] maximam *H* 14 quaesiebat *V* et *om. B, s. l.* qui *add. B*³ multa] mata (mira) *sic V* 15 enim] cum *H* copiosus *H,* cupioso *V*ᵃᶜ suaui et quae sermonis] suauitate sermonis quae *H* *cf. Addenda* 16 sermoni *R,* sermones *P* non queas] nequeas *P* 17 facilior *SV*ᵖᶜ *(*f*li**or, (aci) e *et* ci *er.) edd., sed propter antecedens* ingenio facili *reiciendum est* 18 an] aut *S* suadendo *B* tam̃ *(*˜ *m. 2) R* 19 sacramenti *H*

eius innotuerunt, derideri solet. audiui ego quendam homi- 27
nem sane disertum, qui eum inmutata una littera Coprianum
uocaret, quasi quod elegans ingenium et melioribus rebus aptum
ad aniles fabulas contulisset. quodsi accidit hoc ei cuius elo- 28
quentia non insuauis est, quid tandem putemus accidere eis
quorum sermo ieiunus est et ingratus? qui neque uim persua-
dendi neque subtilitatem argumentandi neque ullam prorsus
acerbitatem ad reuincendum habere potuerunt.

2. Ergo quia defuerunt aput nos idonei peritique doctores, qui 1
uehementer, qui acriter errores publicos redarguerent, qui causam
omnem ueritatis ornate copioseque defenderent, prouocauit quos-
dam haec ipsa penuria, ut auderent scribere contra ignotam sibi
ueritatem. omitto eos qui prioribus eam temporibus nequicquam 2
lacessierunt. ego cum in Bithynia oratorias litteras accitus doce-
rem contigissetque ut eodem tempore dei templum euerteretur,
duo extiterunt ibidem qui iacenti atque abiectae ueritati nescio
utrum superbius an inportunius insultarent. quorum alter 3

AUCTORES 17 alter] ignoto nomine ut uid.; Porphyrium significari a Lactantio putauit Baronius, Annal. eccles. II 853 ed. a. 1738 ss., quam sententiam refutat Holstenius, De uita et scriptis Porphyrii, 1630, p. 89.

BRHSPV] 1 innotuerunt *(o ex* u *m. 2) S* deridederi S^1, *tert.* de *del.* S^2 solent *H* ergo *P* 2 disertum] sacrilegum *B*, desertum *H*, dissertum *S* eum] cum *S* mutata *R*, inmuta/a/ P^2 una *om. H* cyprianum *(corr. m. 2) P* 3 quod *om. B;* qui *codd. recent. et edd.* eligans *S* ingenium] in ingenio *H* 4 contulisset] contulisset unde apparet disertissimo et doctissimo uiro quantum ad sacrilegos adtinet refellendos non facultatem dicendi sed consilium defuisse in eo praecipue quo *(sic B,* quod *edd.)* demetrianum ueritatis expertem non ratione prudentiae mundan/a/e *(a m. 2)* qua uti in principio debuit sed auctoritate caelestium praeceptorum quorum ille se hostem fatebatur adstrinxit *B, quae ad exemplum loci c. 4, 3 ss. conficta sunt* hoc accidit *H* 5 tandem *ex* tamen *V* eis *om. HPV, ante* accidere *habet S* 6 ieiunus] et ieiunus *R* in**gratus *(*te *er.) B* 7 subtilitatem] per subtilitatem *R* nec *R* illam *P* 8 aceruitatem B^1 *(corr.* B^2*) HV,* adceruitatem *P* poterant H^1, poterunt H^2 11 ornare *H* copiosoque *P* ignoratam *P* 13 mitto *V* eam prioribus *R* eam *om. H* nequi*quam *(*c *er.) B,* nequiquam *PV* lacesserunt *V* 14 Et ego *H* bythynia *BV,* bythyania *H* adcitus *R,* acciditus *V* 15 contigissetq;** *ex* contigissetque S^2 ut *om. H* uerteretur *V* 17 infortunius *H*

antistitem se philosophiae profitebatur, uerum ita uitiosus, ut continentiae magister non minus auaritia quam libidinibus arderet, in uictu tam sumptuosus, ut in schola uirtutis adsertor, parsimoniae paupertatisque laudator, in palatio peius cenaret quam domi. tamen uitia sua capillis et pallio et, quod maximum est uelamentum, diuitiis praetegebat: quas ut augeret, ad amicitias iudicum miro ambitu penetrabat eosque sibi repente auctoritate falsi nominis obligabat, non modo ut eorum sententias uenderet, uerum etiam ut confines suos, quos sedibus agrisque pellebat, a suo repetendo hac potentia
4 retardaret. hic uero qui suas disputationes moribus destruebat uel mores suos disputationibus arguebat ipse aduersum se grauis censor et accusator acerrimus, eodem ipso tempore quo iustus populus nefarie lacerabatur tres libros euomuit contra
5 religionem nomenque Christianum, professus ante omnia philosophi officium esse erroribus hominum subuenire atque illos ad ueram uiam reuocare id est ad cultus deorum, quorum numine ac maiestate mundus gubernetur, nec pati, homines inperitos quorundam fraudibus inlici, ne simplicitas eorum praedae ac pabulo sit
6 hominibus astutis: itaque se suscepisse hoc munus philosophia dignum, ut praeferret non uidentibus lumen sapientiae, non modo ut susceptis deorum cultibus resanescant, sed etiam ut pertinaci obstinatione deposita corporis cruciamenta deuitent neu saeuas
7 membrorum lacerationes frustra perpeti uelint. ut autem appareret cuius rei gratia opus illut elaborasset, effusus est

BRHSPV] 1 antestitem *RV* proficebatur *V* 3 iarderet *(a ex alia litt., fort.* u) *P* in*uictu *(i er.) S* sumptuosus] et sumptuosus *B* scola *HSPV* 4 parsimoniae — laudator *om. P* laudatur *V* 6 quasi *R* 7 ageret V^{ac} amicitiã *R* iudic*um *(i er.) R* miro] isto *B* 9 sententiã *H* ut] in *R* 10 a *om. R* hac] ac *RH* 11 retardet *P* disputationes *(-es ex -is m. 2) R* 12 aduersum se *om. P* aduersus *edd.* 13 graues *P* 15 christianorum *BR* 16 terroribus *H* hominibus *V* 17 cultum *B* 18 nomine B^1 *(corr.* B^3*) HV* maiestatem *P post* maiestatem *hoc* ut ille dicebat *H* 20 patibulo *V* 21 hõc sẽ sũscepisse *B* 24 obtinatione *H* 25 cru|ciamenta *(cia add. m. 2 ?) B* ne *BV*, nec *H* 26 uellent *BSP*

in principum laudes, quorum pietas et prouidentia, ut
quidem ipse dicebat, cum in ceteris rebus tum praecipue
in defendendis deorum religionibus claruisset: con-
sultum esse tandem rebus humanis, ut cohibita inpia
et anili superstitione uniuersi homines legitimis sa-
cris uacarent ac propitios sibi deos experirentur. ubi 8
autem religionis eius contra quam perorabat infirmare uoluit
rationem, ineptus uanus ridiculus apparuit, quia grauis ille
consultor utilitatis alienae non modo quid obpugnaret, sed
etiam quid loqueretur nesciebat. nam si qui nostrorum ad- 9
fuerunt, quamuis temporis gratia coniuerent, animo tamen derisere
utpote cum uiderent hominem profitentem se inluminaturum
alios, cum ipse caecus esset, reducturum alios ab errore, cum
ipse ignoraret ubi pedes suos poneret, eruditurum alios ad
ueritatem, cuius ille ne scintillam quidem unam uidisset ali-
quando, quippe cum sapientiae professor profligare sapientiam
niteretur. omnes tamen id arguebant, quod illo potissimum 10
tempore id operis esset adgressus quo furebat odiosa crudeli-
tas. o philosophum adulatorem ac tempori seruientem! uerum 11
hic pro sua inanitate contemptus est, qui et gratiam quam
sperauit non adeptus est et gloria quam captauit in culpam
reprehensionemque conuersa est. alius eandem materiam mor- 12

AUCTORES 22 alius] sc. Hierocles; cf. de mort. persecut. 16, 4.

BRHSPV] 1 princip∗um *(i er.) RH* laudis *(i ex e) B*², -es *restituit B*³ 2 quidem] que∗ *(m er.) H* in *om. P* tum *om. H* 3 defendendis *(alt.* d *ex* t *m. 2) S* 4 tamen *H* ut *om. H*, et *P* inpi⌜a⌝ *H*² 5 et] ac *B*¹, hac *B*³ superstitione *(-ne ex -ni m. 1 ?) P* uniuerse *P*¹, *corr. P*² 6 propitio⌜s⌝ *S*² 7 quem *P* orabat *B* 9 ∗∗∗∗∗utilitatis *(subtr er.) R* oppugnare *P* 10 nam] quam *B* qui∗ *(s er.) R*, quis *(exp. m. 1 ?) P* adfuisset *B* 11 temporibus *R* grati *P* coniuerent *R*, coniberent *HS*, conuenirent *V*, non congrueret *B*, congrueret *P* derideret *B*, tenere *R* 12 uideret *B* 13 re|ducturum *(re add. m. 2) B* alios *om. P* ab errore cum ipse ignoraret (ra) ubi pedes suos poneret et eruditurum *in inf. mg. add. P*² 14 alios *om. P* eruditu⌞m⌟ (ν *supra* t *est* ur) *ex* eruditũq. *ut uid. S*² 15 ille *om. V* nec *V* 16 quipp&um (c) *(corr. m. 2 ?) V* 17 ille potentissimo *B* 18 opus *B* 19 o *om. B* filosoforum *V* adlatorem *PV* temporis *PV* ⌜uerum⌝ *B*³ 20 uanitate *R* 21 et *et* est *(post* conuersa*) eicit Heumannus* gloriam *HSV*

dacius scripsit, qui erat tum e numero iudicum et qui auctor
in primis faciendae persecutionis fuit: quo scelere non contentus
13 etiam scriptis eos quos adflixerat insecutus est. conposuit
enim libellos duos, non contra Christianos, ne inimice insectari
uideretur, sed ad Christianos, ut humane ac benigne consulere
putaretur: in quibus ita falsitatem scripturae sacrae arguere
14 conatus est, tamquam sibi esset tota contraria. nam quaedam
capita quae repugnare sibi uidebantur exposuit adeo multa,
adeo intima enumerans, ut aliquando ex eadem disciplina fuisse
15 uideatur. quod si fuit, quis eum Demosthenes poterit ab in-
pietate defendere, qui religionis cui fuerat accensus et fidei
cuius nomen induerat et sacramenti quod acceperat proditor
factus est? nisi forte casu in manus eius diuinae litterae in-
16 ciderunt. quae igitur temeritas erat id audere dissoluere quod
illi nemo interpretatus est? bene, quod aut nihil didicit aut
nihil intellexit. tantum enim abest a diuinis litteris repugnan-
17 tia, quantum ille afuit a fide et ueritate. praecipue tamen
Paulum Petrumque lacerauit ceterosque discipulos tam-
quam fallaciae seminatores, quos eosdem tamen rudes
et indoctos fuisse testatus est: nam quosdam eorum pis-
catorio artificio fecisse quaestum; quasi aegre ferret quod
illam re(ligione)m non Aristophanes aliquis aut Aristarchus com-
mentatus sit.

1 3. Afuit ergo ab his fingendi uoluntas et astutia, quoniam
rudes fuerunt. aut quis possit indoctus apta inter se et co-

BRHSPV] 1 tum] tunc unus *R* quia uictor *B* 3 quos] quod *H* 4 libros *B* christianos B^2 insectator *H* 5 sed *om. P* ad] ut *H* ut *om. H* human*e (a *er.) B*, humanae *RSP*, humanf *sic V* 6 ita *add. B^3* scripturae *(*e *add. m. 2) H* sanctae *BH* acuere *V* 7 sibi] ut sibi *H* 8 uideantur *H* 9 *post.* adeo *5 litt. erasae, quarum extremae* at, *B* intime *H* ꝛenumerans B^3 ſuisse *(add. m. 2)* ex eadem disciplina *B* 10 *supra* quis *hoc* ſ; *(i. e.* sed*) m. recentiss. P* 11 qui] quae *V* 13 ni *R* ꝛeius *B^3* diuinae *(*e *ras. ex* m*) H* litterae *om. V* 14 ꝛemeritas *P^2* audire *SV* 15 aut] aut quod *R* dicit *B* 16 a *om. RV* 17 afuit] fuit *B* 18 ceteros *P* 19 sectatores *B*, proseminatores *R* tamen *om. H* 20 est *(*t *add. m. 2) R* 21 fecisse] fuisse *H* 22 religionem *scripsi*, rem *C; cf.* religionem istam *pag. 407, 7* non *om. R* aristharcus *B*, aristarcus *HP^1* 24 is *R* fingendi *P* uoluptas *R* 25 quis] quãuis *V*

haerentia fingere, cum philosophorum doctissimi, Plato et Aristoteles et Epicurus et Zenon, ipsi sibi repugnantia et contraria dixerint? haec est enim mendaciorum natura, ut cohaerere non possint. illorum autem traditio quia uera est, quadrat 2
undique ac sibi tota consentit et ideo persuadet, quia constanti ratione subfulta est. non igitur quaestus et commodi gratia 3
religionem istam conmenti sunt, quippe qui et praeceptis et re ipsa eam uitam secuti sint, quae et uoluptatibus caret et omnia quae habentur in bonis spernit, et qui non tantum pro fide mortem subierint, sed etiam morituros esse se et scierint et praedixerint et postea uniuersos qui eorum disciplinam secuti essent acerba et nefanda passuros. ipsum autem Christum 4
adfirmauit a Iudaeis fugatum collecta nongentorum hominum manu latrocinia fecisse. quis tantae auctoritati 5
audeat repugnare? credamus hoc plane, nam fortasse illi hoc in somnis Apollo aliquis nuntiauit. tot semper latrones perierunt et cottidie pereunt, utique multos et ipse damnasti: quis eorum post crucem suam non dicam deus, sed homo appellatus 6
est? uerum tu forsitan ex eo credidisti, quia uos homicidam Martem consecrastis ut deum: quod tamen non fecissetis, si illum Ariopagitae in crucem sustulissent. idem cum facta 7
eius mirabilia destrueret nec tamen negaret, uoluit ostendere Apollonium uel paria uel etiam maiora fecisse. mirum quod Apuleium praetermisit, cuius solent et multa et mira

B(G)RHSPV] 2 zeno *R* 3 dixerunt *H* est *om. R* 4 possi∗t (n *er.*) *B* est enim *(exp. m. 3) B* quadratet *(e ex* a *? corr. et* t *add. m. 2) B* 5 ac *om. B* tota] uniuersa *R* 6 es∗∗t *B* igitur] enim *BP* 7 conmen∗∗ti (ta *er.*) *B,* commentati *H* quippo. *V* 8 sunt *RHPV* quae (e *ras. ex* m) *H* 9 spernis *V* 10 sibierint *S* morituros (-os *ex* -us *m. 2) R* se *B*[3] et sciuerint et *B*[3] 11 postea] postea qui *H* disciplinam *B*[2] 12 acerua *HV* 13 refutatum *H* nungentorum *BR*[1] (u *in* o *corr. R*[2]) *HPV* 14 qui *H* 15 audeat] ualeat *H,* audacte *sic V* credant *H* hoc illi *SP* 16 somniis *S; ad* in somnis *Heumannus confert Verg. Aen. III 151, Buenemannus ibid. IV 353* 17 et *om. P* 19 est *om. H* tu] tum *H* *a* (Credi)[d]isti *incipit codicis G pag. 95 (68), cuius in uerss. 1 et 25—31 nonnulla legi poterant* qua *H* 20 matrē *V* ut deum *B*[3] 21 ariopagitae *C* idem] deinde *H* 22 eius] sint *H* destrueret *(pr.* e *ex* i *m. 2) R* negaret *R*[2] 23 patria *V* ∗∗mirum (ni *er.*) *H* 24 apulegium *S,* apuleium (*l ras. ex* d) *P* mira∗ *B*

8 memorari. cur igitur, o delirum caput, nemo Apollonium
pro deo colit? nisi forte tu solus, illo scilicet deo dignus, cum
9 quo te in sempiternum uerus deus puniet. si magus Christus,
quia mirabilia fecit, peritior utique Apollonius, qui ut descri-
bis cum Domitianus eum punire uellet, repente in iu-
dicio non conparuit, quam ille qui et conprehensus est et
10 cruci adfixus. at enim ex hoc ipso fortasse insolentiam Christi
uoluit arguere, quod deum se constituerit, ut ille uerecundior
fuisse uideatur, qui cum maiora faceret, ut hic putat, tamen id
11 sibi non adrogauerit. omitto nunc ipsa opera conparare, quia
in secundo et in superiore libro de fraude ac praestigiis artis
12 magicae dixi. nego esse quemquam qui non optet in primis
id sibi post mortem contingere quod etiam reges maximi con-
13 cupiscunt. cur enim sibi homines sepulchra magnifica, cur
statuas, cur imagines conparant? cur aliquibus claris factis aut
etiam pro ciuibus morte suscepta student opiniones hominum
promereri? cur denique ipse ingenii tui monumentum hoc de-
testabile stultitia tamquam caeno aedificatum constituere uoluisti,
14 nisi quod inmortalitatem de memoria nominis speras? stul-
tum igitur est id putare Apollonium noluisse quod optaret
utique, si posset, quia nemo est qui inmortalitatem recuset,
maxime cum eum dicas et adoratum esse a quibusdam

11 in secundo] c. 16. in superiore libro] c. 13, 16; 27.

B(G)RHSPV] 1 dilirum *P*, delibrum *V* 2 forte *om. H* illo *post* scilicet *s. l. B*^{3} 3 sempiternum] perpetuo *B* uerus *B*^{3} puniat *R*, puniret *V* 4 discribis *P;* tu scribis *Heumannus* 5 iudicium *B* 6 cõparuit *(a er.) S*, conparuit *V* est *om. R*^{1}*P* 7 crucifixus *B* at] ait *S* ipso *om. P* solentiam *V* 8 uoluerit *R* deum] dñs *sic S* constitueret *H* ut ille uerecundior] uere conditor *S* 9 id *om. H, s. l. P* 10 adsignauerit *H* quia] quia et *H* 11 *alt.* in *om. S* ac de praestigiis *P cf.* cum omnibus tuis praestigiis ac fraudibus *Lucifer pag. 291, 13* 12 oportet *V* 13 reges *(alt.* e *ex* i *m. 2 uel 3) P* 14 magnificant *H* 15 cõ|parant *B*, con⟨p⟩[a]ra[ntes] *G* aliquis *B* 16 pro *ex* prae *B*$^{1?}$ *in* opiniones *desinit codicis G pag. 95 (68), sequitur pag. 96 (67) paene tota lecta* 17 monumento *H*, monimentum *P* detestabilẽ *(s. l.* a *er.) B*, detestabili *H* 18 stultitiae *B* tamquam] quo*d *(a er.) B* aedificatur *B*, aedificatam *R* 21 utique si] uel quasi *B*^{1}, *in ras. corr. B*^{3}, uel⟨q⟩[ua]⟨si⟩ *G* possit *P* 22 et maxime *H* eũm cũm *(corr. m. 3) B* dicat *(*t *ex* s*) B*^{3} *post* esse *eras.* eum *P*

sicut deum et simulacrum eius sub Herculis Alexicaci nomine constitutum ab Ephesiis etiamnunc honorari. non potuit ergo post mortem deus credi, quia et hominem et magum fuisse constabat, et ideo alieni nominis titulo adfectauit diuinitatem, quia suo nec poterat nec audebat. noster uero et potuit deus credi, quia magus non fuit, et creditus est, quia uere fuit. non inquit hoc dico, idcirco Apollonium non haberi deum, quia noluerit, sed ut appareat nos sapientiores esse, qui mirabilibus factis non statim fidem diuinitatis adiunximus, quam uos, qui ob exigua portenta deum credidistis. non est mirum si tu, qui a dei sapientia longe remotus es, nihil prorsus intellegis eorum quae legisti, cum Iudaei, qui a principio prophetas lectitauerant quibusque sacramentum dei fuerat adsignatum, tamen quid legerent ignorauerint. disce igitur, si quid tibi cordis est, non idcirco a nobis deum creditum, quia mirabilia fecit, sed quia uidimus in eo facta esse omnia quae nobis adnuntiata sunt uaticinio prophetarum. fecit mirabilia: magum putassemus, ut et uos nunc putatis et Iudaei tunc

15 16 17 18 19

B(G)RHSPV] 1 et] ac *BG* simulacrum] si mulier B^1, *corr.* B^3 alexitaci *H*, alexiaci *P* 2 ephesis *H* honorari B^3P 3 ergo *om. S* mortem — quia et *om. G* *post* mortem *s. l.* ne dꝭ (ne *add. m. 2 nunc extersum*, dꝭ *add. m. 1)* *B* qui B^1, quẽ B^2 4 mag*um (n *er.) H* constabatetideo *part. in ras. ex* constabtretinas *(alt. a incert.) corr.* B^3 constat *G* 5 diuinitatem] id nisi temeraria B^1, *corr.* B^3 *pr.* nec] non *B* aud*ebat (i *er.) B* 6 mag*us (n *er.) V* et *om. H* 7 est] est deus *H* fuit] fuit deus *BGH* 8 n*oluerit (t *er.) B* 10 adiun[g]imus *G* 11 qui ob exigua] quibus exitus B^1, *corr.* B^3, *s. l.* cum eorum *add.* B^2 portenta] pareant B^1, *corr.* B^3, portenta P^2 12 remotus es *in mg.* P^2 prosus *P* 13 intellegas *H* iudaei *in ras. ex* iudices *(c minus cert.) corr.* B^3, iudei|es *G* 14 lectitauerunt *HP* consign⟨at⟩[u]⟨m⟩ *G* 15 legerent *HV*, legirent B^1, *corr.* B^3, legerint *GRSP* di*ce *B* si quid] qui[t] *G* 16 est⟩ R^2 non] non solum *BG* *in* creditum *desinit codicis G pag. 96 (67)* creditum] creditum χp̃m *H; edd. quoque* Christum *addunt, sed cf. 6* deus credi, *pag. 410, 2* deum credimus, *IV 22, 6* ne deum quidem potuisse credi; *pariter* χp̃m *add. H pag. 410, 2 et* χp̃s *pag. 376, 9; cf. etiam infra c. 7, 10 ad* quia; *VII 1, 6; 3, 4* esse fabricatum *sc.* mundum 17 fecit *om. V* sed] uerum etiam *B* uidemus *B* 18 uaticinio *sic R* prophetar *(r i. e.* rum *add. m. 2) S* 19 magnum $BH^{cr}V$ putassem *P* nunc putatis] nuncupatis B^1 *(corr.* B^2*) PV*, nun*cupatis (c *er.) H* et] ut *H*

putauerunt, si non illa ipsa facturum prophetae omnes uno
20 spiritu praedixissent. itaque deum credimus non magis ex factis
operibusque mirandis quam ex illa ipsa cruce, quam uos sicut
21 canes lambitis, quoniam simul et illa praedicta est. non igi-
tur suo testimonio — cui enim de se dicenti potest credi? —,
sed prophetarum testimonio, qui omnia quae fecit ac passus
est multo ante cecinerunt, fidem diuinitatis accepit, quod ne-
que Apollonio neque Apuleio neque cuiquam magorum potuit
22 aut potest aliquando contingere. cum igitur talia ignorantiae
suae deliramenta fudisset, cum ueritatem penitus excindere
conisus esset, ausus est libros suos nefarios ac dei hostes φιλα-
23 ληθεῖς adnotare. o caecum pectus, o mentem Cimmeriis ut
aiunt tenebris atriorem! discipulus hic fortasse Anaxagorae
fuerit, cui niues atramentum fuerunt. atquin eadem caecitas
est et uero falsitatis et mendacio ueritatis nomen inponere.
uidelicet homo subdolus uoluit lupum sub ouis pelle celare, ut
24 fallaci titulo posset inretire lectorem. uerum esto, inscitia hoc,
non malitia feceris: quam tandem nobis adtulisti ueritatem,
nisi quod adsertor deorum eos ipsos ad ultimum prodidisti?
25 prosecutus enim summi dei laudes, quem regem, quem
maximum, quem opificem rerum, quem fontem bono-

BRHSPV] 1 facturum] facturum χp̄m *H* profetae *(etae m. 2 in ras. ex 3 uel 4 litt., quarum prima* l*) B* omnes *om. S* 2 praedixissent *V*, praedicassent *BRSP*, praedicarent *H; cf.* praedicta *4* non magis] tam *B* ex factis] exactis *S* 3 quam] quē *V* illa› *B*³ ipsa *om. H* 4 lambitis *C (fort. conferendum III Reg. 21, 19?)*, latratis *Volkmannus, epist. gratul. pag. 6* praedicta *RHS*, praedata *B*¹, praed⟨i⟩cata *B*³, praedicata *P*^{ac} *(alt.* a *expunct.) V* 5 de *add. B*³ 6 sed *om. H* 7 multi *H* finem *R* 8 apulleio *P* maiorum *H* 9 alia *P* 10 suae] seu *P* excidere *RHPV* 11 nisus *B*, conixius *V* ausus] aut sus *P* ΦΙΛΑΛΗΘΕΙC *P*, ΦΙΛΑΛΗΘCΙC *B*, ΦΙΛΑΛΗCΙC *R*, ΦΑΛΑΗΝΗΘCΙΡ *(sic) add. H*², ΦΙΛΑΛΙΘCΙC *S*, ΦΙΛΑΛΝ·ΘCΙC *V* 12 cimmeriis *linea del. R* 13 atriorem *ex scriptura m. primae, de qua haec agnoscuntur* satu . . . . m, *corr. m. 3 B*, atriore *(sed del. m. 1)* atriorem *R*, tetriorem *H*, atriosem *S*, ‹a›triorem *V* discipul'** *(i. e.* -lus*) ex* discipulis *S*² 14 niuis *P* atramentum *(pr.* t *ex* c *m. 2) H* 15 *pr.* et] ea *H* 16 c*elare *(*a *er.) B* ut *(*u *ex* a*? m. 3) B* 17 possit *HP* lectorum *B*¹, *corr. B*² inscia *P*¹ *(corr. P*²*) V* hoc] uerum hoc *H* non malitia hoc *R* 18 tandem] de *B*¹, *s. l. corr. B*³ 20 summi *om. HV, recte?* 21 opificum *V* bonorum quem] bonorumq; *R*

rum, quem parentem omnium, quem factorem altoremque uiuentium confessus es, ademisti Ioui tuo regnum eumque summa potestate depulsum in ministrorum numerum redegisti. epilogus itaque te tuus arguit stultitiae uanitatis erroris. ad- 26
firmas enim deos esse et illos tamen subicis et mancipas ei deo cuius religionem conaris euertere.

4. Hi ergo de quibus dixi cum praesente me ac dolente 1
sacrilegas suas litteras explicassent, et illorum superba inpietate stimulatus et ueritatis ipsius conscientia et, ut ego arbitror, deo, suscepi hoc munus, ut omnibus ingenii mei uiribus accusatores iustitiae refutarem, non ut contra hos scriberem qui paucis uerbis obteri poterant, sed ut omnes qui ubique idem operis efficiunt aut effecerunt, uno semel inpetu profligarem. non dubito enim quin et alii plurimi et multis in locis et non 2
modo Graecis, sed etiam Latinis litteris monumentum iniustitiae suae struxerint. quibus singulis quoniam respondere non poteram, sic agendam mihi hanc causam putaui, ut et priores cum suis omnibus scriptis peruerterem et futuris omnem facultatem scribendi aut respondendi amputarem. praebeant modo aures: efficiam profecto ut quicumque ista cognouerit, aut suscipiat quod ante damnauit aut, quod est proximum, deridere aliquando desistat. quamquam Tertullianus eandem causam plene per- 3
orauerit in eo libro cui Apologeticum nomen est, tamen quoniam

EXPILATORES 23—412, 2] Isidor. orig. VI 8, 6 (5).

BRHSPV] 1 patrem *S* alitoremque *B*, alitorem *H*, auctoremque *S*, altioremque *V* 2 adimisti *B* 3 redigisti *H* 4 arguat *B* 5 deos] et illos deos *B* mancipias *V* *cf.* deo mancipatos *Lucifer pag. 300, 18* ei *om. H* 6 deo *om. P* cui *P* 7 hic *P* praesente me] praesentes *B* ac (h *s. l. er.*) *B*, et *H* dolente] delentes B^1, delegentes B^2 8 suas *om. P* 9 conscientia *ex* conscientię S^2 10 deo] ideo *B*; *post* deo *fort.* duce *(an* ducibus *? cf. II 19, 5) uel* instruente *(cf. VI 1, 1, adde Cyprian. pag. 842, 7 s.) uel* inspirante *(cf. § 7, adde Cyprian. pag. 702, 3; 799, 1) uel simile aliquid excidisse putant Cellarius et Buenemannus;* ⟨a⟩ deo *Hartelius* ingeniis *P* 12 subteri *B*, obtinere *H*, obtineri *V* 13 opruis B^1, op'er*is B^2 efficerunt *B* simul *H edd., sed cf. III 26, 10* 14 et *(ante* non*) om. P* 15 monumenta *B* iustitiae *P* 16 instruxerint *B*, struxerunt *RH*, strinxerint *V* quib⁹ P^2 respondere P^2 17 ut *om. P* et *P* 19 amputare *P* 20 suspiciat *B* 22 quam quam B^2, quam quoniam *H* tertulianus *H* paene B^1, *corr.* B^3 23 cui *om. P* apologeticũ *B*, apologetico (apoll- *P*) *RSPV*, apollogeticus *H*

aliut est accusantibus respondere, quod in defensione aut negatione sola positum est, aliut instituere, quod nos facimus, in quo necesse est doctrinae totius substantiam contineri, non defugi hunc laborem, ut inplerem materiam, quam Cyprianus non est exsecutus in ea oratione, qua Demetrianum sicut ipse ait oblatrantem atque obstrepentem ueritati redarguere
4 conatur. qua materia non est usus ut debuit: non enim scripturae testimoniis, quam ille utique uanam fictam commenticiam putabat, sed argumentis et ratione fuerat refellendus.
5 nam cum ageret contra hominem ueritatis ignarum, dilatis paulisper diuinis lectionibus formare hunc a principio tamquam rudem debuit eique paulatim lucis principia monstrare, ne toto
6 lumine obiecto caligaret. nam sicut infans solidi ac fortis cibi capere uim non potest ob stomachi teneritudinem, sed liquore lactis ac mollitudine alitur, donec firmatis uiribus uesci fortioribus possit, ita et huic oportebat, quia nondum poterat capere diuina, prius humana testimonia offerri id est philosophorum et historicorum, ut suis potissimum refutaretur aucto-
7 ribus. quod quia ille non fecit raptus eximia eruditione diuinarum litterarum, ut iis solis contentus esset quibus fides constat, accessi deo inspirante, ut ego facerem et simul ut uiam
8 ceteris ad imitandum pararem. ac si hortatu nostro docti

AUCTORES 6] ad Demetr. c. 1.

BRHSPV] 1 quod] quod aut *BH*, quod est *R* in *om. H* negatione] in negatione *H* 2 est *om. R* fecimus *SP* 3 quo (q *in ras. ex* s *? m. 3) B* ⌜contineri⌝ B^3 defugi* (i *er.) B*, defugio *H* 4 inplere *B*, inpleam *H* 5 in ea] ne *P* *post* quä (~ *ut uid. er.) s. l.* ad B^2 demetrium *V* 7 quä materiä *(duo ~ ut uid. er.) B* 8 uanam] unam *P* commenticiamque *B*, commentaticiam *H*, commentitiam *V* 10 cum] cum et *S* 11 lectitionibus *H* a *om. P* 12 deberet *H* demonstrare *B*, monstarent *sic H* 13 calig**aret (in *er.) B* 14 stomaci *B* 15 liquorem BS^{ar} alit^{v} *(i. e.* -tur*) ex* alit̃ *(i. e.* -ter*)* S^2 decet B^1, donec et B^3 **uesci (ut *er.) B* uesci firmatis uiribus *P* 16 et *om. H* quia] quoniam *H*, qui *P* nondum] adhuc nondum *B* 17 offerres *B*, adferri *H*, offerre *P* idest (st *ex* m *m. 2) S* 18 et historicorum *om. V* istoicorum $B^{ar}R^{ar}$ *(in utroque cod. pr.* i *er.)*, stoicorum *H*, istoricorum *P* ut] et *V* auctoritatibus *Heumannus* 20 iis *edd.*, his *C (nisi quod* ⌜h⌝is *R)* 21 et] ut *R*, ac *H* ut] et *R* 22 parare *P* hortatu] hoc statu *S*, ortatu *V*

homines ac diserti huc se conferre coeperint et ingenia sua uimque dicendi in hoc ueritatis campo iactare maluerint, euanituras breui religiones falsas et occasuram esse omnem philosophiam nemo dubitauerit, si fuerit omnibus persuasum cum hanc solam religionem, tum etiam solam ueram esse sapientiam. sed euagatus sum longius quam uolebam.

5. Nunc reddenda est de iustitia proposita disputatio. quae 1
aut ipsa est summa uirtus aut fons est ipse uirtutis: quam non modo philosophi quaesierunt, sed poetae quoque, qui priores multo fuerunt et ante natum philosophiae nomen pro sapientibus habebantur. hi plane intellexerunt abesse hanc a rebus 2
humanis eamque finxerunt offensam uitiis hominum cessisse terra in caelumque migrasse. atque ut doceant quid sit iuste uiuere — solent enim praecepta per ambages dare —, a Saturni temporibus, quae illi uocant aurea, repetunt exempla iustitiae narrantque in quo statu fuerit humana uita, dum illa in terra moraretur. quod quidem non pro poetica fictione, sed pro uero habendum 3
est. Saturno enim regnante, nondum deorum cultibus institutis nec adhuc illa gente ad diuinitatis opinionem consecrata, deus

EPITOME 14—414, 1] cf. c. 20, 1.

B(G)RHSPV] 1 hominis *P* diserti R^2, deserti *H* coeperunt HV^{ac} (u *ras. in* i *corr.)* 2 malueř *(i. e.* -runt*) S* 3 religione *H* falsam *H* *occasuram (h *er.) V* 5 solam] et solam *P* et ueram *edd.* 6 uagatus (*g ex* c *m. 2) P* 8 ÷ *(i. e.* est*) post* fons *s. l.* P^2 ipse *cum Walchio Heumannus, cf. etiam Buenemannum,* ipsa *C* 9 quaesierunt B^2 quoque *om. P* quí B^2, qui et *S* 10 philosophiæ (æ *ex* a *m. 2 ?) V post* nomen *s. l.* a B^2 pro sapientibus] prospicientibus B^1, *corr.* B^3 11 ii *R* 12 humanibus *(exp. m. 2) V* terram *BH,* e terra *P edd.* 13 caelumquae *R* edoceant *B* 14 *a* Soleant enim *incipit codicis G pag. 97 (54) paene tota lecta* soleant *G* ambages S^2 a] et *P* saturnis *G* temporis *P* 15 illi uocant] inuocant *P* et exempla *S* iustitia *R* narrant quae $B^{ar}P$, narrentque *H* 16 quos *(exp. m. 2) H* 17 quod] quae B^1, *corr.* B^2 pro poetica — habendum] dum *R* pro *om. G* poetica S^2 fictio *P* 18 regnante] regna tenenti *BG* cultoribus *B,* culto[ribus] *G* 19 *ad* illa gente — consecrata *cf. c. 6, 13* omni eius progenie consecrata illo (o *ex* a) B^3 gens *R* a *H* ad diuinitatis ad opinionem *G* opinione *H* consita *B* deus] adeo B^1, *corr.* B^3

4 utique colebatur. et ideo non erant neque dissensiones neque inimicitiae neque bella,

nondum uesanos rabies nudauerat enses,

ut Germanicus Caesar in Arateo loquitur carmine,

nec consanguineis fuerat discordia nota,

immo ne alienigenis quidem, sed neque ulli omnino gladii qui
5 nudarentur fuerunt. quis enim praesente ac uigente iustitia aut de tutela sui, cum nemo insidiaretur, aut de pernicie alterius cogitaret, cum nemo quicquam concupisceret?

malebant tenui contenti uiuere cultu,

ut Cicero in suo narrat: quod est proprium nostrae religionis.

ne signare quidem aut partiri limite campum
fas erat: in medium quaerebant,

6 quippe cum deus communem omnibus terram dedisset, ut communem degerent uitam, non ut rabida et furens auaritia sibi omnia uindicaret, nec ulli deesset quod omnibus nasceretur.
7 quod poetae dictum sic accipi oportet, non ut existimemus nihil

AUCTORES 3] Germanic. Arat. 112. 5] ibid. 113. 10] Cic. Arat. frgm. 21. 12 s.] Verg. Georg. I 126 s.

B(G)RHSPV] 1 coleba*tur (n *er.) B* et *om. B* era'n't B^2 3 uaesanos *PV* ensus *R* 4 caesar* (ar *m. 2) S* arateo *V*, arato *BH*, arat[o] *G*, arate *R*, aratisteo *S*, arati *P* car'mi'ne B^3 5 non sanguine B^1, 'nec' consanguine'is' B^3 fuerit *V* nata *H* 6 'ne' B^3, nec *H* omnino ulli *P* 7 'n'udarentur V^2 praesente] in presente *V* ac] aut *P* 8 'de' P^2 tu'te'la V^2 insidianter *H* 9 cum — concupisceret *in inf. mg. add.* P^2 concupesceret *R* 10 mallebant (ll *in ras. ex* x *? m. 3) B* 11 ut cicero *RSP*, ut maro *B*, [utm]aro ut *G*, ut uergilius *H*, ut cicero, *sed in ras. ex* maro *ut uideri potest, V* 12 partire *S* limite* (m *er.) H* 13 medio *P* 14 communem *bis, sed prius minus certum, G*, commune *S* 15 'non' B^3 [rauida] *G*, rabida (b *ex* p *m. 2) V* furente *BG* auari**tia (ti *er.) V* 16 uindicarent *B* ulli] ubi B^1, *corr.* B^3, [ubi] *G* deesset] datum est *B*, esset *G* 17 si *G* *in* nihil omnino *desinit codicis G pag. 98 (53), sequitur pag. 98 (53), cuius in uerss. 1—3 perpauca legi poterant*

omnino tum fuisse priuati, sed more poetico figuratum, ut intellegamus tam liberales fuisse homines, ut natas sibi fruges non includerent nec soli absconditis incubarent, sed pauperes ad communionem proprii laboris admitterent.

flumina iam lactis, iam flumina nectaris ibant.

nec mirum, cum promptuaria iustorum benigne paterent omnibus nec auaritia intercipiens beneficia diuina famem sitimque uulgo faceret, sed omnes aequaliter abundarent, cum habentes non habentibus large copioseque donarent. sed postquam Saturnus a filio pulsus in Latiumque delatus est

arma Iouis fugiens et regnis exul ademptis,

cum iam populus uel noui regis metu uel sua sponte deprauatus deum colere desisset regemque pro deo habere coepisset, cum ipse propemodum parricida exemplo ceteris esset ad uiolandam pietatem,

deseruit propere terras iustissima uirgo,

sed non, ut ait Cicero,

et Iouis in regno caelique in parte resedit.

quomodo enim poterat in eius regno residere aut commorari

EPITOME 12—16] c. 54, 6.

AUCTORES 5] Ouid. Metam. I 111. 11] Verg. Aen. VIII 320. 16] Germanic. Arat. 137. 18] Arat. frgm. 23.

B(G)RHSPV] 1 tunc *BH*, ⟨t⟩un[c] *G* priuatum *B*, priuatī *S* priuati — liberales fuisse *in inf. mg. P*^{2} 2 natos sibi fructus *R* 3 non] nec *H* 4 communem *V* 6 nec mirum *bis, alt. eras. V* propria *B*^{1}, promtuaria *sic B*^{3}, promptaria *R (sed* m *s. l. R*^{1}*) P* benigne *om. R*, benign∗e *(*a *er.) H*, benigna *S*, benignae *V* 7 interficiens *B*^{1}, *corr. B*^{3} famemque *S* 8 facerent *B* abundarẽt (n *m. 1 ?) P* 9 copiosoque *H* donare *S*^{1}, donarẽt *S*^{2} 10 a *om. RP*^{1}, *s. l. P*^{2} filio∗ *(*s *er.) S* 11 regni *P* 13 desiisset *S* 14 cum ipse — ceteris esset *in inf. mg. B*^{3} paricida *P* 16 deserit ut *B* propere *corrector codicis S Germanici*, propriae *(*-rię *S) BHSV codd. quidam Germanici*, proprie *RP alii codd. Germ.* terra *B*^{1} *(corr. B*^{3}*)*, terrae *H* 17 non *om. P* cicero *in* maro *corr. B*^{3} 19 regnum *H*

qui patrem regno expulit, bello persecutus est, exulem toto orbe iactauit?

> ille malum uirus serpentibus addidit atris
> praedarique lupos iussit,

id est odium et inuidiam et dolum hominibus inseuit, ut tam
11 essent quam serpentes uenenati, tam rapaces quam lupi. quod quidem uere faciunt ii qui iustos ac fideles deo persecuntur
12 dantque iudicibus saeuiendi aduersus innoxios potestatem. fortasse aliquid eiusmodi Iuppiter fecerit ad expugnandam tollendamque iustitiam et idcirco efferasse serpentes ac lupos acuisse tradatur.

> tum belli rabies et amor successit habendi.

13 neque inmerito. sublata enim dei religione boni quoque ac mali scientiam perdiderunt. sic hominibus intercidit commu-
14 nitas uitae et diremptum est foedus societatis humanae. tum inter se manus conserere coeperunt et insidiari et gloriam sibi ex humano sanguine conparare.

1 6. Quorum omnium malorum fons cupiditas erat, quae scilicet ex contemptu uerae maiestatis erupit. non tantum enim non participabant alios quibus aliquid afluebat, sed aliena quo-

EPITOME 13—17] c. 54, 6 (cf. c. 20, 3). c. 6] cf. c. 20, 3.
AUCTORES 3 s.] Verg. Georg. I 129 s. 12] Verg. Aen. VIII 327.

BRHSPV] 1 belloque *B* et *H* exulet *H* 2 iactatus *H*, iactabit V^1; *an* agitauit? 3 illē// (~ *s. l. er.*) *V* addidit B^2 4 praedari*que (t er.) H* 5 inseuit RS^1PV, ins*euit (a er.) B*, inseruit HS^2 (r *s. l.*) 6 essent *om. H* 7 uera *R* ii *R*, hi *BHSV*, hii *P* dei *H* persequuntur *HSP*, persequentur *(corr. m. 2) V* 9 Iuppiter — iustitiam] ad expugnandam delendamque iustitiam iuppiter fecerit *R* iu*ppiter *(b? er.) B* fecerat *B* 10 etferasse *B*, et feras et *R* acuisse] seuisse *H* 11 traditur *RH* 12 cum *H*; et *Vergil.* rabies] ratio *H* et› B^3 13 religione dei *B* 14 intercedit *S* 15 diremtum *BR*, direptus *S*, direptum *HPV* est *BS, e coniectura ut uid., fort. recta, om. cett.; an* est *post* humanae *ponendum?* foedus — tum *om. P* 16 conserere] inferre *H* 17 ex] de *R* humana *V* compare *P* 18 malo *R* 19 contemptum B^1, *corr.* B^3 20 non *om. H* alios] hi *H*; aliis *edd.* affluebat V^2, *uix recte; cf. Dombartium, annal. phil. 1877 pag. 341*

que rapiebant in priuatum lucrum trahentes omnia, et quae antea in usus omnium etiam singuli laborabant, in paucorum domos conferebantur. ut enim seruitio ceteros subiugarent, in primis necessaria uitae subducere et colligere coeperunt eaque firmiter conclusa seruare, ut beneficia caelestia facerent sua, non propter humanitatem, quae nulla in eis erat, sed ut omnia cupiditatis et auaritiae instrumenta conraderent. leges etiam sibi iustitiae nomine iniquissimas iniustissimasque sanxerunt, quibus rapinas et auaritiam suam contra uim multitudinis tuerentur. tantum igitur auctoritate, quantum uiribus aut opibus aut malitia praeualebant. et quoniam nullum in iis uestigium iustitiae fuit, cuius officia sunt humanitas aequitas misericordia, iam superba et tumida inaequalitate gaudebant altioresque se ceteris hominibus satellitum comitatu et ferro et insigni ueste faciebant. hinc honores sibi et purpuras et fasces inuenerunt, ut securium gladiorumque terrore subnixi quasi iure dominorum perculsis ac pauentibus imperarent. in hac condicione humanam uitam rex ille constituit, qui debellato ac fugato parente non regnum, sed impiam tyrannidem ui et hominibus armatis occupauit et aureum illud iustumque saeculum sustulit coegitque homines malos et inpios fieri uel ex hoc ipso, quod eos auertit a deo ad se adorandum: quod terror insolentissimae

2 3 4 5 6

18 rex ille] cf. I 10, 10 ss.
EPITOME 17—22] cf. c. 20, 12.

BRHSPV] 1 ad *(sic pro* in*)* priuatum — laborabant *in inf. mg. P*^{2} 2 omnium *edd.*, hominum *C* 4 et colligere *in mg. S*$^{1?}$ eoque *P* 6 eis *R*, his *cett.* //ut *V* 7 ⁊nstrumenta *B*^{3} con⁎raderent *(*t *er.) H* 8 sibi] sub *B, recte?* nomin⁎e *(*a *er.) B; post* nomine *add.* munitas *H* iustissimasque *H* sancserunt *B*^{1}, *corr. B*^{2}, sa⁊nxerunt *V*^{2} 9 rapinam *P* 10 ⁊aut opibus⁊ *B*^{3} 11 malitia] auaritia *H* iis *R*, his *cett.* iustitiae uestigium *H* 12 officio *H* 13 tam *P* se *om. V* 14 et ferro] ferro *H*, efferro *P* et *(ante* insigni*) om. B* 15 faciebant] fulgebant, *om.* se *(13), edd.* hinc] hic *B*^{1}, *in* sic *corr. B*^{2} honorẽ *H* et *(ante* fasces*) s. l. B*^{3} 16 ut] et *B*^{1}, *corr. B*^{3} securũ *S*^{1}, securi// *(' est* us*) S*^{2} terrore⁎ *(*s *er.) H* 17 inperabant *H* 19 impiam] imperium *B* tyrannidem ui et] tyrannidemque *B* uim *H*, uĩ *(˜ er.) S* ornatis *H* 20 illum *B*^{1} *(corr. B*^{3}*) PV* coegit *S* 21 ex *del. Heumannus; cf. ad p. 464, 18* 22 auertit — adorandum] a ueritate et a deo ad se adorandum traduxit *R* auertis *V* ⁊ad se⁊ *P*^{2}

7 potestatis expresserat. quis enim non metueret eum quem arma cingebant, quem ferri et gladiorum fulgor insuetus circumdabat? aut cui parceret alieno qui ne patri quidem suo pepercerat? quem uero metueret qui Titanum robustam et excellentem uiribus gentem bello uicerat, occisione deleuerat?
8 quid mirum si omnis multitudo insolito metu pressa in unius adulationem concesserat? hunc uenerabantur, huic honorem
9 maximum deferebant. et quoniam mores ac uitia regis imitari genus obsequii iudicatur, abiecerunt omnes pietatem, ne
10 exprobrare regi scelus uiderentur, si pie uiuerent. sic adsidua imitatione corrupti diuinum fas reliquerunt et paulatim male uiuendi consuetudo mos factus est. nec iam quicquam ex antecedentis saeculi pio atque optimo statu mansit, sed explosa iustitia et ueritatem secum trahens reliquit hominibus errorem
11 ignorantiam caecitatem. inprudenter igitur poetae, qui eam confugisse cecinerunt ad Iouis regnum. si enim saeculo quod uocant aureum iustitia in terra fuit, a Ioue utique pulsa est,
12 qui aureum saeculum commutauit. saeculi autem commutatio et expulsio iustitiae nihil aliut ut dixi quam desertio diuinae religionis putanda est, quae sola efficit ut homo hominem carum habeat eumque sibi fraternitatis uinculo sciat esse con-

19 ut dixi] c. 5, 2 s. 9 ss.

EPITOME 13—16] c. 54, 6. 16—419, 1] cf. c. 20, 2 (commutatio saeculi). 3. 18—419, 1] c. 54, 5 s.

AUCTORES 15 poetae] cf. c. 5, 9.

EXPILATORES 4 s.] cf. Isidor. Orig. IX 2, 134.

BRHSPV] 2 cingebat *R* et] et quem *B* insuetus *(e ex c m. 2) P* 3 suo quidem *B* 4 qui *B²* titanam *BR* et *om. P* 5 uirtutibus *BP* occidione *BP* 6 unius] humus *S* 7 adulatione *HS* concesserat *(con in ras. ex 2 litt. m. 2) B* uerabantur *sic V* 8 imitaturi *H* 9 obsequi *V* iudicabatur *RH* abierunt *H* 10 exprobrare *B²* regis *B* 11 reli*querunt *(n er.)* fas *B* relinquerunt *H* 12 uiuendo *P¹, corr. P²* 13 stutu *S* explosa] expulsa *(sed* uls *in ras. ex* los *ut uideri potest, m. 2) S codd. recent. Buenemannus conl. 17* pulsa, *19* expulsio 14 et] ac *B* ueritate *BH* hominib *B³* 15 poe**te *ex* poclũte *? V* eam *(a in ras. ex* u*) B* 16 confugisse] ad caelum confugisse *H* saeculum *B* 17 uocat *B* iustitiae *H malim* expulsa 19 pulsio *P* iustitiae] iouis iustitiae *B* ut *add. B²* deser**tio *(*ui *er.) V* 21 eumque] quemque *B¹, corr. B³*

strictum, siquidem pater idem omnibus deus est, ut dei patrisque communis beneficia cum iis qui non habent partiatur, nulli noceat, nullum premat, non forem claudat hospiti, non aurem precanti, sed sit largus beneficus liberalis: quas regias esse laudes Tullius existimauit. haec est profecto 13
iustitia et hoc aureum saeculum, quod Ioue primum regnante corruptum, mox et ipso et omni eius progenie consecrata deorumque multorum suscepto cultu fuerat omne sublatum.

7. Sed deus ut parens indulgentissimus adpropinquante ultimo 1
tempore nuntium misit, qui uetus illut saeculum fugatamque iustitiam reduceret, ne humanum genus maximis et perpetuis agitaretur erroribus. rediit ergo species illius aurei temporis 2
et reddita quidem terrae, sed paucis adsignata iustitia est, quae nihil aliut est quam dei unici pia et religiosa cultura. sed 3
moueat aliquem fortasse, cur si haec sit iustitia, non omni humano generi sit data nec in eam multitudo uniuersa consenserit. magnae hoc disputationis est, cur a deo, cum iustitiam terrae daret, sit retenta diuersitas: quod et alio loco declaraui et ubicumque opportune inciderit explicabitur. nunc designare 4
id breuissime satis est, uirtutem aut cerni non posse, nisi habeat uitia contraria, aut non esse perfectam, nisi exerceatur aduersis. hanc enim deus bonorum ac malorum uoluit esse 5
distantiam, ut qualitatem boni ex malo sciamus, item mali ex

18 alio loco] II 17, 1; III 29, 13—16.
EPITOME 9—14] c. 55, 1.
AUCTORES 1] Lucr. II 992. 4] p. Deiot. 9, 26.

BRHSPV] 1 pater idem pater *H* ut] et *R* 2 communia *H*, cũmunis *V* iis *R*, his *cett.* partiantur *BHS* 3 noceant *H* praemiat *(exp. m. 2?) P* fores *BSP*, fore *H* claudit V^1 4 aurem] aũrus *B*, aurem *(e ex* u *m. 2) P* sit] si *P* liberalibilis *P* 5 laude *R* est *om. H* 8 multorum — fuerat *in inf. mg.* B^3 cultu susceptu *sic V* ablatum *H* 10 *post* nuntium *s. l.* suum B^3 uerus *S* 11 redduceret *H* 12 rediit *ex* reduc *V* tempore *V* 13 terrae] terra est *H* 14 pia B^3 religiosa et pia *H* 15 omnino *S* 16 datam *ex* datum *P* ea *HS* 17 iustitia *R* 18 retenta] repperta *H* declarauit *R* 19 oportune *RSPV* 20 nisi — non esse *in inf. mg. V* 21 ẽ S^1, ẽẽ S^2 22 aduersus *B* haec *B* 23 distantiam] naturam *R* *ut *(a er.) B* boni — mali ex *in inf. mg.* B^3 sciant *H* idem *B (i. e.* B^3*)*

bono: nec alterius ratio intellegi sublato altero potest. deus ergo non exclusit malum, ut ratio uirtutis constare posset.
6 quomodo enim patientia uim suam nomenque retineret, si nihil esset quod pati cogeremur? quomodo laudem mereretur deuota deo suo fides, nisi esset aliquis qui a deo uellet auertere? nam ideo potentiores esse iniustos permisit, ut cogere ad malum possent, ideo plures, ut uirtus esset pretiosa, quod rara est. quod quidem ipsum Quintilianus egregie ac breuiter
7 ostendit in Capite obuoluto. nam quae inquit uirtus esset innocentia, nisi laudem raritas dedisset? uerum quia natura sic conparatum est, ut odium cupiditas ira in id quod incubuerunt agant caecos, supra hominem uidetur culpa uacare. alioquin si natura pares omnibus adfectus dedisset, pietas nihil erat.
8 hoc quam uerum sit, docet necessitas ipsa rationis. si enim uirtus est malis ac uitiis fortiter repugnare, apparet sine malo ac uitio nullam esse uirtutem. quam deus ut absolutam perfectamque redderet, retinuit id quod erat ei contrarium, cum quo
9 depugnare posset: agitata enim malis quatientibus stabilitatem capit et quanto frequenter inpellitur, tanto firmiter robo-
10 ratur. haec nimirum causa efficit ut quamuis sit hominibus

AUCTORES 9] cf. Quintiliani declamat. rec. Ritter pag. III adn.
EXPILATORES 19—21] Lucifer pag. 287, 26—28.

BRHSPV] 2 ergo] ergo iustitiam reducturus *RS* exclusit *(s in ras. ex* d*) P* possit *B*¹, *corr. B*³ 3 retineret *B*² si* *(e er.) B* 4 esset *om. S* quod *del. et* omnino *s. l. corr. S*² pati* *S* 5 ni *H* aliquid *P* 6 ideo *BP,* et ideo *RSHV, ex 7 ?* potiores *V* iniustos permisit] uoluit iniustos *R* cogi *P* *an* et ideo *? cf. ad 6 et pag. 421, 25* 8 ipsum *B*² quintillianus *P* 9 obuoluto *B*³ nam quę inquid *s. l. B*³ namquę *S*¹*P* inquit] id quid *H* 10 innocentiae *(sed æ ex* a *B*³*) BH* 12 id *om. R* *an* ⟨in⟩ quod*?* id *delet Hartelius; cf. Epit. 22, 1* incubuerunt *(-eř SP) C,* incubuerint *edd., fort. recte* caecos] eos *S* 13 a culpa *B* natura *om. H* 14 pares] similisesi *B*ᵃᶜ, simil**em *corr. m. 1* adfectũ *(~ postea add. m. 1) B,* adfectibus *RV* 16 ac uitiis] ait his *B*¹, *corr. B*³ 17 ac uitio] auitio *H* nullam] nihil *B* ut *s. l. m. 1 uel 2 B* 18 ei contrarium] etiam contra aut *ut uid. B*¹, *corr. B*³ quod repugnare *B*ᵃʳ *(pr.* r *er.) S*¹, quo *corr. S*² 21 nimirum] enim mirum *P* hominibus] in hominibus *H*

missa iustitia, tamen aureum saeculum non esse dicatur, quia malum non sustulit, ut retineret diuersitatem, quae sacramentum diuinae religionis continet sola.

8. Qui ergo putant iustum esse neminem, ante oculos habent 1
iustitiam, sed eam nolunt cernere. quid est enim cur illam uel in carminibus uel in omni sermone describant conquerentes eius absentiam, cum sit facillimum bonos esse, si uelint? quid uobis inanem iustitiam depingitis et optatis cadere de 2
caelo tamquam in aliquo simulacro figuratam? ecce in conspectu uestro est: suscipite si potestis eamque in domicilio uestri pectoris conlocate, nec difficile aut alienum a temporibus existimetis. estote aequi ac boni, et sequetur uos sua sponte 3
iustitia quam quaeritis. deponite omnem malam cogitationem de cordibus uestris, et statim uobis tempus illut aureum reuertetur: quod aliter consequi non potestis, quam si deum uerum colere coeperitis. uos autem manente cultu deorum iustitiam 4
desideratis in terra, quod fieri nullo pacto potest. sed ne tum quidem potuit, cum putatis, quia nondum natis diis istis quos inpie colitis necesse est unius dei cultum fuisse per terram, eius scilicet qui execratur malitiam exigitque bonitatem, cuius templum est non lapides aut lutum, sed homo ipse, qui figuram dei gestat: quod templum non auri et gemmarum donis corruptibilibus, sed aeternis uirtutum muneribus ornatur. discite 5
igitur, si quid uobis reliquae mentis est, homines ideo malos et iniustos esse, quia dii coluntur, et ideo mala omnia rebus humanis cottidie ingrauescere, quia deus mundi huius effector et

BRHSPV] 1 quam B^1, quas B^2, quia B^3 *uix post* quia *excidit* deus, *cf. § 5 et ad pag. 409, 16* (creditum) 2 ⁿon⁾ B^3 quam B^1 *(corr. B^3) H* sacramenta B^1, *corr.* B^3 3 continent B^1 *(corr. B^3) V* 5 est *om. H* illa *B* 7 esse] se *P* ⁽si⁾ P^2 11 pectoris *ex* corporis *P* difficilem *H* 12 aequi ac boni] ecboni *R* uos — quaeritis] sibi quem quaeritis *(alt. i ex e) R* 14 et *om. R* statim] confestim *B, recte?* 15 non *om. R* 16 manete *P* culto *H* deorum] dei iam *H* 17 nec *B* tunc *H* 18 cum putatis] computastis *P* qui *B* diis istis] deseritis *B* 19 unius] in eius B^1, *corr.* B^3 ⁽per⁾ B^3 20 ⁽eius⁾ B^3 exigit *P* 21 lapis *H* lutum] aurum B^1, *corr.* B^3 22 templum] templum ⁽dei⁾ *B* corruptilibus *RV,* corrubtilibus *P* 23 uirtutis *B* disce S^1 24 reliquum *Heumannus, sed cf. Buenemannum* malos — et ideo *om. R* 26 huius mundi *S*

gubernator derelictus est, quia susceptae sunt contra quam fas est inpiae religiones, postremo quia ne coli quidem uel a
6 paucis deum sinitis. quodsi solus deus coleretur, non essent dissensiones et bella, cum scirent homines unius se dei filios esse ideoque diuinae necessitudinis sacro et inuiolabili uinculo copulatos, nullae fierent insidiae, cum scirent cuiusmodi poenas deus animarum interfectoribus praepararet, qui clandestina scelera et ipsas etiam cogitationes peruidet, non essent fraudes et rapinae, si deo praecipiente didicissent et suo et paruo esse contenti, ut fragilibus et caducis solida et aeterna praeferrent,
7 non essent adulteria et stupra et mulierum prostitutiones, si esset omnibus notum damnari a deo quidquid adpetitur ultra generandi cupiditatem, nec feminam necessitas cogeret pudorem suum profanare, ut uictum sibi obscenissimum quaerat, cum et mares libidinem continerent et habentium pia et
8 religiosa conlatio non habentibus subueniret: non essent igitur, ut dixi, haec omnia in terris mala, si ab omnibus in legem dei coniuraretur, si ab uniuersis fierent quae unus noster populus operatur. quam beatus esset quamque aureus humanarum rerum status, si per totum orbem mansuetudo et pietas et pax et innocentia et aequitas et temperantia et fides moraretur!
9 denique ad regendos homines non opus esset tam multis et tam uariis legibus, cum ad perfectam innocentiam dei lex una

AUCTORES 9 s.] Cic. de off. I 21, 70: si contenti sint et suo et paruo.

BRHSPV] 1 sint *H*, sunt *om. S* quam fas est] fas *H* 2 a *om. R* 3 initis *V* solum B^1, *corr.* B^3 deus *om. S* 4 et P^2 dei filios se *B*, dei se filios *R* 5 ininuiolabili *P* 6 copulatis *(o ex u) R* insidie cum scirent P^2 7 dei *H* praepararit *R Heumannus*, praepararent *H* clamdestina B^1, *corr.* B^3, clandestinata *S*, andestina *P* 8 praeuidet *V* 9 et] nec *H* rapina *H* et *(ante* suo*) eras. S* et *(ante* paruo*) om. RS* et paruo *om. H* essent *BRH* 10 ut] et ut *P* et *(ante* aeterna*) om. S* praeferrentur *H* 12 si* *(e er.) S* 13 feminas *H* 14 quaerant *H* 15 cum *om. H* 16 non habentibus *om. H alt.* non] nec *B* non essent *om. H* igitur] mutua *B* 17 *om*nibus *(h et* i *er.) V* lege *HS* 18 coniurarent B^1, *corr.* B^3 19 humarum *P* 21 et *(ante* aequitas*) om. B* moraretur] dominaretur *Heumannus* 22 esset *om.* B^1, est *add.* B^2, esset *s. l. corr.* B^3, essent *R* 23 tam uariis] tantis *H*

sufficeret, neque carceribus neque gladiis praesidum neque terrore poenarum, cum praeceptorum caelestium salubritas humanis pectoribus infusa ultro ad iustitiae opera homines eruderet. nunc autem mali sunt ignoratione recti ac boni. quod quidem Cicero uidit. disputans enim de legibus sicut una inquit eademque natura mundus omnibus partibus inter se congruentibus cohaeret ac nititur, sic omnes homines inter se natura confusi prauitate dissentiunt neque se intellegunt esse consanguineos et subiectos omnes sub unam eandemque tutelam: quod si teneretur, deorum profecto uitam homines uiuerent. uniuersa igitur mala, quibus humanum genus se ipsum inuicem conficit, iniustus atque inpius deorum cultus induxit. nec enim poterant retinere pietatem qui communem omnium patrem deum tamquam perfidi ac rebelles liberi abnegassent.

AUCTORES 5] de legg. frgm. 1.

BRHSPV] 1 praesidum neque] praesidumque *B* praesidium *P* 2 terrores *H* ᶜcumᵗ *B* praeceptarum *R*, praeceptorem P^{ac} 3 ad *om. B* operã *(˜ m. 2) B* erueret *V* 5 quo *P* disputans enim] ualide disputans *H* 6 eaque *B*, eadem *S*, eaedemque *V* 7 coherere *H* ac *om. H* 8 homines *om. R* se natura] sanatura *V* 10 omnis *V* una* (m *er.) B*, una *HP*, unã, *sed ˜ del. m. 2 S* ea*demque (n *er.) B*, eademque *RH*, eandemque *(exp. m. 2) S* tutela* (m *er.) B*, tutela *HP*, tutelã, *sed ˜ del. m. 2 S* sit feneretur *R* 11 deorum] ᵃdeo B^2 uitam] uitam beatam *B*, uita *HSP* 12 ipsum se *H* 13 conficit *(c ras. ex* d*) V* iniustos atque inpios *(*imp- *H) BH* indixit *S* 14 poterat *HV* commune *P* 15 perfidi ac rebelles *scripsi;* prodigia|crebelles B^1, prodigi*|acrebelles B^2, prodigia rebelles *R*, prodigi ac rebelles *HSPV: sed cf. I 10, 3* rex perfidus — didicit abnegare*; V 9, 11 s.* perfidia — abnegauerint *(IV 2, 5. 11, 7. 12, 11) et maxime Cyprian., (apud quem ut apud alios Patres saepissime* perfidus, *nusquam* prodigus *in ea sententia inueni) epist. LXXII 2 (pag. 776, 16)* perfidi ac rebelles*; de lapsis c. 35 (pag. 262, 20)* deum . . . quem uerbis perfidis abnuisti*; inlatum esse* prodigi *e memoria parabolae* de filio prodigo *(Luc. 15) uidetur, quod nomen iam aetate Tertulliani (de pudic. c. 9 bis, de patient. c. 12, de paenit. c. 8) in usu ecclesiae erat; an fort.* perditi *pro* prodigi *scribendum est (cf. c. 18, 14* si filius . . perditus atque inpius existimatur qui patrem suum dereliquit*)? quod placet Hartelio; ad* rebelles *cf. II 17, 12, de* prodigo *VI 17, 18 s.* libere *(alt.* e *ex* i*) B^2*

1 9. Nonnumquam tamen sentiunt se malos esse et ueterum saeculorum statum laudant et de suis moribus meritisque coniectant abesse iustitiam: quam obuersantem oculis suis non tantum non suscipiunt nec adgnoscunt, uerum etiam uio-
2 lenter oderunt et persecuntur et exterminare contendunt. fingamus hanc interim non esse iustitiam quam nos sequimur: quomodo si illa uenerit quam ueram putant, eam recipient? qui laniant et occidunt eos quos et ipsi fatentur imitatores esse iustorum, quia bona operentur et iusta, cum si tantummodo malos occiderent, digni essent ad quos iustitia non ueniret: cui nulla fuit alia causa linquendi terram quam humani cruoris
3 effusio. quanto magis, cum pios interficiant et ipsos iustitiae sectatores pro hostibus ducant, immo uero plus quam pro hostibus? quibus utique, cum animas eorum et opes et liberos ferro et igni adpetant, tamen parcitur uictis et est locus inter arma clementiae, aut si adeo saeuiri placuit, nihil plus in eos
4 fit quam ut occidantur uel in seruitutem abducantur. hoc uero inenarrabile est quod fit aduersus eos qui malefacere nesciunt, et nulli nocentiores habentur quam qui sunt ex omnibus innocentes. audent igitur homines inprobissimi iustitiae facere mentionem, qui feras inmanitate uincunt, qui placidissimum dei gregem uastant

EPITOME 8—425, 23] c. 47, 3—5.

EXPILATORES 15—19] Lucifer pag. 288, 25—28.

BRHSPV] 2 saeculorum *in* saecularĩũ *corr.* B^2 et *om.* *P* moribus] oneribus B^1, honoribus B^2 3 obesse *S*, tabesse *P* obseruantem V^{ac} 4 non *ante* suscipiunt] nõ, B^2 suspiciunt *B* 5 persequuntur *HSP*, persequentur V^{ac} dignamus *ut uid.* B^1, *corr.* B^2 6 interim hanc *H* non *om.* *H* 7 eam *om.* *P* *recipient (p *er.*) *V* 9 operarentur *V* cum si] curiisi B^1, cũhii·si B^2 tantum *B*, tanto modo *R* 10 occiderint *V* 11 relinquendi *R*, liquendi HS^1, lĩ- S^2 humana *R* 13 hostiis *R* pro *om.* *V* 14 qui***(bus *er.*) *B*, quibus *om.* *RH* cum] et *B* 15 et (*ante* igni) *om.* *R* inter] et inter *P* 16 clementia *H* seueri B^1, seuiri B^2, saeuẹri *H* in eos] in deo B^1, *corr.* B^3, in eo *H* 17 uel in seruitutem abducantur *om.* *P* 18 quià (*exp. m. 3*) *B* male*-facere (q *er.*, fa *ex* u ? *an* it ?) *P* 21 facere] ferrae *P* ferras *V* inmanitate* (m *er.*) *B*

lupi ceu
raptores atra in nebula, quos inproba uentris
exegit caecos rabies.

uerum hos non uentris, sed cordis rabies efferauit nec atra in nebula, sed aperta praedatione grassantur nec eos umquam conscientia scelerum reuocat, ne sanctum ac pium nomen iustitiae ore illo uiolent quod cruore innocentium tamquam rictus bestiarum madet. huius tanti et tam pertinacis odii quam potissimum causam esse dicamus? utrumne ueritas odium parit, ut ait poeta quasi diuino spiritu instinctus, an erubescunt coram iustis et bonis esse nequam, an potius utrumque? nam et ueritas ideo semper inuisa est, quod is qui peccat uult habere liberum peccandi locum nec aliter se putat malefactorum uoluptate securius perfrui posse, quam si nemo sit cui delicta non placeant. ergo tamquam scelerum et malitiae suae testes extirpare funditus nituntur et tollere grauesque sibi putant, tamquam uita eorum coarguatur. cur enim sint aliqui intempestiue boni, qui corruptis moribus publicis conuicium bene uiuendo faciant? cur non omnes sint aeque mali rapaces impudici adulteri periuri cupidi fraudulenti? quin potius auferantur quibus coram male uiuere pudet, qui peccantium frontem etsi non uerbis, quia tacent, tamen ipso uitae genere dissimili feriunt et uerberant. castigare enim uidetur quicumque dissentit. nec est magnopere mirandum, si aduersus homines ista fiunt, cum aduersus ipsum deum propter eandem causam insurrexerit

AUCTORES 1 ss.] Verg. Aen. II 355 ss. 9] Terent. Andr. I 1, 41.

BRHSPV] 2 raptore's P^2 quas P^1, *corr.* P^2 3 exiget B^1, *corr.* B^2 coecos V 4 rapies, *part. ras. corr.* V 5 predicatione V 6 iustitia R 7 uiolento H ritus BP, rictu H 8 madem̃t B^2 et] ac R peritinacis P 9 causam *om.* H 10 an] sane R 11 nequã *(˜ m. 2)* S utrumque *(t ex i)* P 12 et *om.* R semper ideo H ideo] odio S. his S qui**peccat *(in er.)* V 14 sit] esse possit H 15 placeat R tamquam] quasi H 16 extyrpare R nitundur V graues quos B, graues qui H 17 uitam P intempestiue boni qui *om.* R 18 quo V^{ac} uitium B, conuictum H, conuitium P 20 fradulenti S aut ferantur H 22 quiꝫ B^2 tacem̃t B^2 generi B^1, *corr.* B^2 25 insurrexerit *(it ras. ex* unt*)* B

etiam populus in spe constitutus nec dei nescius, sequiturque iustos eadem necessitas quae ipsum iustitiae uiolauit auctorem.
10 uexant ergo et exquisitis poenarum generibus excruciant parumque habent interficere quos oderunt, nisi etiam crudelitas cor-
11 poribus inludat. si qui autem doloris uel mortis metu uel suapte perfidia caeleste sacramentum deseruerint et ad funesta sacrificia consenserint, eos laudant et honoribus mactant, ut
12 eorum exemplo ceteros inliciant. qui autem magni aestimauerint fidem cultoresque se dei non abnegauerint, in eos uero totis carnificinae suae uiribus, ueluti sanguinem sitiant, incumbunt et desperatos uocant, quia corpori suo minime parcunt: quasi quicquam desperatius esse possit quam torquere ac dila-
13 niare eum quem scias esse innocentem. adeo nec pudor ullus aput eos superest a quibus abest omnis humanitas et retorquent
14 in homines iustos conuicia sibi congruentia. inpios enim uocant, ipsi scilicet pii et ab humano sanguine abhorrentes, cum si et actus suos considerent et illorum quos tamquam inpios damnant, iam intellegant quam mendaces sint et iis omnibus
15 quae aduersus bonos aut dicunt aut faciunt digniores. non

EPITOME 3 ss.] c. 49, 6. 8—10] c. 49, 5. 11—19] c. 49, 6 s. 19—427, 15] c. 54, 7.

EXPILATORES 3—11] Lucifer pag. 290, 11—16.

B(G)RHSPV] 1 etiam *om. B* in *om. B* constitutus] consecutus *ut uid. B*^{1}, *in ras. corr. B*^{3} 3 uexanter *P* poenarum^{r} *B*^{3} 4 habente^{s} *B*^{2} corporibu^{s} *P* 5 quis *R* *a* Mortis *incipit codicis G pag. 99 (91) paene tota lecta* metum *P* 6 sua *BGR,* suapte *sic P* perfidiae *H* ad *om. B*^{1} *(s. l. B*^{2}*) G* 7 conserint *H* laudent *R* 8 inliceant *B*^{1} *(corr. B*^{2}*) GP*^{pc} (e *ex* i *P*^{1}*)* magnam *G* aestimauerunt *G* 9 cultoresque se] cultor ^{es} ^{se} *(s. l. corr. m. rec.) S* se dei non] eorum *B* *an* se ⟨esse⟩ *scribendum? cf. Lucifer. pag. 290, 14* cultoresque dei nos esse non abnegemus abnegauerint *(i ras. ex* u*) B,* abnegauerunt *V* uero *expunxit m. 1? S, om. P* 10 totos *R* carnificinae *B,* carnificae *V* sanguine *R* siti[n]t *sic G* 11 et *om. R* disperatos *B* qua *P* parcant *R* 12 quidquam *(*d *ex* c*) B*^{2}, quiquam *G* 13 eum quem] eumq. *V* esse *om. P* adeo · *B,* ado · *V* 14 omnis humanitas abest *H* 15 conuitia *RSP* 16 ipsi] ii si *H* impii *B*^{3} 17 suos *om. P* 18 damna|tiam *B*^{1}, damnant|⁎iam *B*^{2} intellegent *(ex* -ant*) B*^{2}, intellegunt *H* et] ex *H* iis *R,* his *cett., nisi quod* [hi]s *G* 19 quae *om. R* aut dicunt] audent *B*^{1}, *corr. B*^{3} ⟨di⟩[cent] *G*

enim de nostro, sed ex illorum numero semper existunt qui uias obsideant armati, maria praedentur, uel si palam grassari non licuit, uenena clam temperent, qui uxores necent, ut dotes earum lucrentur, aut maritos, ut adulteris nubant, qui natos ex se pueros aut strangulent aut, si nimium pii fuerint, exponant, qui libidines incestas nec a filia nec sorore nec 16
matre nec sacerdote contineant, qui aduersus ciues suos patriamque coniurent, qui nec culleum metuant, qui denique sacrilegia committant et deorum quos colunt templa despolient, et, ut quae levia sunt atque usitata dicamus, qui hereditates captent, testamenta supponant, iustos heredes uel auferant uel excludant, qui corpora sua libidinibus prostituant, qui deni- 17
que inmemores quid nati sint, cum feminis patientia certent, qui sanctissimam quoque corporis sui partem contra fas omne polluant ac profanent, qui uirilia sua ferro metant et, quod est sceleratius, ut sint religionis antistites, qui ne uitae quidem suae parcant, sed extinguendas publice animas suas uendant, qui si iudices sedeant, aut inmeritos perdant mercede corrupti aut noxios inpune dimittant, qui caelum quoque ipsum ueneficiis adpetant, tamquam illorum malitiam terra non capiat:

EPITOME 18 s.] c. 54, 9.

B(G)RHSPV] 1 ⟨nos⟩tros *G* 2 praedantur *R*, prae***dentur *H* crassari *S* 3 uenenum *H* temperant *R* negent *P* dotibus *P* 4 ut] aut *RS*^{ar} 5 strĩgulent *B*^{1}, strã- *corr. B*^{2}, strang[ull]⟨ent⟩ *G*, stranguilent *R* si* *(i er.) B* nimium] minus *S* 6 a *(ante* filia*) RSP, om. BGHV* nec a sorore nec a matre nec a sacerdote *P* *in* matre⟨nec⟩[sa] *desinit codicis G pag. 99 (91), sequitur pag. 100 (92), cuius in uerss. 1—10 pleraque legi poterant* 8 patriaque *H* nec | ulleum *P* ꝯculleum *B*^{3}, eculeum *R*, ullum *H*, cu͂leum *V* qui denique] quid enim *P* 9 et] ac *H* templa quos colunt *H* dispolient *BGH* 10 ut et *G* ut quae] utque *P* laeuia *BG* atque *om. S* *ex* usitata *hoc* lisitata *B*^{2}, u*sitata *(i er.) H*, usitat͡a *V*^{2} [ha]⟨er⟩[editates] *G*, hereditatis *P* 11 capiant *B*^{1}, *corr. B*^{3} et testamenta *H* subponant *HV* 13 nati sunt *V* patientiae *R* certant *S* 14 fas] has *P* omniũ *B*^{1}, *corr. B*^{3} 15 polluant *(a s. l. add. m. 2, renouauit m. 3) B* profanant *B*^{1} *(corr. B*^{3}*) P* qui] De eunucis qui *H* metunt *B*^{1}, *corr. B*^{3} 16 antestites *V* nec *B* uitae suae quidem *B* 17 publicae *B*^{ar}*R* suas *om. V* 20 malitiã *(˜ m. 2) S*

18 haec, inquam, et his plura scelera utique ab iis fiunt qui deos
colunt. quis inter haec tot et tanta iustitiae locus est? et
ego de multis pauca collegi, non ut arguerem, sed ut osten-
19 derem. qui uolet scire omnia, Senecae libros in manum
sumat, qui morum uitiorumque publicorum et descriptor uerissi-
20 mus et insectator acerrimus fuit. sed et Lucilius tenebrosam
istam uitam circumscripte breuiterque depinxit his uersibus:

nunc uero a mani ad noctem, festo atque profesto,
totus item pariterque die populusque patresque
iactare indu foro se omnes, decedere nusquam,
uni se atque eidem studio omnes dedere et arti,
uerba dare ut caute possint, pugnare dolose;
blanditia certare, bonum simulare uirum se;
insidias facere, ut si hostes sint omnibus omnes.

AUCTORES 8 ss.] ex libr. incert. frg. IV.

B(G)RHSPV] 1 plurima *BH* iis *R*, his *cett.* 2 et] ac *S* *malim* tanta ⟨uitia⟩, *Hartelius* ⟨portenta⟩ *coni.* est *om. H* et] ut *eras. B* 3 ergo *B* 4 sinecę *V* sumat in manum *B* 5 sumant *V* morum] mirum B^1, *corr.* B^3, manũ *H* 6 insectator *recepi ex* accusator et insectator *R*, accusator *cett., quod glossema esse et memoria codicis R prodit et locus Quintiliani inst. X 1, 129* (Seneca) egregius tamen uitiorum insectator *a Buenemanno indicatus; cf. Addenda ad pag. 58, 3 s.; 402, 15* lucillius *P* 7 circumscribit *H* breuiter⌜q.⌝*B*, et breuiterque *H* uerbis *BSP* *a* [S]⟨ibus⟩[nunc] *incipit codicis G pag. 101 (97), cuius in uerss. 1—5 perpauca agnoscebantur* 8 a mani *V* *Baehrensius (frg. 9)*, a mane *BRS*, amant *H*, amem *P*, *in G* ⟨a⟩[m]⟨ane⟩, *nihil certi* festo] fert B^1, *corr.* B^3, [f] . . [t]|, *post* f *2 litt. plane euanuerunt fort.* er, *ut fuerit* fert, *sed cum post* t *in fine uersus minutum* o *fuisse possit, fort. etiam* festo *scriptum fuit, G* adque *P* atque profesto *om. H* profesto — populusque *om.* B^1, adque *(hoc, quamquam* atque *iam m. 1 scripserat, in inf. mg. repetiit m. 3)* profesto totos item pariterque die populosque *in inf. mg. add.* B^3 profesto totus] profestotus *P* 9 totus item] toto itidem *Janus Dousa* pariterque die] pariter quidem *R* dies *HV* populosque *H* patresqu∗e *(a er.) B* pariter populus, plebesque patresque *Baehrensius* 10 iacturae B^1, *corr.* B^3, ⟨ia⟩[ctu] . . ., *post* ctu *3, uix 4 litt. euanuerunt, G* indi *(alt.* i *ex* u*)* B^3, indo *P* foro se *R*, forum se *B*, foros *H*, fori se *S*, forus se *P*, forus s& *V* omne *P* onusquam *R* 11 adque *B*, [at]⟨que⟩ *G* idem *HSP*, eidem *V* omne⌜s⌝ $P^{2?}$ dedere — caute] dedareet[i]r|queauadereutcautae B^1, dedaretat^{ri}e|r|queeuadereutcaut∗e B^2, dedaret *in* dederet *corr.* B^3 de∗dere *H* 12 dolos|a B^1, dolos^{a}|∗ B^2, dolo *H* 13 blandiri *S* 14 si *in ras. ex eodem* si *aut* ei B^3

nostro autem populo quid horum potest obici, cuius omnis 21
religio est sine scelere ac sine macula uiuere? cum igitur 22
uideant se ac suos ea quae diximus gerere, nostros autem nihil
aliut operari nisi aecum et bonum, poterant, si quid saperent,
ex hoc intellegere et illos qui bonum faciunt pios esse et se
inpios qui nefanda committunt. neque enim fieri potest ut 23
qui in omnibus uitae suae actibus non errant, in ipsa summa
errent, hoc est in religione, quae rerum omnium caput est:
inpietas enim suscepta in eo quod est summum per cetera 24
uniuersa sequeretur. aeque fieri non potest ut ipsi qui errant
in omni uita, non et in religione fallantur, quoniam pietas in
summo regulam tenens tenorem suum seruaret in ceteris. ita
fit ut in utraque parte de condicione rerum quae geruntur
qualis sit summa ipsa noscatur.

10. Operae pretium est cognoscere illorum pietatem, ut ex 1
iis quae clementer ac pie faciunt possit intellegi, qualia sint
quae ab iis contra iura pietatis geruntur. ac ne quem uidear 2
inclementer incessere, aliquam mihi personam poeticam sumam,
quae sit uel maximum pietatis exemplum. aput Maronem 3
rex ille,

quo iustior alter
nec pietate fuit nec bello maior et armis,

quae nobis documenta iustitiae protulit?

AUCTORES 20 ss.] Aen. I 544 s.

B(G)RHSPV] 3 se *B*, et se *cett.* ac] et *H; an recte* et se et suos *H?* genere *S* 4 aequum *HSPV* quit *B* 5 esse *B²* et se *om. P* 8 errent] errant B^1, *corr.* B^2 10 sequeretur] quaereretur *B*, se sequitur *P* aeque] atquin *B*, eaque *H*, eoque *P* ut ipsi qui errant in *om. P* qui errant ut ipsi *V* 11 religione *V* 12 seruat *P;* seruat et *Heusingerus* 13 fuit *H* utrasque partes *H* gerunt *V* 14 nascatur H^{oc} 15 operae *B²*, opere *RHPV* illarum *B* pietate *H* 16 iis *R*, his *cett. a* Possit *incipit codicis G pag. 102 (98) paene tota lecta* sunt *H* 17 iis *R*, his *cett.* iure *P* ne quem] neq; *S* quem (e *ex* a) *B* uideam B^1, *corr.* B^2, uider *sic R* 18 inclementer *om. R post* inclementer *s. l.* arguere et B^3 lacessere (la *ex* in) B^2G, arguere *V*, incessere atq: a re *H* summam *P*

uinxerat et post terga manus, quos mitteret umbris
inferias, caeso sparsurus sanguine flammas.

4 quid potest hac pietate . . . clementius, quam mortuis humanas uictimas immolare et ignem cruore hominum tamquam
5 oleo pascere? sed fortasse hoc non ipsius uitium fuerit, sed poetae, qui insignem pietate uirum insigni scelere foedauerit. ubi est igitur, o poeta, pietas illa quam saepissime laudas? ecce pius Aeneas

Sulmone creatos
quattuor hic iuuenes, totidem quos educat Ufens,
uiuentis rapit, inferias quos immolet umbris
captiuoque rogi perfundat sanguine flammas.

6 cur ergo dicebat eodem ipso tempore quo uinctos homines ad immolationem mittebat:

equidem et uiuis concedere uellem,

cum uiuos quos habebat in potestate uice pecudum iuberet oc-

AUCTORES 1 s.] ibid. XI 81 s. 6] ibid. I 10. 9 ss.] ibid. X 516 ss. 15] ibid. XI 111.

B(G)RHSPV] 1 uinxerant *H* posterga *GHV cum codd. Vergili γc ap. Ribbeckium* quas B^1 *(corr.* B^2*)* *G* 2 caesos *BGP* sparsuros *BG cum codd. Verg. bc* flammam *codd. Verg. Rγ* 3 potest] potest esse *P, sine dubio e coniectura, fort. recta* hac $S^{2\dagger}$ *post* pietate *hoc* iustius *(cf. pag. 429, 23)* esse *(uel omittendum, cf. P),* quid *uideri excidisse significaui secutus Columbum, not. in libr. de mortibus persecut. c. 31, 5 conicientem* quid potest esse hac pietate inclementius, quid dementius quam mortuis; *an* clementius ⟨(esse), quid iustius⟩*? in quo* inclementius *et* iniustius *Thilo;* quid potest esse hac pietate clementius quam *retinet Buenemannus* in hac pietate *interpretatus,* quam *delet Heumannus; cf. Addenda* mortuus *H* humanas *om. R* 4 [igne] *G* cruorē *H* hominē *V* 5 pascere] spargere *P* uitio B^1, uitiū *corr.* B^3, ⟨uiti⟩[o] *G* 6 insignem] illum insignem *RS* insigna *sic H* 7 o *RS fort. e coniectura (cf. pag. 69, 5), om. rell.* quem *G* laudas] uindicasti *H,* laudes P^{ac}*, corr. m. 1?* 8 ecce *ut uid.* B^1, cum *corr.* B^2, tum B^3 9 subnone *S,* sulmone *(l ras. ex* b*) V* 10 totidem *om. P* educat — uiuentis] educatu fensui uentis *V* ufens *(*f *ex* t *m. 2 ?) P* 11 uiuentes *P cod. Verg. b* rapiat *H* 12 captiuosque $B^{ar}G$ 13 homines *om. H* 14 mittebat *ex* mitteret *P* 15 e*quidem *(*t *er.) B,* eo quidem *P* et, $S^{1\dagger}$ uiuis *(alt.* i *ras. ex* u*) V* 16 habebant *G* pecudum uice *P* pecodum *V*

cidi? sed haec, ut dixi, culpa non illius fuit, qui litteras for- 7
tasse non didicerat, sed tua: qui cum esses eruditus, ignorasti
tamen quid esset pietas, et illut ipsum quod nefarie, quod de-
testabiliter fecit, pietatis esse officium credidisti; uidelicet ob
hoc unum pius uocatur, quod patrem dilexit. quid quod 8
bonus Aeneas haut aspernanda precantis trucidauit? ad-
iuratus enim per eundem patrem et spes surgentis Iuli,
nequaquam pepercit furiis accensus et ira. quisquamne 9
igitur hunc putet aliquid in se uirtutis habuisse, qui et furore
tamquam stipula exarserit et manium patris per quem roga-
batur oblitus iram frenare non quiuerit? nullo igitur modo
pius, qui non tantum non repugnantes, sed etiam precantes
interemit. dicet hic aliquis: quae ergo aut ubi aut qualis est 10
pietas? nimirum aput eos qui bella nesciunt, qui concordiam
cum omnibus seruant, qui amici sunt etiam inimicis, qui omnes
homines pro fratribus diligunt, qui cohibere iram sciunt omnem-
que animi furorem tranquilla moderatione lenire. quanta igi- 11
tur caligo, quanta tenebrarum et errorum nubes hominum
pectora obduxit, qui cum se maxime pios putant, tum maxime
fiunt inpii? quanto enim religiosius terrenis istis simulacris
inseruiunt, tanto magis scelerati aduersus nomen uerae diuini-
tatis exsistunt. itaque pro merito inpietatis suae grauioribus 12

AUCTORES 6] ibid. XI 106. 7] ibid. X 523. 8] ibid. XII 946.

B(G)RHSPV] 1 ipsius *B*, illius *(pr.* i *ras. ex* u*) H* 2 di͛di͛cerat P^2 cum*** (que *er.) B* essis (i *ex* e) *sic* B^2 3 *in* pietas *et 4 litteras incertas desinit codicis G pag. 102 (98)* et *om. B* nefariae $B^{ar}SP$ 5 unum (m *ex* s *? m. 3) B* *pr.* quod] quia *B* 6 bonus] non bonus *H* aut *R*, haud *HSP codd. Verg. bc* spernenda *R* precantis *RV*, praecantis *BHS*, praecantes *P*, precantes *codd. Verg. MRγ2c* trucidauit] trucidaui Ita *V* 7 spes] per spẽs̥ *(corr. m. 2) R* spe͛s͛surgentis B^3, spẽgentis *H* urgentis *P*, surgentes *V* ͛iuli͛ B^2 8 necquaquam $B^{ar}H$ pepercit — quisquam *om. R* furtis *V* irã *H* 9 se uirtutis] seruitutis *R* furor et *in ras. ex* furore *H* 10 manu *H*, man͛i͛um *V* uocabatur *R* 11 ira *H* modo *om. R* 12 non *(ante* repugnantes*) om. RHS* repugnantis B^1, *corr.* B^3 precantis (prae- *B)* B^1V (-es *corr.* B^2) 13 decet *V* 15 omnibus] omni ui *V* qui *om. V* amici* (s *er.) S* 18 errorem *PV* 20 fiant V^1, sunt *Heumannus* enim] ergo *B* religiosis *V* 21 uerae *om. V* 22 existunt *HSPV*

malis saepe uexantur: quorum causam quia nesciunt, fortunae
culpa omnis adscribitur, et locum inuenit Epicuri philosophia
nihil ad deos pertinere censentis nec gratia eos tangi nec ira
moueri, quia et contemptores eorum saepe uideant beatos et
13 cultores saepe miseros. quod eo fit quia cum religiosi uidean-
tur et natura boni, nihil tale creduntur mereri quale saepe
patiuntur. consolantur se tamen accusatione fortunae nec sen-
tiunt quod si esset ulla, cultoribus suis numquam noceret.
14 merito igitur huiusmodi pietatem poena consequitur et offensa
diuinitas scelere hominum praue religiosorum graui eos infor-
tunio mactat: qui licet sanctis moribus uiuant in summa fide
atque innocentia, tamen quia deos colunt, quorum ritus inpios
ac profanos deus uerus odio habet, a iustitia et a nomine uerae
15 pietatis alieni sunt. nec est difficile docere cur deorum cul-
tores boni et iusti esse non possint. quomodo enim sanguine
abstinebunt qui colunt cruentos deos Martem atque Bellonam?
quomodo aut parentibus parcent qui expulsorem patris sui Io-
uem aut natis ex se infantibus qui Saturnum? quomodo pudici-
tiam tuebuntur qui colunt deam nudam et adulteram et quasi aput
16 deos prostitutam? quomodo se rapinis et fraudibus abstine-
bunt qui Mercuri furta nouerunt docentis non fraudis esse de-
cipere, sed astutiae? quomodo libidines cohercebunt qui Iouem
Herculem Liberum Apollinem ceterosque uenerantur, quorum

AUCTORES 3—5] Epicuri sentent. select. I, p. 71. 394 ap. Usenerum.

BRHSPV] 1 sepae *H* causa B^1 *(corr.* B^3*) H* fortunae] fortunae causa *H* 2 omnes B^1, *corr.* B^3 aduenit P^1, *in ras. corr.* P^2 3 a⌜d⌝deos R^2 contestantis *B*, censenti si *H*, censentes *P*, cens$\overset{n}{\&}$is *V* ira* noueri (m *er.) sic R* 4 condemptores *V* uidebant *S* beatiores *RP* et cultores *om.* R^1, cultores *add.* R^2 5 eo* (s *er.) V* 6 bona V^{ac} 7 accusatione] occasione *H* nec *in ras. ex* haec *(etiam supra* h *littera erasa)* B^3 8 ultoribus *H* numquam *om. S* 9 hoc modo *H* poena* (s *er.) B* 10 diuinitatis *H* eos (e *ex* c *m. 3) B* 11 scanctis *H* 12 quia *bis, pr. eras. H* 13 *pr.* a *in ras. ex 3 litt.* H^2 animi et B^1, ⌜et⌝ a nomine B^3 nomine (e *ex* a *m. 2) R* 14 sint *H* ⌜cur⌝ B^3 15 quod boni *(exp. m. 3) B* 16 bellonem P^1, *corr.* P^2 17 autem *S* parent *HS* 18 aut] ut *P* 19 d*eam (a *er.) B* 20 deos] eos deos R^1, eosdẽ deos R^2, eos *S* a rapinis *R* 21 mercurii *RSP* 22 adstutiae *R* libidines *om. R* cohercebunt *B*, coercebunt *cett.*

adulteria et stupra in mares et feminas non tantum doctis nota sunt, sed exprimuntur etiam in theatris atque cantantur, ut sint omnibus notiora? possuntne inter haec iusti esse ho- 17
mines, qui etiamsi natura sint boni, ab ipsis tamen diis erudiantur ad iniustitiam? ad placandum enim deum quem colas iis rebus opus est, quibus illum gaudere ac delectari scias. sic fit ut uitam colentium deus pro qualitate numinis sui for- 18
met, quoniam religiosissimus est cultus imitari.

11. Iis igitur hominibus qui deorum suorum moribus con- 1
gruunt quia grauis est et acerba iustitia, eandem inpietatem suam qua in ceteris rebus utuntur, aduersus iustos uiolenter exercent, nec inmerito a prophetis bestiae nominantur. praeclare 2
itaque M. Tullius: etenim si nemo est inquit quin emori malit quam conuerti in aliquam figuram bestiae, quamuis hominis mentem sit habiturus, quanto est miserius in hominis figura animo esse efferato? mihi quidem tanto uidetur, quanto praestabilior est animus corpore. aspernantur itaque corpora beluarum, quibus sunt 3
ipsi saeuiores, sibique adeo placent, quod homines nati sint, quorum nihil nisi lineamenta et summam figuram gerunt.

AUCTORES 12 bestiae] Ezech. 34, 25. 28. 13] ex libr. inc. frg. 66; cf. de rep. IV 1, 1.

EXPILATORES 12 (bestiae). 20 (quorum — gerunt); 434, 1 s. (inmanes — bestias)] Lucifer pag. 295, 9 s. 12—15.

BRHSPV] 1 et in feminasq. *(q. add. m. 3) B,* et in feminas *H* dictis *B* 2 cantatur B^1 *(corr.* B^2*) S,* cantur *H,* incantantur *(exp. m. 2) P* 3 possunt *P* 4 etiam *H* diis *(s add. m. 2) P* 5 iustitiam *SP* 6 iis R^1, his R^2 *cum cett.* opus est quibus *om. P* delectari] letari *P* 7 sic *(c part. ras. ex* t *m. 2) P* uit*a (i *er.) B* colentium *(l ex* a *m. 1?) B; nolui* ⟨se⟩ colentium, *cf. c. 19, 26. 30; 20, 4; Lucifer. pag. 309, 22* numinis *R,* nominis *cett.* 9 Iis *R,* his *BHSV,* hic *P* homines *P* 10 grauis — iustitia] grauem habent acerbamque iustitiam *P* acerua B^1 *(corr.* B^2*) V* iustitiae *V* eademq: *H* inpietate* sua* *(duo* m *er.) B* 11 qu*a *(i er.) B* exercea⟨n⟩t R^2 12 ne *P* a prophetis] pro factis *B* 13 M. *om. B,* m⟨arcus⟩ R^2, meminit *H* mori *P* 16 essefferato *B* fuisse *H,* ⟨esse⟩ P^2 effrentato *H* 17 animi S^1, animu⟨s⟩ S^2 18 corpore *S,* corpori *cett.* utique *R* 19 sequiores *S* sibi *R* adō *S* 20 nisi *om. S* lineamenta *B,* liniamenta *cett., cf. Lucifer. 295, 13 et 14* et] *cf. Lucifer. 295, 13* liniamenta ac summam figuram, *item 14* summam *del. et s. l.* solum *corr.* R^2

4 nam quis Caucasus, quae India, quae Hyrcania tam inmanes, tam sanguinarias umquam bestias aluit? quoniam ferarum omnium rabies usque ad uentris satietatem furit fameque se-
5 data protinus conquiescit. illa, illa est uera bestia, cuius una iussione

> funditur ater ubique cruor: crudelis ubique
> luctus, ubique pauor et plurima mortis imago.

6 nemo huius tantae beluae inmanitatem potest pro merito describere, quae uno loco recubans tamen per totum orbem ferreis dentibus saeuit et non tantum artus hominum dissipat, sed et ossa ipsa comminuit et in cineres furit, ne quis extet sepulturae locus: quasi uero id adfectent qui deum confitentur, ut ad eorum sepulchra ueniatur, ac non ut ipsi ad deum ue-
7 niant. quaenam illa feritas, quae rabies, quae insania est lucem uiuis, terram mortuis denegasse? dico igitur nihil esse miserius iis hominibus quos ministros furoris alieni, quos sa-
8 tellites inpiae iussionis necessitas aut inuenit aut fecit. non enim honor ille aut prouectio dignitatis fuit, sed hominis damnatio ad carnificinam, dei uero ad poenam sempiternam.
9 quae autem per totum orbem singuli gesserint, enarrare inpossibile est. quis enim uoluminum numerus capiet tam infinita, tam uaria genera crudelitatis? accepta enim potestate

AUCTORES 1 s.] cf. Verg. Aen. IV 366 s. 6. 7] ibid. XI 646 (– cruor) et II 368 s.

BRHSPV] 1 quae india^{1} B^{3} 2 alui *H* 3 fu*rit *(e er.)* *R* 4 illa, illa] illa illa *V*, ////illa *(5 apices eras.)* *R*, illa *BHSP* 6 ater] at *S* 7 pauor] pauorq: *H*, pauorque *etiam schol. Veron. Vergil.* 8 tantae beluae] tandem bestiae *H; cf. Lucifer. 290, 28* contra tuam, belua, inmanitatem 9 recubat B^{1}, *corr.* B^{3} per totum orbem] toto orbe *** *(per er.)* *B* 10 actus *S* dissupat *B* 11 ossa] exosa *H* cõ|minuit *B* fudit *H* neques $B^{v.c}$, *corr. m. 1,* ne qui *HP,* neque *V* 13 peruenianti *V* ueniantque nam *H* 14 feritas quae] ferit · acq: *H* 15 terra *R* denegare *B* *Heumannus,* designasse *S* dicet *H* 16 iis *R, om. B,* his *HSPV* 17 iussiones B^{1}, *in ras. corr.* B^{2} 18 dignatis *H* hominis] hominis prouecti *R* 19 carni*ficinam *(s er.)* *V* dehinc *R,* d*ei *V* dei uero] diuẽro *H* 20 autem^{1} B^{2} cesserint *V* 21 capiet^{1} B^{3} capiet tam] capitã *H* infinita^{1} B^{2}

pro suis moribus quisque saeuiuit. alii prae nimia timiditate plus ausi sunt quam iubebantur, alii suo proprio aduersus iustos odio, quidam naturali mentis feritate, nonnulli, ut placerent et hoc officio uiam sibi ad altiora munirent; aliqui ad occidendum praecipites extiterunt, sicut unus in Phrygia, qui uniuersum populum cum ipso pariter conuenticulo concremauit. sed hic quanto saeuior, tanto clementior inuenitur: illut uero pessimum genus est cui clementiae species falsa blanditur, ille grauior, ille saeuior est carnifex qui neminem statuit occidere. itaque dici non potest huiusmodi iudices quanta et quam grauia tormentorum genera excogitauerint, ut ad effectum propositi sui peruenirent. haec autem non tantum ideo faciunt, ut gloriari possint nullum se innocentium peremisse — nam et ipse audiui aliquos gloriantes quod administratio sua in hac parte fuerit incruenta —, sed et inuidiae causa, ne aut ipsi uincantur aut illi uirtutis suae gloriam consequantur. itaque in excogitandis poenarum generibus nihil aliut quam uictoriam cogitant: sciunt enim certamen esse illud et pugnam. uidi ego in Bithynia praesidem gaudio mirabiliter elatum tamquam barbarorum gentem aliquam subegisset, quod unus qui per biennium magna uirtute restiterat, postremo cedere uisus esset. contendunt igitur ut uincant et exquisitos dolores corporibus inmittunt et nihil aliut deuitant quam ut ne torti moriantur:

10 11 12 13 14 15 16

EPITOME 7—436, 7] c. 49, 4—7.

EXPILATORES § 11] Lucifer pag. 297, 27 ss. (hinc nobis quanto saeuis eqs.).

BRHSPV] 1 moribus] pioribus *(pr.* i *ras. ex* t *?) sic V* saeuiuit *RV*, saeu*it *(*i *er.) B*, siuiuit *H*, seuiuit *SP* prae nimia] praemia *V* pro *H* 2 iubebantur *V*, iubebatur *BRHP*, iubeatur *S* ꝓprio *B*² aduersum *V* 3 natura alimentis *R* feritatem *H* 4 hoc *om. H* uiam] uiam iam *H* alii qui *H;* aliqui *delet Heumannus* nonnulli — extiterunt *coniungens, recte?* 6 conuerticolo *H* 8 species *in mg. inf. P*² 9 grauior] grauior est *P* 10 huius modi *B*² quanta huiusmodi iudices *R* tam *HP* 11 excogitauerunt *V* 13 gla *(i.e.* gloria) *S* nam] tamen *H* 15 et *om. H* 17 poenarum *om. H* uictoriam cogitant (m, it, n *m. 3) B* 18 illum *B* illud esset *H* et] in *R, om. H* e*go *(r er.) H* 19 bythinia *R*, bythiniã *H*, bithinia *S*, bythynia *V* praeside *H* 21 gedere *H*, cędere *S* esset] est *B*, est et *R* 22 et *om. R* exquisitas *P* 23 uitant *R*, euitant *HV*

quasi uero mors tantummodo beatos faciat ac non etiam tormenta quanto fuerint grauiora, tanto maiorem uirtutis gloriam
17 pariant. illi autem pertinaci stultitia iubent curam tortis diligenter adhiberi, ut ad alios cruciatus membra renouentur et reparetur nouus sanguis ad poenam. quid tam pium, tam beneficum, tam humanum fieri potest? non curassent tam sollicite
18 quos amarent. haec est deorum disciplina, ad haec opera cultores suos erudiunt, haec sacra desiderant. quin etiam sceleratissimi homicidae contra pios iura inpia condiderunt: nam et constitutiones sacrilegae et disputationes iuris peritorum leguntur
19 iniustae. Domitius de officio proconsulis libro septimo rescripta principum nefaria collegit, ut doceret quibus poenis adfici oporteret eos qui se cultores dei confiterentur.

1 12. Quid iis facias qui ius uocant carnificinas ueterum tyrannorum aduersus innocentes rabide saeuientium? et cum sint iniustitiae crudelitatisque doctores, iustos se tamen ac prudentes uideri uolunt, caeci et hebetes et rerum et ueritatis ignari.
2 adeone uobis, o perditae mentes, inuisa iustitia est, ut eam summis sceleribus adaequetis? adeone aput uos perit innocentia, ut ne morte quidem simplici dignam iudicetis, sed supra omnia facinora habeatur nullum facinus admittere pectusque

AUCTORES 11] cf. Rudorffium, *Ueber den liber de officio proconsulis* (sc. Ulpiani), Act. Academ. Berol. anni 1865 (ed. a. 1866) pag. 259 ss.

B(G)RHSPV] 1 hac *R* 2 quanto] quae *(s. l. add. B²)* quanto *BH* maioris *BH* 3 pariunt *H* 4 adhibere *H* cruciatos B^1, *corr.* B^3 menbra *HV* 5 ireparetur *sic R*, paretur *V* 7 *post* quos *s. l.* non B^2 ad] Si ad *H* 8 erudiuit *S* desiderent *R* quia B^1, *corr.* B^3 9 homicid∗e *(i er.) V* contra pios] contrarios *V* iuriampia *(corr. m. 2) P* 10 iuries *(exp. m. 2) P* 11 domitiũ *H* pro CONS · LIB · VII · *P* VII · *(tẽ m. 1?) S* 12 scripta *R* diceret B^1, *corr.* B^3 affici *ex* effici *uel* offici *corr.* B^3, ad∗∗fici *(of er.) H* 13 confiterent *P* 14 quid iis facias] quoduis faciant *H* his *BSV* carnificinas B^3 et ueterum *S* 15 rabidae $B^{ar}RSPV$ saeuienum H^1, seuiunt *in mg.* H^2 sunt *H* 16 crudelitatisq; *(q; postea add.) V* iustos *in mg. V* se] se esse *P* 17 et *ante* ueritatis] ac *H*, *fort. recte* 18 perditam *H* 19 aput — ut ne] quo uos per innocentiam ne *H* 20 iudicatis *H* *a* ⟨S⟩[ed] supra omnia *incipit codicis G pag. 103 (37), cuius in uerss. 1—11 nonnulla legi poterant* 21 omne *V*

purum ab omni sceleris contagione praestare? et quoniam 3
communiter cum deorum cultoribus loquimur, liceat per uos
bene facere uobiscum: haec est enim lex nostra, hoc opus,
haec religio. si uobis sapientes uidemur, imitamini, si stulti,
contemnite aut etiam ridete, si libet: uobis enim stultitia
nostra prodest. quid laceratis? quid adfligitis? non inuidemus 4
sapientiae uestrae: hanc stultitiam malumus, hanc amplectimur,
hoc nobis credimus expedire, ut uos diligamus et in uos ipsos
qui odistis omnia conferamus. est apud Ciceronem non ab- 5
horrens a uero locus in ea disputatione quae habetur a Furio
contra iustitiam. quaero inquit, si duo sint, quorum alter
optimus uir, aequissimus, summa iustitia, singulari
fide, alter insigni scelere et audacia, et si in eo sit
errore ciuitas, ut bonum illum uirum sceleratum faci-
nerosum nefarium putet, contra autem ⟨eum⟩ qui sit
inprobissimus, existimet esse summa probitate ac fide,
proque hac opinione omnium ciuium bonus ille uir uexe-
tur rapiatur, manus ei denique auferantur, effodiantur
oculi, damnetur uinciatur uratur exterminetur egeat,
postremo iure etiam optimo omnibus miserrimus esse 6
uideatur, contra autem ille inprobus laudetur colatur,
ab omnibus diligatur, omnes ad eum honores, omnia

EPITOME 4—7] c. 48, 10 (errori). 11.
AUCTORES 11] de re publ. III 17, 27.

B(G)RHSPV] 1 cogitatione *S* 2 licet *H* 3 uobis *Heumannus* est *om. R* 4 uobis *bis* P^1, *alt. expunx.* P^2 5 [a]u[tem] *G* nobis *P edd.* 6 prodeest *B* 9 qui odi*s*tis] quod istis *S* et *R* abhorrendus *B*, abhorrens *ut uid.* S^1, oberrans *in ras. corr.* S^2 10 quam *H* habeatur *B* a Furio *om. P* 11 sunt *H* 12 *post* uir *s. l.* alter B^3 13 insigni* *(s er.) H*, insignis *edd. pr.* et *om. S* eos *H* 14 ut *om. H* facinoro-sum *HS* 15 eum *ante* qui *add. Baiterus, ante* existimet *Moserus, ante* esse *cod. Monac. Lact.* 16 aestimet *H;* existimetur *Heumannus* **probi-tate *(*in *er.) B* ac] et *H* 17 pro qua *H*, proque *S* opinionem *P* propterque hanc opinionem *Kayserus* rapiatur uexetur *pag. 459, 20* 18 rapietur *H* ei denique] eidem quoque *B* auferatur *S* effodiantur *(pr.* f *in ras. ex* c *? m. 2) P* 19 uratur *om. H* 20 miserrimus omni-bus *B* 21 improbus *in mg. V* *a* Colatur *incipit codicis G pag. 104 (38) paene tota lecta* laudetur colatur] uidetur *P* 22 diligatur *om. H*

imperia, omnes opes, omnes undique copiae conferantur, uir denique optimus omnium existimatione et dignissimus omni fortuna iudicetur: quis tandem erit
7 tam demens qui dubitet utrum se esse malit? profecto quasi diuinaret quae nobis mala et quo modo euentura essent propter iustitiam, hoc posuit exemplum. haec enim populus
8 noster patitur omnia errantium prauitate. ecce in eo est errore ciuitas uel potius orbis ipse totus, ut bonos et iustos uiros tamquam malos et impios persequatur excruciet damnet
9 occidat. nam quod ait neminem esse tam dementem qui dubitet utrum se esse malit, ille quidem ut is qui contra iustitiam disserebat, hoc sensit, malle sapientem malum
10 esse cum bona existimatione quam bonum cum mala. a nobis autem absit haec amentia, ut falsum uero anteponamus. an boni nostri qualitas ex populi pendebit erroribus quam ex conscientia nostra et iudicio dei? aut aliqua nos felicitas inliciet umquam, ut non potius ueram bonitatem cum omni malo quam falsam cum omni prosperitate malimus?

11 sua sibi habeant regna reges, suas diuitias diuites,

ut loquitur Plautus, suam uero prudentiam prudentes: relinquant nobis stultitiam nostram, quam uel ex hoc apparet esse
12 sapientiam quod eam nobis inuident. quis enim stulto inuideat nisi qui ipse sit stultissimus? illi autem non sunt adeo

EPITOME 14—23] c. 48, 10 s.
AUCTORES 19] Curcul. I 3, 22.
EXPILATORES 13 s.] Lucifer pag. 299, 12 s. 16] idem 299, 13 s. 20 s.] idem 299, 17. 21.

B(G)RHSPV] 1 undique *cod. Cic.*, denique *C* copiae — denique *om. P* 2 uir *om. G* dignissimus et *H* 3 fortuna] fortuna optima *cod. Cic., uix recte* 4 quid | ubiputet B^1, qui* | dubiputet B^2 6 proposuit *H* 7 omniũ *H* ecce] atque *H* 9 malos et *om. V* et crutiet *H* 10 tande dementem *H*, tamde////mentem *(3 uel 4 litt. erasae, quarum prima fuerat r) V* 11 dubitat *P* ille *S*^{2} quidem ut is *om. H* [his] *G*, his *S* 12 malle *S*^{2} 16 illiciet umquam felicitas *S* inliceat *R* 19 sibi *V* sibi sua *codd. Plauti* regna habeant *B* habeat *V* suas] sibi *codd. Plauti* 20 loquimur B^1, *corr.* B^2 21 appareret *H* *in* apparet esse sa *desinit codicis G pag. 104 (38)* 22 quod] quia* *(i m. 2) V* inuidiat *V* 23 sit ipse *H*

stulti ut stultis inuideant, sed ex eo quod accurate, quod sollicite persecuntur, stultos non esse concedunt. cur enim tam 13
crudeliter saeuiant nisi quia metuunt, ne in dies inualescente iustitia cum diis suis cariosis relinquantur? si ergo cultores deorum sapientes sunt et nos stulti, quid metuant ne sapientes inliciantur a stultis?

13. Cum autem noster numerus semper de deorum cultori- 1
bus augeatur, numquam uero, ne in ipsa quidem persecutione minuatur — quoniam peccare homines et inquinari sacrificio possunt, auerti autem non possunt a deo: ualet enim ui sua ueritas — quis est tandem tam excors tamque caecus quin uideat in utra sit parte sapientia? sed illi malitia et furore 2
caecantur, ne uideant, stultosque esse arbitrantur qui cum habeant in potestate supplicia uitare, cruciari tamen et emori malunt, cum possint ex eo ipso peruidere non esse stultitiam in quam tanta hominum milia per orbem totum una et pari mente consentiant. si enim feminae sexus infirmitate labuntur 3
— nam interdum isti muliebrem aut anilem superstitionem uocant — uiri certe sapiunt. si pueri, si adulescentes inprouidi sunt per aetatem, maturi certe ac senes habent stabile iudicium. si una ciuitas desipit, ceterae utique innumerabiles 4
stultae esse non possunt. si una prouincia, una natio pru-

BRHSPV] 1 accurate] accusar**e *(at er.) B* 2 persequuntur *HSPV* non] $\overset{\text{nos}}{\tilde{\text{n}}}$ *S; aut ante* accurate *aut ante* persecuntur *aut ante uel post* stultos *inserendum* nos *uidetur* 3 saeuiunt *edd.; cf.* metuant *5* me|tuunt *(*tuunt *add. m. 2) S* deo B^1, dꝰes B^3 dies] dies si non *H* invalescat *(at in ras. ex* ente*? m. 2) S* 4 cariosis *RS*, nariosis B^1 *(*ꝑnariosis B^2*) H, om. P,* nanosos appellauit quod doloribus *(sic)* turis colantur nariosis *V* 5 sunt et] sed *S* metuunt *RH; cf.* saeuiant *3* 6 inliciantur *H* 7 noster *om. R* de *om. B* 8 in *om.* B^1 *(s. l.* B^3*) R* percutione *V* 11 tandem] tam demens *B,* tamem *V* quin] qui non *BP,* quiñ *S* 12 malitia et] malitiae* *(t er.) B* 13 stultosquoꝰ ex stultosque B^2, stultos quos *R,* stultos · quae *H;* stultosque ⟨nostros⟩ . . quod *Thilo* esse *om. R* arbitratur *P* qui *edd.,* quod *C* 14 cruciari tamen uniuersi et mori malunt eum qui possit ex eo ipso prouideri *H* mori *RH, sed cf. 442, 4; VII 9, 17* 16 quam tanta] quanta *V* 18 stimuliebrem *H* aut] et *B,* aut*** *H* 19 adolescent *P* 21 desipiro *sic S* utique] utique in *S,* quoque *P* 22 notio *S* prouidentia B^1 *(corr.* B^3*) P*

dentia caret, ceteras omnes habere intellegentiam recti necesse
5 est. cum uero ab ortu solis usque ad occasum lex diuina
suscepta sit et omnis sexus, omnis aetas et gens et regio unis
ac paribus animis deo seruiat, eadem sit ubique patientia, idem
contemtus mortis, intellegere debuerant aliquid in ea re esse
rationis quod non sine causa usque ad mortem defendatur,
aliquid fundamenti ac soliditatis quod eam religionem non
tantum iniuriis et uexatione non soluat, sed augeat semper et
6 faciat firmiorem. nam et in hoc quoque illorum malitia con-
uincitur, quod euertisse se funditus religionem dei opinantur, si
homines inquinauerint, cum et deo satisfacere liceat et nullus
sit tam malus dei cultor quin data facultate ad placandum
7 deum reuertatur et quidem deuotione maiore. peccati enim
conscientia et metus poenae religiosiorem facit et semper
8 multo firmior est fides quam reponit paenitentia. si ergo ipsi
cum deos sibi arbitrantur iratos, tamen donis et sacrificiis
et odoribus placari eos credunt, quid est tandem cur deum
nostrum tam inmitem, tam inplacabilem putent, ut uideatur is
iam Christianus esse non posse qui diis eorum coactus inuitus-
que libarit? nisi forte contaminatos semel putant animum
translaturos, ut sua sponte iam facere incipiant quod per tor-
9 menta fecerunt. quis id officium libens obeat quod ab in-
iuria coepit? quis cum uideat laterum suorum cicatrices, non

EPITOME 9—441, 4] c. 49, 3 s.

BRHSPV] 1 ceret *V* caeterę *H* omnis *V* 2 ortus *R* 3 omnis sexus *om. R* omnis *(ante* aetas*) om. B* aetas *B*² et *(ante* gens*) om. B* regi *S* unitis *S* 4 paribus] similibus *B* deo seruiat *B*³, seruiant *edd.* sit, *sed* t *del. m. 2 V* patientia *B*³, sapientia *H* 5 re] lege *R* 6 non sine] sic *R* non *S*² 7 aliquid] id quod *H* religione *P* 8 *an* (in) iniuriis *?* 9 et *om. H* malitia illorum *SP* 10 quod *scribendum esse (aut* qui *delendum) coni. Buenemannus,* qui *BRSPV,* quae *H* opinatur *H* 12 quam *H* qui *BS* 13 reuertatur] non reuertatur *BS* 14 conscientiam *H* religiosorem *H* semper] saepe *H* 15 penitentiä *(~ er.) S* ipsi] sibi *S* 16 deos] deos suos *P* tamen] cum *H* 17 eos credunt] putant *P* quid *S*² 18 tamen *(ante* inmitem*) R* putant *B*¹, *corr. B*³, credant *P* his *PV* 20 libauerit *B,* libauerit *P* putant animum] putant animos *B,* animos ita putant *P* putent *H* 21 translaturos] posse transferri *P* quod per — obeat *om. V* 22 id *B*³ obeat *(sic corr. m. 2) P* iuria *V* 23 nommagis *H*

magis oderit deos, propter quos aeterna poenarum insignia et inpressas uisceribus suis notas gestet? ita fit ut data diui- 10
nitus pace et qui fugerunt uniuersi redeant et alius propter miraculum uirtutis nouus populus accedat. nam cum uideat 11
uulgus dilacerari homines uariis tormentorum generibus et inter fatigatos carnifices inuictam tenere patientiam, existimant, id quod res est, nec consensum tam multorum nec perse-uerantiam morientium uanam esse nec ipsam patientiam sine deo cruciatus tantos posse superare. latrones et robusti cor- 12
poris uiri eiusmodi laceratione perferre non queunt, exclamant et gemitus edunt, uincuntur enim dolore, quia deest illis inspirata patientia: nostri autem, ut de uiris taceam, pueri et mulierculae tortores suos taciti uincunt et exprimere illis gemitum nec ignis potest. eant Romani et Mucio glorientur 13
aut Regulo, quorum alter necandum se hostibus tradidit, quod captiuum puduit uiuere, alter ab hostibus deprehensus cum uideret mortem se uitare non posse, manum foco iniecit, ut pro facinore suo satisfaceret hosti quem uoluit occidere, eaque poena ueniam quam non meruerat accepit: ecce sexus infirmus et 14
fragilis aetas dilacerari se toto corpore urique perpetitur non necessitate, quia licet uitare si uelint, sed uoluntate, quia confidunt deo. haec est uera uirtus, quam philosophi quoque 15

AUCTORES § 12—14] cf. Minuc. Fel. c. 37, 3—5. § 13 s.] cf. Addenda.

EXPILATORES 20 (dilacerari — perpetitur). 22—442,4 (— emori)] Lucifer pag. 300, 14—18.

BRHSPV] 2 inpraessa *R* suis *om. P* notas *om. R* 3 et *om. V* fuerunt B^1 *(fu'gerunt* B^2*) RHP,* fuerint *S,* fuerint *V* aliis B^1, *corr.* B^3 5 dilacerati S^1, dilacerato's' S^2 6 eximant *H,* existimat *P* 7 tam *om. H* 8 morientium *om. V* unam *P* 9 cruciatos B^1, *corr.* B^3 posse] sponte sua *B,* posse't' *V* 10 uiri *om. R* 11 inspirita *R,* inspiratio *H* 12 patientiae *H* pueri ut de uiris taceam *H* 13 et] quibus *P* illis *om. P* 14 igni's' *(s m. 1 uel 2) B* potes *V* 15 reigulo *H* et quod *H* 17 se mortem *H* manu *H* 18 safaceret *V* hosti quem] hostemque *B* 19 accipit *V,* acciperet *Heumannus* infirmum B^1, *corr.* B^3, infirmis *H,* infimus *S,* femineus *V* 20 reppetitur *V* 'non' S^2 21 qu*a *(i er.) B,* qua *H* si] se *P* uellint *(exp. m. 2) P,* uellent *edd.* 22 d̄ *(i. e.* de *s. l. m. 2)* deo *S,* in deo *P*

gloriabundi non re, sed uerbis inanibus iactant disserentes nihil esse tam congruens uiri sapientis grauitati atque constantiae quam nullis terroribus de sententia et proposito posse depelli, sed tanti esse cruciari et emori, ne fidem prodat, ne ab officio discedat, ne metu mortis aut dolore acerbo subactus
16 aliquid faciat iniustum: nisi forte delirare illis uidetur Flaccus in lyricis, cum dicit:

> iustum et tenacem propositi uirum
> non ciuium ardor praua iubentium,
> non uultus instantis tyranni
> mente quatit solida.

17 quo nihil uerius dici potest, si hoc ad eos referatur qui nullos cruciatus, nullam mortem recusant, ne a fide iustitiaque declinent, qui non tyrannicas iussiones, non praesidum gladios tremunt, quominus ueram et solidam libertatem constanti
18 mente defendant, quae in hoc solo tuenda sapienti est. quis enim tam insolens, tam elatus est qui me uetet oculos in caelum tollere, qui inponat mihi necessitatem uel colendi quod
19 nolim uel quod uelim non colendi? quid iam nobis ulterius

AUCTORES 8] carm. III 3, 1. 16—19] cf. Tertull. Apolog. c. 24 (I pag. 218): uidete enim eqs.

EXPILATORES 12—15 nullos — tremunt] Lucifer pag. 301, 8s.: nullos — tremere possumus.

B(G)RHSPV] 1 gloriabant/// *H* rẽ *V* 2 grauitate *H* constantia *H* 3 proposito et sententia *H*, sententiae (ae *ex* a *m. 2)* proposito *S edd., sed cf. Lucifer. pag. 300, 17* de sententia et proposito depelli 4 tanto *H* mori *HPV, sed cf. 439, 14 et Lucifer. pag. 300, 18* cruciari et emori prodant B^{ac}, *corr. m. 1 uel 2* 5 metum *H* dolorem *H* aceruo B^1 *(corr.* B^2*) V*, acerbe *S* subactus^{us} S^2 6 deliberare *H* 8 uirum' *(' est distinctio) B* 9 non ciuium] nuncium *P* iubentium' *B*, iuuentium HS^1 *(alt.* u *in* b *corr.* S^2*) V* 10 infandi *B*, stantis *H* tyrannorum' *(' m. 3) B* 11 mentem *(-tẽ S) BRS* solidam *(-dã S) BRS* 12 quo] qua* *(*m *er.) H* 13 iustitiae quae *H* 16 *a* Dant quae in hoc *incipit codicis G pag. 105 (83) paene tota lecta* quae] quae mihi *(ex* me *ut uid. m. 1 uel 2) B* sola *S* sapienti *R*, sapientia *cett.;* quae — sapientia *(sic)* est *eicit Heumannus, sed cf. VI 17, 26* haec uera constantia — solo 17 insolens tam] insolensestam *sic G* me uetet] metuet *H*, metet *(*m *minus cert.)* S^1, uetet *S* uetat B^1, *corr.* B^3 18 tollere? quis *edd.* quod nolim — colendi *om. P*

relinquatur, si etiam hoc quod uoluntate fieri oportet libido extorqueat aliena? nemo istut efficiet, si quid nobis ad contemnendam mortem doloremque uirtutis est. quam constantiam si tenemus, cur stulti iudicamur facientes ea quae philosophi laudant? recte igitur Seneca incongruentiam hominibus 20
obiectans ait: summa uirtus illis uidetur magnus animus, et idem eum qui contemnit mortem pro furioso habent: quod est utique summae peruersitatis. sed hi 21
uanarum religionum cultores eadem stultitia id obiciunt qua uerum deum non intellegunt: quos Sibylla Erythraea κωφοὺς et ἀνοήτους uocat, surdos scilicet et excordes, qui nec audiant diuina nec sentiant, sed terram digitis suis imaginatam metuant et adorent.

14. Quae uero causa sit ut eos qui sapientes sunt stultos 1
putent, magna ratio est — nec enim frustra falluntur —: quae nobis diligenter est explicanda, ut errores suos tandem si fieri possit adgnoscant. iustitia suapte natura speciem quandam 2
stultitiae habet, quod ego et diuinis et humanis testimoniis

EPITOME 17 s.] c. 52, 1.

AUCTORES 6] frg. 29; cf. Addenda. 10] Orac. Sibyll. VIII 397.

B(G)RHSPV] 1 relinquatur *HP*^{ac}, relinquetur *BGRSP*^{pc} (relinquætur) *V* hoc *om. BG* quo *P* uoluntati *G*, uoluntatem *H*, uolunt *P* 2 extorqueat *R*, extorquet *cett.* istut *BGR*, istud *HSPV* efficiat *H* quit *G* contempnendum *B*^{1}, -am *corr. B*^{3} 4 tenemus] exhibemus tenemus *R* iudicemur *B*, ⟨iu⟩d⟨i⟩[c]emur *G* fa∗ntes (c *er.*) *P* 6 obiectantib: *H* illius *H* 7 idem] ideo *BG* contemnet *BG* fu∗∗rioso (tu *er.*) *B*, ꞁfurioso *P* 8 prauitatis *B*, [p]r[au]itatis *G* illi *G*, hii *RP*, mihi *H*, ii *edd.* 9 religionum] [reru]m *G* colitores *B*^{1}, *corr. B*^{3} id obiciunt *om. S* quia *H* 10 quos *om. B*^{1}*G*, quod *B*^{3} *(in mg. add.) HV* sibylla *in mg. add. B*^{3} *graeca spatio relicto om. G* ΚΙΟΙΦΟΥϹ *B*, cofum *H* 11 et] καὶ *cum codd. Sibyll. edd.* ΑΝΟΗΤΟΥϹ *S*, ΑΝΟhΤΟΥϹ *V*, anoetus *H*, ΑΝΟΗΤΟΙϹ *P*, ΑΝЄϹΘΗΤΟΥϹ *B*, ΑΝΟϹΙΟΥϹ *R* κωφοὶ καὶ ἄναυδοι *codd. Sibyll.* uocant *(exp. m. 2) P* et *om. HS* audiunt *B*^{1} *(corr. B*^{2}*) S* 12 imaginatam *(pr.* i *ex alia litt., fort.* e, *m. 2) B*, imaginata *GH* metuunt *H* 13 adorant *H* 14 u[er]a *G* sapientis *B*^{1}, *corr. B*^{2} 15 quã *H* 17 potest *H*, poṡ///// *et in mg.* ṡit *V* iustitias[ue]teneaturet *B*^{1}, iustitiasuaqꞁuꞁen∗atura∗ *B*^{3} sua *R* quadam *H* 18 et *ante* diuinis] ex *H* [im]anis *uel* [in]anis *G*

confirmare possum. sed nihil fortasse aput istos agamus, nisi eos de suis doceamus auctoribus non posse quemquam iustum esse, quod est coniunctum cum uera sapientia, nisi idem stul-
3 tus esse uideatur. Carneades Academicae sectae philosophus, cuius in disserendo quae uis fuerit, quae eloquentia, quod acumen, qui nescit ipsum, ex praedicatione Ciceronis intelleget aut Lucilii, aput quem disserens Neptunus de re difficillima ostendit non posse id explicari,

non Carneaden si ipsum Orcus remittat,

is cum legatus ab Atheniensibus Romam missus esset, disputauit de iustitia copiose audiente Galba et Catone Censorio
4 maximis tunc oratoribus. sed idem disputationem suam postridie contraria disputatione subuertit et iustitiam quam pridie laudauerat sustulit, non quidem philosophi grauitate, cuius firma et stabilis debet esse sententia, sed quasi oratorio exercitii genere in utramque partem disserendi. quod ille facere
5 solebat, ut alios quidlibet adserentes posset refutare. eam disputationem, qua iustitia euertitur, aput Ciceronem Lucius Furius recordatur, credo quoniam de re publica disserebat, ut defensionem laudationemque eius induceret, sine qua putabat regi non posse rem publicam. Carneades autem ut Aristotelen

EPITOME 4—445, 5] c. 50, 8.
AUCTORES § 3—5] Cic. de rep. (III 6, 9). 9] lib. I frg. X.

B(G)RHSPV] 1 *in* [fortas](se) *desinit codicis G pag. 105 (83), sequitur pag. 106 (84), cuius in uerss. 1—9 pauca legi poterant* 2 de] ex *H, sed cf. pag. 13, 4* suis] *5 uel 6 litt. euanuerunt in G* quemquam] quem *P* 3 cum *om. P* 4 Carneades Academicae] cameademicae *R*, carneacademice *P* academicae B^3, academiae *H* sectae B^3 5 in^{i} B^3 6 intellegit B^1, *corr.* B^3; intellegat *Heumannus* 7 lucillii *R*, lucili *P* 8 explicare B^1, *corr.* B^3 9 non carneaden (carneadem *H)* si *RHV*, nec si carneaden (-dẽ *S) BSP; cf. Lachmannum ad Lucr. pag. 313* dimittat *B* 10 is *om. R* disputabit B^1, *corr.* B^3 11 de∗ *(i er.) B* censorib: *H*, censori∗o *V* 12 posttridie *V* 14 quidem] tamen *SP* cuius firma et stabilis] cuius prudentiae stabilis *H* 15 esse debet *S* exercitio *H* 16 generi *H* 17 quilibet *R*, quodlibet *HS*, quidquidlibet *P* adferentes (aff- *S) BRSI'* eam] eadem *BP*, et in *H* 18 luci∗∗us (li *er.) B* 21 ut *om.* P^1 *(s. l.* P^2*) V* aristo'telem H^2, aristotelẽ *S*

refelleret ac Platonem iustitiae patronos, prima illa disputatione collegit ea omnia quae pro iustitia dicebantur, ut posset illam, sicut fecit, euertere. erat enim facillimum iustitiam 6 radices non habentem labefactare, quia tum nulla in terra fuit, ut quid esset aut qualis a philosophis cerneretur. atque 7 utinam tot ac tales uiri quantum eloquentiae, quantum animi, tantum etiam scientiae ad inplendam defensionem summae uirtutis habuissent, cuius origo in religione, ratio in aequitate est! sed ii qui primam illam partem nescierunt, ne secundam quidem tenere potuerunt. uolo autem prius circumscripte ac 8 breuiter quid sit ostendere, ut intellegatur philosophos ignorasse iustitiam nec id quod minime nouerant potuisse defendere. iustitia quamuis omnes simul uirtutes amplectatur, 9 tamen duae sunt omnium principales quae ab ea diuelli separarique non possunt, pietas et aequitas. nam fides temperantia probitas innocentia integritas et cetera eiusmodi uel natura uel institutis parentum possunt esse in iis hominibus qui iustitiam nesciunt, sicuti semper fuerunt: nam Romani ueteres, qui 10 iustitia gloriari solebant, iis utique uirtutibus gloriabantur quae, ut dixi, proficisci a iustitia possunt et ab ipso fonte secerni. 11

EPITOME 1] c. 50, 5. 6–446, 13. 16—18; 447, 12—19] c. 50, 5 (aequitatem). 7; cf. c. 29, 4 (haec . . iustitia) — 6.

B(G)RHSPV] 1 ac] et *B* patronos] platonos *R* 2 colligit *R* *a* Nia quae pro *incipit codicis G pag. 107 (69), cuius in uerss. 1—13 pleraque legi poterant* 3 illam *scripsi conl. § 5* iustitia euertitur *(§ 4* iustitiam . . . sustulit*), c. 16, 12* iustitiam . . . utramque subuertit*;* illa *BGRSPV,* ille *H* 4 habentem] habentem labentem *B* labefactare] labefactare ut diceret an habentem laborare *H,* labefactari *P* tum *om. S* 5 ut *om. P*[1], *s. l. P*[2] certaretur *Hartelius* qualis a] quod non *H* 6 quantum] quamauam *sic H* quantum eloquentiae *om. P* *eloquentiae *(*a *er.) B* quantumq. *(*q. *add. m. 2?) B* 7 scientiae *om. P* summa *H* 8 habuisset *H* origo *(*g *ex* c *m. 2) H* 9 sed] prae · ẽẽt *H* ii *R,* hi *BHSV,* [hii] *G,* hii *P* primum *H* partem illam *P* ne] nec et *BG* secundam *(*a *ex* u *m. 2) P* 10 poterunt *H* uolo *S*[2] prius *(*riu *in ras. ex* rae *? m. 3) B* 12 iustitia *H* nec *om. H* 13 iustitiam *(exp. m. 2) P* simul omnes *SP* omnis *B* amplectatur *(*m *in ras. ex* n *? m. 3) B* 14 ämen *V* 17 possent *(*e *ex* i *?) B* iis *R,* his *BHSP,* hisdem *V* 18 fuerunt] nescierunt *P* nam Romani] romani autem *P* 19 iustitiã *S* gloriaturi *P* iis *edd.,* his *BRHSP* iis utique] Iustiutique *V* 20 fonte* *(*s *er.) H*

pietas uero et aequitas quasi uenae sunt eius, his enim duobus
fontibus constat tota iustitia: sed caput eius et origo in illo primo
est, in secundo uis omnis ac ratio. pietas autem nihil aliut
est quam dei notio, sicut Trismegistus uerissime definiuit, ut
12 alio loco diximus. si ergo pietas est cognoscere deum, cuius
cognitionis haec summa est ut colas, ignorat utique iustitiam
qui religionem dei non tenet. quomodo enim potest eam ipsam
13 nosse qui unde oriatur ignorat? Plato quidem multa de uno
deo locutus est, a quo ait constitutum esse mundum, sed nihil
de religione: somniauerat enim deum, non cognouerat. quodsi
iustitiae defensionem uel ipse uel quilibet alius implere uoluis-
set, in primis deorum religiones euertere debuit, quia contrariae
14 sunt pietati. quod quidem Socrates quia facere temptauit, in
carcerem coniectus est, ut iam tunc appareret quid esset futu-
rum iis hominibus qui iustitiam ueram defendere deoque sin-
15 gulari seruire coepissent. altera est iustitiae pars aequitas:
aequitatem dico non utique bene iudicandi, quod et ipsum
laudabile est in homine iusto, sed se cum ceteris coaequandi,
16 quam Cicero aequabilitatem uocat. deus enim, qui homi-
nes et generat et inspirat, omnes aequos id est pares esse
uoluit, eandem condicionem uiuendi omnibus posuit, omnes ad
sapientiam genuit, omnibus inmortalitatem spopondit: nemo a
17 beneficiis eius caelestibus segregatur. nam sicut omnibus
unicum suum lumen aequaliter diuidit, emittit omnibus fontes,

EPITOME 5—10] c. 51, 1 (*a* nescierunt). 19—447, 15] c. 50, 6.

AUCTORES 4 s. (Trismegistus) alio loco] cf. II 15, 6. 19 aequabilitatem] Lactantium locum Cic. de rep. I 27, 43 spectare existimat Maius; cf. tamen de off. I 25, 88; de or. I 42, 188; II 52, 209. § 16 s.] cf. Cyprian. de op. et eleem. c. 25 (pag. 393, 23).

B(G)RHSPV] 1 hiis *P* enim] eius *V* 2 *a* Sed caput *incipit codicis G pag. 108 (70) paene tota lecta* illo *om. G* prima S^1 3 in] et in *R* ac *eras. S* 4 definiuit *statim ex* definit *B* 7 ipsam *om. S* 8 multa *om. S* 9 est *om. P* 10 de religiones *R* quodsi] quia si *BG* 11 defensione *H* 12 regiones *H* 13 tenptauit *B*, tem|tauit *G* 14 carcere *H* est ut] ut** (et *er.*) *H* 15 iis *R*, *om. B*, his *GHSPV* 16 seruire *om. S* pars iustitiae *H* pras *V* 19 aequalitatem *GV* 20 et (*ante* generat) *om. PV* spirat *H* 23 *in* beneficiis eius *desinit codicis G pag. 108 (70)* segregetur B^1, *corr.* B^3 24 suum *om. R* numen B^1, *corr.* B^3 diuidi *H* et emittit *R* fontiḅụs (*exp. m. 2*) *P*

uictum sumministrat, quietem somni dulcissimam tribuit, sic omnibus aequitatem uirtutemque largitur. nemo aput eum seruus est, nemo dominus: si enim cunctis idem pater est, aequo iure omnes liberi sumus. nemo deo pauper est nisi 18 qui iustitia indiget, nemo diues nisi qui uirtutibus plenus est, nemo denique egregius nisi qui bonus et innocens fuerit, nemo clarissimus nisi qui opera misericordiae largiter fecerit, nemo perfectissimus nisi qui omnes gradus uirtutis inpleuerit. quare 19 neque Romani neque Graeci iustitiam tenere potuerunt, quia dispares multis gradibus homines habuerunt, a pauperibus ad diuites, ab humilibus ad potentes, a priuatis denique usque ad regum sublimissimas potestates. ubi enim non sunt uni- 20 uersi pares, aequitas non est, et excludit inaequalitas ipsa iustitiam, cuius uis omnis in eo est, ut pares faciat eos qui ad huius uitae condicionem pari sorte uenerunt.

15. Duobus igitur illis iustitiae fontibus immutatis omnis 1 uirtus et omnis ueritas tollitur et ipsa iustitia remigrat in caelum. ideo non est uerum illut bonum a philosophis repertum, quia ignorabant uel unde oreretur uel quid efficeret: quod nullis aliis praeterquam nostro populo reuelatum est. dicet 2 aliquis: 'nonne sunt aput uos alii pauperes, alii diuites, alii serui, alii domini? nonne aliquid inter singulos interest?' nihil, nec alia causa est cur nobis inuicem fratrum nomen inpertiamus, nisi quia pares esse nos credimus. nam cum omnia 3 humana non corpore, sed spiritu metiamur, tametsi corporum

EPITOME 18—22] c. 50, 7.
AUCTORES 3 cunctis—est] cf. Lucr. II 992.

B(G)RHSPV] 1 subministrat *HS* somnii *(alt.* i *add.) P*^{2} 2 lagitur *H* illum *R* 3 si enim *om. P* 5 iustitiam *BR* 6 ꝙ *B*^{3} innocus *sic B* 7 operam *BR* 8 perfectissimus est *S* 9 neque Romani *om. R* putuerunt *H* 10 ad diuites ab humilibus *om. R* 12 regnũ *S*^{1}, regni *ras. corr. S*^{2}, rerum *V* non *om. H* sint *V*^{1} 13 et *om. BHP* ipsam *R* 14 faciet *P* 15 pare *R* 16 duoᵇ; *(*b; *m. recent.) P* 17 et *(ante* omnis*) om. B* et *(ante* ipsa*) om. R* 18 illũ *V*^{1} *post* bonum *s. l.* qđ *V* filiosopis *H*, filosofiis *V* 19 ignorabat *B*^{1} *(corr. B*^{2}*) H* oriretur *(*i *ex* e *B*^{2}*R*^{2}*) BRS* effereret *R* 20 nullus *V* preter *V* dicit *B* 21 *pr.* allii *H* 23 ne *S* aliqua *R* inpertiamur *R*, inperitiamus q̃ *(corr. m. 2) P* 25 me*timur *(*a *er.) H* tamen si *P* corporum] seruorum *Heumannus, recte?*

sit diuersa condicio, nobis tamen serui non sunt, sed eos et
4 habemus et dicimus spiritu fratres, religione conseruos. diuitiae quoque non faciunt insignes, nisi quod possunt bonis operibus facere clariores. diuites sunt enim non quia diuitias habent, sed quia utuntur illis ad opera iustitiae, et qui pauperes uidentur, eo tamen diuites sunt, quia et non egent et nihil con-
5 cupiscunt. cum igitur et liberi seruis et diuites pauperibus humilitate animi pares simus, aput deum tamen uirtute discer-
6 nimur: tanto quisque sublimior est quanto iustior. si enim iustitia est parem se etiam minoribus facere, quamquam hoc ipso praecellit, quod se inferioribus coaequauit, tamen si non tantum quasi parem, sed etiam quasi minorem se gesserit, utique
7 multo altiorem dignitatis gradum deo iudice consequetur. nam profecto in hac uita saeculari quoniam breuia et caduca sunt omnia, et praeferunt se alteris homines et de dignitate contendunt, quo nihil foedius, nihil adrogantius, nihil a sapientiae ratione submotius: rebus enim caelestibus contraria sunt ista
8 uniuersa terrena. sicut enim sapientia hominum summa stultitia est aput deum, stultitia, ut docui, summa sapientia est, sic deo humilis et abiectus est qui fuerit conspicuus et
9 sublimis in terra. nam ut taceam quod haec praesentia terrae bona, quibus magnus honos tribuitur, uirtuti contraria sunt

19 ut docui] c. 12, 3 ss. 14, 1 ss.

AUCTORES 18] I Cor. 3, 19.

BRHSPV] 1 et *om. P* 2 spiritu *B*^{2} 3 nisi *(*isi *in ras. ex* ũ ? *m. 3) B* quos *B*^{1}, *s. l. corr. B*^{3} 5 qui] quia *R*^{ac} *(*a *del.) HV*^{ar} 6 non] ///// *V* 7 serui *H* 8 sumus *HV* tamen] autem *B* 9 et tanto *RS* iustior ėšt *(exp. m. 3) B* 10 patrem *V* etiam et *B* facere] facere debet *R* quam *P* 11 praecelleat *S*, praecellat *P* 12 parem — quasi *om. V* 13 dignitatis *P*^{2} 14 quoniam] quamquam *Heumannus*, in qua tamen *Buenemannus* 15 omnia *om. B* alteris] a litteris *B* hominis *P* 16 est foedius *P* a *om. R, s. l. P* sapientiũ, *S*^{2}, sapienti *P*, sapientis *V edd.* 17 summotius *RPV*, semotius *edd.*, remotius *Walchius* ista] omnia uel *H* 18 sicuti *H* 19 stultitia est apud deum *om. RP* stultia *(ante* ut*) H* summa *om. B* 20 est *om. P* si *R* et *om. V* 21 terra bona *B*^{3} terra *V* 22 honor *RPV* uirtutis *BP*^{ac} *(*s *expunx. P*$^{1?}$*)*

et uigorem mentis eneruant, quae tandem potest firma esse nobilitas, quae opes, quae potentia, cum possit deus reges quoque ipsos inferiores etiam infimis facere? et ideo consulens nobis deus inter diuina praecepta illut praecipue posuit: qui se extollit, humiliabitur, et qui se humiliat, exaltabitur. cuius praecepti salubritas docet quod qui se aput homines planum fecerit humilemque praebuerit, hic aput deum praecellens et insignis habeatur. neque enim falsa est illa sententia quae aput Euripidem fertur in hunc modum:

quae hic mala putantur, haec sunt in caelo bona.

16. Exposui causam cur philosophi nec inuenire iustitiam nec defendere potuerunt: nunc redeo ad id quod intenderam. Carneades ergo, quoniam erant infirma quae a philosophis adserebantur, sumpsit audaciam refellendi, quia refelli posse intellexit. eius disputationis summa haec fuit: iura sibi homines pro utilitate sanxisse, scilicet uaria pro moribus, et aput eosdem pro temporibus saepe mutata, ius autem naturale esse nullum; omnes et homines et alias animantes ad utilitates suas natura ducente ferri; proinde aut nullam esse iustitiam aut, si sit aliqua, summam esse stultitiam, quoniam sibi noceret alienis commodis consulens. et inferebat haec argumenta: omnibus populis qui florerent inperio et Roma-

EPITOME c. 16] c. 50, 8; 51, 2. 15—450, 3] c. 51, 2 s.

AUCTORES 4] Matth. 23, 12. 9] frg. 1100 inter dubia et spuria ap. Nauckium. § 2—4] Cic. de rep. (III 12, 21).

BRHSPV] 1 eneruat *S* firma potest *B* firma] summa *H* 2 deus *om. S* 3 infirmis *S* 5 humilabitur *R* 6 cuius] quibus *R* 7 hominem *H* 8 excellens B^3 9 euripidem *RH*, euripydem *BP*, euripidē *S*, euripiden *V* in *om. P* 10 que *V* 12 potuerint *Heumannus* nonc P^1, *corr.* P^2 13 ero* *(g er.) sic H* adserebantur *codd. recent. et edd.*, adferebantur *(aff- RS) C; cf. pag. 453, 4* 14 posse* *B* 15 dispositionis *H* fuit *om. R* 16 sancsisse *B*, sancxisse *P* pro] ꝓ *eras. H* 17 et apud — temporibus *s. l.* P^2 18 naturale esse nullum omnino, sed homines *coni. Halmius (in ed. Cic.) cod. Monacensem Lact. (qui* nullum *omittit) secutus* omnis *V* omnes et] omne sed *H* 20 ferri *(f ex* t *m. 2) P* 23 flos erant *B*, florent *V*

nis quoque ipsis, qui totius orbis potirentur, si iusti uelint esse, hoc est si aliena restituant, ad casas esse
5 redeundum et in egestate ac miseriis iacendum. tum omissis communibus ad propria ueniebat. bonus uir inquit si habeat seruum fugitiuum uel domum insalubrem ac pestilentem, quae uitia solus sciat, et ideo proscribat ut uendat, utrumne profitebitur fugitiuum se seruum uel pestilentem domum uendere an celabit emptorem?
6 si profitebitur, bonus quidem, quia non fallet, sed tamen stultus iudicabitur, quia uel paruo uendet uel omnino non uendet; si celabit, erit quidem sapiens,
7 quia rei consulet, sed idem malus, quia fallet. rursus si reperiat aliquem qui orichalcum se putet uendere, cum sit illut aurum, aut plumbum, cum sit argentum, tacebitne, ut id paruo emat, an indicabit, ut magno?
8 stultum plane uidetur malle magno. unde intellegi uolebat et eum qui sit iustus ac bonus stultum esse et eum qui sapiens, malum, et tamen sine pernicie fieri posse ut sint ho-
9 mines paupertate contenti. transcendebat ergo ad maiora, in

EPITOME 12—19] c. 51, 4. 19—451, 16] c. 51, 5.
AUCTORES § 5—13] Cic. de rep. (III 19, 29 ss.).

B(G)RHSPV] 1 poterentur R^1HP^1, *corr.* R^2P^2 2 hoc est *om. P*, hoc est hoc ę̃ *V* 3 et in egestate — iacendum *om. P* in egestate] necessitate *V, sed cf. Epit. 51,3* ad casas et egestatem reuertentur cum *BPV* tum omissis] commissis *H* 4 ueniebant *BH* 5 habeat *(a in ras. ex 2 litt. m. 2) B* fugitiuum *B* 6 so*lus *(l? er.) B* perscribat *(pro-* B^1) B^2 7 fugitium *H* se seruum *codd. recent. et edd., cf. 5 et pag. 457, 21;* se *BRHV,* se S^1, ser'uū' S^2, *om. P* 9 profitebitur] profitebitur emptorem fugitiuum esse *P* fallit *BH* 10 uendit B^1, *corr.* B^3 11 celauit B^{ac}, *corr. m. 1 uel 2* celabit erit] celauerit *P* 12 rei] sibi *in ras. ex* rei *ut uid.* B^2 fallit *H* rursum *B* 13 repperiat *BRHP* oricalchum *H,* auricalcum *S,* orichalchum *P,* oricalcum *V* 14 illū S^1, illud S^2 15 ut] aut *P* emāt *(t add. m. 2) S* an *om. P* 16 stultum — magno *in inf. mg.* P^2 uideatur *H* *a* M[a]gn[o] unde *incipit codicis G pag. 109 (51), cuius in uerss. 1—11 pleraque legi poterant* 17 et] ut *R, om. S uerba* et eum — stultum esse *bis, altera expunxit V* 18 tamen sine pernicie *om. P* et tamen — contenti *eicit Heumannus, sed cf. Epit. 51,5* sed facile de damno est posse] potest *B,* [po]tes⟨t⟩ *G* 19 transcendebat B^3

quibus nemo posset sine periculo uitae iustus esse. dicebat enim: nempe iustitia est hominem non occidere, alienum prorsus non attingere. quid ergo iustus faciet, si forte naufragium fecerit et aliquis inbecillior uiribus tabulam ceperit? nonne illum tabula deturbabit, ut ipse conscendat eaque nixus euadat, maxime cum sit nullus medio mari testis? si sapiens est, faciet: ipsi enim pereundum est, nisi fecerit; si autem mori maluerit quam manus inferre alteri, iam iustus ille, sed ⟨idem⟩ stultus est, qui uitae suae non parcat, dum parcit alienae. item si acie suorum fusa hostes insequi coeperint, et iustus ille nanctus fuerit aliquem saucium equo insidentem, eine parcet, ut ipse occidatur, an deiciet ex equo, ut ipse hostem possit effugere? quod si fecerit, sapiens, sed idem malus, si non fecerit, iustus, sed idem stultus sit necesse est. ita ergo iustitiam cum in duas partes diuisisset, alteram ciuilem ésse dicens, alteram naturalem, utramque subuertit, quod illa ciuilis sapientia sit quidem, sed iustitia non sit, naturalis autem illa iustitia sit quidem, sed non sit sapientia. arguta haec plane ac uenenata sunt et quae Marcus Tullius non potuerit refellere. nam cum faciat Laelium Furio respondentem pro

10 11 12 13

EPITOME 20] c. 52, 1 acuta ista sane.

B(G)RHSPV] 1 posset⟩ P^2 iustus — nempe *om. R* dice⟨bat⟩ *B* 2 nempe (p *in ras. ex* r *? m. 3) B* iustitia* (m *er.) B,* iusti *H* 3 adtingere *HV* ergo *ex* enim P^2 4 naufrag*ũ (u *? post* g *er.,* ũ *in ras. ex* a *? m. 2) B* fecerit *ex* faceret P^2 aliqui *P* inbecillior *B* 5 tabula] tabulam *R* deturbauit *R* 7 ⟨in⟩ medio *Otto* faciet — pereundum est *om. R* 8 per eundem *V* 9 manus] malus B^1, *corr.* B^2 iam iustus *S,* iam non est iustus *B,* iam non iustus *RHPV;* iam uero iustus *edd.* 10 idem *addidi conl. 16; 456, 18; Epit. 51, 4. 5* est *om. R* parcet *P* 11 fu̯sa *(exp. m. 2) P* hostis (i *in ras. ex* e *m. 2) B,* ostes *H* 12 ceperint (i *ras. ex* e) *S* nacius *R,* na⟨c⟩tus S^2 fuerint *P* 14 deiciat *V* ostem *H* 17 alteram — alteram] unam ciuilem et alteram *R* 20 arguta] acuta *Epit. 52, 1* *ab* [Ha]ec plane *incipit codicis G pag. 110 (52), cuius in uerss. 1—8 pauca legi poterant* 21 plane (e *ex* a) *B;* sane *Epit. 52, 1* benenata *G,* uenetata *H*

iustitiaque dicentem, inrefutata haec tamquam foueam praetergressus est, ut uideatur idem Laelius non naturalem, quae in crimen stultitiae uenerat, sed illam ciuilem defendisse iustitiam, quam Furius sapientiam quidem esse concesserat, sed iniustam.
1 17. Quod ad praesentem disputationem pertinebat ostendi quomodo iustitia similitudinem stultitiae gerat, ut adpareat non sine causa decipi eos qui putant nostrae religionis homines stultos esse, qui talia facere uideantur qualia ille proposuit.
2 nunc maius a me exigi sentio, ut ostendam quare iustitiam deus stultitiae specie conuolutam ex oculis hominum uoluerit auferre, si prius Furio respondero, quia parum plene respondit Laelius. qui profecto licet sapiens fuerit, ut uocabatur, patrocinari tamen uerae iustitiae nullo modo poterat, quia caput
3 ipsum fontemque iustitiae non tenebat. nobis autem facilior est ista defensio, quibus caelesti beneficio familiaris est ac penitus nota iustitia quique illam non nomine, sed re nouimus.
4 nam Plato et Aristoteles honesta quidem uoluntate iustitiam defendere cupierunt effecissentque aliquid, si conatus eorum bonos, si eloquentiam, si uirtutem ingenii diuinarum quoque
5 rerum doctrina iuuisset. itaque opus illorum inane atque inutile iacuit nec cuiquam hominum persuadere potuerunt ut eorum praescripto uiueret, quia fundamentum a caelo disci-

EPITOME c. 17] c. 52, 1—5. 6] c. 52, 1. 9—453, 9] c. 52, 1 sed — possumus. 17—453, 1] c. 50, 5.

AUCTORES § 4] cf. Cic. de rep. III 8.

BRHSPV] 1 inrefutata haec tamquam (⁼ *et* ¯ *m. 1 uel 2, sed nunc erasa)* ⌜foueam⌝ *(s. l. m. 3) B* in⌜re⌝futata S^2 2 in crimen] incrementum B^1, incrimentum B^3 3 stultitia⌜e⌝ *(e s. l. ex alia littera a m. 2 scripta corr. m. 3) B* 4 quam] quam quidem *(*quidem *post* sap. *non deest) H* quidem esse sapientiam *R* consenserat *H* iniusṭiṭiam *V* 6 iustititiä *(~ er.) V* stultitiae similitudinem *H* generat *R* adpareat *B*, appareat *cett.* 8 qu∗alia *(*i *er.) H* 10 deum B^1, *corr.* B^2 speciem *B* conuol∗tam *(*a *er.*, u *add. m. 2) V* 11 plane B^1, *corr.* B^3 12 fuerat B^1, *corr.* B^3 13 quia *V*, qui *cett.* 14 fontem qui *V* 16 quique] que B^1, qui *corr.* B^3 17 honest∗e *(*a *er.) H* uoluntatem *P* 18 cupiuerunt *HS*, cupi⌜u⌝erunt P^2 ⌜ef⌝fecissentque B^3 si *om. H* 19 *post* uirtutem *s. l.* animi et B^3 20 iuuisset *(alt.* u *in ras. ex* ss *? m. 2) B* 22 *an* ⟨ex⟩ eorum *?* perscripto *(*-bto *R) RP* uiuerent *BH* a] e *B*

plina illa non habuit. nostrum opus certius sit necesse est, 6
quos deus docuit. illi enim depingebant uerbis et imagina-
bantur iustitiam quae in conspectu non erat, nec praesentibus
exemplis confirmare poterant quae adserebant. responderi 7
enim posset ab audientibus non posse ita uiui, sicut illi sua
disputatione praescriberent, adeo ut nulli adhuc extiterint qui
id genus uitae sequerentur. nos autem non uerbis modo, sed 8
etiam exemplis ex uero petitis uera esse quae a nobis dicuntur
ostendimus. sensit igitur Carneades quae sit natura iustitiae, 9
nisi quod parum alte perspexit stultitiam [non] . . . esse: quam-
quam intellegere mihi uideor qua mente id fecerit. non enim
uere existimauit eum stultum esse qui iustus est, sed cum
sciret non esse et rationem tamen cur ita uideretur non con-
prehenderet, uoluit ostendere latere in abdito ueritatem, ut de-
cretum disciplinae suae tueretur, cuius summa sententia est
nihil percipi posse. uideamus ergo utrumne iustitia foedus 10
aliquod habere cum stultitia possit. iustus inquit si aut
ecum saucio aut tabulam naufrago non ademerit, ut
ipse animam suam liberet, stultus est. primum omnium 11
nego ullo modo fieri posse ut homini, qui quidem uere iustus

EPITOME 16–18] c. 52, 5.
AUCTORES 17] cf. supra c. 16, 10.

BRHSPV] 2 quod *BV* do$\overset{c}{*}$uit *(l er., c add. m. 2) V* depingụebant *H* 3 non erat *bis, alt. expunxit V* 4 adserebant *HV*, auferebant *B*[1], adferebant (aff- *RS) B*[3]*RSP* 5 possit *H* sicut] quemadmodum *R* 6 adö *(~ er.) V* athuc *B* qu'i'id *B*[2], quid *R*, quiḍ id *(exp. m. 2) P* 7 sequere'n'tur *B*[2] modo uerbis *SP*, sed etiam *bis, alt. eras. S* 8 uero] ur̃o *(i. e.* uestro*) S* 10 quo'dpa'rum *P*[2] paruum *H* a te *H*, alta *S*, alt̃ *(i. e.* alter*) P* prospexit *S; intercidisse* dicens *uel sim. aut ante* esse *(fort. uoce* non *ab interpolatore superscripta expulsum) aut post secutus Schoellium et Thilonem statui maxime propter* fecerit *11; an* perspi⟨ciens di⟩xit*?* stultitia *B* non *eieci Heumannum* eam *pro* non *scribentem secutus* est *B* quamquam] quam *B* 12 uere *om. B* existimauẹṛit *V* eum] eum uero *B* est sed] esset *BH* 13 et *eras. B* rationẽ *(~ m. 2) S* tamen *om. B* ita *in mg. m. 1 uel 2 S* uideatur *B* conprehendere *B* 14 ⌊u⌋oluit *B*[2] latere *om. P* 16 posse percipi *H* ergo** *B* 17 aliquit *B*, aliquid *H* 18 ecum *R*, *eq'u'um *(a er., u add. m. 2) B*, cum *HV*, ęquum *S*, equum *ex* euuum *P* tabula *R* naufrag*o *(i er.) B*, naufrag⌊o⌋ *S*[2] 19 suam *om. R* 20 nullo *H*

sit, eiusmodi casus eueniat, quia iustus neque cuiquam nato
12 inimicus est neque quicquam omnino adpetit alienum. cur
enim nauiget aut quid petat ex aliena terra cui sufficiat sua?
cur autem belligeret ac se alienis furoribus misceat in cuius
13 animo pax cum hominibus perpetua uersetur? scilicet pere-
grinis mercibus aut humano sanguine delectabitur qui nec
lucrum sciat adpetere, cui sufficiat uictus, et non modo ipse
caedem facere, sed interesse facientibus ac spectare ducat nefas.
sed omitto ista, quoniam fieri potest ut uel inuitus ad haec
14 subeunda cogatur. adeone ergo iustitiam, o Furi uel potius o
Carneade, cuius est illa omnis oratio, tam inanem, tam super-
uacuam tamque contemptam deo putas, ut nihil possit nihilque
15 habeat in sese quod ad custodiam sui ualeat? sed uidelicet
qui sacramentum hominis ignorant ideoque ad hanc tempora-
lem uitam referunt omnia, quanta sit uis iustitiae scire non
16 possunt. nam et cum de uirtute disputant, quamuis intelle-
gant aerumnis ac miseriis esse plenissimam, tamen expetendam
esse aiunt sua causa: eius enim praemia, quae sunt aeterna et
inmortalia, nullo modo uident. sic rebus omnibus ad hanc
praesentem uitam relatis uirtutem plane ad stultitiam redigunt,
siquidem tantos huius uitae labores frustra et inaniter suscipit.
17 sed haec alio loco plenius, interim de iustitia, ut coepimus:
cuius tanta uis est, ut cum oculos in caelum sustulerit, a deo
18 mereatur omnia. recte igitur Flaccus tantam esse dixit inno-
centiae uim, ut ad tutelam sui non egeat nec armis nec uiri-
bus, quacumque iter fecerit:

22 alio loco] c. 18, 4 ss.

B(G)RHSPV] 1 sit] s *sic R* 2 iniquus *P* ne *P* 3 sufficiat *scripsi*, sufficit *C* 4 belligeret *P*, a *expunx. P*^{2} 5 uersatur *S*^{2} 6 ne* (c *er.) B* ne plucrum *H* 7 sufficiat *H*, sufficit *cett.* 8 ac] ab *R* aspectare *S*^{2} 10 a dō · Ne *V* ergo] igitur *P* ō *P*, ó *V* furii *RPV* ō *P*, ó *V* 11 carneadae *R*, carneades *V* 12 putas] putas esse *R* 13 sese* (d *er.) B* ad *om. P* 14 qui] quia *BH* 15 reperunt *B*^{1}, *corr. B*^{2} et quanta *RS* 17 tam *R* 19 *hinc fere incepit codicis G pag. 111 (173), cuius in uerss. 24. 25. 31 perpauca legi poterant* 20 relati *B* uirtute *H* sane *H* 21 siquid *H* 22 loco *om. R* 23 est] ẽ, *S*^{2} 24 innocentiæ *S*^{2} 25 uis *S*^{1} suam sui *V* uirtutibus *H*

integer uitae scelerisque purus
non eget Mauris iaculis nec arcu
nec uenenatis grauida sagittis,
Fusce, pharetra,
siue per Syrtis iter aestuosas
siue facturus per inhospitalem
Caucasum uel quae loca fabulosus
lambit Hydaspes.

non potest ergo fieri quin hominem iustum inter discrimina 19
tempestatum atque bellorum caelestis tutela custodiat ac non,
etiamsi cum parricidis et nocentibus nauiget, aut malis quoque
parcatur, ut una iusta et innocens anima liberetur, aut certe
pereuntibus ceteris sola seruetur. sed concedamus posse fieri 20
quod proponit philosophus: quid ergo iustus faciet, si nactus
fuerit aut in equo saucium aut in tabula naufragum? non in-
uitus confiteor: morietur potius quam occidat. nec ideo tamen 21
iustitia, quod est singulare hominis bonum, stultitiae nomen
accipiet. quid enim melius, quid carius esse homini debet
quam innocentia? quae utique tanto perfectior sit necesse est,
quanto illam perduxeris ad extremum morique malueris, ne
quid de innocentiae ratione minuatur. stultitia est inquit 22

EPITOME 14—456, 1] c. 52, 5. 18 s. (innocentia)] cf. c. 55, 4.
AUCTORES 1 ss.] carm. I 22, 1 ss. 21 s.] cf. supra c. 16, 10.

B(G)RHSPV] 1 integra* *(s er.)* *B*, interger *H* puras B^1, pura B^2 2 egeat *H* iaculis' *('est distinctio)* *B* artu *V* 4 Fusce] fuisse *B*, fugare *R*, fuscae *H* pharetra' *(*h *m. 2)* *B*, faretra *cett.* 5 syrtes *P* aestuosas' *B* 6 siue B^2 inhospitalẽ *(*ẽ *in ras. ex 3 uel 4 litt. m. 2)* *S*, inhospitalem *(*h *ex* d*)* *P* 7 caucasum' *B* uelquae B^2, uel quẽ *S* fabulo*s *(s et* a *m. 2)* *S* 8 labitti B^1, lãbit** B^2, ambit *H* lambithy daspes *V* hidaspes *S* 10 caelestes *P* 11 parricid*is *B* 12 pascatur B^1, *corr.* B^3, paccatur *V* anima et innocens *S* 13 solus seruetur B^2 14 ergo S^2 nactus *BRH*, nanctus *PV*, nactus S^2 15 aequo $B^{ar}H^{ar}P$ 16 occidat *B*, occidet *cett.* tamen *om.* *B* 17 iustitia* *(*m *er.)* *B* singulari B^1, *corr.* B^2 hominis B^3, hominib: *H* 18 *hinc fere incepit codicis G pag. 112 (174), in qua nihil legi poterat* 19 quae *(*e *add. m. 3)* *B* tanto B^3 sit] est B^1, *corr.* B^3 *post* est *s. l.* dici *add.* B^2, *sed nunc erasum* 20 quantoillam B^3 perduxerit HP^1, t *in* s *corr.* P^2 nequit *B* 21 muniatur V^{ac}

alienae animae parcere cum pernicie suae. num etiam pro amicitia perire stultum iudicabis? quid ergo illi familiares Pythagorei laudantur a uobis, quorum alter se tyranno uadem mortis pro altero dedit, alter ad praestitutum tempus, cum iam sponsor eius duceretur, praesentiam sui fecit eumque interuentu suo liberauit? quorum uirtus in tanta gloria non haberetur, quod alter pro amico, alter etiam pro fide mori uoluit,
23 si stulti putarentur. denique ob hanc ipsam uirtutem tyrannus iis gratiam rettulit utrumque seruando et hominis crudelissimi natura mutata est. quin etiam deprecatus esse dicitur ut se tertium in amicitiam reciperent, non utique tamquam stultos,
24 sed tamquam bonos et sapientes uiros. itaque non uideo quare, cum pro amicitia et fide mori summa gloria conputetur, non etiam pro innocentia perire sit homini gloriosum. ergo stultissimi sunt qui nobis crimini dant mori uelle pro deo, cum ipsi eum qui pro homine mori uoluit, in caelum summis laudi-
25 bus tollant. denique, ut concludam disputationem, non posse eundem iustum esse ac stultum, eundem sapientem et iniustum docet ipsa ratio. qui enim stultus est, quid sit iustum ac bonum nescit et ideo semper peccat. ducitur enim quasi captiuus a uitiis nec resistere ullo modo potest, quia caret uirtute, quam nescit.
26 iustus autem ab omni se peccato abstinet, quod aliter facere non potest quam si habeat recti prauique notitiam. rectum

EPITOME 17—458, 8] c. 52, 1—4.
AUCTORES 1—11] cf. Valer. Max. IV 7, ext. 1.

BRHSP(—2)V] 1 perniciae *B*, parniciae *R*, pernitiae *PV* sua *RH* num] siue *S* 2 amicitia] amico ita *R* iudicabit *V*, iudicabitur *edd.* *ab* amicitia peri *codex P in eadem pagina statim transilit ad uerba c. 20, 12* etiam mimos agi 3 pyphagorę *H*, spythagorei *V* 4 mortis] ⌜de⌝ mortis ⌜in̄⌝ S^2 alter] ad *ut uid.* S^1, a⌊lt̄⌋ *(i. e.* alter*)* S^2 praestitutum] praestitit utrum *H* 5 praestantiam *V* 6 habetur *R* 7 quod] cum *V edd.* maluit *H* 8 ipsã uirtutẽ *(duo ˜ m. 2) S* 9 iis *R*, his *BSH*, is *V* retulit *SV* utramque *H* seruuando *H* credelissimi V^{ac} 10 qui *R* 14 homini sit *B* 15 stultissimi sunt] stultissimi' *(i. e.* -mis*) S* crimina RV^{ac} cum] qui *S* 16 uoluit mori *V* laudant tollant *R* 18 iustum — sapientem *om. V* iustum] sapientem *R* eundemque *S* sapientem et iniustum] insipientem et iustum *R* 19 qui] quis *R* quit *B*, qui quid *R* 22 om∗ni *(i er.) V* 23 non] numquam *H* quam si] nisi *H*

autem discernere a prauo quis potest nisi sapiens? ita fit ut numquam possit iustus esse qui stultus est, neque sapiens qui fuerit iniustus. quod si est uerissimum, manifestum est eum 27
qui aut naufrago tabulam aut ecum saucio non ademerit stultum non esse, quia haec facere peccatum est, a quo se sapiens abstinet. uideri tamen et ipse confiteor per hominum 28
errorem ignorantium cuiusque rei proprietatem. itaque omnis haec quaestio non tam argumentis quam definitione dissoluitur. stultitia igitur est in factis dictisque per ignorantiam recti ac 29
boni erratio. ergo stultus non est qui ne sibi quidem parcit, dum ne noceat alteri, quod est malum. quod quidem nobis et ratio et ueritas ipsa praescribit. in omnibus enim uidemus 30
animalibus, quia sapientia carent, conciliatricem sui esse naturam. nocent igitur aliis, ut sibi prosint: nesciunt enim quia malum est nocere. homo uero quia scientiam boni ac mali 31
habet, abstinet se a nocendo etiam cum incommodo suo, quod animal inrationale facere non potest, et ideo inter summas hominis uirtutes innocentia numeratur. quibus rebus apparet sapientissimum esse qui mauult perire ne noceat, ut id officium quo a mutis discernitur seruet. nam qui uendentis errorem non 32
redarguit, ut aurum paruo emat, aut qui non profitetur fugitiuum seruum uel pestilentem se domum uendere lucro et commodo suo consulens, non est ille sapiens, ut Carneades uideri uolebat, sed callidus et astutus. calliditas autem et astutia in 33
mutis quoque animalibus sunt, uel cum insidiantur aliis et dolo capiunt, ut deuorent, uel cum insidias aliorum uario genere delu-

EPITOME 17 s. (innocentia)] c. 55, 4.

BRHSV] 2 esse iustus *S* 4 naufrag*o *(i er.) B* ecum *RV*, eq*uum *B*^{2}, *equum *(a er.) H*, equum *S* sauciato *H* 7 omnis *om. S* 9 igitur] ergo *B* factis *B*^{3} uictisque *B*^{1}, *corr. B*^{3}, dictisque omnibus *R* 10 erratio *B*^{3}, erratior *H* parcit — quod quidem *om. V* 11 dummodo ne *H* 12 p*er*-scribit *ex* prescribit *B*^{3}, perscribit *R* 13 consiliatricem *B* 15 uero] enim *H* qui *BH* 16 nocencendo *R* incommodo] in modo *S* 18 numeraratur *R* 19 mauul*t* *H*^{2} 20 multis *B*^{ar}*H* errore *H* 22 se seruum *H* uel] aut *B* se *hic om. H* uero *B*^{1}, lucro *B*^{3} 24 astutia*(s er.) H* 25 quoque] quidem *B* 26 ut *V*^{2} insidia *H* deludunt *(e ex* i *m. 2) R*

34 dunt, sapientia uero in hominem solum cadit. sapientia est enim intellegentia uel ad bonum rectumque faciendum uel ad abstinentiam dictorum factorumque inproborum. lucro autem numquam sapiens studet, quia bona haec terrena contemnit, nec quemquam falli patitur, quia boni uiri officium est errores hominum corrigere eosque in uiam reducere, siquidem socialis est hominis ac benefica natura, quo solo cognationem cum deo habet.

1 18. Sed nimirum haec causa efficit ut stultus esse uideatur qui egere aut mori malit quam noceat uel eripiat aliquid alteri, quod hominem morte deleri putant. ex qua persuasione omnes cum uulgi tum etiam philosophorum nascuntur 2 errores. si enim post mortem nihil sumus, profecto stultissimi est hominis non huic uitae consulere, ut sit quam diutina 3 et commodis omnibus plena. quod qui faciet, a iustitiae regula discedat necesse est. si autem superest homini uita melior et longior, quod et philosophorum magnorum argumentis et uatum responsis et prophetarum diuinis uocibus discimus, hanc praesentem cum bonis suis contemnere sapientis est, 4 cuius omnis iactura inmortalitate pensatur. aput Ciceronem idem ille iustitiae defensor Laelius uult inquit paene uirtus honorem nec est uirtutis ulla alia merces. est plane et quidem uirtute dignissima, quam tu, Laeli, numquam poteras

EPITOME 9—20] c. 52, 6 s.

AUCTORES § 4—8] de rep. (III 28, 40).

EXPILATORES § 2 s.] Lucifer pag. 302, 6—15.

BRHSV] 1 hominẽ *(˜ m. 2) V* 2 faciendum *om. S* ad *om. H, s. l. V m. 1 uel 2* 3 abstinentia *H* 5 falli patitur] fallit potius *H* 6 reḍducere *H* 10 quia *B* mori *bis R* 11 putent *B* 12 tum *(ante* uulgi*)*, t *ex* c *m. 2 S* 14 est] esset B^1, *corr.* B^2, *om. V* diuturna *R,* diutina *etiam Lucifer pag. 302, 9* 15 quod] quodsi *S* 17 longior] longiore longiorẽ *H* 18 uatum] tantis uatum *B* 19 cum bonis suis *Lucifer 302,13* 20 iactura B^3 mortalitate B^1, immortalitate B^3, immortalitatẽ S^1, ˜ *del.* S^2 21 Uu*l*t *H,* uult *(*t *postea add. m. 1) S* paene] poena et *B;* plane *H edd., sed fort. e proximo* est plane *ortum est* 22 nec est *om. R,* necesse est *H* illa *R* 23 et *om. B* tute *H* quamtu|læ linũ quã poteras *(lineolas ante* l *add. et* l *ras. ex* c *uel* t *corr. m. 2) V*

suspicari: nihil enim diuinarum noueras litterarum. quam tamen illa inquit accipit facile, exigit non acerbe. erras uehementer, si putas ab homine praemium solui posse uirtuti, cum ipse alio loco uerissime dixeris: huic tu uiro quas diuitias obicies? quae imperia? quae regna? qui ista putat humana, sua bona diuina iudicat. quis ergo 5
te sapientem, Laeli, putet, cum ipse tibi loquare contraria et paulo post uirtuti adimas quae dedisti? sed uidelicet ignorantia ueri facit incertam labantemque sententiam. deinde quid ad- 6
iungis? sed si aut ingrati uniuersi aut inuidi multi aut inimici potentes suis uirtutem praemiis spoliant, — o quam fragilem, quam inanem uirtutem induxisti, si spoliari 7
praemio suo potest! quae si bona sua diuina iudicat, ut aiebas, qui possunt existere tam ingrati, tam inuidi, tam potentes, qui uirtutem spoliare ualeant iis bonis quae fuerint in eam conlata diuinitus? — ne illa se inquit multis sola- 8
ciis oblectat maximeque suo decore se ipsa sustentat. quibus solaciis? quo decore? cum in crimen saepe ueniat et in poenam decor ille uertatur. quid enim, si, ut Furius dice- 9
bat, rapiatur uexetur exterminetur egeat, auferantur ei manus, effodiantur oculi, damnetur uinciatur ura-

EPITOME 16—460, 20. 461, 8—12] c. 52, 7—9.

AUCTORES 19 ss.] cf. supra c. 12, 5.

EXPILATORES 15 s.] Lucifer pag. 303, 8 s. 20—460, 1] idem pag. 303, 9—11.

B(—12)RHSV] 2 accipiat *S*, accepit *V* 3 posse *om. V* 4 uirtute *RH* 6 quis *V* 7 te *om. R* laelii sapientem *R* sapientissimum *B* cum *om. H* 8 quã *H* 9 labentemque *(sed pr.* e *ex* a *ut uid. m. 3 B) BH* sententiam] faciam *R* quod *V* adiunges *H* 10 ingrati] ignorant B^1, *corr.* B^3 11 a***ut *(*lii *er.) B* inimi'ci' B^2 12 quam** *(ante* inanem) *B a* quam** *codex B in eadem pagina transilit ad pag. 460, 23* catur et si filius, *partem quae intercidit in mg. super. et inf. add. man. 3; cuius partis scripturae discrepantes ut nullius momenti in conlatione non descriptae sunt* si spoliari] ispoliari *H* 14 aiebat *R* existere] exi *S* 15 uirtute *H* iis *R*, his *HSV Lucifer pag. 303, 9* 16 'se' *V* inquit] quidem *H* 17 sustentat* *S* 18 quo] quę *S* 19 poenam] poenam saepe *R* 20 uexetur rapiatur *supra pag. 437, 17, sed cf. Lucifer. pag. 303, 9* rapis nos, uexas *(sic pro* negas *scribendum)* exterminetur uexetur *R*

tur, miseris etiam modis necetur, perdetne suum praemium uirtus aut potius peribit ipsa? minime, sed et mercedem
10 suam deo iudice accipiet et uiuet ac semper uigebit. quae si tollas, nihil potest in uita hominum tam inutile, tam stultum uideri esse quam uirtus: cuius naturalis bonitas et honestas docere nos potest animam non esse mortalem diuinumque illi
11 a deo praemium constitutum. sed idcirco uirtutem ipsam deus sub persona stultitiae uoluit esse celatam, ut mysterium ueritatis ac religionis suae esset arcanum, ut has religiones sapientiamque terrenam extollentem se altius sibique multum placentem uanitatis errorisque damnaret, ut proposita denique difficultate angustissimus trames ad immortalitatis praemium sublime perduceret.
12 Docui, ut opinor, cur populus noster aput stultos stultus habeatur. nam cruciari atque interfici malle quam tura tribus digitis conprehensa in focum iacere tam ineptum uidetur quam in periculo uitae alterius animam magis curare quam suam.
13 nesciunt enim quantum sit nefas adorare aliud praeterquam deum, qui condidit caelum atque terram, qui humanum genus
14 finxit inspirauit luce donauit. quodsi seruorum nequissimus habetur qui dominum suum fuga deseruit isque uerberibus et uinculis et ergastulo et cruce et omni malo dignissimus iudicatur, et si filius eodem modo perditus atque inpius existimatur qui patrem suum dereliquit ne illi obsequatur, ob eamque cau-

EPITOME 20—461, 12] c. 51, 1 (quam deum — obtemperare); 54, 4.
EXPILATORES 11—13] Lucifer pag. 303, 14 s.

B(a 23)RHSV] 2 aut *C*, an *edd.* 4 potest] potest esse *R (tamen* esse *post* uideri *repetit)* 6 animam] oĩa *S* 10 altus *S* 11 damnaret — denique *om. R* damnare *H* 12 angustissimos tramites *H;* per angustissimos (nos *add. Heumannus)* tramites *edd., sed* angustissimus trames *etiam Lucifer pag. 303, 14* ad id mortalitatis *H* 13 sublimiter duceret *fort. Lucifer pag. 303, 15 legit* 14 docui* *(*t *er.) H* opin*or *(i er.) V* apud *HSV* 15 habebatur *H* mallet *H, om. S* 16 iactare *H* 19 qui *(ante* humanum*) ras. ex* quã *S* 20 fixit *S* lucem *H* 21 deseruit *R,* deserit *HSV* 22 et omni *HS,* omni *R,* omnique *V* 23 *a* catur et si filius *continuatur* B^1, *cf. ad pag. 459, 12* si *om. H* 24 dereliquit *V,* dereliñquit *H,* derelinquit *(-*id *S) RS*

sam dignus putatur qui sit exheres et cuius nomen in perpetuum de familia deleatur, quanto magis qui deum deserit, in quem duo uocabula domini et patris aeque ueneranda conueniunt? nam ille qui seruum pretio conparat, quid in eum 15
beneficii confert praeter alimenta, quae illi utilitatis suae gratia subministrat? et qui filium generat, non habet in potestate ut concipiatur, ut nascatur, ut uiuat: unde apparet non esse illum patrem, sed tantummodo generandi ministrum. quibus 16
ergo suppliciis dignus est desertor eius qui et dominus uerus et pater est, nisi quae deus ipse constituit, qui spiritibus iniustis aeternum parauit ignem, quod ipse per uates suos inpiis ac rebellibus comminatur?

19. Discant igitur et suarum et alienarum interfectores ani- 1
marum quam inexpiabile facinus admittant, primum quod se ipsos iugulant perditissimis daemonibus seruiendo, quos deus in aeterna supplicia damnauit, deinde quod nec ab aliis deum coli patiuntur, sed auertere homines ad mortifera sacra contendunt nitunturque summa diligentia ne qua sit anima incolumis in terra quae saluo statu suo spectet in caelum. quid aliut 2
dicam quam miseros qui praedonum suorum instigationibus parent, quos deos esse opinantur? quorum neque condicionem neque originem neque nomina neque rationem sciunt, sed inhaerente persuasione uulgari libenter errant et stultitiae suae fauent. a quibus si persuasionis eius rationem requiras, nul- 3

EPITOME c. 19, 1—24] c. 48. 24—462, 10] c. 50, 1 s.

EXPILATORES § 2] Lucifer 303, 31—304, 2.

BRHSV] 5 beneficium *ut uid.* B^1, *corr.* B^3 6 sumministrat *R* *an* num — uiuat? *scribendum?* 10 quae *om.* B^1, deūs ipse ⌜quāe⌝ *corr.* B^3, quẽ *(~ m. 2) S* spiri**^{t}libus *(*ta *er.*, t *add. m. 2) V* 11 uatos *V* 16 aeterna* *(*m *er.) H* subplicia *H* damnabit *H* 17 aduertere *R* 18 nitunturqu*e *(*a *er.) B* incolomis *HV* 19 quae *(*ae *in ras. ex 1 litt. m. 3) B*, q *(i. e.* qui*) S* salua *V* 21 *an* pareant? *cf. Lucifer. pag. 303, 31* quid aliud dicam quam miserum qui — pareas deosese *(tert.* e *ex* i *?)* sopinantur *sic V* opinatur *H* 22 rationes *B* herente *B, sed* inhaerente cordi tuo persuasione tua sacrilega *Lucifer pag. 304, 1* 23 errent *R* 24 a**quibus *(*li *er.) B* si] qui si *H, om. S* nulla *B*

lam possint reddere, sed ad maiorum iudicia confugiant, quod
illi sapientes fuerint, illi probauerint, illi scierint quid esset
optimum, seque ipsos sensibus spoliant, ratione abdicant, dum
4 alienis erroribus credunt. sic inplicati rerum omnium igno-
rantia nec se nec deos suos norunt. atque utinam soli errare,
soli desipere uellent! alios etiam in consortium mali sui ra-
5 piunt quasi habituri solacium de perditione multorum. sed
haec ipsa ignoratio efficit ut in persequendis sapientibus tam
mali sint fingantque se illis consulere, illos ad bonam mentem
6 uelle reuocare. num igitur hoc sermone aut aliqua ratione
reddita facere nituntur? minime, sed ui atque tormentis.
o mira et caeca dementia! in iis putatur mala mens esse qui
7 fidem seruare conantur, in carnificibus autem bona! in iisne
mala mens est qui contra ius humanitatis, contra fas omne
lacerantur, an potius in iis qui ea faciunt in corporibus inno-
centium, quae nec saeuissimi latrones nec iratissimi hostes nec
immanissimi barbari aliquando fecerunt? adeone etiam sibi
mentiuntur, ut uicissim boni ac mali nomina transferant et in-
8 mutent? quid ergo non diem noctem uocant, solem tenebras?
alioquin eadem inpudentia est bonis malorum nomen imponere,
sapientibus stultorum, iustis inpiorum: quin immo si qua illis

EPITOME 10 s.] c. 48, 6. 12—20] c. 48, 7; 49, 6 s. (et ⟨dum⟩ hanc aduersus eqs.); 52, 1. 13—21] c. 50, 4.

EXPILATORES 5 s. (atque — rapiunt)] Lucifer pag. 304, 3—5.

BRHSV] 1 possunt *H* malorum B^3 (maiorum B^1) *S* confugiunt HV^{pc}, *alt.* u *ex* a V^1 3 rationẽ addicant *S* 4 implicanti *S* 6 desipere (i *ras. ex* u) *H* *supra* etiam *uox erasa, V* consortio SV^{ac} nos etiam in consortium malorum tuorum rapere conaris *Lucifer pag. 304, 4* 8 ignorantia *V edd. conl. 4* 9 fingantque *S*, finguntque *cett.* se⌜i⌝llis B^2 10 nã *S* 11 sed ui] sedi *V* 12 iis *edd.*, his *C; an* iisne? 13 in (*ante* carnificibus) *om. B* in (*ante* iisne) *om. B* iisne *edd.*, hisne *C* 14 contra ius] contrarius *V* *alt.* contra] qui contra *R* 15 an** (ti ? *er.*) *V* iis *edd.*, his *C* 16 nec (*ante* immanissimi) *om. R* 17 adeone] odio nec *B*, adõne* (c ? *er.*) *V* 18 uicissim] licessint B^1, *in ras. corr.* B^3 ac] aut *B* transferat *R* 19 uiderediemnon B^1, ṅȯṅ B^2, ⌜q⌝uiderg⌜o non⌝ diemṅȯṅ B^3 tenebras] tenebras noctem B^1, *post* noctem *s. l.* diem *add.* B^2, noctem *expunx. et* diem *eras.* B^3 20 alioquin eadem *om. R* no⌞m⌟en B^2 21 inpiorum] inferiorum B^1, *corr.* B^2

fiducia est uel in philosophia uel in eloquentia, arment se ac refellant haec nostra, si possunt, congrediantur comminus et singula quaeque discutiant. decet eos suscipere defensionem 9
deorum suorum, ne si nostra inualuerint, ut cottidie inualescunt, cum delubris ac ludibriis suis deserantur. et quoniam ui nihil possunt — augetur enim religio dei quanto magis premitur —, oratione potius et hortamentis agant. procedant 10
in medium pontifices seu minores seu maximi, flamines augures, item reges sacrificuli quique sunt sacerdotes et antistites religionum, conuocent nos ad contionem, cohortentur ad suscipiendos cultus deorum, persuadeant multos esse quorum numine ac prouidentia regantur omnia, ostendant origines et initia sacrorum ac deorum quomodo sint mortalibus tradita, qui fons, quae ratio sit explicent, proferant quae merces in cultu, quae poena in contemptu maneat, quare ab hominibus coli se uelint, quid illis, si beati sunt, humana pietas conferat: quae omnia non adseueratione propria — nec enim ualet quicquam mortalis hominis auctoritas — sed diuinis aliquibus testimoniis confirment, sicuti nos facimus. non est opus ui et iniuria, quia 11
religio cogi non potest, uerbis potius quam uerberibus res agenda est, ut sit uoluntas. destringant aciem ingeniorum suorum: si ratio eorum uera est, adseratur. parati sumus

EPITOME 19—21] c. 48, c. 7 (uerbis, sed uerberibus); c. 49, 1 s.
AUCTORES 20] cf. Tertull. ad Scap. c. 2 (I pag. 540): sed nec religionis est cogere religionem.

BRHSV] 1 in *(ante* eloquentia*) om. H* se ac — possunt] se ac malosofia uelin eloquentia si possunt *sic R* 2 cominus *S* 4 deorum *om. H* ne] ni *B* inualuerint *B*^{3} 5 suis ac ludibriis *H* *a*c *(*h *et* e *er.) B* suis *(pr.* s *add. m. 2) S* et *B*^{3} 6 ui *om. B*^{1}, sui *s. l. B*^{3} 7 ratione *H edd.* hortamentis *B*^{3} uacant *B*^{1}, *agant *B*^{3} precedant *H*, procedunt *V* 8 seu] eũ *S*^{1}, eo^{u} *(i. e.* -rum*) S*^{2} minoris *V* augeres *V* 9 reges] res *H*, regres *(exp. m. 2) V* sacrificuli *edd.*, sacrifi***coli *(*cio *er.) B*, sacrificoli *RHS*, sacricoli *V* sunt] s̃ *eras. S* antistites *(pr.* i *ras. ex* e*) H* 10 reuocent *R* cohortentur *(*h *m. 2)* nos *B* 11 nomine *H* 13 sint *B*^{2} 14 ratio] origo *R* poenam, *sed* m *del. R* 15 uellint *H* 16 illi *B*^{1} *(corr. B*^{2}*) R* non *om. S* 17 uale*t *(*n *er.) B* quid****quam *(quem er.) B* mortales homines *B*^{1}, *corr. B*^{2} 21 uolun*tas (p *er.) B; an* uoluntaria *(cf. pag. 465, 20; Epit. 49, 2)?* uolunta⟨ti⟩s *Hartelius; cf. Buenemannum* distringant *B*

audire, si doceant: tacentibus certe nihil credimus, sicut ne
12 saeuientibus quidem cedimus. imitentur nos, ut rationem
rei totius exponant: nos enim non inlicimus, ut ipsi obiectant,
13 sed docemus probamus ostendimus. itaque nemo a nobis
retinetur inuitus — inutilis est enim deo qui deuotione ac fide
14 caret — et tam nemo discedit ipsa ueritate retinente. doceant
isti hoc modo, si qua illis fiducia ueritatis est, loquantur his-
cant, audeant inquam disputare nobiscum aliquid eiusmodi:
iam profecto ab aniculis quas contemnunt et a pueris nostra-
15 tibus error illorum ac stultitia ridebitur. cum enim sint
peritissimi deorumque progeniem et res gestas et imperia et
interitus et sepulcra de libris nouerint ipsosque ritus quibus
sunt initiati uel ex rebus gestis hominum uel ex casibus uel
etiam ex mortibus natos sciant, incredibilis dementia est deos
putare quos fuisse mortales negare non audeant: uel si tam
inpudentes fuerint ut negent, suae illos ac suorum litterae
16 coarguant, ipsa denique illos sacrorum initia conuincant. sciant
igitur ex hoc ipso quantum intersit inter uerum atque fal-
sum, quando ipsi cum sint eloquentes, persuadere non possunt,
inperiti ac rudes possunt, quia res ipsa et ueritas loquitur.
17 quid ergo saeuiunt? ut stultitiam suam dum minuere uolunt
augeant. longe diuersa sunt carnificina et pietas nec potest

EPITOME 22 s.] c. 49, 6 (carnificinam — pios).
EXPILATORES § 16] Lucifer pag. 306, 15—22.

B(G)RHSV] 2 credimus *V* 3 totius rei *H*, rei · p · totius *S* inligimus *V* oblectant *R* 4 *post* itaque *s. l.* neq *S*² 6 retineredocuisti *ut uid. B*¹, retinentedoceant⌜isti⌝ *B*³ 7 uerita⌜ti⌝s *B*² discant *BH*, ⌜d⌝iscant *R*² 10 stultitia] iustitia *R* sint *om. H* *hinc fere incepit codicis G pag. 113 (175), in qua nihil legi poterat* 11 progenie *H* 12 nouerunt *B* ritus] hiatus *ut uid. B*¹, *in ras. corr. B*³ 13 inhiati *B*¹, *corr. B*³ 14 moribus *BV* amentia *R* 15 tamen *B* 16 inprudentes *B* 17 coarguent *H* conuincent *H* 18 ex] uel ex *RS edd., sed cf. Lucifer. pag. 306, 15* scias itaque ex hoc ipso *et supra pag. 417,21; 438,21; 439,15* hoc *om. B* atque] et *HV, sed cf. Lucifer.* quantum intersit inter uerum atque falsum 19 *an* ⟨tamen⟩ persuadere *ex Lucifero?* no∗n *(s er.) B* 20 inperiti ac rudes possunt *in inf. mg. B*³ et] ac *H, sed cf. Lucifer.* *an fort.* locuntur *ex* loquantur *Luciferi?* 21 ⌜ut⌝ *B*³ stultitiaquando *B*¹, stultitiaquamdu⌜m⌝ *corr. et supra* aqu *litteras aliquas nunc erasas add. B*², stultitia⌜m⌝suamdu⌜m⌝ *B*³ uoluerunt *B*¹*(corr. B*³*) H* 22 audeant *B*¹, *corr. B*³ carnifices∗et *ex* carnificesnec *B*¹, carnificinaet *B*³

aut ueritas cum ui aut iustitia cum crudelitate coniungi. sed 18
merito non audent de rebus quicquam docere diuinis, ne et a
nostris derideantur et a suis deserantur. nam fere uulgus, 19
cui simplex incorruptumque iudicium est, si mysteria illa co-
gnoscat in memoriam mortuorum constituta, damnabit aliutque
uerius quod colat quaeret. hinc fida silentia sacris insti-
tuta sunt ab hominibus callidis, ne sciat populus quid colat.
cum autem nos in eorum doctrinis uersemur, cur nobis aut non 20
credunt, qui utrumque nouimus, aut inuident, quia falsis uera
praetulimus? 'sed defendenda sunt' inquiunt 'suscepta publice
sacra.' o quam honesta uoluntate miseri errant! sentiunt 21
enim nihil esse in rebus humanis religione praestantius eam-
que summa ui oportere defendi, sed ut in ipsa religione sic
in defensionis genere falluntur. defendenda enim religio est 22
non occidendo sed moriendo, non saeuitia sed patientia, non
scelere sed fide: illa enim malorum sunt, haec bonorum, et
necesse est bonum in religione uersari, non malum. nam si 23
sanguine, si tormentis, si malo religionem defendere uelis, iam
non defendetur illa, sed polluetur atque uiolabitur. nihil est
enim tam uoluntarium quam religio, in qua si animus sacrifi-
cantis auersus est, iam sublata, iam nulla est. recta igitur 24

EPITOME 10] c. 48, 1. 14—21] c. 48, 6 (si diis eqs.). 19—21] c. 49, 2.
AUCTORES 6] Verg. Aen. III 112.
EXPILATORES 11—15 (o quam — moriendo)] Lucifer pag. 307, 15—19.

B(G)RHSV] 1 credelitate *V* coniugi *V* 2 et — et] aut — aut *R* 3 diserentur *H*, deserant *V* fere *ex* fuera *ut uid. B*^{3} euulgus *B* 4 incorruptumque *B*^{2} cumiseria *B*^{1}, cũmiseriã *B*^{2}, simyſteria *B*^{3} cognoscant *B*^{1}, *alt.* n *del. B*^{3} 5 memoriam *S*, memoria *cett.* damnauit *B*^{1} *(corr. B*^{2}*) S* 6 quaerit *B* sacrisin**sti//// *(*i *in* sti *add. m. 3, post 2 uel 3 litt. er.)* tu *(*t *add. m. 3)* ******tasunt *B* instituta sunt] institutas *S* 9 inuident *B*^{3} *hinc fere incepit codicis G pag. 114 (176), cuius in uerss. 19—21 perpauca legi poterant* 10 publica *B* 11 o *om. H* honesta* *(*m *? er.) B* uoluptate *B*^{1}, *corr. B*^{3} 12 praestatius *H* 14 defensionis *(alt.* i *in ras. ex* e *? m. 3) B* est enim religio *R* 16 scelere *ex* fidere *ut uid. V*^{2} sint *H* 17 bonum] bonorum *B* malorũ *ex* malum *B*^{2} 19 defenditur *B* luitur atque uiolatur *B* uolabitur *H* 21 nulla] supplicatio nulla *B*

ratio est ut religionem patientia uel morte defendas; in quo
fides conseruata et ipsi deo grata est et religioni addit auctori-
25 tatem. nam si is qui in hac terrestri militia regi suo fidem
seruat in aliquo egregio facinore, si post uixerit, ⟨et⟩ acceptior
fit et carior, si perierit, summam consequitur gloriam, quod pro
duce suo morte occubuerit, quanto magis imperatori omnium
deo fides seruanda est, qui non tantum uiuentibus, sed etiam
26 mortuis praemium potest uirtutis exsoluere? igitur dei cultus,
quoniam militiae caelestis est, deuotionem maximam fidemque
desiderat. quomodo enim deus aut amabit colentem, si ipse
non ametur ab eo, aut praestabit precanti quidquid orauerit,
cum ad precandum neque ex animo neque obseruanter acce-
27 dat? isti autem cum ad sacrificandum ueniunt, nihil intimum,
nihil proprium diis suis offerunt, non integritatem mentis, non
reuerentiam, non timorem. peractis itaque sacrificiis inanibus
omnem religionem in templo et cum templo sicut inuenerant
relincunt nihilque secum ex ea neque adferunt neque referunt.
28 inde est quod eiusmodi religiones neque bonos facere possunt
neque firmae atque inmutabiles esse. traducuntur itaque ab
his homines facile, quia nihil ibi ad uitam, nihil ad sapientiam,
29 nihil ad fidem discitur. quae est enim superstitio illorum

EXPILATORES § 25] Lucifer pag. 307, 21—26.

BRHSV] 1 patientia* (e *er.*) *B* qua *B* 2 e*t (*ante* ipsi), s *er.* *B* *an* ipsa? auctoritate *H* 4 ėt iṅ egregio (*exp. m. 3*) *B* postea *V* 5 et *addidi ex Lucifero pag. 307, 23* et acceptior fit et carior perierit] mortuus fuerit *H* summa *V* consequetur *H* gloriam consequitur *S*, *sed cf. Lucifer* summam consequitur gloriam 6 morte* (m *er.*) *B*, mort⌜e⌝ R^2, morte *H*, mortem *SV edd.*, *sed cf. Lucifer*. quod pro te duce suo morte occubuerit obcubuerit *H* 7 fides est seruanda *Lucifer* 8 potest uirtutis exsoluere] mortis exsoluet *B* 9 militia *BRS* est *om.* *R* douotionem *H* fidem⌜que⌝ *B* 10 ⌜enim⌝ B^3 amauit *H* 11 abeo *ex* [d]eus B^3 ea *R* aut** (em *er.*) *B* praestabit] quomodo praestabit *B* petenti *RH* quidqui⟨d⟩ *B* 12 obsecrant̃ *V* 13 i*sti (u *er.*) *V* autem] enim *B* 15 non] in *S* 16 cum** (in *er.*) *B* uenerant *H* 17 relinquunt *HSV* nihil *B* ex ea *om.* *B* 18 inde est] idẽ *V* 19 firmos *BS*, firme *R*, firmes *H* **mutabiles (in *er.*, *s. l.* semper *er.*, *quod add. m. 2*) *B* esse *om.* *S* traducantur B^1, *corr.* B^3 20 hominibus *B* 21—467, 2 quã *pro* quae *ante* est, uis, origo, substantia *H* quae ratio *om.* *S*

deorum? quae uis? quae disciplina? quae origo? quae ratio? quod fundamentum? quae substantia? quo tendit aut quid pollicetur, ut ab homine possit fideliter seruari fortiterque defendi? in qua nihil aliut uideo quam ritum ad solos digitos pertinentem. nostra uero religio eo firma est et solida et 30
inmutabilis, quia iustitiam docet, quia nobiscum semper est, quia tota in animo colentis est, quia mentem ipsam pro sacrificio habet. illic nihil exigitur aliut quam sanguis pecudum et fumus et inepta libatio, hic bona mens, purum pectus, innocens uita; illuc ueniunt sine dilectu adulterae inpudicae, lenae procaces, obscenae meretrices, ueniunt gladiatores latrones fures uenefici et precantur nihil aliut quam ut scelera inpune committant. quid enim latro sacrificans aut gladiator roget nisi 31
ut occidant? quid uenenarius nisi ut fallat? quid meretrix nisi ut plurimum peccet? quid adultera nisi aut mortem uiri aut ut sua inpudicitia celetur? quid lena nisi ut multos bonis exuat? quid fur nisi ut plura conpilet? hic uero etiam leui 32
communique peccato locus nullus est et si quis ad sacrificium non integra conscientia uenerit, audit quae illi deus comminetur, ille qui latebras cordis uidet, qui peccatis semper infestus est, qui exigit iustitiam, qui fidem poscit. quis hic malae menti aut malae preci locus est? at illi infelices nec 33
ex sceleribus suis intellegunt quam malum sit quod colunt, quandoquidem flagitiis omnibus inquinati ueniunt ad precandum et se pie sacrificasse opinantur, si cutem lauerint, tamquam

BRHSV] 3 defendendi *V* 5 nostro *V* eo *in fine uersus add.* B^3 ⌜est⌝ B^3 6 iustitia *V* 7 quia *(ante* mentem*) s. l.* B^3 8 illic] illic ẹṇī̃ *V* sanguis — libatio hic *om. V* 9 et *om. B* 10 illic *S* delectu *R* mēretrices lāene *(sic)* procaces ōbscenae *B* 11 precaces *V* opscene *R* ⌜latrones⌝ $S^{1?}$ 12 ut *om. R* 14 *pr.* ut *om. H* quid ẹṇī̃ *(ante* meretrix*), exp. m. 1 ? V* 15 aut] ut *B* mortem aut *H* 16 aut ut *V (sed* ut *s. l.* V^1*),* ut *B,* aut *RHS* inpudicitia** *(*ut *? er.) B* celeret *V* lena *edd.,* leno *BRHV,* leno uel lena *S* *an* ⟨quam⟩ multos *?* bonos B^{ac}*, corr. m. 1 uel 2* 17 *an* plurima *? cf. 15* 18 est nullus *BS* 19 ⌜audit⌝ B^3 cō|m⌞inetur⌟ *B,* cōmuniter *V* 21 quis] qui *H* 22 at] ut *V* 23 ex *om. BH* scereribus *V* 25 se pie] saepe B^1*, corr.* B^3 sacrificare *HV* uṫ si *(exp. m. 3) B* sic⌜a⌝utem *V* laberint *V* tam *H*

libidines intra pectus inclusas ulli amnes abluant aut ulla
34 maria purificent. quanto satius est mentem potius eluere, quae malis cupiditatibus sordidatur, et uno uirtutis ac fidei lauacro uniuersa uitia depellere! quod qui fecerit, quamlibet inquinatum ac sordidum corpus gerat, satis purus est.

1 20. Isti autem quia nesciunt uel quid uel quomodo sit colendum, caeci et inprudentes in contrarium cadunt. adorant itaque hostes suos, latrones et interfectores suos uictimis placant et animas suas cum ture ipso cremandas aris detestabi-
2 libus inponunt. irascuntur etiam miseri quod non simul et alii pereant, incredibili mentium caecitate. quid enim uideant qui solem non uident? quasi uero si dii essent, indigerent hominum auxilio aduersus contemptores suos. quid ergo nobis irascuntur, si illi nihil possunt? nisi quod ipsi deos suos destruunt, quorum potestate diffidunt, magis inreligiosi quam
3 qui omnino non colunt. Cicero in suis Legibus cum caste ad sacrificia praeciperet accedere, pietatem inquit adhibento, opes amouento. qui secus faxit, deus ipse uindex erit.
4 recte hoc quidem: neque enim fas est desperare de deo, quem ideo colas, quia potentem putes. nam quomodo uindicare

EPITOME 11—16. 19—469, 1] c. 48, 1—3.

AUCTORES 16] II 8, 19. 20 s.] cf. Cyprian. ad Demetr. c. 14 (pag. 361, 10—12).

BRHSV] 1 inclusas***^{III} (qun *er., s. l.* os *er., quod add. m. 2)* *B* 2 eluere (l *ex* i *m. 2)* *V* 4 pellere *B* qui* (s *er.)* *B* 6 isti *V*, ipsi *cett.* 7 inpuidentes *V* in] et in *H* 9 cremanda sacris *S* aris (ar *in ras. ex* su *? m. 3)* *B* 10 miseri] miseri uero *H* simul et alii *R Heumannus*, similes alii *cett.*, similiter et alii *Betuleius*, similes aliis *Buenemannus; an* ⟨sui⟩ similes alii *? Lucifer pro* similes *fort.* simpliciter *legit idque quodammodo explanauit, si modo recte huc refertur locus pag. 307, 27—32* 13 auxi*lio (a *er.)* *H* aduersū *H* bonis *B* 14 iracuntur *R* 15 potestati *S, fort. recte,* de potestate *V* 17 pietate *B* adhibento *V*, adhibent *BRH*, adhibendo *S* 18 opos *H* admouento *(s. l.* d *er., quod add. m. 1) B*, amouent *R* qui] hoc qui *R* quis|aecus *B*, quis ecus *V* fassit B^1, *in ras. corr.* B^3, fac sit *V* ipse uindex erit] erit ultor *S* 19 recto *HS* nec *R* 20 potentem] potestatem B^1, *corr.* B^3, putent *S*

iniuriam colentis potest, si suam non potest? libet igitur ex iis 5
quaerere cui potissimum praestare se putent cogendo inuitos ad
sacrificium. ipsisne quos cogunt? at non est beneficium quod
ingeritur recusanti. sed consulendum est etiam nolentibus, 6
quando quid sit bonum nesciunt. cur ergo tam crudeliter
uexant cruciant debilitant, si saluos uolunt? aut unde pietas
tam impia, ut eos miseris modis aut perdant aut inutiles faciant
quibus uelint esse consultum? an uero diis praestant? at 7
non est sacrificium quod exprimitur inuito. nisi enim sponte
atque ex animo fiat, execratio est, cum homines proscriptione
iniuriis carcere tormentis adacti faciunt. si dii sunt isti qui 8
sic coluntur, uel propter hoc solum colendi non sunt, quod
sic coli uolunt, digni scilicet detestatione hominum, quibus
cum lacrimis, cum gemitu, cum sanguine de membris omnibus
fluente libatur. at nos contra non expetimus ut deum nostrum, 9
qui est omnium uelint nolint, colat aliquis inuitus, nec si non
coluerit, irascimur. confidimus enim maiestate eius, qui tam
contemptum sui possit ulcisci quam etiam seruorum suorum
labores et iniurias. et ideo cum nefanda perpetimur, ne uerbo 10
quidem reluctamur, sed deo remittimus ultionem, non ut ii

EPITOME 1—4] c. 48, 6 (uellem — faciunt). 7 s. (si autem ipsis — uelle nolenti). 9. 8—15] c. 48, 6. 19—470, 2] c. 48, 4.

AUCTORES 1 ss.] cf. Tertull. ad Scap. c. 2 (I pag. 540): ita etsi nos compuleritis — sacrificia non desiderabunt. 15 deum — colat] cf. Tertull. Apolog. c. 24 (I pag. 220): bene quod eqs.

BRHSV] 1 colentis iniuria *H* colentes *R*, colentis se *edd., sed cf. ad pag. 433, 7* potest si] potest**si *(ni er.) B*, potest qui *H*, si potest *V* iis *R*, his *cett.* 2 putet *B* 3 at] an *B* 6 delibant B^1, *corr.* B^3 si saluos — miseris] ** *** miseris *(si sal er.) R* uolent H^{ac} 7 miseris *(exp. m. 3) B* inutiles] mutilos *proposuit Heumannus, sed cf. Buenemannum* 8 praestat *R* at] an *B, om. H* 9 est B^2 10 ex *om. B* anima H^{ac} 11 dñi R^2 12 colendi non sunt quod *om. B* 13 coli] se coli *H* dignis *H* destatione *HS* 14 cum *(ante* sanguine)] de *R, om. S* 15 dñm *H* 16 omnium] omnium creator *edd., sed cf. Tertull.* bene quod omnium deus est, cuius uelimus aut nolimus omnes sumus ueli*t *(n er.) B*, uelit *RH* nolit *BRH* 17 irascemur *B* maiestatem *BR*, maiestati *H* quod *ex* qui B^3 18 sui] quo *et litt. incerta* B^1, suum *corr.* B^2, suũ *S* poscit *V* 19 nefanda] tam nefanda *H* 20 ii *R*, hii *B*, hi *HSV*

faciunt qui defensores se deorum suorum uideri uolunt et
11 saeuiunt efferate aduersus non colentes. ex quo intellegi
datur quam non sit bonum deos colere, quoniam bono potius
adducendi homines ad bonum fuerant, non malo; sed quia illut
12 malum est, etiam officium eius bono caret. at enim puniendi
sunt qui destruunt religiones. num peius nos destruimus quam
natio Aegyptiorum, qui turpissimas bestiarum ac pecudum figu-
ras colunt, quaedam etiam pudenda dictu tamquam deos ado-
rant? num peius quam idem ipsi, qui cum deos colere se
dicant, tamen eos publice turpiterque derident, de quibus etiam
13 mimos agi cum risu et uoluptate patiuntur? qualis haec reli-
gio aut quanta maiestas putanda est quae adoratur in templis,
inluditur in theatris? et qui haec fecerint, non poenas uiolati
numinis pendunt, sed honorati etiam laudatique discedunt.
14 num peius nos destruimus quam quidam philosophi, qui omnino
nullos esse deos aiunt, sed omnia sua sponte nata, omnia for-
tuito fieri quae geruntur? num peius quam Epicurei, qui esse
quidem deos, sed curare quicquam negant, neque irasci eos
15 neque gratia commoueri? quibus dictis utique persuadent
colendos omnino non esse, siquidem nec colentes respiciunt
neque non colentibus irascuntur. praeterea cum contra metus
disserunt, nihil aliut efficere conantur quam ut nemo deos
timeat. et haec tamen ab hominibus et audiuntur libenter et
disseruntur inpune.

1 21. Non ergo ideo aduersus nos insaniunt, quia dii non
coluntur a nobis — a multis enim non coluntur — sed quia

EPITOME 2—5] c. 48, 7. 6—19] c. 50, 3.

BRHSP(a 10)V] 1 se *add. B*^{3}, esse *S* 2 effurate *B*^{1}, *corr. B*^{2} 3 quam sit non sit *V* 6 num peius] non potius *B* num *ex* non *H*$^{1?}$ 7 ac *om. V* 9 num] non *B* ‹cum› *B*^{3} ‹se› *B*^{3} 10 *ab* etiam mimos agi *continuatur P, cf. ad pag. 456, 2* 11 uoluntate *B* 12 quae] quã *H* 13 hoc *B* 14 horati *H* 15 num] non *B* distruimus *P* 16 non‹ul›los *P* fortuitu *RP*, furtuito *H* 17 num] non *B*, nem *V*^{1} 18 nec *B* 20 colentis *V* 21 neque non colentibus *bis P*^{1}, *pr. del. P*^{2} irascunt cur *H*, irascantur *P*^{1}, *corr. P*^{2} metum *H* 23 omnibus *P*^{1} *(corr. P*^{2}*) edd.* 24 disserentur *B* 25 aduersum *BHSP* 26 a nobis — non coluntur *om. P*

ueritas penes nos est, quae, ut est uerissime dictum, odium
parit. quid igitur existimabimus nisi nescire illos quid pa- 2
tiantur? pergitur enim caeco et inrationabili furore, quem
nos uidemus, illi nesciunt. non enim ipsi homines persecuntur, 3
qui causam cur irascantur innocentibus non habent, sed illi
spiritus contaminati ac perditi, quibus ueritas et nota est et
inuisa, insinuant se mentibus eorum et instigant nescios in furo-
rem. hi enim, quamdiu pax est in populo dei, fugitant iustos 4
et pauent, et cum corpora hominum occupant animasque diue-
xant, adiurantur ab iis et nomine dei ueri fugantur. quo 5
audito tremunt et exclamant et uri se uerberarique testantur
et interrogati qui sint, quando uenerint, quomodo in hominem
inrepserint, confitentur. sic extorti et excruciati uirtute diuini
nominis exulantur. propter haec uerbera et minas sanctos 6
et iustos uiros semper oderunt. et quia per se nocere iis nihil
possunt, publicis eos odiis persecuntur, quos sibi graues sentiunt,
exercentque saeuitiam quam uiolentissime possunt, ut aut eorum
fidem minuant per dolorem aut, si id efficere non quiuerint,
auferant omnino de terra, ne sint qui possint eorum nequitiam
coercere. non me fugit quid responderi e contrario possit: 7

EPITOME 1 s.] c. 47, 5. 5—14] cf. c. 46, 7.
AUCTORES 1 s.] Terent. Andr. I 1, 41. § 3. 5] Cyprian. ad Demetr. 15.
EXPILATORES 3 (pergitur — furore). 7 s. (insinuant — furorem)] Lucifer pag. 309, 6 s.

BRHSPV] 1 ueritas *om. R* nos est] non est *R,* nosc& *(corr. m. 2) P* qui *H* 2 igitur] ergo *B* quid illos *(corr. m. 2) B* patiuntur *V* 3 pergitur] feruntur *R,* per*gitur *(i er.) H,* pergit perferuntur *S, alia edd., sed cf. Lucifer. pag. 309, 6* pergis caeco et inrationabili furore 4 omnes *S,* nos *Heumannus* persequuntur *HSP,* persecuntur *V* 5 quia $B^{ar}S$ cum *P* 6 *ac *(h er.) B* 7 et *om. H* et instigant nescium furore *cod. Luciferi* 8 hii *P* 9 di*uexant *(u er.) B* 10 iis *R,* his *cett.* 11 et *(ante* exclamant*) om. BSP* 12 quod modo *P* homine *S* 13 torti *P* 14 exulamtur *(pr.* u *ex* o *m. 1,* n *add. m. 2) B,* exolantur *RV,* exsolantur *H,* exultantur *S,* effugantur *P* uerba *P* scanctos *R* 15 ueros B^1, *corr.* B^2 iis *R, om.* B^1P^1 *(s. l.* is P^2), ipsi *H,* his *SV* 16 persequuntur *HSPV* 17 exercentquae B^1, *corr.* B^2 quam uiolentissime possunt *(corr. m. 1 uel 2) B* 18 quieuerint *B* 19 auferant *edd.,* auferantur *(-ant S) C* qui possint] omnino qui possunt *H, om. P* nequitias *B* 20 fugat *R*

cur ergo deus ille singularis, ille magnus, quem rerum potentem, quem dominum omnium confiteris, haec fieri patitur nec cultores suos aut uindicat aut tuetur? cur denique qui eum non colunt, et opulenti et potentes et beati sunt et honoribus regnoque potiuntur eosque ipsos dicioni suae ac potestati sub-
8 iectos habent?' reddenda et huius rei ratio est, ne quid remaneat erroris. nam in primis haec causa est cur existimetur religio dei uim non habere, quod inducuntur homines specie terrenorum ac praesentium bonorum, quae ad curam mentis nullo modo pertinent. quibus quia carere iustos uident et afluere iniustos, et dei cultum inanem arbitrantur, in quo inesse illa non cernunt, et deorum ritus aestimant ueros, quoniam cultores eorum et diuitiis et honoribus et regnis fruantur.
9 uerum ii qui sunt in hac existimatione non perspiciunt altius uim rationemque hominis, quae tota non in corpore, sed in mente
10 est. nihil enim uident amplius quam ⟨quod oculis⟩ uidetur, corpus scilicet. quod quia oculis manuque tractabile est, inbecillum fragile mortale est: cuius sunt illa omnia bona quae cupiditati ac miraculo sunt, opes honores imperia, quoniam corpori adferunt uoluptates, et ideo tam caduca sunt quam
11 corpus ipsum. animus uero, in quo solo est homo, quoniam subiectus oculis non est, nec bona eius aspici possunt, quae in sola uirtute sunt posita, et ideo tam stabilis et constans et perpetuus sit necesse est sicut ipsa uirtus, in qua est animi bonum.
1 22. Longum est uniuersas uirtutis species promere, ut de singulis doceam, quam necesse sit sapientem ac iustum uirum

BRHSPV] 1 ille magnus *om. V* quæm *(a expunx. m. 2)* ⌜rerum⌝ *(s. l. m. 2)* potentem quem potentem dm̃ omnium *P* 2 dom̃ *H* patiatur *H*, patiantur *P* 3 aut *om. H* uindicant *V* cur] cũ *H* 5 paciuntur *S* conditioni *H* 6 ⌜et⌝ *P*² ⌜rei⌝ *B*² qui *B* remanea⌜n⌝t *B*² 7 errores *(alt.* e *ex* i*)* *B*², ∗erroris *(*t *er.)* *H* 10 quibus *om. B* uident — iniustos *om. V* a fluere *R*, affluere *S* 11 et *om. P* 12 illam *P* existimant *B*, *recte?* 13 deorum *S* et *(ante* honoribus*)* *om. H* 14 ii *edd.*, hi *BRHSV*, hii *P* ha∗c *(*e *er.)* *H* altus *S* 15 tota *om. B* 16 quod oculis *addidi*, *cf. 22* subiectus oculis; *III 9, 12* nec uident — sub oculos uenit; *VII 9, 2* quia — uidetur; *5* qui nihil — oculis contuebantur 17 inbe∗cillum *(*c *er.)* *B* inbecillum fragile mortale est *in inf. mg. add.* *P*² 21 ipsum est *R* 22 qua⌜e⌝ *B*² 25 uirtutũ *H*

longe ab illis bonis abhorrere: quibus quia fruuntur iniusti,
deorum cultus ueri et efficaces esse creduntur. quod ad prae- 2
sentem pertinet quaestionem, satis est si ex una uirtute id
probemus quod intendimus. nempe magna et praecipua uirtus
est patientia, quam pariter et uulgi publicae uoces et philo-
sophi et oratores summis laudibus celebrant. quodsi negari 3
non potest quin summa sit uirtus, necesse est iustum et
sapientem uirum in potestate esse hominis iniusti, ut capiat
patientiam. patientia est enim malorum quae aut inferuntur
aut accidunt cum aequanimitate perlatio. ergo iustus ac sa- 4
piens quia uirtutem capit, habet in se patientiam: qua carebit
omnino, si nihil patietur aduersi. contra qui in rebus pro- 5
speris agit, inpatiens est et uirtute maxima caret: inpatientem
dico, quia nihil patitur. innocentiam quoque seruare non potest,
quae et ipsa iusto et sapienti uiro propria uirtus est, sed et 6
nocet saepe et concupiscit aliena et rapit quae cupierit per
iniuriam, quia uirtutis expers uitio peccatoque subiectus est et
fragilitatis oblitus animo insolenter elato tumet. inde iniusti
ac deum nescientes et diuitiis et potentia et honoribus florent.
haec enim cuncta iniustitiae praemia sunt, quia et perpetua esse
non possunt et per cupiditatem uiolentiamque quaeruntur.
iustus uero ac sapiens quia illa omnia humana, ut est a 7

EPITOME 14 (innocentiam)] cf. c. 55, 4.
AUCTORES 22] cf. c. 18, 4.

BRHSPV] 1 illis] illis *(s s. l. S²)* omnibus *RS* iniuste B^1, *corr.* B^2 2 credantur *B* 4 quod intendimus *om. S* 5 uoces publicae *S* 7 qui *P* necesseș *(exp. m. 2)* ẽst *(s. l. m. 2) P* 9 patientia* *(m er.) B* 10 cu *R* perlatio] perfert *(sed* fert *in ras. m. 3, prima litt. erasa fuerat* l*) B* 11 patientiam] sapientiam B^1, *corr.* B^3 qa *(i. e.* quia*) S^1*, q* *(i. e.* qua*) $S^{2?}$* 12 patiatur *B*, patitur *H* 13 agit] agit id est in opibus in honore in regno *R, cf. pag. 472,13* maximæ *B* 14 qui *R* 15 quae] quia *B* et *ante* sapienti] ac *B* 16 saepe B^3 17 uirtutis *V* subiectus est] subiectus est *(est om. R)* dominari adfectat *(aff- S)* in liberos quia temperantiam non habet *RS* 18 fragilitatis B^2, fragilitatis V^2 animũ B^1, *corr.* B^3 ẹlato *(exp. m. 2 ?) P* elato tumet] elato *(sed* o *ex* ũ *m. 3)* et *B*, elatotũ · est *H* iniustitiæ *(sic exp. m. 2) P* 20 et *B²* 21 per *om. S* cupiditatẽ uiolentiæque *(duo ~ er.) S* uiolantiamque *V* 22 ac sapiens] sapiens est *P* humana] humana sunt *H* est B^2, est *post* dictum *habet H* a lelio, B^3

Laelio dictum, sua bona diuina iudicat, nec alienum quicquam concupiscit, ne quem contra ius humanitatis laedat omnino, nec ullam potentiam honoremue desiderat, ne cui faciat iniuriam — scit enim cunctos ab eodem deo et eadem condi-
8 cione generatos iure fraternitatis esse coniunctos —, sed et suo contentus et paruo, quia fragilitatis suae memor, non amplius quaerit quam unde uitam sustentet, et ex eo ipso quod habuerit inpertit etiam non habenti, quia pius est; pietas autem
9 summa uirtus est. accedit quod uoluptates caducas uitiosasque contemnit, quarum causa opes adpetuntur, quoniam continens est ac libidinum uictor. idem nihil tumoris atque insolentiae gerens non extollit se altius nec erigit superbum caput, sed placidus et concors et communis et planus est, quia condicio-
10 nem suam nouit. cum ergo iniuriam nulli faciat nec aliena cupiat nec sua quoque si ui auferantur defendat, cum sciat etiam inlatam iniuriam moderate ferre, quia uirtute praeditus est, necesse est iustum hominem subiectum esse iniusto et contumeliis adfici ab insipiente sapientem, ut et ille peccet, quia
11 iniustus est, et hic in se uirtutem habeat, quia iustus est. si quis autem uolet scire plenius cur malos et iniustos deus potentes beatos diuites fieri sinat, pios contra humiles miseros inopes esse patiatur, sumat eum Senecae librum cui titulus est 'Quare bonis uiris multa mala accidant, cum sit prouidentia'. in quo ille multa non plane inperitia saeculari, sed sapienter

AUCTORES 6 et — paruo] cf. ad c. 8, 6.

BRHSPV] 1 lẹlio dictum, *sed etiam supra* lẹlio *add.* dt̃u *(i. e.* dictum*) m. 2 V* iudicaṇt *V* 2 quẽ *(~ m. 2) B* contra∗ius *(*r *er.) S* la,edat B^3 3 nec|ui B^1, ne∗|cui B^2 4 et *om. P* eodem *R* 5 iur'ae' V^2 6 contentos *(*-tus B^1*)* B^2, contẽptus *S* 7 sustentat *H* ipso *add.* B^3 8 non habenti] benti *H* 9 est *om. BR,* et *V* accedit *BHV,* eo accedit *R,* accedit eo *SP* 10 quorum *BS* 11 timoris *R,* tumortis *S* 12 caput *om. P* 13 pal∗cidus *(*i *er.) sic H* ut *(ante* concors*) P* e∗t *(ante* planus*),* s *er. B* 15 sua] si sua *R* si ui] 'si' *(s. l. m. 2)* sibi *B,* sibi *R,* si *S* 16 'illatam' B^3 modeste *P* fe'rre' P^2 18 ab insipientem *P* sapientem *om. BP* 19 hic *om. H* in se uirtutem] ∗∗ seruitutem *(*in *er.) B,* in seruitutem *S* 'h'abeat B^2 qui *H* est] est & *(exp. m. 2) P* 20 aut *(~ m. 2) S* uolet] uolet et *H* 21 et beatos *S* 22 'su'mateum B^2 24 saecularis *V*

ac paene diuinitus elocutus est. deus inquit homines pro 12
liberis habet, sed corruptos et uitiosos luxuriose ac
delicate patitur uiuere, quia non putat emendatione
sua dignos. bonos autem, quos diligit, castigat saepius
et adsiduis laboribus ad usum uirtutis exercet nec
eos caducis ac mortalibus bonis conrumpi ac depra-
uari sinit. unde nemini debet mirum uideri si pro nostris 13
saepe delictis castigamur a deo. immo uero cum uexamur ac
premimur, tum maxime gratias agimus indulgentissimo patri,
quod corruptelam nostram non patitur longius procedere, sed
plagis ac uerberibus emendat. ex quo intellegimus esse nos
deo curae, quibus, quoniam peccamus, irascitur. nam cum 14
posset populo suo et opes et regna largiri sicut dederat ante
Iudaeis, quorum nos successores ac posteri sumus, idcirco eum
uoluit sub aliena dicione atque imperio degere, ne rerum pro-
sperarum felicitate corruptus in luxuriam laberetur ac dei prae-
cepta contemneret sicut illi maiores nostri, qui saepe terrenis
ac fragilibus his bonis eneruati aberrarunt a disciplina et legis
uincla ruperunt. prouidit ergo quatenus cultoribus suis prae- 15
staret quietem, si mandata seruassent, et tamen eos emendaret,
si praeceptis non obtemperassent. itaque ne tam corrumpe- 16
rentur otio quam patres eorum licentia, premi eos uoluit ab

AUCTORES 1] locus in deperdita parte Senecae 'de prouidentia' libri fuisse uidetur.

BRHSPV] 1 elocutus *om. P* 2 luxoriose *HV* 3 delicate — quia *om. R* delicate *(l ras. ex* d*) S* 6 ac] a *S* corrumpit *P* 7 nemini] nec *B* mirum debet *BSP* 8 ac premimur] adpraemur *sic H* 9 tunc *B* agamus P^{ac}, *corr. m. 1 ?* *post* indulgentissimo *s. l.* dō *add. B*³ 10 non patitur — plagis *om. R* 11 nos esse *BH* 12 quibus quoniam] quibus qñ *(*n *ras. ex* m*, i. e.* quando *ex* quoniam*), s. l.* c̄ *ut uid. add. m. 2 S,* quibus cum *codd. recent. et edd.* 13 sic *S* 14 quorum] cuius *H* eum] suo B^1, *in ras. corr.* B^3 15 degere ne] de genere *R* ne *S*² rerum] de rerum *B, om. S* prosperarum *om. SP* 16 corrupti *B* luxoriam *H,* luxuriem *RSPV* laberentur *B,* labetur *V* 17 contemne-rent *B* fragilibus ac terrenis *P* 18 aberrauerunt *BP* legis] dī *R* 19 uincula *BP,* uincła *(*ł *ex* l*) S*² 20 manda⁎ta *(*n *er.) H* 21 ne] nec̣ *(exp. m. 2) P* corrumperetur *H*

iis in quorum manibus eos conlocauit, ut et labentes confirmet et corruptos ad fortitudinem reparet et fidos experiatur ac
17 temptet. quomodo enim potest imperator militum suorum probare uirtutem, nisi habuerit hostem? et illi tamen aduersarius exsurgit inuito, quia mortalis est et uinci potest, deo autem quia repugnari non potest, ipse aduersarios nomini suo excitat, non qui contra ipsum deum pugnent, sed contra milites eius, ut deuotionem ac fidem suorum uel probet uel conroboret, donec pressurae uerberibus diffluentem corrigat disciplinam.
18 est et alia causa cur aduersus nos persecutiones fieri sinat, ut dei populus augeatur: nec est difficile monstrare cur
19 aut quomodo id fiat. primum fugantur a deorum cultibus plurimi odio crudelitatis: qui enim talia sacrificia non horreant? deinde placet quibusdam uirtus ac fides ipsa. nonnulli suspicantur deorum cultum non sine causa malum putari a tam multis hominibus, ut emori malint quam id facere quod
20 alii faciunt, ut uiuant. aliquis cupit scire quodnam sit illut bonum quod ad mortem usque defenditur, quod omnibus quae in hac uita iucunda sunt et cara praefertur, a quo nec bonorum nec lucis amissio nec dolor corporis nec uiscerum cruciamenta deterrent.
21 ualent haec plurimum, sed illae maxime causae nostrorum numerum semper auxerunt: audit circum-

AUCTORES § 20] cf. Tertull. ad Scap. c. 5 (I pag. 550): quisque — sequitur.

BRHSPV] 1 iis *R*, his *cett.* et] eos *P* labentis *RV;* labantes *edd., Buenemannus conf. Cic. p. Mil. 25, 68* 2 corruptos *(pr. r ex n) P*^{2} fides *V* 3 tẽptet *ex* tẽperet *S*^{2} enim] ergo *B* 4 habuerint *BV* 5 surgit *P* deo] idõ *(i postea add. m. 1) P,* adõ *V* 6 qa *(i. e.* quia*) S*^{1}, qa *(i. e.* qua*) S*^{2} 7 sed] sed qui *P* 8 uel *(ante* probet*) s. l. B*^{3} 9 donec] dõ non *V* pressurae] pressura et *B, om. P* defluentem *B* corrigant *H* 10 et *om. R* aduersus *R,* aduersum *cett.* 11 monstrari *B* 12 id *om. H* fugiantur *S* cultoribus *V* 13 plurimi] ṗrĩmi *exp. m. 1 uel 2,* ṗrĩmi *corr. m. 3 B* qui *S*^{2}, cui *BRH*^{2}*S*^{1}*PV,* cũ *H*^{1} 14 ac] ad *P* 15 a *om. BR* 16 ut] qui *Heumannus* mori *R* 17 uiuuant *sic H* quodnam *bis R,* qdnam *(i. e.* quid-*) S* 18 bonorum *S* 19 iocunda *(o ex* u *m. 2) P* sunt *om. H* praeteritur *V* bonorum] honor *B* 21 deterrent *part. in ras. ex* deterret eum ? *P* illæ *B*^{2}, ille *SP* maximae *(-mę V) PV*

stans populus inter ipsa tormenta dicentes non sacrificare se lapidibus humana manu factis, sed deo uiuo qui sit in caelo. multi hoc uerum esse intellegunt et in pectus admittunt. de- 22
inde, ut fieri solet in rebus incertis, dum inter se inuicem quaerunt quae sit huius perseuerantiae causa, multa quae ad religionem pertinent diuulgata ac per rumorem uicissim aucupata discuntur: quae quia bona sunt, placeant necesse est. praeterea ultio consecuta, sicut semper accidit, ad credendum 23
uehementer inpellit. ne haec quidem leuis causa est quod inmundi daemonum spiritus accepta licentia multorum se corporibus inmergunt, quibus postea eiectis omnes qui resanati fuerint adhaerent religioni cuius potentiam senserunt. hae 24
tot causae in unum conlatae magnam deo multitudinem mirabiliter adquirunt.

23. Quidquid ergo aduersus nos mali principes moliuntur 1
fieri ipse permittit. et tamen iniustissimi persecutores, quibus dei nomen contumeliae ac ludibrio fuit, non se putent inpune laturos quia indignationis aduersus nos eius quasi ministri fuerunt. punientur enim iudicio dei qui accepta potestate 2
supra humanum modum fuerint abusi et insultauerint etiam deo superbius eiusque nomen aeternum uestigiis suis subiecerint impie nefarieque calcandum. propterea uindicaturum se in 3
eos celeriter pollicetur et exterminaturum bestias malas de terra. sed idem quamuis populi sui uexationes et hic in praesenti soleat uindicare, tamen iubet nos expectare patienter

EPITOME c. 23] c. 48, 5; 52, 10.

AUCTORES 17—19] cf. Tertull. ad Scap. c. 3 (I pag. 545): qui uidentur — in diem diuini iudicii. 23] Leuit. 26, 6; Ezech. 34, 25.

EXPILATORES 16 s. 20 s.] Lucifer pag. 314, 19—22.

BRHSPV] 1 se *om. H* 2 lapidis *V* humana *er. S* humanam *(om.* manu) ut factis *(i m. 2) P* 4 incertis B^3 dum] qm̃ *(i. e.* quoniam) *S* inter^{i} B^3 5 multaque *V* 6 pertinendi uulgatam *P* deuulgata *S* alicupata *R* 7 discutiuntur *(exp. m. 3) B,* dicuntur *P* placeat *RSH* 8 ad credendum^{i} B^3 9 ne^{i} B^3 quide *H* est *om. S* 12 adhereant *HV* *an* ⟨ei⟩ religioni? 15 aduersum *BS* 16 ipsi *R* 17 dei *om. H* ludibrio] delubrio *B* se *om. P* 18 aduersum *B* 19 fuerint *BR* 20 hominum *S* abusu *V* insultarint *R* 21 superius *V* subiecerunt B^{ar}, *ras. corr.* 23 et] sed *B* 25 uindicare^{i} B^2

illum caelestis iudicii diem, quo ipse pro suis quemque meritis
4 aut honoret aut puniat. quapropter non sperent sacrilegae animae contemptos et inultos fore quos sic obterunt. ueniet rabiosis ac uoracibus lupis merces sua, qui iustas et simplices
5 animas nullis facinoribus admissis excruciauerunt. nos tantummodo laboremus ut ab hominibus nihil aliut in nobis nisi sola iustitia puniatur, demus operam totis uiribus ut mereamur a deo simul et ultionem passionis et praemium.

BRHSPV] 1 caelestis^{s} S^2 pros^{uis} P^2 quemquē *(˜ m. 2) B* 3 et inultos *om. P* hic *B* opterunt *R* ueniet ueniet *RS, uix recte* 4 ueracibus *S*, uoratibus *V* suas *P* 5 nullis^{s} S^2 6 in *om. P* 7 demusq; *R* ueribus *H* ut^{i} P^2 a] de *B* LACTANTI DE IVSTITIA LIBER · V · EXP · INC · DE VERO CVLTV LIBER · VI · *B;* L · CAELII FIRMIANI INSTITVTIONVM DIVINARVM · LIB̄ · V · DE IVSTITIA EXPLICIT · INCIP̄ · LIB̄ · VI · DE VERO CVLTV · V · N · II · D · *(i. e.* Versus Numero duo milia quingenti*; cf. subscriptiones libr. III et IV) R;* FIRMIANI LACTANTI DE IVSTITIA · LIB · V · EXPL̄T · *(*EXPLICIT · *M)* INCP̄T *(*INCIP *M)* DE VERO CVLTV LIBER *(·* LIB̄ *M)* · VI · FELICITER · *HM;* FEL. De iustitia. lib. V. explicit. Incipit de uero cultu. lib. VI. *S;* DE IVSTITIA LIBER QVINTVS EXPLICIT · INCIPIT DE VERO CVLTV LIB̄ · *(*LIB̄ · *om. V)* SEXTVS *PV, supra* EXPLICIT *hoc* emendaui conferente secundo *add. V*^{1}

LIBER VI

DE VERO CVLTV.

1. Quod erat officium suscepti muneris diuino spiritu in- 1
struente ac suffragante ipsa ueritate conpleuimus: cuius adse-
rendae atque inlustrandae causam mihi et scientia et fides et
ipse dominus noster inposuit, sine quo nec sciri quicquam
potest nec explicari. uenio nunc ad id quod est summum 2
operis huius et maximum, ut doceam quo ritu quoue sacrificio
deum coli oporteat. id enim est hominis officium in eoque
solo summa rerum et omnis beatae uitae ratio consistit, quando-
quidem propterea ficti et inspirati ab eo sumus, non ut caelum
uideremus et solem, quod Anaxagoras putauit, sed ut artificem
solis et caeli deum pura et integra mente coleremus. quam- 3
uis autem praecedentibus libris pro ingenii mediocritate defen-
derim ueritatem, tamen ex ritu quoque ipso elucere uel maxime
potest. nihil enim sancta et singularis illa maiestas aliut ab 4
homine desiderat quam solam innocentiam: quam si quis ob-
tulerit deo, satis pie, satis religiose litabit. homines autem 5

EPITOME 7—9] c. 53, 1. 16—18] c. 53, 3 quid — sanctus. 18—480, 9] c. 53, 1.

EXPILATORES § 5 ss.; c. 2 passim] cf. Orientium, commonit. I 65—88 (ad uers. 68 cf. Lact. pag. 480, 5: quicquid eqs.).

BRHSPV] 4 suffragante *V* 5 scientia *BV*, conscientia *RH*, scientiam *SP edd. conl. II 3, 25, sed cf. III 13, 12* ad quam — sufficit; *V 4, 1* stimulatus — deo fidēs *(˜ add. et* s *exp. m. 3) P* et *(ante* ipse*) om. P* 6 scire *P* 8 ut᷑ *B*³ quo uel *H* 9 deum — officium *in inf. mg. add. B*³ eo quo *V* 10 et *om. P* omnis *(*i *ex* e *m. 3) P* constet *B*¹, *corr. B*³ 11 fi̇̄ti *(s. l.* n *er., quod add. m. 2) B* 12 anaxa-ᵹoras *P*² 13 dominum *B, post* dn̄ *uerba* sed ut artificē *repetita del. V* pura et] putaret *H* 14 ingenii *(*i *final. ex* o *? m. 3) B* mediocritatis *B*¹, *corr. B*³, mediocritate* *(*m *er.) P* defenderimus *H* 16 /// singularis *(*in *? er.) P* ab᷑ *P*² 18 piae *P*¹, *corr. P*³ litauit *BH*

neglecta iustitia cum sint omnibus flagitiis ac sceleribus inqui-
nati, religiosos se putant, si templa et aras hostiarum sanguine
cruentauerint, si focos odorati ac ueteris uini profusione made-
6 fecerint. quin etiam sacras dapes apparant et exquisitas epulas
quasi aliquid inde libaturis offerunt. quidquid aspectu rarum,
quidquid opere aut odore pretiosum est, haec grata esse diis suis
non ex aliqua diuinitatis ratione, quam nesciunt, sed ex suis
cupiditatibus iudicant nec intellegunt terrenis opibus deum non
indigere. nihil enim sapiunt nisi terram bonaque et mala solius
7 corporis sensu ac uoluptate perpendunt. huius arbitrio ut
religionem ponderant, sic totius uitae suae acta disponunt. et
quoniam se semel a caeli contemplatione auerterunt sensumque
illum caelestem corpori mancipauerunt, libidinibus frena per-
mittunt tamquam secum ablaturi uoluptatem, quam momentis
omnibus capere festinant, cum animus ministerio corporis, non
8 corpus ministerio animi uti debeat. idem maximum bonum
iudicant opes: quas si bonis artibus adsequi non possunt, malis
adsecuntur. fraudant rapiunt spoliant insidiantur abiurant, nihil

AUCTORES 15 (animus)] cf. Sallust. Catil. 1,2. 18 s.] cf. ibid. 12,2.

BRHSPV] 1 neclecta *RP*¹, *pr.* c *in* g *corr.* *P*² si⸢n⸣t *V* (i above) *om*nebus (h *et* i *er.*, i *add. m. 2)* *P* ac *edd.*, aut *C*, *sed cf. VI 5, 17; III 17, 36; 19, 6; IV 26, 22; VII 10, 10* 2 sese *RS* ostiarum *B* 3 adorati *P*¹, *corr.* *P*³ ac *om.* *R* ueteres *V* 5 rarum] aepularum *B*, parum *H* 6 opere] cruore *B* aut odore *om.* *P* p̃tiosum ẽ hęc grata *S*, *quod recepi,* praetiosius conferunt et haec grata *B*, pretiosum *(*praec- *R*, praet- *H)* et haec grata esse *RHV*, praetiosum *(*a *del. m. 3)* id gratum *P*; pretiosum est, id gratum *edd.*, *sed cf. c. 13, 13* quidquid pretiosi habent — quibus nec uti possunt; *uix sic scribendum* apparant — libaturis, offerunt — pretiosum est, et haec grata esse 7 aliena *S* rationem *P*¹, m *del.* *P*³ ⸢ex⸣ *B*³ 9 bonaqu*e *(*a *er.)* *B*, bonamque *P*¹, m *del.* *P*², bonäque *(*~ *er.)* *V* 10 corporis** *(*et *er.)* *B* uoluntate *BH* 11 actus *R*, *recte? cf. VI 12,3; 24,26* 12 se *om.* *SP* ac *S* contemp⸤la⸥tione *P*³ *ante* auerterunt *s. l.* se *add.* *P*³ 13 caelestem illum *R* corpora *V* 14 uoluptate *H*, uoluntatem *V* mom⸤entis⸥ *P*³ 15 cum — uti] cumunitiscorporisministerioanimiuti *(*unitis *minus cert.)* *B*¹, cumanimicorpusministerio⸢non⸣anim*⸢us⸣⸢corporis⸣uti *corr.* *B*³ animos *ex* animo *P*³ 17 quas si] quasi *H* si** *(*bi *er.)* *B* adsequi *om.* *B* possint *B* 18 adsecuntur *R*, adsequntur *B*¹, adsequantur *B*², adsequuntur *(*ass- *S)* *HSPV* ra⸤pi⸥unt *P*³

denique moderati aut pensi habent, dummodo auro coruscent, argento gemmis uestibus fulgeant, auidissimo uentri opes inge-
rant, stipati familiarum gregibus per dimotum populum semper incedant. sic addicti et seruientes uoluptatibus uim uigorem- 9
que mentis extinguunt et cum uiuere se maxime putant, ad mortem concitatissime properant. nam sicut in secundo libro 10
docuimus, caeli ratio in animo, terrae autem in corpore est. qui bona neclegunt animi, corporis adpetunt, in tenebris ac morte uersantur, quae sunt terrae atque corporis, quia uita et lumen a caelo est. cuius quoniam expertes sunt corpori ser-
uiendo, longe absunt ab intellectu rerum diuinarum. eadem 11
miseros ubique caecitas premit. sicut enim qui sit uerus deus, ita qui sit uerus cultus ignorant.

2. Mactant igitur opimas ac pingues hostias deo quasi esu- 1
rienti, profundunt uina tamquam sitienti, accendunt lumina uelut in tenebris agenti. quodsi suspicari aut percipere animo 2
possint quae sint bona illa caelestia, quorum magnitudinem terreno adhuc corpore obuoluti sensu capere non possumus, iam se cum his officiis inanibus stultissimos esse cognoscant,

6 in secundo libro] c. 12, 3.
EPITOME 14—19] c. 53, 1.

BRHSPV] 1 moderati aut pensi] moderationis *B* corescent P^1, *corr.* P^2 2 uesti**bus *(gi er.) H* dapes *ex* opes S^2 suggerant *P*, ingerent *V* 3 domitum *S* 4 inceñdant *(exp. m. 2) P* et *om. P* 5 mentes B^1, *corr.* B^2 extinguunt *BHV* maxime *om. P* 6—8 nam si, ut — in corpore est, qui *uir doctus, Miscellan. obseruat. uol. IV (a. 1734) pag. 414* 6 si ut *P* 7 docuimus *add.* B^3, docuimus, *sed* ui *ex* i *m. 2 S* terrae autem] terraeratioincaeloest B^1, terraeratioaütem *corr.* B^3 terræ *(æ ex* a*) V* 8 bona] pena *V* neclegunt *B*, neglegunt *cett.* et corporis *P* ac] aut B^1, *in ras. corr.* B^3 9 quae sunt — corporis *om. P* ac *B* uita] et uita *R* 7 *(i. e.* et*) inseruit* S^2 10 a] de *H*, ẽ a *V* caelo *B*^{3} expertes S^2 sunt] sum B^1, *in ras. corr.* B^2 corpori *(i ex* e *m. 3) P* 11 ab *om. S* 12 caecitas] cecis ita *S* 13 ita] ita etiam *R* 14 ꝏp*imas *(o add. m. 3,* r *er.) B* hostia *R* 15 tamquam] numquam *B post* sitienti *in ras.* atq; S^2 luminaria B^2 16 ueluti *V* 17 possint B^1, possent B^3 (e *ex* i*) cum cett.* magnitudine BP^1, -dinẽ P^3 18 capere *(a in ras. ex 2 uel 3 litt.) B* possunt *(*possumus B^1*) B*^{3} 19 tam *V* cum *(*m *in ras. ex 3 uel 4 litt., fort.* rum*, m. 3) B,* cum *bis* P^1*, alt. del.* P^2 inanimus *R*, inanibus, *sed* in *ex* m *m. 2 S*, inanibus *(*bus *ex* mis*) V*

3 uel si caeleste lumen quod dicimus solem contemplari uelint, iam sentiant quam non indigeat lucernis eorum deus, qui ipse in usum hominis tam claram, tam candidam lucem dedit.
4 et tamen cum in tam paruo circulo, qui propter longinquitatem non amplius quam humani capitis uidetur habere mensuram, tantum sit fulgoris, ut eum mortalium luminum acies non queat contueri et si paulisper intenderis, hebetatos oculos caligo ac tenebrae consequantur, quid tandem luminis, quid claritatis aput ipsum deum, penes quem nulla nox est, esse arbitremur? qui hanc ipsam lucem sic moderatus est, ut neque nimio fulgore neque calore uehementi noceret animantibus tantumque istarum rerum dedit ei, quantum aut mortalia corpora pati
5 possent aut frugum maturitas postularet. num igitur mentis suae compos putandus est qui auctori et datori luminis cande-
6 larum aut cerarum lumen offert pro munere? aliut uero ille a nobis exigit lumen et quidem non fumidum, sed, ut ait poeta, liquidum atque clarum, mentis scilicet, propter quod a poetis φῶτες nuncupamur: quod exhibere non potest nisi qui deum
7 agnouerit. illorum autem dii quia terreni sunt, egent lumi-

EPITOME 1—15] c. 53, 2 (luminibus).
AUCTORES 17 liquidum atque clarum] fort. ex Lucr. V 281 et III 1.

BRHSPV] 1 uel] quod *B* *ante* dicimus *1 uel 2 litt. eras. B* 2 sentiant *R*, sentient *cett.* quam *B*³ indigeant $B^{ar}S^{ac}$ 3 tam *ante* candidam] quam B^1, *corr.* B^2 4 longin|quitatem (n *ante* | *ex* ĩ ? *m. 3) B*, longitudinem *R* 6 tantum (n *ras. ex* m *et alt.* t *in ras. m. 3) B* 7 intueri *B*, tueri *V* heuetatos B^1, *corr.* B^3, habetatos *R*, hebetatos P^2 9 nulla* (m *er.) B* nox est] noctem B^1, *corr.* B^3 arbitrentur B^1, *corr.* B^3, arbitremur (e *ex* a) *S* 10 neq̃ (qu *in ras. ex* m *et* e *in ras. m. 3) P* fulgere *R* 11 uehementer B^1, *corr.* B^2 animantib; P^2 tantum tantumque P^1, tantum *del.* P^2 12 aũt quãntum *(corr. m. 3) B* corpore B^1, *corr.* B^2 13 num] non *H* menti *R* 14 cordis B^1, conpos *in ras. corr.* B^3 putandos P^1, *corr.* P^2 auctori] et auctori *H* et] aut B^1, ac B^3 candelabrum *RS* 15 aut] ac *edd.* cerorum *R*, cęterarum *S*, erarum *V*; *cf. d. ira 23, 28* ceris ardentibus offerent *B*, offer*t (i *er.) H* 16 et quidem] *quidem (e *er.) B* 17 s̃ed̃ liquidum *(supra* sed *puncta erasa;* sed *16 non deest) B* paeta *R* mentis *om. P* 18 ΦΩΤΗC *BP*, potes H^1, fotes H^2, ΦΩΤΟC *S* nuncupatur (nuncupamur B^1) B^3HV exibere B^1 *(corr.* B^3*) P* 19 illo *S* terreni sunt] terrenis *S*

nibus, ne in tenebris sint: quorum cultores quia caeleste nihil sapiunt, etiam religiones quibus deseruiunt ad terram reuocant: in ea enim lumine opus est, quia ratio eius et natura tenebrosa est. itaque diis non caelestem sensum, sed humanum 8
potius adtribuunt ideoque illis necessaria et grata credunt esse quae nobis, quibus aut esurientibus opus est cibo aut sitientibus potu aut ueste algentibus aut cum sol decesserit lumine, ut uidere possimus. nullis igitur ex rebus tam probari et in- 9
tellegi potest deos istos, cum aliquando uixerint, mortuos esse quam ex ipso ritu, qui est totus e terra. quid enim caelestis in se boni potest habere pecudum sanguis effusus, quo aras inquinant? nisi forte deos existimant eo uesci quod homines aspernantur attingere. et quisquis illis hanc saginam prae- 10
stiterit, quamuis ille grassator adulter ueneficus parricida sit, beatus ac felix erit, hunc diligunt, hunc tuentur, huic omnia quae optauerit praestant. merito ergo Persius huiusmodi 11
superstitiones suo more deridet:

qua tu inquit mercede deorum
emeris auriculas? pulmone et lactibus unctis?

sentiebat uidelicet non carne opus esse ad placandam caelestem 12
maiestatem, sed mente sancta et iusto animo et pectore, ut

EPITOME 10 s.] 53, 4 nam quid hostiae? 20—484, 5] c. 53, 3.
AUCTORES 18 s.] Pers. 2, 29 s. 21] ibid. 2, 74; cf. Lact. II 4, 11.

BRHSPV] 2 religionis B^1 *(corr. B^2)* P deseruiunt P^2 3 natio B^1, *corr.* B^3 4 itaque* *(m er.)* B 5 adtribuunt B^3 6 quae B^2 quibus *om.* P opus — sitientibus *om.* P cibus B 7 potus B decesserit P^3 8 nullis *(i ras. ex* u*)* P 9 uexerint V 10 ex *om.* H eterra S *caelestis *ex* scelesti B^2, *om.* P; caelestibus *? Hartelius* 11 boni *om.* R 12 eo* *(s er.)* B 13 at|tingere *(at add. m. 3)* B et] sed B^1, *corr.* B^3 illis *om.* B^1, *post* hanc *add.* B^3 14 crassator S beneficus B^1, *corr.* B^2 15 omnia *bis* P^1, *pr. del.* P^3 16 *persius *(a er.,* s *in ras. ex* t *? m. 2)* B 17 suos *(exp. m. 2)* P more deridet] mederid& *(duo* e *ex* o *correcta uideri possunt)* V derident B^1, *corr.* B^3 18 qua *(a in ras. ex* is *? m. 3)* B, quia H deorum mercede *(tert. e add. m. 1 ?)* B 19 [e]meres B^1, *meres B^2, emeris B^3, emeras P auriculis H, auris auriculas *(corr. m. 3)* P luctibus B^1, *corr.* B^3 unctis *(i in a corr. m. 2, restituit m. 3)* B 20 esset S placandū V 21 iusta P^1, *corr.* P^3 pectori B^1, *corr.* B^2

13 ipse ait, quod naturali sit honestate generosum. haec est religio caelestis, non quae constat ex rebus corruptis, sed quae uirtutibus animi qui oritur e caelo, hic uerus est cultus, in quo mens colentis se ipsam deo inmaculatam uictimam
14 sistit. id autem ipsum quomodo consequendum, quomodo praestandum sit, docebit huius libri disputatio. nihil enim tam praeclarum hominique conueniens potest esse quam eru-
15 dire homines ad iustitiam. aput Ciceronem Catulus in Hortensio philosophiam rebus omnibus praeferens malle se dicit uel unum paruum de officio libellum quam longam orationem pro seditioso homine Cornelio. quae sententia non utique Catuli, qui illut fortasse non dixit, sed Ciceronis est putanda, qui scripsit, credo ut libros quos de officiis erat scripturus commendaret: in quibus ipsis nihil esse testatur in omni philosophia melius et fructuosius quam prae-
16 cepta uitae dare. quodsi hoc illi faciunt quibus non est ueritas cognita, quanto magis nos facere debemus qui a deo eruditi et inluminati possumus uera praecipere! nec tamen sic docebimus ut quasi prima uirtutis elementa tradamus, quod est infinitum, sed tamquam docendum susceperimus eum qui
17 aput illos iam perfectus esse uideatur. manentibus enim

EPITOME 5—8] c. 53, 4.
AUCTORES 9] Hortens. frg. 47. 14] cf. de offic. I 2, 4; III 2, 5.
EXPILATORES 3 s. (hic — sistit)] Lucifer pag. 309, 21—23.

BRHSPV] 1 naturalis *B*¹*S*, naturales *B*², naturali *B*³, natura *H* nonest|tate *B*¹, hones*|tate *B*³ 3 e *om. V* hinc uerus est dei cultus *cod. Luciferi* 4 se* *(o er.) B* ipsa *S, sed cf. Lucifer.* mentes colentium se ipsas — sistunt 5 consequendum quomodo *om. P* 6 praest*andum *(r er.) V* cuius *B*¹, *corr. B*² disputio *S* 8 in *om. V* ortensio////// *(3 uel 4 litt. er.) B* 9 filosophiã *(˜ m. 2) B* omibus *P* praefere*t *(n er.) B* ma᷑le *B* 10 paruo *B*¹, paruum᷑ *corr. B*² 11 seditiose *B*¹*P*^{ac}, *corr. B*²*P*¹? 12 catulum *B*¹, *corr. B*², catulli *S* 13 ut᷑ *B*² 14 scribturas *(sic)* fuerat *R* 15 omne *B*¹, *corr. B*³ 16 dare* *(t er.) H* 17 ueritas᷑ *P*² 18 possimus *R* 19 docebimus *(*ebi *in ras. ex 3 uel 4 litt. m. 3) B*, docemus *R* ut *om. S* tradimus *R* 20 tam** quan* *(post* m *er.* en*; ℕ ras. ex ℕ i. e.* nt *corr., post ℕ fuisse uid.* o *nunc er.) B* docendo *B*¹, *corr. B*² 21 illis *B*¹, *corr. B*² perfectus *in* susceptus *corr. B*³, perfectos *R*

praeceptis eorum quae solent ad probitatem recte dare, ignota illis superstruemus ad perficiendam consummandamque iustitiam, quam non tenent. ea uero quae possunt cum illis esse 18
communia praetermittam, ne quid ab iis uidear mutuari quorum errores coarguere atque aperire decreuerim.

3. Duae sunt uiae per quas humanam uitam progredi necesse 1
est, una quae in caelum ferat, altera quae ad inferos deprimat: quas et poetae in carminibus et philosophi in disputationibus suis induxerunt. et quidem philosophi alteram uirtutum esse 2
uoluerunt, alteram uitiorum, eamque quae sit assignata uirtutibus, primo aditu esse arduam et confragosam: in qua si quis difficultate superata in summum eius euaserit, habere eum de cetero planum iter, lucidum amoenumque campum et omnium laborum suorum capere fructus uberes atque iucundos; quos autem primi aditus difficultas deterruerit, eos in illam 3
uitiorum uiam labi atque deflectere, quae primo ingressu sit quasi amoena multoque tritior, deinde cum in ea paulo ulte-

EPITOME 6—10] c. 54, 1.

AUCTORES c. 3 ss.] cf. Doctrin. XII Apostolor. c. 1, 5 (epist. Barnab. c. 18 ss.) et fragm. latin. ab Oscario a Gebhardt inuentum ap. Harnackium, *Die Lehre der zwölf Apostel* (1884) pag. 275 ss., Funkium quoque in edit. Doctrinae (1887) pag. XV s., LXIII ss., pag. 102—104 passim in adnot.

BRHSP(—11)V] 1 prouitate B^1, probitate B^2, probitatẽ B^3 ignorat *B* 2 supra instruimus *B*, superstruem *S*, super strueremus P^1, re *del.* P^3 perficiendam consummandamque] perficiendamque B^1, perficiendam con-summandum^1 B^3 3 ea] es *ut uid.* B^1, *in ras. corr.* B^3 4 his *BHSV* 5 perire B^1RP^1, *corr.* B^3P^2, aperiri *H* 6 *post* uiae *hoc* constantine imp. *RS; cf. Prolegomena* quas *(*as *in ras. ex 2 litt., quarum posterior* m *?, m. 2) B* humana uita B^1, *corr.* B^3 7 unaqu*ae* B^2, unaq: *(i. e.* -que*)* P^1, unaq̃: *(i. e.* -quae*)* P^2 una *om. V* alteraque B^1 *(corr.* B^2*)* *S* ad *om.* S^1, ĩ *in mg.* S^2 8 et afilosofi V^{ac} 9 induxerint B^1, *corr.* B^3 uirtutem B^1 *(corr.* B^3*)* HSP^1 *(corr.* P^3*)* *V* 10 uolunt *P* alterum B^1, *corr.* B^2 adsignata *(*d *ex* s*)* B^2 11 primo *(*o *in ras. ex* um *? m. 3) B* *a* primo *in eadem pagina statim ad* mittit est enim *pag. 489, 8 transilit P* aditū *(*˜ *er.) B*, additu *V* in *Schoellio, mihi* eius *12 eiciendum uidetur; an pro* eius *scribendum* enisus*?* 12 difficultate* *(*m *er.) B* in *om. B* 14 omnium *Heumannus*, omnes *C* iocundos *(pr.* o *ex* u*)* V^2 15 illam *(*i *ras. ex* u*) B* 16 uiam] quã *V* laui B^1, *corr.* B^2 ingressus $B^{ar}S^{ar}V$ 17 amaena B^1, *corr.* B^2 multoque B^3 in ea] ea *B*, in eam *H*

rius processerint, amoenitatis illius speciem repente subduci,
exoriri autem uiam praecipitem, nunc saxis asperam nunc ob-
ductam sentibus nunc gurgitibus intercisam uel torrentibus
4 rapidam, ut laborare haerere labi cadere sit necesse. quae
omnia eo proferuntur, ut appareat in uirtutibus capiendis labores
esse maximos, in perceptis autem maximos fructus et solidas
atque incorruptas uoluptates, uitia uero quibusdam delenimentis
naturalibus inlicere animos hominum et inanium iucunditatum
specie captos ad acerbas amaritudines miseriasque perducere.
5 sapiens prorsus disputatio, si uirtutum ipsarum formas ac ter-
minos scirent. non enim didicerant uel quae sint uel quid
eas mercedis a deo maneat: quod nos his duobus libris doce-
bimus. hi uero quia ignorabant aut dubitabant animas homi-
num inmortales esse, et uirtutes et uitia terrenis honoribus
6 aut poenis aestimauerunt. omnis ergo haec de duabus uiis
disputatio ad frugalitatem ac luxuriam spectat. dicunt enim
humanae uitae cursum Y litterae similem, quod unus quisque
hominum cum primae adulescentiae limen adtigerit et in eum
locum uenerit, partis ubi se uia findit in ambas, haereat
7 nutabundus ac nesciat in quam se partem potius inclinet; si
ducem nactus fuerit qui dirigat ad meliora titubantem, hoc

EPITOME 4—16] c. 54, 1 sed hoc — rettulerunt.

AUCTORES 19] Verg. Aen. VI 540.

TESTES 16] Hieronym. comment. in Eccles. c. 10, uol. III 469 C Vall.: Firmianus quoque noster in praeclaro Institutionum suarum opere Y litterae meminit et de dextris ac sinistris plenissime disputauit.

BRHSV] 1 amaenitatis B^1, *corr.* B^2 subduxi B^1, *corr.* B^3 2 exoriri (o *in ras. ex 2 litt. m. 3)* B 3 intercisa V 4 labore S cedere V 6 *e⌜s⌝se (s *er., corr. m. 2)* B p̃ceptis (p̃ *i. e.* per *ex* p̃ *i. e.* prae *m. 2)* S fructos B 7 delenimentis B^2S, delenimentur B^1, delent mentis R, deliniamentis H, delinimentis V 8 iucunditatein *ut uid.* B^1, *corr.* B^2 9 species H 10 atque B 11 qu⌞a⌟e B^3 ⌞s⌟int B^3 12 doceuimus B^1, *corr.* B^2 13 aut] et B aut dubitabant *om.* R 14 et *ante* uirtutes *eras.* B 15 aestimauerint V omnes B^1, *corr.* B^2 16 ⌜ad⌝ B^3, id S fragilitatem B^1, *corr.* B^3 ac] ad B^1, *corr.* B^3 17 ·Y· *s. l.* B^3 simile B^1, *corr.* B^2; esse similem *edd.* 18 adolescentiae R attingerit V 19 euenerit H partis *om.* V se] a se S 20 notabundus B^1, *corr.* B^2 ac] aut B quam] qũ V parte⌜m⌝ B^3 21 nanctus RHV derigat B^1 *(corr.* B^2*)* V

est si aut philosophiam didicerit aut eloquentiam aut aliquid honestae artis quo euadat ad bonam frugem, quod fieri sine labore maximo non potest, honestam et copiosam uitam disputant peracturum; si uero doctorem frugalitatis non inuenerit, 8 in sinistram uiam quae melioris speciem mentiatur incidere, id est desidiae inertiae luxuriae se tradere, quae suauia quidem uidentur ad tempus uera bona ignoranti, post autem amissa omni dignitate ac re familiari in omnibus miseriis ignominiaque uicturum. ad corpus ergo et ad hanc uitam quam in 9 terra ducimus fines earum uiarum rettulerunt. poetae fortasse melius, qui hoc biuium aput inferos esse uoluerunt, sed in eo falluntur quod eas uias mortuis proposuerunt. utrique ergo uere, sed tamen utrique non recte, quia oportuit uias ipsas ad uitam, fines earum ad mortem referri. nos igitur melius et 10 uerius, qui duas istas uias caeli et inferorum esse dicimus, quia iustis inmortalitas, iniustis poena aeterna proposita est. quomodo autem hae uiae uel in caelum tollant uel ad inferna 11 praecipitent explicabo, aperiamque quae sint uirtutes quas philosophi nescierunt; tum earum quae sint praemia, simul etiam quae sint uitia quaeue eorum supplicia monstrabo. nam 12 fortasse aliquis expectet ut separatim de uitiis ac uirtutibus dicam, cum de bono aut malo disserentibus nobis etiam quod

EPITOME 9 s.] c. 54, 1. 10—12] c. 54, 2. 14—20] c. 54, 3.

BRHSV] 1 si aut] sicut *V* eloquentiã *(~ m. 2) B* 2 honestatis artis B^1, *corr.* B^3 quod *R* quõeuadat *(s. l.* a *er.,* e *s. l. m. 2,* o *ex* e *m. 3) B* bonum *R* 3 honestatem B^1, *corr.* B^3 et] ac *B* uiam *H* 4 fragilitatis B^1, *corr.* B^3 5 sinistram *(alt.* s *in ras. ex* x *? m. 2) B* speciẽ *(~ m. 3) B* incedere *HV* 6 tradere* *(*t *er.) B* 7 uideantur *Heumannus* ignorant* *(*i *er.) B* 8 omni* *(s er.) B* miseris $B^{ac}H$ 9 uitam $S^{2?}$ 10 retulerunt *SV* 11 uiuiaput B^1, biuiaput B^3 12 quos *V* 13 utrique S^2 14 eorum B^1, *corr.* B^2 15 uias istas duas *S* i*stas *(u ? er.) B* uias *om. R* inferorũ *(~ m. 3) B* 16 immortalitatis *S* 17 hae* *(*e *er.) B,* ae *sic R* tollont *sic S* infernum *B,* ferna *S* 18 aperiamque quae *S,* aperiamquae *B*², aperiam quae *RV,* et aperiam quae *H* 19 earum — praemia] ea sint quae sunt praemia *R* 20 suplicia B^1 *(corr.* B^3*) H* monstrabo] declarabo *B* 21 reparatim B^1, *corr.* B^2 uitiis *B* 22 *post* cum *fort.* tamen *excidit* de] da B^1, *corr.* B^2 aut malo *SV,* ac de malo *B,* ac malo *R,* aut de malo *H*

13 est contrarium possit intellegi. siue enim uirtutes inseras, uitia sua sponte decedent, siue uitia eximas, uirtutes ultro subibunt: sic bonorum ac malorum constituta natura est, ut se inuicem semper obpugnent, semper expellant. ita fit ut neque uitia detrahi sine uirtutibus possint nec uirtutes inseri sine
14 detractione uitiorum. has igitur uias longe aliter inducimus quam induci a philosophis solent, primum quod utrique praepositum esse dicimus ducem utrumque inmortalem, sed alterum honoratum, qui uirtutibus ac bonis praesit, alterum damnatum,
15 qui uitiis ac malis. illi autem in dexteriore tantum uia ducem ponunt neque unum neque perpetuum; siquidem quemlibet doctorem bonae artis inducunt, qui a desidia reuocet homines et frugi esse doceat. sed neque ingredi faciunt in eam uiam nisi pueros et adulescentes, uidelicet quod artes in his discantur
16 aetatibus. nos autem ⟨homines⟩ omnis sexus et generis et aetatis in hoc caeleste iter inducimus, quia deus, qui eius uiae dux est, immortalitatem nulli homini nato negat. forma
17 quoque ipsarum uiarum non ita est ut illi putauerunt. quid enim opus est Y littera in rebus contrariis atque diuersis? sed altera illa melior conuersa est ad solis ortum, altera illa deterior ad occasum, quoniam qui ueritatem ac iustitiam sequitur, is accepto immortalitatis praemio perenni luce potietur, qui autem ab illo malo duce inlectus praetulerit uitia uirtutibus,

EXPILATORES 22 immortalitatis — potietur] Lucifer p. 315, 11.

BRHSV] 1 posset *B* enim] etiam *S* inseras (s *ex* f) *S* 2 cedant *H* siue] siue etiam *S* ex∗imas (t *uel* i *er.*) *B*, existimas *S* 3 si⌜c⌝ B^3 natura *bis, pr. del. V* 5 extrahi *R*, rethạhi *sic V* 6 detract∗∗ione (at *er.*) *B* 7 ut⌜r⌝ique B^3 praepositũ (˜ *m. 2*) *B* 8 ĩ|mortalem *B* 10 dexterio B^1 (*corr.* B^2) *R*, dexteriore (i *in ras. ex* a *? m. 2*) *V* 12 doctorẽ (ẽ *in ras. ex* is *? m. 2*) *V* partis *S* a∗ (d *er.*) desid⌜er⌝ia B^3 13 deceat *R* 14 artis *B* in his discantur] indiscantur *H* discatur *S* 15 homines *add. Buenemannus, cf. etiam de mort. persec. 15, 3* omnes B^2 (-is B^1) *H* 16 aetates *H* i∗ter (n *er.*) *B* qui∗ (a *er.*) *H* 17 inmortalitatem (n *ex* m) B^3, *sic saepe in eis quae sequuntur* hominum *B* formam B^1, *corr.* B^3 18 uiarum] si · arum B^1, *corr.* B^3 19 Y *s. l.* B^3 litter⌜a⌝ B^2, litterae *H* 20 est *om. B* altera] adterra B^1, *corr.* B^3, alter *H* 21 ac] ad *S* 22 ⌜accepto⌝ B^3 perhenni *S* lucet *V* patietur B^1, *corr.* B^2 23 ⌜malo⌝ B^3 intellectus *H*

mendacium ueritati, necesse est ad occasum et tenebras defe-
ratur ⟨aeternas⟩. describam igitur utramque et earum pro- 18
prietates habitusque monstrabo.

4. Una est itaque uirtutis ac bonorum uia, quae fert non 1
in Elysios campos, ut poetae loquuntur, sed ad ipsam mundi
arcem,

at laeua malorum
exercet poenas et ad impia Tartara mittit.

est enim criminatoris illius, qui prauis religionibus institutis 2
auertit homines ab itinere caelesti et in uiam perditionis in-
ducit. cuius uiae species et figura sic est conposita in aspectum, 3
ut plana et patens et omni genere florum atque fructuum de-
lectabilis esse uideatur. in ea enim posuit deus omnia quae
pro bonis habentur in terra, opulentiam dico, honorem quietem
uoluptatem inlecebras omnes, sed cum his pariter iniustitiam
crudelitatem superbiam perfidiam libidinem cupiditatem discor-
diam ignorantiam mendacium stultitiam ceteraque uitia. exitus
autem huius uiae talis est. cum uentum fuerit ad extremum, 4

EPITOME 4—11] c. 54, 3.
AUCTORES 5 (in Elysios campos). 7 s.] Verg. Aen. VI 542 s.
EXPILATORES 1 s. 5—8] Lucifer pag. 315, 12 s. 14 s.

BRHSP(ab 8) V] 2 aeternas *addidi ex Lucifero pag. 315, 12* necesse est ad occasum et tenebras deferri aeternas, *commendatur etiam uerbis supra pag. 488, 22* perenni luce potietur utrumque B^1 *(corr. B^3) V* proprietatem *H* 4 uirtutis B^3 ac *om. R* non B^3 5 *elysios *(a er.) B*, elyseos V^1 loquuntur *(alt. u del. m. 3) B*, locuntur *R* ad B^3 7 ad B^1, *corr. B^3* leua B^1 *(corr. B^3) HS* 8 exercet *om. V* penas *S* inpia *(n ex m) B^3, sic saepius* mittet *(e ex i) B^2* *a* mittit *denuo incipit cod. P; cf. ad pag. 485, 11* 9 enim *om. S* prauis *(i ras. ex u) B* 10 ab itinere] a uia *R* 11 uitae *(exp. m. 3) P* species et figura *bis P^1, alt. del. P^2* figura* *(m er., 'distinctionem add. m. 2) B* aspectu *HPV, recte?* 12 plena *V* potens B^1, *corr. B^3*, patiens *(exp. m. 3) P* et omni] omni *H*, in omni *P* fluctu B^1, fructuum B^2 13 posuit deus] posita sunt B^1 (positа sunt B^3) *P* 14 terram P^1, m *del. P^3* opelentiam *(a ex u) V* dico *om. R* 15 sed cum] secum *H* et iniustitiam *H* iniusticiam crudelitatem superbiam *in inf. mg. P^2* 16 superbiã *(~ m. 2) B* *perfidiam *(a er.) V* 17 mendacium *in mg. H^2* 18 huius P^2 ui*ae *(t er.) H*

unde iam regredi non licet, cum omni sua pulchritudine tam subito praeciditur, ut non ante quis fraudem prospicere possit 5 quam praecipitatus in altitudinem profundam cadat. quisquis enim praesentium bonorum specie captus et in his consequendis ac fruendis occupatus non praeuiderit ea quae post mortem secutura sunt seque a deo auerterit, is uero ad inferos 6 deiectus in aeternam damnabitur poenam. uia uero illa caelestis difficilis et cliuosa proposita est uel spinis horrentibus aspera uel saxis extantibus impedita, ut cum summo labore ac pedum tritu cumque magna cadendi sollicitudine sit cuique 7 gradiendum. in hac posuit iustitiam temperantiam patientiam fidem castitatem abstinentiam concordiam scientiam ueritatem sapientiam ceterasque uirtutes, sed simul cum his paupertatem 8 ignominiam laborem dolorem amaritudines omnes. quisquis enim spem suam porrexerit longius et meliora maluerit, carebit his terrae bonis, ut expeditus ac leuis difficultatem uiae superet. nec enim potest qui se adparatu regio circumdederit aut diuitiis onerauerit, angustias illas uel ingredi uel tenere. 9 unde intellegitur idcirco malis et iniustis facilius prouenire quae cupiant, quia prona et decliuis est eorum uia, bonis autem

EPITOME 6 s.] 54, 3.

B(G)RHSPV] 1 unde *om. P* pulcritudine* *(*m *final. er.) B*^{2}, pulchritudine *P*^{3} 2 praeciditur *(alt.* i *ras. ex* u*) B* ante quis] antiquis *H* 3 in altitudine in *(*in a *m. 3, alt.* in *m. 2) B* profundum *B*^{1}*V*^{1}, *corr. B*^{3}*V*^{2} quisquis] quia *B*^{1}, *corr. B*^{3} 4 praesentiam *B*^{1}, *corr. B*^{2} in *om. P* iis *R* 5 frugendis *P*^{1}, g *del. P*^{3} uiderit *S* eã *(*~ *er.) S* 6 se*que *(*d *er.) B* abeo *ex* adeo *B*^{2} erterit *sic R* is] in *B*^{1}, *corr. B*^{2} 7 deiectos *H*^{ac} aeternam *H*^{2} damnauitur *B*^{1}, *corr. B*^{2}, damnabitur *V*^{2} poena *B* 9 sexis *V*^{1} ut] aut *B* 10 tritum *(exp. m. 2) P*, trita *(*a *ex* u*) V*^{2} sollicitudine* *(*m *er.) B* 11 hac *(*c *ex* s *? m. 2) B* 13 cetera*sque *P*^{2} uirtutes] ueritates *V* sed] seu *H* iis *R* 15 sua *R* porrexerit *B*^{2}, prouexerit *R*, porrexerit *(*er *ex* it *? m. 2) P* 16 *ab* *His terre bonis *incipit codicis G pag. 115 (103) paene tota lecta* terrestribus *H* *ut *(*a *er.) B* 17 religio *(exp. m. 3) P*, regii *uel* regu, *uix* regio *G* 18 honerauerit *B*, honorauerit *G*, onorauerit *RS*^{ac}, *corr. m. 1 et 2,* honorauerint *(*h *linea del. et alt.* o *ex* e *corr. m. 2,* n *exp. m. 1) P* teneri *B*^{1}, *corr. B*^{2} 19 facilius *B*^{2} 20 procliuis *B*, declibi(s) *G*, decliuis *P*^{2}

quae optent difficile procedere, quia difficili et arduo itinere
gradiuntur. iustus ergo quoniam durum asperumque iter 10
ingressus est, contemptui derisui odio sit necesse est. omnes
enim quos cupiditas aut uoluptas praecipites trahit, inuident
ei qui uirtutem capere potuit et inique ferunt id habere ali-
quem quod ipsi non habent. erit itaque pauper humilis igno- 11
bilis subiectus iniuriae et tamen omnia quae amara sunt per-
ferens, ⟨s⟩et si patientiam iugem ad summum illum gradum
finemque perduxerit, dabitur ei corona uirtutis et a deo pro
laboribus quos in uita propter iustitiam pertulit inmortalitate
donabitur. hae sunt uiae quas deus humanae uitae adsignauit: 12
in quibus singulis et bona ostendit et mala, sed ordine praepo-
stero atque conuerso. in sua enim monstrauit temporaria prius
mala cum aeternis bonis, qui est ordo melior, in altera tempo-
raria prius bona cum aeternis malis, qui est ordo deterior, ut
quicumque praesentia mala cum iustitia delegerit, maiora et
certiora consequatur bona quam fuerunt illa quae spreuit, quis-

EXPILATORES 2 s. (durum — necesse est). 6 ss. (pauper — perferens)] Lucifer pag. 316, 12 — 16: durum — perferentes.

B(G)RHSPV] 1 obtent *R*, obtinent *V* difficile *(post* quia*)* *R* et] uel *H* 2 durum asperumque] durumque *P* 3 contemptui licet derisui odioque aput te sint *Lucifer pag. 316, 13; an propter hoc* aput te *fort. ap. Lact. aliquid uelut* apud alios *excidisse coniciendum est?* si∗t *(*n *er.)* *B* omnis//// *H*² 4 aut] ac *BG* uolũ|tas *G* trait *S* 5 id habere] inhabere *B*¹, *corr.* *B*² aliquiem *(sic) ex* aliquid *R* 7 iniuriae et] iniuria esset *R* superferens *B*, [sup]erferens *G* 8 set *scripsi*, et *C* ingens *et* s *linea del., sic S* 9 fineque *V* ⌜perduxerit⌝ *B*³ 10 labore *P* pertulit *om. P* immortalitatem *B*¹ *(*inmortalitate∗ *B*³*)* *H*ᵃʳ 11 donantur *B*¹, *corr.* *B*³ sunt] sunt enim *H* 12 ostendit] posuit *R* 13 sua *BR*¹ (sua *R m. 2 uel al. m. poster.)* *SP*¹*V*, [sua] *G*, suam *H*, ∗ua *P*², una *edd.*, *sed cf.* in uia sua *c. 7, 3* e[n]i⟨mon⟩[st]⟨r⟩[auit] *G* monstrau⌜i⌝t *B*² constituit *R* temporalia *BRH*, temporal[i]a *G*, tempora *S* 14 alia *R* temporalia *GH*, temporara, *sed alt.* ra *del. m. 2 S* 15 *in* deterior ut *desinit codicis G pag. 115 (103), sequitur pag. 116 (104), cuius in uerss. 1—12 nonnulla legi poterant* ut *om. H* 16 praesentia∗ *(*m *er.)* *P* iniustitia *B*ᵃʳ*G*, iustia *R* 17 consequetur *H*, consequantur *(exp. m. 3)* *P* quam] quae *G* fuerint *P* q· *B*¹, quae *B*² spresprebit *B*¹, ∗∗∗∗ spreuit *B*², sprauit *R*¹, spraeuit *R*² quisquis] qui∗ *(*s *er.)* *P*

quis autem praesentia bona praeposuerit iustitiae, in maiora
13 et longiora incidat mala quam fuerunt illa quae fugit. haec
enim uita corporalis quia breuis est, idcirco et mala eius et
bona breuia sint necesse est, illa uero spiritalis quae huic ter-
renae contraria est quoniam sempiterna est, idcirco et bona
14 eius et mala sempiterna sunt. ita fit ut et bonis breuibus
mala aeterna et malis breuibus bona aeterna succedant. itaque
cum simul proposita sint homini bona et mala, considerare
unum quemque secum decet quanto satius sit perpetuis bonis
mala breuia pensare quam pro breuibus et caducis bonis mala
15 perpetua sustinere. nam sicut in hoc saeculo cum est pro-
positum cum hoste certamen, prius laborandum est, ut sis
postmodum in otio, esuriendum sitiendum, aestus frigora per-
ferenda, humi quiescendum uigilandum periclitandum est, ut
saluis pignoribus et domo et re familiari et omnibus pacis ac
16 uictoriae bonis perfrui possis, sin autem praesens otium ma-
lueris quam laborem, malum tibi maximum facias necesse est
— praeoccupabit enim aduersarius non resistentem, uastabuntur
agri, diripietur domus, in praedam uxor ac liberi uenient, ipse
interficiere aut capiere: quae omnia ne accidant, praesens com-

EPITOME 7—11] c. 54, 3 tenenda — uitam.

B(G)RHSPV] 1 proposuerit *B* 2 incidet *H*, incedet *V* 3 corporalis] temporalis *H* est *om. H* 6 fiet *B*^{3} et *(ante* bonis*) om. B*^{1} *(add. B*^{3}*) G ut uid.* 7 aeterna mala *R pr.* aeterna succedat *(n s. l. m. 2; exp. m. 3) B* et malis — aeterna *om. SP* et malis breuibus *in ras. ex* succedant *ut uid. V*^{2} 8 simul *P*, semel *cett.* homini] omni homini *S* 9 secum *om. V* sit] est *R* bonis *om. S* 12 prius] potius *R* est *P*^{2} ut sit *(sic)* postmodum *s. l. B*^{3} 13 in otio] initio *B*^{1}, *corr. B*^{3}, intio *P* essuritiendum sitiendum *V* 14 periclitamdum *R* 15 pigneribus *HP* dono *(na minus cert., add. m. 2) S* et *(ante* omnibus*) erasum restituit m. 3 B* omnibus *B*^{2} 17 quam — facias] qua laborem tum maximum malum tibi facias *H* praeoccupauit *B*^{1} *(corr. B*^{2}*) RH* uastabitur *H*^{1}, *corr. H*^{2} 19 diripie*tur *(n er.) B*, diripientur *P*^{2} domos *B*^{1}, *corr. B*^{3} ac] aut *H a* [Beri ue](nient ipse) *incipit codicis G pag. 117 (85), cuius in uerss. 1—10 pleraque legi poterant* liberi *(alt.* i *add. m. 3) P* ueniunt *B*^{1}, *corr. B*^{3} 20 interficere *BS*^{2}*P*^{3}, (i)[n]terfi[ce]re *G*, interficere *RV* |autpereque *B*^{1}, aut|capterequere *in ras. et s. l. corr. B*^{3} cape[r]e *G*, capiare *H*, capere *S*^{2} ne] ut ne *R*

modum differendum est, ut maius longiusque pariatur —: sic 17
in omni hac uita, quia nobis aduersarium deus reseruauit, ut
possemus capere uirtutem, omittenda est praesens uoluptas, ne
hostis opprimat, uigilandum, stationes agendae, militares ex-
peditiones obeundae, fundendus ad ultimum cruor, omnia deni-
que amara et grauia patienter ferenda, eo quidem promptius,
quod nobis imperator noster deus praemia pro laboribus aeterna
constituit. et cum in hac terrena militia tantum homines labo- 18
ris exhauriant, ut ea sibi pariant quae possunt eodem modo
perire quo parta sunt, certe nobis nullus labor recusandus est,
quibus id adquiritur quod nullo modo possit amitti. uoluit 19
enim deus, qui hominem ad hanc militiam genuit, expe-
ditos in acie stare et intentis acriter animis ad unius hostis
insidias uel apertos impetus uigilare, qui nos, sicut periti et
exercitati duces solent, uariis artibus captat pro cuiusque natura
et moribus saeuiens. aliis enim cupiditatem insatiabilem in- 20
mittit, ut opibus suis tamquam conpedibus inligatos a uia ueri-
tatis excutiat, alios inflammat irae stimulis, ut ad nocendum
potius intentos a dei contemplatione detorqueat, alios inmode-
ratis libidinibus inmergit, ut uoluptati et corpori seruientes ad

EPITOME 1—8] cf. c. 61, 5.

B(G)RHSPV] 1 est *om. B* p‚a‚riatur B^2 2 hac] a B^1, *corr.* B^2 quia] quę S^1, quą S^2 deum B^1, *in ras. corr.* B^2 reseruauit] statuit *R*, reseruabit P^1 *(corr.* P^3*) V* 3 uoluntas (n *ex* p) B^3 4 expeditiones (di *ex* ti *? m. 2) B* 5 obeund‚ae‚ B^2 fundendus (fund *in ras. et* s *ex* m, *corr. m. 2) B* 6 grauiora *S* p̃tiosius *S*, prompt'i'us P^3 7 pro *om. S* 8 et] ut *R* mili'ti'a P^3 tanto *H* laboris (i *ras. ex* e) *P* 9 exauriant B^1 *(corr.* B^2*) SV* eas *S* modoṃ *ex* modum P^3 10 parata B^2 *corr.* (parta *?* B^1*) R*, pasta *S* 11 *ad* quibus *in mg. add.* quo H^2; *uix* ⟨a⟩ quibus *scribendum* 12 *post* enim *habet* nos *R, sine dubio e coniectura additum, fort.* nos *post* expeditos *inserendum est; an cum edd.* nos *omittendum est et* homines *scribendum?* 13 unus S^1, unius *del. et s. l.* inuisibilis *corr. m. al. antiqua P* 15 excitati *P* capta *H* 16 alis *H* 17 conpendibus P^1 *(alt.* n *expunx.* P^3*) V* 18 excutia‚t‚ B^2, excitiat P^1, *corr.* P^2 inflammatirae (tirae *ex* tus *? m. 3) B* 19 a* (d *er.) B* a dei contemplatione] ad incontemplationẽ *S* alius B^1, *corr.* B^2 inmo'de'ratis B^3, inmoderatos V^{ac} 20 *ut// *ex* tum B^3 uolu*ptati (m *er.) B* et *om. H* *hinc fere incepit codicis G pag. 118 (86), cuius in uerss. 3—10 nonnulla, in uerss. 29—31 perpauca legi poterant*

uirtutem respicere non possint, aliis uero inspirat inuidiam, ut suis ipsi tormentis occupati nihil cogitent aliut nisi eorum
21 quos oderint felicitatem. alios inflat ambitionibus: ii sunt qui ad gerendos magistratus omnem uitae suae operam curamque conuertunt, ut fastos signent et annis nomen inponant.
22 quorundam cupiditas tendit altius, non ut prouincias temporali gladio regant, sed ut infinita et perpetua potestate dominos se
23 dici uelint uniuersi generis humani. quos autem pios uiderit, uariis inplicat religionibus, ut impios faciat. iis uero qui sapientiam quaerunt, philosophiam in oculos inpingit, ut specie
24 lucis excaecet, ne quis conprehendat ac teneat ueritatem. sic hominibus obstruxit aditus omnes et obsaepsit uias publicis laetus erroribus. quos ut discutere possemus ipsumque auctorem malorum uincere, inluminauit nos deus et armauit uera caelestique uirtute. de qua nunc mihi disserendum est.

1 5. Sed priusquam singulas uirtutes exponere incipio, determinanda est ipsa uirtus, quam non recte philosophi definierunt, quid esset aut in quibus rebus, quid operis, quid haberet officii. nomen itaque solum retinuerunt, uim uero et rationem
2 et effectum perdiderunt. quaecumque autem in definitionem uirtutis solent dicere, paucis uersibus colligit et enarrat Lucilius, quos malo equidem ponere, ne dum multorum sententias refello, sim longior quam necesse est.

B(G)RHSPV] 1 possint (e *s. l. er.) B* 3 oderunt *H*, oderit V^{ac} aliis B^1, *corr.* B^2 ii *edd.*, hi *BRHSPV*, hii *G* 4 [r]egendos *G* magistratos B^1, *corr.* B^3 5 et] ut B^1, *corr.* B^3 annum *(ex* annis*) sic* B^3 6 quorumdam B^1, *corr.* B^3 temperali B^1, *corr.* B^2 7 regnant *P* infinita et] infinitate *H* 8 uniuerso *(o ex* i *m. 2)* generi* *(s er.)* humano *B* 9 uanis *RH* religionibus P^2 impiis P^{ac} his *BHSP*^{1} *(corr.* P^3*) V* 10 oculis *H* inpigit *PV* utĩ P^2 speciem *B* 12 obstrucsit B^1, *corr.* B^2 omnis B^1 *(corr.* B^2*) RPV* obseꝑsit B^2, obaepsit *R* uiã B^1, *corr.* B^2 13 laetas *H* discere *H* auctorem B^3 14 inluminabit B^1, *corr.* B^2 uere B^1, *corr.* B^2 15 disserendũ *(˜ m. 3) B* 16 incipiam *edd.* 18 *post* operis *add.* aut B^3 haberet B^2, habeat *cett.* 20 in *om. R* definitionem $B^{ar}GS$, definitione $B^{pr}RHPV$, *recte? in* ⟨de⟩[finit]⟨i⟩[o]nem [u]⟨ir⟩ *desinit codicis G pag. 118 (86)* 21 uersibus (*s et* bu *in ras. ex* u *et eodem* bu *? m. 2) B* lucilium B^1, *corr.* B^2 22 *supra* malo *add.* magis uolo *m. al. R* *equidem (a *er.) B* ne] sed ne *H*, nec *P* multorum *add.* B^3 23 refello sim] non refello sin *H*

uirtus, Albine, est pretium persoluere uerum 3
quis in uersamur, quis uiuimus rebus potesse:
uirtus est homini scire id quod quaeque habeat res,
uirtus, scire homini rectum utile quid sit, honestum,
quae bona, quae mala item, quid inutile turpe inhonestum:
uirtus, quaerendae finem rei scire modumque,
uirtus, diuitiis pretium persoluere posse,
uirtus, id dare quod re ipsa debetur honori:
hostem esse atque inimicum hominum morumque malorum,
contra defensorem hominum morumque bonorum,
hos magni facere, his bene uelle, his uiuere amicum:
commoda praeterea patriai prima putare,
deinde parentum, tertia iam postremaque nostra.

AUCTORES 1 ss.] ex libr. inc. frgm. I.

B(G)RHSPV] 1 albanae B^1, albin*e B^3, albi$\overset{a}{n}$e *(sic corr. m. 2) P* praetium *(a del. B^3) BHS,* praecium *R* uerum' *(' est distinctio) B* 2 quiis B^2, quos P^1 *(corr. P^2) V* in* *(t ? er.)* uersamur' *B,* uersamur *(pr.* u $\overset{t\text{-}es}{}$ *part. ras. ex* l *uel* i*) V* quiis B^2 potest esse' *B,* pote se *H,* potesse *(corr. m. 3) P* 3 est homini] et homini est *H* hominis *BS* quod *om. H* quaeque B^2, quoque *H* res' *B* scirei quo quaeque abeat res *LMuellerus* quod quaeque ualet res *post Schoellium, Eclog. poet. lat. ed. Brandt (1881) pag. 5. 144, Baehrensius (frg. 119)* 4 rectum' *B,* inrectum *S* utile' *B* sit] ei sit *B* honestum' *B,* honesto P^1 *(s. l. corr. P^2) V* 5 quae mala' *B* utile B^1P^1, *s. l. corr.* B^3P^2 inhominitum' B^{ac}, inho**netum' *sic corr. m. 1 uel 2* 7 *cf. c. 6, 7* quaerendae B^2, quaerendę *(. m. 3) P* re *LMuellerus* modumque' *B,* modum quem *R* 8 *cf. c. 6, 10* diuiciis *S* praetium *(a del. B^3) BRHS* posset B^1, posse'* B^2 9 quod *om. R* debetur] uidetur' B^1 *(corr. B^2) H* 10 inimicum' *B* hominem *R* 11 malorum' *B,* malorum *(mal in ras. ex* mai *? m. 3) P* 12 defensionem *B* hominum morumque] hominumque *R* hominũ *(ũ ex* o *?) V* bonorum' *B* 13 magni facere *S edd.,* magnificare *(-re' B) BHPV,* magis facere *R,* magnificare hos *edd.* hos *(ante* bene*) ut uid. B^1, in ras. corr. B^3* uelle' *B* uiuere B^3 amicum' *B* 14 *cf. c. 6, 18* patriai *edd.,* patrie* *(t er., a add. m. 2) B,* $\overset{a}{}$ $\overset{iam}{}$ patriae *cett.* 15 deinde *(de, in ras. ex* u *? m. 3) B* tertiam *(corr. m. 2) P* postremaque *(supra* a *er.', supra* e *er.* a, *idem* e *ex* i *corr. m. 2) B,* postrema quę *S* nostra' *B*

4 ab his definitionibus, quas poeta breuiter conprehendit, Marcus
Tullius traxit officia uiuendi Panaetium Stoicum secutus eaque
tribus uoluminibus inclusit. haec autem quam falsa sint mox
uidebimus, ut appareat quantum in nos dignatio diuina contu-
5 lerit, quae nobis aperuit ueritatem. uirtutem esse dixit
scire quid sit bonum et malum, quid turpe, quid ho-
nestum, quid utile, quid minus. breuius facere potuit, si
tantum bonum ac malum diceret, quia nihil potest esse utile
uel honestum quod non idem bonum sit, nihil inutile ac turpe
quod non idem malum. quod et philosophis uidetur et idem
6 Cicero in tertio supra dicti operis ostendit. uerum scientia
non potest esse uirtus, quia non est intus in nobis, sed ad
nos extrinsecus uenit. quod autem transire ab altero ad alte-
rum potest, uirtus non est, quia uirtus sua cuique est. scientia
igitur alieni beneficii est, quia posita est in audiendo, uirtus
tota nostra est, quia posita est in uoluntate faciendi boni.
7 sicut ergo in itinere celebrando nihil prodest uiam nosse, nisi
conatus ac uires suppetant ambulandi, ita uero scientia nihil
8 prodest, si uirtus propria deficiat. nam fere etiam ii qui
peccant, etsi non perfecte, tamen quid sit bonum et malum
sentiunt, et quotiens aliquid improbe faciunt, peccare se sciunt
9 et ideo celare nituntur. sed cum eos boni et mali natura

AUCTORES 1 s. Marcus — secutus] cf. de off. II 17, 60; III 2, 7.
11] de off. III 2, 7 ss.

BRHSPV] 1 iis *R* quos *H* 2 panetium *BHSPV*, pane et uinum *R*
sthoicum *H* ea quae *H* 4 uide⌜bi⌝mus *B*, docebimus *R* ⌜in⌝ *B*
diuina dignatio *H* 6 scire *om. R* 7 quo⌜d⌝ *(ante* minus*)*, d *m. 1*, o *ex* i
et minus *del. m. 3 P* mini⌜s⌝ *ex* min' *(i. e.* -nus*)* S^2 10 ⌜malum⌝ B^2 et *s. l. P*,
om. V filosofi⌜s⌝ B^2 11 in tertio *om. R* supradict⌜i⌝ B^2 *post* operis
add. libro *edd.* 12 intus *om. BH* ad] et *R* 13 nos] **nos *(*an *er.) B*
transisse B^1, *corr.* B^3 ab] ad B^{ac}, *corr. m. 1 uel 2* ad] ab P^1, *corr.* P^3
14 sua̋ *ex* quå *corr.* B^3, sui *HP* cui'que *(' i. e.* us *m. 3) P* *post* est
s. l. uirtus est *add.* B^2, *nunc erasum* 15 est *(ante* quia*) om. B* posita]
possit B^1, *corr.* B^2 est] res *B* *post* audiendo *s. l.* est *add.* B^2 16 tota
nostra est *om. RS* 16 uolumptate B^1, *corr.* B^3 bona *H*, bene *(ex*
boni*)* P^3 17 celebrando *C, male a quibusdam temptatum; cf. indicem uerbo-
rum* prodeest *B* 18 ⌜ac⌝ B^3 subpetant *PV* ueri *edd.* 19 prodeest *B*
ii *edd.*, hi *C* 21 sentiant B^1, *corr.* B^2 quoties *P* 22 boni natura et mali *S*

non fallat, cupiditate mala uincuntur, ut peccent, quia deest illis uirtus, id est cupiditas recta et honesta faciendi. ex hoc 10
igitur apparet aliut esse scientiam boni malique, aliut uirtutem, quod potest esse scientia sine uirtute, sicut in plurimis philosophorum fuit. in quo, quoniam recte ad culpam pertinet non fecisse quae scieris, recte uoluntas praua et uitiosus animus, quem ignoratio excusare non potest, punietur. ergo sicut 11
uirtus non est bonum ac malum scire, ita uirtus est bonum facere, malum non facere. et tamen scientia sic cum uirtute coniuncta est, ut scientia praecedat uirtutem, uirtus sequatur scientiam, quia nihil prodest cognitio, nisi et actio subsequatur. Horatius igitur paulo melius: 12

uirtus est uitium fugere et sapientia prima,

sed inepte, quod eam contrario terminauit, ut si diceret: 'bonum est quod malum non est'. cum enim quid sit uirtus nescio, ne uitium quidem quid sit scio. utrumque igitur indiget definitione, quia natura rei talis est, ut utrumque aut intellegi aut non intellegi sit necesse. uerum nos faciamus quod ille 13
debuit. uirtus est iram cohibere, cupiditatem conpescere, libidinem refrenare: id est enim uitium fugere. nam fere omnia

AUCTORES 13] ep. I 1, 41.

BRHSPV] 1 fallit *S* 2 illis᷑ B^2 cupitas *P* 3 scientiã *(˜ m. 2) B* 4 quia B^2 *(quod* B^1*) S*, quid *H* scientia* *(m er.) B* uirtute* *(m er.) B* 6 uoluptas B^1, *corr.* B^3, uoluptas *S* 7 quem] quae B^2 8 ita ut *(exp. m. 2) P* est᷑ S^2 9 sic cum B^2 sic cum — scientia *om. R* scientia* *(m er.) B* 10 scientiã *(˜ m. 3) B* 11 prodeest *B* cognitio nisi et] cognitionised B^1, *corr.* B^3 consequatur *BH*, subsequatur scientiam *(scientiam s. l. add.* P^2*) SP* 12 ho**ratius *(no er.) H* 13 fugire B^1, *corr.* B^2 promã B^1, primã B^3 *'librariorum errore aut uerba* et sapientia prima *adiecta sunt aut uerba* stultitia caruisse *(Horat. uers. 42) omissa' uix recte Fritzschius, immo* stultitia caruisse *omisisse Lact. ipse uidetur; cf. 9—12; 498, 16* 14 eam e᷑ contrario P^2 16 ne uitium — scio *om. R* utrum P^1 *(corr.* P^3*) V* igitur *om. R* ind(i)get *(et in ras. ex 2 litt., quarum prior* a*, m. 3) B* in᷑ definitione *(*in *in ras. m. 2, exp. m. 3) B* 17 ut *om. B* ut aut utrumque *H* 18 sit necesse est᷑ *(exp. m. 3) B* quid B^1, *corr.* B^2 19 debuit *om.* B^1, noluit᷑ B^2 conspicere B^1, *ras. et s. l. corr.* B^3 20 uitium *bis* P^1, *alt. del.* P^2 fugire B^1, *corr.* B^3

quae fiunt iniuste atque inprobe, ab his oriuntur adfectibus.
14 si enim commotionis huius quae ira dicitur impetus retundatur,
omnes hominum contentiones malae sopientur, nemo insidia-
15 bitur, nemo prosiliet ad nocendum. item si cupiditas tempe-
retur, nemo terra marique grassabitur, nemo exercitum ducet,
16 ut rapiat et uastet aliena. item si ardor libidinum conpri-
matur, omnis aetas et sexus retinebit suam sanctitatem, nemo
17 quidquam pudendum aut patietur aut faciet. ergo uniuersa
scelera et flagitia his commotionibus uirtute sedatis ex hominum
uita moribusque tollentur. quae sedatio commotionum et ad-
18 fectuum hanc habet rationem, ut omnia recta faciamus. omne
igitur uirtutis officium est non peccare. quo profecto fungi
non potest qui deum nescit, quoniam ignoratio eius a quo bona
19 oriuntur, inprudentem inpingat in uitia necesse est. itaque
ut breuius et significantius utriusque rei summa officia deter-
minem, scientia est deum nosse, uirtus colere: in illo sapientia,
in hoc iustitia continetur.

1 6. Dixi, quod erat primum, scientiam boni non esse uirtutem,
deinde, quid sit uirtus et in quo sit: sequitur ut id quoque
ipsum, quid sit bonum et malum, nescisse philosophos breuiter
ostendam, quia paene declaratum est in libro tertio, cum de
2 summo bono disputarem. qui autem quid esset summum
nescierunt, et in ceteris bonis malisue, quae summa non sunt,

21 in libro tertio] c. 7 ss.

BRHSPV] 1 oriunt⟨u⟩r *B* 2 inpe∗∗tus (di *er.*) *B* 3 omnis *B*, omnium *H* contentione P^1, s *add.* P^3, contentionę *V* male B^1P^1, *corr.* B^2P^3, malo *S* sopiuntur *R*, sopient$\overset{v}{*}$ (t$\overset{v}{}$ *est* -tur) *S* 5 crassabitur *S* exercitũ (~ *m. 3*) *B* 6 sibi̥ *S* 8 uniuerse P^1, *corr.* P^2 9 commonitionibus *V* sedatas (*alt.* a *ex* i) B^3 10 uit∗a (i *er.*) *B* moribus⌜q.⌝ B^3 tolle⌜n⌝tur B^3 adfectu⌜u⌝m (aff- *P*) B^2P^2, adfectũ *V* 11 recte *B* omne] om̃⌞s⌟ S^2, omnem P^1, *alt.* m *del.* P^3, omnẽ *V* 12 quod *BH* nõn potest fũngi (*corr. m. 1 ?*) *B* ungi P^{ac} (f *postea add. m.* P^1) *V* 14 inpinguat *V* 15 significatiuṣ *H* 16 deuṣ B^1, deũ *corr.* B^2 sapientia∗ (m *er.*) *B* 18 dixi∗ (t *er.*) *B* scientia *B* 19 quid sit] quia est *R* in *s. l. in ras.* B^3 id *om. R* 20 ∗∗breuiter (et *? er.*) *B* 21 poene B^1, *corr.* B^3, paena *R* declaratũ (~ *m. 2*) *B* 22 quid] qui *R* 23 malisquaeque B^1, malisuequ⌜a⌝e B^3 sunt] ⌞te⌟ne⌜nt, te *in ras. ex 2 litt. et* ne *s. l. m. 2*, sunt *corr. m. 3 B*

errauerint necesse est: quae non potest uero iudicio examinare qui fontem ipsum non tenet unde illa descendunt. fons autem 3
bonorum deus est, malorum uero ille scilicet diuini nominis semper inimicus, de quo saepe diximus: ab his duobus principiis bona malaque oriuntur. quae ueniunt a deo, hanc habent 4
rationem, ut inmortalitatem parent, quod est summum bonum: quae autem ab illo altero, id habent officium, ut a caelestibus auocatum terrenisque demersum ad poenam interficiant sempiternam, quod est summum malum. num igitur dubium est 5
quin illi omnes quid esset bonum et malum ignorauerint, qui nec deum nec aduersarium dei scierunt? itaque finem bono- 6
rum ad corpus et ad hanc uitam breuem retulerunt, quam scilicet solui et occidere necesse est, non sunt progressi ulterius, sed omnia eorum praecepta et omnia quae inducunt bona, terrae inhaerent et humi iacent, quoniam simul cum corpore, quod est terra, moriuntur. pertinent enim non ad uitam 7
homini conparandam, sed ad quaerendas uel augendas opes honores gloriam potentiam: quae sunt uniuersa mortalia, tam scilicet quam ille qui ut ea sibi contingerent laborauit. hinc est illud:

uirtus, quaerendae finem rei scire modumque.

AUCTORES 21] cf. pag. 495, 7.

BRHSPV] 1 erraueri'n't *B*, errauerunt *(exp. m. 2) P* quae *(a in ras. ex 2 litt. m. 3) B* 'uero' B^3 2 un,de B^2 3 scilicet ille *S*, 'ille' scilicet *V* nomini *R* 4 ab *om. H* hiis *B* principiis *om. R*, principibus *H* 8 auocatos *R* terrenis *B* demersos *R* ad *eras. B* poena* *(m er.) B* interficiat *B* sempiterna'* *(m er., distinctionem ' add. m. 2) B* 10 omines *sic H* quid — malum] quod et malum sit bonum *H* esse't' B^2 11 aduersarium] aemulum *H* dei] humani generis *B*, *om. R* scierint *SPV* 12 et] sed B^1, *corr.* B^2 ad *om.* SP^1, *s. l.* P^2 rettulerunt *R*, retulerint *V* quam] quod *P* 14 sed] et B^1, *corr.* B^2 illorum *R* et] ut *edd.* 15 in'ha'erent *(h s. l. m. 2, a m. 3) B* et *om. V* humani B^1, humi *corr.* B^2 quoniam] quod P^1, quod *(i. e. quoniam)* P^2 cum** *(in er.) B* 16 *oriuntur *(m er.) B* 17 homini* *(s er.) B* cō|parandum B^1, *corr.* B^3 uel] et *R* 18 prae] quae B^1, *corr.* B^2 'tam' B^3 19 eas *(exp. m. 3) P* hi'n'c B^3 20 illa *(a ex ud)* B^3 21 *cf. ad pag. 495, 7* uirtutis *H* qu'a'erend'a'e *(pr. a s. l. m. 3, alt. a m. 2) B*, quaerende *S*, quaerendę *(. m. 3) P* 'finem' B^3 modum *(-dum' B) BS*, modum quae *R*

8 praecipiunt enim quibus modis et quibus artibus res familiaris quaerenda sit, quia uident male quaeri solere. sed huiusmodi uirtus non est proposita sapienti: nec enim uirtus est opes quaerere, quarum neque inuentio neque possessio in nostra potestate est. itaque et quaesitu et obtentu faciliores sunt malis
9 quam bonis. non potest ergo uirtus esse in iis rebus quaerendis in quarum contemptu uis ac ratio uirtutis apparet, nec ad ea ipsa transfugiet quae magno et excelso animo calcare ac proterere gestit, neque fas est animam caelestibus intentam bonis, ut haec fragilia sibi conparet, ab inmortalibus suis opibus auocari, sed potissimum in iis rebus conparandis uirtutis ratio consistit quas nobis nec homo ullus nec mors ipsa possit auferre.
10 cum haec ita se habeant, illut quod sequitur uerum est:

uirtus, diuitiis pretium persoluere posse.

qui uersus idem fere significat quod primi duo. sed neque ipse neque quisquam philosophorum scire potuit pretium ipsum uel quale uel quod sit. id enim poeta et illi omnes quos secutus est putauerunt recte opibus uti, hoc est frugi esse, non instruere conuiuia sumptuose, non largiri temere, non

AUCTORES 8] cf. Cic. de off. III 5, 24. 14] cf. pag. 495, 8.

BRHSPV] 1 **praecipiunt (ad *er.) B* enim] etiam *H* familiares *BV*^{ac} 2 c̃, *s. l.* sit *V* mala *H*, malæ *V* huius mundi *H* 3 sapienti'^{ae} (*' distinctionem add. m. 1,* ^{ae} *add. m. 3) B* est opes — ergo uirtus *(6) om. R* 4 nostrã *S* 5 quaesitu *Heumannus,* quaestu *BRSPV,* quaestus *H* obtentus *H* 6 iis *R,* his *cett.* 7 contemtu (m *in ras. ex* n *m. 2) B* apparet *(alt.* a *in ras. ex 3 litt., quarum tertia* e, *m. 2) B* 9 protegere *B,* pro*terere *(p er.,* t *m. 2) P* animum *P* intentam *(corr. m. 3) P* 10 bona* (m *er.) H* ab inmortalibus *B*^{3} immortalitatibus *H* opibus *cum codd. recent. Buenemannus,* operibus *C* 11 iis *R,* his *cett.* conparendis *P*^{1} (e *in* a *corr. P*^{2}) *V* uirtutis *(*tis *ex* tib; *m. 2 ?) S* 12 posset *B,* potest *H* 13 est] sed *H* 14 *cf. ad pag. 565, 11* diuitiis] ac uitiis *R* praemiũ *(*miũ *in ras. ex* tiũ *ut uid. m. 3) B,* p̃tium *SV* possit *H* 15 fere *om. B* primo *P*^{1}, *in ras. corr. P*^{3} 16 *ad* ipse *fort. conferendum pag. 396, 1 (409, 16); an* poeta *addendum? pro quo* Lucilius *coni. Schoellius et Thilo* 17 ipsum uel *om. R* id] idem *H* enim *B*^{2} olli *P* 18 frigi *P*^{1}, *corr. P*^{2} 19 sumptuosi *B*^{1}, *corr. B*^{2}, sũptuese *S,* sumptioso *(alt.* o *minus cert.) P*^{1}, sumptiose *P*^{2}, sumptiose *V* temere *(pr.* e *ex* i *m.2) P*

effundere in res superuacuas aut turpes rem familiarem. dicet 11
aliquis fortasse: 'quid tu? negasne hanc esse uirtutem?' non
equidem nego, contraria enim uidear probare, si negem, sed
ueram nego, quia non sit illa caelestis, sed tota terrena, quando-
quidem nihil efficit nisi quod remaneat in terra. quid sit autem
recte opibus uti et qui sit ex diuitiis fructus petendus decla-
rabo apertius, cum de pietatis officio loqui coepero. iam 12
cetera quae sequuntur nullo modo uera sunt. nam inprobis
inimicitias indicere, aut bonorum defensionem susci-
pere potest cum malis esse commune. quidam enim probitate 13
ficta uiam sibi ad potentiam muniunt faciuntque multa quae
boni solent, eo quidem promptius quod fallendi gratia faciunt.
utinamque tam facile esset praestare quam facile est simulare
bonitatem! sed hi cum esse coeperint propositi ac uoti sui 14
conpotes et summum potentiae gradum ceperint, tum uero simu-
latione deposita mores suos detegunt, rapiunt omnia et uiolant
et uexant eosque ipsos bonos quorum causam susceperant in-
sequuntur et gradus per quos ascenderunt amputant, ne quis
illos contra ipsos possit imitari. uerum tamen putemus hoc 15

6 declarabo apertius] c. 11 ss.
AUCTORES 8 s.] cf. pag. 495, 10 s.

B(G)RHS(—14)PV] 1 effu*ndere* P^3 dicit B^1, *corr.* B^3 2 quid *om. R* non equidem] non quidem *R*, nequidem *S* 3 uidear *(sic corr. m. 2) B* *probare *(*a *? er.) B* negem *(g ex* c *m. 2) H* 4 uerum *B* illa *(i ras. ex* u*) H* sit *om. V; pro* sit *habent* est *post* terrena *edd.* terrene *R* 5 efficiat *H* terrã *R* quid] quod *H* 6 qui] qui* *(*d er.) B* declarabit *(*b *ex* u*) sic R* 7 iam *in ras. ex* iamne *ut uid.* B^3 8 se-
cuntur *RP* 9 honorum B^1, *corr.* B^3 def*ensionem *(*l *er.) B* *a* [Sio-
nem] *incipit codicis G pag. 119 (29), cuius in uerss. 1—4 perpauca legi poterant* 10 malis B^3 enim *om. R* 11 ficta* *(*m *er.) B* faciunt-
que multa] faciunt *R* 12 boni* *(*s *er.) H* 13 fale *R* esset] est B^1, *s*t B^2, esse et P^1 *(*esset et P^3*) V* 14 hii *R* *in* hi cum *denuo deficit cod. S (fol. 131^b)* coeperunt B^{ar} (u *ras. in* i *corr.*) P^1 *(corr. P^2) V* propositi P^3 15 conpote*s *(*n *er.) B*, computes P^1, u *in* o *corr.* P^3, cõputes *V* *post* potentiae *s. l.* suae P^2 ceperint *V*, coeperint $B^{ar}RHP$; *mihi suspectum, malim* adepti sint *uel* ascenderint *uel sim., pr.* coeperint *ciciendum et* pot. ⟨tenere⟩ gr. coeperint *scribendum Schoellio uid.* tunc *B* simulationem P^1, m *del.* P^3 16 et uiolant *om. R* 17 causã *(~ m. 3) B* insequntur *B*, insecuntur *R* 18 ascenderant *B* 19 possit B^1, *corr.* B^2

officium non nisi boni esse, ut bonos defendat. at id suscipere facile est, implere difficile, quia cum te certamini congressionique commiseris, in arbitrio dei, non tuo posita uictoria est, et plerumque inprobi et numero et conspiratione sunt potentiores quam boni, ut ad eos superandos non tam uirtus
16 sit quam felicitas necessaria. an aliquis ignorat quotiens melior iustiorque pars uicta sit? hinc semper dominationes acerbae
17 in ciues extiterunt. plena est exemplis omnis historia, sed nos contenti erimus uno. Gnaeus Pompeius bonorum uoluit esse defensor, siquidem pro re publica, pro senatu, pro libertate arma suscepit. idem tamen uictus cum ipsa libertate occidit et a spadonibus Aegyptiis detruncatus insepultus abiectus est.
18 non est igitur uirtus aut hostem malorum esse aut defensorem bonorum, quia uirtus incertis casibus non potest esse subiecta.

commoda praeterea patriai prima putare

19 sublata hominum discordia nihil est omnino. quae sunt enim patriae commoda nisi alterius ciuitatis aut gentis incommoda, id est fines propagare aliis uiolenter ereptos, augere

AUCTORES 9 s. et 13 s.] cf. pag. 495, 10 s. 16] cf. pag. 495, 14. § 19 s. 23 s.] ad Ciceronis de re publica librum III (c. 12, 21 ed. Baiter) rettulit Maius.

B(G)RHPV] 1 boni] bonis *H* 3 tua B^1, *in ras. corr.* B^2 possita *V* 4 plerumq.ꝫ B^2 5 potentiores P^2 quam boni *om. R* nomtam^{i} B^3 6 *post* ignorat *s. l.* quod P^2 7 iustior quam *H* dominatione *V* arcerue B^1, a*cerbae B^2 8 ciuibus *R*, ciu·us *(pr.* i *ex alia litt. m. 3, pr.* u *ras. ex* b *corr.,* bi *s. l. m. 3) P,* ciuis *V* sed] et *H* 9 gneus *B,* cn. *RH,* GÑ · *PV* 10 repud P^2 libertatẽ *B* 11 *ab* [Occi](d)[it] *incipit codicis G pag. 126 (30), cuius in uerss. 1—20 et 29—31 nonnulla legi poterant* occiditur *R* 12 a^{b} B^3, ab *H* spa*donibus *(r er.) B* desepultus B^1, *corr.* B^3 *ante* abiectus *2 uel 3 litt. erasae, quarum prima* u, *B* [est abie](ctus) *G* 16 *cf. pag. 495, 14* preterea *H* patriai *edd.,* patriae *BRHV,* patriaę *P* putare. sublata hominum concordia nihil est omnino *male edd.* 17 concordia *(con in ras. ex* dis *m. 2) P* 18 patria *R* au^{t} B^3 gentes B^1, *corr.* B^2 19 uolenter $B^{ac}P^1$, *corr.* B^1P^2 ereptis *codd. recent. et edd. ('ut* aliis *sit tertius casus,* ereptis *sextus' Cellarius),* eiectis *alii codd. recent. et edd.*

imperium, vectigalia facere maiora? quae omnia non utique
uirtutes, sed uirtutum sunt euersiones. in primis enim tollitur 20
humanae societatis coniunctio, tollitur innocentia, tollitur alieni
abstinentia, tollitur denique ipsa iustitia: quae discidium generis
humani ferre non potest et ubicumque arma fulserint, hinc
eam fugari et exterminari necesse est. uerum est enim Cice- 21
ronis illut: qui autem ciuium rationem dicunt haben-
dam, externorum negant, dirimunt hi communem
humani generis societatem, qua sublata beneficentia
liberalitas bonitas iustitia funditus tollitur. nam quo- 22
modo potest iustus esse qui nocet, qui odit, qui spoliat, qui
occidit? quae omnia faciunt qui patriae prodesse nituntur.
id enim ipsum prodesse quid sit, ignorant qui nihil putant
utile, nihil commodum, nisi quod teneri manu potest: quod
solum teneri non potest, quia eripi potest. haec itaque ut 23
ipsi appellant bona quisquis patriae adquisiuerit, hoc est qui
euersis ciuitatibus gentibusque deletis aerarium pecunia refer-
serit, agros ceperit, ciues suos locupletiores fecerit, hic laudibus
fertur in caelum, in hoc putatur summa et perfecta esse uirtus.
qui error non modo populi et imperitorum, sed etiam philo-

AUCTORES 7] de off. III 6, 28.

B(G)RHPV] 1 [aue]⟨c⟩[tig]⟨alia⟩ *G* meliora *BH*, ⟨me⟩[lior]⟨a⟩ *G* ⌜non⌝ *P*² utique *(i ras. ex* u*) B* uirtuteesse *B*¹, uirtutisesse *B*², uirtutissed *B*³ uirtutium *P*, uirtutum *sic V* ⌜sunt⌝ *B*³ euersionis *B*¹, *corr. B*² 3 tollitur *(ante* alieni*) om. B, defuisse in G uestigiis et spatiis indicatur* 5 fulseri⌜n⌝t *B*³ 6 enim *om. V* 8 hi *(uel* hii*)* dirimunt *codd. Cic.* communa *sic R* 9 humani generis *RHPV cum codd. Cic.*, generis humani *B* qu⌞a⌟ *P*³ beneficientia *HV*, beneficia *P* 11 qui odit qui spoliat *in mg. H*² 12 quae] qui *B*¹, *corr. B*² nituntur — prodesse *om. R* 13 prodeesse *B* 14 utile'* *(*m *er.*, ' *distinctionem add. m. 2) B in* q[uo]⟨d teneri manu⟩ *desinit codicis G pag. 120 (30), sequitur pag. 121 (147), cuius in uerss. 1—17 et 26—31 nonnulla legi poterant* 16 patria⌜e⌝ *B*² adquisiuerit *B*³*HPV*, adquisierit *R*, quesierit *B*¹, qua⌜e⌝siuerit *B*², quaesierit *G* 17 gentibus *RH* refer*serit *(*t *er.) B, s. l. uox a m. 2 addita, nunc erasa,* refers[a]erit *G* 18 goeperit *B*¹, *corr. B*², coeperit *H*, c⌜o⌝eperit *P*³ locupletatiores *B*¹, ta *del. B*³, locupletioris *R* 20 imperatorum *B*¹, inperitorum *corr. B*³, imperitorum *(sic corr. m. 3) P*

sophorum est, qui praecepta quoque dant ad iniustitiam, ne
24 stultitiae ac malitiae disciplina et auctoritas desit. itaque cum
de officiis ad rem militarem pertinentibus disputant, neque ad
iustitiam neque ad ueram uirtutem adcommodatur illa omnis
oratio, sed ad hanc uitam moremque ciuilem, quem non esse
25 iustitiam et res indicat et ipse Cicero testatus est. sed nos
inquit ueri iuris germanaeque iustitiae solidam et ex-
pressam effigiem nullam tenemus, umbra et imagini-
bus utimur: easque ipsas utinam sequeremur! feruntur enim ab optimis naturae et ueritatis exemplis. — umbra est igitur et imago iustitiae quam illi iustitiam puta-
26 uerunt. quid? sapientiam nonne idem confitetur in philosophis esse nullam? aut cum Fabricius inquit aut Aristides iustus nominatur, aut ab illis fortitudinis aut ab hoc iustitiae tamquam a sapiente petitur exemplum. nemo enim horum sic sapiens, ut sapientem uolumus in-
27 tellegi, nec ii qui sapientes habiti et nominati, Marcus Cato et Gaius Laelius, sapientes fuerunt, ne illi quidem septem, sed ex mediorum officiorum frequentia

AUCTORES 6] de off. III 17, 69. 13] ibid. III 4, 16.

B(G)RHPV] 1 **iustitiam *(*in *er.)* *B*, iustitiam *H* ne* *(*c *er.)* *B*, nec P^1, *corr.* P^3 2 stultitiae] iniustitiae *R* disciplina et] disciplinae *PV* 3 officiosis *B* disputa**nt *(*re *er.)* *B*, ⟨di⟩s[p]utaren[t] *G* 4 a⟨c⟩commodatur P^3, acumudatur *ut uid.* V^{ac}; *corr. m. 1* 5 mortemque *H* 7 iugis *(*g *ex* r*)* B^3 permanetqui B^1, germaneque B^3 iustitiam *B*, iustitia *R* 8 umbrae *B* 9 eas *codd. Cic.* ipsas] iras *R* 10 ab] ex *codd. Cic.* 11 ⟨et⟩ B^3 iustitia *R* quã *(*˜ *m. 3)* *B* 12 eidem *P* 13 *apud Cic. ante* aut cum *haec* nec uero cum duo Decii aut duo Scipiones fortes uiri commemorantur, *quae, cum pag. 505, 3 nominentur* iusti *tantum et* iustitia, *consulto, sed parum considerate omisisse Lact. uidetur* fabricibus *V* inquit *om. B* aut Aristides *C (nisi quod* aut *om. R) cum codd. Cic., eicit Heusingerus,* ut Aristides *Baiterus* 14 illo *R* ab hoc] ab his *codd. Cic.* 15 iustitia P^1 *(corr.* P^3*)* *V* exemplo B^1, *corr.* B^3 *in* exemplu[m] *desinit codicis G pag. 121 (147), sequitur pag. 122 (148), cuius in uerss. 1. 2 perpauca legi poterant* 16 sapiens] sapiens est *B*, [sa]⟨pi⟩en[se]s[t] *G* sapiens ut *om. H* 17 ii *edd.,* hi *BHPV,* hii *R* sapientes *C cum codd. Cic.,* sapientes ⟨sunt⟩ *edd. Cic.* habentur et nominantur *B* nominati Marcus] nominatim *PV* 18 ne⟨c⟩ P^3 ille B^1, *corr.* B^2 19 ex] et *H* frequentiam B^1, m *del.* B^3

similitudinem quandam gerebant speciemque sapientium. si ergo et philosophis ipsorum confessione adempta 28
sapientia est et iis qui iusti habiti sunt adempta iustitia est, omnes igitur illae uirtutis descriptiones falsae sint necesse est, quia quae sit uera uirtus scire non potest nisi iustus ac sapiens. iustus autem ac sapiens nemo est nisi quem deus praeceptis caelestibus erudiuit.

7. Nam illi omnes qui per aliorum confessam stultitiam 1
sapientes existimantur, specie uirtutis inducti umbras et imagines adprehendunt, nihil uerum. quod ea fit ratione, quoniam uia illa mendax, quae fert ad occasum, multos tramites habet propter studiorum et disciplinarum uarietatem, quae sunt in uita hominum dissimiles atque diuersae. nam sicut uia 2
illa sapientiae habet aliquid simile stultitiae, quod libro praecedente monstrauimus, ita haec cum sit tota stultitiae, habet aliquid simile sapientiae, quod adripiant ii qui stultitiam publicam intellegunt: et ut habet uitia manifesta, sic habet aliquid quod simile uideatur esse uirtuti, ut habet apertum scelus, sic imaginem quandam speciemque iustitiae. quomodo enim prae- 3
cursor eius uiae cuius uis et potestas omnis in fallendo est, uniuersos in fraudem posset inducere, nisi ueri similia hominibus ostentaret? deus enim, ut immortale illud arcanum eius

14 libro praecedente] c. 14.
AUCTORES 9] cf. pag. 504, 8.

BRHPV] 1 generabant B^1, *corr.* B^3 sapientiae *H* 2 confessione* (m *er.*) *B* 3 sapientia* (e *er.*) *B* et iis — iustitia est *om.* P^1 *(in inf. mg. add.* P^2*) V* his *BH* 4 uirtutes B^1, *corr.* B^2 5 non *om. P* iustis P^1 *(corr.* P^3*) V* 6 *post* sapiens *add.* quod B^2 iustus — sapiens *om. B*, — nemo *om. R* est] nullus est *R* 7 erudibit B^1, *corr.* B^2 8 confessã (˜ *m. 2*) *B*, confisam *V* 9 uirtutes B^1, *corr.* B^2 11 occã|sum *B* 12 habe*t (n *er.*) *B* et disciplinarum *om. R* disciplinam B^1, disciplinae B^2 13 in uita *om. R* dissimilis *P* i̥n̥ uia *(exp. m. 2) P* illa uia *V* 14 simile aliquid *B* prae⌊ced⌋e⌊nte⌋ (ced *m. 2*, nte *m. 3*, praeteriti *fuisse uid.*) *B* 15 stultitia* (e *er.*) *B*, stultiti*ę (c *er.*) *P* 16 similis B^1, *in ras. corr.* B^2, similae *RH* arripiunt *edd.* ii *R*, hi *cett.* stultitiam] iustitiam *H* 17 *ut *B* si⌊c⌋ B^2 19 i*maginem (n *er.*) *V* *hinc fere incepit codicis G pag. 123 (25), in qua nihil legi poterat* speciemqui B^1, *corr.* B^2 ⌜enim⌝ P^2 21 faudem *P* 22 ostenderet *B* immortalitatem ⌜ita⌝ *(add. m. 2; om.* illud*)* arcanum *B*

in operto esset, posuit in uia sua quae homines pro malis et turpibus aspernarentur, ut auersi a sapientia et ueritate, quam sine ullo duce requirebant, in id ipsum inciderent quod uitare
4 ac fugere cupiebant. itaque illam perditionis ac mortis uiam multiplicem ostendit, uel quod multa sunt genera uitae uel
5 quod dii multi qui coluntur. huius dux praeuaricator ac subdolus, ut uideatur esse discrimen aliquod falsi et ueri, mali et boni, alia ducit luxuriosos alia eos qui frugi appellantur, alia inperitos alia doctos, alia inertes alia strenuos, alia stultos
6 alia philosophos, et eos quidem non uno tramite. illos enim qui aut uoluptates aut diuitias non refugiunt, ab hac publica et celebri uia modice segregat, eos autem qui aut uirtutem sequi uolunt aut contemptum rerum profitentur, per confragosa
7 quaedam praecipitia trahit. sed tamen illa omnia itinera quae speciem bonorum ostentant non sunt aliae uiae, sed deuerticula et semitae, quae uidentur quidem ab illa communi dextrouersum separari, ad eandem tamen et ad unum omnes exitum
8 sub ipso fine referuntur. ibi enim dux ille coniungit omnes ubi opus fuerat bonos a malis, fortes ab inertibus, sapientes a stultis separari, in deorum scilicet cultu, in quo ille uniuersos,

B(G)RHPV] 1 aperto B^1 (operto *sic* B^3) *H* esse *B*, esset P^2 potuit B^1, uoluit B^2 in uia sua posuit *R* 2 aspernerentur B^1, *corr.* B^2 ueritate* (m *er.*) *B* quae *H* 3 requiribant *sic* B^1, requaerebant *sic* B^3 4 fugare B^1, *corr.* B^3 idque *B* illum B^1, *corr.* B^3 perditiones B^1, *corr.* B^2 mortes B^1, *corr.* B^2 ui**ã *ex* ueniã *V* 5 ostendit] constituit *R* generis *B* uita* (e *er.*) *B* 6 dii *P*, hi *V* praeuaricatur *R* 7 **mali (et *er.*) *B* 8 luxuriosus B^1P^{ac}, *corr.* B^2P *m. 1 uel 2* appellentur *R* 9 inperitus B^1, *corr.* B^2 doctus B^1, *corr.* B^2 inertis B^1, *corr.* B^2 strenuos B^2 stultus B^1, *corr.* B^2 12 celebri uia] celebria *H* aut] ut *R* uirtute *H* 13 confitentur *PV* per] pro *R* fragosa BP^1, c̃ *s. l. add.* P^3, confrugosa *R* 14 **quaedam (*ad er.*) *B* omnia illa *B* 15 ostentant B^2, ostendant P^1 (*corr.* P^3) *V* aliae uiae] cliuie (e *minus cert.) sic* B^1, cluosa B^2 deuerticula (*sic corr. m. 3*) *P*, deuerticulã (*s. l.* e *er.*) *V* 16 semite B^1P^1 (*corr.* B^2P^3) *V* illo *H* 17 eundem *RH* 18 *a* (F)[in](e) *incipit codicis G pag. 124 (26) paene tota lecta* referunt *R* 19 fuerat (a *m. 3 ?*) *P* fortis *RV*^{ac}, fontes *P* 20 ab *H* in deorum] id eorum *H* scilicet in (in *add. m. 2*) deorum scilicet *B*, *idem in G fuisse uestigia et spatia indicant* cultu] multi *H* uniuersus P^1 (*corr.* P^3) *V*

quia sine ullo discrimine stulti fuerunt, uno mucrone iugulat
et praecipitat in mortem. haec autem uia, quae est ueritatis 9
et sapientiae et uirtutis et iustitiae, quorum omnium fons unus
est, una uis, una sedes, et simplex est, quo paribus animis
summaque concordia unum sequamur et colamus deum, et an-
gusta, quoniam paucioribus uirtus data est, et ardua, quoniam
ad bonum quod est summum atque sublime nisi cum summa
difficultate ac labore non potest perueniri.

8. Haec est uia quam philosophi quaerunt, sed ideo non in- 1
ueniunt, quia in terra potius ubi apparere non potest quae-
runt. errant ergo uelut in mari magno nec quo ferantur in- 2
tellegunt, quia nec uiam cernunt nec ducem sequuntur ullum.
eadem namque ratione hanc uitae uiam quaeri oportet qua in 3
alto iter nauibus quaeritur: quae nisi aliquod caeli lumen ob-
seruent, incertis cursibus uagantur. quisquis autem rectum 4
iter uitae tenere nititur, non terram debet aspicere, sed caelum
et, ut apertius loquar, non hominem sequi debet, sed deum,
non his terrestribus simulacris, sed deo seruire caelesti, non
ad corpus referre omnia, sed ad mentem, non huic uitae dare
operam, sed aeternae. itaque si oculos in caelum semper in- 5
tendas et solem qua oritur observes eumque habeas uitae quasi

B(G)RHPV] 1 qui *R* 2 in mortem *om. R* 3 fons omnium *H* *post* fons *eras.* ÷ *(i. e.* est*) P* *uix* quarum 4 una uis una sedes et] unauisua|sediset B^1, un∗ussua|uiset *corr. et s. l.* una uis una sedes *add.* B^3 uís&una *R* quo *BGP*^{3}, quod *RHP*^{1} (d *del.* P^3) *V edd.* parṭibus *(exp. m. 3) P* 5 concordia∗ (m *er.) B* 7 quod] cum B^1, *corr.* B^2 est *om.* P^1 *(post* sublime *s. l. add.* ÷ P^3*) V* sublimem B^1, m *fin. del.* B^3 *post* sublime *s. l.* quo *add.* B^2, *nunc erasum* 8 difficultate∗ ac labore∗ *(duo* m *er.) B* 9 quem *B* quaesierunt *B* inuenerunt B^1, *corr.* B^3 10 terram *(exp. m. 3) B* 11 uelut in] ueluti *B* 12 uiã *(~ m. 3) P* sequuntur, *sed prim.* u *del. m. 3 B, alt.* u *ex* a *? V,* secuntur *RHP* ullum — namque *om. B* ullum *omissum esse in G uestigia et spatia indicant* 13 eodem *R* rationem B^2, rationem *RP*^{1}, m *exp.* $P^{2?}$, rationẽ *(~ er.) H* uiam⌜q.⌝ B^2 qu⌜i⌝a B^3, quia *RP*^{1} (i *expunx.* P^3*) V* 14 quae] que B^1, qui B^3*H* 15 uacantur *H* 16 *post* terram *eras.* tueri *ut uid. B* 18 seruiri B^1, *corr.* B^2 non] sed non B^1, et non B^2 *in* caelesti non ⟨ad cor⟩ *desinit codicis G pag. 124 (26), sequitur pag. 125 (62) paene tota lecta* 20 opera *H* oculis *R* semper in caelum *B*, [sem]⟨per⟩[i]ncaelum *G* 21 qua] cum *B*, c[u]m *G* oritur] hauritur *B*, hau⟨rit⟩ur *G*, oriatur *H* eumqu∗e *(*a *er.) B*

nauigii ducem, sua sponte in uiam pedes dirigentur et illut caeleste lumen, quod sanis mentibus multo clarior sol est quam hic quem carne mortali uidemus, sic reget, sic gubernabit, ut ad summum sapientiae uirtutisque portum sine ullo errore per-
6 ducat. suscipienda igitur dei lex est, quae nos ad hoc iter dirigat, illa sancta, illa caelestis, quam Marcus Tullius in libro de re publica tertio paene diuina uoce depinxit: cuius ego, ne
7 plura dicerem, uerba subieci. est quidem uera lex recta ratio, naturae congruens, diffusa in omnis, constans, sempiterna, quae uocet ad officium iubendo, uetando a fraude deterreat, quae tamen neque probos frustra iubet aut uetat nec inprobos iubendo aut uetando
8 mouet. huic legi nec obrogari fas est neque derogari aliquid ex hac licet neque tota abrogari potest, nec uero aut per senatum aut per populum solui hac lege possumus, neque est quaerendus explanator aut inter-
9 pres Sextus Aelius, nec erit alia lex Romae alia

EPITOME 5 s. (dei lex)] c. 55, 1 (legemque diuinam).
AUCTORES 8] de rep. (III 22, 33).

B(G)RHPV] 1 uia *BH* derigentur B^1, *corr.* B^3 2 clarius *RH* sol⟨e⟩ B^2 multo clarius est quam hic sol quem *Isaeus* 3 carni B^1, *corr.* B^2 mortales B^1, *corr.* B^2 ⟨te⟩ reget *Heumannus* gubernauit B^1, *corr.* B^2 5 qui B^1, qu⟨a⟩e *corr.* B^3 adhoc *(o ex* u *m. 3) P* 6 illa *(ante* caelestis*) omissum esse in G uestigia et spatia indicant* Marcus Tullius] mn̄tul-lius *(˜ add. et* en *exp. m. 3) P* 7 poene B^1, *corr.* B^3, pede *(*d *del. et corr. m. 3) P* depencsit B^1, depincsit B^2, dēpinxit B^3 ⟨c⟩uius⟩ B^3 8 dicere B^1 *(-rē B^2) R* recta⟨e⟩ B^3 9 omnes *BGH* constant B^1, *corr.* B^3 10 sempiterna⟩ *(it et* na *m. 3) B* qu⟨a⟩e B^2 uoce *R* 11 deterreat B^2 que *B* probos *ex* prob[u]us B^2 frust⟨r⟩a *P*[3] 12 inprobus B^1, *corr.* B^2 13 legio P^1 *(o expunx. P^2) V* a[brog]⟨a⟩[r]e *G*, progari P^1 *(*progari P^2*)*, ꝓgari *V* neque — licet *om. R* derogare *H* 14 ħac *V* 15 per *(ante* populum*) om. BG* 16 possumus *(pr.* u *in ras. ex* i *? m. 2) B*, ⟨p⟩oss[im]u[s] *G* neque] sed quid B^1 *(corr. B^3), uestigia 6 litterarum in G* qu⟨a⟩erendus ⟨a *m. 3,* s *ex* m *m. 2) B*, ⟨q⟩uae⟨r⟩[en]d⟨u⟩m *G* aut] ut B^1, *corr.* B^2, nec *R* interpres Sextus Aelius *(in quo uix* eius *desideratur) recepi ex* interpres · extusaelius *H;* interpresa͂lius *(*e *add. m. 2) B*, interpr⟨esa⟩[l]ius *G*, interpres laelius *R*, interpres aelius P^1 *(*aḛlius $P^{2?}$*) V;* interpres eius alius *edd.* 17 rex *(corr. m. 2) P* roma *H*

Athenis, alia nunc alia posthac, sed et omnes gentes et omni tempore una lex et sempiterna et inmutabilis continebit unusque erit communis quasi magister et imperator omnium deus: ille legis huius inuentor disceptator lator, cui qui non parebit, ipse se fugiet ac naturam hominis aspernatus hoc ipso luet maximas poenas, etiamsi cetera supplicia quae putantur effugerit. quis sacramentum dei sciens tam significanter enarrare legem dei posset quam illam homo longe a ueritatis notitia remotus expressit? ego uero eos qui uera inprudentes loquuntur sic habendos puto, tamquam diuinent spiritu aliquo instincti. quodsi ut legis sanctae uim rationemque peruidit, ita illut quoque scisset aut explicasset, in quibus praeceptis lex ipsa consisteret, non philosophi functus fuisset officio, sed prophetae. quod quia facere ille non poterat, nobis faciendum est, quibus ipsa lex tradita est ab illo uno magistro et imperatore omnium deo. 10 11 12

9. Huius legis caput primum est ipsum deum nosse, soli obtemperare, solum colere. non potest enim rationem hominis 1

EPITOME 15—17] c. 55, 1 (tradente ipso domino). c. 9—12] cf. c. 29. 18—510, 2] c. 54, 4.

B(G)RHPV] 1 nu^{nc} *V* post haec *HV* et *om. R* omni genti *(duo* i *ex* es) B^2 omnis P^1 *(corr.* P^2*) V* 2 tẽporæ *V* et *ante* sempiterna] est *B*, ut *GRH, recte?* inmutabilis *BG*, immutabilis *cett. post* inmutabilis *s. l.* quamsi *add.* B^2 3 unusquisque *B* *in* continebit unus *desinit codicis G pag. 125 (62), sequitur pag. 126 (61), in qua nihil legi poterat* 4 imperator *(*o *ex* u *m. 2) H* 5 lator *edd.*, sator *C* fugiet *P* 6 naturã *(~ m. 2) B* aspernatur *H* ipse *R* 7 quae B^2 8 quis] quod B^1, *corr.* B^3, qui^{is} *(*s *s. l. er.) P* sciens tam] scientiam *B* significantur P^1, *corr.* P^3 9 illam B^3 10 expressis B^1, *corr.* B^2, expraesit *R* uera] uero P^1, o *in* a *corr.* P^3 inprudenter *(r final. ex s)* B^2 11 locuntur *PV* putem *(em in ras. ex* ant *m. 2) B* diuinen *sic H* spiraliiquiinstricti B^1, spiritualiquoinstructi B^2, instruti *sic* P^{ac}, instinc^{ti}ti *corr.* P^1 aliq: *H* 12 quodsi ut] quodsint B^1, quodsicut B^3 legis sanctae *(gi ex 2 litt. incert. corr. et* s *et* a *add. m. 2) B* perdidit P^1, *corr.* P^3 13 ita ut *(exp. m. 2) H* scisset — quibus] si scisset explicasset quibus *R* 14 philosophus B^2 15 quia *om. R* 18 cuius *B* deum] prdeum *(r in ras. m. 2) sic H*

obtinere qui parentem animae suae deum nescit; quod est summum nefas. quae ignoratio facit ut diis aliis seruiat, quo
2 nihil sceleratius committi potest. hinc iam procliuis est ad malitiam gradus per ignorantiam ueri ac singularis boni, quia deus, quem nosse refugit, fons est ipse bonitatis: uel si iustitiam sequi uolet, diuini tamen iuris ignarus gentis suae leges tamquam uerum ius amplectetur, quas non utique iustitia, sed
3 utilitas repperit. cur enim per omnes populos diuersa et uaria iura sunt condita, nisi quod una quaeque gens id sibi sanxit
4 quod putauit rebus suis utile? quantum autem ab iustitia recedat utilitas, populus ipse Romanus docet, qui per fetiales bella indicendo et legitime iniurias faciendo semperque aliena capiendo atque rapiendo possessionem sibi totius orbis com-
5 parauit. uerum hi iustos se putant, si contra leges suas nihil faciant: quod etiam timori adscribi potest, si praesentium poe-
6 narum metu sceleribus abstineant. sed concedamus sane ut id natura uel, ut ait philosophus, sua sponte faciant quod legibus facere coguntur. num idcirco iusti erunt, quia parent institutis hominum, qui ipsi aut errare aut iniusti esse potu-

EPITOME 6—10] c. 54, 8 cum — communi. 14—16] c. 54, 8 sed metus — submouebat.

AUCTORES 5—14] ad Ciceronis de re publica librum III (c. 12, 20 ed. Baiter) rettulit Maius. 17] Cic. de rep. I 2, 3; de legg. I 18, 49.

B(G)RHPV] 1 nesciat *B* est *om. P*^{1}, *& s. l. add. P*^{3} 2 ut *eras. B* alienis *R* seruiret *B* 3 committi *B*^{3} procliuis *(*cl *ex* d *m. 2) P* 4 malitiam *P*$^{2?}$ 5 quem *(e in ras. ex* a *? m. 2) B* bonitatis] bonitatis ac ueritatis *H* uel si] nesi *B* iustitia *H* 6 uolet] uolet dei *BP, sed* dei *s. l. P*^{2} *hinc fere incepit codicis G pag. 127 (60) ter scripta, in qua nihil legi poterat* tamen *om. R* legis *B*^{1}, *corr. B*^{2} 7 uerum *om. P*^{1} *(in mg. add. P*^{2}*) V* amplectetur *Heumannus,* amplectitur *C* 8 omnis *P*^{1} *(corr. P*^{2}*) V* 9 unaquaeque *B*^{2} sanxsit *B* 10 a* *(*d *er.) B,* ab *P*^{2}, a *V* iustitia* *(*e *er.) H* 11 ipse populus *R* qui] qui frequenter *H* per fetiales] perfida *B* feciales *P,* fectiales *V* 13 capiendo *(*^{r} *m. 3) P;* cupiendo *edd., probant Halmius (in ed. Cic.) et Woelfflinus, ut uid., Archiu. lexicogr. et gramm. lat. I 363 s.* comparabit *B*^{1}, *corr. B*^{2} 14 hii *BR* 15 adscribi *B*^{2} 16 metu *P*^{2} 18 num] non *BP*^{1}, *corr. P*^{3} quia *B*^{3} 19 statutis *H,* iustitutis *P*^{1}, *corr. P*^{3} quia *B* et ipsi *edd.*

erunt, sicut illi duodecim tabularum conditores, aut certe publicae utilitati pro condicione temporum seruierunt? aliut est 7
igitur ciuile ius, quod pro moribus ubique uariatur, aliut uera iustitia, quam uniformem ac simplicem proposuit omnibus deus: quem qui ignorat, et ipsam iustitiam ignoret necesse est. sed 8
putemus fieri posse ut aliquis naturali et ingenito bono ueras uirtutes capiat, qualem fuisse Cimonem Athenis accepimus, qui et egentibus stipem dedit et pauperes inuitauit et nudos induit, tamen cum illud unum quod est maximum deest, agnitio dei, iam bona illa omnia superuacua sunt et inania, ut frustra in iis adsequendis laborauerit. omnis enim iustitia eius si- 9
milis erit humano corpori caput non habenti: in quo tametsi membra omnia et locis suis constent et figura et habitudine, tamen quoniam deest id quod est omnium principale, et uita et omni sensu caret. itaque membra illa formam tantum- 10
modo membrorum habent, usum non habent, tam scilicet quam caput sine corpore. cui similis est qui cum deum non ignoret, uiuit iniuste: id enim solum habet quod est summum, sed frustra, quoniam uirtutibus tamquam membris eget. itaque 11
ut sit uiuum ac sensibile corpus, et agnitio dei necessaria est quasi caput et uirtutes omnes quasi corpus. ita fiet homo perfectus ac uiuus, sed tamen summa omnis in capite est, quod quamuis constare non possit sine omnibus, sine quibusdam

B(G)RHPV] 1 aut] qui *edd.* 2 utilitati* (s *er.*) *B* 3 ꝑ *(i. e.* pro) *add. m. al. antiqua P* utique *H* aliut] aliud est *PV* 5 ignorat et] ignoraret *B* iustiam *R* 6 et› *B*³ ingeni*o *(t er.) B* 7 Cimonem *edd.*, timonem *BHPV*, s*imonem *(c er.) R* accipimus *RH* 8 qui* *(a er.) B* et *(ante* egentibus*) om. P*¹ *(s. l. add. P*²*) V* gentibus *H* 9 induit] induit et mortuos sepelliuit *R* ᶜu*ᵐ *ex* ut *B*³ illũ *B*¹, illud *corr. B*³ *ab* Est ⟨ma⟩[ximum] *incipit codicis G pag. 128 (59) ter scripta, cuius in uerss. 1—9 et 30. 31 pauca legi poterant* deest] in quo est *B*, [d]eest in[quo est] *G* 10 di[i] *G post* dei *s. l.* ignorauit *B*³ omnia *om. BG* ut] et *B*¹, *corr. B*², aut *H* 11 his *BPV* adsequen****s *(tibu er.) V* 12 habendi *P*¹, *corr. P*³ 13 omnia membra *H* constet nec *B*¹, constet nec *B*² 14 et *om. H* 16 usum non habent› *B*³ 18 sed *om. R* 19 indiget *H* itaque *B*² 20 **uiuum *(ui er.) V* ac] et *B* 21 itaque *B* pertectus *R* 22 uibus *B*¹, *corr. B*² sed tamen] et *B* 23 sine *ante* omnibus] in *B*¹, *corr. B*³; *an* omnibus ⟨membris⟩? *Thilo*

12 tamen potest. et erit quidem animal uitiosum ac debile, sed tamen uiuet, sicut is qui et deum nouit et in aliqua re peccat; dat enim ueniam peccatis deus. itaque sine membris aliquibus
13 uiui potest, sine capite nullo modo. haec res efficit ut philosophi etiamsi natura sint boni, tamen nihil sciant, nihil sapiant. omnis doctrina et uirtus eorum sine capite est, quia deum nesciunt, qui est uirtutis ac doctrinae caput. quem qui non adgnoscit, licet uideat, caecus est, licet audiat, surdus, licet
14 loquatur, elinguis est. cum uero conditorem rerum parentemque cognouerit, tunc et uidebit et audiet et loquetur. habere enim caput coepit, in quo sunt sensus omnes conlocati
15 hoc est oculi et aures et lingua. nam profecto is uidet qui ueritatem, in qua deus est, uel deum, in quo ueritas est, oculis cordis aspexerit, is audit qui diuinas uoces ac praecepta uitalia pectori suo adfigit, is loquitur qui caelestia disserens uirtutem
16 ac maiestatem dei singularis enarrat. quare non est dubium quin impius sit quisquis deum non adgnouerit, omnesque uirtutes eius, quas habere aut tenere se putat, in illa mortifera
17 uia reperiuntur, quae est tota tenebrarum. quapropter nihil est quod sibi aliquis gratuletur, si has inanes uirtutes adeptus est, quia non tantum miser, qui bonis praesentibus careat, sed etiam stultus sit necesse est, qui labores in uita sua maximos
18 suscipiat in cassum. nam adempta spe immortalitatis quam deus pollicetur in sua religione uersantibus, cuius adsequendae

B(G)RHPV] 1 et] ⁎et *(s er.) s. l. add. B*³ 2 uiuet] *B*³ ⁎is *(h er.) B* 5 scient *H* nihil] quod nihil *H* sapiẽant *B*, sapient *H* 6 omnis] omnis enim *H* 7 uirtus *P* non] ñ *s. l. al. m. R* *in* [q]ue[m qu]i] [non] *desinit codicis G pag. 128 (59), sequitur pag. 129 (31), cuius in uerss. 1—13 nonnulla legi poterant* 8 surdus est *H* 9 ṣuum rerum *V* 11 caput] uocem caput *H* coe̊pit *V* omnis *P*¹ *(corr. P*³*) V* 12 hõc] id *R* oculis *R; an* ⟨et⟩ oculi *? cf. 6* et uidebit ⁎is *(h er.) B* 13 quo] qua *R* 14 aspecserit *B*¹, *corr. B*² is *om. PV* ac] et *R* uĩtalia *P*³ 15 peccatori *P*¹ *(ca del. P*³*) V* adfigitis *(tamen* is *sequitur) R*, adfligit *P*¹ *(l expunx. P*³*) V* is *om. B*¹ *(add. B*²*) G* 16 ac maiestatem *in mg. H*² 17 adgnouerit *(d del. m. 3) B* 18 quis *B*¹, *corr. B*³, *alia correctio a m. 2 facta nunc erasa est* putat in] putent *B*¹, *corr. B*³ mortis fera *R* 19 *an* reperiantur *?* 20 aliqui *R* 21 praesentibus] praeceptis *B*¹, *corr. B*³ 23 aderepta *B*¹, abrepta *B*², dempta *PV* spem *B*¹, *corr. B*³

gratia uirtus adpetenda est et quidquid malorum acciderit perferendum, maxima erit profecto uanitas obsequi uelle uirtutibus, quae frustra homini calamitates adferunt et labores. nam si 19
uirtus est egestatem exilium dolorem mortem, quae timentur a ceteris, pati fortiter ac subire, quid tandem in se boni habet, cur eam philosophi propter se ipsam dicant expetendam? nimirum superuacuis et inanibus poenis delectantur quibus licet agere tranquille. si enim mortales sunt animae, si uirtus 20
dissoluto corpore nihil futura est, quid fugimus adtributa nobis bona quasi aut ingrati aut indigni qui diuinis muneribus perfruamur? quae bona ut habeamus, scelerate inpieque uiuendum est, quia uirtutem id est iustitiam paupertas sequitur. sanus igitur non est qui nulla spe maiore proposita iis bonis 21
quibus ceteri utuntur in uita, labores et cruciatus et miserias anteponat. si autem uirtus, ut ab iis rectissime dicitur, ca- 22
pessenda est, quia constet ad eam nasci hominem, subesse debet spes aliqua maior, quae malorum et laborum, quos perferre uirtutis est, magnum adferat praeclarumque solacium. nec aliter uirtus cum per se dura sit, haberi pro bono potest, quam si acerbitatem suam maximo bono penset. aeque non 23
aliter his bonis praesentibus abstinendum est, quam si sint alia maiora, propter quae tanti sit et uoluptates omittere et mala omnia sustinere. ea uero nulla sunt alia, ut in tertio docui, nisi perpetuae uitae. hanc autem praestare quis potest nisi deus, qui uirtutem ipsam proposuit? ergo in dei agnitione 24

23 in tertio] c. 12.

EPITOME 15—18] cf. c. 29, 7. 25—514, 5] c. 54, 4.

B(G)RHPV] 1 gratiae *H* uirtus *B*³ attigerit *R* 2 uelle* *(*t *er.) B* 3 quae] q. *B*¹, *corr. B*² 4 *hinc fere incepit codicis G pag. 130 (32), in qua nihil legi poterat* 5 eteris *sic R* sibire *P*¹, *corr. P*² 6 dicunt *H* nimirum *B*² 8 augere *R* 9 adtributa *B*³ 10 ingratia ut *(⌣ m. 3) P* aut *B*² 11 *ut *(a *er.) B* 13 nullam spem maiorem *B̃* proposita] proposita ita *R* iis *R*, his *cett.* 14 laboris *B* 15 ut *om. R* iis *R*, his *cett.* ducitur *H* capissenda *H* 16 constat *H*, constat *V* 17 quos] quae *B* preferre *P*¹, *corr. P*³ 18 praeclarum *PV* 19 *post* bono *3 uel 4 litt. eras. B* 20 aceruitatem *B*¹ *(corr. B*²*) H* 21 si] quia *H* 23 uera *R* 24 docui] docui libro *H* qui *H* 25 deus *(u ras. ex o) B* proposuit *P*² agnitione *(a in ras. ex 2 litt. et pr. i in ras. m. 2) B*, agnitione *P*²

et cultu rerum summa uersatur: in hoc est spes omnis ac salus hominis, hic est sapientiae gradus primus, ut sciamus qui sit nobis uerus pater eumque solum pietate debita prosequamur, huic pareamus, huic deuotissime seruiamus, in eo promerendo actus omnis et cura et opera collocetur.

1 10. Dixi quid debeatur deo: dicam nunc quid homini tribuendum sit; quamquam id ipsum quod homini tribueris, deo tri-
2 buitur, quia homo dei simulacrum est. sed tamen primum iustitiae officium est coniungi cum deo, secundum, cum homine. set illut primum religio dicitur, hoc secundum misericordia uel humanitas nominatur. quae uirtus propria est iustorum et cultorum dei, quod ea sola uitae communis continet rationem.
3 deus enim qui ceteris animalibus sapientiam non dedit, naturalibus ea munimentis ab incursu et periculo tutiora generauit, hominem uero quia nudum fragilemque formauit, ut eum sapientia potius instrueret, dedit ei praeter cetera hunc pietatis adfectum, ut homo hominem tueatur diligat foueat contraque
4 omnia pericula et accipiat et praestet auxilium. summum igitur inter se hominum uinculum est humanitas: quod qui diruperit, nefarius et parricida existimandus est. nam si ab uno homine quem deus finxit omnes orimur, certe consanguinei sumus et ideo maximum scelus putandum est odisse

EPITOME 6—8] c. 55, 2. 8 s.] c. 55, 1 (legemque — copulat). 10 religio] c. 55, 1. 11—20] c. 60, 1 s.; 33, 8. 20—515, 5] c. 60, 3.

AUCTORES 21 s. (consanguinei). 515, 4 s.] cf. Orac. Sibyll. VIII 481—485 (σύναιμοι).

B(G)RHPV] 1 omnis *om. R* *ac* *ex* haec *B* 2 est *om. H* *hinc fere incepit codicis G pag. 131 (129), in qua nihil legi poterat* ut sciamus *in mg. add. P*² 3 qui *C*, quis *edd., sed cf. pag. 192, 10* quod — bonum 4 huic deuotissime seruiamus *om. R* 5 promendi *B*¹, *corr. B*³ 6 dixi* (t *er.*) *B* 7 quam *H*, qua⌜n⌝quam *P*³ tribuerit *B*¹, *corr. B*³ tribuer⌜is⌝dõ* *ex* tribuendos *V* deuspertr[e]buitur *B*¹, deo****tribuatur *B*² 10 misericordiam *P*¹, m *del. P*³ 11 ⌜et cultorum⌝ *B*³ 12 rationẽ *(˜ m. 2 uel 3) P* 13 quia *R* 14 eam *R* ob incursus et pericula *H* generabit *B*¹, *corr. B*² 17 afectum *B* contra *P*¹ (contra⌜q:⌝ *P*²) *V* 19 humanitatis *HV*ᵃᶜ 20 inruperit *B*, disruperit (s *ras. ex* r) *R* existimandũ *B*¹, *corr. B*² 21 huno *V* deos *B*¹, *corr. B*² oriuntur *B*, oriemur *H* consanguinei (o *ex* u *m. 3) P* 22 *ab* Est odi[s]⟨se⟩ *incipit codicis G pag. 132 (130) paene tota lecta*

hominem uel nocentem. propterea deus praecepit inimicitias 5
per nos numquam faciendas, semper esse tollendas, scilicet ut
eos qui sint nobis inimici necessitudinis admonitos mitigemus.
item si ab uno deo inspirati omnes et animati sumus, quid 6
aliut quam fratres sumus, et quidem coniunctiores, quod animis,
quam qui corporibus? itaque non errat Lucretius, cum dicit: 7

denique caelesti sumus omnes semine oriundi,
omnibus ille idem pater est.

ergo pro beluis inmanibus sunt habendi qui homini nocent, 8
qui contra ius humanitatis et fas omne spoliant cruciant occi-
dunt exterminant. ob hanc necessitudinem germanitatis docet
nos deus malum numquam facere, semper bonum. id autem 9
ipsum bene facere quid sit, idem ipse praescribit: praestare
auxilium depressis et laborantibus, inpertiri uictum non haben-
tibus. deus enim quoniam pius est, animal nos uoluit esse 10
sociale: itaque in aliis hominibus nos ipsos cogitare debemus.
non meremur in periculo liberari, si non succurrimus, non
meremur auxilium, si negamus. ad hanc partem philoso- 11
phorum nulla praecepta sunt, quippe qui falsae uirtutis specie
capti misericordiam de homine sustulerunt et dum uolunt sa-
nare, uitiauerunt. et cum idem plerumque fateantur socie- 12

EPITOME 12—18] c. 29, 2; 60, 4 s. 18—21] c. 33, 6.
AUCTORES 7 s.] II 991 s. 15 s.] cf. Addenda.

B(G)RHPV] 1 inimicitias] insidias *BG* 2 faciendas] esse faciendas *BG* semper esse tollendas] sed omnino a nobis esse tolerandas (tollendas *m. 3) B*, sed ⟨o⟩mn⟨ino a no⟩bis sem⟨per⟩ esse t⟨oler⟩[a]ndas *G*, semper esse tolerandas *H* 3 *⟨e⟩os *P* sunt *G* 4 quid — sumus *in mg. H* 5 et quidem] equidem *B*[1] *(corr. B*[3]*) R*, [equ]⟨ide⟩[m] *G*, et quide *H; an* eo quidem? *cf. pag. 493, 6; 501, 12* quod] t[am] *G* 6 erat *B*[1] *(corr. B*[2]*) GV*[1] 7 oriundi' (' *est distinctio) B* 8 idem ille *BG* 9 homine[m] *G* 10 omnes *H* 12 *post* bonum *add.* amare *B, additum fuisse in G, cum uerba* amare id autem ipsum — sit idem *repetita sint, priore loco spatiis indicatur, altero ipsum cernitur* 14 *et (s er.) *P* *malim* inpertire, *cf. pag. 520, 8* 15 pius est *om. R* 16 sochiale *B* nosmet *B, fuisse in G spatio indicatur* 17 periculis *H* 19 a nulla *R* falsa *Heumannus, sed Buenemannus confert III 28, 3* 20 *in* sustulerunt *desinit codicis G pag. 132 (130), sequitur pag. 133 (27) paene tota lecta* sanare, uitiauerunt] sanare uitia, auxerunt *codd. recent. et edd.* 21 plerique *B*[1] *(corr. B*[3]*) G*

tatis humanae communionem esse retinendam, ab ea plane se ipsos inhumanae uirtutis suae rigore dissociant. conuincendus ergo etiam hic error illorum est qui nihil cuiquam inpertien-
13 dum putant. urbis condendae originem atque causam non unam intulerunt, sed alii eos homines qui sint ex terra primitus nati, cum per siluas et campos erraticam degerent uitam, nec ullo inter se sermonis aut iuris uinculo cohaererent, sed frondes et herbam pro cubilibus, speluncas et antra pro domibus haberent, bestiis et fortioribus animalibus praedae fuisse
14 commemorant. tum eos qui aut laniati effugerant aut laniari proximos uiderant, admonitos periculi sui ad alios homines decucurrisse, praesidium inplorasse et primo nutibus uoluntatem suam significasse, deinde sermonis initia temptasse ac singulis quibusque rebus nomina inprimendo paulatim loquendi perfecisse
15 rationem. cum autem multitudinem ipsam uiderent contra bestias esse tutandam, oppida etiam coepisse munire, ut uel quietem noctis tutam sibi facerent uel ut incursiones atque impetus bestiarum non pugnando, sed obiectis aggeribus arcerent.
16 o ingenia hominibus indigna, quae has ineptias protulerunt,

AUCTORES § 13—17] locum ad Ciceronis de re publica libr. I (c. 25, 40) rettulit Maius, e Lucretio petitum esse ostendit Orellius. 5 s. (— nati)] cf. Lucr. V 805 ss. 6—9 (— haberent)] cf. ibid. 931—987. 9—15] cf. ibid. 988—998. 1022 s. 1028—1090. 16 oppida — munire] cf. ibid. 1105 ss.

B(G)RHPV] 1 esse *om. G* 2 inhumanę *(a s. l. er.) B* 3 error] ergo B^1, *corr.* B^2 4 putant urbis] putandumbis *(t add. m. 2) sic R* condendae *(pr.* d *ex* c *m. 3) P* 5 ali *BG* hominis *R* sunt *H* 6 siluos *V* erraticiam *H* 7 sermonis *(i ex* e *m. 2) P* 8 herbas *(s ex* m*) B^3*, erbam *V* cubilibus B^3 speluncas *V* et antra] utęrę|-tur *(erę m. 2)* antra *(add. m. 3) B* 9 fortiores P^1, *corr.* P^3 10 commorant P^1 *(corr.* P^2*) V* lanıati B^2 effugerent *PV* 11 [de]c[urr]isse *G*, decurrisse *R* 12 primo *(i ex* e m. 3*) P* uoluntatem *P* 14 inpremendo B^1, *corr.* B^2, inponendo *codd. recent. et edd.* 15 *post* autem *add.* nec P^3 16 tutandam B^3, tutandum B^1, tutam *RV*, tuttam *H*, tuttam *(t m. 2,* m *exp. m. 1) P; cf. Addenda* oppidum B^1, *corr.* B^3 17 quietam *R* ut *om. RH* incursionis B^1, *corr.* B^2 18 nom *(add. m. 3)* inpugnando *P* 19 has B^3 inertias B^1, *corr.* B^3 *in* ⟨inept⟩[i]as ⟨pro⟩[t]⟨ul⟩[e] *desinit codicis G pag. 133 (27), sequitur pag. 134 (28), in qua nihil legi poterat malim* protulerint

miseros atque miserabiles, qui stultitiam suam litteris memoriae-
que mandauerint! qui cum uiderent mutis quoque animalibus 17
ingenitam esse rationem uel conueniendi uel inuicem adpetendi
uel periculi fugiendi uel mali cauendi uel cubilia sibi et latibula
parandi, homines tamen ipsos existimauerint non nisi exemplis
admoneri ac discere potuisse, quid metuere, quid cauere, quid
facere deberent, aut numquam conuenturos inter se fuisse nec
loquendi rationem reperturos, nisi eos bestiae comedissent.
haec aliis delira uisa sunt, ut fuerunt, dixeruntque non fera- 18
rum laniatus causam fuisse coeundi, sed ipsam potius huma-
nitatem, itaque inter se congregatos, quod natura hominum
solitudinis fugiens et communionis ac societatis adpetens esset.
non magna inter eos disceptatio est, siquidem causae dispares
sunt, res eadem est. potuit igitur utrumque, quia non re- 19
pugnat, sed tamen utrumque nullo modo uerum est, quia non
per omnem terram nati sunt homines e terra tamquam ex
draconis alicuius dentibus proseminati, ut poetae ferunt, sed
unus homo a deo fictus ab eoque uno terra omnis humano
genere conpleta est, eadem scilicet ratione qua rursus post
diluuium; quod certe negare non possunt. nulla igitur in prin- 20
cipio facta est eiusmodi congregatio nec umquam fuisse ho-

AUCTORES § 18—22] cf. Cic. de rep. I 25, 39.

BRHPV] 1 ⟨o⟩ miseros *malim* miseras *B* miseros atque miserabiles *om. H* qui] aut qui *H* suam *om. H* 2 mandauerunt B^1, *corr.* B^3 uiderint *H* 3 uel conueniendi uel inuicem *om. H* conueniendi (o *ex* u *m. 3, pr.* n *ras. ex* m) *P* uel inuicem adpetendi *om. R* 4 pericula *B* uel mali cauendi *om. H* ciuilia *H* et] uel *R* 5 tamen *scripsi*, autem *C (eadem permutatio est pag. 391, 7; 448, 8), eicit Heumannus;* ipsos aut *Heusingerus, Emendat. pag. 99* ipsos] istos *R, om. H* existimauerunt *BH* admoueri P^{ac} 6 discedere RV^{ac} 7 fuisse *om. B* 8 comdissent *H* 9 aliis *om.* P^1 *(s. l.* P^2*) V* 10 causa∗ (m *er.) B* ipsa∗ (m *er.) B* humanitate∗ (m *er.) B* 11 itaque] ideoque *Heumannus* hominis B^1, hominũ *corr.* B^3 12 ⌜solitudine⌝ *sic* B^3 societa⌜ti⌝s P^3 14 igitur utrumque] igitrumque *R* repugnatus B^1, repugnatur B^2 15 sed] et *B* 16 sint *P* e] e∗ (x *? er.) B*, et *PV; post* et *s. l.* in *m. 1 uel 2, nunc erasum,* terra *del. m. 3 P* 17 dracones B^1, *corr.* B^2 ⌜dentibus⌝ P^2 perseminati P^1, *corr.* P^3 fu̧erunt *(exp. m. 3) P* 18 factus *H* fictus] fictus est *RPV* 19 eadem scilicet] ea *H* *post* rursus *eras.* cum *ut uid. B* 20 di∗luuium (l *er.) B* 21 congregati⌜o⌝ P^2

mines in terra qui praeter infantiam non loquerentur, intel-
21 leget cui ratio non deest. fingamus tamen illa uera esse
quae otiosi et inepti senes fabulantur, ut eos suis potissimum
22 sensibus et suis rationibus refellamus. si hac de causa sunt
homines congregati, ut mutuis auxiliis inbecillitatem suam
tuerentur, succurrendum est igitur homini qui egeat auxilio.
23 cum enim praesidii causa homines societatem cum hominibus
inierint et sanxerint, foedus illut a principio sui ortus inter
homines tutum aut uiolare aut non conseruare summum nefas
24 putandum est. nam qui se a praestando auxilio remouet,
etiam ab accipiendo remoueat necesse est, quia nullius opera
25 indigere se putat qui alteri suam denegat. huic uero, qui
se ipse dissociat ac secernit a corpore, non ritu hominis, sed
ferarum more uiuendum est. quod si fieri non potest, reti-
nendum igitur omni modo uinculum societatis humanae, quia
homo sine homine nullo modo potest uiuere. retentio autem
societatis est communitas, id est auxilium praestare, ut possi-
26 mus accipere. sin uero, ut illi alii disputant, humanitatis ipsius
causa facta est hominum congregatio, homo certe hominem
27 debet adgnoscere. quod si fecerunt illi rudes et adhuc feri
homines et fecerunt nondum constituta loquendi ratione, quid
putemus hominibus expolitis et sermonis rerumque omnium

EPITOME 10—20] c. 60, 4 s.

B(G)RHPV] 1 non loquerentur] conloquerentur B^1P^1V, *corr.* B^3P^3 *hinc fere incepit codicis G pag. 135 (72), in qua nihil legi poterat* intellegit (it *ex* et) P^3 3 eis P^1 *(corr.* P^2*)* V 4 suis *om. PV* defellamus P^1 *(corr.* P^2*)* V 5 inbe∗cillitatem *(*c *er.) B* 6 succurrendus *R* 7 praesidii P^2 8 inierunt B^1, *corr.* B^3 sancserint B^1, *corr.* B^2 a *om. H* inter *eras. B* 9 tutum *PV*, ///tum *(*tu *ut uid. er.) B*, ictum *R*, statum *H* 10 praestandi *B*, praestandum *R* 11 ⟨se⟩ remoueat *edd.* opera indigere] opere B^1, *corr.* B^3 12 se indigere *R* qui∗ *(ante* alteri*) ex* quia *B* 13 *post* corpore *fort.* generis humani *uel simile excidit* 14 fera|rum *(*ra *add. m. 2) B* uiuendu⟨m⟩ B^3 15 igitur] igitur est *R*, ⟨est⟩ *(add. m. 2)* igitur *P* humanae — societatis est *(17) in mg. add.* B^3 16 homine] omne P^1, *corr.* P^3 20 adhuc feri] aduetteri B^1, *corr.* B^3 f∗eri *(*i *er.) P*, fieri *V* 21 et] haec *B* fecerunt *expunx.* B^3 loquendi constituta *H* ratione∗ *(*n *er.) B* 22 *ante* expolitis *s. l.* et *P* *ab* E[x-politis] *incipit codicis G pag. 136 (71) paene tota lecta* sermonis — copulatis] sermonis latis, *cetera om. R*

commercio inter se copulatis esse faciendum, qui adsueti hominibus solitudinem ferre non possunt?

11. Conseruanda est igitur humanitas, si homines recte dici 1
uelimus. id autem ipsum, conseruare humanitatem, quid aliut est quam diligere hominem, quia homo sit et idem quod nos sumus? discordia igitur ac dissensio non est secundum ho- 2
minis rationem uerumque illut est Ciceronis, quod ait hominem naturae oboedientem homini nocere non posse. ergo si nocere homini contra naturam est, prodesse igitur homini secundum naturam sit necesse est. quod qui non 3
facit, hominis se appellatione despoliat, quia humanitatis officium est necessitati hominis ac periculo subuenire. quaero 4
igitur ab iis qui flecti et misereri non putant esse sapientis, si homo ab aliqua bestia conprehensus auxilium sibi armati hominis inploret, utrumne succurrendum putent an minime. non sunt tam inpudentes, ut negent fieri oportere quod flagitat, quod exposcit humanitas. item, si aliquis circumueniatur igni, 5
ruina opprimatur, mergatur mari, flumine rapiatur, num putent hominis esse non auxiliari. non sint ipsi homines, si putent — nemo enim potest eiusmodi periculis non esse subiectus —, immo uero et hominis et fortis uiri esse dicent seruare periturum. si ergo in eiusmodi casibus, quia periculum uitae homini ad- 6

EPITOME 9 s.] c. 55, 4 primum — prodesse.
AUCTORES 7] de off. III 5, 25.

B(G)RHPV] 1 commertio *(o final. ex* a *m. 2) P* copulati *G* adsueti* *(s er.) B* 4 uellemus B^1, uellimus *sic* B^3, uolumus *R* 5 et *om. G* 6 atque *R* 7 uerumq; B^3 est *om. B* quod *ex* quo *ortum, ipsum autem* quo ait *spurium esse uult Heumannus, sed cf. pag. 243, 9* 8 obedienti *P*, oboedienti *V* 9 natura B^1 *(corr.* B^3*) G* prodeesse *B* 10 natura *G* 11 dispoliat *GH* 12 ac] a *G* subueniri *PV* 13 iis *edd.*, his *C* et] ac *H* putant *P* sapientis *P* 15 utrumne* *(c er.) P* 16 ĩ|prudentes B^2 17 quod] et quod *H* quod exposcit — si aliquis *om. R* igni — mergatur *om. R* 18 oprimatur *G* num] non B^1 *(corr.* B^3*) P, idem fuisse uid. in G* 19 homines *(ante* esse*)* B^1, *corr.* B^2 20 huiusmodi *G* 21 homines B^1 *(corr.* B^2*) G* fortes B^1 *(corr.* B^2*) G* dicunt *BG in* dicunt *desinit codicis G pag. 136 (71)* 22 casibus B^3 quia *om. m. 1,* quae *s. l. m. 3, in* qui *corr. eadem man. B,* qui *R,* qui* *(a er.) P* hominũ *H*

ferunt, succurrere humanitatis esse concedunt, quid causae est cur, si homo esuriat sitiat algeat, succurrendum esse non putent? quae cum sint paria natura cum illis casibus fortuitis et unam eandemque humanitatem desiderent, tamen illa discernunt, quia non re ipsa uera, sed utilitate praesenti omnia
7 metiuntur. illos enim quos periculo subripiunt sperant sibi gratiam relaturos, egentes autem quia non sperant, perire arbi-
8 trantur quidquid eiusmodi hominibus inpertiant. hinc est illa Plauti detestanda sententia:

male meretur qui mendico dat quod edat:
nam et illut quod dat perit et illi producit uitam
ad miseriam.

9 at enim poeta fortasse pro persona locutus est. quid? Marcus Tullius in suis officialibus libris nonne hoc idem suadet, non esse omnino largiendum? sic enim dixit: largitioque quae fit ex re familiari, fontem ipsum benignitatis exhaurit. ita benignitate benignitas tollitur: qua quo in plures usus sis, eo minus in multos uti possis.
10 et idem paulo post: quid autem est stultius quam quod libenter facias, curare ut id diutius facere non

AUCTORES 10 s.] Trin. II 2, 58 s. 15. 19] de off. II 15, 52. 54.

BRHPV] 1 succurre *H* concedent *(alt.* e *ex* u) B^3 3 sim̃t B^3 pari *B* 6 metiuntur *(*e *in ras. et* tiu *ex* tua *corr. m. 3) B* 7 egentes B^2P^2, egentis B^1RHP^1V 8 inpartiant *R* hinc̃ B^2 9 sententia' *(' est distinctio) B* 10 malæ *P* me///retur *(1 uel 2 litt. er.) P* aedat' *B*, dedit *R* de mendico male meretur qui ei dat quod edit aut bibat *Plautus* 11 illut *B*, illud *cett.* peritet P^2, pariet *V;* perdit *Plautus* et B^3 illi q̣ui *(exp. m. 3)* producit *B* prodit *Plautus* uitam B^3 12 misericordiam P^1 *(*cord *del. P²) V* 13 **quid *(*id *? er.,* i *ex* o *m. 3) B* 14 eidem *R* 15 largitioque quae *RV cum Cic.,* largitio q̣uae *(exp. m. 3)* quae *(a erasum erat, restituit m. 3) B,* largitioq *(*q *del. m. 3)* quae *P,* largitio quae *H* 16 exaurit *R* exhaurit — benignitas *om.* P^1 *(*exhaurit ita bonitate benignitas *in inf. mg. P²) V* 17 qu*a *(*i *er.) B* quo *eras. et* cum *corr.* P^2 18 pluris B^1, *corr.* B^2 usus] uisus *R* sis eo minus] sisehominus P^{ar} *(*h *er.) V* multis *B* possis *(*i *ex* e *m. 2) P* 19 et] sed *R* quid] quam P^1 *(corr.* P^2*) V* stultus B^1P^1 *(corr.* B^2P^2*) V* 20 diu**tius *(*t *ex* i *m. 3) B,* diu*tius *(*i *er.) P*

possis? uidelicet professor sapientiae refrenat homines ab humanitate monetque ut rem familiarem diligenter custodiant malintque arcam quam iustitiam conseruare. quod cum intel- 11
legeret inhumanum esse ac nefarium, mox alio capite quasi actus paenitentia sic ait: nonnumquam tamen est largiendum nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum et saepe idoneis hominibus egentibus de re familiari inpertiendum. quid est idoneis? nempe iis qui 12
restituere ac referre gratiam possint. si nunc Cicero uiueret, exclamarem profecto: hic, hic, Marce Tulli, aberrasti a uera iustitia eamque uno uerbo sustulisti, cum pietatis et humanitatis officia utilitate metitus es. non enim idoneis homi- 13
nibus largiendum est, sed quantum potest non idoneis. id enim iuste, id pie, id humane fit, quod sine spe recipiendi feceris. haec est uera illa et germana iustitia, cuius solidam et expressam effigiem nullam tenere uos dicis. ipse pluribus locis clamas mercennariam non esse uirtutem 14
faterisque in libris legum tuarum liberalitatem gratuitam esse his uerbis: nec est dubium quin is qui liberalis benignusque dicitur, officium, non fructum sequatur. cur ergo idoneis potius largiris, nisi ut postea mercedem recipias? te igitur auctore ac praeceptore iustitiae quisquis idoneus 15
non erit, nuditate siti fame conficietur nec homines copiosi et

AUCTORES 5] de off. II 15, 54. 15 s.] cf. pag. 504, 6. 17 pluribus locis] de legg. I 18, 48; cf. p. Arch. 11, 28; p. Mil. 35, 96. 19] de legg. I 18, 48.

B(G)RHPV] 2 familiarem *om.* P^1 *(add.* P^2*)* *V* 6 nec hoc — repudiandum *om.* P^1 *(in inf. mg. add.* P^2*)* *V* repudiandum] refutandum est *B;* repudiandum est *codd. Cic.* 7 egentibus] indigentibus *codd. Cic.* 8 quid] quid⌜em⌝ B^3 iis RP^3, is P^1, his *BHV* 9 re∗∗stituere *(*si *er.)* *P* nunc] non P^1, *corr.* P^2 10 hic hic] nihil B^1, *expunx.* B^2, *corr.* B^3 Marce] m̃∗∗ *(*~ *m. 2,* en *er.)* *P* 12 officia et utilitatem *B* 13 potest] poetae B^1, potis B^3, pote *R* 14 id pie] inpie B^1, *corr.* B^2 16 effigiam B^1, *corr.* B^2 17 mercenariam *R* 18 tuarum] istarum *B* 19 qu⌞in⌟ H^2 ∗is *(*h *er.)* *B,* iis *R,* ⌞i⌟s H^2 benignusue *codd. Cic.* 21 potius *om.* *H* mercedem postea *B* 22 aucto⌜re⌝ P^2 ac] aut *B* 23 s⌞i⌟ti *P* configitur B^1, *corr.* B^3, confietur P^1 *(corr.* P^2*)* *V* *hinc fere incepit codicis G pag. 137 (153) ter scripta, cuius in uerss. 3—12 et 26—31 perpauca legi poterant* cupiosi *H*

usque ad delicias abundantes subuenient ultimae necessitati.
16 si uirtus mercedem non exigit, si propter se, ut dicis, ex-
petenda est, ergo iustitiam matrem principemque uirtutum
suo pretio, non tuo commodo aestima, ei potissimum tribue a
17 quo nihil speres. quid personas eligis? quid membra inspicis?
pro homine tibi habendus est quisquis ideo precatur, quia te
18 hominem putet. abice umbras illas imaginesque iusti-
tiae atque ipsa ueram et expressam tene. largire caecis de-
bilibus claudis destitutis; quibus nisi largiare moriendum est.
inutiles sunt hominibus, sed utiles deo, qui eos retinet in uita,
19 qui spiritu donat, qui luce dignatur. foue quantum in te est
et animas hominum ne extinguantur humanitate sustenta. qui
20 succurrere perituro potest, si non succurrerit, occidit. uerum
isti quia neque naturam retinent neque praemium in eo quod
sit sciunt, dum perdere timent, perdunt et in id quod maxime
cauent incidunt, ut quidquid largiuntur aut pereat omnino aut
21 ad tempus breuissimum prosit. nam qui exiguam stipem
miseris negant, qui⟨a⟩ conseruare humanitatem sine damno suo

AUCTORES 2 s. si uirtus — expetenda est] de legg. I 18, 48: ergo item — expetitur. 7] cf. pag. 504, 8.

EXPILATORES 12 qui — occidit] Prouerb. 66 (Publil. Syr. ed. Woelfflin pag. 100).

B(G)RHPV] 1 dilicias *H* subueniunt P^1 *(tert.* u *part. ras. in* e *corr.* P^3*) V* 2 per se *codd. Cic.* dicis *edd.*, dicitis *C* expe‹te›nda *P* 3 iustitiã *(~ m. 2) B* 4 tuo] suo B^1 *(corr.* B^3*) RH* aestimas *RH* et ei *H* tribues *R*, tribuis *H* a *om. R* 5 menbra *V* 6 id‹e›o P^2, do *V* qui *R* 7 pute∗t *(*n *er.) B* imaginasque P^1, *corr.* P^3 9 quibus] quis *R* largiare — est] largiaremuiuendumest *(*inus *m. 2) B* largire *H* 10 utile∗s∗ *(*e *et* t *er.) B* qui — donat] qui eis *(*i *ex* o *m. 2)* ∗∗ *(*in *er.)* uitã *(~ m. 2)* qui spiritũ *(~ m. 2)* donat *B* 11 spiritum *H* foue — animas] fouere quantum tibi est et *(*et *in ras. ex* ex *? m. 3)* animas *B* 12 et *om. R* humanitati B^1, *corr.* B^3 sostenta B^1, *corr.* B^3 13 succurre porituro *R* succurrit *BR* 14 neque *om. R* natura *B* retinent B^1 *(*reit‹e›nent B^3*)* P^2, rei tenent P^1H, rei non tenent *R*, reitene‹n›t *V* 15 s‹it› P^2 ‹perdunt› P^2 16 incidunt] incurrunt *H* ‹ut› B^3 quidquid *(alt.* i *ex* o*) R* ‹a›ut *(ante* pereat*)* B^3 17 a tempus *R* 18 nega‹n›t B^3 quia *scripsi*, qui *C edd.; quod si retinetur*, uolunt *scribenbendum est* humanitate *R* sine] nisi *H* damn∗o *(*a *er.) B*

nolunt, patrimonia sua effundunt, ut aut peritura et fragilia
sibi conparent aut certe maximis suis damnis nihil consequantur.
quid enim dicendum est de iis qui populari leuitate ducti uel 22
magnis urbibus suffecturas opes exhibendis muneribus inpen-
dunt, nisi eos dementes atque furiosos, qui praestent id po-
pulo quod et ipsi perdant et nemo eorum quibus praestatur
accipiat? itaque ut est omnis uoluptas caduca et breuis, ocu- 23
lorum maxime et aurium, aut obliuiscuntur homines et alterius
damna pro ingratis habent aut etiam offenduntur, si non est
libidini uulgi satisfactum, ut etiam homines stultissimi malum
sibi malo conparauerint, aut si adeo placuerant, nihil amplius
quam inanem fauorem paucorumque dierum fabulas adsequan-
tur: sic cotidie leuissimorum hominum patrimonia in res super-
uacuas prodiguntur. num ergo illi sapientius, qui utiliora et 24
diuturniora ciuibus suis exhibent munera, ii scilicet qui publicis
operibus extructis memoriam nomini suo quaerunt? ne isti
quidem recte: bona sua in terra sepeliunt, quia nec memoria
quicquam mortuis confert nec opera eorum sempiterna sunt,
siquidem aut uno tremore terrae dissipantur et corruunt aut
fortuito consumuntur incendio aut hostili aliquo impetu diruuntur

B(G)RHPV] 1 nolunt *C*, uolunt *edd., sed uerba* quia — nolunt *causam continent cur* patrimonia sua effundant; *cf.* sine damno suo *et* maximis suis damnis patrimo P^1 *(corr. P^2) V* fragilia *B^2*, fragilia *P^2* 2 consequantur *B^2*, adsequantur *R* 3 iis *R*, his *cett.* *in* populari leui *desinit codicis G pag. 137 (153), sequitur pag. 138 (154) ter scripta, in qua nihil legi poterat* 4 exhibendis *B^2*, in exhibendis *R* 5 dementes] dementes esse *Heumannus* 6 et *(ante* nemo*) B^2* 7 at*que *(m ante* q *er.) P* ut] quid *PV*. uolumtas *R* caduca *B^3* ureuis *B^{ac}* 9 effunduntur *V* si non est *P^2* 10 liuidi *B^1*, libidini *corr. B^2*, libidine *H* *ut *(a er.) P* etiam *(exp. m. 3) B*, iam *RP* 11 conparauerint *(i ras. ex* u*) B*, conparauer *V* adeo *(e in ras. ex* ō*? et* o *s. l. m. 2) P* placuerint *edd.* 12 quamquã *H* adsequantur *B*, adsecuntur *(-quuntur HV) RHPV;* conparauerint; aut si adeo — adsequuntur *edd.* 13 si *RH* superuas *R* 14 et *om. R* 15 exhibent *B^2V* ii *edd.*, hi *HPV*, *om. BR* 16 memoria *R* nominisaequent *B^1*, nominisuoquaeruunt *B^3* 17 sepe*liunt *(l er.) B* quia *om. R* 18 immortuis *R* conferet *B^2* opera* *(m er.) B* 19 et] aut *B^1*, *et *B^3* currunt *B^1*, *corr. B^2* 20 fortuitu *P* consumuntur *PV* dirruntur *R*, diriuntur *P^1*, *corr. P^3*

aut certe uetustate ipsa dissoluta labuntur. nihil est enim, ut ait orator, opere et manu factum quod non conficiat et consumat uetustas. at haec iustitia et lenitas florescet cottidie magis. illi ergo melius, qui tribulibus suis aut clientibus largiuntur — aliquid enim praestant hominibus et prosunt — sed non est illa uera et iusta largitio. beneficentia enim nulla est ubicumque necessitas non est. perit ergo quidquid gratiae causa tribuitur non indigentibus aut cum faenore redit, et beneficentia non erit. quod etsi gratum est iis quibus datur, iustum tamen non est, quia si non fiat, nihil mali sequitur. unum igitur certum et uerum liberalitatis officium est egentes atque inutiles alere.

12. Haec est illa perfecta iustitia quae custodit humanam de qua philosophi locuntur societatem, hic diuitiarum maximus ac uerissimus fructus est, non uti opibus ad propriam unius uoluptatem, sed ad multorum salutem, non ad praesentem suum fructum, sed ad iustitiam, quae sola non interit. tenendum est igitur omni modo ut ab officio misericordiae spes recipiendi absit omnino: huius enim operis et officii merces a deo est expectanda solo. nam si ab homine expectes, iam non humanitas erit illa, sed beneficii faeneratio, nec potest uideri

AUCTORES 1] Cic. pro Marcell. 4, 11.

BRHPV] 1 certa *ut uid. B*[1], *in ras. corr. B*[3] uoluptate *H* **ipsa *(et ? er.) B* 2 operæ *B*[2], operæ *V* non] non aliquando *codd. Cic. paene omnes* ad *H* 3 haec *B*[3] iustitia magis (ma *m. 3) omissis uerbis* et lenitas florescet cottidie *m. 1,* florescat cotidie *s. l. add. m. 3 B* at haec tua iustitia et lenitas animi *codd. Cic. paene omnes* 4 florescit *codd. quidam Cic.* cotidie *HPV* tribulibus suis] indigentibus suis amicis *B* 5 aut clientibus] audientibus *V* largiuntur? *Heumannus* 6 non] nec *Heumannus* et *om. R* legitio *P*[1], *corr. P*[2] 7 beneficientia *BH,* benefitientia *P*[2], beneficia *V* est *(post* nulla*) om. R* 8 quicquid *part. ras. ex* quicquam *P* 9 facinore *B,* fenore *RP* reddit *B* beneficientia *BH,* benefitientia *P*[2] et beneficentia non erit *glossema uidetur Heumanno* etsi *P* 10 iis *R,* his *cett. (nisi quod* his *ex* hi *P*[2]) 11 *an* sequetur *?* 12 liberalitatis *B*[2] 13 humanam] humanam uitam *B* 14 locuuntur *B*[1], loqu*ntur *sic B*[3], locuntur *RP,* loquuntur *HV* 16 uoluntatem *B*[1], *corr. B*[3] 17 iustiam *R* tenenda *B* 18 ad *B*[1], *corr. B*[2] 19 officiũ *B*[2] 20 expectanda est *H* expetenda *P*[1] *(in ras. corr. P*[2]*) V* 21 faeneratio *B*[3], feneratio *PV*

bene meruisse qui quod facit non alteri, sed sibi praestat. et tamen res eodem redit, ut quod alteri quisque praestiterit nihil ab eo commodi sperans, uere sibi praestet, quia mercedem capiet a deo. item deus praecipit ut si quando cenam 3 parauerimus, eos in conuictum adhibeamus qui reuocare non possint et uicem reddere, ut omnis actus uitae nostrae non careat misericordiae munere. nec tamen quisquam interdictum 4 sibi putet aut communione cum amicis aut caritate cum proximis, sed notum nobis deus fecit quod sit uerum et iustum opus: ita nos oportet cum proximis uiuere, dummodo sciamus illut ad hominem, hoc ad deum pertinere. praecipua igitur 5 uirtus hospitalitas, quod philosophi quoque aiunt, sed eam detorquent a uera iustitia et ad commodum rapiunt. recte inquit Cicero a Theophrasto est laudata hospitalitas. est enim, ut mihi quidem uidetur, ualde decorum patere domus hominum inlustrium hospitibus inlustribus. eodem modo rursus errauit quo tum, cum idoneis esse diceret 6 largiendum. non enim iusti et sapientis uiri domus inlustribus debet patere, sed humilibus et abiectis: nam inlustres illi ac potentes nulla re possunt indigere, quos opulentia sua et

EPITOME 4—6. 18 s.] c. 60, 6.

AUCTORES 4—6] Luc. 14, 12. 13] de off. II 18, 64. 17] cf. pag. 595, 4.

BRHPV] 1 meritus*** (sed *er.) B* fecit *H* 3 ad B^{ac} spectans P^1 *(in ras. corr.* P^2*) V* 4 capiat *HP* idem *BRP* praecepit *BH* caenam $B^{cr}RV$ 5 parauerimus B^2 *s. l. corr.*, pararimus B^1, parauimus *RH*, proparauimus P^1 *(corr.* P^2*) V* eos] eos magis *R* inconueniat- hibeamus B^1, inconuictuathibeamus *sic* B^3 conuinctum *H*, uictum P^1 *(corr.* P^2*) V* qui* *(*t *er.) B* re⟨uocare⟩ B^3 6 possunt *B* uicem] ////// uicem *(6 apices eras.) P*, ut uicem *V* 7 misericordiae — quisquam *om. R* misericordiae *(*e *fin. add. m. 2) B* munera B^1, *corr.* B^3 8 aut *om. R* communionem *RH* caritatem *BRH* 9 ⟨notum⟩ P^2 uerum] et uerum *H* iustus P^1, *corr.* P^2 12 uirtus ⟨est⟩ *edd.* hospitalitatis *V* ea *R* 13 rapiunt* *(*u *? er.) B* inquid *B* 14 a] etiam a *Cic.* Theophrasto] deofactum⟩ B^3, theofrasto *cett.* 15 ualde] laude B^1, *corr.* B^3 dequorum *R* 16 domus *BH cum omnibus paene codd. Cic.*, domos *RP*, domos *(exp. m. 2) V* inlustrium] inlustrius *sic H*, inlustrum *V* 18 sapientes *(sed alt.* e *ex* i B^2*) BP*^{1}, -tis *corr.* P^3 19 sed] sed et *R* 20 opuletia *R*

7 munit et honorat. nihil autem a iusto uiro faciendum est nisi quod sit beneficum. beneficium autem si refertur, interit atque finitur: nec enim possumus id habere integrum cuius 8 pretium nobis persolutum est. in iis itaque beneficiis iustitiae ratio uersatur quae salua et incorrupta permanserint, permanent autem non aliter quam si praestentur iis hominibus qui prod- 9 esse nullo modo possunt. at ille in recipiendis inlustribus nihil spectauit aliut nisi utilitatem nec dissimulauit homo ingeniosus quid ex eo commodi speraret. ait enim, qui id faciat, potentem aput exteros futurum per gratiam principum, quos sibi hospitii et amicitiae iure constrinxerit. 10 o quam multis argumentis Ciceronis inconstantia, si id agerem, coargui posset! nec tam nostris quam suis uerbis refelleretur. idem quippe ait, ut quisque maxime ad suum commodum referat quaecumque agit, ita minime esse uirum 11 bonum. idem etiam negat simplicis et aperti hominis esse ambire, simulare aliquid et praetendere, aliut agere uideri, cum aliut agat, praestare se alteri fingere quod sibi praestet, sed malitiosi potius et astuti 12 et fallacis et subdoli. quomodo ergo defenderet quominus ambitiosa illa hospitalitas malitia esset? tu mihi per omnes

EPITOME 14–20] cf. c. 59, 2.

AUCTORES 9] de off. II 18, 64. 14] de legg. I 18, 49. 16] cf. de off. I 30, 109; de re publ. III 16, 26.

BRHPV] 1 autem *om. PV* a* *(*d *er.) H* uiro iusto *PV* est *om. B* 2 beneficum] beneficium *B (sed quod sequitur* beneficium *om. B*^{1}, *s. l. add. B*^{2}*) HV edd.* 4 iis *R*, his *cett.* 5 ueretur *ut uid. B*^{1}, *in ras. et s. l. corr. B*^{2} salua *(*alua *in ras. ex 2 litt. m. 2) B* permanserit *B* permanet *B* 6 alter *H* prestentur^1 *B*^{3} iis *R*, his *BHP*^{ac} *(ex* h *ras.* i *corr.) V* prodeesse *BR* 7 posunt *B*^{2} 8 spectabit *(*b *ex* u*) B*^{2}, expectauit *H* nec] et non *H* dissimilauit *B*^{1}, *corr. B*^{2} ingeniosos *H*^{ac} 9 qui id *(ante* faciat*) B*^{3}, quid *B*^{1}*RHPV* faci^{a}tpotentem *B*^{3} 11 sibi] ubi *ut uid. B*^{1}, *corr. B*^{2} constrinxerit *B*^{3}, constrinxerint *R* 12 agerẽ *(*~ *m. 2) B* 13 tamen *H* uerbis *om. V* refelletur *B*^{1} *(corr. B*^{2}*) H, probat Heumannus* 14 quippe ait] qui dixit *(*dix *in ras. ex 4 litt., quarum primae* dp, *m. 2) B* maxime** *P* su'u'm *B*^{2} 15 agit] ait *V* minimũ *B*^{1}, *corr. B*^{2} 16 *ex* aperti *hoc* periti *B*^{2}, auerti *R*^{1} 18 agere uideri cum aliud *s. l. B*^{3} uidere *P* aliut *scr.*, aliud *B*^{3}*RHPV* 20 fallacis *(*i *ras. ex* e*) V* 21 omnis *R*

portas circumcurses, ut aduenientes populorum atque urbium principes domum tuam inuites, ut per eos aput ciues eorum potentiam consequare, uelisque te iustum et humanum et hospitalem uideri, cum studeas utilitati tuae? uerum hoc ille non 13
potius incaute, — quid enim minus in Ciceronem conuenit? — sed ignorantia ueri iuris prudens ac sciens in hos se laqueos induit. quod ut ei possit ignosci, testificatus est non ad 14
ueram iustitiam, quam non teneat, praecepta se dare, sed ad umbram imaginemque iustitiae. ignoscendum est igitur umbratico et imaginario praeceptori nec ab eo ueritas exigenda est qui se nescire fateatur. — captiuorum redemptio 15
magnum atque praeclarum iustitiae munus est, quod idem ipse Tullius adprobauit. atque haec benignitas inquit etiam rei publicae est utilis, redimi e seruitute captos, locupletari tenuiores. hanc ego consuetudinem benignitatis largitioni munerum longe antepono, haec est grauium hominum atque magnorum. proprium igitur 16
iustorum opus est alere pauperes ac redimere captiuos, cum aput iniustos, si qui haec faciant, graues et magni appellentur: iis enim maxime laudis est bene facere quibus nemo sperauit esse facturos. nam qui bonum facit uel consanguineo uel 17
proximo uel amico, aut nullam aut certe non magnam laudem

EPITOME 17 s.] c. 60, 7.

AUCTORES 6. 7 ss.] cf. pag. 504, 6 ss. 13] de off. II 18, 63.

BRHPV] 1 circumcorses B^{ac}, circumcursus R^{ac} ut] et *H* populos *R* 2 ||||domu∗ *(s. l. 2 litt. er., post* u *er.* m*) B* tu∗ (m *er.*, a *add. m. 2) B* ⌊eorum⌋ B^3 3 potentia *R* consequ⌊are⌋ B^2 uëlisque *(*a *s. l. er.) B* ⌊te⌋ P^2, et *V* 4 utili⌈tati⌉ P^2 5 cicerone *B* 6 prudens *(*u *ex* o *m. 1?) B* a⌈c⌉ P^2 his B^1, *corr.* B^3 laque∗os *ex* adquehos B^3 7 inuit *H* posset *RH* 13 haec *om.* B^1 *(add.* B^3*) H* inquit] idquidẽ B^1, *corr.* B^3, inquid *R* 14 utili⌊s⌋ B^3, utillis P^{ar} *(pr.* l *er.) V* de *R* seruitute *in ras. ex 10 litt.* B^3 captiuos *B* locupletare *V* 15 *inter* tenuiores *et* hanc *Lact. quaedam omisit* ergo *codd. quidam Cic.* 19 iustos *H* grauis B^1, *corr.* B^2 graue sed *H* 20 iis *R*, his *cett.* laudi *RHV* maximae laudis *Dauisius ad Epit. c. LXV adn. 9 et Heumannus* quibus *scripsi Dauisium secutus ibid.* queîs *conicientem,* quos *C;* quos nemo ⟨paria⟩ *Heumannus; cf. Addenda* sperabit B^{ac} 21 nam *ex* num P^2 22 aut *(ante* certe*) om. R* laude *H*

meretur, quia facere debet sitque impius ac detestabilis, nisi fecerit id quod ab eo et natura ipsa et necessitudo exigit, et si facit, non tam gloriae adsequendae quam reprehensionis
18 uitandae gratia facit. qui autem facit alieno et ignoto, is uero dignus est laude, quoniam ut faceret sola ductus est humanitate. ibi ergo iustitia est ubi ad bene faciendum necessitatis
19 uinculum nullum est. hoc igitur officium benignitatis ne anteponere quidem largitioni munerum debuit: quod est conparantis
20 et e duobus bonis id quod sit melius eligentis. illa enim largitio hominum patrimonia sua in munera abicientium inanis et leuis et ab omni iustitia remotissima est. itaque ne dici quidem munera oportet in quibus nemo accipit nisi qui acci-
21 pere non meretur. non minus magnum iustitiae opus est pupillos et uiduas destitutos et auxilio indigentes tueri atque defendere: quod adeo uniuersis diuina lex illa praescribit, quandoquidem boni quique iudices ad officium suum iudicant pertinere ut iis naturali humanitate faueant ac prodesse ni-
22 tantur. uerum haec opera proprie nostra sunt, qui legem, qui uerba ipsius dei praecipientis accepimus. nam illi sentiunt quidem natura esse iustum tueri eos qui tutela carent, sed cur
23 ita sit non perspiciunt. deus enim, cuius perpetua clementia est, idcirco uiduas pupillosque defendi ac foueri iubet, ne quis respectu ac miseratione pignorum suorum retardetur quominus

EPITOME 13—529, 3] c. 60, 6.

B(G)RHPV] 1 detestabilis B^2 2 *abeo (h *er.) BV* exigit B^2 4 *faci*t ex qfaciet B* qui autem facit B^3 *is (h *er.) B* 5 uere *edd.* laude* *(m er.) B* 6 benefacere *R* necessit****is *(udin er.) V* 7 est nullum *H* igitur hoc *(corr. m. 1 uel 2) B* 8 munera V^{ac} 9 *hinc fere incepit codicis G pag. 139 (167) ter scripta, in qua nihil legi poterat* 10 munera *Buenemannus,* mare *C* auicientium B^1, *corr.* B^2 11 ab *om.* P^1 *(add.* P^2*) V* 12 accipiat P^1 *(corr.* P^2*) V* accipere *(i ex* e *m. 3) P* 14 indigentis RP^1V^1, *corr.* P^2V^2 tueri B^2 15 adō *(e ex ~ m. 3) P* praescribsit *B* 16 quandoque *B* suū *ex* sui P^2 17 iis RP^1, his BHP^3V fäueant *(o s. l. er.) P* ac *del. et expunx. et &* isdē *s. l. add. m. 2 P* prodeesse *B* nituntur B^1. *corr.* B^2 19 uerba ipsius] uera *(sic)* ipsa *H* accipimus *RH* 20 naturiae *sic R* iustae *R* tueri B^2 tutelä *(~ er.) B* 21 dominus B^1, *corr.* B^3 23 pignerum *H* quo minus B^3, quamuis *P*

mortem pro iustitia fideque suscipiat, sed incunctanter ac fortiter subeat, cum sciat se caros suos deo relinquere nec iis umquam praesidium defuturum. aegros quoque quibus de- 24
fuerit qui adsistat, curandos fouendosque suscipere summae humanitatis et magnae operationis est: quod qui fecerit, hic uiuam hostiam deo adquiret et quod alteri dederit ad tempus, ipse a deo accipiet in aeternum. ultimum illud et maximum 25
pietatis officium est peregrinorum et pauperum sepultura: quod illi uirtutis iustitiaeque doctores prorsus non attigerunt. nec enim poterant id uidere qui utilitate omnia officia metiebantur. in ceteris enim quae supra dicta sunt quamuis uerum limitem 26
non tenuerint, tamen quoniam commodi aliquid in iis deprehenderunt, quasi odore quodam ueritatis retenti propius aberrarunt, hoc autem, quia nihil uidere in eo commodi poterant, reliquerunt. quin etiam non defuerunt qui superuacaneam 27
facerent sepulturam nihilque esse dicerent mali iacere inhumatum et abiectum. quorum inpiam sapientiam cum omne humanum genus respuit, tum diuinae uoces, quae id fieri iubent. uerum illi non audent dicere id non esse faciendum, sed si 28
forte non fiat, nihil esse incommodi. itaque in ea re non tam praecipientium quam consolantium funguntur officio, ut si forte id sapienti euenerit, ne se ob hoc miserum putet. nos autem 29
non quid sapienti ferendum sit dicimus, sed quid facere ipse

EPITOME 3—9] c. 60, 7. 5—7] c. 60, 8.

B(G)RHPV] 1 mortẽ *(˜ m. 2) B* fidemque *HPV* 2 derelinquere, *om.* deo, *R* ne*o* *ex* ni B^2 nec iis] necis P^1 *(corr.* P^3*) V* his *BH* 3 aegros quoque] de quoque *R* defuerit*n*t P^2 4 adsista*n*t P^2 6 uiua*m* B^3 deo ostiam *B* adquirit B^1 *(corr.* B^3*) R* tem*p*us* B^2 7 accipit *H hinc fere incepit codicis G pag. 140 (168) ter scripta, in qua nihil legi poterat* 8 et] ac *R* 9 ille P^1 *(*e *in* i *corr.* P^2*) V* prorsum *B* attigerit *R* 10 qui] quid*o* B^3 utilitatem B^1, m *del.* B^3 11 in] id B^1, d* B^2 12 iis *R*, his *cett. nisi quod* his*que* P^2 reprehenderunt *R* 13 odere *R* proprius *B* oberrarunt *PV* 14 uideri B^1, *corr.* B^3 commodi *(*i *in ras. ex* o *? m. 3) B* 15 defuerint *R* qui *om. R* superuac*u*aneam B^3, *supra*uacuaneam *sic PV* 16 inhumatum] inhumata cum *R* 17 et] atque *V* 20 fiat] faciat *B* tam] tandem *R*, tantã *H*, *om.* P^1 *(add.* P^2*) V* 22 sapienti*euenerit P^{pr}, sapientiae uenerit P^{ar} *cum cett.* miserum *(*u *in ras. ex* a *? m. 3) B* 23 faciendum *in ras. ex* ferendum B^3

debeat. itaque non quaerimus nunc utrumne tota sepeliendi ratio sit utilis necne, sed haec etiamsi sit inanis, ut illi existimant, tamen faciendum est uel ob hoc solum, quod aput homines bene et humane fieri uidetur; animus enim quaeritur
30 et propositum ponderatur. non ergo patiemur figuram et figmentum dei feris ac uolucribus in praedam iacere, sed reddemus id terrae, unde ortum est, et quamuis in homine ignoto necessariorum munus inplebimus, in quorum locum, quia desunt, succedet humanitas, et ubicumque homo desiderabitur, ibi exigi
31 officium nostrum putabimus. in quo autem magis iustitiae ratio consistit quam in eo, ut quod praestamus nostris per adfectum, praestemus alienis per humanitatem? quae est multo certior iustiorque, cum iam non homini praestatur, qui nihil sentit, sed deo soli, cui carissimum sacrificium est opus iustum.
32 dicet aliquis fortasse: 'si haec omnia fecero, nihil habebo. quid enim? si magnus hominum numerus egebit algebit capietur morietur, ut haec facientem uel uno die patrimonio exui sit necesse, perdamne rem familiarem meo aut maiorum labore quaesitam, ut iam ipsi mihi aliena misericordia uiuendum sit?'
33 quid? tu tam pusillo animo paupertatem times, quam etiam uestri philosophi laudant nihilque hac tutius, nihil tranquillius

EPITOME 14] c. 60, 8. 20—531, 14] c. 57, 1 s.; 60, 9.
AUCTORES § 32 ss.] cf. Cyprian. de op. et eleem. c. 9 s.

BRHPV] 1 nunc *om. H,* nec V^{ac} saeuiendi *ut uid. B^1, in ras. corr. B^3,* sepelliendi *H* 2 utilis necne sit *H* necne sed haec] nec se sed haec^{i} *V* sed haec *om. H* 3 facienda *H* 4 enimq· ritur B^1, *corr.* B^3 5 ponderatur, B^3 6 fiementum *R* dei – ac] deifierised B^1, deif*eriset B^3, dei f*eri *(i er.)* ac *R,* dif*eri *(i er.)* sed *H* reddemus *(sed alt.* e *minus cert.)* B^1P^{pc} *(alt.* e *part. ras. ex* a), reddamus B^3, reddamus $RHP^{ac}V$ 8 necessariorum] necessari**um *(or er.) B,* necessariorum sepulturam nulli negandam *H* loco *H* 9 succedat *edd.* exi¦ci *R* 10 putauimus B^1, *corr.* B^3 magis *om. B, fort. recte* iustitia et *B* 11 consistet *B* praestamus] interpraemus B^1, *corr.* B^3 nostris — praestemus *s. l.* B^3 13 iustiorquae B^3 *post* cum *s. l.* fit B^2 nil *R* 14 iustu*m *(u er.) R* 15 omnia *om. R* 16 **egebit *(et er.) B* 17 patrimonia V^{ac} exui* *(t er.) B* exui sit necesse] exurit necesse est *R,* ex suo sit necesse *H* 18 rẽ familiarẽ *(duo ~ add. m. 2) B* 19 alieni *R* 21 ha*c *(n er.) B,* hac *om. H* tutilius *ex* tutius *sic* P^3 nihilque *PV*

esse testantur? hoc quod times sollicitudinum portus est.
an ignoras quot periculis, quot casibus cum his malis opibus 34
subiaceas? quae tecum bene agent, si sine tuo cruore transierint. tu uero praeda onustus incedis et spolia geris, quae
inritent animos etiam tuorum. quid ergo dubitas bene col- 35
locare id quod tibi forsan eripiet aut unum latrocinium aut existens repente proscriptio aut hostilis aliqua direptio? quid uerere fluxum et fragile bonum facere sempiternum aut thesauros tuos custodi deo credere, ubi non furem praedonemque
timeas, non rubiginem, non tyrannum? qui aput deum diues est, pauper esse numquam potest. si iustitiam tanti putas, 36
sequere abiectis oneribus quae te premunt, libera te ipse conpedibus et catenis, ut expeditus ad deum curras. magni et excelsi animi est despicere et calcare mortalia. sed si hanc 37
uirtutem non capis, ut diuitias tuas in aram dei conferas, ut fragilibus tibi conpares firmiora, liberabo te metu. omnia ista praecepta non tibi soli dantur, sed omni populo, qui mente coniunctus est et cohaeret sicut homo unus. si solus magnis 38
operibus non sufficis, pro uirili parte operare iustitiam, sic
tamen ut quantum diuitiis inter ceteros, tantum opere praecellas. neque nunc suaderi tibi putes ut rem familiarem tuam 39
minuas uel exhaurias, sed quae in superuacua fueras inpensurus, ad meliora conuertas. unde bestias emis, hinc captos

AUCTORES 8 ss.] cf. Matth. 6, 19 s.; Luc. 12, 33. 13 magni — mortalia] cf. Cic. de off. III 5, 24.

EXPILATORES 13] cf. Ps.-Senec. de moribus 44.

B(G)RHPV] 1 sollicitudinem (e *ex* u *m. 1?) B* 2 *utroque loco* quod *BH* 3 transierunt *V* 4 **praeda (in *er.) B* 6 forsam *BP*^{ac} *(ras. corr.)* 7 quiduerere (d *in ras. ex* ui *et* re *final. in ras. m. 3) B* 8 uere *P*^{1} *(corr. P*^{2}*) V* flu*x,u,m (c *ante* x *er.,* ,u, *m. 3) B* fragilĕ *(˜ er.) B,* f*ragile (l *er.) P* thesauros *C* 9 suos *B*^{1}*, corr. B*^{3} 10 robiginem *R* 12 liber*atē (t *er., ˜ add. m. 2) sic B* ipsum *B* 13 ut *om. H* a deum *R* 14 animo *H* despicere — mortalia *s. l. B*^{3} mo*talia (e *er.) sic R* 15 arcam *codd. recent. et edd.* 16 fragilib'us *B*^{2} ista] sta *R* 17 *om*ni (d *et* i *er.) B* populi *H* 18 cohaerit *P*^{1} *(corr. P*^{2}*) V* si* *(s er.) B* solus' *B*^{3} 19 operare *B*^{2} 20 ut* (i *er.) B* operĕ *(a s. l. add. m. 2, nunc eras.) B* 21 **neque *ex* denique *P*^{2} 22 in *om. R, bis P*^{1}*, pr. expunx. P*^{2} 23 emes *R* captiuos *BH, sed cf. pag. 527, 14 (11. 18)*

redime, unde feras pascis, hinc pauperes ale, unde homines
40 ad gladium comparas, hinc innocentes mortuos sepeli. quid
prodest perditae nequitiae bestiarios facere locupletes et in-
struere ad flagitia? transfer ad magnum sacrificium male
peritura, ut pro his ueris muneribus habeas a deo munus
41 aeternum. magna est misericordiae merces, cui deus polli-
cetur peccata se omnia remissurum. si audieris inquit preces
supplicis tui, et ego audiam tuas: si misertus laboran-
tium fueris, et ego in tuo labore miserebor. si autem
non respexeris nec adiuueris, et ego animum tuum
contra te geram tuisque te legibus iudicabo.

1 13. Quotiens igitur rogaris, temptari te a deo crede an sis
dignus audiri. circumspice conscientiam tuam et quantum potes,
medere uulneribus. nec tamen quia peccata largitione tolluntur,
dari tibi licentiam peccandi putes: abolentur enim, si ideo lar-
2 giare, quia peccaueris. nam si fiducia largiendi pecces, non
abolentur. deus enim purgari hominem a peccatis maxime
cupit ideoque agi paenitentiam iubet: agere autem paenitentiam nihil aliut est quam profiteri et adfirmare se ulterius non
3 peccaturum. ignoscitur itaque iis qui ad peccatum inpru-
denter incauteque labuntur, ueniam non habet qui sciens peccat.

EPITOME 1—11] c. 60, 7 s. 17—533, 7] c. 62, 1 s.

AUCTORES 7] locus ignotus; Lactantium liberius reddere sententiam loci Luc. 6, 36 ss. existimat Isaeus.

B(G)RHPV] 1 pasces B^1, *corr.* B^3 *ab* Aliunde *incipit codicis G pag. 141 (82) paene tota lecta* aliunde B^1 (aliunde B^2, aleunde B^3) *G* 2 sepelli B^1, sepile B^2, sepili *sic* B^3, sepe[l]li(i) *G* 3 prodeest *B* pditae *ex* ꝑditae *V* nequitiae] neque uitiae *R* 4 transfer* (t *er.*) *P* 5 perditura P^1, *corr.* P^2 dño *B*, [dño] *G* 6 dñs B^1, *corr.* B^3, d[ñs] *G* 7 auderis *V* inquid *B* praeces *BH* 8 suplicis *H*, supli.cis *P* tuis P^1, *corr.* P^2 miseritus *R*, miser**tus P^2 10 audieris B^1 (udi *minus cert., in ras. corr.* B^3) *H*, adi**uris *(s. l.* u *er.) ex* adimis *sic P* tuum *del.* P^2 12 dño *BG* 13 circuminspice *R* 14 me'dere B^2, medere *bis V* 15 putes] putes ab eo *R* abolentur — nam si *om. R* aboletur P^1 *(corr.* P^2) *V* ideo] dõ P^1 *(corr.* P^2), deo *V* 16 peccaueras *H* fiduci[a]m *G* 17 abole'ntur *V* dñs B^1 *(corr.* B^3) *G* purgare *R* hominem *om. R* 18 iubet agi paenitentiam *H* paenitentiam agere, *om.* autem, *H* 20 ignoscitur *(alt.* i *ex* e) *V* iis *RP*^{3}, his *BHP*^{1}*V* 21 incauteq.' P^2

nec tamen si aliquis purificatus fuerit ab omni labe peccati, temperandum sibi ab opere largitionis existimet, quia non habeat peccata quae deleat. immo uero tum magis iustitiam 4 debet operari, cum factus est iustus, ut quod ante in medellam uulnerum fecerat, postmodum faciat in laudem gloriamque uirtutis. eo accedit quod nemo esse sine delicto potest, 5 quamdiu indumento carnis oneratus est. cuius infirmitas triplici modo subiacet dominio peccati, factis dictis cogitatione: per hos gradus ad summum columen iustitia procedit. primus est 6 uirtutis gradus malis operibus abstinere, secundus etiam malis uerbis, tertius etiam cogitatione rerum malarum. qui primum 7 gradum ascenderit, satis iustus est, qui secundum, iam perfectae uirtutis, siquidem neque factis neque sermone delinquat, qui tertium, is uero similitudinem dei adsecutus uidetur. est 8 enim paene supra humanum modum ne in cogitationem quidem admittere quod sit uel factu malum uel inprobum dictu. itaque etiam iusti homines, qui frenare se possunt ab omni 9 opere iniusto, nonnumquam tamen ipsa fragilitate uincuntur, ut uel in ira malum dicant uel in aspectu rerum delectabilium cogitatione tacita concupiscant. quodsi mortalis condicio non 10 patitur esse hominem ab omni macula purum, debent ergo largitione perpetua peccata carnis aboleri. unum est enim 11

EPITOME 14—22] cf. c. 56, 1.

B(G)RHPV] 1 lab**e (or *er.) B* 2 ab *ex* ad *? B*^{2} *in* ope[r]e largi *desinit codicis G pag. 141 (82), sequitur pag. 142 (81); in qua nihil legi poterat* ex*istimet (s *er.) B* qua *P*^{1}, *corr. P*^{2} 3 debeat *B, s. l.* redimere *add. B*^{2} tū̄ uēro *(corr. m. 2) B* magis *om. B* 4 mede*la *(l er.) H,* medelam *P* 5 facerat *R* 7 quam**diu *(in er.) P* triplici** *(que er.)* quoque modo *R* 8 domino *P*^{1}*(corr. P*^{3}*) V* peccanti *B*^{1}, peccanti^{e} *B*^{2}, peccati^{i} *B*^{3} cogitationibus *V* 9 culmen *B*^{2} *(*columen *B*^{1}*) H* praecedit *B*^{1}, *corr. B*^{2} est *om. H* 10 abstin*** *(&ur er.) sic R* 11 primum gradum qui *H* 12 *scenderit *(e er.) sic R,* ascendit *P,* *ascendit *(g er.) V* perfectae iam *R* 13 sermonibus *V* 14 qui *om. R* *is *(h er.) B* 15 poene *B*^{1}, *corr. B*^{3} humanū̃ *(˜ m. 3) B,* hominum *P*^{1} *(in ras. et s. l. corr. P*^{2}*) V* cogitatione *B* 16 factum *B*^{1} *(*m *expunx. B*^{3}*) H,* facto *PV* dictum *H* 17 ab] ut ab *H* 18 iniuste *R* 19 iram *B*^{1}, m *del. B*^{3} 20 concupiscant *(*a *ex* u *m. 3) P* 20 quod&i *B*^{3} 21 ma'cula *P*^{2} parum *R* 22 abolere *P*^{1}, *corr. P*^{2}

sapientis et iusti et uitalis uiri opus diuitias suas in sola iustitia conlocare: qua profecto qui eget, licet ille Croesum aut Crassum diuitiis superet, hic pauper, hic nudus, hic mendicus
12 putandus est. danda igitur opera ut indumento iustitiae pietatisque uelemur, quo nos exuat nemo, quod nobis sempiternum
13 praebeat ornatum. nam si deorum cultores simulacra insensibilia excolunt et quidquid pretiosi habent in ea conferunt, quibus nec uti possunt nec gratias agere, quod acceperint, quanto iustius est et uerius uiuentia dei simulacra excolere, ut
14 promereare uiuentem? quae sicut usui habent quidquid acceperint et gratias agunt, ita deus, in cuius conspectu bonum feceris, et probabit et mercedem pietatis exsoluet.

1 14. Si ergo in homine praeclarum et excellens est bonum misericordia idque diuinis testimoniis et bonorum malorumque consensu optimum iudicatur, adparet philosophos longe afuisse ab humano bono, qui neque praeceperunt eiusmodi quicquam neque fecerunt, sed uirtutem quae in homine propemodum
2 singularis est pro uitio semper habuerunt. libet hic interponere unum de philosophia locum, ut illorum plenius coarguamus errores qui misericordiam cupiditatem metum morbos
3 animi appellant. conantur illi quidem uirtutes a uitiis distinguere: quod est sane facillimum. quis enim non possit liberalem

EPITOME § 2 — c. 17] c. 56, 2—7. 19—21] c. 56, 2.

BRHPV] 1 uiri *post* sapientis *B* 2 qua] quia *H* eget] haec non perfecerit *H* ille licet *B* co̤ʳesum *V* 3 grassum *R* pauper ẹṭ *(exp. m. 1 ?) P* meⁿdicus P^3 4 est *om. R* pie∗∗tatisque *B* 6 praebeᵃt B^3, praebeat *H*, praebet B^1RPV insensabilia *R* 7 colunt *H* eo *R* conferent *B* 8 quibus] quae his *Volkmannus, obseru. misc. 1872, pag. 14, sed* quibus *ad* quidquid *respicit (cf. pag. 480, 6);* uti possunt *sc.* simulacra insensibilia 9 iustⁱus B^2 excol∗ere *(u er.) B* 10 uiuentem promereare *R* promerear∗ᵉ *(e er., e s.l.add. m. 3) sic B,* promerear P^1 *(*promerearᵉ uiuereᵗ *corr., sed* uiuentem *seruauit* P^2*) V* quã *H* sic *R* usuⁱ B^2 11 dominus *B* conspectum *B* 12 probauit B^1, *corr.* B^2, propabit *H* 14 diuin∗is *(i er.) B* 15 consensum P^1 *(m expunx.* P^2*) V* adpareʼ∗ *(t er., ʼ distinctionem add. m. 2) sic B* 16 quiᵃ P^2 17 *an* ⟨eam⟩ uirtutem *?* propemodum *om. R* 18 libet *(b ex c m. 2) P* 19 philosofia∗ *(m er.) H post* locum *s. l.* et P^2 20 errorem *R* metus *H* 22 sane P^2, face *V* posset *B* liberalẽ *(˜ m. 2) P*

a prodigo separare, ut illi faciunt, aut parcum a sordido aut quietum ab inerti aut cautum a timido, quod haec quae sunt bona fines suos habent? quos si excesserint, in uitia labuntur, ita ut constantia nisi pro ueritate suscepta sit, fit inpudentia. item fortitudo si nulla necessitate cogente aut non pro causa 4 honesta certum periculum subierit, in temeritatem conuertitur. libertas quoque si alios insectetur potius quam insectantibus resistat, contumacia est. seueritas etiam nisi se intra congruentes nocentium poenas coerceat, fit saeua crudelitas. ita- 5 que dicunt eos qui mali uideantur non sua sponte peccare nec mala potius eligere, sed bonorum specie lapsos incidere in mala, dum bonorum ac malorum discrimen ignorant. haec quidem 6 falsa non sunt, sed ad corpus cuncta referuntur. nam parcum esse aut constantem aut cautum aut quietum aut fortem aut seuerum uirtutes sunt quidem, sed huius temporariae uitae. nos autem, qui hanc uitam contemnimus, alias nobis uirtutes propositas habemus, de quibus philosophi ne suspicari quidem ulla ratione potuerunt. itaque et uirtutes quasdam pro uitiis 7 et uitia quaedam pro uirtutibus habuerunt. nam Stoici adfectus omnes quorum inpulsu animus commouetur ex homine tollunt, cupiditatem laetitiam metum maestitiam, quorum duo priora ex bonis sint aut futuris aut praesentibus, posteriora ex malis. eodem modo haec quattuor morbos, ut dixi, uocant 8 non tam natura insitos quam praua opinione susceptos et idcirco eos censent extirpari posse radicitus, si bonorum malo-

EPITOME 2—6] c. 56, 3 s. 19—236, 1] c. 56, 2.

AUCTORES 20—23] Cic. Tusc. IV 6, 11 (cf. III 11, 24 s.).

BRHPV] 1 prodigio *V* 2 inerti∗' *(a er., ' distinctionem add. m. 2) B* 3 habeant *edd.* quod *R* uitia *B*³ labantur *P*¹, *corr. P*² 4 ita ut] itaque si *R* fit *B*³ 6 pro certum *(exp. m. 3) B* 11 bonorum *B*³ malis *B* 12 malorum ac bonorum *B* ac] et *H* ignorent *Heumannus* 13 falsa] facilia *B*¹, fragilia *B*² sed] sed et *H* 16 contemnimus — habemus] contemni *(sic), cetera om. R* 17 *post* quibus *eras.* ait *ut uid. B* nec *P* 18 et *om. R* uitis *R* 19 adfectum *P*¹, *in ras. corr. P*³, adfectum *V* 20 impulsus *H* 22 sunt *B*, sint *(corr. m. 2) P* 23 morbor *sic V* uocant non tam] uocant notam *H*, uocantiam *P*¹, uocant∗am *P*², uocantiam *V* 24 naturam *(exp. m. 2) P*

rumque opinio falsa tollatur. si enim nihil censeat sapiens bonum, nihil malum, nec cupiditate ardescet nec laetitia gestiet nec metu terrebitur nec aegritudine contrahetur. mox uidebimus an efficiant quod uelint aut quid efficiant, interim propositum adrogans ac paene furios⟨or⟩um, qui se putent mederi et eniti posse contra uim rationemque naturae.

15. Haec enim naturalia esse, non uoluntaria, omnium uiuentium ratio demonstrat, quae isdem omnibus quatitur adfectibus. Peripatetici ergo rectius, qui haec omnia detrahi negant posse, quia nobiscum simul nata sint, et conantur ostendere quam prouidenter et quam necessario deus siue natura — sic enim dicunt — his nos armarit adfectibus: quos tamen, quia uitiosi plerumque fiunt, si nimii sint, posse ab homine adhibito modo salubriter temperari, ut tantum homini quantum naturae satis est relinquatur. non insipiens disputatio, si, ut dixi, non ad hanc uitam omnia referrentur. Stoici ergo furiosi, qui ea non temperant, sed abscidunt rebusque natura insitis castrare hominem quodammodo uolunt. quod tale est, quale si uelint aut metum detrahere ceruis aut uenenum anguibus aut iram feris

3 mox uidebimus] c. 15, 10 ss. 15 ut dixi] pag. 535, 12 s. *EPITOME* c. 15] c. 56, 2 s. 16—538, 4] c. 56, 3. *AUCTORES* § 2] cf. Cic. Tusc. IV 19 s.

BRHPV] 1 falsa *B²* censea*t (n *er.) B* 2 laetitia* *(e er.) R* gesti *B¹*, gestiẽ *B²*, gestiet *B³* 3 terretur *B* uideuimus *B¹*, *corr. B²* 4 an ãnte *(exp. m. 3) B* 5 adrogans *(s in ras. ex* t ? *m. 3) B*, agitans *R* poene *B¹*, *corr. B³* furios⟨or⟩um *Schoellius conl. loco c. 15, 3 (adde III 25, 17)*, furiosum *C*; furiosum⟨istorum⟩ *uel* cum *pro* qui *conieceram*, interim ⟨refutabimus eorum⟩ propositum *Thilo* putet *B* mederi *(d in ras. m. 3, alt.* e *ex* i *m. 2, s. l.* e *er., quod add. m. 2) B* 8 demonstrat — omnibus] demons *(sic)* quae is daemonibus *R* quem *H* hisdem *B²P*, hisdem *V* 9 qui *om. H* 10 simul *H²* nati *R*, natã *H²*, natị *V* sunt *B* 11 dominus *B¹*, *corr. B³* 12 armari *B*, armari* *(a er.) R* 13 nimis *B¹*, *corr. B³* sunt *B¹ (corr. B³) V* athibito *BR* 14 natura *B*, creaturae *R* 15 relinquantur *H* ut *(t in ras. ex* c ? *m. 3) B* 16 referentur *B¹* (referantur *B³) RH*, referrentur *P* quñ *B³* eã *(˜ m. 2) P* 17 temperent *R* abscindunt *B¹*, *pr.* n *del. B³*; *cf. pag. 48, 19; 49, 13. 18. 21; 50, 7* rebusque natura] rebus quatura *R* *ante* natura *est* a *in PV, eras. B, om. H; cf. pag. 535, 24; 538, 8; Epit. 56, 2* 18 quodadmodo *B¹ (corr. B³) R* tales *R* quale *P³* 19 *post* detrahere *s. l. eras.* a, *quod add. m. 3, B* *angui**bus *ex* sanguinibus *B³*, angibus *P¹ (corr. P²) V*

aut placiditatem pecudibus. nam quae singula mutis animalibus data sunt, ea uero uniuersa homini simul. quodsi, ut 4
medici adfirmant, laetitiae adfectus in splene est, irae in felle, libidinis in iecore, timoris in corde, facilius est interficere animal ipsum quam ex corpore aliquid euellere: quod est animantis naturam uelle mutare. sed homines prudentes non intellegunt, 5
cum uitia ex homine tollunt, etiam uirtutem se tollere, cui soli locum faciunt. nam si uirtus est in medio irae inpetu se ipsum cohibere ac reprimere, quod negare non possunt, caret ergo uirtute quisque ira caret. si uirtus est libidinem cor- 6
poris continere, uirtute careat necesse est qui libidinem quam temperet non habet. si uirtus est cupiditatem ab alieni adpetitione frenare, nullam certe uirtutem potest habere qui caret eo ad quod cohibendum uirtutis usus adhibetur. ubi ergo 7
uitia non sunt, ne uirtuti quidem locus est, sicut ne uictoriae quidem, ubi aduersarius nullus est. ita fit ut bonum sine malo esse in hac uita non possit. adfectus igitur quasi ubertas 8
est naturalis animorum. nam sicut in sentes ager qui est natura fecundus exuberat, sic animus incultus uitiis sua sponte inualescentibus uelut spinis obducitur. sed cum uerus cultor accesserit, statim cedentibus uitiis fruges uirtutis oriuntur. deus itaque cum hominem primum fingeret, mirabili prouidentia ingenerauit ei prius istas animi commotiones, ut posset 9

EPITOME 14—17] cf. c. 24. 18—21] c. 55,5; 56, 2 (hae stirpes — possint); 3 (non enim — inseuit).

BRHPV] 1 qua *P* multis P^1 *(l expunx.* P^2*)* *V* 2 quodsi^{c} B^2 ut *om. R* 4 liuidinis B^1, *corr.* B^2 timore *V* anima^{l} B^2 5 est *om. R* *post* animantis *s. l.* et P^2 7 cum uitia ex] cum prudentia *R* uirtut$\tilde{e}$ *(~ m. 3) B* setonore B^1, setonor$\tilde{e}$ B^2, setoller$\tilde{e}$ B^3, extollere *P* 8 inpetu se] impetus *R* se ipsum] s$\tilde{e}$|su B^1, seip|s$\tilde{u}$ *corr.* B^3 10 quisque *(*quisq; *H*, quisq. *P) C*, quisquis *edd.* libidinem *bis* P^1, *alt. del.* P^2 11 libidi^{n}em P^2 12 ***temperet *(*tem *er.) B*, temperat *V* 13 *uix* refrenare*; cf. pag. 540, 14* habere potest *H* 14 uirtu^{t}is B^3 usus *add.* B^3 athibetur *BR* 15 ne* *(*c *er.) B*, ne^{c} P^2 uirtuti* *B* ne^{c} P^2 16 fiet *H* 17 in hac uita *om. R* igitur *om. P* 18 in$_{l}$ P^3 a*ger *(*r *er.) P* 19 sic animus$_{l}$ V^2 21 uirtutis *(*is *in ras. ex* es *? m. 3) B* orientur *RH* 22 dominus B^1, *corr.* B^3 itaq$_{ue}$ B^3 mi$_{r}$abili B^3 23 animi^{s} H^2 possit *B*

capere uirtutem sicut terra culturam, posuitque materiam uitio-
rum in adfectibus, uirtutis in uitiis. quae profecto aut nulla
erit aut in usu esse non poterit, si desint ea per quae uis
10 eius aut apparet aut constat. uideamus nunc, idem illi qui
uitia penitus excidunt quid effecerint. quattuor illos adfectus,
quos ex opinione bonorum malorumque nasci putant, quibus
euulsis sanandum esse animum sapientis existimant, quoniam
intellegunt et natura insitos esse et sine iis nihil moueri, nihil
agi posse, alia quaedam in eorum locum uicemque subponunt.
pro cupiditate substituunt uoluntatem, quasi uero non multo
sit praestabilius bonum cupere quam [malum] uelle; item pro
11 laetitia gaudium, pro metu cautionem. at in illo quarto in-
mutandi nominis eos ratio deficit. itaque aegritudinem penitus
id est maestitiam doloremque animi sustulerunt: quod fieri ne-
12 quaquam potest. quis enim possit non dolere, si patriam aut
pestilentia exhauserit aut hostis euerterit aut tyrannus oppres-
serit? potest aliquis non dolere, si sublatam uiderit liber-
tatem, si proximos, si amicos, si bonos uiros aut exterminatos
aut crudelissime trucidatos? nisi cuius mens ita obstipuerit,
13 ut sit ei sensus omnis ereptus. quare aut omnia tollere de-
buerunt aut inplenda fuerat curta haec ac debilis disputatio, id
est etiam pro aegritudine aliquid reponendum, quoniam superio-

AUCTORES § 10] cf. Cic. Tusc. IV 6, 12 ss.

BRHPV] 1 culturam *(c ex* t *m. 3,* ul *ex* ur *in ras. eadem m.) B* 2 *pr.* in *B*³ uitiis *B*³ aut *om. B* 3 usus *PV* desint *(*i *ras. ex* u*) B* quae per *P*¹ *(signa traiectionis add. P*²*) V* 4 *pr.* aut *B*² quiuitia *P*² 5 penetus *R*¹ abscindunt *B ex pag. 536, 17* 6 bonorum ac malorum *B; cf. pag. 535, 12* 7 sapientes *(alt.* e *ex* i*) B*³ 8 iis *R,* his *cett.* mereri *R* 9 alii *B* 10 pro] ut pro *B* substituant *B*² quasi *B*² non] in *R* 11 malum *eiecit Betuleius* 12 in *P*² 13 eos *(sic corr. m. 3) P* defecit *(sed alt.* e *ex* i *B*³*) BP*¹ *(corr. P*³*) V* 14 doloremque *B*² nequaquam] omnino non *R,* nequamquam *V* 15 dolere *(pr.* e *ex* o *m. 2) P* 16 pestilentia* *(*m *er.) B* hostes *B*¹, *corr. B*² euerteri///t *(1 uel 2 litt. er.) B* 17 aliqui *B* dolere *B*³ 18 bonos uiros] uicinos *(*ci *m. 2) B* 19 opstipuerit *C (nisi quod* opst- *V)* 20 et *ex* ei *B*³ 21 inpleta *B* fuerit *B*¹ *(*fuerit ueri *B*³*) R* cur*ta *(*a *er.) B,* cur ita *V* ac *V,* ac *P,* et *B,* aut *RH* id est] idem *P* 22 aliquid — laetitiae *(539, 2) om. R* superioribus *P*²

ribus ita ordinatis hoc consequens erat. ut enim praesentibus laetamur bonis, sic malis angimur ac dolemus. si ergo lae- 14
titiae, quoniam uitiosam putabant, nomen aliut indiderunt, sic aegritudini, quoniam et ipsam uitiosam putant, aliut uocabulum tribui congruebat. unde apparet non illis rem defuisse, sed uerbum: cuius indigentia eum totum adfectum qui est uel maximus, contra quam natura pateretur auferre uoluerunt. nam illas nominum commutationes poteram coarguere pluribus 15
et ostendere aut sermonis ornandi augendaeque copiae gratia multa nomina isdem rebus inposita aut certe non multum inter se illa distare. nam et cupiditas a uoluntate incipit et cautio a metu oritur et laetitia nihil aliut est quam professum gaudium. sed putemus, ut ipsi uolunt, esse diuersa. nempe 16
igitur cupiditatem esse dicent perseuerantem ac perpetuam uoluntatem, laetitiam uero insolenter se efferens gaudium, metum autem nimiam et excedentem modum cautionem. ita fit ut ea quae tollenda esse censent non tollant, sed temperent, siquidem nomina tantummodo immutant, res ipsae manent. eo igitur inprudentes reuoluuntur quo Peripatetici ratione per- 17
ueniunt, ut uitia quoniam tolli non possunt, medie temperanda sint. errant ergo, quia non efficiunt quod uolunt, et longo asperoque circuitu in eandem uiam redeunt.

16. At ego ne Peripateticos quidem accessisse ad ueritatem 1
puto, qui uitia esse concedunt, sed ea mediocriter temperant.

EPITOME 23—540, 18] c. 56, 2 s.

B(G)RHPV] 2 tangimur *(exp. m. 3) B* dolemur *PV* si] sicut *Heumannus* 4 quoniam] quoniam et ipsam *R*, quō *ex* quã *P* putabant *HP*^{3} *(ba s. l. add.)* 5 concruebat *B*^{1}, *corr. B*^{3}, congruebant *H* 6 indigent *R*, indigentia *P* eum *ex* cum *P*^{2} motum *H* 9 ornandi *B*^{3} 10 hisdem *B*^{2}, hisdem *PV* inposita] inposita edicere *B* aut] aut nihil aut *edd.* 13 *hinc fere incepit codicis G pag. 143 (159) ter scripta, in qua nihil legi poterat* 14 dicunt *H* perpetuã *(˜ m. 2) B* 15 uoro *R* 16 animam *B*^{1}, *nimiam *B*^{3} et, *B*^{3} cautionem *B*^{2} 17 esse censent] essent *R* sed *B*^{2} 18 nominatã tummodo *H* ĩmutant *B;* immutantur *? Thilo* maneant *B* 19 ego *V* reuolbuntur *B*^{1}, *corr. B*^{3} quod *H* peripatetici, *B*^{3} peruenium *B*^{3} 20 medie *P*, mediae *(alt.* e *in ras. B*^{3}*) BHV*, medietate *R*$^{1?}$ temperanda* *B* 21 sint *B*^{2} ergo errant *R* efficiunt *B*^{2} longo, *B*^{2} 22 eodem *(o del. et expunx. et* a *s. l. add. m. 1,* n *add. m. 3) B* 23 ergo *V* 24 qui* (a *? er.) B* ea* (m *er.) B*, ex *P*^{1} *(in ras. corr. P*^{2}*) V*

2 carendum est enim uitiis etiam mediocribus. quin potius effi-
ciendum fuit primum, ne uitia essent: nec enim quicquam
uitiosum nasci potest, sed uitia fieri, si male utamur adfecti-
3 bus, uirtutes, si bene; deinde monstrandum, non ipsos ad-
fectus, sed eorum causas esse moderandas. 'non est' inquiunt
'nimia laetitia gestiendum, sed modice ac temperate.' hoc uero
tale est, quale si dicerent non esse currendum concitate, sed
gradiendum quiete. at potest et qui graditur errare et qui
4 currit rectam uiam tenere. quid? si ostendo esse aliquid ubi
non tantum modicum, sed uel punctum gaudere uitiosum sit,
et aliut contra in quo uel exultare laetitia minime crimino-
5 sum, quid tandem nobis ista mediocritas proderit? quaero
utrumne sapienti laetandum putent, si quid inimico suo mali
uideat accidere, aut utrumne laetitiam frenare debeat, si uictis
hostibus aut obpresso tyranno libertas et salus ciuibus parta
6 sit. nemo dubitat quin et in illo exiguum laetari et in hoc
parum laetari sit maximum crimen. eadem de ceteris adfecti-
7 bus licet dicere. sed, ut dixi, non in his moderandis sapien-
tiae ratio uersatur, sed in causis eorum, quoniam extrinsecus
commouentur, nec ipsis potissimum frenos inponi oportuit, quo-
niam et exigui possunt esse in maximo crimine, et maximi

EPITOME 18—541, 4] c. 56, 3 s.

B(G)RHPV] 1 quim *B²* 2 ne (n *in ras. ex 2 litt. m. 3) B* 3 potest] docent *Heumannus uix* necesse est *uel simile post* fieri *intercidit* 4 uirtutib: *part. in ras. ex* uirtutes *P²* inde *B post* monstrandum *s. l.* ÷ *(i. e.* est) *P²* adfectos *B¹, corr. B³* 6 laetitia nimia *PV* modicum *B* temperare *B¹, corr. B³,* temperante *(exp. m. 2) P* 8 at] an *ut uid. B¹,* quia *B³* ei *(post* potest*) B¹, corr. B³* 9 ostendero *edd.; cf. de opif. dei 4, 2* esse *om. B* aliquid esse *H* 10 punctu *B* 11 laetitiam|inme *B²* *hinc fere incepit codicis G pag. 144 (160) ter scripta, in qua primae litterae uersuum 24—31 legi poterant* 12 quid *B²* prodeerit *B* 13 utrumne *B³* sapientiae *B^ar H* putet (-ent *B¹*) *B³* 14 accidere *B³* aut *om. H* refrenare *BH; cf. pag. 537, 13* si* *(c er.) B* 15 aut] ac *B¹, corr. B³* oppressio *V* cibus *P¹ (corr. P³) V* parata *BH* 16 debitat *P¹ (corr. P³) V* in *B³* exiguam *B¹, corr. B³* et *(om.* in*)* hoc parum laetari *in mg. H²* 17 parem *B¹, in ras. corr. B²* sit *B³* *post* crimen *s. l. eras.* est *ut uid., quod add. m. 2, B* 18 iis *R* 21 *pr.* et *om. BPV* possunt — maximi, *sed om.* esse, *in mg. V²;* esse *om. etiam P*

possunt esse sine crimine, sed adsignandi fuerunt certis temporibus et rebus et locis, ne uitia sint quibus uti recte licet. sicut 8
enim recte ambulare bonum est, errare autem malum, sic moueri adfectibus in rectum bonum est, in prauum, malum. nam 9
libido si extra legitimum torum non euagetur, licet sit uehemens, tamen culpa caret, sin uero adpetit alienum, licet sit mediocris, uitium tamen maximum est. non est itaque mor- 10
bus irasci nec cupere nec libidine commoueri, sed iracundum esse morbus est, cupidum, libidinosum. qui enim iracundus est, etiam cui non debet aut cum non oportet irascitur, qui cupidus, etiam quod non opus est concupiscit, qui libidinosus, etiam quod legibus uetatur adfectat. omnis igitur ratio in 11
eo uersari debuit, ut quoniam earum rerum inpetus inhiberi nec potest nec debet, quia necessario est insitus ad tuenda officia uitae, derigeretur potius in uiam rectam, ubi etiam cursus offensione ac periculo careat.

17. Sed euectus sum coarguendi studio longius, cum sit mihi 1
propositum ostendere ea quae uitia philosophi putauerunt non tantum uitia non esse, uerum etiam magnas esse uirtutes. ex his iis docendi gratia sumam quae pertinere ad rem maxime puto. metum seu timorem in maximo uitio ponunt sum- 2
mamque inbecillitatem esse animi putant, cui sit contraria fortitudo; quae si sit in homine, locum timori esse nullum.

EPITOME 4—12] c. 56, 4—6. 12—16] c. 56, 7. c. 17] c. 56, 3 s.

EXPILATORES 5] Saluian. de gub. dei VII 100 (pag. 188, 13).

B(G)RHPV] 1 sed^{i} B^2 3 a'mbulare *B*, ambulare*** *(*tur *? er.) R* bonũ *(˜ m. 3) B* 4 bonũ *(˜ m. 3) B* est *om. H* prabum $B^{a?}$ nam si libido si P^1 *(pr.* si *expunx.* P^3*) V* 5 si *om. B* sit] sic B^1, *corr.* B^2 6 alienã *(*ã *ex* ũ*) sic H* 8 cõ|moueri *B* 9 libininosum *H* 11 *hinc incepit codicis G pag. 145 (161), cuius in uerss. 2. 3 pauca legi poterant* libininosus *H* 12 oratio *R* 13 ut] 'et' *B* 15 derigeretur *(*r *et* g *in ras. ex* d *et* c *ut uid.* B^2*) BR*, dirigeretur *HPV* 16 ac *om. R* 18 propositũ *(˜ m. 2) B* 20 iis *R*, aliis *PV* gratia* *(*m *er.) H* su,mmam B^3 pertinet *R* 21 puto — maximo *om. R* mecum P^1, *corr.* P^3 seu] Sed *H* 22 inbecillitatẽ *(*tẽ *add. m. 2) R* 23 hominem *B* timoris *H* nullũ *(˜ m. 2)* esse *B*

3 creditne ergo aliquis fieri posse ut idem metus summa sit fortitudo? minime. neque enim uidetur capere natura ut aliquid
4 in contrarium reccidat. atquin ego non arguta aliqua conclusione, ut aput Platonem Socrates facit, qui eos quos contra disputat cogit ea quae negauerant confiteri, sed simpliciter
5 ostendam summum metum summam esse uirtutem. nemo dubitat quin timidi et inbecilli sit animi aut dolorem metuere aut egestatem aut exilium aut carcerem aut mortem: quae omnia quisquis non exhorruerit, fortissimus iudicatur. qui autem
6 deum metuit, illa uniuersa non metuit. ad quod probandum argumentis opus non est: spectatae sunt enim semper spectanturque adhuc per orbem poenae cultorum dei, in quibus ex-
7 cruciandis noua et inusitata tormenta excogitata sunt. nam de mortis generibus horret animus recordari, cum inmanium bestiarum ultra ipsam mortem carnificina saeuierit. has tamen exsecrabiles corporum lacerationes felix atque inuicta patientia
8 sine ullo gemitu pertulit. haec uirtus omnibus populis atque prouinciis et ipsis tortoribus miraculum maximum praebuit,
9 cum patientia crudelitas uinceretur. atquin hanc uirtutem nihil aliut quam metus dei fecit. itaque, ut dicebam, non euellendus, ut Stoici, neque temperandus timor, ut Peripatetici uolunt, sed in ueram uiam dirigendus est auferendique sunt metus, sed ita ut hic solus relinquatur: qui quoniam legitimus ac uerus

EPITOME 6—20] cf. c. 61, 1—5. 20—22] c. 56, 2 s. 7.

EXPILATORES 6—9 nemo — iudicatur] cf. Ps.-Senec. de moribus 99.

B(G)RHPV] 1 creditne] credit. Neget *H* posse^{m} *B* sit, *B*^{2} 2 neque enim *bis, pr. eras. R* 3 recidat *R*, re*cidat (c *er.*) *H*, r&cidat *P* quin *PV* 4 contra quos *H* 7 qui *PV* inbeccilli, *B*^{3}, inbecillis^{i} *R*$^{1?}$ 8 carcerē (~ *m. 3) B* 9 *hinc fere incipit codicis G pag. 146 (162), in qua nihil legi poterat* exhorruerit *B*^{2} 10 non] num *H* 11 argumentum *B*^{1}, *corr. B*^{3} spectati *B*^{1}, expectatae *B*^{2}*R*, peccatae *P*^{1} (paratae *part. in ras. corr. P*^{3}) *V* semperq.^{3} *B*^{3} expectanturque (-quae *B) BR* 12 poenae *(o in ras. et* a *s. l. m. 3) B* 13 et *B*^{2} inu*sitata (i *er.*) *B*, inaudita *H*^{c} excogitata *om. H* 14 recordare *H*^{1}, recordanti *P*^{3} inmanium *V*^{2} 16 ex*ecrabiles (s *er.*) *B* sapientia *B* 17 uirtus *V*^{2} 19 an quin *H* 20 metus *B*^{3} 21 peripatici *H*, paripatetici *P*^{1}, *corr. P*^{3} 22 dirigendus *C* au*ferendique (t *er.*) *R* metus sunt *B*

est, solus efficit ut possint cetera omnia non timeri. cupiditas 10
quoque inter uitia numeratur: sed si haec quae terrena sunt
concupiscat, uitium est, uirtus autem, si caelestia. qui enim
iustitiam, qui deum, qui uitam perpetuam, qui lucem sempi-
ternam eaque omnia quae deus homini pollicetur consequi cupit,
opes istas et honores et potentatus et regna ipsa contemnet.
dicet fortasse Stoicus uoluntate opus esse ad haec consequenda, 11
non cupiditate. immo uero parum est uelle. multi enim
uolunt, sed cum dolor uisceribus accesserit, uoluntas cedit,
cupiditas perseuerat: quae si efficit ut contemptui sint omnia
quae a ceteris adpetuntur, summa uirtus est, siquidem conti-
nentiae mater est. ideoque illut potius efficere debemus, ut 12
adfectus, quibus praue uti uitium est, derigamus in rectum.
nam istae concitationes animorum iuncto currui similes sunt, 13
in quo recte moderando summum rectoris officium est ut uiam
nouerit: quam si tenebit, quamlibet concitate ierit, non offendet,
si autem aberrauerit, licet placide ac leniter eat, aut per con-
fragosa uexabitur aut per praecipitia labetur aut certe quo non
est opus deferetur. sic currus ille uitae, qui adfectibus uelut 14
equis pernicibus ducitur, si uiam rectam teneat, fungetur officio.

EPITOME 1—6; 544, 1] cf. c. 56, 5 cupiditas — tributa est. 12 s.] c. 56, 7.

AUCTORES 8] cf. Ouid. ex Ponto III 1, 35: uelle parum est. § 13] ad Cic. de rep. librum II (c. 41, 68) rettulit Maius, cf. tamen Halmium ad hunc locum (ed. pag. 814, 12 adn.).

BRHPV] 1 effecit *H* ut *om. P*^{1} *(s. l. P*^{3}*) V* 3 concupiscas *R* 5 quae] quam *PV* 6 contem*net *(p er.) B*, contemnit *H* 7 dicet *(t in ras. ex* ns *m. 2) B* *stoicus *(i er.) B* 8 concupiditate *P*^{1} *(con- in* non- *corr. P*^{3}*) V* multi enim uolunt] multient *P*^{1} *(in mg.* uolunt *add. m. recentiss. P) V* 9 et *B*^{1}, set *B*^{3} 10 cupidas *V* quam *P*^{1} *(corr. P*^{3}*) V* sint *B*^{3} 11 est] est et *H* 13 adiectus *P*^{1} *(*adiectus *corr. P*^{3}*) V* derigamus *B*, dirigamus *cett.* 14 cogitationes *B* currus *B*^{1}, *corr. B*^{2} similius *B*^{1}, *corr. B*^{2} 15 in *om. B* recto *B* moderand**um *(os er.)* summum *B* ut *add. B*^{2} 16 quam] nam *PV* quamlibet] ****** *(quam* si *er.)* licet *R* concito* *B*, concite *H* offendit *B*^{1}, *corr. B*^{2} 17 leniter*eat *(en s. l. m. 2, in* er *corr. m. 3) B* aut *om. R* 18 uexauitur *B*^{1}, *corr. B*^{2} pr&ipitia *P* lauetur *B*^{1}, *corr. B*^{2} quo* *(d *er.) B* 19 deferetur *B*^{3} cursus *BP* ille] istae *R*^{1}, istus *sic corr. m. poster.* a*ffectibus *(d ? er.) B* 20 rectam uiam *H* officia *B*

metus igitur et cupiditas si proiciantur in terram, uitia fient,
15 uirtutes autem, si ad diuina referantur. parsimoniam contra
uirtutis loco habent: quae si studium est habendi, non potest
esse uirtus, quia in augendis uel tuendis terrestribus bonis tota
uersatur. nos autem summum bonum non referimus ad corpus,
16 sed omne officium solius animae conseruatione metimur. quodsi,
ut supra docui, patrimonio minime parcendum est, ut humani-
tatem iustitiamque teneamus, non est uirtus frugi esse: quod
17 nomen specie uirtutis fallit ac decipit. est enim frugalitas
abstinentia quidem uoluptatum, sed eo uitium, quia ex habendi
amore descendit, cum sit et uoluptatibus abstinendum et pe-
cuniae minime temperandum. nam parce id est mediocriter
uti pecunia quasi quaedam pusillitas animi est aut praetimentis
ne sibi desit aut desperantis posse se illam reparare aut con-
18 temptum terrestrium non capientis. sed illi rursus eum qui
rei familiari suae non parcat prodigum uocant. nam ita libera-
lem distinguunt a prodigo, quod is liberalis sit qui et bene
meritis et cum oportet et quantum satis est largiatur, prodigus
uero, qui et non meritis et cum opus non est et sine respectu
19 rei familiaris effundat. quid ergo? prodigumne dicemus eum
qui misericordiae causa tribuat egentibus uictum? atquin mul-
tum refert utrumne scortis propter libidinem largiare an miseris
propter humanitatem, utrum pecuniam tuam perductores alea-
tores lenonesque diripiant an illam pietati ac deo praestes,

7 ut supra docui] c. 12.

BRHPV] 1 proiciatur *PV* 2 parsimoniã *(˜ m. 2) B* 3 ⌜est⌝ B^3 4 bonis tota] bona *V* 6 conuersatione *R* metim̥ur B^3 quod|si *(*d *add. m. 3) B* 7 ducui *H* parcendu⌜m⌝ B^3 9 fragilitas *B* 10 uoluptat⌜i⌝um *(*i *s. l. add. et alt.* u *in ras. corr. m. 3) B* ⌜id⌝eo B^3 quia] quoniam *H* 11 et *ante* uoluptatibus *et* pecuniae *om. PV* 12 parcere *BPV* 13 p∗ecuniam *(*a *er.,* m *del. m. 3) B* est animi *H* 14 ⌜de⌝sperantis B^3, desperatis P^1 *(corr.* P^3*) V* posse *om. V* se *om. B* illa separare B^1, illa superare B^3, illa re *R*, illa reparare *HV* 15 prorsus *H* 17 distingunt *RH* ∗is *(*h *er.) P* 18 et *(ante* quantum*) om. P* prodigum *H* 19 meriti sed *H* 20 rei] dĩ *R* effundit *H* prodigum non P^1, *corr.* P^3 21 ad quid *B*, aut quin *H*, atqui in P^{ar} *(*in *er.) V* 22 largiar⌜e⌝ B^2 24 deripiant *P*, d̊iripiant *V* ac] a *P*

utrumne illam uentri et gulae ingeras an in thesauro iustitiae reponas. ut ergo uitium est effundere in malam partem, sic in bonam uirtus. si uirtus est non parcere opibus quae possunt reparari, ut hominis uitam sustentes quae reparari non potest, uitium igitur parsimonia est. quare nihil aliut dixerim quam insanos qui hominem, mite ac sociale animal, orbant suo nomine, qui euulsis adfectibus quibus omnis constat humanitas, ad immobilem stuporem mentis perducere uolunt, dum student animum perturbationibus liberare et, ut ipsi dicunt, quietum tranquillumque reddere. quod fieri non tantum non potest, quia uis et ratio eius in motu est, sed ne oportet quidem, quia sicut aqua semper iacens et quieta insalubris et magis turbida est, sic animus inmotus ac torpens inutilis est etiam sibi, nec uitam ipsam tueri poterit, quia nec faciet quicquam nec cogitabit, cum cogitatio ipsa nihil aliut sit quam mentis agitatio. denique qui hanc immobilitatem animi adserunt, priuare animum uita uolunt, quia uita actuosa est, mors quieta. quaedam etiam recte pro uirtutibus habent, sed earum modum non tenent. uirtus est constantia, non ut inferentibus iniuriam resistamus — his enim cedendum est; quod cur fieri debeat mox docebo —, sed ut iubentibus facere nos contra legem dei contraque iustitiam nullis minis aut suppliciis terreamur, quominus dei iussionem iussioni hominis praeferamus. item uirtus est mortem contemnere, non ut adpetamus eamque nobis ultro inferamus, sicut philosophorum plurimi et

21 mox docebo] c. 18, 12 ss.

EPITOME 5 s.] cf. c. 29. 2. 21—546, 9] cf. c. 61, 1—5.

BRHPV] 1 illa *B* et] ac *B* guilae *R* thesauros *H* 3 si] sic *R* ‘est’ *B*³ 4 ut hominis — reparari *om. PV* 5 uitium] utique/// (e *ex* i *m. 2) B* 6 mitē (˜ *m. 2) B* 7 ebulsis *B*¹, *corr. B*², ⟨eum⟩ euulsis *Heumannus* omnibus *P* 9 et *om. H* 10 quietum *om. H* *pr.* non *om. H* 11 immotu *PV* 13 magnis *P*¹ (n *del. P*³) *V* animo *P*¹ *(corr. P*³*) V* 14 potest *R* 15 cogitauit *B*¹, *corr. B*² 16 immobilem *B* 17 animo *ex* animum *B*², *quod restituit B*³ uitam *(ante* uolunt*) B*¹, m *del. B*³ actuosa’ *B*² 18 recta *B*¹, *corr. B*³ 19 eorum *H* 20 inferentibus *P*, inherentibus *V* 21 dōcebo mōx *(corr. m. 3) B* nos *ex* non *B*³ 22 supplic’is *P*³ 23 iussionem iussioni *RH*, iussioni *B*¹, iussione’m iussioni’ *B*³, iussionem *PV* 25 ultro nobis *H* adferamus *B*¹, *corr. B*³

maximi saepe fecerunt, quod est sceleratum ac nefarium, sed ut coacti deum relinquere ac fidem prodere mortem suscipere malimus libertatemque defendamus aduersus inpotentium stultam uecordemque uiolentiam et omnes saeculi minas atque
26 terrores fortitudine animi prouocemus. sic ea quae alii timent, excelsa et insuperabili mente dolorem mortemque calcabimus. haec est uirtus, haec uera constantia, in hoc tuenda et conseruanda solo, ut nullus nos terror, nulla uis a deo possit auer-
27 tere. uera igitur Ciceronis illa sententia est: nemo inquit iustus potest esse qui mortem, qui dolorem, qui ex-
28 silium, qui egestatem timet; item Senecae in libris moralis philosophiae dicentis: hic est ille homo honestus, non apice purpuraue, non lictorum insignis ministerio, sed nulla re minor, qui cum mortem in uicinia uidit, non sic perturbatur tamquam rem nouam uiderit, qui siue toto corpore tormenta patienda sunt siue flamma ore rapienda est siue extendendae per patibulum manus, non quaerit quid patiatur, sed quam bene.
29 qui autem deum colit, haec patitur nec timet: ergo iustus est. his rebus efficitur ut neque uirtutes neque uirtutum exactissimos limites nosse aut tenere possit omnino quisquis est a religione dei singularis alienus.

AUCTORES 9] de off. II 11, 38. 12] frg. 124.

BRHPV] 2 et fidem *B* 3 malimus *ex* malitis *P* aduersum *B* 4 uaecordem *(om.* -que*) PV* omnis *V* 5 fortitudinem *RH* alit^{i} B^{2} 6 dolorem mortemque *eicit Heumannus, sed ad positionem uerborum cf. c. 18, 26* innocentiam patientiamque; *III 9, 18* ad quae — solem calcauimus B^{1}, *corr.* B^{3}, calcamus *PV, recte?* 7 haec est uera *H* constantia in *ex* constantiam $P^{1?}$ 8 noster error B^{1}, *ras. et s. l. corr.* B^{2} possit a deo *B* euertere *R* 9 ciceronisi *B* est *habet post* uera, *om. post* sententia *H* scientia P^{1}, *corr.* P^{3} 10 potest iustus *B* esse potest *codd. Cic. ante* mortem *eras.* in *B* exsilium *B*, exilium *cett.* 11 seneca *H* moralib. *(ex* -lis*)* B^{2} 12 homo ille *B* homo *om. R* 14 rem *H* uicina *H* uidet *(sed* e *ex* i B^{2}*) BPV* 15 perturbatus est *H* nouem *B* 16 *pr.* siue] sibi *H* sunt] s̃** *(s̃ in ras. m. 1, post* se *? er.) P* 17 extendendae *B*^{3} patibulum *(pr.* u *ex* o*) B* 18 quam sed, *sed traiectionis signa add. P* 19 iustus*** *(est er.) B*, iustus, *om.* est *R*, qui iustus est *H* 20 ut] . Nam *H* neq.^{3} B^{2} uirtutes neque *om. H* 22 alienis B^{1}, *corr.* B^{2}, et alienus *H*

18. Sed omittamus philosophos, qui aut nihil omnino sciunt 1
idque ipsum pro summa scientia praeferunt aut qui non perspiciunt etiam quae sciunt aut qui quoniam se putant scire quae nesciunt, inepte adroganterque desipiunt. nos ergo, ut 2
ad propositum reuertamur, quibus solis a deo ueritas reuelata et caelitus missa sapientia est, faciamus quae iubet inluminator noster deus. sustineamus inuicem et labores huius uitae mutuis adiumentis perferamus nec tamen, si quid boni operis fecerimus, gloriam captemus ex eo. monet enim deus ope- 3
ratorem iustitiae non oportere esse iactantem, ne non tam mandatis caelestibus obsequendi quam studio placendi humanitatis officio functus esse uideatur habeatque iam pretium gloriae, quod captauit, nec praemium caelestis illius ac diuinae mercedis accipiat. cetera quae obseruare cultor dei debet facilia 4
sunt illis uirtutibus conprehensis. non mentiatur umquam decipiendi aut nocendi causa. est enim nefas eum qui ue- 5
ritati studeat in aliqua re esse fallacem atque ab ipsa quam sequitur ueritate discedere: in hac iustitiae uirtutumque omnium uia nullus mendacio locus est. itaque uiator ille uerus ac 6
iustus non dicet illud Lucilianum:

homini amico et familiari non est mentiri meum,

sed etiam inimico atque ignoto existimabit non esse mentiri suum nec aliquando committet ut lingua interpres animi a sensu et cogitatione discordet. pecuniam si quam crediderit, 7

EPITOME 15—24] c. 59, 7. 24—548, 9] c. 59, 2.
AUCTORES 21] ex libr. inc. frg. CXL. 23 lingua interpres animi] Lucr. VI 1149.

BRHPV] 1 qui aut] quia *B* 2 percipiunt P^1 (persipiunt P^3) *V* 3 etiam quae sciunt *om. R* 4 despiciunt *H*, desipiunt *P* 5 prositum *P* (a) B^3 7 deus *om. PV* 8 adiumentis B^3 9 & captemus *R* 10 oportere] debere *H* iactantem (*i ras. ex* l) *B* 12 pretium *om. PV* 13 illius (il *in ras. ex* a *m. 2*) *P* 14 cultores *H* debent *H* 15 illi *R* non] . Si non *H* mentiaturũ quam *H* 16 aut nocendi *om. R* Non est enim fas *H* ueritatem *B* 18 decedere *R* 19 uerus ac *om. R* uetus (*e ex* ic *? m. 2 ?*) *P* 20 illum lucianum *B* 21 meum' (' *est distinctio*) *B* 22 existimauit *BRH* 23 suam B^1, *corr.* B^2 a* (n *er.*) *B* 24 et *om. R* quam] cui *Dauisius ad Epit. LXIV adn. 8 (pag. 197)*

non accipiat usuram, ut et beneficium sit incolume, quod suc-
8 currit necessitati, et abstineat se prorsus alieno. in hoc enim
genere officii debet suo esse contentus, quem oporteat alias ne
proprio quidem parcere, ut bonum faciat; plus autem accipere
quam dederit iniustum est. quod qui facit, insidiatur quo-
9 dammodo, ut ex alterius necessitate praedetur. at iustus num-
quam praetermittet quominus aliquid misericorditer faciat, nec
inquinabit se huiusmodi quaestu, sed efficiet ut sine ullo suo
damno id ipsum quod commodat inter bona opera numeretur.
10 munus non accipiat a paupere, ut si quid ipse praestiterit, eo
bonum sit, quod fuerit gratuitum. maledicenti benedicto re-
spondeat, numquam ipse maledicat, ne uerbum malum pro-
11 cedat ex ore hominis qui colit uerbum bonum. quin etiam
caueat diligenter ne quando inimicum sua culpa faciat, et si
quis extiterit tam proteruus, qui bono et iusto faciat iniuriam,
clementer ac moderate ferat et ultionem suam non sibi ad-
12 sumat, sed iudicio dei reseruet. innocentiam semper et ubi-
que custodiat. quod praeceptum non ad hoc tantum ualet,
ut ipse iniuriam non inferat, sed ut inlatam sibi non uin-
dicet. sedet enim maximus et aequissimus iudex, speculator
ac testis omnium. hunc homini praeferat, hunc malit de

EPITOME 10 s.] c. 59, 4. 11—13] c. 59, 1. 13—20] c. 60, 3.

B(G)RHPV] 1 accipiet *Heumannus* et *om. RH* incolume sit *V* incolũ B^1, incolumẽ B^2 et quod *B* 2 necessitati" *(s s. l. er., quod add. m. 2) B* porsus *R* 3 contemptus B^1, *corr.* B^2, contemtus *P* alias — faciat *om. R* 5 dederis *RH* insidiabitur *H* quodadmodo B^1, *corr.* B^2, quodmodo *R* 6 at] a*t (u *er.) H* 7 praetermittit *B* qui minus *PV* faciat R^2 8 inquinauit B^1, *corr.* B^2 quaestus B^1, quaestu'* *(' est distinctio)* B^2 9 ipsut B^1, *corr.* B^2 nominetur *H* 11 quod *H*, quo *cett.* gratum *B* maledicenti, V^2 respondet *H* 12 maledicebat *R* 13 ex] de *B* *ore *(*h *er.) P* 14 diligentem B^1, *corr.* B^2 et *om. B* 15 proterbus *B*, propteruos *V* 17 iudicii *B*, iudici* *(o er.) P* deo *BRV* semper et] suam speret B^1, *corr.* B^3 *a* S(e)mper et *incipit codicis G pag. 147 (73), cuius in uerss. 1—10 pleraque legebantur* 18 non — tantum *om. R* ua,let B^3 19 **iuriam *(in er.) sic B* 20 sedet] sed *BG* et B^3 index B^1, *corr.* B^3 21 ac testis] actis *H* hominem *B* praefert *H*

causa sua pronuntiare, cuius sententiam nemo effugere potest nec defensione cuiusquam nec gratia. ita fit ut homo 13
iustus contemptui sit omnibus, et quia putabitur se ipsum non posse defendere, habebitur pro segni et inerte. qui autem fuerit ultus inimicum, hic fortis, hic strenuus iudicatur, hunc omnes uerentur, hunc colunt. bonus uero ille tametsi prod- 14
esse pluribus possit, illum tamen suspiciunt qui nocere quam qui prodesse possit. sed iustum prauitas hominum deprauare non poterit, quominus deo studeat obtemperare malitque contemni, dummodo semper boni fungatur officio, mali numquam. Cicero in isdem illis officialibus at uero si quis uoluerit 15
inquit animi sui conplicatam notionem euoluere, iam se ipse doceat eum uirum bonum esse qui prosit quibus possit, noceat nemini nisi lacessitus iniuria. o 16
quam simplicem ueramque sententiam duorum uerborum adiectione corrupit! quid enim opus fuerat adiungere nisi lacessitus iniuria, ut uitium bono uiro quasi caudam turpissimam adponeret patientiaeque, quae omnium uirtutum maxima est, faceret expertem? nociturum esse dixit bonum uirum, 17
si fuerit lacessitus: iam ex hoc ipso boni uiri nomen amittat necesse est, si nocebit. non minus enim mali est referre in-

EPITOME 20—551, 13] c. 57, 1 (— patientiamque teneamus). 20—550, 1] c. 60, 3.
AUCTORES 11] de off. III 19, 76.

B(G)RHPV] 1 c⸢a⸣usa P^3 2 defensione* (m *er.*) *B* ⸢ita⸣ B^3 3 semet *H* 4 habetur B^1 (habe⸢a⸣tur B^2) *R* inert⸢ti⸣ (*extrema litt. cum marg. abscisa,* ti *m. poster.*) *R, cf. pag. 552, 9* 5 ⸢fuerit⸣ B^3 6 tamsi *B* prodeesse *B* 7 posset *B* suscipiunt *BR* 8 prodeesse *B* 9 *deo (a *er.*) *P* contem*ni (p *er.*) *B* 11 isdem B^1, ⸢h⸣isdem B^3, hisdem *RHPV* at uero] adero B^1, *part. ras. corr.* B^3 qui *codd. Cic.* 14 quibus possit *om. B* nemii *V* 15 sententiam] iustitiam B^1, *corr.* B^3 aiectione B^1, affectione B^3 16 corrup*it (u *er.*) *B* 17 ut] aut *V* *ante* uitium *eras.* in *B* bon⸤o⸥ uir⸤o⸥ B^2 *a* [Qu]⟨asi⟩ *incipit codicis G pag. 148 (74) paene tota lecta* caudam] quodam BP^1 (quo⸢d⸣dam P^3) *V* turpissimum (*ex* -am) B^2P^3 18 patientiaeque que *HP*, patientiaequae*** (que *er.*) *B*, patientiae et quae *R*, sapientiaeque·quae *V* 19 nocitur*um (n *er.*) *B*, nocitum *R* *post* dixit *s. l.* cicero V^2 20 iam] immo *Heumannus* [am]ittant *G* 21 noceuit B^1, *corr.* B^2 non] nos *G* iniuriã (~ *m. 2*) *B*

18 iuriam quam inferre. nam unde certamina inter homines, unde pugnae contentionesque nascuntur, nisi quod inprobitati
19 opposita inpatientia magnas saepe concitat tempestates? quodsi patientiam, qua uirtute nihil uerius, nihil homine dignius inueniri potest, inprobitati opposueris, extinguetur protinus, tamquam igni aquam superfuderis. sin autem prouocatrix illa inprobitas inpatientiam sibi comparem nacta est, tamquam perfusa oleo tantum excitabit incendium, ut id non flumen aliquod,
20 sed effusio cruoris extinguat. magna itaque patientiae ratio est, quam sapiens homo ademit bono uiro. ut enim nihil malorum fiat, haec sola efficit: quae si detur omnibus, nullum
21 scelus, nulla fraus in rebus humanis erit. quid igitur bono uiro potest esse tam calamitosum tamque contrarium quam irae frena permittere, quae illum non modo boni, sed etiam hominis appellatione despoliet, siquidem nocere alteri, ut ipse uerissime ait, non est secundum hominis naturam? nam
22 et pecudes si lacessas, aut calce aut cornu repugnant, et serpentes ac ferae, nisi persequare ut occidas, negotium non exhibent, et ut ad hominum exempla redeamus, inperiti quoque et insipientes si quando accipiunt iniuriam, caeco et inrationabili furore ducuntur et iis qui sibi nocent, uicem retribuere
23 conantur. in quo igitur sapiens ac bonus uir a malis et in-

AUCTORES 15] de off. III 5, 25; cf. pag. 519, 7.

B(G)RHPV] 1 referre B^1, *corr.* B^3 .certamen *B*, certa[men] *G* 2 ni *P* 3 saepe] sae *sic R* 4 hominem *R*, homini *H* dig[nus] *G*, dignꝰus *V* inuenire B^1, *corr.* B^2 5 extinguitur *B* 6 sin] si *G* ĩ|probitas *B* 7 inpatientiã *(˜ m. 2) B* cõ|parem *B* nancta PV^{ar} 8 excitauit B^1, *corr.* B^2, [excitauit] *G* incendio *R* 11 effecit *R* 12 quid igitur] [qui]⟨di⟩[gn]us *G* 13 tamque] tamquam *V* 14 permittere quae illum] permittere quae *(a m. 2)* illum non modo bono uiro potest esse tam calamitosum tamquae contrarium quam ire frena permittere *(*illum — permittere *omnia ex 12 ss. repetita expunxit m. 2)* quaeillum (eill *in ras. ex 2 uel 3 litt. m. 3) B* 15 dispoliet *(*di *ex* de*? B³) BH* necere B^1, *corr.* B^2 16 *in* hominis na *desinit codicis G pag. 148 (74)* 17 et pecudes si] si *(del. P³)* pecudes si *(*si *eras. V) PV* 18 persequaris *ex* persequare V^2 19 exhibent B^2 21 iis *R*, his *BPV*, in his *H* 22 aut igitur *V*

sipientibus differt, nisi quod habet inuictam patientiam, qua stulti carent, nisi quod regere se ac mitigare iram suam nouit, quam illi quia uirtute indigent, frenare non possunt? sed uidelicet haec illum res fefellit, quod cum de uirtute loqueretur, in quacumque contentione uincere putauit esse uirtutis nec uidere ullo modo potuit hominem dolori et irae succumbentem et iis adfectibus indulgentem quibus debet potius reluctari, et ruentem quacumque inprobitas prouocarit, uirtutis officium non tenere. qui enim referre iniuriam nititur, eum ipsum a quo laesus est gestit imitari. ita qui malum imitatur, bonus esse nullo pacto potest. duobus igitur uerbis duas uirtutes maximas bono et sapienti uiro, innocentiam patientiamque, detraxit. sed quia ipse caninam illam facundiam, sicut Sallustius ab Appio dictum refert, exercuit, uoluit hominem canino modo uiuere, ut remordeat lacessitus. quae retributio contumeliae quam perniciosa sit et quas edere soleat strages, unde oportunius petetur exemplum quam ex ipsius praeceptoris tristissimo casu, qui dum his philosophorum praeceptis obtemperare gestit, ipse se perdidit? quodsi lacessitus iniuria patientiam tenuisset, si dissimulare, si ferre contumeliam boni uiri esse didicisset nec illas nobiles orationes alieno titulo inscriptas inpatientia et leuitas et insania profudisset, numquam capite suo rostra, in quibus ante floruerat, cruen-

EPITOME 12 innocentiam] cf. c. 55, 4.
AUCTORES 13] Hist. II 37 Dietsch.

BRHPV] 1 differet *R* habe*t *(n er.)* *B* quam B^1 *(*m *del.* B^3*)* *R*, quasi *(exp. m. 3)* *P* 2 se *om. H* *ante* iram *eras.* in *ut uid. B* 3 uirtutem B^1, m *del.* B^3 *post* uirtute *eras.* non *H* 4 quod] quia *R* loqueretur] quaeritur *P*, quaeretur *V* 5 intentione^1 *(*nt *m. 3,* ne *m. 2)* *B* 6 uideri *B* metere *ut uid. m. 1,* metire *m. 2,* *etir*e *m. 3* *B* 7 his *BPV* 8 quemcumque B^1, *corr.* B^3 prouocauerit *BH* uirtutis *bis* P^1 *(pr. del.* P^2*)* *V* 9 nititur iniuriam *P* 11 pacto] modo *P* duas *B*^{3} 12 bono *(alt.* o *in ras. ex* i *? m. 2)* *B* uoro R^1 14 sallustius *V* oppio *B* dictu *B* refert *(s. l.* i *er., quod add. m. 2)* *B* uoluit] uoluit quoque *V* 15 uidere B^1, *corr.* B^2 16 paernitiosa *(*ae *ex* a *m. 2)* *R* 17 opportunius *R*, oportu*nius *P* 19 perdidit] petit B^1, *corr.* B^3 20 iniuria* *(*m *er.)* *B* si ferre] si *(exp. m. 3)* forte *P*, si forre *sic V* contumelia B^1 *(-liã* B^2*)* *H* 21 didixisset *R* 22 scriptas *R* 23 capiti B^1, *corr.* B^2

tasset nec rem publicam funditus proscriptio illa delesset.
29 sapientis ergo ac boni uiri non est uelle certare ac se periculo committere, quoniam et uincere non est in nostra potestate et est anceps omne certamen, sed est sapientis atque optimi uiri non aduersarium uelle tollere, quod fieri sine scelere ac periculo non potest, sed certamen ipsum, quod fieri et
30 utiliter et iuste potest. summa igitur uirtus habenda patientia est, quam ut caperet homo iustus, uoluit illum deus, ut supra dictum est, pro inerte contemni. nisi enim contumeliis fuerit adfectus, quantum habeat fortitudinis in se ipso cohibendo
31 ignorabitur. si autem lacessitus iniuria laedentem persequi coeperit, uictus est: qui uero motum illum ratione conpresserit,
32 hic plane imperat sibi, hic regere se potest. quae sustentatio sui recte patientia nominatur, quae una uirtus omnibus est opposita uitiis et adfectibus. haec perturbatum ac fluctuantem animum ad tranquillitatem suam reuocat, haec mitigat, haec
33 hominem sibi reddit. ergo quoniam naturae repugnare impossibile est et inutile, ut non commoueamur omnino, prius tamen quam commotio illa prosiliat ad nocendum, quod fieri potest maturius, sopiatur. praecipit deus non occidere solem super iram nostram, ne furoris nostri testis abscedat.

8 supra] § 13.
EPITOME 2—17] c. 57, 1.
AUCTORES 20] Ephes. 4, 26.

BRHPV] 1 rem publicam] rem publicam semper *H*, rem p. *P*, rem pro *V* 4 et *B*^{2} est *(ante* sapientis*) om. B* 5 *post* uiri *s. l.* est *B*^{2} aduersari *B* uelle *om. RH* 7 uirtus *om. B* 8 capere *B* iniustus *B*^{2} noluit *(*n *ex* u*) B*^{2} 9 contemsit *in ras. ex* sit ni *ut uid. B*^{2} 10 adeffectus *B*^{1}, affectus *B*^{3} ipse ipso *R* 11 si autem *bis B*^{1}, *pr. expunx. B*^{2} iniuria* *(*m *er.) B* laedentem *B*^{3} 12 uirtus, *s. l.* nulla *add. m. 2 B* qui *Heumannus*, si *C;* si quis *Buenemannus* ratione* *(*m *er.) H* 13 imperauit *H* se *om. H*, si *(e m. 2 ?) V* substentiotio *sic V* 15 uitiis et] uitios *B*^{1}, *in ras. corr. B*^{3} fluctuantẽ *(˜ m. 2) B* 16 *pr.* hae *P*^{1}*V*^{1}, *corr. P*^{3}*V*$^{2?}$ 17 quoniam] quiã *B*^{2} ĩpossibile *B* 18 ut *om. B* commoueatur *H* 19 commotio** *(*ri *er.) B* prosileat *H*, prosiluat *V* quoad *P*^{1}, quo *Heusingerus, Emendat. pag. 109* 20 *post* maturius *distinxit Heusingerus, post* potest *edd.* praecepit *HPV* 21 iracundiam *H*^{1}

denique Marcus Tullius contra suum praeceptum, de quo paulo 34
ante dixi, obliuionem iniuriarum in magnis laudibus posuit.
spero te inquit Caesari, qui obliuisci nihil soles nisi
iniurias —. quodsi hoc ille faciebat, homo non a caelesti 35
tantum, sed a publica quoque ciuilique iustitia remotissimus,
quanto magis id nos facere debemus qui immortalitatis uelut
candidati sumus?

19. Stoici cum adfectus ex homine tamquam morbos co- 1
nantur euellere, Peripatetici se opponunt eosque non modo
retinent, sed etiam defendunt nihilque in homine esse dicunt
quod non magna ratione ac prouidentia sit innatum. recte
id quidem, si singularum rerum ueros terminos scirent. itaque 2
hanc ipsam iram cotem dicunt esse uirtutis, tamquam nemo
possit aduersus hostem fortiter dimicare, nisi fuerit ira conci-
tatus. quo plane ostendunt nec quid sit uirtus scire se nec 3
cur homini tribuerit iram deus. quae si nobis ideo data est,
ut ea utamur ad occidendos homines, quid inmanius homine,
quid similius feris beluis existimandum est quam id animal
quod ad communionem atque innocentiam deus fecit? tres 4
sunt igitur adfectus qui homines in omnia facinora praecipites
agant, ira cupiditas libido. propterea poetae tres Furias esse

1 paulo ante dixi] § 15 ss.

EPITOME 8—10] c. 56, 2. 19—554, 2] c. 56, 1.

AUCTORES 3] pro Ligar. 12, 35. c. 19, 1 s.] Cic. Acad. pr. II 44, 135; Tusc. IV 19, 43. § 4 ad Cic. de rep. librum II (41, 68) refert Maius, cf. tamen Halmium ad hunc locum (ed. pag. 814, 12 adn.), et Cic. Tusc. III 11, 25 (Furias).

EXPILATORES § 4] Isidor. orig. VIII 11, 95.

BRHPV] 2 iniuriam *B* laudibus posuit magnis *(corr. m. 1 ?) B* 3 spero etiam te qui *Cic.* te *om. PV* caesar *PV* 4 ad caelesti *V* 6 mortalitatis *ut uid. B*^{1}, immortalitate *B*^{2}, immortalitate *R* 8 Stoici cum] stoicum *ut uid. B*^{1}, stoici *(om.* cum*) B*^{2}, stoici *P; Stoicis edd.* 9 peripateci *H* 10 nihilque — dicunt *om. R* 11 prouidentia/// *(1 uel 2 litt. er.) B*, prudentia *H* 12 si *B*^{2} 13 co///tem *(1 uel 2 litt. er.*, m *in ras. ex 2 uel 3 litt. m. 3) B*, comite *R* 14 ira fuerit *H* 15 in quo *H*, quod *P*^{1} *(*d *del. P*^{2}*) V pr.* ne *B*^{2} uirtutis *B post.* ne *B*^{2} 16 illam *ex* iram *ut uid. B*^{2} 17 occidendos *P*^{3} inmani*us *(*b *er.) B* 18 similius *(alt.* i *in ras. ex* e *? m. 2) B* exsistimandum *R* 20 facinora *B*^{3} 21 agunt *B*^{3} *(*-ant *B*^{1}*) RH*

dixerunt, quae mentes hominum exagitent: ira ultionem desi-
5 derat, cupiditas opes, libido uoluptates. sed his omnibus deus certos limites statuit: quos si transcenderint maioresque esse coeperint, necesse est naturam suam deprauent et in morbos ac uitia uertantur. qui autem sint isti limites, non est
6 magni laboris ostendere. cupiditas ad ea conparanda nobis data est quae sunt ad uitam necessaria, libido ad subolem propagandam, irae adfectus ad coercenda peccata eorum qui sunt in nostra potestate, id est ut artiore disciplina minor aetas ad probitatem iustitiamque formetur: quae nisi metu cohibeatur, licentia pariet audaciam, quae ad omne flagitium et
7 facinus euadet. itaque ut ira uti aduersus minores et iustum est et necessarium, sic aduersus pares et perniciosum est et impium: impium, quod uiolatur humanitas, perniciosum, quod
8 illis repugnantibus aut perdere necesse est aut perire. hanc autem quam dixi esse rationem cur homini sit irae adfectus datus, ex ipsius dei praeceptis intellegi potest, qui iubet uti maledicis et laedentibus non irascamur, manus autem nostras

EPITOME 2—6] c. 56, 2 s. 6 s.] c. 56, 5. 8—555, 8] c. 56, 4.

BRHPV] 3 certes *V* instatuit B^1, instituit B^3 quod B^1 *ut uid. (in ras. corr. B^3)* RP^1 *(corr. P^3)* *V* transcenderint *(*int *in ras. ex 1 uel 2 litt. m. 2)* *B* 4 necesse] quam necesse *RH* deprauent *s. l. corr. P^3,* deprauant *(sed* u *in* b *corr. B^3, sic)* $BRHP^1V$ 5 uertuntur BHP^1 *(corr. P^3)* *V* sunt *B* 7 data est *B* sobolem *HPV* 8 peccatę *(corr. m. 3)* *P,* peccata *V* 10 prouitatem B^1, *corr.* B^2 formetor *P* 11 licentiā *(˜ er., quod add. m. 2)* *B* periet *B* audacia*que *(*m *er.)* *B,* audaciam atque *H* 12 euadit *B* ut ira] ira sicut *R* ira uti aduersus] iaduersus B^1, *corr.* B^3 14 uolatur *V* **humanitas *(*in *er.)* *B* 16 irae^{i} B^3 adfect**us *(*ib *er.)* *B* 17 datus *om. R* ut *RH* 18 maledicis *PV,* inimicis *BRH; illud, quod etiam aptius est ad sensum uerborum* laedentibus *et* irascamur, *recepi non tamen sine dubitatione conl. Matth. 5, 44 ex interpretatione Itala ap. Tertull. d. anima c. 35 (similis est de pat. c. 6; cf. Roenschium, Das Neue Testament Tertullians, pag. 75 s.)* diligite inimicos uestros et orate pro maledicentibus uos, *quo ex loco, qui in Vulgata talis est* diligite inimicos uestros, benefacite his qui oderunt uos, et orate pro persequentibus et calumniantibus uos, *in BRH* inimicis *inlatum uidetur; minus uerisimile est* maledicis *in PV ex Vulgata Luc. 6, 28* benedicite maledicentibus uobis *inductum esse* laetantibus *R* irascuntur *V*

supra minores semper habeamus, hoc est ut peccantes eos adsiduis uerberibus corrigamus, ne amore inutili et indulgentia nimia educentur ad malum et ad uitia nutriantur. sed rerum 9
imperiti et rationis ignari eos adfectus qui sunt homini ad usus bonos dati exterminauerunt et latius quam ratio postulat euagantur. inde iniuste atque impie uiuitur. utuntur ira 10
contra pares: hinc discidia, hinc expulsiones, hinc bella contra iustitiam nata sunt. utuntur cupiditate ad congerendas opes: hinc fraudes, hinc latrocinia, hinc omnia scelerum genera exorta sunt. utuntur libidine ad capiendas tantum uoluptates: hinc stupra, hinc adulteria, hinc corruptelae omnes extiterunt. qui- 11
cumque igitur illos adfectus intra fines suos redegerit, quod ignorantes deum facere non possunt, hic patiens, hic fortis, hic iustus est.

20. Restat ut contra quinque sensuum uoluptates dicam 1
breuiter: nam et ipsius libri mensura iam modum flagitat. quae omnes quoniam uitiosae ac mortiferae sunt, uirtute superari atque opprimi debent uel, quod paulo ante dicebam de adfectibus, ad rationem suam reuocari. ceterae animantes praeter 2
unam uoluptatem, quae ad generandum pertinet, nullam sentiunt. utuntur ergo sensibus ad naturae suae necessitatem:

18 paulo ante] c. 16, 11; 17, 12.

EPITOME 3—11] c. 56, 4—6. 11—14] 56, 7. 15—19] c. 57, 4. 21—556, 20] c. 57, 5.

AUCTORES c. 20—24] hac in disputatione Lactantium quartum Ciceronis de republica librum adhibuisse conicit Maius in scholio de quarti libri fragmentis (ed. Stuttg. 1822, pag. 271).

BRHPV] 1 hoc] id *R* peccantis (n *s. l. P*) *PV* 2 indulgenti animo *R*, indulgenti anima *H* 4 ĩ|periti *B* 6 iuste *H* *post* utuntur *s. l.* impie B^3 7 discirdia *R*, discordia *H* 8 cupiditates $P^{ar}V$ congregandas *H* 9 omnium generum scelera *B*, omnia genera scelerum *H* 10 libidine B^3, libidines P^1 *(corr.* P^3*)* *V* tantum *om. H* 12 redegerit B^3, redigerit P^1 *(corr.* P^3*)* *V* quos *P* 15 reitã B^1, reitã B^2, res*tãt B^3 quinque sensuum uoluptates] in quos sensus uoluptatis *(i et duo* s *add. m. 2,* i *in* uoluptatis *ex* e *m. 3)* *B* 16 mensura* (m *er.)* *B* 17 superati *V* 19 ad — suam] et ad' *(add. m. 3)* rationem suam *(duo* m *expunxit m. 2, restituit m. 3)* *B* 20 nullum P^1 *(corr.* P^3*)* *V*

uident, ut adpetant ea quibus opus est ad uitam tuendam; audiunt inuicem seque dinoscunt, ut possint congregari; quae utilia sunt ad uictum aut ex odore inueniunt aut ex sapore percipiunt, inutilia respuunt ac recusant; edendi ac bibendi 3 officium uentris plenitudine metiuntur. homini uero sollertissimi artificis prouidentia dedit uoluptatem infinitam et in uitium cadentem, quia proposuit ei uirtutem, quae cum uo- 4 luptate semper tamquam cum domestico hoste pugnaret. Cicero in Catone maiore stupra uero inquit et adulteria et omne flagitium nullis excitari aliis inlecebris nisi uoluptatis. cumque homini siue natura siue quis deus nihil mente praestabilius dedisset, huic diuino muneri ac 5 dono nihil tam inimicum quam uoluptatem: nec enim libidine dominante temperantiae locum esse neque in uoluptatis regno uirtutem posse consistere. sed e contrario deus idcirco uirtutem dedit, ut expugnaret ac uinceret uoluptatem eamque egredientem fines sibi datos intra praescriptum coherceret, ne hominem suauitatibus delenitum atque captum dicioni suae subiceret ac sempiterna morte mul- 6 taret. uoluptas oculorum uaria est et multiplex: quae capitur

EPITOME 20—557, 6] c. 57, 8.
AUCTORES § 4] Cat. mai. 12, 40 s.

BRHPV] 1 adpetent *V* ea *in ras. ex* et *uel* ex B^3 2 seque] sed quae *R* dinoscuntur *ut uid.* B^1, dinoscunt ita *in ras. corr.* B^2, din- *etiam cett.* congregare *RPV* 4 per**cipiunt (ti *er.) V alt.* ac] et *PV* uiuendi *B* 5 metuuntur *V* 8 *locum* Cicero — consistere *(15), ab interpolatore additum esse putat Heumannus, cui adsentitur Heusingerus, Emendat. pag. 110, sed Lact. ex eodem Ciceronis (12, 4, 40) loco* hinc *(sc.* ex corporis uoluptate*)* patriae proditiones, hinc rerum publicarum euersiones, hinc cum hostibus clandestina colloquia nasci *iam supra c. 19, 10 colorem quendam duxit* 9 inquit *om. B* omnia *B;* omne tale *codd. Cic.* 10 flagitia *(*-tium B^1*)* B^2 nullus *R* uoluptatis B^3 13 dono B^3 esse inimicum *codd. Cic.* 14 temperantiae P^3 neque] neque omnino *codd. Cic.* 15 uoluptates P^1, *corr.* P^3 e *om.* B^1P^1V, *s. l. add.* B^2P^3 16 uinceret** *B* 17 eaque *B* finem B^2 datum *B* 18 coherceret P^1 *(*h *del.* P^3*) V*, cohereret B^1, cohiberet B^2, coerceret *RH* suauitatibus *(alt.* t *in ras ex* r *? m. 3) B* delenit*um (e *? er.) B*, delinitum *PV* 19 dicion*i* B^2, dicionis $H^{ar}V$, ditioni *(*t *ex c) P*^{3} subiaceret *R* 20 capitur *(*c *in ras. ex* s *? m. 2) B*

ex aspectu rerum quae sunt in usu hominum uel natura uel
opere delectabiles. hanc philosophi rectissime sustulerunt.
aiunt enim multo esse praeclarius et homine dignius caelum 7
potius quam caelata intueri et hoc pulcherrimum opus inter-
micantibus astrorum luminibus tamquam floribus adornatum
quam picta et ficta et gemmis distincta mirari. sed cum di- 8
serte ad contemptum terrestrium nos exhortati sunt et ad
caeli spectaculum excitauerunt, tamen spectacula haec publica
non contemnunt. itaque iis et delectantur et libenter inter- 9
sunt: quae quoniam maxima sunt inritamenta uitiorum et ad
corrumpendos animos potentissime ualent, tollenda sunt nobis,
quia non modo ad beatam uitam nihil conferunt, sed etiam
nocent plurimum. nam qui hominem quamuis ob merita dam- 10
natum in conspectu suo iugulari pro uoluptate computat, con-
scientiam suam polluit, tam scilicet quam si homicidii quod
fit occulte spectator et particeps fiat. hos tamen ludos uo- 11
cant, in quibus humanus sanguis effunditur. adeo longe ab
hominibus secessit humanitas, ut cum animas hominum inter-
ficiant, ludere se opinentur, nocentiores iis omnibus quorum
sanguinem uoluptati habent. quaero nunc an possint pii et 12
iusti homines esse qui constitutos sub ictu mortis ac miseri-
cordiam deprecantes non tantum patiuntur occidi, sed et flagi-
tant feruntque ad mortem crudelia et inhumana suffragia nec

EPITOME 8—13] c. 58, 1. 13—558, 9] c. 58, 3 s.

BRHPV] 2 operae *V* rec**tissime *(en er.) B* 3 praeclarus *V* 4 c*elata *(a er.) B* pulcerrimum *B* 6 disserunt *(se et* u *in ras. et* nt *s. l. add. m. 2) B* 7 contentum B^1, contemtum B^2RV exortati *PV* 8 celum *V* spectalum *B*, expectaculum *V* 9 iis *R*, his *cett.* et *(ante* delectantur*) om. R* inters*unt *(*r *? er.) B* 10 a$\overline{\text{d}}$ B^2 12 nihil *om. P* 13 quamu$\overline{\text{s}}$s* *(*a *? er.) B^2* 14 iugulari *(alt.* u *et* a *in ras. et* ri *s. l. add. m. 2) B* uolu*ptate (m *er.) B* c$\overline{\text{o}}$|putat *B, om. H* 15 quam si homicidii *post* occulte *s. l. B^3* 16 spectatur B^{ac}, peccator *R*, expectator *H* tam^{e}n^{i} B^2 17 humanum *(-*num *ex* -nam*) V* 18 animas *(alt.* a *ex* o *uel* u *m. 3) B* 19 ludere] uidere B^1, *corr.* B^3 iis *R*, his *cett.* 20 sanguin$\tilde{\text{e}}$ *(˜ m. 3) B* quaero *R*, quare *B*, quaer$\tilde{\text{e}}$ *H*, quaere *PV* 'possint^{i} B^3 **pii *(in ? er., quod add. m. 2) B* 21 esse^{n} *(nt ? s. l. er., quod add. m. 2) B* i*ctu *(e er.) B* misericordia *B* 22 deprecantis *RPV* tantum] tam *B*

uulneribus satiati nec cruore contenti. quin etiam percussos iacentesque repeti iubent et cadauera ictibus dissipari, ne quis
13 illos simulata morte deludat. irascuntur etiam pugnantibus, nisi celeriter e duobus alter occisus est, et tamquam humanum sanguinem sitiant, oderunt moras. alios illis conpares dari poscunt recentiores, ut quam primum oculos suos satient.
14 hac consuetudine inbuti humanitatem perdiderunt. itaque non parcunt etiam innocentibus, sed exercent in omnes quod in
15 malorum trucidatione didicerunt. huius igitur publici homicidii socios et participes esse non conuenit eos qui iustitiae uiam tenere nituntur. non enim cum occidere deus uetat, latrocinari nos tantum prohibet, quod ne per leges quidem publicas licet, sed ea quoque ne fiant monet quae aput homines
16 pro licitis habentur. ita neque militare iusto licebit, cuius militia est ipsa iustitia, neque uero accusare quemquam crimine capitali, quia nihil distat utrumne ferro an uerbo potius
17 occidas, quoniam occisio ipsa prohibetur. itaque in hoc dei praecepto nullam prorsus exceptionem fieri oportet, quin occidere hominem sit semper nefas, quem deus sacrosanctum
18 animal esse uoluit. ergo ne illut quidem concedi aliquis existimet, ut recens natos liceat oblidere, quae uel maxima est inpietas: ad uitam enim deus inspirat animas, non ad mortem.

EPITOME 11—20] c. 59, 5 uetus — inferre. 20—559, 15] c. 59, 5 nec infantem — exponere.

BRHPV] 1 satiat P^1 *(corr.* P^3*)* *V* per***cussos *(con ? er.;* os *ex* is *m. 3) B,* percussus P^{mc} 2 iacentisque B^1*, corr.* B^3 repe*ti *(n er.) B* cadauer* *(a er.) B* dispari *H* 3 illa* simulata* *(duo* s *er.) B* 4 hominum *H* 5 satiant P^1*, corr.* P^3 oderunt *(u ex* a*) V* mo** *(rt ? er.,* ras *m. 3) B* 6 poscunt *(c ex* s *m. 1 ?) B* recentiores B^3 7 haec $B^{ar}R$ 8 sed] seque *R* exercenti^{m} B^2 omnis *RPV* 11 uiam *(m in ras. ex* s *? m. 2) B* 12 os *V* prohibe*t *(a er.) B* 13 mone*t *(n er.) B* 14 liceuit B^1*, corr.* B^2 eius B^1*, corr.* B^3 15 iustitia] iustitia neque latronem interficere *R* crimene B^1*, corr.* B^2 16 capitali B^2 qua P^1 *(corr.* P^3*)* *V* 17 prohibet^{ur} B^2 ut itaque *B* in *om. PV* 18 prorsus$_{\&}$ B^3 exceptionem *(x in ras. m. 3, alt. e in ras. m. 2) B* 19 sempiternefas P^1 *(it expunx.* P^3*)* *V* quem] quod B^1*, corr.* B^3 sacrosancto B^1*, corr.* B^2*,* sanctum *PV* 21 allidere *(al in ras. ex* ob *? m. 2) B* maxima *(alt. a ex e m. 3) B*

uerum homines, ne quod sit facinus quo manus suas non pol- 19
luant, rudibus adhuc et simplicibus animis abnegant lucem
non a se datam. expectet uero aliquis ut alieno sanguini 20
parcant qui non parcunt suo? sed hi sine ulla controuersia
scelerati et iniusti: quid illi quos falsa pietas cogit exponere? 21
num possunt innocentes existimari qui uiscera sua in praedam
canibus obiciunt et quantum in ipsis est crudelius necant quam
si strangulassent? quis dubitet quin impius sit qui alienae 22
misericordiae locum tribuit? qui, etiamsi contingat ei quod
noluit, ut alatur, addixit certe sanguinem suum uel ad serui-
tutem uel ad lupanar. quae autem possint uel soleant ac- 23
cidere in utroque sexu per errorem, quis non intellegit, quis
ignorat? quod uel unius Oedipodis declarat exemplum duplici
scelere confusum. tam igitur nefarium est exponere quam
necare. at enim parricidae facultatum angustias conque- 24
runtur nec se pluribus liberis educandis sufficere posse prae-
tendunt: quasi uero aut facultates in potestate sint possiden-
tium aut non cottidie deus et ex diuitibus pauperes et ex
pauperibus diuites faciat. quare si quis liberos ob pauperiem 25
non poterit educare, satius est ut se ab uxoris congressione
contineat quam sceleratis manibus dei opera corrumpat. ergo 26

EPITOME 21—560, 3] c. 58, 4.

BRHPV] 1 uerum *om. R* ne*** *B* ‚non‚ B^3 polluantur B^1, *corr.* B^2 2 animabus *H, quod etiam cod. Gothano et Regiomentano traditum probare uidetur Struuius, Ueber die lat. Decl. und Coniug., pag. 10 adn., sed cf.* animis *VII 2, 1; de opif. 19, 2* abnegan̄t B^2, adnegant P^1, *corr.* P^3 4 parcan̄t *(post* non*), alt.* a *ex* u *m. 3,* n *exp. m. 2 B,* portant *V* sua̅ R^1, *corr. m. al.* hi̅ B^2 5 quo‚s‚ B^2 6 num] non *BH* possint *V* existimari *(r in ras. ex* t *? m. 2) B* uiscera* sua* *(duo* s *er.) B* 7 negant R^1 8 stranguilent *R,* stranguilassent *H* qui] quin‹e› B^2 9 quin *(ante* etiamsi*) H* etiamsi* *(c er.) B,* etiam se V^{ac} con‚ti‚ngat *V* 10 *ut *V* ad‚d‚ixit *ex* utuixit $P^{1?}$ su‹u›m B^2 seruitium *R* 12 per] uel per *R* errorẽ *(˜ m. 2) B* 13 uel *om. B* unus P^1 *(corr.* P^3*) V* oedypi *(*ypi *in ras. ex 6 litt. m. 2) B,* ydipodis *H* duplici scelere] dupliciscere *V* 14 nefan̄rium *V* 15 at] ait *H* conquaerunt *R,* con-qu*eruntur *(a er.) H,* conquiruntur *V* 16 plurimis *B* liber seducandis *R* libris *V* 17 aut *om. B,* ut *V* potestatem *H* possidendū *V* 18 codie *V* et *om. HPV* diuitiis B^1 *(corr.* B^2*) H* 20 satis *PV* ab *ex* ad *V* uxoribus *V* 21 operam *H*

si homicidium facere nullo modo licet, nec interesse omnino
conceditur, ne conscientiam perfundat ullus cruor, siquidem
27 populo sanguis ille praestatur. in scaenis quoque nescio an
sit corruptela uitiosior. nam et comicae fabulae de stupris
uirginum loquuntur aut amoribus meretricum, et quo magis
sunt eloquentes qui flagitia illa finxerunt, eo magis senten-
tiarum elegantia persuadent et facilius inhaerent audientium
28 memoriae uersus numerosi et ornati. item tragicae historiae
subiciunt oculis parricidia et incesta regum malorum et co-
29 turnata scelera demonstrant. histrionum quoque inpudicissimi
motus quid aliut nisi libidines et docent et instigant? quorum
eneruata corpora et in muliebrem incessum habitumque mol-
30 lita inpudicas feminas inhonestis gestibus mentiuntur. quid
de mimis loquar corruptelarum praeferentibus disciplinam, qui
docent adulteria, dum fingunt, et simulacris erudiunt ad uera?
quid iuuenes aut uirgines faciant, cum haec et fieri sine pu-
31 dore et spectari libenter ab omnibus cernunt? admonentur
utique quid facere possint et inflammantur libidine, quae
aspectu maxime concitatur, ac se quisque pro sexu in illis

EPITOME 3—561, 4] c. 58, 5—7.

AUCTORES § 27—35] cf. Minuc. Fel. c. 37, 11 s. § 27—31] cf. Cyprian. ad Donat. c. 8.

BRHPV] 2 ne] nec *H* conscientiam] conspiciam P^1 *(corr.* P^3*)* *V* 3 populo] de populo *R* scaenis *P*, scenis *cett.* *ex* quoq. *hoc* quo̧q. *(alt.* q *lin. del.) i. e.* quoniam *m. 1 ?, tum ras.* quoq. *restitutum, P* 4 uitiosior (u *in ras. ex* d *? m. 3) B* 5 locuntur *R*, locuuntur *(exp. m. 3) P*, loquutur *sic V* amatoribus *BH* 6 *post* flagitia *3 uel 4 litt. er. P* 7 persuadente *(om.* et*) PV* 8 tragy͵ca͵ B^2, traicae *H* 9 parricid͛ia B^2, parri͛ci͛dia P^3 incasta *R* rerum *B* malarum *(alt.* a *ex* o*)* B^3 coturnata *C (nisi quod* co∗turnata, *er.* i *uel* t *B)* 10 demo͛n͛strant B^3 hist∗rionum (o *er.) B* 11 qui P^1 *(corr.* P^3*) V* ⁝nisi (e *add. m. 1 ?, exp. m. 3) P* 12 muliebri (-em B^1) B^3, muliebre *R*, mulie͛b͛rem P^3 incessu∗ (m *er.) B* mol͛ita B^3 13 et inpudicas *H* ∗∗͵caestibus *ex* caesaestibus *ut uid.* P^1, ∗∗gaestibus P^3, cestibus *V* qui͛d͛ P^3 14 minis P^1 (mim͛i͛s P^3) *V* qui *ex* quo *V* 15 dũ *in ras. ex* et *ut uid.* B^3 simulatis *edd.* at uero *H* 16 qui͛d͛ B^3 uirgines∗∗∗ (aut *? er.) B* faciunt V^{ac} 17 ab omnibus libenter *H* 18 liuidine B^1, *corr.* B^3 que B^1, qui B^3 19 concita͛n͛tur B^2

imaginibus praefigurat probantque illa, dum rident, et adhaerentibus uitiis corruptiores ad cubicula reuertuntur, nec pueri modo, quos praematuris uitiis imbui non oportet, sed etiam senes, quos peccare iam non decet. circensium quoque ludorum 32
ratio quid aliut habet nisi leuitatem uanitatem insaniam? tanto namque impetu concitantur animi in furorem, quanto illic impetu curritur, ut iam plus spectaculi exhibeant qui spectandi gratia ueniunt, cum exclamare et efferri et exsilire coeperint. uitanda ergo spectacula omnia, non solum ne quid 33
uitiorum pectoribus insidat, quae sedata et pacifica esse debent, sed ne cuius nos uoluptatis consuetudo deleniat et a deo atque a bonis operibus auertat. nam ludorum celebrationes deorum 34
festa sunt, siquidem ob natales eorum uel templorum nouorum dedicationes sunt constituti. et primitus quidem uenationes, 35
quae uocantur munera, Saturno sunt attributae, ludi autem scaenici Libero, circenses uero Neptuno. paulatim tamen et ceteris diis idem honos tribui coepit singulique ludi nominibus eorum consecrati sunt, sicut Sinnius Capito in libris spectaculorum docet. si quis igitur spectaculis interest ad quae re- 36

EPITOME 4—12] c. 58, 8 s. 12—19] c. 58, 1 s. 19—562, 2] c. 58, 9.

AUCTORES 18 Sinnius Capito] cf. Hertzium, Sinnius Capito, pag. 18. 27.

BRHPV] 1 p̃a|figurat *sic V* probantque *(*n *in ras. ex 2 litt. m. 2) B* illa* *(*m *er.) B* 2 corruptiones *V* 3 praematuriis B^{ar} *(alt.* i *er.) V* senes *om. V* 4 docet B^1, *corr.* B^2 *post* quoque *s. l.* et B^2 7 uti amplius *H* expectaculi *BV* exhibent *H,* exibeant *PV* 8 ueniant B^1, *corr.* B^3 exclamari B^1, *corr.* B^3, ea clamare *H* eferri *R,* efferri P^3 exilire *R,* exilere *V* 9 non solum ne] m̄alum n̄e *(*ma *in ras. m. 2,* ⁼*et* ¯ *m. 3) B* 10 insideat *R,* insidiat *P; cf. pag. 562, 20* 11 nec $B^{ar}V$ *post* cuius *add.* quã P^3 deliniat *H,* delaeniat *(corr. m. 3) P* 12 boni**s *(*bu *er.) B* 13 temporum *HPV* nouorum] bonorum *H* 14 et imprimitus *R* quidem *om. B* uenerationes *H* 15 quae] et quae *cum Lipsio Saturn. I 5 Ritschelius, opusc. IV 638; cf. Epit. 58, 1* adtributae *RHPV,* attributa *B, sic* l*udi (a *er.) H,* laudi (a *exp. et lin. del. m. 1 et 3) P* 16 scenici B^1 *(corr.* B^2*)* HP^1 *(corr.* P^3*) V* 17 diis B^2, deis *P* item B^1, *corr.* B^3 18 sinnius *BHPV (quod propter errorem editorum* Sisinnius *scribentium moneo), om. R* 19 ad quae] atque BRP^1, *corr.* P^3, adque *HV*

ligionis gratia conuenitur, discessit a dei cultu et ad deos se contulit, quorum natales et festa celebrauit.

1 21. Aurium uoluptas ex uocum et cantuum suauitate percipitur, quae scilicet tam uitiosa est quam oblectatio illa de
2 qua diximus oculorum. quis enim non luxuriosum ac nequam putet eum qui scaenicas artes domi habeat? atquin nihil refert utrumne luxuriam solus domi an cum populo exerceas in
3 theatro. sed iam de spectaculis dictum est. restat unum quod est nobis expugnandum, ne capiamur iis quae ad sensum intimum penetrant. nam illa omnia quae uerbis carent, id est aeris ac neruorum suaues soni possunt facile contemni,
4 quia non adhaerent nec scribi possunt. carmen autem compositum et oratio cum suauitate decurrens capit mentes et quo uoluerit inpellit. inde homines litterati cum ad religionem dei accesserint ab aliquo inperito doctore fundati, minus cre-
5 dunt. adsueti enim dulcibus et politis siue orationibus siue carminibus diuinarum litterarum simplicem communemque sermonem pro sordido aspernantur. id enim quaerunt quod sensum demulceat, persuadet autem quidquid suaue est et animo
6 penitus, dum delectat, insidit. num igitur deus et mentis et uocis et linguae artifex diserte loqui non potest? immo uero

EPITOME c. 21] c. 58, 6 s.
AUCTORES 13 s.] cf. Cic. de or. I 8, 30.

B(G)RHPV] 1 conuenit *BR* a dei* *(a er.) B* 3 uolumptas *B* ex] et *B* cantuum *B*[2] perci|tur *B*[1], percipi|tur *B*[3] 4 ille *V* 6 scenicas *BH* adquid *B*[1], adquin *B*[3], atquin *(exp. m. 3) P* 7 luxuri**am *(os er.) B* 8 dictū *(˜ m. 2) B* est *om. R* 9 his *BHP*[ar] *(*iis *ras. ex* his*) V* qui *B*[1], *corr. B*[2] sensū *(˜ m. 2) B* 10 penetrant *B*[2] nam *ex* nec *V* 11 suauis *B* 12 exscribi *R* carnem *P*[1], *s. l. et ras. corr. P*[3], carnem *ex* carnen *V*[1], carmen *corr. V*[2] 13 decurrens *R, quod coniecerat Buenemannus conl. IV 18, 12; V 1, 10;* decipiens *(*n *s. l. B*[2]*) BHPV* 14 religionē *(˜ m. 3) P* *ab* Ad religionem *incipit codicis G pag. 149 (79) paene tota lecta* 15 accesserint *P*, accesserīt *(˜ m. 2) V* *post* accesserint *hoc* si non fuerint *B (sed s. l. add. B*[3]*) R* a perito aliquo *R* inperito *(*imp- *H) GH,* iperito *V*[2], perito *BRPV*[1] munus *H* 17 sermonem** *(*et *er.) B* 18 aspernantur *B*[2] 20 insidet *(*-dit *B*[1]*) B*[3], insidit *ex* insidat *V; cf. pag. 561, 10* mentes *B*[1], *corr. B*[3] 21 diserti *V* sūmma uēro immo *(corr. m. 1 ?) B*

summa prouidentia carere fuco uoluit ea quae diuina sunt, ut omnes intellegerent quae ipse omnibus loquebatur. ergo qui 7
ueritati studet, qui non uult se ipse deicere, abiciat inimicas ac noxias uoluptates, quae animam uitiant ut corpus cibi dulces: praeferantur uera falsis, aeterna breuibus, utilia iucundis. nihil 8
aspectu gratum sit nisi quod iuste, quod pie fieri uideas, nihil auditu suaue nisi quod alit animam melioremque te reddit, maximeque hic sensus non est ad uitium detorquendus, qui nobis ideo datus est, ut doctrinam dei percipere possemus. itaque si uoluptas est audire cantus et carmina, dei laudes 9
canere et audire iucundum sit. haec est uoluptas uera quae 10
comes est et socia uirtutis, haec non est caduca et breuis ut illae quas adpetunt qui corpori ut pecudes seruiunt, sed perpetua et sine ulla intermissione delectans. cuius terminos si 11
quis excesserit nihilque aliut ex uoluptate petierit nisi ipsam uoluptatem, hic mortem meditatur, quia sicut uita perpetua in uirtute est, ita mors in uoluptate. qui enim temporalia 12
maluerit, carebit aeternis, qui terrena praetulerit, caelestia non habebit.

B(G)RHPV] 2 intellegerunt B^1, *corr.* B^3 quae ipse] quae ipsius ut ipse *R* omnibus ipse *P* 3 ueritati* *B* deicere *R*, decipere *cett., sed cf. II 12, 17 et adn. crit.; III 29, 15; IV 27, 17* 4 uo[l]untates *G* uitiant *Buenemannus*, subiciat B^1, subiciunt B^2, subiciant *G*, sibi uitiant *R*, subiciunt *H*, sibi uinciant *P*, sibi uinceant *V; praeterea* illiciunt *uel* sibi subiciunt, uitiant *coni. Buenemannus*, suffocant *Heumannus*, sibi uinciant *alii edd.*; subuitiant *scriberem, si haec uox non careret auctore;* uitiauit *recepi*, sibi *et* sub *in codd. ex proximo* cibi, *ad quod transiluisset librarius archetypi, correcta esse coniciens* cibi] sibi *V* dulces] ducas B^1, *corr.* B^2 5 praeferuntur *G* uera falsis aeterna *om. G* falsi *V* [br]ebibus *G* 6 iure B^1, *corr.* B^3 nihil B^3 7 auditu* *(s ? er.) B* auditu suane P^1, *corr.* P^3, auditus uane *V* alet *B* te *del.* P^3 9 data P^1, *corr.* P^3 possimus *B*, ⟨po⟩[ssimus] *G* 10 itaque] ita est P^1, *corr.* P^3 11 **iucundum *(in ? er.) B*, [etiucun](d)[u]⟨m⟩ *G* 12 est *(ante* et*)* B^3 breuissedillae *(s et* a *add. m. 2,* sed *ex* et *m. 3) B* 13 illa *R* qui] quae *B* uelut *BH*, ue[lut] *G* 14 cuius] cumius P^1, m *del.* P^3, cumuis V^1 *in* cuius t[er] *desinit codicis G pag. 149 (79), sequitur pag. 150 (80), cuius in uerss. 1—22 et 30. 31 multa legi poterant* 15 uoluntate *V* 17 uolu[n][ta]⟨te⟩ *G* temporaria B^3 *(-lia* B^1*) PV* 18 et caruerit B^1, et carebit B^3 terrena praetulerit V^1, terrena prae *del. et s. l.* terrena per *scr.* V^2

1 22. Ad uoluptates autem saporis et odoris, qui duo sensus
ad solum corpus pertinent, nihil est quod a nobis disputetur,
nisi forte quis exigit ut dicamus turpe esse sapienti ac bono,
si uentri et gulae seruiat, si unguentis oblitus aut floribus
coronatus incedat: quae qui facit, utique insipiens et ineptus
2 et nihili est et quem ne odor quidem uirtutis attigerit. for-
tasse quispiam dixerit 'cur ergo illa facta sunt, nisi ut iis
fruamur?' at enim saepe iam dictum est uirtutem nullam fu-
turam fuisse, nisi haberet quae opprimeret. itaque fecit omnia
3 deus ad instruendum certamen rerum duarum. ergo inlece-
brae istae uoluptatum arma sunt illius cuius unum opus est
expugnare uirtutem iustitiamque ab hominibus excludere. his
blandimentis et suauitatibus titillat animas: scit enim quia
4 mortis est fabricatrix uoluptas. nam sicut deus hominem
ad uitam non nisi per uirtutem ac laborem uocat, ita ille ad
mortem per delicias ac uoluptates, et sicut ad uerum bonum
per fallacia mala, sic ad uerum malum per fallacia bona per-
5 uenitur. cauenda sunt igitur oblectamenta ista tamquam la-
quei et plagae, ne suauitudinum mollitie capti sub dicionem
mortis cum ipso corpore redigamur, cui nos manciparimus.

1 23. Venio nunc ad eam quae percipitur ex tactu uoluptatem:
qui sensus est quidem totius corporis. sed ego non de orna-

8 saepe iam dictum est] cf. ad Epit. 24, 10.
EPITOME 1—6] c. 57, 6. 10—20] c. 57, 5 *(a* quibus omnibus); cf. c. 24. 18—20] c. 58, 9 renuntiandum — incidamus.

B(G)RHPV] 1 at *B* doloris *V* 3 fortę *B²* sapientia *B^ar P¹, alt.* a *del. P³* 4 guylae *H* ungentis *R* aut] ac *edd.* 5 ineptus] ineptus est *R* 6 nihil *GHV* et *(ante* quem*) om. R* 7 iis *RP³ in ras. corr.,* his *BHP¹V* 9 nisi] nihil *P* habent *(corr. m. 3) P* opprimeret *B²* itaque] *idqu*e *(h et* a *er.) B* omnę *B²* 10 istruendum *B,* [struendum] *G* 12 iustitiamque *B²* his] Bis *H* 13 titillas *B¹, corr. B³* 15 ad uitam *B³* 16 ac] ad *B¹, corr. B²,* et *R* uoluptatẽ *(s er., ˜ add. m. 3) B* ad *B* [bon](umu)[e](rum) *G* 17 fallaciă *(˜ er.)* mala* *(m er.) B* mala — fallacia *om. P* bona] *hic fere desinit codicis G pag. 150 (80)* 18 oblecmta *V* tamquam] quam *P¹ (corr. P³) V* 19 mollitiae *BHV,* molliti *R,* mollitię *P^ar, ras. in* -tie *corr.* capta *P* 20 redicamur *R* mancipamus *B,* mancipari oportet *H,* mancipauimus *edd.*

mentis ac uestibus, sed de sola libidine dicendum mihi puto, quae maxime coercenda est, quia maxime nocet. cum excogi- 2
tasset deus duorum sexuum rationem, adtribuit iis ut se inuicem adpeterent et coniunctione gauderent. itaque ardentissimam cupiditatem cunctarum animantium corporibus admiscuit, ut in hos adfectus auidissime ruerent eaque ratione propagari et multiplicari genera possent. quae cupiditas et 3
adpetentia in homine uehementior et acrior inuenitur, uel quia hominum multitudinem uoluit esse maiorem uel quoniam uirtutem soli homini dedit, ut esset laus et gloria in coercendis uoluptatibus et abstinentia sui. scit ergo aduersarius ille 4
noster quanta sit uis huius cupiditatis, quam quidam necessitatem dicere maluerunt, eamque a recto et bono ad prauum et malum transfert. inlicita enim desideria inmittit, ut aliena 5
contaminent quibus habere propria sine delicto licet. obicit quippe oculis inritabiles formas suggeritque fomenta et uitiis pabulum subministrat; tum in intimis uisceribus stimulos omnes 6
conturbat et commouet et naturalem illum incitat atque inflammat ardorem, donec inretitum hominem inplicatumque decipiat. ac ne quis esset qui poenarum metu abstineret alieno, 7
lupanaria quoque constituit et pudorem infelicium mulierum publicauit, ut ludibrio haberet tam eos qui faciunt quam quas pati necesse est. his obscenitatibus animas ad sanctitatem 8
genitas uelut in caeni gurgite demersit, pudorem extinxit, pudicitiam flagitauit. idem etiam mares maribus adplicuit et

EPITOME 15—20] c. 57, 8 quae autem — uoluptatem.
EXPILATORES § 7] Isidor. orig. XVIII 42, 2.

BRHPV] 1 ac] aut *PV* 2 coercenda *C* quia] quae *R* 3 iis *RP*^{3} *in ras. corr.*, his *BHP*^{1}*V* 7 possint *B* 8 qui*a*) *P*^{3} 9 quoniam] quia *B* 10 nomini *B*^{1}, *corr. B*^{3} e*sset*] est *H* cohercendis *PV* 11 et *om. P* 12 necessitatem) *B*^{3} 14 malum *B*, ad malum *cett.* transtulerunt *P* 15 contaminet *H* obicit *om. R* obicit — oculis] obicitque prae oculis *B* 17 summinist*r*at *R* tum *om. B* in *om. H* stimulus *B* omnis *B*^{1} *(corr. B*^{2}*) PV* 18 ad*q*ue *B*^{2} 19 inritit*u*m *B*^{1}, *corr. B*^{2} 21 lupinaria *B* 22 ut *B*^{2} 23 hinc *H*, hic *P*^{1} *(corr. P*^{3}*) V* animus *V* 24 genitus *V* c*a*eni *B*^{3} gurgitem *PV* flagitauit] profligauit *codd. recent. et edd.*, flagitiauit *Fasitelius*, exagitauit *Volkmannus, observ. misc. 1872, pag. 14* 25 adplicuit *B*, admiscuit *cett.*; *cf. Petron. c. 25*

nefandos coitus contra naturam contraque institutum dei machinatus est. sic imbuit homines et armauit ad nefas omne.
9 quid enim potest esse sanctum iis qui aetatem inbecillam et praesidio indigentem libidini suae depopulandam foedandamque
10 substrauerint? non potest haec res pro magnitudine sceleris enarrari. nihil amplius istos appellare possum quam inpios et parricidas, quibus non sufficit sexus a deo datus, nisi etiam suum sexum profane ac petulanter inludant. haec tamen apud
11 illos leuia et quasi honesta sunt. quid dicam de iis qui abominandam non libidinem, sed insaniam potius exercent? piget dicere, sed quid iis fore credamus quos non piget facere? et tamen dicendum est, quia fit: de istis loquor quorum teter-
12 rima libido et execrabilis furor ne capiti quidem parcit. quibus hoc uerbis aut qua indignatione tantum nefas prosequar? uincit officium linguae sceleris magnitudo. cum igitur libido haec edat opera et haec facinora designet, armandi aduersus
13 eam uirtute maxima sumus. quisquis affectus illos frenare non potest, cohibeat eos intra praescriptum legitimi tori, ut et illut quod auide expetit consequatur et tamen in peccatum
14 non incidat. nam quid sibi homines perditi uolunt? nempe honesta opera uoluptas sequitur: si ipsam per se adpetunt,
15 iusta et legitima frui licet. quodsi aliqua necessitas prohibebit, tum uero maxime adhibenda uirtus erit, ut cupiditati continentia reluctetur. nec tantum alienis toris quaeque attin-

EPITOME 17—568, 12] 57, 3; 59, 6; 61, 6—8.

BRHPV] 2 hominem *B* 3 potest^{i} R^2 iis RP^3 *in ras. corr.*, his BHP^1V 4 **depopulandam *(in ? er.)* *B* foedadamque *sic* RP^1, *corr.* P^3 5 substrauerim^{t} B^2 6 appella^{re} V^2 7 parridas BP^1 *(corr.* P^3*)* *V* sufficiat *H* 8 haec] hac R^1 *uerba* haec tamen—quidem parcit *(13) om. H* 9 iis R^1, his BR^2HPV ab^{h}ominandam V^2 11 quid iis R^1, quid de his R^2, quid his *BP*, qui his *V* tradamus *V* 12 t^{a}eterrima B^3 13 parcet B^1, *corr.* B^3 15 uicit *BRHV* 16 edat] et *H* operam *B* designet *B*, dissignet *cett.* 17 maxime *R* 19 et *in ras. ex* ad *ut uid.* B^3, e*t***(s et* ut *er.)* *P*, est *V* expedit P^1 *(corr.* P^3*)* *V* im *P* 21 honestã operã *(duo ~ add. m. 1 2)* *B* uoluntas *B* ipsa *B* 22 quodsi] etsi *B* cohibebit *R*, prohibet *H* 23 maxim*e *(a er.)* *B*, maxima *PV* 24 alienis *(exp. m. 1 uel 2)* *R* tor*is *(i er.)* *B*, tori *R* quae *BH*

gere non licet, uerum etiam publicis uulgatisque corporibus
abstinendum deus praecipit docetque nos, cum duo inter se
corpora fuerint copulata, unum corpus efficere. ita qui se 16
caeno inmerserit, caeno sit oblitus necesse est. et corpus qui-
dem cito ablui potest, mens autem contagione inpudici corporis
inquinata non potest nisi et longo tempore et multis bonis
operibus ab ea quae inhaeserit conluuione purgari. oportet 17
ergo sibi quemque proponere duorum sexuum coniunctionem
generandi causa datam esse uiuentibus eamque legem his
affectibus positam, ut successionem parent. sicut autem dedit 18
nobis oculos deus non ut spectemus uoluptatemque capiamus,
sed ut uideamus propter eos actus qui pertinent ad uitae ne-
cessitatem, ita genitalem corporis partem, quod nomen ipsum
docet, nulla alia causa nisi efficiendae subolis accepimus. huic 19
diuinae legi summa deuotione parendum est. sint omnes qui
se discipulos dei profitebuntur ita morati et instituti, ut in-
perare sibi possint. nam qui uoluptatibus indulgent, qui 20
libidini obsecuntur, hi animam suam corpori mancipant ad
mortemque condemnant, quia se corpori addixerunt, in quod
habet mors potestatem. unus quisque igitur quantum potest 21
formet se ad verecundiam, pudorem colat, castitatem conscientia
et mente tueatur: nec tantum legibus publicis pareat, sed sit
supra omnes leges qui legem dei sequitur. quibus bonis si 22

AUCTORES 1—3 (docetque)] I Cor. 6, 16.

BRHPV] 2 praecipit *B*, praecepit *cett.* 4 c⸢a⸣eno *(ante* sit*)* B^3 5 cōrporis ⸢inpudici⸣ *B* 6 temporis *B* 7 inh⸢a⸣eseri∗t *(*a *m. 3,* n *er.) B*, inhaeserint P^1, *alt.* n *del.* P^3, inheserunt *V* conlubione B^1, *corr.* B^3 8 quemquem B^1, *alt.* m *del.* B^3 propoenere *V* 10 adfectibus *HPV* 11 expectemus *B* *ad* uoluptatemque capiamus *in mg.* ł qua capiamur *m. post. R* 12 actos B^1, *corr.* B^3 14 effigiendae P^1 *(*effigiandae P^3*) V* suboles B^1, *corr.* B^2 huic — legi *om.* B^1, huic *s. l. add.* B^3 15 diuina∗ *(*m *er.) H* legis *R* est] ut *B* ⸢sint⸣ B^3, sintque *R* 16 ⸢ut⸣ B^3 inperare *B*, imperare *cett.* 17 nam *(*am *in ras. ex 3 uel 4 litt., quarum prima* o, *m. 3) B* 18 obsequntur *B*, obsequuntur *HPV* hi⸢i⸣ B^2 ad mortemque] morteque *B* 19 adfixerunt *R* quo *BV* 21 pudoremque *BPV* conscientiam *B* 22 mentë *(*~ *exters.) B* 23 omnis *RPV* ⸢dei⸣ B^3

adsueuerit, iam pudebit eum ad deteriora desciscere: modo placeant recta et honesta, quae melioribus iucundiora sunt
23 quam praua et inhonesta peioribus. nondum omnia castitatis officia exsecutus sum: quam deus non modo intra priuatos parietes, sed etiam praescripto lectuli terminat, ut cum quis habeat uxorem, neque seruam neque liberam habere insuper
24 uelit, sed matrimonio fidem seruet. non enim, sicut iuris publici ratio est, sola mulier adultera est quae habet alium, maritus autem etiamsi plures habeat, a crimine adulterii so-
25 lutus est, sed diuina lex ita duos in matrimonium, quod est in corpus unum, pari iure coniungit, ut adulter habeatur
26 quisquis compagem corporis in diuersa distraxerit. nec ob aliam causam deus cum ceteras animantes suscepto fetu maribus repugnare uoluisset, solam omnium mulierem patientem uiri fecit, scilicet ne feminis repugnantibus libido cogeret uiros
27 aliut adpetere eoque facto castitatis gloriam non tenerent. sed neque mulier uirtutem pudicitiae caperet, si peccare non posset. nam quis mutum animal pudicum esse dixerit, quia suscepto fetu mari repugnat? quod ideo facit, quia necesse est in do-
28 lorem atque in periculum ueniat, si admiserit. nulla igitur laus est non facere quod facere non possis. ideo autem pudicitia in
29 homine laudatur, quia non naturalis est, sed uoluntaria. ser-

EPITOME 22—569, 18] c. 61, 8 sed sicut — teneatur.
EXPILATORES § 26] Isidor. orig. XI 2, 19. 20 nulla—possis] Ps.-Seneca de moribus 4.

B(G)RHPV] 1 iam] tum *H* desuescere *R*, descendere *PV* 2 melioribus P^1 *(corr.* P^3*)* *V* iucundiara *V* 3 inhonesta $B^{1?}$, honesta *R* non *R* 4 *ab* Officia *incipit codicis G pag. 151 (137), cuius in uerss. 1—9 pleraque legi poterant* quae B^1 *(corr.* B^3*)* *G* 5 praescripto] intra *(s. l. m. 2)* praescriptos *B*, intra praescripto *G* terminauit *B* 6 neque *ante* seruam] nequam *B* 7 publici iuris *R* 9 maritum B^1, *corr.* B^2 autẽiã|si *ut uid.* B^1, autem|si *in ras. corr.* B^2 pluris *RV*, pꝰu⁎ris *(l er.) P* 10 matrimonio *P* 11 est in *om. R* 12 quisq; *(i. e.* -que*) V* compagem] partem *B* 13 foetũ *(˜ er.) H* 17 possit *B* 18 multum RP^{ar} duxerit *PV* qui *R*, quod *H* susceptũ *(˜ m. 2) B* 19 f⁎etu *B* idꝰeoꝰ *(id in ras. corr. et* eo *add. m. 2) B* 20 in *om. B* ꝰiꝰse *(ꝰi m. 2) V* 21 tacere *(post* quod*) R* pudicitia *(*t *ex* a *m. 2) V* 22 laudantur P^1 *(*n *expunx.* P^3*)* V^{ar}

uanda igitur fides ab utroque alteri est, immo exemplo continentiae docenda uxor ut se caste gerat. iniquum est enim ut id exigas quod praestare ipse non possis. quae iniquitas effecit profecto ut essent adulteria, feminis aegre ferentibus praestare se fidem non exhibentibus mutuam caritatem. deni- 30
que nulla est tam perditi pudoris adultera quae non hanc causam uitiis suis praetendat, iniuriam se peccando non facere, sed referre. quod optime Quintilianus expressit. homo inquit neque alieni matrimonii abstinens neque sui custos — quae inter se natura conexa sunt. nam neque maritus 31
circa corrumpendas aliorum coniuges occupatus potest uacare domesticae sanctitati et uxor cum in tale incidit matrimonium, exemplo ipso concitata aut imitari se putat aut uindicare. cauendum igitur, ne occasionem uitiis nostra intemperantia 32
demus, sed adsuescant inuicem mores duorum et iugum paribus animis ferant: nos ipsos in altero cogitemus. nam fere in hoc iustitiae summa consistit, ut non facias alteri quidquid ipse ab altero pati nolis. haec sunt quae ad continentiam 33
praecipiuntur a deo. sed tamen ne quis diuina praecepta circumscribere se putet posse, adduntur illa, ut omnis calumnia et occasio fraudis remoueatur, adulterum esse qui a marito

EPITOME 16—18] c. 55, 3. 19—570, 3] c. 61, 8.
AUCTORES 8] cf. Quintiliani declam. ed. Ritter, praef. pag. III adn. 17 ut non facias — nolis] praeter Matth. 7, 12 et Publil. Syr. 2 cf. Doctrin. XII Apostol. I 2 (cf. supra ad c. 3). 20 ss.] Matth. 5, 32; 19, 9.
EXPILATORES 16—18] cf. Orientii commonit. I 195—198.

B(G)RHPV] 1 imo *BRP*^{1} *(corr. P*^{3}*) V* 2 *a* Docenda *incipit codicis G pag. 152 (138) paene tota lecta; uers. 31 cum margine resectus est* caste gerat] castigarat *V*^{1}, *s. l. corr. V*^{2} inicum *GR* 3 exigas] ex[e]as *G* iniquita**s *(te er.) V* 4 efficit *GRV,* id effecit *H* ut essent] e[s]se *G* *aegre *B,* hae[g]re *G* 5 exibentibus *GV,* exigentibus *R* 8 sed referre *B*^{3} quintialianus *PV* 9 nequã *(˜ m. 3) B* matrimonia *P*^{1}, *corr. P*^{3} abstinens] appetens *B* neque *om. B* 10 *uerba* quae — conexa sunt *Quintiliano tribuunt edd.* nam neque] namq. *B,* namque *G* 12 sanctitati] sc̃i *G* 13 **imitari *P,* inimitari *V* uindicare *edd.,* uindicari *C* 14 igitur] ergo *BR* 16 fer*e *(r ? er.) B,* ferae *G* 17 consistet *B,* constitit *R* non *om. P*^{1} *(s. l. P*^{3}*) V* 18 nolis] nobilis *V* 20 addantur *H* illi *P*^{ac} *(corr. P*$^{1?}$*) V* 21 occassio *V* adulterum ⟨et eum⟩ *Heumannus* *in* ⟨a⟩[d]ulterum esse *desinit codicis G pag. 152 (138)*

dimissam duxerit et eum qui praeter crimen adulterii uxorem dimiserit, ut alteram ducat: dissociari enim corpus et distrahi
34 deus noluit; praeterea non tantum adulterium esse uitandum, uerum etiam cogitationem, ne quis aspiciat alienam et animo concupiscat: adulteram enim fieri mentem, si uel imaginem
35 uoluptatis sibi ipsa depinxerit. mens est enim profecto quae peccat, quae immoderatae libidinis fructum cogitatione con-
36 plectitur, in hac crimen est, in hac omne delictum. nam etsi corpus nulla sit labe maculatum, non constat tamen pudicitiae ratio, si animus incestus est, nec inlibata castitas
37 uideri potest, ubi conscientiam cupiditas inquinauit. nec uero aliquis existimet difficile esse frenos inponere uoluptati eamque uagam et errantem castitatis pudicitiaeque limitibus includere, cum propositum sit hominibus eam uincere ac plurimi beatam atque incorruptam corporis integritatem retinuerint multique
38 sint qui hoc caelesti genere uitae felicissime perfruantur. quod quidem deus non ita fieri praecipit tamquam adstringat, quia generari homines oportet, sed tamquam sinat. scit enim quantam his adfectibus inposuerit necessitatem. si quis hoc inquit facere potuerit, habebit eximiam inconparabi-
39 lemque mercedem. quod continentiae genus quasi fasti-

EPITOME 3—11] c. 61, 9 s. (— pectus).

AUCTORES 4 ne quis — concupiscat] Matth. 5, 28. 19] locus ignotus; cf. tamen I Cor. 7, 7 s.; Matth. 19, 12.

BRHPV] 1 dimissam duxerit] duxerit *(sed* i *in ras. ex* a *m. 2)* eiectam *B* adulteri P^1 *(corr.* P^3*)* *V* 2 ducat *om. R* 3 non] ñ *ex alia litt.* P^3 4 cogitatum *in ras. ex* cogitationē $P^{1?}$ 6 uoluptatis] uoluptatis aliquam *R* enim profecto est *H* 7 immoderate *(t exp. m. 1,* a *s. l. m. 2 sic) B,* inmoderate (im- *P) HPV,* -tę P^3 8 nam etsi] manet si *B* 9 consi^{s}tat *B* rātio pūdicitiae *(corr. m. 1 ?) B* 10 incaestus *R* inlabata *V* 11 potes^{t} B^2 13 pudictiaeque *V* 14 cum *in ras.* $P^{1?}$, nec *V* sit propositum *H* eam *codd. recent. et edd.,* etiam *C* 15 a^{t}que P^3 retinuerint *(alt.* i *ras. ex* u*) B* 17 deus *om. B* praecipit *R,* praecepit *cett.* *post* praecepit *s. l.* deus B^3 abstineat *ex* adstringat B^2 quo *B* 18 tamquam siuat] tamquam qui libertatem arbitrio largiatur *R* quantum B^1, *corr.* B^2 20 eximiam *(*a *ex* u*) P* incomparabilemque* *(*m *er.) H*

gium est omnium consummatioque uirtutum. ad quam si quis eniti atque eluctari potuerit, hunc seruum dominus, hunc discipulum magister adgnoscet: hic terram triumphabit, hic erit consimilis deo, qui uirtutem dei cepit. haec quidem difficilia uidentur, sed de eo loquimur cui calcatis omnibus terrenis iter in caelum paratur. nam quia uirtus in dei agnitione consistit, omnia grauia sunt, dum ignores, ubi cognoris, facilia: per ipsas difficultates nobis exeundum est, qui ad summum bonum tendimus.

24. Nec tamen deficiat aliquis aut de se ipse desperet, si aut cupiditate uictus aut libidine inpulsus aut errore deceptus aut ui coactus ad iniustitiae uiam lapsus est. potest enim reduci ac liberari, si eum paeniteat actorum et ad meliora conuersus satis deo faciat. quod fieri posse Cicero non putauit, cuius haec in Academico tertio uerba sunt: quodsi liceret ut iis qui in itinere deerrauissent, sic uitam deuiam secutis corrigere errorem paenitendo, facilior esset emendatio temeritatis. licet plane. nam si liberos nostros, cum delictorum suorum cernimus paenitere, correctos

EPITOME 10—573, 12] c. 62, 1 s.
AUCTORES 15] Acad. post. frg. 16.

BRHPV] 1 omnium consummatioque *(*consumatioque *H,* cosummatioque *P) C,* omniumque consummatio *edd.* 2 eniti atque] enitat quae *H* luctari *R* doñs *ex* deus *B* 3 adgnoscit *B,* agnoscit *(i ex* e *m. 2 uel 3) P* triumphabit B^2, triumphauit *(*triumf- *PV) HP*^{1} *(corr.* $P^{2?}$*) V* 4 erit *om. HP*^{1} *(s. l.* P^2*) V* similis *R* coepit *H;* ceperit *edd.* difficili *H* 6 nam quia *H,* namque *(*namq. *P) BPV,* nam si *R* 7 dum *R,* dumquàe, *exp. m. 3 B,* dumquae *H,* dumq. *P,* dumque *V; an* dum ⟨deum⟩ *uel* ⟨eum⟩ *? Thilo* ubi cognoris *del.* P^2 cognoueris R^2 8 facultates *R* exeundū (˜ *m. 2) B* 10 aut] ac *R* 12 ad] aut *B,* a *H* iustitiae *H* uia *BH* 13 paeniteat B^3 actorum *(*v *s. l. er., quod add. m. 2 ?) P* 14 faciat B^2 15 tertia P^1, *corr.* P^3 uerba *(a in ras. ex* o *uel eodem* a *m. 2) B* 16 ut iis] uitiis *B,* ut his *H,* his *(om.* ut*) PV* 17 secutis *edd.,* secutus *BP*^{1}*V,* secutos *RHP*^{3} paenitendo B^2 18 emendatio *(*t *ex* c *m. 2) B,* emendatio R^2 plane *(a ras. ex* æ*, s. l.* a *er., quod add. m. 2) P* si P^2 19 paenitere recorrectos *(' distinctionem add. m. 2) B*

esse arbitramur et abdicatos abiectosque rursus tamen suscipimus fouemus amplectimur, cur desperemus clementiam ueri
4 patris paenitendo posse placari? ergo idem dominus ac parens indulgentissimus remissurum se paenitentibus peccata promittit et obliteraturum omnes iniquitates eius qui iustitiam denuo
5 coeperit operari. sicut enim nihil prodest male uiuenti ante actae uitae probitas, quia superueniens nequitia iustitiae opera deleuit, ita nihil officiunt peccata uetera correcto, quia super-
6 ueniens iustitia labem uitae prioris aboleuit. quem enim facti sui paenitet, errorem suum pristinum intellegit, ideoque Graeci melius et significantius μετάνοιαν dicunt quam nos Latine possumus resipiscentiam dicere. resipiscit enim ac mentem suam quasi ab insania recipit quem errati piget, castigatque se ipsum dementiae et confirmat animum suum ad rectius uiuendum: tum illud ipsum maxime cauet, ne rursus
7 in eosdem laqueos induatur. denique muta quoque animalia cum fraude capiuntur, si aliquo se modo in fugam extricauerint, fiunt postmodum cautiora uitantque semper ea omnia in
8 quibus dolos insidiasque senserunt. sic hominem paenitentia cautum ac diligentem facit ad euitanda peccata in quae semel
9 fraude deciderit. nemo enim potest esse tam prudens, tam

BRHPV] 1 arbitramur *(alt.* a *in ras. ex* e *? m. 3) B* rursum *B ante* suscipimus *s. l.* sustentamus P^2 suscipiamus foueamus amplectemur *sic H* 2 disperemus *B*, desperamus *P* ueri] dei *PV* 3 posse] non posse *B* 4 promittit B^2 5 et *om. R* obli*teraturum *(t er.) H*, oblitteraturum P^3 6 prodeest *B* uiuendi *(corr. m. 2) V* 7 prauitas B^1, *corr.* B^3 operam *B* 8 delebit B^1, *corr.* B^3 officiũ P^1, officiu P^3 uetera] et uitia *R*, uera P^1 *(corr.* P^2*) V* correpto H^{ac} 9 abolebit *(*b *ex* u*)* B^2, oboleuit P^1, *pr.* o *in* a *corr.* P^2 quem enim] is enim quẽ, P^2 10 *ante* errorem *fort.* is *excidit* 11 ΜΕΤΑΝΟΙΑΝ *B*, metanoean *RHP*, metanoẽan *V* 12 Latine *om. B* dicere resipiscit enim *om. R* resipiscit *B* ac] aut B^1, *corr.* B^3 13 quasi *om. PV* recepit B^1, *corr.* B^3 quem errati] quem enim B^1, errati *s. l.* B^3 pudet *H in ras. ex* piget P^2 14 suum *om. R* 15 rectius V^2 16 laqueos induatur] laqueatur *R* inducatur *BH edd., sed cf. III 1, 8; VI 12, 13* multa *R* 17 extricauerint *V* 18 semper ea] eo semper *H* 19 sic *(*si *in ras. et* c *ex* e *? m. 3) B* 20 euitanda B^2, uitanda *R* 21 decederet B^1, decederit B^2

circumspectus, ut non aliquando labatur. et idcirco deus inbecillitatem nostram sciens pro sua pietate aperuit homini portum salutis, ut huic necessitati, cui fragilitas nostra subiecta est, medicina paenitentiae subueniret. ergo quicumque aberrauerit, referat pedem seque quam primum recipiat ac reformet.

sed reuocare gradum superasque euadere ad auras, 10
hoc opus, hic labor est.

degustatis enim male iucundis uoluptatibus uix diuelli ab iis possunt: facilius recta sequerentur, si earum suauitates non attigissent. sed eripiant se malae seruituti: condonabitur iis error omnis, si errorem suum uita meliore correxerint. nec lucrari se quisquam putet, si delicti conscium non habebit: 11 scit ille omnia in cuius conspectu uiuimus, nec si uniuersos homines celare possumus, deum possumus, cui nihil absconditum, nihil potest esse secretum. Exhortationes suas Seneca 12 mirabili sententia terminauit. magnum inquit nescio quid maiusque quam cogitari potest numen est, cui uiuendo operam damus. huic nos adprobemus. nihil prodest inclusam esse conscientiam, patemus deo. quid uerius 13

EPITOME 13—575, 9] c. 61, 10 (— potest).
AUCTORES 7 s.] Verg. Aen. VI 128 s. 17] frg. 24.

BRHPV] 1 circumspectus *B*^{2} inbetillitatem *V* 2 timens *ut uid. B*^{1}, **sciens *B*^{2} pietate] fidelitate *R* 3 fragilitas *(r m. 2,* li *m. 3) B* 4 medicina* *(e er.) H* paenitentiae *B*^{3} 5 quam *om. H* recipiant ac reformet *H* 7 gredum *(e del.) B* superasq. *(q. in ras. ex* se *m. 2) P* aures *V* 8 hoc *(o in ras. ex* i *? m. 3) B* hic *(i in ras. ex* o *m. 2) B* est *cum parte marginis abscissum, V* 9 iis *R,* his *cett.* 11 sed] sed si *(si s.l. add. P*^{3}*) HP* se] si *V* seruitutis *H* 12 iis *R,* his *cett.* meliori *B*^{1}, *corr. B*^{2}, meliora *V* 13 delictis *B,* delicto *P*^{1} *(corr. P*^{3}*) V* habet *P*^{1} *(corr. P*^{2}*) V* 15 deum possumus] eum latemus *R* deum *ras. ex* dm̃ *H post* deum *s. l.* ñ *P*^{2} absconditur *B*^{1}, absconditū *B*^{2}, absconditu m *B*^{3} 16 exortationes *H,* Eexortationes *V* 17 admirabili* *(a er.) B (sed cf. pag. 575, 2),* mirabili* *(s er.) H* inquit] igitur *H* 18 maiusque *P*$^{2?}$ nomen *H*^{ac} cuius uiuendi *PV* 19 opera *H post* adprobemus *in fine uersus add.* nã *P*^{2} 20 inclusam — conscientiam] inclusa conscientia *B*

dici potuit ab eo qui deum nosset quam dictum est ab homine uerae religionis ignaro? nam et maiestatem dei expressit maiorem esse dicendo quam ut eam cogitatio mentis humanae capere posset, et ipsum ueritatis attigit fontem sentiendo uitam hominum superuacuam non esse, ut Epicurei uolunt, sed deo ab iis operam uiuendo dari, siquidem iuste ac pie uixerint.
14 potuit esse uerus dei cultor, si quis illi monstrasset, et contempsisset profecto Zenonem et magistrum suum Sotionem, si
15 uerae sapientiae ducem nactus esset. huic nos inquit adprobemus: caelestis prorsus oratio, nisi antecederet ignorantiae confessio. nihil prodest inclusam esse conscientiam, patemus deo: nullus ergo mendacio, nullus dissimulationi locus est, quia parietibus oculi hominum submoventur, dei autem diuinitas nec uisceribus submoueri potest, quominus
16 totum hominem perspiciat et norit. idem in eiusdem operis primo quid agis? inquit quid machinaris? quid abscondis? custos te tuus sequitur. alium tibi peregrinatio subduxit, alium mors, alium ualitudo: haeret hic quo
17 carere numquam potes. quid locum abditum legis et arbitros remoues? puta tibi contigisse ut oculos

AUCTORES 16] frg. 14.

B(G)RHPV] 1 potuit dici *B* potuit] potuit te *R*, potest *P* dictum est *add. B*^{3} 3 ea *B*, eum *H* 4 capere] cogere *B*^{1}, *corr. B*^{3} possit *R* attigerit *B*, *om. R*, atti*git (n *er.*) *H* 5 *ab* Homin⟨um⟩ *incipit codicis G pag. 153 (139) paene tota lecta* ut] quod *B*, ⟨qu⟩[o]d *G* deo] dō *(exp. m. 2) P* 6 iis *R*, his *cett.* uixerit *B*, ⟨u⟩[ixeri]⟨t⟩| *G* 7 quid *H* et *scripsi*, ac *edd.*, ut *BGHPV*, uiam *R* contemptisset *(corr. m. 3) P* 8 procerto *H* [sum] *G* 9 ēsset⟩ nāctus *(t add. m. 2,* ⁼ *et* ¯ *m. 1 uel 2) B* nanctus *HPV* inquid nos *B*, ⟨i⟩[nq̄it no]⟨s⟩ *G* 10 [pro]⟨r⟩[su]⟨ses⟩[t] *G*, prorsus *ras. ex* prorsus *P* oratio nisi] rationis *sic B* antecedere *R*, antecederet *(-et ex -it m. 3) P* 11 confessione *B* prodeest *B* 12 patemus *(a ex u m. 2) P* nullu⟨s⟩ *(ante* ergo*) P*^{2} 13 hominum oculis *(sic) B* oculis *P*^{1} *(s expunx. P*^{3}*) V* 14 uisceri⟨b⟩ *B*^{3} 15 et *in ras. ex 2 litt., quarum alt.* e, *B*^{2} 16 quid abscondis *om. R* 17 custos] cuius *R* 17. 18 *tribus locis* aliut *pro* alium *B* 18 ualitudo *B*, ualetudo *RHP*^{1} (et *in* it *corr. P*^{2}*) V* heret *B*^{1}, heris *sic in ras. corr. B*^{2} 19 canere *B*^{ac} potes* (t *er.) HP* 20 arbitros *(corr. m. 2) P*, abitros *V* putat ibi *(s. l. v i. e.* ur *er.,* _ *m. 3) P* contigisset *(exp. m. 2 ?) P*

omnium effugias, demens: quid tibi prodest non habere
conscium habenti conscientiam? non minus mirabiliter 18
de conscientia et deo Tullius. meminerit inquit deum se ha-
bere testem, id est, ut ego arbitror, mentem suam,
qua nihil homini dedit deus ipse diuinius. item cum 19
de iusto ac bono uiro loqueretur, itaque talis uir inquit
non modo facere, sed ne cogitare quidem quicquam
audebit quod non audeat praedicare. purgemus igitur 20
conscientiam, quae oculis dei peruia est, et, ut ait idem, sem-
per ita uiuamus, ut rationem reddendam nobis arbi-
tremur, putemusque nos momentis omnibus non in aliquo,
ut ille dixit, orbis terrae theatro ab hominibus, sed de-
super spectari ab eo qui et iudex et testis idem futurus est,
cui rationem uitae reposcenti actus suos infitiari non licebit.
ergo satius est aut effugere conscientiam aut nos ipsos ultro 21
aperire animum et perniciem rescissis uulneribus effundere:
quibus nemo alius mederi potest nisi solus ille qui gressum
claudis, uisum caecis reddidit, maculata membra purgauit,
mortuos excitauit. ille ardorem cupiditatis extinguet, extir- 22

EPITOME 1?—576, 4] cf. c. 62, 1 (remedium) 2 (sanatio).
AUCTORES 3] de off. III 10, 44. 6] ibid. III 19, 77. 9] II Verr. 11, 28. 11] ibid. V 14, 35. 17 qui — excitauit] Matth. 11, 5.

B(G)RHPV] 1 omniu[s] *(littera* s *incertissima) G* effugias] offun-das *B* prodeest *B* 2 miraliter *V* 3 et *om. H* ideo *BH,* id[eo] *G;* et deo *Schoellio glossema uidetur* habere] adhibere *codd. Cic.* 4 idẽ* (m *er.) P* 5 quã *(˜ er., quod add. m. 2) B,* qu*a *(i er.) H* homine B^1, *in ras. corr.* B^3 diuinus *BG* idem *Heumannus conl. pag. 574, 15; infra 9* 6 bono] de bono *B* uiri *RH* 7 *in* facere sed n[e] co *desinit codicis G pag. 153 (139), sequitur pag. 154 (140) postrema codicis, cuius in uerss. 1—9 paene omnia legi poterant* 8 p[a](r)[ce]mus *G* 9 perui*a *B,* peruna *G* et *s. l. B, om. PV* 10 uibamus B^1, *corr.* B^2 reddandam PV^{ac} 11 momentis B^2, [a]rgu[m]e[ntis] *G* in *om.* H^1P^1 *(add.* H^2P^2*) V* aliqu//// *(2 uel 3 litt. er., quarum prima* a*) sic B* 12 terrarum orbis *codd. Cic.* sẽ (d *s. l. er., quod add. m. 2) B,* se *G* 13 spectari *(i ex* e*) V* et *ante* testis] est et *B,* e(s)t *G* isdẽ *V;* ipse *edd.* est *om. B* 14 cu *in* cui *cum mg. sinistra abscissum, V* ratio**m (ne *er.) sic B* 15 aut est *H,* est *om. V* 17 graessum *B* 18 membra maculata *H* 19 extin-guet *(alt.* e *ex* i *et alt.* t *ex alia litt. m. 2) P* exterpabit B^1, *corr.* B^2

pabit libidines, inuidiam detrahet, iram mitigabit, ille reddet
23 ueram et perpetuam sanitatem. adpetenda est haec omnibus
medicina, quoniam maiore periculo uexatur anima quam corpus
et quam primum latentibus morbis adhibenda curatio est.
24 neque enim si utatur aliquis oculorum acie clara, membris
omnibus integris, firmissima totius corporis ualitudine, tamen
eum dixerim sanum, si efferatur ira, superbia tumidus inflетur,
25 libidini seruiat, cupiditatibus inardescat: sed eum potius qui
ad alienam felicitatem non attollat oculos, opes non admiretur,
alienam mulierem sancte uideat, nihil omnino adpetat, nihil
concupiscat alienum, non inuideat ulli, non fastidiat quemquam,
sit humilis misericors beneficus mitis humanus, pax in animo
eius perpetua uersetur: ille homo sanus, ille iustus, ille per-
26 fectus est. quisquis igitur his omnibus praeceptis caelestibus
obtemperauerit, hic cultor est uerus dei, cuius sacrificia sunt
27 mansuetudo animi et uita innocens et actus boni: quae
omnia qui exhibet, totiens sacrificat, quotiens bonum aliquid
ac pium fecerit. deus enim non desiderat uictimam neque
muti animalis neque mortis ac sanguinis, sed hominis et uitae.

EPITOME 12 sit humilis] c. 62, 3 humilitas. 14—577, 6] c. 62, 4 haec sunt — laetatur.

AUCTORES 12 humilis — 577, 6] cf. Orac. Sibyll. VIII 481 (ταπεινοφρονεῖν) — 498.

EXPILATORES § 26 ss.; c. 25 passim] cf. Orientii commonit. I 65—88.

B(—19)RHPV] 1 distrahet *HV* irã (˜ *m. 2*) *B* mitigauit B^1, *corr.* B^2 3 maiori *R* 4 morbi's *ex* mortis P^2 5 aliqui *B*, ut aliquis *H* clare *PV* membri*s (s *er.*) *B*, mẽ|enim *sic R* 6 ualetudine *RHP*^{1} (et *in* it *corr.* P^2) *V* 7 eũ|** (eũ *add. m. 2*, cũ *er.*) *P* insanum *H* efferratur *P* tumore *ex* tumidus *sic B* 9 adalienẽfelicitatẽ (*duo* ˜ *er.*) *B* admiretur] appetere *R* 10 aliena muliere *H* scancte *H* omnino adpetat nihil *om.* P^{ac} (adpetat *s. l. m. 1 ?*, omnino *s. l. m. 2*, non *s. l. m. 3 P*) *V* 13 iustus] homo iustus *H* 14 omnibus his *B* ueri ĩ his' *P* 15 obtemperauit, *om.* hic V^1, obtemperauith V^2 cultor P^3 ueri *PV*, *sed cf. pag. 574, 7* 16 animi *om. R* 18 enim] autem *H* 19 muti* (s *er.*) *B* *in* sanguinis *deficit cod. B (fol. 188^b) proximo folio exciso; perierunt quae sequuntur usque ad* ominare o Asclepi *c. 25, 11*

ad quod sacrificium neque uerbenis opus est neque februis neque 28
cespitibus, quae sunt utique uanissima, sed iis quae de intimo
pectore proferuntur. itaque in aram dei, quae uere maxima 29
est et quae in corde hominis conlocata inquinari non potest
sanguine, iustitia imponitur, patientia fides innocentia castitas
abstinentia. hic est uerissimus ritus, haec illa lex dei, ut a
Cicerone dictum est, praeclara et diuina, semper quae
recta et honesta iubet, uetat praua et turpia: cui pa-
rentem sanctissimae ac certissimae legi iuste ac legitime ne-
cesse est uiuere. cuius legis pauca equidem capita posui, 30
quod sum pollicitus ea me tantummodo esse dicturum quae
summum fastigium uirtuti et iustitiae imponerent. si quis 31
uolet cetera omnia comprehendere, ex fonte ipso petat unde
ad nos riuus iste manauit.

25. Nunc de sacrificio ipso pauca dicamus. ebur inquit 1
Plato non castum donum deo. quid ergo? picta scilicet
et texta pretiosa? immo uero non castum donum deo quidquid
corrumpi, quidquid subripi potest. sed sicut hoc uidit, non 2
oportere uiuenti offerri aliquid quod sit ex mortuo corpore, cur
illud non uidit, non debere incorporali corporale munus offerri?
quanto melius et uerius Seneca uultisne uos inquit deum 3
cogitare magnum et placidum et maiestate leni uerendum, amicum et semper in proximo, non immolationi-

EPITOME 15—578, 21] c. 61, 10 ut templum—inlustrat. c. 25] cf. c. 53.

AUCTORES 3 aram — maxima est] cf. Verg. Aen. VIII 271 s. 6] ex libr. inc. frg. 13; sed cfr. de legg. I 6, 18; II 4, 8 s.; Philipp. XI 12, 28. 15] Legg. XII pag. 956 A; Cic. de legg. II 18, 45. 21] frg. 123.

RHPV] 1 februis *R, recepi conl. Ouid. Fast. II 25 s.*, fibris HP^2 *edd.*, febris P^1V 2 caspitibus *R*, caespitibus *P* his *HPV* 4 et *om. R* 5 imponitur P^2, *fort. recte corr.* 7 semperq; *H* 9 sanctissime *RPV*, scanctissime *H* certissime *RHPV* iustitiae *H* 10 paucequidem *H*, paucæquidem *P* 13 *inter* ex *et* fonte *eras.* ponere *P* 14 minauit *V* 15 dicæmus (e *ex* a *m. 2*) *P* 18 subripi *(pr.* i *ras. ex* u) *H* sed *om. H* 19 offerri *H*, offerre *RP (sed alt.* e *ex* o P^2) *V* 20 corporale P^2 munus] aliquid *R* offerre *P* 21 et *om. V* *an* uultis *? cf. Gronouium ad Senec. epist. 58, 24, Thilo* 22 magnum *(1 er., corr. m. 2) V* uenerandum (ne *m. 2*, a *ex* e *m. 3 ?*) *P*

bus nec sanguine multo colendum — quae enim ex trucidatione immerentium uoluptas est? —, sed mente pura, bono honestoque proposito? non templa illi congestis in altitudinem saxis extruenda sunt: in suo
4 cuique consecrandus est pectore. uestes igitur et gemmas et cetera quae habentur in pretio si quis putat deo cara, is plane quid sit deus nescit: cui putat uoluptati esse eas res
5 quas etiam homo si contempserit, iure laudabitur. quid ergo castum, quid deo dignum nisi quod ipse in illa diuina lege sua poposcit? duo sunt quae offerri debeant, donum et sacri-
6 ficium, donum in perpetuum, sacrificium ad tempus. uerum apud istos, qui nullo modo rationem diuinitatis intellegunt, donum est quidquid auro argentoque fabricatur, item quidquid purpura et serico texitur, sacrificiumque uictima et quaecum-
7 que in ara cremantur. sed utroque non utitur deus, quia et ipse incorruptus est et illud totum corruptibile. itaque deo utrumque incorporale offerendum est, quo utitur. donum est integritas animi, sacrificium laus et hymnus; si enim deus non uidetur, ergo his rebus coli debet quae non uidentur. nulla igitur alia religio uera est nisi quae uirtute et iustitia con-
8 stat. quomodo autem deus iustitia hominis utatur, intellectu facile est. si enim iustus fuerit homo, accepta immortalitate
9 in aeternum deo seruiet. homines autem non nisi ad iustitiam nasci cum philosophi ueteres tum etiam Cicero suspicatur. disserens enim de legibus sed omnium inquit quae in hominum doctorum disputatione uersantur, nihil

EPITOME 21—579, 3] c. 29, 1 s. 7 (si — hominem).
AUCTORES 25] de legg. I 10, 28.

R(—7)HPV] 1 nec] et *edd.* *uix* colendus *scribendum, ut signum interrog. ponatur post* proximo, *deleatur post* proposito quæ *ex* qua P^2 trucidatio**ne** *P* 4 extruendi *P* 7 res eas *R* *a* res eas *statim in eodem uersu ad* uera subuertunt *VII 7, 3 transilit cod. R* 8 sic *H* laudare *H* 11 in *om. P* tem**pus (o et litt. incerta er.) P* 12 a**pu**d P^2 14 sacrificiumq; *H*, sacrificium est *PV* 16 est *om. H* **corruptibile (in *er.) P* 17 *an* utatur ? 18 enim] ergo *H* 19 *an* iis ? debet *(alt.* e *ex* i *m. 3) P* 20 et] ac *PV* 26 hominum *(corr. m. 3) P*, ominum *(sic) ex* omnium *ut uid. V* disputationem *H*

est profecto praestabilius quam plane intellegi nos ad iustitiam esse natos. id ergo solum deo exhibere atque offerre debemus ad quod capiendum nos ipse generauit. hoc autem duplex sacrificii genus quam sit uerissimum, Trismegistus Hermes idoneus testis est, qui nobiscum, id est cum prophetis quos sequimur, tam re quam uerbis congruit. de iustitia sic locutus est: hoc uerbum, o fili, adora et cole. cultus autem dei unus est malum non esse. item in illo sermone perfecto, cum exaudisset Asclepium quaerentem a filio suo utrum placeret patri eius proferri tus et alios odores ad sacrificium dei, exclamauit: bene, bene ominare, o Asclepi. est enim maxima inpietas tale quid de uno illo ac singulari bono in animum inducere. haec et his similia huic non conueniunt: omnium enim quaecumque sunt plenus est et omnium minime indigens. nos uero gratias agentes adoremus: huius enim sacrificium sola benedictio est. et recte. uerbo enim sacrificari oportet deo, siquidem deus uerbum est, ut ipse confessus est. summus igitur colendi dei ritus est ex ore iusti hominis ad deum directa laudatio, quae tamen ipsa ut deo sit accepta, et humilitate et timore et deuotione maxima opus

EPITOME 19—580, 17] c. 62, 3 s.

AUCTORES 7] Poemandr. c. 12, 23 (pag. 113, 11 Parthey). 8—17] cf. Ps.-Apulei. Asclep. c. 41 (pag. 61, 16 Goldb.). 18] Ioann. 1, 1.

B(ab 11)HPV] 2 id ergo] idcirco *PV* 5 id est] idem *P* 7 filii $P^{ac}V$ colæ *V* 8 idem *Heumannus* 9 ꝓfecto *(i. e.* pro-*) V* 10 proferri tus] proferritur P^1, proferri ritus P^2 11 *ab* ominare *denuo incipit B, cf. pag. 576, 19* ∗om̃n∗are *ex* somniare B^3, ominare *(sic corr. m. 3) P* asclepii *H* 12 illo uno P^1, *signis traiectionis corr.* P^2 13 animũ-inducere *ex* animumducere *V* induceret *(exp. m. 2) P* 14 ꝺnoꝺ *B* 15 et *om. H* indigentnos (nt *in ras. et* o *ex* u *m. 2) B* uero nos *H* 16 cuius *B, unde* adoremus ⟨eum⟩ cuius *coni. Heumannus, sed cf. Ps.-Apul. p. 61, 21* sed nos agentes gratias adoremus. hae sunt enim summae incensiones dei, gratiae cum aguntur a mortalibus. 17 est *om. PV* et *om. B* uerbo enim] ergo uerbo *B* sacrificare HV^{ac} 18 est *om. V* ut] et *H* confussus *V* 19 sumus igitur colendi. *(sic distinctum) V* 20 d(i)recta *V* 21 et *(ante* humilitate*) om. B*, ut *H* et *ante* deuotione] ac *in ras. ex & $P^{2?}$*

est, ne quis forte integritatis atque innocentiae fiduciam gerens
tumoris et adrogantiae crimen incurrat eoque facto gratiam
13 uirtutis amittat. sed ut sit deo carus omnique macula ca-
reat, misericordiam dei semper inploret nihilque aliut precetur
14 nisi peccatis suis ueniam, licet nulla sint. si quid aliut de-
siderauerit, non est opus dicto scienti quid uelimus: si quid
ei boni euenerit, gratias agat, si quid mali, satisfaciat et id
sibi ob peccata sua euenisse fateatur. et nihilo minus etiam
in malis gratias agat et in bonis satisfaciat, ut idem sit sem-
per et stabilis et immutabilis et inconcussus. nec tantum
hoc in templo putet sibi esse faciendum, sed et domi et in
15 ipso etiam cubili suo. secum denique habeat deum semper
in corde suo consecratum, quoniam ipse est dei templum.
16 quodsi deo, patri ac domino, hac adsiduitate, hoc obsequio,
hac deuotione seruierit, consummata et perfecta iustitia est:
quam qui tenuerit, hic, ut ante testati sumus, deo paruit, hic
religioni atque officio suo satisfecit.

16 ut ante testati sumus] c. 24, 25 s.
EPITOME 12 s.] c. 61, 10 templum dei.
AUCTORES 10 inconcussus] cf. Oracul. Apoll. supra pag. 25, 15: ἀστυφέλικτος.

BHPV] 1 fudutiam *V* 4 misericordia *H* 5 sit *BV* quit *B* 6 est *om. V* 8 uenisse *H* minis *V* etiam] et *H* 9 malis] malis suis *B* et *ante* in] etiam *PV* 10 *stabilis *(i er.) B* 11 et in] etiamin̄ *(s. l. puncta erasa, quae add. al. m. antiqua) B* 12 etiam *om. B* cubiculi *H* 14 ac patri ac *H* ha^c *in ras. ex* ac *ut uid. B*³ siduitate *V* obsequium *B*¹, *corr. B*³ 15 iustitiã *V* DE VERO CVLTV EXP · LIB · VI · INC · DE VITA BAEATA *(pr.* A *del. m. 3)* LIB · VII · *B;* INCP̄T · LIB̃ · VII · EIVSDẼ · DE VITA · BEATA · FELICITER *H;* L *(in mg. add. m. 1?)* CAECILI FIRMIANI LACTANCI DE VERO CVLTV EXPLICIT LIB̄ ∵ VI ∴ INCP̄T : LIBER ∴ VII ∴ EIVSDĒ DE VITA BEATA FELICITER *M;* EXP̄L DE VERO CVLTV DN̄O GRATIAS INCIPIT LIB̄ · SEPTIMVS DE VITA BEATA *P;* EXPLICIT DE VERO CVLTV · DEO GRATIAS · MIHI AVTEM ADHAFRERE DŌ BONVM EST INMANVHEL *V*

LIBER VII

DE VITA BEATA.

1. Bene habet, iacta sunt fundamenta, ut ait eximius 1
orator. uerum nos non fundamenta solum iecimus quae firma
et idonea essent operi perferendo, sed magnis robustisque
molibus aedificium totum paene usque ad summa perduximus.
restat, id quod est multo facilius, uel tegere uel ornare, sine 2
quo tamen priora opera et inutilia sunt et ingrata. nam 3
quid prodest aut falsis religionibus liberari aut intellegere
ueram? quid aut uanitatem falsae sapientiae peruidere aut
quae sit uera cognoscere? quid, inquam, prodest caelestem
illam iustitiam defendere? quid cum magnis difficultatibus
cultum dei tenere, quae est summa uirtus, nisi eam diuinum
praemium beatitudinis perpetuae subsequatur? de qua nobis 4
est in hoc libro disserendum, ne priora omnia irrita et in-
fructuosa uideantur, si hoc cuius causa illa suscepta sunt in-
certum relinquamus, ne quis forte arbitretur tantos labores
in cassum suscipi, dum eorum caelesti mercede diffidit, quam
deus statuit ei qui haec suauia terrae bona prae sola nuda-
que uirtute contempserit. satis et huic parti faciamus cum 5
testimoniis diuinarum litterarum tum etiam probabilibus argu-

EPITOME c. 1—5] c. 62, 4—64, 4. 13—582, 8] c. 62, 4 (*ab* deique).
AUCTORES 3] Cic. p. Mur. 6, 14.
EXPILATORES 3] Saluian. de gub. dei III 1, 1.

BHP] 3 habeȧt *P* fundamentũ P^1, fundamentă* *corr.* P^2 5 robustisque H^2 . 6 perduxerimus *H* 7 resta^t *(s et* a^t *in ras. m. 3) B* 8 quo* *(d er.) H* 9 aut *(ante* falsis*)* B^2 falsis] a falsis *H* 10 uerum *H* 11 inquã *(˜ m. 2) H* prodeest *B* 13 eam] eadem *H;* cum *uel* eum *edd.* 14 qua *ex* quo *P* 15 in *om. P* 16 uideantur H^2 in incertum *P edd.* 17 relinquamus H^2 18 suscipi, *in mg.* ere *add. m. 3?, sed nunc erasum, P* dum, B^2 horum *B* 19 suauia — sola] suauitate prae bona sola *P* prae] per *B* 20 satisque et *H* 21 tum *s. l. add. m. 2, rubro renouauit alia man., B* probauimus B^1, probabimus B^3 argumentis] argumentis uatum *B*

mentis, ut aeque clarum sit et futura praesentibus et diuina terrenis et perpetua breuibus esse anteponenda, quoniam tem-
6 poralia sunt praemia uitiorum, sempiterna uirtutum. exponam igitur rationem mundi, ut facile possit intellegi et quando et quare sit effectus a deo, quod Plato, qui de mundi fabricatione disseruit, nec scire poterat nec explicare: quippe qui caeleste mysterium, quod non nisi prophetis ac deo docente discitur, ignorabat ideoque in perpetuum dixit esse fabricatum. quod longe secus est, quoniam quidquid est solido et graui corpore ut initium cepit aliquando, ita finem capiat necesse
7 est. nam Aristoteles, qui cum non uideret quemadmodum posset tanta rerum magnitudo interire, et hanc praescriptionem uellet effugere, semper ait fuisse mundum ac semper fu-
8 turum, prorsus nihil uidit, quia quidquid est necesse est habuerit aliquando principium nec omnino quicquam potest esse nisi coeperit. nam cum terram et aquam et ignem disperire consumi extinguique uideamus, quae sunt utique mundi partes, intellegitur id totum esse mortale cuius sunt membra
9 mortalia. ita fit ut natum sit quidquid potest interire. sed et omne quod sub uisum oculorum uenit, et corporale, ut ait
10 Plato, et solubile sit necesse est. unus igitur Epicurus

AUCTORES 5 Plato] cf. Cic. Acad. prior. II 37, 118. 11 Aristoteles] cf. ibid. 38, 119. 20 s. Plato] cf. Phaed. 80 C τὸ μὲν ὁρατὸν αὐτοῦ, τὸ σῶμα, — διαλύεσθαι. § 10 (Epicurus)] cf. ad frg. 304 (pag. 214, 21).

EXPILATORES 9 s.] cf. Lucifer. pag. 305, 4 s.

BHP] 1 ut aeque] cum *B* aequæ *(æ ex* a*)* H^2 2 *post* quoniam *eras.* omnia *H* temporalium *P* 3 uitiorum *om. P* 4 et *(ante* quando*) om. P* 5 quide* *(*m *er.)* mundi *H* 6 disseruit *(*ui *ras. ex* un*)* *H* potera*t *(*n *er.)* *H* cae|caeleste *P* 7 docente *(*o *in ras. ex* i *? m. 3)* *B* 8 ideoq^{3} P^2 esse dixit *H* esse* *(*t *er.)* *P* in perpetuum—fabricatum] *nolui* mundum *(cf. pag. 593, 14) addere, cf. pag. 588, 11* 9 est et quoniam *B* 10 c*epit *B,* coepit *P* 11—14 Aristoteles, cum *(om.* qui*)* — futurum. prorsus *edd.* 11 non *om. B* 12 possit *H* tanta** *(*rũ *? er.)* *B* 14 prorsum *B* 15 aliquando habuerit *B* 17 extinguique *(*x *s. l. addidit et pr.* u *ex alia litt. uel eodem* u *correxit rubro utrumque scriptum man. alia antiqua) B,* extinguiquae *(*a *del. m. 3 ?)* *P* 20 uisu *BH*

auctore Democrito ueridicus in hac re fuit, qui ait et ortum aliquando et aliquando esse periturum. nec tamen rationem reddere ullam potuit aut quibus de causis tantum hoc opus aut quo tempore resoluatur. quod quoniam nobis deus reue- 11
lauit nec coniecturis id adsequimur sed traditione caelesti, docebimus sedulo, ut tandem studiosis ueritatis appareat non uidisse neque conprehendisse philosophos ueritatem, sed ita leuiter odoratos, ut tamen unde eos odor ille sapientiae tam suauis, tam iucundus adflauerit, nullo modo senserint. interim 12
necessarium puto admonere lecturos quod haec nostra quae tradimus prauae uitiosaeque mentes aut omnino non intellegent — hebetatur enim acies eorum terrenis cupiditatibus, quae sensus omnes grauant inbecillosque reddunt — aut etiamsi intellegent, dissimulabunt tamen et haec uera esse nolent, quia trahuntur a uitiis et scientes malis suis fauent, quorum suauitate capiuntur, et uirtutis uiam deserunt, cuius acerbitate offenduntur. nam quia auaritia et opum inexplebili quadam 13
siti flagrant, quia non possunt uenditis aut dilargitis quae amant tenui cultu uitam degere, sine dubio malunt id esse

AUCTORES 18 uenditis aut dilargitis] cf. Sallust. ap. Priscian. VIII pag. 392, 22 H.; Gell. XV 13, 8 (Hist. I 31 Dietsch): uenditis proscriptorum bonis aut dilargitis.

BHP] 1 auctore $P^{2?}$ uiridicus B^1, *corr.* B^3, ueridicus *(corr. m. 3)* P ait] at H ait] *uix* mundum *excidit, cf. ad pag. 582, 8* ortum aliquando et aliquando esse H, ortum et *(s. l. m. 2)* esse B, ortum aliquando et esse P 3 ullam reddere B 4 resoluatur P^2, soluatur BH, *sed cf. pag. 592, 4. 6* deus nobis P reuelauit H^2 5 caelesti B^2 docebimus (bi *et* s *m. 2)* B 8 unde H^2 9 adflaret BH nullus *ex* nullo B^2, nullo P^2 modo *om.* B senseri+t (n *er.)* B 11 aut *om.* B^1 *(s. l.* B^2*)* P intellegunt (u *del. et corr. m. 1); s. l. add.* hd *et in inf. mg.* aut non probabunt. hs. B^3 12 hebetatur *(a s. l. er.)* B earum BH 13 grabant B^1, *corr.* B^2 14 nolent B^2, nollent H, nollunt *(exp. m. 2)* P 15 quia| huntur P^1, *s. l.* abutuntur P^3 trauntur H a *(exp. m. 3)* P scientes *(alt.* e *ex* i *m. 3)* P 16 aceruitate H 17 quia] qua H auaritia (e *s. l. er.)* B opus P 18 siti] cupiditate B delargitis B *(sic etiam codd. quidam Prisciani),* largitis H; *cf. supra Sallust.* 19 esse] est H

14 fictum quo desideriis suis renuntiare coguntur. item qui libidinum stimulis incitati, ut ait poeta, in furias ignemque ruunt, utique incredibilia nos adferre dicunt, quia uulnerant aures eorum praecepta continentiae, quae illos uoluptatibus suis prohibent quibus animam suam cum corpore adiudi-
15 cauerunt. qui uero ambitione inflati aut amore potentiae inflammati omne studium suum ad honores adquirendos contulerunt, ne si solem quidem ipsum gestemus in manibus, fidem commodabunt ei doctrinae quae illos iubet omni potentia et honore contempto humiles uiuere atque ita humiles, ut et
16 accipere iniuriam possint et referre nolint, si acceperint. hi sunt homines qui contra ueritatem clausis oculis quoquo modo latrant. qui autem sani erunt, id est non ita uitiis immersi, ut insanabiles sint, et credent his et libenter accedent, et quaecumque dicimus aperta plana simplicia et, quod maxime
17 opus est, uera et inexpugnabilia illis uidebuntur. nemo uirtuti fauet nisi qui sequi potest, sequi autem non facile est omnibus: ii possunt quos paupertas et rerum indigentia exer-
18 cuit et capaces uirtutis effecit. nam si uirtus est tolerantia malorum, non capiunt ergo uirtutem qui semper in bonis fuerunt, quia mala neque experti sunt neque ferre possunt
19 adsuetudine ac desiderio bonorum, quae sola nouerunt. eo fit ut pauperes et humiles deo credant facilius, qui sunt expediti, quam diuites, qui sunt inpedimentis pluribus inplicati. immo uero catenati et conpediti seruiunt ad nutum dominae

AUCTORES 2] Verg. Georg. III 244.

BHP] 1 quodẽsideriis *(*d *s. l. er.) B,* quod desideriis *HP*^{1}, *pr.* d *del. P*^{3} libidinũ *(*ũ *ex* is *m. 2) B* 2 ignemqu∗e *(*a *er.) B* 3 rũnt *(*u *rubro add. al. m.) B* 4 a uoluptatibus *H, sed cf. c. 9, 16* 6 uero] autem *B* 7 inflãmati *(*˜ *m. 2) H* suum studium *B* 10 humile⟨s⟩ *(ante* uiuere*) P*^{2} et *om. P* 11 et *ex* ut *P*$^{2?}$ nol̇lint *(exp. m. 2) P* acciperint *H* hii *BP*^{1}, hi̇ *P*^{3}, hi *H* 12 quoquo *H,* canino *B ex VI 18, 26,* quodam *P* 13 id est *om. P* inmersiṣ *(exp. m. 2) P* 15 et *ante* quaecumque] ei⟨s⟩ *P*^{3} *an* dicemus*? Thilo* 16 illius *H* 18 ii *edd., om., sed* sequi autem *repetiit B,* hi∗ *(*i *er.) H,* hi *P* pauperi̇tas *(exp. m. 3 ?) P* 19 capaces *(*e *ex* i *m. 3) P* uirtutis *(*i *ex* e *m. 3) P* 21 experti sunt neque *om. P* 24 plurimis *B*

cupiditatis, quae illos inextricabilibus uinculis inretiuit, nec possunt in caelum aspicere, quoniam mens eorum in terram prona humique defixa est. uirtutis autem uia non capit magna onera gestantes: angustus admodum trames est per quem iustitia hominem deducit in caelum, hunc tenere non potest nisi qui fuerit expeditus ac nudus. nam isti locupletes multis et ingentibus sarcinis onerati per uiam mortis incedunt, quae latissima est, quoniam late perditio dominatur. his acerba sunt, his uenena quae deus ad iustitiam praecipit quaeque nos dei magisterio de uirtute ac ueritate disserimus. quibus si repugnare audebunt, hostes se necesse est uirtutis iustitiaeque fateantur.

Adgrediar nunc quod superest, ut finis operi possit inponi, id autem superest ut de iudicio dei disseramus: quod tum constituetur, cum dominus noster redierit in terram, ut uni cuique pro merito aut praemium persoluat aut poenam. itaque ut in quarto libro de primo aduentu eius diximus, sic in hoc secundum referemus aduentum, quem Iudaei quoque et confitentur et sperant, sed frustra, quoniam necesse est ad eos consolandos reuertatur ad quos conuocandos prius uenerat. nam qui uiolarunt impie humilem, sentient in potestate uictorem eaque omnia quae legunt et non intellegunt deo repensante patientur, quippe qui peccatis omnibus inquinati et insuper sancto cruore perfusi ab illo ipso cui nefandas manus intulerunt sint ad aeterna supplicia destinati. sed erit nobis contra Iudaeos separata materia, in qua illos erroris et sceleris reuincemus.

2. Nunc ignaros ueritatis instruamus. dispositione summi dei sic ordinatum, ut iniustum hoc saeculum decurso tem-

17 in quarto libro] c. 12, 22.

BHP] 2 in *om. P* terra *B* 4 gestantis *(i ex e) B²* tramis *B* ‹est› *P²?* 6 ‹qui› *B²* 7 multi *P* honerati *P* 9 *utroque loco* hi*s *(i er.) P* uenena‹ta› *B²* praecepit *H* 10 ac de ueritate *H* 11 quibus] ut quibus *H* 13 operis *H* 14 tunc *H* 15 ‹dominus› *H²* 18 refe*remus *(r er.) B* 21 uiolauerunt *P* potestate* *(m er.) H* 22 et non intellegunt *om. P* rependente *B* 26 separare *B* 27 reuincimus *H* *rectius sic* reuincemus: nunc *distinguendum uidetur* 29 ordinatum] ordinatum est *H*

porum spatio terminum sumat extinctaque protinus omni malitia et piorum animis ad beatam uitam reuocatis quietum tranquillum pacificum, aureum denique ut poetae uocant saeculum deo ipso regnante florescat. in primis causa errorum omnium philosophis haec fuit, quod rationem mundi, quae totam sapientiam continet, non conprehenderunt. ea uero sensu proprio et interna intellegentia non potest conprehendi: quod illi sine doctore per se ipsos facere uoluerunt. itaque in uarias sibique saepe contrarias sententias inciderunt ex quibus exitum non haberent, et in eodem luto, sicut comicus ait, haesitauerunt, scilicet adsumtionibus eorum non respondente ratione, cum adsumpsissent quidem uera, sed quae adfirmari probarique non possent sine scientia ueritatis rerumque caelestium: quae, ut saepe iam dixi, non potest esse in homine nisi deo docente percepta. nam si potest homo intellegere diuina, poterit et facere: nam intellegere est quasi e uestigio subsequi. non potest autem facere quae deus, quia mortali corpore indutus est, ergo ne intellegere quidem potest quae facit deus: quod an fieri possit, ex inmensitate rerum atque operum diuinorum facile est uni cuique metiri. nam si mundum cum omnibus quae sunt in eo contemplari uelis, intellegas profecto quantum dei opus humanis operibus antistet. ita quantum inter opera diuina et humana interest, tantum distare inter dei hominisque sapientiam necesse est. nam quia deus incorruptus atque inmortalis est et ideo perfectus, quia sempiternus est, sapientia quoque eius perinde ut ipse

EPITOME 4—15] c. 62, 4 s. qui quia—tenebant.
AUCTORES 10 comicus] Terent. Phorm. V 2, 15.

BHP] 2 *post* et *eras.* in *ut uid. B* 5 quod] quod filosofi *B*, quae *H* 7 interna *P* 8 ille B^1P^1, *corr.* B^2P^2 9 in uarias] iniurias B^1, *corr.* B^2 inciderunt B^2 10 lutu B^1, *corr.* B^2 11 adsumptionibus *HP* 12 adsũpsissent P^2 uerã *H* quia B^1, quae *corr.* B^3 13 possint B^1 *(corr.* B^2*)* *P* 15 deo] in deo *H* 17 quia *(exp. m. 3 ?) P* 19 fecit *codd. recent. et edd.* quod an] quod | quodam B^1, quod | quod an B^3 20 me*tiri *(*n *er.) B* 21 intellegis *(*-gas B^1*)* B^2 22 *malim* quanto *conl. VII 15, 13* dei opus *om. H* antestet *P* 23 inter *om. P* 24 hominesque P^{ac}, *corr. m. 1 ?*

perfecta est nec obstare illi quicquam potest, quia nulli rei
deus ipse subiectus est. homo autem quia subiectus est 7
passioni, subiecta est et sapientia eius errori, et sicut hominis
uitam multae res impediunt, quominus possit esse perpetua,
ita sapientiam quoque eius multis rebus inpediri necesse est,
quominus in perspicienda penitus ueritate perfecta sit. ergo 8
nulla est humana sapientia, si per se ad notionem ueri scien-
tiamque nitatur, quoniam mens hominis cum fragili corpore
inligata et in tenebroso domicilio inclusa neque liberius eua-
gari neque clarius perspicere ueritatem potest, cuius notitia
diuinae condicionis est. deo enim soli opera sua nota sunt.
homo autem non cogitando aut disputando adsequi eam potest, 9
sed discendo et audiendo ab eo qui scire solus potest et do-
cere. ideo Marcus Tullius sententiam Socratis de Platone 10
transferens dicentis uenisse tempus ut ipse migraret e uita,
illos autem aput quos causam suam perorabat agere uitam,
utrum melius sit, inquit dii immortales sciunt, homi-
nem arbitror scire neminem. quare necesse est omnes 11
philosophiae sectas alienas esse a ueritate, quia homines erant
qui eas constituerunt, nec ullum fundamentum aut firmitatem
possunt habere quae nullis diuinarum uocum fulciuntur oraculis.

3. Et quoniam de philosophorum erroribus loquimur, Stoici
naturam in duas partes diuidunt, unam quae efficiat, alteram 1
quae se ad faciendum tractabilem praebeat: in illa prima esse

EPITOME 2—21] c. 62, 4 s. *(a* qui quia). c. 3, 1—19] cf. 62, 8.
AUCTORES 14 ss.] Tusc. I 41, 99; cf. Plat. Apol. Socr. pag. 42 A.

BHP] 3 passioni* *(s er.) H* et *s. l. P²* errori *(e ex o m. 1 uel 2) B* et *om. H* 4 esse possit *H* 5 i*ta *(s er.) P* eius quoque *B* 7 scientiaeque *P* 9 inclausa *P* neque liberius euagari *om. P* 10 inspicere *H* notitiae *P¹, corr. P³* 13 sed *ex* set *H²* et *(ante* docere) *om. H* 14 Marcus *om. H* sententia *H* socratis *(i in ras. ex* e *? m. 2) B* platone* *(m er.) B* 15 tranferens *H* dicentis *(alt.* i *ex* e *m. 2) B* emigraret uita *P* 17 utrum autem sit melius *codd. Cic.* sit *om. H* dii᷑ *P¹?* hominem quidem scire arbitror neminem *codd. Cic.* 21 uocum] rerum *H* 23 unam *om. H* efficiant *H* efficiat alteram quae *om. P* 24 ẽsse primã *(signa erasa uid. quibus ordo uerborum restitutus erat) P*

uim sentiendi, in hac materiam nec alterum sine altero ⟨quic-
2 quam⟩ posse. quomodo potest idem esse quod tractat et quod tractatur? si quis dicat idem esse figulum quod lutum aut
3 lutum idem esse quod figulum, nonne aperte insanire uideatur? at isti uno naturae nomine duas res diuersissimas conprehendunt, deum et mundum, artificem et opus, dicuntque alterum sine altero nihil posse, tamquam natura sit deus mundo permixtus. nam interdum sic confundunt, ut sit deus ipse mens mundi et mundus sit corpus dei, quasi uero simul esse coeperint
4 mundus et deus ac non ipse mundum fecerit. quod et ipsi fatentur alias, cum hominum causa praedicant esse fabricatum, et esse sine mundo, si uelit, possit, siquidem deus est diuina et aeterna mens, a corpore soluta et libera. cuius uim maiestatemque quoniam intellegere non poterant, miscuerunt eum
5 mundo id est operi suo. unde est illud Vergilianum:

totamque infusa per artus
mens agitat molem et magno se corpore miscet.

6 ubi est ergo illud quod idem ipsi aiunt, et factum esse diuina prouidentia et regi? si enim fecit mundum, fuit ergo sine mundo; si regit, non utique sicut mens corpus regit, sed tamquam domum dominus, nauem gubernator, auriga currum,
7 nec tamen mixti sunt iis rebus quas regunt. nam si haec omnia quae uidemus dei membra sunt, iam insensibilis ab his constituitur deus, quoniam membra sensu carent, et mortalis,

EPITOME 11] cf. c. 63, 7.
AUCTORES 12 s.] cf. I 5, 25. 16 s.] Aen. VI 726 s.

BHP] 1 alterum sine altero] altera *H* quicquam *addidi, cf.* nihil posse *7,* ⟨esse⟩ posse *Parrhasius* 2 *malim* ⟨sed⟩ quomodo ēsse īdem *(corr. m. 1 ?) B* idem] id enim *H* 3 idem//// (m *ex* n, *1 uel 2 litt. er.) P* lutum *om. H* 4 uidebitur *B* 5 uer*issimas *(s er.) H* 7 nihil (ihil *in ras. ex 2 litt. m. 2) B* permixtus *P,* terminatus *BH; cf. 14* (miscuerunt) *17. 22; 589, 16. 22* 8 confundunt *H*² 9 dei] dī quasi dī *(exp. m. 3) P* 11 esse fabricatum] *cf. pag. 582, 8* 12 *uix uel ante uel post* esse *excidit* deus est *om. B* 13 mens] mens dicatur *B* uim *B*² maiestatem *B*¹ (que *s. l. B*²) *H* 14 nōn īntellegere *(corr. m. 1 ?) B* eam *P* 16 totamque (que *in ras. ex 2 uel 3 litt. m. 2) B* 17 magno *H*² 18 ipse *B*¹, *corr. B*² 19 fecit *P*³ 22 iis *edd.,* his *C* 23 sint *H*¹ *an* iis ? 24 sensu* (m *er.) B*

quoniam uidemus membra esse mortalia. possum enumerare 8
quotiens repentinis quassatae motibus uel hiauerint terrae uel
desederint in abruptum, quotiens demersae fluctibus et urbes
et insulae abierint in profundum, frugiferos campos paludes
inundauerint, flumina et stagna siccauerint, montes etiam uel
deciderint abrupti uel planis fuerint adaequati; plurimas regiones
et multorum fundamenta montium latens et internus ignis ab-
sumit. et hoc parum est si membris suis non parcit deus, 9
nisi etiam homini liceat aliquid in dei corpus: maria extru-
untur, montes exciduntur et ad eruendas opes interiora terrae
uiscera effodiuntur. quid quod ne arari quidem sine lace-
ratione diuini corporis potest? ut iam scelerati atque impii
simus, qui dei membra uiolemus. patiturne ergo uexari cor- 10
pus suum deus et debilem se uel ipse facit uel ab homine
fieri sinit? nisi forte diuinus ille sensus qui mundo et omni-
bus mundi partibus mixtus est, primam terrae superficiem
reliquit ac se in ima demersit, ne quid doloris de adsidua
laceratione sentiret. quodsi hoc uanum et absurdum est, 11
tam igitur ipsi eguerunt quam haec indigent sensu, qui non
perspexerunt diuinum quidem spiritum esse ubique diffusum
eoque omnia contineri, non tamen ita, ut deus ipse, qui est
incorruptus, grauibus et corruptibilibus elementis misceatur.
illut ergo rectius quod a Platone sumpserunt, a deo factum 12
esse mundum et eiusdem prouidentia gubernari. oportebat

EPITOME 23—590, 3] c. 62, 8; 63, 1.

AUCTORES 9 maria extruuntur] Sallust. Cat. 20, 11. 10 s. ad—effodiuntur] Ouid. Metam. I 138—140.

BHP] 1 *post* uidemus *s. l.* eius P^3 2 quassata/e' B^2 3 desierint B^{ac}, desed'erint *corr. m. 1 uel 2* 4 et *om. H* abierunt *B* fructiferos *B* 5 et *om. B* stagna* *(s er.) H* ł *(i. e.* uel*) s. l.* P^2 6 decederint B^1, *corr.* B^3 7 absumpsit *B*, adsumit (d *del. et corr. m. 3) P* 9 aliquid liceat *H* ma**ria *(te er.) B* 11 qui'd' P^2 sine quidem *H* 12 potest] non potest *B* ut**iam *(et er.) B* 14 facit *dubitanter cum Heumanno scripsi,* facere *C,* facere ⟨ault⟩ *temptabam,* fatetur *Volkmannus, obseru. miscell. 1872, pag. 14* ḥomine H^2 16 superfaciem B^{ac}, *corr. m. 1 uel 2* 17 reli*quit *(n er.) B* 19 aeguerunt P^1, a *del.* P^3 22 corruptilibus *BP* 24 eius *P* oportebat *(bat m. 2 in ras. ex 2 uel 3 litt., quarum prima* r *?) B*

igitur et Platonem et eos qui idem senserunt, docere atque explicare quae causa, quae ratio fuerit tanti operis fabricandi,
13 quare hoc aut cuius gratia fecerit. at idem Stoici 'hominum' inquiunt 'causa mundus effectus est'. audio. sed Epicurus ignorat ipsos homines quare aut quis effecerit. nam Lucretius cum mundum diceret non esse a diis constitutum, sic ait:

dicere porro hominum causa uoluisse parare
praeclaram mundi naturam

deinde intulit

desipere est. quid enim inmortalibus atque beatis
gratia nostra queat largirier emolumenti,
ut nostra quicquam causa gerere adgrediantur?

14 merito. illi enim nullam rationem adferebant cur humanum genus uel creatum uel constitutum esset a deo: nostrum hoc officium est, sacramentum mundi et hominis exponere, cuius illi expertes sacrarium ueritatis nec attingere nec uidere po-
15 tuerunt. ergo, ut paulo ante dicebam, cum adsumpsissent id quod erat uerum, id est mundum a deo ⟨factum⟩ et hominum causa esse factum, tamen quoniam eos in consequentibus ratio defecit, non potuerunt defendere id quod adsumpserant.
16 denique Plato ne dei opus inbecillum et ruinosum faceret, in

17 paulo ante] c. 2, 3.
EPITOME 3 s. 18 s.] c. 63, 7. 14—17] c. 62, 9.
AUCTORES 3—5 (Epicurus)] cf. ad frg. 371 (pag. 250, 22). 7 s. 10 ss.] Lucr. V 156 s. 165 ss. 21 s. Plato] cf. supra c. 1, 6.

BHP] 1 idem] eadem *B* 4 inquit *P* 6 a diis] adō (ad *in ras. m. 2,* ō *in ras. m. 3) B* ¦constitutum sic ait *add. B*^{2} 7 dicere *om. P.* porro' *(' est distinctio) B* 10 est *om. P* baeatis *B* 11 gratiam *B* nostra queat] nostram'.q|ad *B*^{1}, nostramqu|id *B*^{2} quead *H*, quaeat *P*^{1}, *pr.* a *del. P*^{3} largirier *B*^{1} *cum codd. Lucr.*, largirier^{e} *B*^{2}, largier *H*, largiri *P* 12 nostr^{a} *(˜ er.) B* quidquam *(*d *ex* c *et* am *in ras. m. 2) B*, quiquam *H* caus^{a} *(˜ er.) B*, causa+ *(*m *er.) H* gerere *codd. Lucr.*; agere *C* 13 merito' *B;* et merito *edd.* illi] illi iam *H* 14 esse^{t} *P*^{2} nonstrum *H* 17 adsumpsisse^{n}t *B*^{2} 18 factum *add. Isaeus; cf. Epit. 62, 8* et ab eo mundum factum et hominum causa factum *et pag. 591, 1 s.* et *B*^{2} 20 adsumpserunt *H*

aeternum dixit esse mansurum. si hominum causa factus
est et ita factus est, ut esset aeternus, cur ergo ipsi quorum
causa factus est non sunt sempiterni? si mortales, propter
quos factus est, ergo et ipse mortalis atque solubilis: neque
enim pluris est ipse quam ii quorum gratia factus est. quodsi 17
ei ratio quadraret, intellegeret periturum esse quia factus est,
nec posse in aeternum manere nisi quod tangi non potest.
qui autem negat hominum causa factum, hic nullam rationem 18
tenet. si enim dicit ipsum fabricatorem sua causa tanta haec
opera esse molitum, cur ergo nos nati sumus? cur mundo
ipso fruimur? quid sibi uult humani generis ceterarumque
animantium fictio? cur aliena commoda intercipimus? cur deni-
que augemur•minuimur interimus? quid habet rationis ipsa 19
generatio? quid perpetua successio? nimirum uidere deus uoluit
et suis uariis imaginibus tamquam sigilla confingere quibus se
oblectaret: et nihilominus tamen, si ita esset, curae haberet
animantes praecipueque hominem, cuius imperio cuncta subiecit.
qui autem dicunt semper fuisse mundum — omitto illut, quod 20
esse ipsum sine aliquo principio non potest; unde se extricare
non queunt — sed hoc dico: si mundus semper fuit, nullam
potest habere rationem. quid enim potuit in eo ratio moliri 21
quod numquam sumpsit exordium? nam priusquam fiat ali-
quid aut struatur, opus est consilio, ut disponi possit quem-

EPITOME 18—593, 6] c. 62, 5 s.

BHP] 2 et ita factus est *om. HP* 4 quos *(*s *in ras. ex* d *m. 1 2) P* mortalis *(*i *ex* e *m. 2) P* soluibilis B^1, *pr.* i *del.* B^3, solubilis *(alt.* i *ex* e *m. 2) P* 5 ipse] et ipse *H* ii *edd.*, hi$\tilde{\imath}$ B^2, hi *H*, hi* *(*i *er.) P* 6 ei$\tilde{\imath}$ B^2, et *HP* quadratet *ex* quadraret $P^{2?}$ intellegeret *om. P* periturũ *(*˜ *m. 3) B* 7 no$\tilde{\text{n}}$ B^3 10 opera* (m *er.) H* nos *om. H* 11 humani* *B* ceterarumque *Heumannus,* ceterorumque *C* 12 finctio *H* 14 perpetua* (e *er.) H* uidere uos *(hoc Zangemeisterus legit,* nos *Thomasius et Isaeus ediderunt) B; an fort. uerba* quibus se oblectaret *post* uoluit *ponenda sunt?* 15 *uerba* et suis — confingere *ab Heumanno coniectura non probabili temptata defendit Buenemannus conl. II 4, 19* configere *B,* confingeret *H* 16 et *om. H* nihil*ominus (*h *er.) B* 17 praecipuaque *uel* -æque B^1, *corr.* B^2 18 illum *B* 19 e$\tilde{\text{s}}$se $P^{2?}$ ipsum] ipse *Egnatius, sed cf. Epit. 62, 6* ipsum enim esse — potest *et Buenemannum* 20 nequeunt *edd.* 23 aut] ut *H* *struatur *(i er.) B*

admodum fiat, nec incipi quicquam potest sine prouisione rationis.
22 itaque omne opus ratio praecedit: non habet ergo rationem quod factum non est. atquin mundus habet rationem, quia et constat et regitur: ergo factus est; si factus est, et resol-
23 uetur. reddant ergo isti rationem, si possunt, cur aut factus in principio sit aut postea resoluatur. quod quia docere non poterat Epicurus siue Democritus, sua sponte natum esse dixit seminibus inter se passim coeuntibus: quibus iterum resolutis
24 discidium atque interitum secuturum. corrupit ergo quod recte uiderat et totam rationem penitus ignorantia rationis euertit redegitque mundum et omnia quae in eo geruntur ad similitudinem cuiusdam uanissimi somnii, siquidem rebus hu-
25 manis ratio nulla subsistet. cum uero mundum omnesque partes eius ut uidemus mirabilis ratio gubernet, cum caeli temperatio et aequalis in ipsa uarietate cursus astrorum luminumque caelestium, temporum constans ac mira descriptio, terrarum uaria fecunditas, plana camporum, munimenta et aggeres montium, uiriditas ubertasque siluarum, fontium saluberrima eruptio, fluminum opportuna inundatio, maris opulenta et copiosa interfusio, uentorum diuersa et utilis aspiratio ceteraque omnia ratione summa constent, quis tam caecus est ut

AUCTORES § 23 s. (Epicurus)] cf. ad frg. 382 (pag. 256, 20).

BHP] 1 quicquam] umquam *P* 2 omnem B^1, m *del.* B^3 procedit B^1, *corr.* B^2 rationem habet *P* 3 quia et] quae *H* 4 ergo factus est] et factus est ergo *(corr. m. 1?) B;* ergo et factus est *edd.* si] et si *P* 5 rationem isti *H* 7 po**terat *(te er.) H* natu *H* 8 seminibus *(e ex i) B; non recte quis* ⟨uel⟩ seminibus *coniciat conl. Epit. 62, 6* aut sua sponte esse nata aut minutorum seminum conglobatione concreta, *Inst. VII 7, 8* qui uel omnia sua sponte nata esse dixerunt uel minutis seminibus conglobatis, *contra quos locos cf. III 17, 20* sed omnia sua sponte fieri necesse est, *21* sunt enim semina *eqs., 23* (Leucippum .. Democritus .. Epicuro) coentibus *P* 10 recti *B* 11 redigitque *B* 12 somniꝰ B^2 huminis P^1, *corr.* P^2 13 subsistat *H* uero] ergo *H* 14 ut uidemus mirabilis] uitae uideamus quemadmodum mirabilis *B* 15 & *(exp. m. 1?)* gubernet *(in ras. m. 1?) P* aequans *B* 16 temporum] ac temporum *H* ad P^1, *corr.* P^3 descriptio *C, malim* discriptio 19 oportuna *HP* inun**datio *(nu er.) H* 20 ꝛspiratio $P^{1?}$ 21 constent *(n m. 1 uel 2) B* est *om. B*

existimet sine causa esse facta in quibus mira dispositio pro-
uidentissimae rationis elucet? si ergo sine causa nec est nec 26
fit omnino quicquam, si et prouidentia summi dei ex dispo-
sitione rerum et uirtus ex magnitudine et potestas ex guber-
natione manifesta est, hebetes ergo et insani qui prouidentiam
non esse dixerunt. non inprobarem, si deos idcirco non esse
dicerent ut unum dicerent, cum autem ideo ut nullum, qui
eos delirasse non putat, ipse delirat.

4. Sed de prouidentia satis in primo libro diximus: quae si 1
est, ut apparet ex mirabilitate operum suorum, necesse est
etiam hominem ceterasque animantes eadem prouidentia crea-
uerit. uideamus ergo quae ratio fuerit fingendi generis hu- 2
mani, quoniam constat, id quod Stoici aiunt, hominum causa
mundum esse fabricatum; quamquam in hoc ipso non medio-
criter peccent, quod non hominis causa dicunt, sed hominum:
unius enim singularis appellatio totum conprehendit humanum
genus. sed hoc ideo, quia ignorant unum hominem a deo 3
esse formatum putantque homines in omnibus terris et agris
tamquam fungos esse generatos. at Hermes non ignorauit
hominem et a deo et ad dei similitudinem fictum. sed redeo
ad propositum. nihil est, ut opinor, quod sit propter se ipsum 4
factum, sed quidquid omnino fit, ad usum aliquem fieri ne-
cesse est. quis est enim uel tam ineptus uel tam otiosus, ut
adgrediatur aliquid facere frustra ex quo nullam utilitatem,
nullum commodum speret? qui domum aedificat, non idcirco 5

EPITOME 13 s.] c. 63, 7. 19 tamquam fungos] cf. c. 9, 2. 21—594, 17] c. 63, 5 s. (*a* nec fiet).

AUCTORES 19 Hermes] cf. ad pag. 149, 13.

BHP] 1 estimet *H* factum *B* 3 quicquam omnino *H* si *om. B* prudentia *sic H* ex dispositione] expositione *H* 4 ex *ante magnitudine*] et *H* gubernatione* (m *er.*) *H* 5 heuetes B^1, *corr.* B^2 7 ut unum dicerent *om. P* cum (m *in ras. ex* i *? m. 2*) *B* 8 errasse B^1, delirasse *corr.* B^2 deliret B^2 9 quae si *edd.*, quiautsi *B*, quia etsi *HP* 11 homines *H* ceterosque *B* 14 quamquam P^3 17 hominum *H* 18 esse *om. B* et *om. B* 20 finctum *H* 22 ad usum] aduersus *P* 23 est *(ante* enim*) om. H* 24 nullam P^1, *corr.* P^3 25 conmodum (n *ras. ex* m) *sic H* donum B^1, *in ras. corr.* B^2

aedificat, ut tantummodo domus sit, sed ut in ea possit habitari; qui nauem fabricat, non ideo insumit operam, ut tantum
6 nauis appareat, sed ut in ea nauigetur; item qui uas aliquod instituit ac format, non propterea id facit, ut tantum fecisse uideatur, sed ut uas illut effectum capiat aliquod necessarium. similiter cetera quaecumque fiunt, non utique in superuacuum,
7 sed ad usus aliquos utiles laborantur. mundus igitur a deo factus est non utique propter ipsum mundum: neque enim aut calore solis aut lumine lunae aut adspiratione uentorum aut umore imbrium aut alimonia frugum, cum sensu careat, in-
8 diget. sed ne illut quidem dici potest, quod deus propter se ipsum fecerit mundum, quoniam potest esse sine mundo, sicut fuit antea, et iis omnibus quae in eo sunt quaeque generantur
9 deus ipse non utitur. apparet ergo animantium causa mundum esse constructum, quoniam rebus iis quibus constat animantes fruuntur: quae ut uiuere, ut constare possint, omnia
10 iis necessaria temporibus certis sumministrantur. rursus ceteras animantes hominis causa esse fictas ex eo clarum est, quod homini seruiunt et tutelae eius atque usibus datae sunt, quoniam, siue terrenae sunt siue aquatiles, non sentiunt mundi
11 rationem, sicut homo. respondendum est hoc loco philosophis maximeque Ciceroni, qui ait: cur deus omnia nostra causa cum faceret, tantam uim natricum uiperarumque fecerit? cur tam multa pestifera terra marique disper-
12 serit? ingens ad disputandum locus, sed ut in transcursu

EPITOME 21—25] cf. c. 63, 1 (*ab* atquin) s. 25—595, 9] cf. c. 24. *AUCTORES* 22] Acad. prior. II 38, 120.

BHP] 1 *ut (a *er.*) tantummodo *B* 5 *post* capiat *s. l.* usũ B^2 aliquid *H* 7 elaborantur *? Hartelius* 9 lumine lunae] lumine *P*, lunae *BH* spiratione *P* 10 *umore (t *er.*) *H*, humore P^3 caret *H* 13 his *HP* 14 causa* (m *er.*) *H* 15 iis *edd.*, his *C* constant *P* 16 possent *P* 17 his *HP* subministrantur *H* cetera animantia *H* 18 ficta *H* 19 datae *Isaeus*, data *C* 22 nostra *BP (sed* i *in ras. ex* a *? P^1) cum plurimis optimisque codd. Cic.*, nostri *H cum rell. codd. Cic.; cf. pag. 591, 9. 597, 6* sua causa*; de ira 13, 1* nostra causa*; al.* 24 tam] tanta B^1, *corr.* B^3 cur mortifera tam multa perniciosa *codd. Cic.* 25 disputandũs *(˜ m. recens)* locus *(exp. m. recens) sic P* 25 transcursum *H*

breuiter stringendus est. quoniam homo ex rebus diuersis ac
repugnantibus configuratus est, anima et corpore, id est caelo
atque terra, tenui et conprehensibili, aeterno ac temporali, sensi-
bili atque bruto, luce praedito atque tenebroso, ipsa ratio ac
necessitas exigebat et bona homini proponi et mala, bona, qui-
bus utatur, mala, quae uitet et caueat. idcirco enim data est 13
illi sapientia, ut cognita bonorum malorumque natura et in ad-
petendis bonis et in malis declinandis uim suae rationis exer-
ceat. nam ceteris animalibus quia sapientia non data est, et
munita indumentis naturalibus et armata sunt, homini autem
pro his omnibus, quod erat praecipuum, rationem solam dedit.
itaque nudum formauit et inermem, ut eum sapientia et mu- 14
niret et tegeret: munimenta et ornatum eius non foris, sed
intus, non in corpore, sed in corde constituit. nisi ergo essent
mala, quae caueret, quae a bonis utilibusque distingueret, non
esset ei sapientia necessaria. sciat ergo Marcus Tullius aut 15
ideo homini datam esse rationem, ut et pisces caperet usus sui
gratia et natrices uiperasque uitaret salutis suae causa, aut id-
circo ei bona malaque proposita, quia sapientiam acceperat,
cuius uis omnis in discernendis bonis malisque uersatur. magna 16
igitur et recta et admirabilis est uis et ratio et potestas ho-
minis, propter quem mundum ipsum et uniuersa quaecum-
que sunt deus fecit tantumque illi honoris habuit, ut eum
praeficeret uniuersis, quoniam solus poterat dei opera mirari.
optime igitur Asclepiades noster de prouidentia summi dei dis- 17
serens in eo libro quem scripsit ad me, atque ideo inquit
merito quis arbitretur proximum sibi locum diuinam
prouidentiam dedisse ei qui potuerit intellegere ordi-

EXPILATORES 18—20 (aut — uersatur)] Lucifer pag. 312, 15—17.

BHP] 4 *post* tenebroso *hoc* **q̇ui *ex* atque *? m. 3 B* 7 malorum *H* 9 animali'bu's *P*³ 10 indumenta *P*¹, *corr. P*³ 11 *ante* dedit *uix* deus *excidit* 12 sapientia* (m *er.) H* 13 munimentum *H* ornamentum *H* 14 in *(ante* corpore*) om. H* 18 uitare't' *B*² aut] ụt *(corr. m. 3) P* 20 omni**s (bu *er.) B* 21 uis — potestas *om. P, s. l. et in mg. paucae litt. erasae* homini *B* 23 tribuit (tri *in ras. ex 2 uel 3 litt. m. 2) B* 24 operam *P* 28 poterat *P*

18 nationem suam. nam sol iste est: quis eum uidet ita,
ut intellegat quia sol est et quantum gratiae adferat
ceteris institutis? hoc caelum est: quis id suspicit?
terra haec: quis eam colit? hoc pelagus: quis id naui-
19 gat? hic ignis est: quis eo utitur? instituit ergo ⟨cuncta⟩
summus deus non propter se, quia nihilo eget, sed propter ho-
minem, qui iis congruenter uteretur.

1 5. Reddamus nunc rationem quare hominem ipsum fecerit;
quod si philosophi scissent, aut defendissent illa quae uera in-
2 uenerant aut in maximos errores non incidissent. haec enim
summa, hic cardo rerum est, quem qui non tenuerit, ueritas
illi omnis elabitur, hoc est denique, quod efficiat illis non
quadrare rationem: quae illis si adfulsisset, si sacramentum
hominis omne cognossent, numquam disputationes eorum et
3 omnem philosophiam de transuerso Academia iugulasset. sicut
ergo mundum non propter se deus fecit, quia commodis eius
non indiget, sed propter hominem, qui eo utitur, ita ipsum ho-
4 minem propter se. quae utilitas deo in homine, inquit
Epicurus ut eum propter se faceret? scilicet ut esset qui
opera eius intellegeret, qui prouidentiam disponendi, rationem
faciendi, uirtutem consummandi et sensu admirari et uoce pro-

EPITOME 1—7] c. 64, 3. 8—13] c. 64, 4 (—fecerit). 15—597, 11] c. 64, 4 (*ab* erat). 7.

AUCTORES § 3 s. (Epicurus)] frg. 371. 18 s.] cf. Lucr. V 165—167.

BHP] 1 ita ut] aut *P* 2 intellegat *(sic corr. m. 3) P* 4 id nauigat *scripsi (*eum nauigat *iam Walchius),* nauigat *BP,* in eo nauigat *H edd.; cf. Epit. 64, 3* quis nauigat mare, *et supra § 5* nauis—ut in ea nauigetur 5 est *om. P* cuncta *addidi ex Epit. 64, 3* cuncta igitur propter hominem deus fecit, *quod etiam* iis *7 commendat;* ergo ⟨haec⟩ *Heumannus* 6 nihilo, B^2, nihil *H* 7 iis *scr.*, is *B*, his *HP* congruenter H^2 9 sciscent P^1, *corr.* P^3 11 quem *om. P* 12 omnis B^2, omnis *(*i *ex* e *m. 2 ?) P* *uerba* hoc est — rationem *ut glossema ex c. 3, 17 deriuatum damnat Heumannus* non *(sic corr. m. 3)* quadrar& *(*t *exp. m. 1) P* 13 si *(ante* sacramentum*) om. P* 14 hominẽ *(exp. m. 2 ?) P* cognouissent *H* nec umquam P^3 disputationis P^1, *corr.* P^3 15 ac*ademias *(*s *er.) sic P* 17 hominũ *(ante* qui*) B* 20 operam *H* 21 sensum *P*

loqui posset: quorum omnium summa haec est, ut deum colat.
is enim colit qui haec intellegit, is artificem rerum omnium, 5
is uerum patrem suum debita ueneratione prosequitur qui uir-
tutem maiestatis eius de suorum operum inuentione inceptione
perfectione metitur. quod planius argumentum proferri potest 6
et mundum hominis et hominem sua causa deum fecisse, quam
quod ex omnibus animantibus solus ita formatus est, ut oculi
eius ad caelum directi, facies ad deum spectans, uultus cum
suo parente communis sit uideaturque hominem deus quasi
porrecta manu adleuatum ex humo ad contemplationem sui
excitasse? quid ergo inquit deo cultus hominis confert 7
beato et nulla re indigenti? uel si tantum honoris ho-
mini habuit, ut ipsius causa mundum fabricaret, ut
instrueret eum sapientia, ut dominum uiuentium fa-
ceret eumque diligeret tamquam filium, cur mortalem
fragilemque constituit? cur omnibus malis quem dili-
gebat obiecit, cum oporteret et beatum esse hominem
tamquam coniunctum ac proximum deo et perpetuum,
sicut est ipse, ad quem colendum et contemplandum
figuratus est? quamquam haec fere in prioribus libris 8
sparsim docuimus, tamen quoniam proprie id materia nunc
exigit, qua de uita beata disserere propositum est, explicanda
sunt ista diligentius et plenius, ut dispositio dei et opus uolun-
tasque noscatur. cum posset semper spiritibus suis immor- 9
talibus innumerabiles animas procreare, sicut angelos genuit,

EPITOME 24—599, 2] c. 64, 4 (ut cum hominis — mundo).
AUCTORES § 7] Epicur. frg. 371 (pag. 250, 14).

BHS(ab 8)P] 1 colatis//enim *(interpunction. er. et ‿ add. m. 2) P* 2 *is *(ante* enim*)*, h *er., B* q̄ūi intellegit c̄olit haec *B* omnium rerum *P* 3 uerum *om. P* 4 inceptione perfectione *om. P* 8 *a* cum suo parente *denuo incipit cod. S (fol. 160 a)* 9 uideaturque] ut uideatur *H* 12 nulla re] nullạ̊ *(corr. m. 3) P* 14 faceret eumque] faceret ˹ut˺ *(s. l. m. 3)* eum *P* 15 tamquam *(*t *ex* i *m. 2) P* 17 oportebat *H* 19 7 *(i. e.* et*) inseruit S*[1?] 20 qua˹n˺quam *P*[3] libris *om. H* 21 docuimus] discussimus *Heumannus, sed cf. pag. 602, § 1* docuerim 22 quaṃ̈ *(exp. m. 2) P,* quia *edd.; an* ⟨in⟩ qua *? cf. pag. 585, 26* pro˹po˺situm *P*[2] 24 semper] semel *Heumannus, recte?*

quibus inmortalitas sine ullo malorum periculo ac metu constat, excogitauit tamen inenarrabile opus, quemadmodum infinitam multitudinem crearet animarum, quas primo fragilibus et inbecillis corporibus inligatas constitueret inter bonum malumque medias, ut constantibus ex utrisque natura uirtutem proponeret, ne immortalitatem delicate adsequerentur ac molliter, sed ad illut aeternae uitae ineloquibile praemium cum
10 summa difficultate ac magnis laboribus peruenirent. ergo ut eas grauibus et uexabilibus membris indueret, quoniam consistere in medio inani non poterant ponderibus et grauitate corporis deorsum premente, sedem illis ac domicilium primo
11 condendum esse decreuit. itaque ineffabili uirtute ac potentia praeclara mundi opera molitus est: suspensis in altitudinem leuibus elementis et grauibus in ima depressis et caelestia
12 firmauit et terrena constituit. non est necesse nunc exsequi singula, quoniam in secundo libro uniuersa exsecuti sumus. lumina igitur posuit in caelo, quorum moderatio et claritas et motus aptissime ad utilitates uiuentium temperatus est, terrae autem, quam sedem uoluit esse, fecunditatem uaria gignendi ac proferendi dedit, ut ubertate frugum et herbarum et uirentium pro natura et usu cuiusque generis alimoniam ministraret.
13 tum perfectis omnibus quae ad condicionem mundi pertinebant,

16 in secundo libro] c. 9 ss.

BHSP] 1 constaret *? Thilo* 2 inenarrabile B^2 3 procrearet *H* 4 ĩbecillis *B*, inbecillib: *(*m *pro* n *m. 3) P* inligatas H^2 5 ut] et *B* utrisque *(*i *in ras. et* s *s. l. m. 2) B* naturae *SP;* naturis *edd.*; natura *uid. esse ablatiuus, cf. pag. 599, 13; 600, 26* uirtutẽ *(~ m. 3) P* 6 delicata B^1, *corr.* B^2 7 sed] sed ut *H* inequabile *(*e *ex* e *m. 3) P* 8 *supra* ut *add.* cum P^3 9 induerit *(*-it *ex* -&) P^3 10 inaniq B^3 11 deorsum P^2 praemente* *(*s *? er.) B* sedem B^2, sedẽ S^2 illis B^2, illiꝰ *(exp. m. 2) P* 13 praeclaram *H* operam *H* 14 et *(ante* caelestia*) om. H* 16 uniuersa] omnia *H* 17 proposuit *H* moderationes *SP* claritates *SP* et *(ante* motus*) om. H* 18 aptissime *om. S* utilitatis *P* temperauit *SP* 19 *an* sedem ⟨eorum⟩ *?* uariam *H* 20 ut] et B^1, *corr.* B^3 ubertatem *(*-tẽ *H) HP*^{1}, m *del.* P^3 et *(ante* uirentium*) om. SP* uirentium] uirentium prouidentium *H*, uiuentium *S* 21 cuique *S* alimoniam *(1 ras. ex* d*) P* administraret *SP, sed cf. Buenemannum* 22 conditionem B^1, *corr.* B^3 mundi] hominis *BP*, uiuendi *Schoellius* perti**nebant *(*ti *er.) H*

hominem finxit ex ipsa terra, quam illi a principio in habitaculum praeparauit, id est spiritum suum terreno corpore induit et inuoluit, ut conpactus ex rebus diuersis ac repugnantibus bonum ac malum caperet. et sicut terra ipsa fecunda 14
est ad fruges pariendas, ita corpus hominis, quod adsumptum est e terra, generandi copiam facultatemque prodendae subolis accepit, ut quoniam ⟨e⟩ fragili materia formatus in aeternum manere non poterat, peracto temporalis uitae spatio cederet et illut, quod fragile atque inbecillum gerebat, perpetua successione renouaret. cur igitur eum mortalem finxit et 15
fragilem, cum illius causa mundum aedificasset? primum, ut infinita uis animarum gigneretur omnemque terram multitudine obpleret, deinde, ut proponeret homini uirtutem id est tolerantiam malorum ac laborum, per quam posset praemium immortalitatis adipisci. nam quia homo ex duabus rebus con- 16
stat, corpore atque anima, quorum alterum terrenum est, alterum caeleste, duae uitae homini adtributae sunt, una temporalis, quae corpori adsignatur, altera sempiterna, quae animae subiacet. illam nascendo accipimus, hanc adsequimur laborando, ne im- 17
mortalitas homini, ut ante diximus, sine ulla difficultate constaret; illa terrena est sicut corpus et ideo finitur, haec uero caelestis sicut anima et ideo terminum non habet; illam primam nescientes accipimus, hanc secundam scientes: uirtuti enim, non naturae datur, quia uoluit nos deus uitam nobis

20 ut ante diximus] pag. 598, 6.
EXPILATORES § 16—19] cf. Orientii commonit. I 43—58.

BHSP] 1 ex] et ex *B* 2 *an* praeparauerat *?* spiritum ***|suum *(*suũ *ut uid. er.) B* 3 ut] ut et *S* 5 adsumpta P^1, *corr.* P^2 6 est *om. S* ęterra *S* prodendae *(*pru- *H) BH,* procreandae *SP (cf. pag. 604, 14; Epit. 56, 6* ad procreandos liberos*), recte?* suboculis *H,* sobolis *ex* subulis $P^{2?}$, sobolis *(pr.* o *ex* u *m. 1?) S* 7 e *add. Heumannus conl. II 12, 3; an* de *excidit ? cf. II 10, 12; cf. etiam* figurare fingere facere *sim.* ex *uel* de *supra 1; II 10, 3. 5. 7. 13; Epit. 20, 12; 22, 2; de ira 10, 43; al.* informatus *P* 8 cederet *P*^{2} 13 to*lerantiam *(1 er.) H* 14 laborum] dolorum *H* possit *HS* 15 adispisci *H* 16 alterum terrenum est *om. HP* 18 *alt.* quam *H* 19 et illam *H* 20 *an* constet *?* 21 et *om. S* 23 accipimus — scientes *om. S* 24 nos *om. S*

18 in uita conparare. idcirco hanc praesentem dedit, ut illam
ueram et perpetuam aut uitiis amittamus aut uirtute merea-
mur. in hac corporali non est summum bonum, quoniam
sicut necessitate diuina nobis data est, ita rursus diuina ne-
cessitate soluetur: ita quod finem habet, summum bonum non
19 habet. in illa uero spiritali, quam per nos ipsi adquirimus,
summum bonum continetur, quia nec malum potest habere
nec finem. cui rei argumentum natura et ratio corporis praebet.
20 cetera namque animalia in humum uergunt, quia terrena sunt,
nec capiunt immortalitatem, quae de caelo est, homo autem
rectus in caelum spectat, quia proposita est illi immortalitas,
nec tamen uenit, nisi tribuatur homini a deo: nam nihil inter-
esset inter iustum et iniustum, siquidem omnis homo natus
immortalis fieret. ergo immortalitas non sequella naturae, sed
21 merces praemiumque uirtutis est. denique homo non statim
quam natus est rectus ingreditur, sed quadrupes primo, quia
ratio corporis et huius praesentis uitae communis est nobis
cum mutis animalibus: post deinde confirmatis uiribus erigitur
et lingua eius in eloquium soluitur et mutum animal esse de-
22 sinit. quae ratio docet mortalem nasci hominem, postea uero
inmortalem fieri, cum coeperit ex deo uiuere id est iustitiam
sequi, quae continetur in dei cultu, cum excitauerit hominem
deus ad aspectum caeli ac sui. quod tum fit, cum homo cae-
lesti lauacro purificatus exponit infantiam cum omni labe uitae
prioris et incremento diuini uigoris accepto fit homo perfectus
23 ac plenus. ergo quia uirtutem proposuit homini deus, licet

AUCTORES 23—26] cf. I Cor. 13, 11; Eph. 4, 13 (εἰς ἄνδρα τέλειον).

BHSP] 2 uirtute∗∗mereamur (me *er.*) *B* 4 est data *H* rursum *BSP* 5 soluitur *S* 8 cuius *codd. recent. et edd.* et ratio] e∗ (t *er.*) ratio et natura *B* praebet corporis *S* 9 humũ⌜u⌝ergunt (˜ *et* ⌜u⌝ *m. 2*) *P* 11 caelo∗ (m *er.*) *H* 12 *malim* euenit 13 ẽsse⌜t⌝ in̄ter (*signa traiectionis et* t *add. m. 2 ?*) *B*, esset *SP* omnis homo natus *om. P* 14 mortalis *P* sequẽla (l *s. l. er.*) *H*, sequẹla *S*, sequeḷla (*exp. m. 3 ?*) *P* 16 quam] quo∗ (d *er.*) *H*, quan⌜do⌝ *ex* quam P^3 19 animales‖se P^1, animaḷesse‖∗∗ P^2 24 deponit *Heumannus, sed cf. pag. 261, 7* exposito 25 perf∗ectus *P*

anima et corpus consociata sint, tamen contraria sunt et inpugnant inuicem. animi bona mala sunt corporis, id est opum fuga, uoluptatum interdictio, doloris mortisque contemptus. item corporis bona mala sunt animi, hoc est cupiditas et libido, quibus et opes adpetuntur et suauitates uariarum uoluptatum, quibus eneruatus animus extinguitur. ideo necesse est iustum 24
et sapientem in omnibus malis esse, quoniam malorum uictrix est fortitudo, iniustos autem in diuitiis, in honore, in potestate: haec enim bona corporalia et terrena sunt; illi autem terrenam uitam agunt nec adsequi immortalitatem queunt, quia se uoluptatibus dediderunt, quae sunt uirtutis inimicae. itaque uita haec temporalis illi aeternae debet esse subiecta sicut corpus animae. quisquis ergo animae uitam maluerit, uitam corporis 25
contemnat necesse est nec aliter eniti ad summum poterit, nisi quae sunt ima despexerit. qui autem corporis uitam fuerit amplexus et cupiditates suas in terram deiecerit, illam superiorem uitam consequi non potest. sed qui mauult bene ui- 26
uere in aeternum, male uiuet ad tempus et adficietur omnibus molestiis et laboribus quamdiu fuerit in terra, ut habeat diuinum et caeleste solacium. et qui maluerit bene uiuere ad tempus, male uiuet in aeternum: damnabitur enim sententia dei ad aeternam poenam, quia caelestibus bonis terrena praeposuit. propterea igitur coli se deus expetit et honorari ab 27
homine tamquam pater, ut uirtutem ac sapientiam teneat, quae sola inmortalitatem parit. nam quia nullus alius praeter ipsum donare eam potest, quia solus possidet, pietatem hominis qua

EPITOME 23—602, 2] c. 64, 4. 7.

BHSP] 1 ṫamen B^2 2 sunt *om.* *H* ṫdest B^2 4 animę *(ex -mi)* S^2 6 necesse est ideo *H* 7 homi|nibus B^1, inom*|nibus B^2 8 iniustus *B* in *(ante* honore*)* *s. l.* B^2 9 enim] est *eras.* *H* autem* *P* 10 qui *H*, q* *(i. e. a in* quia *er.)* *S* 11 dederunt *H* 13 quisquis ergo] ergo qui *H* aluerit *H* 14 niti *P* summum] summum bonum *S* 15 despexerit *(pr.* e *ex* i *m. 3)* *P* 16 illã, S^2 18 aḟicietur S^2 19 terra* *(m er.)* *H* 20 maluerit] malet *B*, malit *H; cf. 13* 21 sentia B^1, *corr.* B^2 23 expetit *(alt.* t *add. m. 3)* *P* 24 ac] et *H* 25 solam *H* quia *om.* *H* 26 qua] qui *H*

deum honorauerit hoc adficit praemio, ut sit in aeternum beatus sitque aput deum et cum deo semper.

BHSPg] 2 *post* cum deo semper in *Sg locus est hic: (1)* neque nunc aliquis eo confugiat, ut dicat ad ipsius culpam pertinere quod *(sic scripsi,* qui *Sg)* et bonum instituit et malum. cur enim malum uoluit esse, si id odio habet? cur non bonum tantum fecit, ut nemo (n *ras. ex* m *S)* peccaret, nemo faceret malum? quamquam hoc in omnibus fere prioribus libris docuerim et id iam superius *(c. 5, 15 ss.)* quamuis leuiter attigerim, tamen subinde admonendum est, quia omnis ratio ⟨uirtutis⟩ *(hoc addidi, cf. proximum* nulla enim uirtus esse poterat, *uerba § 6* cui omnis ratio *eqs., § 13* ut ratio *eqs., locum similis disputationis post cap. 19, 8 libri de opificio dei in quibusdam codd. insertae hunc* ne uirtus otio torpens naturam suam perderet. cuius omnis ratio in eo est ut *eqs.)* in eo posita est. *(2)* nulla *(*nullä*, er.* ˜*, S)* enim uirtus esse poterat, nisi diuersa fecisset, nec omnino apparere uis boni potest nisi ex mali comparatione: adeo malum nihil aliud est quam boni interpretatio. sublato igitur malo etiam bonum tolli necesse est. *(3)* si laeuam manum aut pedem amputaueris, nec corpus erit integrum nec uita ipsa constabit: adeo ad compagem *(*cõpagem *Sg)* corporis temperandam aptissime cum dextris sinistra iunguntur. *(4)* item si pares calculos feceris, nemo ludet, si unum colorem circo dederis, nemo spectandum putabit sublata omni circensium uoluptate: quos profecto qui primus *(Heumannus,* prius *[*pus *S] Sg)* instituit, amator unius coloris fuit, sed alterum ei quasi aemulum posuit, ut posset esse certamen et aliqua in spectaculo gratia. *(5)* sic deus cum bonum constitueret, cum uirtutem daret, statuit etiam diuersa, cum quibus illa confligerent. si desit hostis et pugna, nulla uictoria est. tolle certamen, ne uirtus quidem quicquam est. quam multa sunt hominum inter se et quam uariis artibus constituta certamina! nemo tamen fortior uelocior praestantior haberetur, si aduersarium cum quo contenderet non haberet. unde autem abest uictoria, abesse hinc et gloriam simul et praemium necesse est. *(6)* ut igitur uirtutem ipsam exercitatione assidua roboraret eamque faceret de malorum conflictatione perfectam, utrumque simul dedit, quia utrumque sine altero retinere uim suam non potest. ergo diuersitas est cui omnis ratio uirtutis *(sic scripsi,* ueritatis *Sg, cf. § 1)* innititur. *(7)* non me praeterit quid hoc loco a peritioribus possit opponi *(ex* apponi *S).* si bonum sine malo esse non potest, quomodo *(*quõ *g)* primum hominem dicis ⟨ante⟩ *(add. edd.)* offensum deum in solo bono fuisse aut postea in solo bono futurum? discutienda nobis haec quaestio est, quod in prioribus libris praetermisi, ut hic implerem *(*ĩplerem *g). (8)* diximus superius *(pag. 599, 3)* ex elementis repugnantibus hominis constare naturam. corpus enim quia de *(*quę *ut uid. S*[1]*,* qđ *[i. e.* quia de*] in ras. S*[2]*,* qđ᾽ *[i. e.* quod*] g)* terra est, comprehensibile *(sequitur* ẽ *in S*[1]*, del. S*[2]*)* temporale brutum atque tenebrosum est, anima uero quia de caelo est, tenuis aeterna

6. Nunc totam rationem breui circumscriptione signemus. 1
idcirco mundus factus est, ut nascamur: ideo nascimur, ut

EPITOME 1—604, 6] c. 64, 1.
EXPILATORES 2—604, 3] Orientius commonit. I 59—64.

sensibilis illustris est. *(9)* quae quia inter se contraria sunt, necesse est hominem bono et malo esse subiectum: animae ascribitur bonum, quia indissolubilis (ĩdissolubilis $S^{1?}$) est, corpori malum, quia fragile est. quoniam igitur sociata et coniuncta sunt corpus et anima, aeque bonum et malum cohaereat (coereat *S*) necesse est nec separari alterutro possunt, nisi cum illa separata sunt. *(10)* denique boni malique notitia simul homini primo data est: qua percepta statim de loco sancto pulsus est, in quo malum non est. ubi cum esset in bono tantum, id ipsum bonum esse ignorabat: postquam uero accepit boni malique intellegentiam, *(sequitur* ita in *in* S^1, ita**$_{i}$ S^2, iam *edd.)* nefas erat eum in beatitudinis loco morari relegatusque (relẹgatusque, *corr. m. 2 S)* est in hunc communem orbem, ut ea utraque simul experiretur quorum naturam pariter agnouerat. *(11)* apparet ergo idcirco datam esse homini (homini*, *er.* s, *S)* sapientiam, ut bonum discernat a malo, ut ab incommodis commoda, ab inutilibus utilia distinguat (distinguant S^1, distinguat// S^2), ut habeat iudicium et considerantiam, quid (i *in ras. ex* o *?* S^2) cauere quid appetere, quid fugere quid sequi debeat. sapientia igitur constare sine malo non potest, uixitque *(an* uixit itaque *?)* ille princeps generis humani, quamdiu in solo bono fuit, uelut infans, boni ac mali nescius. *(12)* at enim postea hominem necesse est et sapientem esse et sine ullo malo beatum. sed id fieri non potest, quamdiu anima domicilio (domicilia *S)* carnis (corporis *edd., sed cf. VII 12, 11)* induta *(an* inclusa *? cf. VII 2, 8; 12, 11)* est. cum uero factum fuerit corporis animaeque discidium, tunc malum a bono separabitur, et sicut corpus interit, anima manet, ita malum interibit et bonum permanebit: tunc homo accepto immortalitatis (immortalitalitatis *S)* indumento erit (erit S^2) sapiens, expers mali *(edd.,* malis *Sg). (13)* si quis *(sic g,* sicut ⌜aĩa⌝ *[s. l. m. 2]* qui *S,* sicut deus. qui *edd.)* ergo uult nos in bono esse tantum, id potissimum desiderat, ut sine corpore uiuamus, in quo est malum. quod si tollatur, aut sapientia homini (homini *bis* S^1, *alt. del.* $S^{2?}$) ut dixi aut corpus adimetur, sapientia, ut ignoret malum, corpus, ut non sentiat. nunc autem cum homo et sapientia sit instructus, ut sciat, et corpore, ut sentiat, utrumque pariter in hac uita deus esse uoluit, ut ratio uirtutis sapientiaeque constaret. *(14)* posuit itaque hominem inter utrumque medium, ut haberet licentiam uel mali uel boni sequendi. sed malo admiscuit apparentia quaedam bona, id est uarias et delectabiles suauitates, ut earum illecebris induceret hominem ad latens malum, bono autem admiscuit apparentia quaedam mala, id est aerumnas et (et *om. g)* miserias et labores, quorum asperitate ac (*ac, *er.* h, *S)* molestia offensus animus

BHSP] 2 nascam̃ S^2

adgnoscamus factorem mundi ac nostri deum: ideo adgnoscimus, ut colamus: ideo colimus, ut immortalitatem pro laborum mercede capiamus, quoniam maximis laboribus cultus dei constat: ideo praemio immortalitatis adficimur, ut similes angelis effecti summo patri ac domino in perpetuum seruiamus et simus
2 aeternum deo regnum. haec summa rerum est, hoc arcanum dei, hoc mysterium mundi, a quo sunt alieni qui sequentes praesentem uoluptatem terrestribus et fragilibus se bonis addixerunt et animas ad caelestia genitas suauitatibus mortiferis
3 tamquam luto caenoue demerserunt. quaeramus nunc uicissim an in cultu deorum ratio ulla subsistat. qui si multi sunt, si ideo tantum ab hominibus coluntur, ut praestent illis opes uictorias honores quaeque alia non nisi ad praesens ualent, si sine causa gignimur, si in hominibus procreandis prouidentia nulla uersatur, si casu nobismet ipsis ac uoluptatis nostrae gratia nascimur, si nihil post mortem sumus, quid potest esse tam superuacuum, tam inane, tam uanum quam humana res et

refugeret a bono latenti. *(15)* hic *(*hinc *g)* ergo sapientiae officium desideratur, ut plus mente uideamus quam corpore: quod pauci admodum facere possunt, quia et uirtus difficilis ac rara *(*rara *S,* rata g^1*, corr.* g^2*)* est et uoluptas communis ac publica. *(16)* ita necesse est sapientem pro stulto haberi, qui dum appetit bona quae non cernuntur, dimittit *(in ras. S,* dimittat *g)* e manibus quae uidentur, et dum uitat mala quae non *(*n̄ *s. l.* S^2*)* aspiciuntur, incurrit in mala quae *(*aspiciuntur — mala que *in mg. S)* ante oculos sunt. quod accidit nobis, cum neque cruciatum neque mortem pro fide recusamus, quando ad summum nefas compellimur *(*cõpellimur *Sg),* ut prodita fide atque abnegato deo uero diis mortuis mortiferisque libemus. *(17)* haec ratio est cur hominem deus et mortalem fecerit et malis subiecerit, licet ipsius causa mundum aedificasset, scilicet ut uirtutem caperet et ei uirtus sua immortalitatem daret. uirtus autem, sicut ostendimus *(cf. pag. 600, 21 s. et 498, 16 s.),* ueri dei cultus est. *cf. Prolegomena*

BHSP] 1 adgnoscamus *B,* agn- *cett., sed post* ideo *habet* agnoscimus *B cum cett.* dn̄m *H* 2 merce *H* 4 similes *(*e *ex* i *m. 3) P* 5 domino] domino nostro *H* 6 aeternum P^3 dī *P* est *om. H* 6. 7 hoc] *utroque loco* hunc S^1*, corr.* S^2 7 alieni∗ *S* prāesentẽ *(-*ẽ *ex* -es *? m. 2)* sequentes *(-*es *ex* -em *m. 2;* = et ¯ *m. 1 ?) B* 10 demerserint *BH, recte, ut supra 8* addixerint *scribendum sit?* 11 si multi sunt] simulati sint *H;* si multi nati sunt *codd. recent. et edd., sed cf. pag. 606, 2* 12 si *om. P* ab *om. S* 13 *post* alia *s. l.* quae P^3 15 casu] casus in *H,* casu si∗ *sic S* 16 gratie P^1*, corr.* P^3 17 ua∗num *P* et] est *H,* est et *S*

quam mundus ipse, qui cum sit incredibili magnitudine, tum
mirabili ratione constructus, tamen rebus ineptis uacet? cur 4
etenim uentorum spiritus citent nubes? cur emicent fulgura,
tonitrua mugiant, imbres cadant? cur fruges terra producat,
uarios fetus alat? cur denique omnis natura rerum laboret, ne
quid desit earum rerum quibus uita hominis sustinetur, si est
inanis, si ad nihilum interimus, si nihil est in nobis maioris
emolumenti deo? quod si est dictu nefas nec putandum est 5
fieri posse ut non ob aliquam maximam rationem fuerit con-
stitutum quod uideas maxima ratione constare, quae potest
esse ratio in his erroribus prauarum religionum et in hac per-
suasione philosophorum qua putant animas interire? profecto
nulla. quid enim habent dicere cur dii hominibus tam dili- 6
genter suis quaeque temporibus exhibeant? an ut illis far et
merum demus et odorem turis et sanguinem pecudum? quae
neque inmortalibus grata esse possunt, quia sunt fragilia, ne-
que usui esse expertibus corporum, quia haec ad usum corpo-
ralium data sunt: et tamen si ea desiderarent, sibi ipsi possent
exhibere, cum uellent. siue igitur intereunt animae siue in 7
aeternum manent, quam rationem continet cultus deorum aut
a quo mundus constitutus est? cur aut quando aut quousque,
quatenus homines aut quam ob rem procreati? cur nascuntur
intereunt succedunt renouantur? quid dii ex cultibus eorum
adsecuntur qui post mortem nihil futuri sunt? quid praestant,
quid pollicentur, quid minantur aut hominibus aut diis dignum?
uel si manent animae post obitum, quid de iis faciunt facturiue 8

BHSP] 1 tum mirabili] et admirabili *S*, tam mirabili P^1 *edd.*, tam *in* °tam *corr.* P^3 3 enim *B* spiritum *P* ci*ent *(t er.) B*, cient *S*, scitent *P* cur *om. P* fulgora *HSP* 4 i*m**bres *(n et* em *er.) B*, imbes *H*, inbres *P* cur *scripsi*, ut *O; aliud est* ne *5* 6 hominum *H* 7 inane *H* 9 ab aliqua maxima ratione *H* ob aliquam B^2 10 uideamus *H* 11 regionum *H* 12 qui *H* 13 di *(ex* dĩ*)* P^3 15 demus *(*mus *m. 2,* m *in ras. ex* b*?) P* 16 *pr.* nec *P* 18 ipsi *om. P* 19 siue* *(*1 *er.) B* igitur] ergo *H* 20 rationẽ *(~ m. 2) S* 21 est *om. P* aut *(ante* quando*) i. e.* autem *S* 22 quatenus *del. Heumannus, sed cf. Buenemannum et Woelfflinum, Archiu. lexicogr. et gramm. lat. V 407* aut *om. P* nascuntur] natura nascuntur *H* 23 quid P^2 24 adsequuntur *HSP* 25 hominibus P^2 26 uel P^2 obitum] mortem *SP* his *HSP*

sunt? quid illis opus est thesauro animarum? ipsi illi ex quo
9 fonte oriuntur? quomodo aut quare aut unde multi sunt? ita
fit ut si ab illa rerum summa quam superius conprehendimus
aberraueris, omnis ratio intereat et ad nihilum omnia reuol-
uantur.

1 7. Quam summam quia philosophi non conprehenderunt, nec
ueritatem conprehendere potuerunt, quamuis ea fere quibus
summa ipsa constat et uiderint et explicauerint. sed diuersi
ac diuerse illa omnia protulerunt non adnectentes nec causas
rerum nec consequentias nec rationes, ut summam illam quae 1
2 continet uniuersa et conpingerent et inplerent. facile est autem
docere paene uniuersam ueritatem per philosophos et sectas esse
diuisam. non enim sic philosophiam nos euertimus, ut Aca-
demici solent, quibus ad omnia respondere propositum est,
quod est potius cauillari et inludere, sed docemus nullam 1
sectam fuisse tam deuiam neque philosophorum quemquam tam
3 inanem qui non uiderit aliquid ex uero. sed dum contradi-
cendi studio insaniunt, dum sua etiam falsa defendunt, aliorum
etiam uera subuertunt, non tantum elapsa illis ueritas est quam
se quaerere simulabant, sed ipsi eam potissimum suo uitio 2
4 perdiderunt. quodsi extitisset aliquis qui ueritatem sparsam
per singulos per sectasque diffusam colligeret in unum ac re-
digeret in corpus, is profecto non dissentiret a nobis. sed hoc

3 superius] § 1.

EPITOME c. 7, 1—5. 14] c. 62, 8 s. (*a* sed cum); 64, 1 (—potuerunt).

BR(ab 19)HSP] 1 thensaurum *sic H* 7 conprehendere potuerunt] conpraehenderunt *B* conprehendere — adnectentes *(9)*] cō̄phendentes, *cetera om. S* 8 et explicauerint *om. HP*^{1}, *in mg.* et docuerint *P*^{3} 9 omnia illa *P* causas] ad causas *H* 10 consequentias *H*, consequentia *BSP*^{1}, consequentias^3 *P*^{3} nec rationes *om. H* summa illa *P* 11 et^1 *(ante* conpingerent*) B*^{2} 12 philosophos et] philosophorum *S* 13 sic—nos] sic philosophiam sic *B* philosophos *S* 15 cauillari *(hoc est* ad omnia respondere *14) scripsi,* calumniari *C; cf. Senec. epist. 111, 1 s.; Iulian. ap. Augustin. op. impf. c. Iul. III 50* cauillo . . illudere*; Cic. de or. III 31, 122* irridentes . . cauillantur *ap. Funckium, Archiu. lexicogr. et gramm. lat. IV 79 s.* inludere] inuideri *H* 16 quemquā*n sic H* 17 uero, *S*^{2} 18 sua* *B*, suae *P*^{1}, e *del. P*^{3} 19 *a* uera subuertunt *denuo incipit cod. R (cf. 578, 7)* 20 se quaerere] sequerere *P* e*am *(n er.) B* 22 diffusam *om. S post* ac *1 uel 2 litt. eras., quarum prior* r *uel* p *uel* f, *B*

nemo facere nisi ueri peritus ac sciens potest, uerum autem
scire non nisi eius est qui sit doctus a deo. neque enim 5
potest aliter repudiare quae falsa sunt, eligere ac probare quae
uera: sed si uel casu id efficeret, certissime philosopharetur,
et quamuis non posset diuinis testimoniis illa defendere, tamen
se ipsa ueritas inlustraret suo lumine. quare incredibilis est 6
error illorum qui cum aliquam sectam probauerint eique se ad-
dixerint, ceteras damnant tamquam falsas et inanes armantque
se ad proeliandum nec quid defendere debeant scientes nec
quid refutare incursantque passim sine dilectu omnia quae ad-
ferunt quicumque dissentiunt. ob has eorum pertinacissimas 7
contentiones nulla extitit philosophia quae ad uerum propius
accederet: nam particulatim ueritas ab iis tota conprehensa est.
factum esse a deo mundum dixit Plato: idem prophetae lo- 8
cuntur idemque ex Sibyllae carminibus apparet. errant igitur
qui uel omnia sua sponte nata esse dixerunt uel minutis se-
minibus conglobatis, quoniam tanta res, tam ornata, tam magna
neque fieri neque disponi et ordinari sine aliquo prudentissimo
auctore potuit et ea ipsa ratio qua constare ac regi omnia sen-
tiuntur, sollertissimae mentis artificem confitetur. hominum 9
causa mundum et omnia quae in eo sunt esse facta Stoici
loquuntur: idem nos diuinae litterae docent. errauit ergo Deme-
critus, qui uermiculorum modo putauit effusos esse de terra
nullo auctore nullaque ratione. cur enim formatus sit homo, 10

EPITOME 15—20] c. 62, 6.

BRHSP] 1 nemo] ne *P* 2 scire *post* eius *S, om. P* 4 efficere *B*, ifficeret R^1, deficeret *H* 5 et] ut *P* 6 ipsam *R* 7 eiu*e *(a er.) B* 8 armantesque *R* 9 *utroque loco* ne^{qu} B^2 10 incu,santque B^3 delicto *H*, delectu *(pr.* e *ex* i*)* P^2 11 quecumque P^3 earum *RP* 12 exsistit *R* quam B^1, *corr.* B^2 proprius $H^{ar}P^1$, *corr.* P^3 13 par-ticulati* *ex* -tis S^2 his *HSP* 14 facta P^1, *corr.* P^2 loquuntur *HP*, loquntur *S* 15 apparent *BR* erant HS^{ac}, *corr. m. 1?* 16 sua *om. H* 18 neque disponi neque fieri neque ordinari *(*ornari *R)* nisi ab *(*si non, *om.* ab, *S)* aliquo *RS* prouidentissimo B^3 *(s. l.,* pru- B^1*) H* 19 potuit] non potuit *BRS,* potest *H* et *om. BH* ea *om. R* 21 sunt^{o} B^3 22 locuntur *R* 23 m$_{o}$do$_{,}$ S^2 effusos] homines effusos *codd. recent., uix probabilius* effusos nos 24 nullaque] nulla *B*

diuini sacramenti est, quod quia ille scire non poterat, huma-
11 nam uitam deduxit ad nihilum. ad uirtutem capessendam
nasci homines Ariston disseruit: idem nos monemur ac dis-
cimus a prophetis. falsus igitur Aristippus, qui hominem uo-
12 luptati hoc est malo tamquam pecudem subiugauit. inmor-
tales esse animas Pherecydes et Plato disputauerunt: haec
uero propria est in nostra religione doctrina. ergo Dicaearchus
cum Democrito errauit, qui perire cum corpore ac dissolui ar-
13 gumentatus est. esse inferos Zeno Stoicus docuit et sedes
piorum ab inpiis esse discretas et illos quidem quietas ac de-
lectabiles incolere regiones, hos uero luere poenas in tenebrosis
locis atque in caeni uoraginibus horrendis: idem nobis pro-
phetae palam faciunt. ergo Epicurus errauit, qui poetarum id
esse figmentum putauit et illas inferorum poenas quae ferantur
14 in hac esse uita interpretatus est. totam igitur ueritatem et
omne diuinae religionis arcanum philosophi attigerunt, sed aliis
refellentibus defendere id quod inuenerant nequiuerunt, quia
singulis ratio non quadrauit, nec ea quae uera senserant in
summam redigere potuerunt, sicut nos superius fecimus.

1 8. Unum est igitur summum bonum inmortalitas, ad quam
capiendam et formati a principio et nati sumus. ad hanc ten-
dimus, hanc spectat humana natura, ad hanc nos prouehit
uirtus: quod bonum quia deprehendimus, superest ut etiam de
2 ipsa inmortalitate dicamus. Platonis argumenta quamuis ad

19 superius] c. 6, 1.

EPITOME 5 s.] c. 63, 8; 64, 6. 20—23] c. 65, 7 (immortalitatem — mentis). 24—609, 6] c. 63, 8; 64, 6.

AUCTORES § 13 (Epicurus)] cf. ad frg. 341 (pag. 228, 21). 14 s.] cf. Lucr. III 978 s.

BRHSP] 2 duxit *H* capessandam *B* 3 aristo toleo *R*, cariston *H*, aristoteles *S* deseruit *H* 4 falsus *om. R* uoluptati+ (s *er.*) *S* 5 malę *S* pecudum *B* 6 fereades *S* 7 dicearcus *BS* 8 democritus *R* 10 discreta/s^1 B^2 illo/s^1 P^3 12 locis *om. RS* 13 palam] plana *R* 14 poenas quae] inte| *sic R* feruntur (*pr.* u *ex* a) S^2 17 nequiuerant *R* 18 rati *R* non quadrauit] inquadrauit *S* qui *S* sensenserant *R* 20 summumum bonunum *R* immortalitas (s *in ras. ex* tis *?*) *S* 21 ad hanc] et ad (ad *s. l.* S^2) *SP* tendimus *om. P* 22 ad, S^2 24 documenta *S* quamuis] quamuis argui *H*

rem multum conferant, tamen parum habent firmitatis ad probandam et inplendam ueritatem, quoniam nec rationem totius mysterii magni consummauerat in unumque collegerat nec summum bonum conprehenderat. nam licet uerum de animae inmortalitate sentiret, tamen non ita de illa tamquam de summo bono disserebat. nos igitur certioribus signis eligere possumus 3 ueritatem, qui eam non ancipiti suspicione colligimus, sed diuina traditione cognouimus. Plato autem sic argumentatus 4 est: immortale esse quicquid per se ipsum et sentit et semper mouetur; quod enim principium motus non habet, nec finem habiturum, quia deseri a semet ipso non potest. quod argumentum etiam mutis animalibus aeternitatem daret, nisi adiectione sapientiae discreuisset. addidit 5 ergo, ut effugeret hanc communitatem, fieri non posse quin sit inmortalis animus humanus, cuius miranda sollertia inueniendi et celeritas cogitandi et facilitas percipiendi atque discendi et memoria praeteritorum et prouidentia futurorum et artium rerumque innumerabilium scientia, qua ceterae careant animantes, diuina et caelestis appareat, quia et origo animi, qui 6 tanta capiat, tanta contineat, nulla reperiatur in terra, siquidem ex concretione terrena nihil habeat admixtum: sed necesse esse in terram resolui quod est in

EPITOME 8—610, 4] c. 65, 1.

AUCTORES 8—12] Phaedr. 245 C ss. (cf. Cic. Tusc. I 23, 53; de rep. VI 25, 27). § 5 s.] Cic. Tusc. I 27, 66 (ex Consolatione).

BRHSP] 1 rem multum] remedium *S* tamen *om. P* approbandam *(om.* ad*) S* probandam] pro| *R* 3 collegerat *(pr.* e *ex* i *m. 3) P* 6 elicere *BH* 7 ancipiti] a principio *R*, accipiti H^{ac} suspitione *R* collegimus *H* sed — cognouimus *in inf. mg.* P^2 11 qui *H* deseri a] deside|ria B^1, desidera|ria *sic* $B^{2?}$ semet] se* *(*d *er.) B* 12 animalibus P^3 13 addit *S* 14 ergo] igitur *P* potest *H* 15 cū *(˜ ut uid. er.)* ius *P* 16 et *(ante* facilitas*) om. H* 17 memoriam *H*, memoriā *(˜ er.) S* 18 et prouidentia futurorum] P^2 prudentia *R*, prouidentiam *H* plerumque *BHP, sed cf. Epit. 65, 1 et Buenemannum* 19 carent *RS* diuinae/b B^2 21 capiat tanta *om. P* cupiat *B* in terra *om. B* 22 congregationem *P* 23 esse] est *B* terra *R*

homine ponderosum et dissolubile, quod autem tenue atque suptile, id uero esse indiuiduum ac domicilio corporis uelut carcere liberatum ad caelum et ad naturam
7 suam peruolare. haec fere Platonis collecta breuiter, quae aput ipsum late copioseque explicantur. in eadem sententia fuit etiam Pythagoras antea eiusque praeceptor Pherecydes, quem Cicero tradidit primum de aeternitate animarum dispu-
8 tauisse. qui omnes licet eloquentia excellerent, tamen in hac dumtaxat contentione non minus auctoritatis habuerunt qui contra hanc sententiam disserebant, Dicaearchus primo, deinde Democritus, postremo Epicurus, adeo ut res ipsa de
9 qua inter se pugnabant in dubium uocaretur. denique Tullius expositis horum omnium de inmortalitate ac morte sententiis nescire se quid sit uerum pronuntiauit. harum inquit sententiarum quae uera sit, deus aliqui uiderit. et rursus alibi quoniam utraque inquit earum sententiarum doctissimos habuit auctores nec quid certi sit
10 diuinari potest —. uerum nobis diuinatione opus non est, quibus ueritatem diuinitas ipsa patefecit.

1 9. Aliis itaque argumentis, quae nec Plato nec ullus alius inuenit, animarum aeternitas probari ac perspici potest: quae nos breuiter colligemus, quoniam properat oratio ad enarrandum iudicium dei maximum, quod in terra propinquante saecu-
2 lorum fine celebrabitur. ante omnia, quoniam deus ab ho-

AUCTORES 6] Tusc. I 16, 38. 14] ibid. I 11, 23. 16] ex libr. incert. frg. 11.

BRHSP] 1 quod — subtile (suptile *unus B) s. l.* P^2 tenerum *H* 2 uerum *H* indiuiduum] in diuinum *H* 4 preuolare H^1, puolare H^2 5 sententiam *H* 7 tradit *BSP* primum *ante* tradit *S, om. P* 9 contione *H* 10 dicearchus *BSP,* dichearcus *H* primum *H* 11 postremus *B, om. H* 12 denique] denique et *H edd.* 13 ac morte ac *H* morte (e *ex* i *? m. 2 ?) P* 14 se] si B^1 *(corr.* B^2*) R* 15 aliquit *H,* aliqd (d *add. m. 2) S* 17 *post* nec *eras.* quid *ut uid.* 20 Aliis *scripsi,* sibis B^3, his *RHSP; eadem uocabula* aliis *et* his *(uel* iis*) permutata sunt pag. 541, 20 (ubi* iis *in textu delendum)* cultus *(corr. m. 3) P* 22 colligemus *ex* collegimus *H,* collegimus *P* properat P^2 23 *nolui* appropinquante, *cf. c. 14, 3; 15, 7*

mine uideri non potest, ne quis tamen ex eo ipso putaret
deum non esse, quia mortalibus oculis non uidetur, inter ce-
tera institutorum suorum miracula fecit etiam multa quorum
uis quidem apparet, substantia tamen non uidetur, sicut est
uox odor uentus, ut harum rerum argumento et exemplo
etiam deum, licet sub oculos non ueniret, de sua tamen ui et
effectu et operibus cerneremus. quid uoce clarius aut uento 3
fortius aut odore uiolentius? haec tamen cum per aërem fe-
runtur ad sensusque nostros ueniunt et eos potentia sua in-
pellunt, non cernuntur acie luminum, sed aliis corporis partibus
sentiuntur. similiter deus non aspectu nobis alioue fragili 4
sensu conprehendendus est, sed mentis oculis intuendus, cum
opera eius praeclara et miranda uideamus. nam illos qui 5
nullum omnino deum esse dixerunt non modo philosophos, sed
ne homines quidem fuisse dixerim, qui mutis simillimi ex solo
corpore constiterunt nihil cernentes animo et ad sensum cor-
poris cuncta referentes, qui nihil putabant esse nisi quod oculis
contuebantur. et quia uidebant aut bonis accidere aduersa 6
aut malis prospera, fortuito geri omnia crediderunt et natura
mundum, non prouidentia constitutum. hinc iam prolapsi sunt
ad deliramenta, quae talem sententiam necessario sequebantur.
quodsi est deus et incorporalis et inuisibilis et aeternus, ergo 7
non idcirco interire animam credibile est, quia non uidetur,
postquam recessit a corpore, quoniam constat esse aliquid sen-
tiens ac uigens quod non ueniat sub aspectum. at enim 8
difficile est animo comprehendere quemadmodum possit anima

BRHSP] 1 ⸢ne⸣ *P*² ipso *om. P* 2 dñm *H* uideretur *edd.* 3 suorum *om. HP* fecit (e *ex* a *m. 2) H* 4 uis] multa uiş *B* appareret *BP* uideṙetur *(exp. m. 3) B,* uide⸢re⸣tur *P*³ est *om. P* 5 odorũentus *R* ut] et *H* et *om. S* 6 dñm *P* oculis *B* uenire *B* 7 et *om. P* 9 sensosque *B*¹, *corr. B*³ 11 a nobis *S* alioue** *(ro ? er.) B* sensu fragili *B* 12 intuendus] intuendus est *H* 14 ⸢deum esse⸣ *P*² 15 ex *om. S* 16 animo·s $\overset{d}{\&}$ *(i. e.* sed *corr. m. 3; om.* ad*) P* et] sed *S* 17 esse nisi quod] nisi esse quod esse *H* 19 fortuito *HS*¹, fortuitu *BRS*², -tu *ex* -to *P* 21 qu⸢i⸣a* *ex* quae *B*² sequebatur *H* 24 secessit *R,* recessit^{d} *(corr. m. 2) S* sentiens] constans et sentiens *S* 26 cõ|praehendere *B* possit — quemadmodum *(612, 3) om. S* animus *P*

retinere sensum sine iis partibus corporis in quibus inest offi-
9 cium sentiendi. quid de deo? num facile est comprehendere quemadmodum uigeat sine corpore? quodsi deos esse credunt, qui si sunt, utique animae sunt expertes corporum, necesse est humanas animas eadem ratione subsistere, quoniam ex ipsa ratione ac prudentia intellegitur esse quaedam in homine ac
10 deo similitudo. denique illut argumentum, quod etiam Marcus Tullius uidit, satis firmum est, ex eo aeternitatem animae posse dinosci, quia nullum sit aliud animal quod habeat notitiam aliquam dei, religioque sit paene sola quae hominem discernat a mutis: quae cum in hominem solum cadit, profecto testatur id adfectare nos, id desiderare, id colere quod
11 nobis familiare, quod proximum sit futurum. an aliquis cum ceterarum animantium naturam considerauerit, quas pronis corporibus abiectas in terramque prostratas summi dei prouidentia effecit, ut ex hoc intellegi possit nihil eas rationis habere cum caelo, potest non intellegere solum ex omnibus caeleste ac diuinum animal esse hominem, cuius corpus ab humo excitatum, uultus sublimis, status rectus originem suam quaerit et quasi contempta humilitate terrae ad altum nititur, quia sentit summum bonum in summo sibi esse quaerendum memorque condicionis suae, qua deus illum fecit eximium, ad artificem suum spectat? quam spectationem Trismegistus θεοπτίαν

EPITOME 9—613, 6] c. 65, 4.
AUCTORES 7] de legg. I 8, 24. 23 Trismegistus] ?

BRHSP] 1 his *HP* inest] est *P* 2 nam *H* 3 dō sese P^1, *corr.* P^2 6 prouidentia *(s. l. ex* pru-*)* B^3 7 Marcus *om. RH* 8 firm∗∗um *(*at *er.) H* 9 hebeat *H* 10 religioquae BP^1, a *del.* $P^{2?}$ penae B^1, pa'en∗e B^3 sola *om. P* hominem *bis, sed prius expunx. B* 11 a mutis *om. R* cum] etiam *R* cadit *B;* cadat *edd.* 13 an *s. l. B m. 1 uel 2* 15 abiectus S^1, abiectis S^2, abiectis *P* prouidentia B^2 16 efficit *RP, corr.* P^3 ut' P^2 rationes HP^1, *corr.* P^3 18 hominum B^1P^1, *corr.* B^2P^2 20 contempta∗ *(*a *ex* u, *et* d *er.) P* terrā *(*terrae H^1*) H*^{2} 21 esse sibi *SP* 22 quia *S* ad *om. P* 23 quam spectationem *om. P* expectationem *H* θεοπτίαν *Fritzschius, adde frg. Hermet. ap. Stob. florileg. 11,23* οἷς ἂν ὁ θεὸς τὴν θεοπτικὴν δωρήσεται δύναμιν, ΟΠΙΔΑ *in ras., in mg.* di inspectionem *B,* ΘЄΟΠΙda *R,* ΘЄΩΠΙΔΑ *(*ΘΗ- *P) HSP;* θεωρίαν *edd.*

rectissime nominauit: quae in mutis animalibus nulla est. cum 12
autem sapientia, quae soli homini data est, nihil aliut sit quam
notitia dei, apparet animam non interire neque dissolui, sed
manere in sempiternum, quia deum, qui sempiternus est, et
quaerit et diligit, ipsa cogente natura sentiens uel unde orta
sit uel quo reuersura. praeterea non exiguum inmortalitatis 13
argumentum est quod homo solus caelesti elemento utitur.
nam cum rerum natura his duobus elementis, quae repugnantia
sibi atque inimica sunt, constet, igni et aqua, quorum alterum
caelo, alterum terrae adscribitur, ceterae animantes quia ter-
renae mortalesque sunt, terreno et graui utuntur elemento,
homo solus ignem in usu habet, quod est elementum leue
sublime caeleste. ea uero quae ponderosa sunt, ad mortem 14
deprimunt, et quae leuia sunt, ad uitam subleuant, quia uita
in summo est, mors in imo. et ut lux esse sine igni non
potest, sic uita sine luce. ignis igitur elementum est lucis ac
uitae: unde apparet hominem qui eo utitur, immortalem sor-
titum esse condicionem, quia id illi familiare est quod facit
uitam. uirtus quoque soli homini data magno argumento 15
est inmortales animas esse. quae non erit secundum naturam,
si anima extinguitur; huic enim praesenti uitae nocet. nam
uita ista terrena, quam communem cum mutis animalibus du-
cimus, et uoluptatem expetit, cuius fructibus uariis ac suauibus
delectatur, et dolorem fugit, cuius asperitas naturam uiuen-
tium acerbis sensibus laedit et ad mortem perducere nititur,
quae dissoluit animantem. si ergo uirtus et prohibet iis bonis 16

EPITOME 6—19] c. 65, 5. 19—614, 15] c. 65, 2 s.

BR(—5)HSP] 3 notitiã, *sed ~ del. m. 1? S* sed] sed et *H* 5 *in* natura *desinit R* 6 non *om. S* 8 cum *om. P* naturã *B* 9 atque] et *B* const& *(corr. m. 3?) P* igne *P* 10 *caelo (a er.) P* quae *S* 11 sunt *om. S* 13 ponderosas, *om.* sunt, *S* 14 et] ut *Heumannus* uitam] uita *H* 15 esse sine igne non potest sic **** (non ? er.)* uita *in mg. P²* 16 uita] nec uita *codd. recent., Heumannus, sed cf. Buenemannum* 19 uitam] ad uitam *H* magnum argumentum *B* 20 qui *P¹, corr. P³* 22 mu*tis *(1 er.) P* 23 uoluntatem *H* 25 aceruis *B¹, corr. B²* 26 iis *edd.*, hïs *B³S²*, his *HP*

hominem quae naturaliter adpetuntur et ad sustinenda mala inpellit quae naturaliter fugiuntur, ergo malum est uirtus et inimica naturae stultumque iudicari necesse est qui eam sequitur, quoniam se ipse laedit et fugiendo bona praesentia et ad-
17 petendo aeque mala sine spe fructus amplioris. nam cum liceat nobis iucundissimis frui uoluptatibus, nonne sensu carere uideamur, si malimus in humilitate, in egestate, in contemptu, in ignominia uiuere aut ne uiuere quidem, sed dolore cruciari et emori, ex quibus malis nihil amplius adsequamur quo possit
18 uoluptas omissa pensari? si autem uirtus malum non est facitque honeste, quod uoluptates uitiosas turpesque contemnit, et fortiter, quod nec dolorem nec mortem timet, ut officium seruet, ergo aliquod maius bonum adsequatur necesse est quam sunt illa quae spernit. at uero morte suscepta quod ulterius bonum sperari potest nisi aeternitas?

1 10. Transeamus nunc uicissim ad ea quae uirtuti repugnant,
2 ut etiam ex his inmortalitas animae colligatur. uitia omnia temporalia sunt: ad praesens enim commouentur. irae impetus recepta ultione sedatur, libidinis uoluptas corporis finis est, cupiditatem aut satietas earum rerum quas expetit aut aliorum affectuum commotiones interimunt, ambitio postquam honores quos uoluit adepta est, consenescit; item cetera uitia consistere ac permanere non possunt, sed ipso fructu quem expetunt
3 finiuntur. recedunt ergo et redeunt. uirtus autem sine ulla intermissione perpetua est nec discedere ab eo potest qui eam semel cepit. nam si habeat interuallum, si aliquando carere ea

BHSP] 1 q: P^1, q̃: P^3 3 iudicare *S* 4 effugiendo, *om.* et, *H* 5 aeque] quę *H*, eaq *(e s. l. m. 2) S* malũ *(i. e.* mus *s. l. add. m. 2) S* si ñ *(i. e.* non) *S* 6 sensu *B*³ 7 uidemur *H* humilitatẽ *B* in *(ante* egestate*) om. B* contemtu *B*² 8 aut] *an* ac *?* dolere *BH* 9 emori *S*, mori *cett., sed cf. V 13, 2. 15* ex *B* adsequemur *B* 10 om*issa *(n ? er.) B* 11 uoluptates *(e ex* i *m. 2) S* contemnet *B* 12 for*titer *(o ex* u *m. 1 ?,* i *er.) P* 13 adsequamur *H* 14 illi *H* spernimus *H* a*t *(u ? er.) B*, aut *H* 15 aeternitatis *S* 17 colligatur *(*i *ex* e *m. 2) H* 19 sedat *(i. e.* tur *s. l. add. m. 2) S*, sedantur *P fort.* finis *post* libidinis *traiciendum* 21 intermittunt *P* 25 nec] ac *H* potest] non potest *H* qui* *(a er.) B* 26 capit *P* ea carere *SP*

possumus, redibunt protinus uitia, quae uirtutem semper impugnant. non est igitur conprehensa, si deserit, si aliquando 4
secedit: cum uero sibi domicilium stabile conlocauit, in omni
actu uersari eam necesse est nec potest fideliter depellere uitia
et fugare, nisi pectus quod insedit perpetua statione munierit.
ipsa ergo uirtutis perpetuitas indicat humanum animum, si 5
uirtutem ceperit, permanere, quia et uirtus perpetua est et
solus animus humanus uirtutem capit. quoniam igitur con- 6
traria sunt uitia uirtuti, omnis ratio diuersa et contraria sit
necesse est. quia uitia commotiones et perturbationes animi
sunt, uirtus e contrario lenitudo et tranquillitas animi est; quia
uitia temporalia et breuia sunt, uirtus perpetua et constans et
par sibi semper; quia uitiorum fructus id est uoluptates aeque
ut ipsa breues temporalesque sunt, uirtutis ergo fructus ac prae-
mium sempiternum est; quia uitiorum commodum in prae- 7
senti est, uirtutis igitur in futuro. ita fit ut in hac uita uir-
tutis praemium nullum sit, quia uirtus adhuc ipsa est. nam 8
sicut uitia cum in actu suo finiuntur, uoluptas et praemia
eorum secuntur, ita uirtus cum finita est, merces eius insequi-
tur. uirtus autem numquam nisi morte finitur, quoniam et in
morte suscipienda summum eius officium est. ergo praemium
uirtutis post mortem est. denique Cicero in Tusculanis quam- 9
uis dubitanter tamen sensit summum homini bonum non nisi
post mortem contingere. fidenti animo, inquit si ita res
feret, gradietur ad mortem, in qua aut summum bonum
aut nullum malum esse cognouimus. mors igitur non

AUCTORES 24] Tusc. I 46, 110.

BHSP] 1 redeunt *S* 2 aliquando si *SP* 3 sicedit *P* 5 statione* *(m er.) H* 7 pepetua *P* 8 humanus* *(t er.) P* uirtutem] uirtute *H* 9 ***** | diuersa *(diuer er., a ex* ic*) P* 10 uitia] in uitiis *H* 12 uirtus — semper] *'uersus est, et fortasse Lucilii uel ueteris poetae hodie ignoti' Heusingerus, Emendat. pag. 120* 14 temporalesqu*e *(a er.) H* uirtutis *(alt. i ex e m. 2) P* ad *SP* 16 *supra* igitur *add.* autem S^2 in hac P^3 17 ipsa] imperfecta *Heumannus* 18 cum *om. P* 19 sequuntur *HSP* infinita *B* 20 et *om. P* 21 summo P^1, *corr.* P^3 24 fidentia *(exp. m. 1 ?) P* 25 feret *B*, ferret *S* 26 malum *om. H*

10 extinguit hominem, sed ad praemium uirtutis admittit. qui autem se, ut ait idem, uitiis ac sceleribus contaminauerit uoluptatique seruierit, is uero damnatus aeternam luet poenam, quam diuinae litterae secundam mortem nominant: quae est et per-
11 petua et grauissimis cruciatibus plena. nam sicuti duae uitae propositae sunt homini, quarum altera est animae, altera corporis, ita et mortes duae propositae sunt, una pertinens ad corpus, qua cunctos secundum naturam fungi necesse est, altera pertinens ad animam, quae scelere adquiritur, uirtute uitatur. ut uita haec temporalis est certosque terminos habet, quia corporis est, sic et mors aeque temporalis est certumque habet finem, quia corpus attingit.

1 11. Inpletis igitur temporibus quae deus morti statuit terminabitur ipsa mors. et quia temporalem uitàm temporalis mors sequitur, consequens est ut resurgant animae ad uitam
2 perennem, quia finem mors temporalis accepit. rursus sicut uita animi sempiterna est, in qua diuinos et ineloquibiles immortalitatis suae fructus capit, ita et mors eius perpetua sit necesse est, in qua perennes poenas et infinita tormenta pro
3 peccatis suis pendit. ergo in ea condicione res posita est, ut qui beati sunt in hac uita corporali atque terrena, semper miseri sint futuri, quia iam bonis quae maluerunt potiti sunt,
4 quod iis euenit qui deos adorant ac deum neglegunt, deinde qui iustitiam sequentes in hac uita miseri fuerint et contempti et inopes et ob ipsam iustitiam contumeliis et iniuriis saepe

AUCTORES 1] ibid. I 30, 72. § 10] Lactantium respicere seu potius emendare locum Cic. de rep. VI 25, 29 existimat Maius (ed. 1822, pag. 328).

BHSP] 2 ac] aut *S* 3 aeterna *H* luet penam^{1} P^{2} poena *H* 4 secundum *H*, secundam *(a ex al. litt. m. 2) S* 5 nam *om. P* sicut *B* 6 animi *B* altera] altera est *S* 8 quae *H*, qu*a *(i er.) P* cunctas *S* 9 scelere *(e fin. ex a m. 2) H* 10 *an* ⟨et⟩ ut *?* ut uita *om. P* 12 attigit *H* 13 Conpletis *H* 15 resurga^{m}t $S^{1?}$ 16 perhennem *S* quia finem *om. P* rursus *H*, rursum *cett.* 17 anime *(e ex i) S*^{2} 18 capiat *H* ita *om. H* 20 pendet *H* reposita, *om.* res, *S* 22 bonis^{1} I^{2} quae *del.* P^{3} maluerunt *om. P* 23 iis *B*, his *H*, h*is S^{2}*, hiis *P*

uexati, quia nec aliter uirtus teneri potest, semper beati sint futuri, ut quia mala iam pertulerunt, etiam bonis fruantur: quod iis utique contingit qui contemptis terrestribus diis et fragilibus bonis caelestem religionem dei secuntur, cuius bona sicut ipse qui tribuit sempiterna sunt. quid? opera corporis atque animi nonne indicant esse animam mortis expertem? nam corpus quia ipsum fragile est atque mortale, quaecumque opera molitur, aeque caduca sunt. nihil enim Tullius ait esse quod sit manibus humanis laboratum, quod non aliquando ad interitum redigatur uel iniuria hominum uel ipsa confectrice rerum omnium uetustate. at uero animi opera uidemus aeterna. nam quicumque contemptu praesentium studentes in memoriam monumenta ingeniorum factorumque magnorum reliquerunt, hi plane mentis ac uirtutis suae nomen indelebile quaesierunt. ergo si opera corporis ideo mortalia sunt, quia ipsum mortale est, sequitur ut anima ex eo inmortalis appareat, quia uidemus opera eius non esse mortalia. eodem modo desideria quoque corporis animique declarant alterum esse mortale, alterum sempiternum. corpus enim nihil nisi temporale desiderat id est cibum potum indumentum quietem uoluptatem, et tamen haec ipsa sine nutu et adminiculo animi nec cuperę nec adsequi potest: animus autem per se multa desiderat quae ad officium fructumue corporis non redundent, eaque non fragilia, sed aeterna sunt, ut fama

AUCTORES 8] p. Marcello 4, 11.

BHSP] 1 nec aliter *i. e.* uel sic tantum; *uix* nec *in* non *corrigendum est aut alterum membrum a* nec *incipiens supplendum* semper] cum semper *P* 2 iam *om. H* bonis *P*^{2} 3 iis *edd.*, his *B*^{3}*S*^{2}, his *HP* 4 sequuntur dei *SP* secuntur *B*, sequuntur *cett.* 6 animam esse *H* 7 fragile *ex* facile *P*$^{2?}$ 8 aeque] eaque *H* 10 iniuria] in iurgia *S* 11 an *P* 12 *an* ⟨esse⟩ aeterna *? cf. 17* contemptū *P*; contemptui *edd.*, *sed* studentes in memoriam *(an* nominis *uel* posteritatis *addendum?) coniungendum est, cf. Quintil. X 2, 6; XII 6, 6 Thilo* 13 studentis *B*^{1}, *corr. B*^{2} 14 malignorum *S* hii *P* 15 indelibile *BP*^{1}, *corr. P*^{3} 17 inmortalis] mortalis non *P* 19 mortalem *BP* sempiternum] esse inmortalem alterum temporale *(s. l. m. 3)* alterum sempiternum *P* 20 enim *om. P* nihil *om. H*, non *S* temporalia *S* 22 ānimi et admīniculo *B* 23 fructumque *(-quę S) SP* 24 redeunt *S* eaquae *B*^{ar}*H*

8 uirtutis, ut memoria nominis. nam cultum dei, qui constat abstinentia cupiditatum ac libidinum, patientia doloris, contemptu mortis, etiam contra corpus anima concupiscit. unde credibile est non interire animam, sed dissociari a corpore, quia corpus sine animo nihil potest, animus uero potest multa
9 et magna sine corpore. quid quod ea quae uisibilia sunt oculis et tangibilia manu, quia externam uim pati possunt, aeterna esse non possunt, ea uero quae neque sub tactum neque sub uisum ueniunt, sed tantummodo uis eorum et ratio et effectus apparet, aeterna sunt, quia nullam uim patiuntur
10 extrinsecus? corpus autem si ideo mortale est, quia uisui pariter et tactui subiacet, ergo et anima idcirco inmortalis est, quia nec tangi potest nec uideri.

1 12. Nunc argumenta eorum qui contra disserunt refellamus: quae Lucretius tertio libro executus est. quoniam cum corpore inquit anima nascitur, cum corpore intereat ne-
2 cesse est. at non est par utriusque ratio. solidum enim et conprehensibile corpus est et oculis et manu, anima uero tenuis et tactum uisumque fugiens. corpus e terra fictum atque solidatum est, anima nihil in se concreti, nihil ponderis terreni habet, ut Plato disserebat. nec enim tantam posset habere sollertiam, tantam uim, tantam celeritatem, nisi ori-
3 ginem traheret e caelo. corpus igitur quoniam fictum ex ponderoso et corruptibili elemento et tangibile est et uisibile, cor-

AUCTORES 15] III 417 ss. 21 Plato] cf. Phaed. 80 D; cf. supra ad c. 8, 5 s.

BHSP] 2 cupiditatẽ S^1 libidum *H* 4 a *om. P* 5 corpus sine —magna sine corpore *om. P^1, in inf. mg.* corpus sine animo nihil potest animus autem *(s. l. m. 3)* potest multa et magna sine corpore P^2, animo] anima *S* uero] autem *SP (i. e. P^2)* 6 uisibilia (u *ex* b ? *m. 2)* *B* 7 quia—pati possunt *s. l. P^2* 8 tactũ *(˜ er.) S* 9 uisũ *(˜ er.) S*, uisũ *(˜ m. 2) P* ‹sed› $P^{1?}$ 10 nullum *H* 12 actui *BH* et anima] etiam *H* 13 est *om. H* 16 nas'citur P^2 17 pars B^{ac} (s *del. et expunct.)* S^{ar} 18 et *(ante* conprehensibile*) s. l. B^3* 19 et] sed *H* uisumque] ui summumque *S* e terra] ętna *(i. e.* aeterna*)* S^{ar}, ętra S^{pr} 20 consolidatum *B* anima] anima uero *S* creti *P* nihil in se (se *m. 3)* ponderis *P* 22 tantam uim *bis P* claritatem *S* 23 e] a *SP*

rumpitur atque occidit nec uim repellere potest, quia sub aspectum et sub tactum uenit, anima autem quia tenuitate sua omnem tactum fugit, nullo ictu dissolui potest. ergo 4 quamuis inter se coniuncta et sociata nascantur et alterum, quod est de terrena concretione formatum, quasi uasculum sit alterius, quod est a caelesti suptilitate deductum, cum uis aliqua utrumque discreuerit, quae discretio mors uocatur, utrumque in naturam suam recedit: quod ex terra fuit, id in terram resoluitur, quod ex caelesti spiritu, id constat ac uiget semper, quoniam diuinus spiritus sempiternus est. denique idem Lu- 5 cretius oblitus quid adsereret et quod dogma defenderet, hos uersus posuit:

cedit item retro, de terra quod fuit ante,
in terram, sed quod missum est ex aetheris oris,
id rursum caeli fulgentia templa receptant.

quod eius non erat dicere qui perire animas cum corporibus disserebat: sed uictus est ueritate et inprudenti ratio uera subrepsit. praeterea id ipsum quod colligit, dissolui animam, 6 hoc est simul cum corpore interire, quoniam simul nascantur, et falsum est et in contrarium conuerti potest. non enim simul interit, sed anima discedente integrum per multos dies manet et plerumque medicatum diutissime durat. nam si ut 7 simul nascuntur, simul interirent, non discederet repente anima

AUCTORES 5 uasculum] cf. Lucr. III 440. 13 ss.] II 999 ss.

BHSP] 1 occidet *B* 2 aspectū *(˜ er.) S* quia] quoniam *H* sub tectum *(corr. m. 3) P,* sub ictum *B,* sub ictū *(˜ er.) S,* tactum, *om.* sub, *H* 4 sese *S* nascuntur *P* et⁹ *P*³ 5 sit⁹ *P*³ 6 a *om. S* caelesti *(i ex* e *m. 3) P* 7 ⟨tum⟩ utrumque *edd.* 8 redit *S* id *om. S* terrã *(˜ m. 2) S* 9 ac] aut *SP*¹, *corr. P*³ 11 ꝺogma⁹ *P*² 12 **posuit (de *er.) H* 13 caedit (cę- *S) B*^{ar}*HS* idem *HP* de terra] in terrã *H* ꝙuod fuit ante⁹ *P*² 14 in terrã sed *S,* in trã⁹ *(˜ er.)* sed *P*², in terra' *(' est distinctio)* sed *B,* terra sed *H;* in terras et *codd. Lucr.* missum est] missus *codd. Lucr.* oris' *B* 15 rursum *BP cum codd. Lucr.,* rursus *HS* fulgentia] rellatum *codd. Lucr.* 18 quod *P,* quo *cett.* colligit⁹ *P*³ 19 ho est *P* nascaṁtur *P*² 20 falsum ⟨m *ex* s *? m. 3) B* 21 dies multos *S*

corpusque desereret, sed uno temporis puncto utrumque pariter
dissiparetur et tam celeriter etiam corpus adhuc spiritu in eo
manente deliquesceret ac periret, quam celeriter anima secedit,
immo uero dissoluto corpore anima uanesceret uelut umor
8 fracto uase diffusus. nam si terrenum et fragile corpus post
secessum animae non statim diffluit in terramque tabescit, ex
qua illi origo est, ergo anima, quae fragilis non est, in aeter-
9 num manet, quoniam origo eius aeterna est. quoniam
crescit inquit mens in pueris et in iuuenibus uiget et
in senibus deminuitur, apparet esse mortalem. primum
non idem est anima et mens: aliut est enim quo uiuimus,
aliut quo cogitamus. nam dormientium mens, non anima so-
pitur, et in furiosis mens extinguitur, anima manet, et ideo
10 non exanimes, sed dementes appellantur. mens ergo id est
intellegentia uel augetur uel minuitur pro aetate. anima in
statu suo semper est, et ex quo tempore spirandi accipit facul-
tatem, eadem usque ad ultimum durat, donec emissa corporis
11 claustro ad sedem suam reuolet. deinde, quod anima quam-
uis a deo sit inspirata, tamen quia tenebroso domicilio terrenae
carnis inclusa est, scientiam non habet, quae est diuinitatis.
12 audit igitur ac discit omnia et sapientiam discendo et audiendo
capit, et senectus non minuit sapientiam, sed auget, si tamen

AUCTORES 4 s.] Lucr. III 434 s. 8] ibid. 445 ss. 22 s. senectus—decursa est] cf. Cic. de sen. 8, 26: sed uidetis eqs.; 18, 62.

BHSP] 2 ⌜adhuc⌝ *(s. l. m. 2)* corpus ad spiritu *sic H* 3 ac *ex* a S^2 quã *(˜ m. 3) P* 4 euanesceret *H, uix recte, cf. pag. 621, 2* ⌜uelut umor⌝ B^2 5 fra⌞gili u⌟ase P^2 6 defluit *H* terram qua *S* 7 illa *P* 9 mens *scripsi,* sensus *C; cf. quae sequuntur et Lucr. III 446. 453* uiget at *(sic)* in senibus *s. l.* P^3 et *om. S* 10 diminuitur *BS* 11. 12 *utroque loco* quod *edd.* 12 nam *ex* non P^3 14 exanimis *B,* excordes *P* 15 uel *(ante* minuitur*) om. H* pro aetate] ꝓ̣ẹ̣tate *(i. e.* propriaetate, ⁱ *et* ˛ *add. m. 2) S* anima] ⌞Aĩa u⌟ *(i. e.* Anima uero*)* S^2 16 et *om. H* inspirandi *BH* accepit *S* 18 deinde, quod] *cf. ad pag. 324, 4* 20 inclusa est scientiam] inclusaestinclusaesenscientiam *ut uid.* B^1, inclusaest**********⌜s⌝cientiam B^2 inclausa *H* 21 augit B^1, *corr.* B^3

iuuenilis aetas uirtute decursa est, et si nimia senectus fregerit membra, non est animae uitium, si uisus euanuit, si lingua torpuit, si auditus obsurduit, sed corporis. at enim me- 13
moria deficit. quid mirum si labentis domicilii ruina premitur mens et praeterita obliuiscitur, non aliter futura diuina quam si carcerem quo cohibetur effugerit? uerum eadem 14
inquit dolori et luctui obnoxia est et ebrietate dementit, unde fragilis ac mortalis adparet. idcirco 15
igitur uirtus et sapientia necessaria est, ut et maeror, qui contrahitur indigna patiendo ac uidendo, fortitudine repellatur et uoluptas non modo potandi, sed etiam rerum ceterarum abstinentia superetur. nam ⟨anima⟩ si careat uirtute, si uoluptatibus dedita molliatur, morti fiet obnoxia, quoniam et uirtus, ut docuimus, inmortalitatis est fabricatrix et uoluptas mortis.
mors autem, sicut ostendi, non funditus perimit ac delet, sed 16
aeternis afficit cruciatibus. nam interire prorsus anima non potest, quoniam ex dei spiritu qui aeternus est originem cepit.
anima inquit etiam morbum corporis sentit et obli- 17
uionem sui patitur et sicut aegrescit, ita etiam saepe sanatur. hoc est ergo cur maxime uirtus adhibenda sit, ne 18
ullo corporis dolore frangatur et obliuionem sui non anima, sed

14 docuimus] III 12; VII 9 ss. 15 ostendi] III 19, 3—10; VII 11, 2. *AUCTORES* 1 ss. si nimia senectus eqs.] Lucr. III 451 ss. 3] ibid. 453; cf. etiam Cic. de sen. 7, 21: at memoria minuitur. 6] ibid. 459—486. 14 fabricatrix] cf. ibid. 472. 18] ibid. 487—522.

BHSP] 1 iuuenilis *S*, iuuenalis *BH*, iuuenalis *(corr. m. 3) P* aetatis *(ti add. m. 1 uel 2) B* et] sed *BS* 2 non est animae uitium *post* obsurduit *traicit Heumannus* e∗uanuit *(x ? er.) B* 3 torpit *H* obsorduit *SP* 4 labentis *(i ex* e *m. 3) P* 5 diuinat *(t add. m. 2) S* 6 carcerem *(pr.* e *ex* a *m. 2) S* cohibetur *(e ex* i *m. 3) P* 7 luctuī *P*^{3} dedementit *H* 8 idō *S* 9 necesseria *B* et *om. H* maeror *P*, meror *BS*, memor *H* qui *edd.*, quo *C* contrahuntur *P* 11 putandi *HP*^{ac} certarum *H* 12 anima *addidi, cf. 622, 5* 13 debita, *sed* b *part. eras. B* molliatur *B*^{3}, moḷliatur *P*^{3} morti fiet] mortificet *H* fiat *SP*^{1}, *corr. P*^{3} et *om. B* 14 est] et *H* 16 affi,cit *B*^{2}, ac deficit *P*^{1}, ardere facit *s. l. corr. P*^{3} 17 quia *B*^{1} *(a del. B*^{3}*) P*^{ar} 18 sensit *B*^{1}, *corr. B*^{3} 19 ꝯegr∗escit *ex* egraescit *B*^{2} 20 hoc *P*^{3}

mens patiatur. quae quoniam certa corporis regione consistit,
cum eam partem uis aliqua morbi uitiauerit, mouetur loco et
quasi conquassata sede sua emigrat reditura scilicet, cum me-
19 della et sanitas domicilium suum reformauerit. nam quia
iuncta est anima cum corpore, si uirtute careat, contagio eius
aegrescit et inbecillitas de societate fragilitatis redundat ad
mentem, cum autem dissociata fuerit a corpore, uigebit ipsa
per se nec ulla iam fragilitatis condicione temptabitur, quia
20 indumentum fragile proiecit. sicut oculus inquit euulsus
ac separatus a corpore nihil potest uidere, ita et
anima separata nihil sentire, quia et ipsa pars est
21 corporis. falsum hoc et absimile est: anima enim non pars
corporis, sed in corpore est. sicut id quod uase continetur,
uasis pars non est nec ea quae in domo sunt, partes domus
esse dicuntur, ita nec anima pars est corporis, quia corpus uel
22 uas est animae uel receptaculum. iam illut argumentum
multo magis inane est, quod ait animam, quia non citius
emittatur ex corpore, mortalem uideri, sed paulatim
se ex omnibus membris explicet a summis pedibus
incipiens: tamquam si esset aeterna, uno temporis momento
erumperet, quod fit in iis qui ferro intereunt. quos autem
morbus interimit, spiritum diutius exhalant, ut paulatim frige-
23 scentibus membris anima effletur. quae cum materia san-
guinis contineatur sicut lumen oleo, ea materia febrium calore

AUCTORES 1 certa—regione] Lucr. III 610. 3 conquassata] ibid. 600. 9] ibid. 548—579. 13 s. 16 uas] ibid. 555. 17 quod ait] ibid. 526—547.

BHSP] 1 patitur *BP* religione *H* 3 de sede *H* medela *SP* 4 et] et cum *P* quia (i *ex* e *? m. 2) B* *post* quia *s. l.* diu S^2 5 iuncta est *bis* P^1, *alt. del.* P^2 6 societa'te' P^3 8 qu'i'a B^3 9 gracile P^1, gratile (va) P^3 11 anima] in anima *H* 12 absimile *H*, dissimile *cett.* 13 corporis sed] est corporis sed animae *H* uas*e (a *? er.) B* contineṇtur *P* 14 domus *om. S* 15 *post* est *del.* & $P^{1?}$ 15. 16 *prius* uel *exp. m. 2, alt. om. S* 16 illum *H* 17 quo *P* anima *B* 18 mortalem uideri *post* animam *ponit Heumannus, fort. recte* uiderit *H* 19 explicit B^1, *corr.* B^2 20 tamquam] ***tam (tan *? er.*, a *ex* u) *P* uno *om. S* 21 iis *edd.*, his *C* intereũt, S^2 22 mor*bus (i *er.) S* interemit *H* ut] et *S* 23 efflatur *S* 24 continetur *P* ea] ex *H* colore *H*

consumpta necesse est membrorum summa quaeque frigescere, quoniam uenae exiliores in extrema corporis porriguntur et extremi ac tenuiores riui deficiente uena fontis arescunt. nec 24
tamen quia sensus corporis deficit, animae sensum extingui et occidere putandum est. non enim anima corpore deficiente, sed corpus anima decedente brutescit, quia sensum omnem trahit secum. cum autem praesens anima sensum tribuat 25
corpori et uiuere id efficiat, fieri non potest ut non ipsa per se et uiuat et sentiat, quoniam ipsa est et sensus et uita. nam quod ait: 26

quodsi inmortalis nostra foret mens,
non tam se moriens dissolui conquereretur,
sed magis ire foras uestemque relinquere, ut anguis,

equidem numquam uidi qui se quereretur in morte dissolui: sed 27
ille fortasse Epicureum aliquem uiderat etiam dum moritur philosophantem ac de sui dissolutione in extremo spiritu disserentem. quomodo sciri potest utrum dissolui se sentiat an 28
corpore liberari, cum in exitu lingua mutescat? nam dum sentit et loqui potest, nondum dissolutus est, ubi dissolutus est, nec sentire iam nec loqui potest: ita queri de dissolutione aut nondum potest aut iam non potest. at enim prius- 29
quam dissoluatur, intellegit se dissolutuiri. quid quod

AUCTORES 6 brutescit] ibid. 545. 11 ss.] ibid. 612 ss.

BHSP] 1 membrorum summa S^2 summa quaeq P^3 2 uene (u *in ras. ex* b) S 3 fontes B^1, *corr.* B^2 arescunt (u *in ras. ex* a *? m. 2)* B 6 decidente BH 7 trahet B^1, *corr.* B^3 cum P^3 sensum] sensum suum BP 8 non *(ante* ipsa) *s. l.* P^3 9 et *(ante* sensus), *exp. m. 3* B et *(ante* uita) B^3, et *ex* ut P 11 immoralis H mens' *(' est distinctio)* B 12 moriendi P conquaereretur *(' add. in B)* $BH^{ar}S$ 13 iret B^3, ire *(i ras. ex* u *?,* t *add. m. 1 uel 2),* ira *(a corr.,* t *del. m. post.)* S relinquere $B^1S^1P^1$, t *s. l. add.* B^3P^3, *inseruit* S^2 14 et quidem P quaereretur BP^3 *(ead. m. 3 del.* a) im B^1, *corr.* B^3 15 epicurus P 16 sui S, sua *cett.* 17 dissolui*se *(s er.) P* se *om.* S sentiant H an] a B 18 extu H 19 sentit — nondum *om.* P ubi dissolutus est *om.* SP 20 nec sentire iam] cum *(m. 2)* iam nec sentire S quaeri $BH^{ar}P^{ac}$ 21 at enim] aut P prius] non prius S 22 intellexit S dissolutum iri HS; *cf. ad pag. 23, 4* quicquod B^1, *corr.* B^2

uidemus plerosque morientium non dissolui conquerentes, ut ait, sed exire se et proficisci et ambulare testantes idque aut gestu significant aut si adhuc possunt, et uoce pronuntiant? unde apparet non dissolutionem fieri, sed separationem, quae
30 declarat animam permanere. cetera Epicurei dogmatis argumenta Pythagorae repugnant disserenti migrare animas de corporibus uetustate ac morte confectis et insinuare se nouis ac recens natis et easdem semper renasci modo in homine modo in pecude modo in bestia modo in uolucre et hac ratione inmortales esse, quod saepe uariorum ac dissimilium corporum
31 domicilia commutent. quae sententia deliri hominis quoniam ridicula et mimo dignior quam scola fuit, ne refelli quidem serio
32 debuit: quod qui facit, uidetur uereri ne quis id credat. praetereunda sunt igitur nobis ea quae pro falso contra falsum disserebantur: satis est ea refutasse quae contra uerum disputata sunt.
1 13. Declaraui, ut opinor, animam non esse solubilem: superest citare testes, quorum auctoritate argumenta firmentur.
2 neque nunc prophetas in testimonium uocabo, quorum ratio et diuinatio in hoc solo posita est, ut ad cultum dei et ad inmortalitatem ab eo accipiendam creari hominem doceant, sed eos potius quibus istos qui respuunt ueritatem credere sit ne-
3 cesse. Hermes naturam hominis describens, ut doceret quemadmodum esset a deo factus, haec intulit: καὶ τὸ αὐτὸ ἐξ

EPITOME 16—627, 9] c. 65, 6.

AUCTORES 23] pag. 45[b] Patric.; cf. Ps.-Apulei. Asclep. c. 31 (pag. 45, 1 Goldb.) et c. 8 (pag. 34, 7).

EXPILATORES 23] Sedulius (cf. Montefalconium, palaeograph. graec. pag. 246).

BHSP] 1 conquaerentes *BH*[ar] 2 et *(ante* proficisci) *om. B* etquae *B*[1], idqu*e *B*[3] 3 si *(*i *add. m. 3) B* 6 disserenti *(*i *fin. ex* e *m. 3) P* 7 uetu‚state *S*[2] uetustate ac] uetusta *P* se *om. S* nobis *BH* 8 modo in homine *om. S* hominem *B*[1] *(*m *del. B*[3]*) P* 9 pecudem *P* bestiam *P* uolucrem *P* inmortalis *B*[1], *corr. B*[2], mortales *P* 11 diri *P*[1], deliri *P*[3] homines *B*[1], *corr. B*[2] 12 ridiculo *H* mimo] eo *P* scola *sic P*[2] seria *P* 13 debuit *(*b *ex* r *m. 2) P* 14 nobis *om. P* 15 ea *om. P* 16 declarauit *B*[2], declarauit *H* 18 uocauo *B*[1], *corr. B*[2] 19 sola *P*[1], *corr. P*[3] 20 docent *H* 21 qui *om. H* ueritati *P* 22 describens *(pr.* e *ex* i*) B* 23 esse *H* hanc *S* καὶ τὸ — θνητῆς] Caeto

ἑκατέρων φύσεων, τῆς τε ἀθανάτου καὶ τῆς θνητῆς, μίαν ἐποίει φύσιν τὴν τοῦ ἀνθρώπου, τὸν αὐτὸν πὴ μὲν ἀθάνατον, πὴ δὲ θνητὸν ποιήσας, καὶ τοῦτον φέρων ἐν μέσῳ τῆς θείας καὶ ἀθανάτου φύσεως καὶ τῆς θνητῆς καὶ μεταβλητῆς ἵδρυσεν, ἵνα πάντα μὲν ὁρῶν πάντα θαυμάζῃ. sed hunc fortasse aliquis in numero philosopho- 4
rum conputet, quamuis in deos relatus Mercurii nomine ab Aegyptiis honoretur, nec plus ei auctoritatis tribuat quam Platoni aut Pythagorae. maius igitur testimonium requira- 5
mus. Polites quidam consuluit Apollinem Milesium utrumne maneat anima post mortem an dissoluatur, et respondit his uersibus:

auto execateron fyseon teste athanatu ⟨cetesth netes⟩ *(in ras. m. 2)* *H* αὐτὸ *om. B,* ΔΥΤΟ *S* καὶ τὸ αὐτὸ *interpretandum uidetur* et eadem ratione, *nisi rectius cum Wachsmuthio pro* καὶ *legitur* κατὰ *uel* καὶ κατὰ; *loci Ps.-Apulei* a denique *et* itaque *incipiunt; interpretatio lat. in BP sic incipit* et hoc idem *(*quidem *P)* ex utraque natura tam inmortales *(*mortalis *P)* quam etiam mortales *(*immortalis *P)* unam efficiebat *(*efficiet *P)* naturam hominis, *ap. Sedulium sic* et hoc idem ex utraque natura immortalique et mortali unam faciebat naturam hominis.

BHSP] 1 ЄΚΑΤЄΡΩ *BSP,* ЄΙCΑΤЄΡΩΝ *Sedulius* καὶ] ΚΑΥ *S* τῆς] ΘΗC B^1, *corr.* B^3 ΟΝΗΤΗC *S,* ΘΗΤΗC *P* 2 μίαν — ποιήσας] mian epoti fysisten tuanthropu ton auton pemana thanaton phedeihn et *(add. m. 2)* onpuesas *H* ЄΤΤΟΙЄΙ *S,* ЄΠΟΙЄ *Sedulius* τὴν] ΘΗΝ *B,* ΤΗ *SP* ΑΝΩΡΩΠΟΥ *P,* ΑΝΘΡΟΠΟΥ *Sedulius* ΑΥΤΩΝ *P Sedulius* πὴ] ΙΤΗ *S* ΜΗΝ *P* 3 ΝΑΘΑΝΑΤΟΝ *S,* ΑΘΑΝΑΤΩΝ *P Sedulius* πὴ] Η *B* δὲ] ΔΗ *SP* ΠΟΙΗCΑЄ *S,* ΠΩΙΗCΑC *P* καὶ τοῦτον — ἵδρυσεν] cetuton feron emneso thesthia sceathanatu fyseosce testhne tesce metablete si drysen *H,* ΚΑΠΩΥΤΩΝ ΦΗΡΩΝΗΝΤ ΑΛΗCΩΘΗC ΘΗΙΑCΚΑΥ ΑΝΘΑΝΑΤΩΥ ΦΥCΗΩCΚ ΤΗCΘΝΗΤΗC ΚΑΙΜΗΤΑΒΗ ΤΗCΥΔΡΥCΗ *P* ΤΟΥΤΩΝ *Sedulius* ΦЄΡΟΝ *B* 4 ΜЄCΩ *BS Sedulius* τῆς] ΤЄC *B* ΘCΙΑC *S,* ΘΑΙC *Sedulius* ΑΔΑΝΑΤΟΝ *B* ΦΥCЄΟC *B* καὶ] Κ *S* τῆς — ἵδρυσεν] ΘЄCΑΘΝΗΘΗCΚΔΙΜЄ|ΤΑΒΑЄΤЄCΙΔΡΥCЄΝ *B* 5 ΜЄΤΑΒΑΗΤΗC *S* ΙΔΡΥCЄ *S,* ΔΡΥCЄΝ *Sedulius* ἵνα — θαυμάζῃ] in apania menoron panta thauze *H,* ΙΝΑΠΑΝΘΑ ΑΛΗΝΩΡΩΝ ΠΑΝΘΑΩΑΥΜΑΖΗ *P pr.* ἅπαντα *edd. alt.* ΑΠΑΝΤΑ *B edd.* 6 ΘΑΥΜΑΖΗ *B Sedulius,* ΟΑΥΜΑΖΗ *S interpretatio latina paene eadem in B (in mg. m. 1) et P, diuersa ap. Sedulium ad loc. Hermet. cf. Struuium, opusc. I 152* se *H* 7 cō|putet *B* in] inter *S* 10 quidem *P* 12 uerbis *BS*

6 Ψυχὴ μὲν μέχρις οὗ δεσμοῖς πρὸς σῶμα κρατεῖται,
φθαρτὰ νοοῦσα πάθη θνηταῖς ἀλγηδόσιν εἴκει·
ἡνίκα δ' ἀνάλυσιν βροτέην μετὰ σῶμα μαρανθὲν
ὠκίστην εὕρηται, ἐς αἰθέρα πᾶσα φορεῖται
αἰὲν ἀγήραος οὖσα, μένει δ' εἰς πάμπαν ἀτειρής. 5
πρωτόγονος γὰρ τοῦτο θεία διέταξε πρόνοια.

quid? carmina Sibyllina nonne hoc ita esse declarant, cum fore aliquando denuntiant ut a deo de uiuis ac mortuis iudi-

AUCTORES 1 ss.] cf. G. Wolffium, Porphyrii de philosophia ex oraculis haurienda librorum reliquiae, pag. 177 s.

EXPILATORES 1 ss.] Sedulius (cf. Montefalconium, palaeograph. graec. pag. 246 s.): Apollo dicit (sequuntur graeca).

BHSP] 1 ΤΥΧΗ *B* οὗ] ΟΓ *S* ΚΡΑΤΗΠΑΙ *S* physcemen metrhisudes moes pros somacratite *H*, ΨΥΧΗΛΗΝ ΜΗΧΡΙCΟΥ ΔΗCΜΩΙC ΠΡΩCCΩΜ ΚΡΑΤΗΠΑΥ *P*, ΨΥΧΗ ΜΕΝ ΜΕΧΡΙC ΟΙ ΔΕCΜΟΥC ΠΡΟCΩΜΑ ΚΡΑΤΗΙΤΑΙ *Sedulius* 2 ΦΘΡΤΑ *B* ΝΟΩΥCΑ *B*, ΝΩΩΥCΑ *P*; *an* νοσοῦσα? ΙΤΑΘΗ *B*, ΠΑΘΝ *S* ΑΑΤΗΔΟCΙ *S*, ΑΑΤΗΔΩCΙ *P* ΗΙΚΕΙ *P* phar tan usa pathethnetes algedosin eci *H*, ΦΘΕΑΡΤΑΝΟ ΟΥΡΑ ΠΑΘΗ ΘΝΗΤΑΙCΑ ΑΓΗΔΟCCΙ ΝΕΙΚΑΙ *Sedulius* 3 δ' *om. Sedulius* ἀνάλυσιν *Sedulius (sc.* ΑΝΑΛΥCΙΝ*) et edd.*, ΑΝΑΥCΙΝ *B*, ΑΝΑΥCΙΝ *S*; ἡνίκ' ἀνηλυσίην *Struuius, opusc. I 154*, ἡνίκα δ' αὖτε λύσιν *Wolffius, sed cf. interpretat. lat. huius uersus in BP hanc* cum uero humanam solutionem uelocissimam post corruptum corpus inuenerit, *ap. Sedulium hanc* cum uero solutionem humanam post corruptum corpus uelocissimam inuenerit βροτέων *Dausius ad Epitom. LXXI, pag. 236 adn. 1* ΜΑΡΑΘΕΝ *Sedulius* en gkadan lysin brote enim et a soma maranthen *H*, ΗΝΥ ΚΑΔΑΝΑΥCΝ ΒΡΩΘΗ ΗΝ-ΜΗΤΑCΩ ΜΑΜΡΑΝΘΗΝ *P* 4 ΩΚΙCΤΕΝ *(sed* Ε *del. et corr. m. 1 uel 2) B*, ΩΚΙCΘΗΝ *P* ΗΥΡΗΤΑΙ *P* ΗC *P*, ΘΦC *(1 m. recens) Sedulius* ΦΩΡΕΙ-ΤΑΙ *P*, ΦΟΡΙΤΑ: *Sedulius* ochesten curete . esatherupasa . forita *H* 5 ΑΓΕ-ΡΑΟC *B*, ΑΤΗΡΑΟC *S* οὖσα] ΥCΑ *S* ea ingeraosus amenideis pampanatires *H*, ΑΙΗΝ ΗΘΓΗ ΡΑΩCΩΥCΑΜΗ ΝΗΙΔΗΙCΠΑΛ ΠΑΝΑΤΗΙΡΗC *P*, ΕΝΑ-ΓΕΡΑΟC · ΟΥCΑ · ΜΕΝΕΙ · ΕΙC ΠᾹΤΑΜΑ ΤΙΡΗΟ *Sedulius* 6 ΠΡΩΤΟΤΟΝΕ *S*, ΠΡΟΤΟΓΟΝΟC *Sedulius* ΘΕΙΑ *BS Sedulius*, θεοῦ *edd.*, θεῷ *Opsopoeus in edit. oracul. metric. (a. 1607) pag. 9; 'uideri potest singularis Christianis deberi pro* θεῶν' *Wolffius, sed cf. interpretat. lat. huius et antecedentis uersus in BP et ap. Sedulium hanc* numquam senescens et manet in aeternum sine poena primogenita. etenim hoc diuina disposuit prouidentia *(*prudentiam, *sed* m *del. m. 3? P*, prudentia *Sedulius)* ΠΡΟΟΝΙΑ *S*, ΠΡΟ-ΝΟΥΑ *Sedulius* protogonos gar thea dieta aepronoean *H*, ΠΡΩΤΩΝΩΝΩC ΤΑΡΤΥΤΟΘΕCΙΑ ΔΙΕΤΕC ΠΡΩΝΩΙΑ *P* *interpretatio latina eadem in B (in mg. m. 1) et P, paene eadem ap. Sedulium* 7 ὕτα *(i m. 1 uel 2) B* esse *om. H* 8 for*e *(t er.) P* đ *(i. e.* de) *uiuis *ex* diuinis *ut uid. S*²

cetur? quorum exempla paulo post inferemus. falsa est ergo 7
Democriti et Epicuri et Dicaearchi de animae dissolutione sententia. qui profecto non auderent de interitu animarum mago aliquo praesente disserere, qui sciret certis carminibus cieri ab inferis animas et adesse et praebere se humanis oculis uidendas et loqui et futura praedicere, et si auderent, re ipsa et documentis praesentibus uincerentur. sed quia non perui- 8
debant animae rationem, quae tam suptilis est, ut oculos humanae mentis effugiat, interire dixerunt. quid Aristoxenus, 9
qui negauit omnino ullam esse animam, etiam cum uiuit in corpore? sed sicut in fidibus ex intentione neruorum effici concordem sonum atque cantum, quem musici harmoniam uocant, ita in corporibus ex conpage uiscerum ac uigore membrorum uim sentiendi exsistere: quo nihil dici delirius potest. uerum ille oculos quidem habuit incolumes, cor tamen caecum, 10
quo uiuere se et habere mentem, qua id ipsum cogitauerat, non uidebat. sed plerisque hoc philosophis accidit, ut puta- 11
rent omnino non esse quicquid oculis non apparet, cum mentis acies multo clarior debeat esse quam corporis ad ea perspicienda quorum uis ac ratio sentitur potius quam uidetur.

14. Quoniam de immortalitate animae diximus, sequitur ut 1
doceamus quatenus homini et quando tribuatur, ut in hoc quoque pranitatis ac stultitiae suae perspiciant errores qui mortales quosdam decretis placitisque mortalium deos esse

EPITOME 21 s.] c. 65, 7.
AUCTORES § 9] cf. Cic. Tusc. I 22, 51 et 10, 19.

BHSP] 2 dicearchi *C* 3 qđ *(i. e.* quod*) in ras. ex* q *(i. e.* qui*) S^2* mag*o *(*n *er.) H* 4 disserēre *B,* dissere *(sic corr. m. 2) S* 5 adesse'* *(*t *er.,' distinctionem add. m. 2), om.* et *B* 8 ratione *H* 10 nullam *S* etiam *om. S* 11 siĉ *(~ i. e.* ut *m. 3 ?) P* *ad* sicut — effici *eqs. cf. pag. 630, 3 ss.* ut — gerere 12 so*num *(*m *er.) H* musichi B^1, h *del.* B^3 armoniam *BS,* harmoniam $H^{ar}P^{ar}$ 13 in] ex *P* uigore* *(*m *er.) B* 14 existere *HSP* dici *om. P* 16 qu*a *(*i *er.) P* 18 quicquid] quid *(corr. m. 2) P* cum] et cum *S* mentis *(*i *ex* e *m. 2) P* 19 esse debeat *H* 20 ra'tio' *(*a *in ras. et* tio *add. m. 3) P* 21 inmortalitate *(*imm- B^1*) B^3* diximus animae *H* 23 'suae' $P^{2?}$ 24 quosdam] quos *P*

factos opinantur, uel quod artes inuenerant uel quod usum
quarundam frugum docuerant uel quod utilia uitae hominum
2 prodiderant uel quod inmanes bestias interemerant. quae
merita quam longe ab inmortalitate semota sint, et docuimus
in prioribus libris et nunc docebimus, ut appareat solam esse
iustitiam quae uitam homini pariat aeternam, et solum deum
3 qui aeternae uitae praemium largiatur. nam illi qui suis me-
ritis inmortales facti esse dicuntur, quia nec iustitia nec ulla
in his uera uirtus fuit, non inmortalitatem sibi, sed mortem
peccatis ac libidinibus quaesierunt neque caeleste praemium,
sed inferna supplicia meruerunt, quae pendent simul cum iis
omnibus qui eos coluerunt. cuius iudicii propinquare tempus
ostendam, ut et iustis merces digna soluatur et poena merita
4 inpiis inrogetur. Plato et multi alii philosophorum cum igno-
rarent originem rerum supremumque illut tempus quo mundus
esset effectus, multa milia saeculorum fluxisse dixerunt, ex quo
hic pulcherrimus mundi extiterit ornatus, secuti fortasse Chal-
daeos, qui, ut Cicero tradit in libro de diuinatione primo, qua-
dringenta septuaginta milia annorum monumentis conprehensa
se habere delirant: in quo se quia posse argui non putabant,
5 liberum sibi crediderunt esse mentiri. nos autem, quos di-
uinae litterae ad scientiam ueritatis erudiunt, principium mundi
finemque cognouimus: de quo nunc in fine operis disseremus,
6 quoniam de principio in secundo libro explicauimus. sciant

24 in secundo libro] c. 8 ss.

EPITOME 12 s.] c. 65, 7 id — in proximo est. 13—629, 4] c. 65, 8 s. (*ab* si quis).

AUCTORES 18] de diuin. I 19, 36.

BHSP] 1 artis *B* 2 quarundam *edd.*, quarumque (-q; *H*, -q: *P*) *C*; *cf. I 18, 1. 18 s.* utalia P^1, *in ras. corr.* P^2 3 immanis *S* 4 ‚re‚mota $P^{2?}$ 5 librised (d *ex* t *m. 3, sic*) *B* 7 *pr.* qui* (a *er.*) *SP* *alt.* qui] quibus B^1, quisu‚is B^3 8 iustitiam P^1, m *del.* P^3 10 ac] et *H* caelestem P^1, m *del.* P^3 11 iis *edd.*, his *C* 13 merce‚s‚ $P^{1?}$ 15 sũppremumque *sic P* 16 sc‚l‚orum S^2 fluxisse (l *ex* r *? m. 2*) *B* 17 chaldeos *C* 18 tradidit *H* quadri‚ng‚enta $S^{1?}$, quadringinta *P*, quadringentorum *B*, quadragintorum *H* 19 *supra* milium *uox 7 fere litterarum erasa, B* 20 argui posse *H* 22 principium* (i *? er.*) *B*

igitur philosophi qui ab exordio mundi saeculorum milia enumerant, nondum sextum millesimum annum esse conclusum. quo numero expleto consummationem fieri necesse est et humanarum rerum statum in melius reformari: cuius rei argumentum prius enarrandum est, quo ratio eluceat.

Mundum deus et hoc rerum naturae admirabile opus, sicut 7
arcanis sacrae scripturae continetur, sex dierum spatio consummauit diemque septimum, quo ab operibus suis requieuerat, sanxit. hic est autem dies sabbati, qui lingua He- 8
braeorum a numero nomen accepit, unde septenarius numerus legitimus ac plenus est. nam et dies septem sunt quibus per uicem reuolutis orbes conficiuntur annorum et septem stellae quae non occidunt et septem sidera quae uocantur errantia, quorum dispares cursus et inaequabiles motus rerum ac temporum uarietates efficere creduntur. ergo quoniam sex diebus 9
cuncta dei opera perfecta sunt, per saecula sex id est annorum sex milia manere in hoc statu mundum necesse est. dies enim magnus dei mille annorum circulo terminatur, sicut indicat propheta, qui dicit: ante oculos tuos, domine, mille anni tamquam dies unus. et sicut deus sex illos dies in 10
tantis rebus fabricandis laborauit, ita et religio eius et ueritas in his sex milibus annorum laboret necesse est, malitia praeualente atque dominante. et rursus quoniam perfectis operi- 11
bus requieuit die septimo eumque benedixit, necesse est ut in fine sexti millesimi anni malitia omnis aboleatur e terra et regnet per annos mille iustitia sitque tranquillitas et requies

EPITOME 24—630, 2] c. 65, 9.

AUCTORES § 8 ss.] cf. Iren. c. omn. haer. V 28, 3; 33, 2, et ad totam hanc partem libri Irenaeum V 28—36. 10 (septenarius numerus) ss.] cf. Gell. III 10 (ex Varronis hebdomad. lib. I). 19] Ps. 89 (90), 4.

BHSP] 2 mileñsimum *(exp. m. 2 ?) P* 3 consum*ationem *(*m *exters.) B* 4 statim P^1, *corr.* P^3 5 quo *SP*, ut *BH edd.; cf. pag. 103, 2* 6 admarabile *P* 7 diebus *H* 9 autem est *H* hebreorum *C* 11 et *om. H* 12 orbes] styrpes *P* 14 quarum *H* motos B^{ac}, *corr. m. 1 uel 2* 16 opera] opera quae uera *H* 20 sicut] ut *S* deus *om. H* 21 fabricaedis *H* laborandi& $S^{1?}$ et *om. S* eius *om. P* 25 milesimi *P* e *B*, de *H*, æ *S*, a *P; cf. pag. 632, 18*

12 a laboribus quos mundus iam diu perfert. uerum quatenus id eueniat, ordine suo explicabo. saepe diximus minora et exigua magnorum figuras et praemonstrationes esse, ut hunc diem nostrum, qui ortu solis occasuque finitur, diei magni speciem gerere, quem circuitus annorum mille determinat.
13 eodem modo etiam figuratio terreni hominis caelestis populi praeferebat in posterum fictionem. nam sicut perfectis omnibus quae in usum hominis molitus est deus ipsum hominem sexto die ultimum fecit eumque induxit in hunc mundum tamquam in domum iam diligenter instructam, ita nunc sexto die magno uerus homo uerbo dei fingitur, id est sanctus populus
14 doctrina et praeceptis dei ad iustitiam figuratur. et sicut tunc mortalis atque inperfectus e terra fictus est, ut mille annis in hoc mundo uiueret, ita nunc ex hoc terrestri saeculo perfectus homo fingitur, ut uiuificatus a deo in hoc eodem mundo
15 per annos mille dominetur. quomodo autem consummatio futura sit et qualis exitus humanis rebus inpendeat, si quis
16 diuinas litteras fuerit scrutatus, inueniet. sed et saecularium prophetarum congruentes cum caelestibus uoces finem rerum et occasum post breue tempus adnuntiant describentes quasi
17 fatigati et dilabentis mundi ultimam senectutem. quae uero a prophetis et uatibus futura esse dicantur, priusquam superueniat extrema illa conclusio, collecta ex omnibus et coaceruata subnectam.

EPITOME 16—24] c. 66, 1 (—dicuntur).

AUCTORES § 16 (mundi ultimam senectutem)] cf. Lucr. II 1144 ss.; Ps.-Apul. Asclep. c. 25 s. (pag. 48, 18 Goldb., cf. 23: senectus ueniet mundi; quem locum Lact. Epit. 66, 6 significare uidetur).

BHSP] 1 laboribus P^1, laboribus P^3 perfert] perfectus *(corr. 2) S* 2 ueniat *H* 3 ut] et *S edd.; ad* ut—gerere *cf. pag. 627, 11* sicut—effici *eqs.* 4 diei *(alt.* i *add. m. 2) S,* die *P*[2] 6 figurati, *sed* ti *del. m. 3 P* 7 quae ferebat *B* sicuti *H* profectis P^1, p*er*fectis P^3 8 hominis *H*[2] 17 ĩpendeat *B* 19 uoce* *(s er.) S* fines *SP* 20 *occasum *(*h *er.) P* discribentes *B* 21 dislabentis *(alt.* i *ex* e *m. 2) B,* dilabentes S^1, *in ras. corr.* $S^{2?}$ 22 *post* et *s. l.* a *B* 23 coacerbata B^1 *(corr.* B^2*) H,* coaueruata S^1, *part. ras. corr.* S^2 24 subnectat B^1, *corr.* B^2

15. Est in arcanis sanctarum litterarum transcendisse in Aegyptum cogente inopia rei frumentariae principem Hebraeorum cum omni domo et cognatione. cuius posteri cum diutius in Aegypto commorantes in magnam gentem creuissent et graui atque intolerando seruitutis iugo premerentur, percussit Aegyptum deus insanabili plaga et populum suum liberauit traductum medio mari, cum discissis fluctibus et in utramque partem dimotis per siccum populus graderetur. conatusque rex Aegyptiorum profugos insequi coeunte in statum suum pelago cum omnibus copiis interceptus est. quod facinus tam clarum tamque mirabile quamuis ad praesens uirtutem dei hominibus ostenderet, tamen praesignificatio et figura maioris rei fuit, quam deus idem in extrema temporum consummatione facturus est: liberabit enim plebem suam de graui seruitute mundi. sed quoniam tunc una plebs dei et aput unam gentem fuit, Aegyptus sola percussa est, nunc autem quia populus dei ex omnibus linguis congregatus aput omnes gentes commoratur et ab his dominantibus premitur, necesse est uniuersas nationes id est orbem totum caelestibus plagis uerberari, ut iustus et cultor dei populus liberetur. et sicut tunc signa facta sunt quibus futura clades Aegyptiis ostenderetur, ita in ultimo fient prodigia miranda per omnia elementa mundi, quibus imminens exitus uniuersis gentibus intellegatur. propinquante igitur huius saeculi termino humanarum rerum statum commutari necesse est et in deterius nequitia inualescente prolabi, ut iam nostra haec tempora, quibus iniquitas et malitia usque ad summum gradum creuit, in illius tamen insanabilis mali conparatione felicia et prope aurea possint iudicari.

EPITOME 23—632, 15] c. 66, 1 s.

BHSP] 2 hebreorum *C* 3 cognationem P^1, m *del.* P^3 cuius] cius S^2, eius *corr.* S^2 5 graui* *(a ? er.)* *P* 8 popl*s *(i er.)* *S* 12 prēsignificatio *(e ex* a *m. 2, supra* e *littera erasa)* *B*, praesignificatione *H* 13 idemin, B^2 14 liberauit $B^1HS^1P^1$, *corr.* $B^3S^2P^3$ 16 persussa *H* 20 tunc] cum B^1, *corr.* B^3, tum *H; cf. 15* 21 aegypti *BS* 23 gentibus *(g ex* c *m. 2)* *H* 24 terminum B^1, *corr.* B^2 25 cō|mutari *B* et *om.* *H* 26 iam] etiam *S* 28 mali* *(s er.)* *H* conparationē *B*, compaćatione S^2 felicia et pro- *renouauit* B^3 -sent *(sic)* iudica- *renouauit* B^3

8 ita enim iustitia rarescet, ita inpietas et auaritia et cupiditas et libido crebrescet, ut si qui forte tum fuerint boni, praedae sint sceleratis ac diuexentur undique ab iniustis, soli autem mali opulenti sint, boni uero in omnibus contumeliis atque in egestate iactentur. confundetur omne ius et leges interibunt.
9 nihil quisquam tunc habebit nisi aut quaesitum aut defensum manu, audacia et uis omnia possidebunt. non fides in hominibus, non pax, non humanitas, non pudor, non ueritas erit atque ita neque securitas neque regimen neque requies a malis
10 ulla. omnis enim terra tumultuabitur, frement ubique bella, omnes gentes in armis erunt et se inuicem obpugnabunt: ciuitates inter se finitimae proeliabuntur et prima omnium Aegyptus stultarum superstitionum luet poenas et sanguine uelut
11 flumine operietur. tum peragrabit gladius orbem metens omnia et tamquam messem cuncta prosternens. cuius uastitatis et confusionis haec erit causa, quod Romanum nomen, quo nunc regitur orbis — horret animus dicere, sed dicam, quia futurum est — tolletur e terra et inperium in Asiam reuertetur
12 ac rursus oriens dominabitur atque occidens seruiet. nec mirum cuiquam debet uideri, si regnum tanta mole fundatum ac tamdiu per tot et tales uiros auctum, tantis denique opibus confirmatum aliquando tamen conruet. nihil est enim humanis uiribus laboratum quod non humanis aeque uiribus destrui
13 possit, quoniam mortalia sunt opera mortalium. sic et alia

AUCTORES 12 ss. prima omnium Aegyptus] cf. Orac. Sibyll. V 54 ss. (πρῶτον). 77—85. 180. 14 s. gladius] cf. ibid. III 316 s. 15—19] cf. ibid. 350—355. 22—24] cf. supra c. 11, 5.

BHSP] 1 -stitia *renouauit* B^3 rarescit BHP^1, *corr.* P^3 ita] et *P* im'pietas P^2 auar- *renouauit* B^3 2 crebrescit BP^1, *corr.* P^3, crebescent *S* 3 sceleratis sint *S* diu uexentur *HS* 4 ‚sint *S*^{2} ∗boni *P* 5 confundetur *(*e *ex* a *m. 2) H*, confundet∗ *(*^{v} *i. e.* ur *add. m. 2) S* 6 nisi aut quaesitum] aut nisi male quaesitum *P, sed cf. Epit. 66, 1* nemo — defensum 7 ui *H* possi'debunt H^2 fidis *B* 11 eru'nt P^3 obpugnabant P^1, *corr.* P^3 ciuitates *(*e *ex* i *m. 3) P* 12 prima' H^2 14 peragrauit B^1, *corr.* B^2 gladius] clades *S* gladius‚∗orbem *P* 15 cunctu *H* 16 haec] haec enim *H* 18 e *B*, de *H*, ę *S*, ∗e *(a er.) P; cf. pag. 629, 25* asia *B* reuertitur *H* 20 ‚fundatum P^3 21 'et' P^2 22 est enim *BS, dubitanter recepi,* est *HP* 23 aeque *om. H* 24 siĉ *(i. e.* -cut*)* et *S*

prius regna cum diutius floruissent, nihilominus tamen occiderunt. nam et Aegyptios et Persas et Graecos et Assyrios proditum est regimen habuisse terrarum: quibus omnibus destructis ad Romanos quoque rerum summa peruenit. qui quanto ceteris omnibus regnis magnitudine antistant, tanto maiore decident lapsu, quia plus habent ponderis ad ruinam quae sunt ceteris altiora. non inscite Seneca Romanae urbis 14
tempora distribuit in aetates. primam enim dixit infantiam sub rege Romulo fuisse, a quo et genita et quasi educata sit Roma; deinde pueritiam sub ceteris regibus, a quibus et aucta sit et disciplinis pluribus institutisque formata; at uero Tarquinio regnante cum iam quasi adulta esse coepisset, seruitium non tulisse et reiecto superbae dominationis iugo maluisse legibus obtemperare quam regibus; cumque esset adulescentia eius fine Punici belli terminata, tum denique confirmatis uiribus coepisse iuuenescere. sublata 15
enim Carthagine, quae tam diu aemula imperii fuit, manus

AUCTORES 2—4] cf. Orac. Sibyll. III 159—161; VIII 6 ss. § 14—16] cf. frg. 99 et adnot. Haasii, qui Lactantium Senecam patrem significare existimat, quae sententia est etiam Mai ad Cic. de rep. II 11, 21 (ed. Stuttg. 1822, pag. 149 adn. 2), Jahnii in praef. edit. Flori pag. XXXVIII ss., Rossbachii, de Senecae philos. librorum recensione et emendatione (a. 1888) pag. 164 ss., cf. Addenda nostra ad pag. 61, 3—7 et 'Auctores' ad I 22, 1—4; Annaei Flori (cf. I § 4—8), non Annaei Senecae, cum Lact. nomina confuderit, locum esse uolunt cum Salmasio in edit. Flori a. 1609, not. et castigat. pag. 12, Spengelius, *Abhandl. der philos.-philol. Classe der bair. Akad. der Wissensch.*, uol. IX, part. 2 (a. 1861), pag. 317 ss., et Ungerus, Philol. XLIII 438 ss.; Senecam philosophum, qua in opinione fuerunt priores quidam uiri docti, uelut Vossius de histor. lat. I c. 30 (ed. Amstelod. 1699, pag. 52), Fabricius, Biblioth. lat. uol. II pag. 439 ed. 1773, alii (cf. Buenemannum), retinet Westerburgius, Mus. Rhen. XXXVII 47 s. — cf. Ammian. Marcell. XIV 6, 4. § 15] aut Seneca aut Lactantius Sallust. Cat. c. 10 (maxime § 1) sequitur.

BHSP] 2 et *(ante* Aegyptios*) om. H* et grecos et persas *H* adsyrios P^1, *corr.* P^3 3 terraꝝ, $P^{1?}$ distructis *B* 5 regni *P* magnitudinis *S* 6 labsu *B* 7 iscite *H* urbes *(*e *ex* i*) B* 8 in] per *edd.* aetatis B^1, *corr.* B^2 10 ducata *P* pueritia *S* 12 ad *B* cum iam quasi] cum iam quasi cum *S* 13 seruitium non tulisse *in mg.* H^2 17 iueniscere *(alt.* i *ex* e*)* P^3 18 etenim *S* tandiu *S*

suas in totum orbem terra marique porrexit, donec regibus cunctis et nationibus imperio subiugatis cum iam bellorum materia deficeret, uiribus suis male uteretur, quibus se ipsa
16 confecit. haec fuit prima eius senectus, cum bellis lacerata ciuilibus atque intestino malo pressa rursus ad regimen singularis imperii reccidit quasi ad alteram infantiam reuoluta. amissa enim libertate, quam Bruto duce et auctore defenderat, ita consenuit, tamquam sustentare se ipsa non ualeret, nisi
17 adminiculo regentium niteretur. quodsi haec ita sunt, quid restat nisi ut sequatur interitus senectutem? et id futurum breui contiones prophetarum denuntiant sub ambage aliorum
18 nominum, ne facile quis intellegat. Sibyllae tamen aperte interituram esse Romam locuntur et quidem iudicio dei, quod nomen eius habuerit inuisum et inimica
19 iustitiae alumnum ueritatis populum trucidarit. Hystaspes quoque, qui fuit Medorum rex antiquissimus, a quo amnis nomen accepit qui nunc Hydaspes dicitur, admirabile somnium sub interpretatione uaticinantis pueri ad memoriam posteris tradidit: sublatuiri ex orbe imperium nomenque Romanum multo ante praefatus est quam illa Troiana gens conderetur.

AUCTORES 13 ss. Romam] cf. Orac. Sibyll. VIII 9—159. 165 (III 364). 171—173. § 19 Hystaspes] cf. Hilgenfeldium, Nouum Testament. extra canonem receptum, fascic. IV ed. alt. (1884) pag. 64, et locos ab eo adlatos.

EXPILATORES 15—17] Isidor. orig. XIII 21, 12.

BHSP] 1 terraę marique *P* 3 uterentur *H* 4 haec] et hæc (æ *ex* a *m. 3) P* lacerata *P*^{2} 5 cibilibus *H* intestino *ras. ex* in testimonio *S* rursũ *S* 6 recidit *S* ad alteram] adulteram *H* 7 duce *B*^{2} 8 ipsam *H* 9 recentium *S* uteretur *S* 10 resta*t *(n *er.) S* interitus *P*^{3} senec*tute *(in ras. et s. l. m. 2) P* 11 declarant *SP post* ambage *2 uel 3 litt. eras., quarum extrema* m *?, B* 12 ne *om. P* apert*e *(a er.) B* 13 locuntur *B*, loquuntur *HP*, loquantur *(corr. m. 2) S* 14 numen *B*^{1}, *corr. B*^{3} 15 histaspes *B*^{ac}, *corr. m. 1 uel 2*, histaspex *H*, hydaspes *S*, hystaspes *(corr. m. 3) P* 16 fuit *H*, fuerit *BP*, fuerat *S* 17 amnis ⟨quoque⟩ *edd.* hysdaspes *B Isidor.*, chydaspes *H* admirabilis omnium *HP* 18 uaticinantis *(tert.* i *ex* e *m. 3) P* 19 sublatuiri *B*, sublatuiri *P*, sublatum iri *HS; cf. ad pag. 23, 4* 20 precatus *H*

16. Quomodo autem id futurum sit, ne quis incredibile ar- 1
bitretur, ostendam. in primis multiplicabitur regnum et summa
rerum potestas per plurimos dissipata et concisa minuetur.
tum discordiae ciuiles in perpetuum serentur nec ulla requies
bellis exitialibus erit, donec reges decem pariter existant, qui
orbem terrae non ad regendum, sed ad consumendum partian-
tur. hi exercitibus in inmensum auctis et agrorum cultibus 2
destitutis, quod est principium euersionis et cladis, disperdent
omnia et comminuent et uorabunt. tum repente aduersus eos 3
hostis potentissimus ab extremis finibus plagae septentrionalis
orietur, qui tribus ex eo numero deletis qui tunc Asiam obti-
nebunt, adsumetur in societatem a ceteris ac princeps omnium
constituetur. hic insustentabili dominatione uexabit orbem, 4
diuina et humana miscebit, infanda dictu et exsecrabilia mo-
lietur, noua consilia in pectore suo uolutabit, ut proprium sibi
constituat imperium, leges commutet et suas sanciat, contami-
nabit diripiet spoliabit occidet: denique inmutato nomine atque
imperii sede translata confusio ac perturbatio humani generis
consequetur. tum uero detestabile atque abominandum tempus 5
existet, quo nulli hominum sit uita iucunda. eruentur funditus
ciuitates atque interibunt non modo ferro atque igni, uerum
etiam terrae motibus adsiduis et eluuie aquarum et morbis fre-
quentibus et fame crebra. aer enim uitiabitur et corruptus 6

EPITOME 2—20] c. 66, 3 s. 20—636, 8] c. 66, 4.

AUCTORES 2—20] cf. Dan. 7, 2 ss. 7. 8. 17. 23—25. § 5—12] cf. Apocal. c. 6 et 'Hippolyti' libellum περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου c. 8, in quo nonnulla traduntur ex eodem ut uid. quo Lactantiana c. 16 ss. fonte deriuata. 23—636, 4] cf. Orac. Sibyll. VIII 178—181.

BHSP] 3 minuetur] minuetur regno *(corr. m. 2) H* 6 non—consumendum] non regendum *P* 7 hii* *(n er.) B* coactis *S* agris cultoribus *Heumannus; cf. Buenemannum* 8 distitutis B^1, *corr.* B^2 9 et *(ante* comminuent*) om. P malim* deuorabunt *cum Epit. 66, 3* aduersũ *S* 10 plagae *(g ex* c *m. 2) P* 11 qui'tribus P^3 tun*c *(i er.) B* 12 societate *S* 13 hi*c (n *er.) S* 14 dictu et] dicta et *H,* dicet *P* 15 uolu*tabit *(p er.) S* 16 leges *(alt.* e *ex* i *m. 3) P* commutabit et suas sanciet *H edd.; cf. Epit. 66, 3* et *om. S* 17 'diripiet' H^2 spoliauit *S* 18 sed'et'translata H^2 19 consequitur *S* 20 euertentur *H* 22 motis *S* diluuio *P*

ac pestilens fiet modo inportunis imbribus modo inutili siccitate, nunc frigoribus nunc aestibus nimiis, nec terra homini dabit fructum: non seges quicquam, non arbor, non uitis feret, sed cum in flore spem maximam dederint, in fruge decipient.
7 fontes quoque cum fluminibus arescent, ut ne potus quidem suppetat, et aquae in sanguinem aut amaritudinem mutabun-
8 tur. propter haec deficient et in terra quadrupedes et in aere uolucres et in mari pisces. prodigia quoque in caelo mirabilia mentes hominum maximo terrore confundent, et crines cometarum et solis tenebrae et color lunae et cadentium siderum
9 lapsus. nec tamen haec usitato modo fient, sed existent subito ignota et inuisa oculis astra. sol in perpetuum fuscabitur, ut uix inter noctem diemque discernat, luna iam non tribus deficiet horis, sed perpetuo sanguine offusa meatus extraordinarios peraget, ut non sit homini promptum aut siderum cursus aut rationem temporum agnoscere: fiet enim uel aestas in hieme
10 uel hiemps in aestate. tunc annus breuiabitur et mensis minuetur et dies in angustum coartabitur, stellae uero creberrimae cadent, ut caelum omne caecum sine ullis luminibus
11 appareat. montes quoque altissimi decident et planis aequabuntur, mare innauigabile constituetur. ac ne quid malis hominum terraeque desit, audietur e caelo tuba: quod hoc modo Sibylla denuntiat:

EPITOME 8—20] c. 66, 5 s.

AUCTORES 7 s.] cf. Orac. Sibyll. VIII 342—344. 9—11] cf. ibid. 190—194. 341; Matth. 24, 29. 15—17] cf. ibid. VIII 214 s. 18 s. (stellae)] cf. ad 9—11 et Orac. Sibyll. V 531; VIII 204. 20 s.] cf. ibid. VIII 234—237.

BHSP] 1 fiet et. *H* 4 ⌜spem⌝ *B*² frigem (ᵘ *m. 2 ?*) *P* 6 a∗quae (t *? er.*) *B* aut in amaritudinem *HP* 7 et (*ante* in terra) *om. H* 9 mente⌜s⌝ *P*² et *del. Heumannus* fines *H* 12 ⌜in⌝uisa *P*² 13 discernat *H*²; discernatur *edd.* 14 oris *H* obfusa *H* 15 siderium *H* 16 uł (*i. e.* uel) *S*, uera *BP*¹ (uel∗ *P*²), uerae *H* 17 hiems *S* 18 diem *H* ⌜in⌝ *P*³ creberrimae *S*, creberrime *cett.*; *cf. Epit. 66, 5* stellae omnes decident 19 cadunt *S* caelo *P*¹, *corr. P*² omne|cęcum *S*¹, omne ob|cecętum *S*² 20 appareret *S*ᵃᶜ, *corr. m. 1 ?* 21 quis *H* 22 audieḅạtur (*exp. m. 2*) *P* e *B*, de *H* (*recte ? cf.* οὐρανόθεν *pag. 637, 1, sed etiam pag. 629, 25*), ę *S*, ae *P* tu∗ba (r *er.*) *H* 23 adnuntiat *H*

σάλπιγξ οὐρανόθεν φωνὴν πολύθρηνον ἀφήσει.

itaque trepidabunt omnes et ad luctuosum illum sonitum contremescent. tum uero per iram dei aduersus homines qui 12
iustitiam non adgnouerint, saeuiet ferrum ignis fames morbus, et super omnia metus semper inpendens. tunc orabunt deum et non exaudiet, optabitur mors et non ueniet. ne nox quidem requiem timori dabit nec ad oculos somnus accedet, sed animas hominum sollicitudo ac uigilia macerabit, plorabunt et gement et dentibus strident, gratulabuntur mortuis et uiuos plangent. his et aliis pluribus malis solitudo fiet in terra 13
et erit deformatus orbis atque desertus: quod in carminibus Sibyllinis ita dicitur:

§ 12. 13] hoc loco Lactantium quod IV 26, 42 'in nouissimo libro' se docturum esse ostenderat, 'quomodo uel in qua plaga tuti omnes sint futuri qui signum hoc ueri et diuini sanguinis in summo corporis sui notauerint', exponere uoluisse conicio conlatis uerbis 'aduersus homines qui iustitiam non adgnouerint' (supra 3) et 'tertia quae fuerit probata' (pag. 638, 5) ex progressu et carminis Sibyllini lib. VIII per totum hunc locum a Lactantio adhibiti, cuius uersibus 244—247 illud signum commemoratur, et Apocalypsis, cuius c. 7, 2—8 (cf. 14, 1—5 et supra ad c. 16, 5—11) simile argumentum continetur. — cf. 'Hippolyt.' ibid. c. 28 ἵνα μή τις τὸν τίμιον σταυρὸν ποιήσῃ ἐν τῷ μετώπῳ τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ χειρί.

EPITOME 3—638, 5] c. 66, 7.

AUCTORES 1] Orac. Sibyll. VIII 239. 4—10] cf. ibid. 352—356. 350 s.; II 306—311; cf. 'Hippolyt.' ibid. c. 27; 33 (καὶ τῆς ἡμέρας διαφωσκούσης κτλ., cf. supra 6: ne nox quidem eqs.). 6] cf. Apocal. 9, 6.

EXPILATORES 1] Sedulius (cf. Montefalconium, palaeograph. graec. pag. 247).

BHSP] 1 CAAITIΣ *B*, CAAΠIΓΞ *S*, CAAΠIΠΞ *P*, CAAΠI·ЄΞ *Sedulius* OYPANOΘЄ *S*, OYPANΩΘH *P*; οὐρανόθεν *cum Lact. codd. Sibyll. HMQV*, δ' οὐρανόθεν *rell.* ΦΩNЄN *B* ITOΘPHNON *B*, ΠOAYΘPHNON *S*, ΠOAYΘPHNΩN *P* APHΘЄI *S*, APHCЄP *P* Salpi∗x *(n er.)* nathen fone polithronafesi *H* *interpretatio latina in B (in mg. m. 1), alia in P, alia ap. Sedulium* 2 luc©tuosum *(c m. 3?) P* 3 aduersum *S* 4 adgnouerunt *B* fames *(e ex i m. 3) P* 5 ∗orabunt *(i ? er.)* ad deum *P* 6 ñueniet *(i. e.* non-*) ex* inueniet S^2 nec *S* 7 dabit timori *S* 8 macerauit B^1, *corr.* B^3 9 gemunt P^1, *corr.* P^3 stridunt *B* mortui sed *H* 10 iis *B*, hiis *P* plurimis *Heumannus* sollicitudo SP^{ar} 11 formatus *S*

ἔσται κόσμος ἄκοσμος ἀπολλυμένων ἀνθρώπων.

14 ita enim conficietur humanum genus, ut uix decima pars hominum relinquatur, et unde mille processerant, uix prodient centum. de cultoribus etiam dei duae partes interibunt et tertia quae fuerit probata remanebit.

1 17. Sed planius quomodo id eueniat exponam. imminente iam temporum conclusione propheta magnus mittetur a deo, qui conuertat homines ad dei agnitionem, et accipiet potestatem
2 mirabilia faciendi. ubicumque homines non audierint eum, claudet caelum et abstinebit imbres, aquam conuertet in sanguinem et cruciabit illos siti ac fame, et quicumque conabitur eum laedere, procedet ignis de ore eius atque conburet illum. his prodigiis ac uirtutibus conuertet multos ad dei cultum. peractisque operibus ipsius alter rex orietur e Syria malo spiritu genitus, euersor ac perditor generis humani, qui reliquias illius
3 prioris mali cum ipso simul deleat. hic pugnabit aduersus prophetam dei et uincet et interficiet eum et insepultum iacere patietur, sed post diem tertium reuiuiscet atque inspectanti-
4 bus et mirantibus cunctis rapietur in caelum. rex uero ille

EPITOME 6 s. 13—16] c. 66, 7 inter haec — interimet. 19—639, 13] c. 66, 8 s.

AUCTORES 1] Or. Sibyll. VII 123. § 14] cf. ibid. III 544; Apocal. 9, 15. 18. c. 17, § 1—3] cf. Apocal. 11, 3. 5—9. 11. § 4—8] cf. Apocal. 13, 4—8 (11, 2). 12—17; II Thess. 2, 3 s.; 'Hippolyt.' ibid. c. 26; 28.

EXPILATORES 1] Sedulius (cf. Montefalconium ibid.).

BHSP] 1 ΝΗϹЄΤΑΙ *S*, ЄϹΤЄ^ΑΙ (^ΑΙ *m. post.) Sedulius* ΑΚΟϹΜΩϹ *P* ΑΙΤΟΛΛΥΜЄΝΩΝ *B*, ΑΠΟΜΥΜЄΝΩΝ (ΑΠΩ- *P) SP* ΑΝΘΡΩΙΤΩΝ *B*, ΑΝΘΡΩ***ΠΩΝ (ΤΙΒ: *ut uid. er.) P* ecthycosmo sacosmos apollymẽ non anthropon *H* *interpretatio latina paene eadem in B (in mg. m. 1) et P, similis ap. Sedulium* 5 fuerint, *sed* n *del. S*, fuerint *P* 6 quod modo *H* idueniat (d *ex* u *?) P* immitente *sic H*² 9 audierint *(alt.* i *ras. ex* u*) P* 10 claudat *H*, cludet *SP* imbres (s *in ras. ex* m *m. 1 ?) P* conuertit *B*¹*P*¹, *corr. B*²*P*²? sanguine *B* 11 cruciauit *B* fame (a *s. l. er.) B* 12 amburet *B*, ambueret *P; cf. ad c. 21, 6* amburentur 13 h*is (i *er.) H* atque *H* 14 de *H*, ex *P* spiritum gentib; *H*² 16 mali *del. Heumannus, sed cf. Buenemannum* 18 reuiuiscet *BP*³, reuiuescet *HSP*¹ inspectantibus *(exp. m. 3) B*, spectatibus *sic H*

taeterrimus erit quidem et ipse, sed mendaciorum propheta, et se ipsum constituet ac uocabit deum, se coli iubebit ut dei filium. et dabitur ei potestas, ut faciat signa et prodigia, quibus uisis inretiat homines, ut adorent eum. iubebit ignem descendere a caelo et solem a suis cursibus stare et imaginem loqui, et fient haec sub uerbo eius: quibus miraculis etiam sapientium plurimi adlicientur ab eo. tunc eruere templum dei conabitur et iustum populum persequetur et erit pressura et contritio qualis numquam fuit a principio mundi. qui- cumque crediderint atque accesserint ei, signabuntur ab eo tamquam pecudes, qui autem recusauerint notam eius, aut in montes fugient aut conprehensi exquisitis cruciatibus necabuntur. idem iustos homines obuoluet libris prophetarum atque ita cremabit. et dabitur ei desolare orbem terrae mensibus quadraginta duobus. id erit tempus quo iustitia proicietur et innocentia odio erit, quo mali bonos hostiliter praedabuntur. non lex aut ordo aut militiae disciplina seruabitur, non canos quisquam reuerebitur, non officium pietatis adgnoscet, non sexus aut infantiae miserebitur: confundentur omnia et miscebuntur contra fas, contra iura naturae. ita quasi uno communique latrocinio terra uniuersa uastabitur. cum haec facta

EPITOME 13—15] c. 66, 8 tunc — persequetur. 21—640, 9] c. 66, 9 s.

AUCTORES 8 s.] cf. Matth. 24, 21. § 9] cf. 'Hippolyt.' ibid. c. 7: διὸ πάντες τῷ ἰδίῳ θελήματι ἐμπεριπατήσουσι — πρεσβυτέρου πολιὰν οὐδεὶς αἰδεσθήσεται καὶ νεωτέρου κάλλος οὐδεὶς οἰκτειρήσεται κτλ. § 10 s.] cf. 'Hippolyt'. ibid. c. 32.

BHSP] 1 taeterrimus B^3 et ipse] *sc.* propheta propheta̅ *(~ m. 3) P* et *om. S* 2 uocari *BP* *post* deum *add.* et *edd.* saeculi B^1, secoli'que' B^3, caeli *P; cf. Epit. 66, 8* 3 *pr.* et *om. H* *alt.* et] ac *SP* 4 hom*nes *(i er.) sic P* 5 e caelo *H* *post* imaginem *fort.* quam posuerit *uel simile excidit, cf. Epit. 66, 8* 6 uerbo sub *H* 7 eruere B^2, euertere *H* 8 praesura HP^{ac} 9 a principio] ab initio *H* 10 atque accesserint *om. H* 11 nota *H* 13 obuoluet e̥t̥ *(puncta sub* et *erasa) P* libris *(sic corr. m. 3) P* 14 ita *om. P* cremauit B^1, *corr.* B^2 15 erit id*** *(erit er.) H* 17 malitiae *H* 18 pietatis B^2, ꝑietatis *P* 19 confundebuntur *S* omnia *om. P* 21 uniuersaque *H* facta erunt] factae sunt *H*, ita erunt *P*

erunt, tum iusti et sectatores ueritatis segregabunt se a malis et fugient in solitudines. quo audito inpius inflammatus ira ueniet cum exercitu magno et admotis omnibus copiis circumdabit montem in quo iusti morabuntur, ut eos conprehendat.
11 illi uero ubi se clausos undique atque obsessos uiderint, exclamabunt ad deum uoce magna et auxilium caeleste inplorabunt, et exaudiet eos deus et mittet regem magnum de caelo, qui eos eripiat ac liberet omnesque inpios ferro ignique disperdat.

1 18. Haec ita futura esse cum prophetae omnes ex dei spiritu tum etiam uates ex instinctu daemonum cecinerunt.
2 Hystaspes enim, quem superius nominaui, descripta iniquitate saeculi huius extremi pios ac fideles a nocentibus segregatos ait cum fletu et gemitu extenturos esse ad caelum manus et inploraturos fidem Iouis: Iouem respecturum ad terram et auditurum uoces hominum atque inpios extincturum. quae omnia uera sunt praeter unum,
3 quod Iouem dixit illa facturum quae deus faciet. sed et illut non sine daemonum fraude subtractum, missuiri a patre tunc filium dei, qui deletis omnibus malis pios liberet. quod Hermes tamen non dissimulauit. in eo enim libro qui λόγος τέλειος inscribitur, post enumerationem malorum de quibus diximus

EPITOME 10 s.] c. 66, 1; 68, 1. 12 Hystaspes] c. 68, 1. 20 Hermes] c. 68, 1; cf. c. 66, 6.

AUCTORES 2 (solitudines). 4 (montem)] cf. Hebr. 11, 38; Matth. 24, 16 (Apocal. 6, 15 ?). 7 s.] cf. ad c. 19. 12 Hystaspes—nominaui] cf. supra ad c. 15, 19.

BHSP] 1 tunc *HS* se***gregabunt (con er.) H* 2 inpius rex *edd., sed cf. c. 19, 5; Epit. 66, 8* inflammabitur *H* 3 amotis *H* 5 ātque obsessos ūndique *B*, undique atque obsessos *om. H* 6 dm̃ *ras. ex* dn̄m *P* 7 de] a *B* 8 eos *om. P* ferro* *(o er.) P* 11 tunc *H* ex instinctu] instinctu* (m *er.) H*, extinctu *(corr. m. 3) P* daemon*um *(i er.) H* 12 hydaspes *S*, hystaspes *(corr. m. 3) P* 13 extremi *om. P* a‹e› *P*³? segregatos] se gratos *B* 15 ĩploraturos *B*, imploratos *(v i. e. ur in ras. m. 2) S* respecturū *(˜ m. 3) B* 18 ef‹e›cit *ut uid. P*¹, *fac‹i›et *P*³ 19 subtractum est *BP* missuūri *B*, missum iri *cett.; cf. ad pag. 23, 4* 21 dissimilauit *P*ᵃᶜ λόγος τέλειος *edd. conl. IV 6, 4*, ΤΕΛΙΟC *B*, te ΑΕΙΟC *H*, ΤΕΛΟΓΟC telius *S*, telios *P* 22 enumeratione‹m› *B*³

subiecit haec: ἐπὰν δὴ ταῦτα γένηται, ὦ Ἀσκληπιέ, τότε 4
ὁ κύριος καὶ πατὴρ καὶ θεὸς καὶ τοῦ πρώτου καὶ ἑνὸς θεοῦ
δημιουργὸς ἐπιβλέψας τοῖς γενομένοις καὶ τὴν ἑαυτοῦ βού-
λησιν τοῦτ' ἔστιν τὸ ἀγαθὸν ἀντερείσας τῇ ἀταξίᾳ καὶ
ἀνακαλεσάμενος τὴν πλάνην καὶ τὴν κακίαν ἐκκαθάρας

AUCTORES 1] pag. 51ª Patricius; cf. Ps.-Apulei. Asclep. c. 26 (pag. 48, 24 Goldb.): cum haec cuncta contigerint, o Asclepi, tunc ille dominus et pater deus primipotens et unius gubernator dei intuens in mores factaque [uoluntaria, *del. Bernaysius*], uoluntate sua, quae est dei benignitas, uitiis resistens et corruptelae omnium, errorem reuocans, malignitatem omnem uel inluuione diluens uel igne consumens uel morbis pestilentibus iisque per diuersa loca dispersis finiens, ad antiquam faciem mundum reuocabit.

EXPILATORES 1] Sedulius (cf. Montefalconium, palaeograph. graec. pag. 247).

BHSP] 1 *ad loc. Hermetis cf. Bernaysium, opusc. I 334* ἐπὰν—Ἀσκληπιέ] ЄITANΔЄTAYTAГЄNЄTЄΩAC KAHΠIЄ *B, om. H,* ЄΠANAHTAYTA TЄNTAI ΩACKAHΠIЄ *S,* ЄΠANΔHTAY TAГHNΘAI ΩACKAHΠIЄ *P,* ЄΠAN ΔЄTAYTAГЄNHTAYΩACKAHΠIЄ *Sedulius post* ταῦτα *add.* ὧδε *edd.* 1—3 τότε—δημιουργὸς] TOTЄΩKYPIOCKAIΠATHPKAIΘЄOCKAITOYΠ POTOY-KAIЄNNOCΘЄOYΓAHMIOYΓOC *B,* O syrios cepar cetheos cetu protu caenostheu . demiurgos *(initio* τότε *om.) H,* TOTЄOKC̄KAI ΠATHPHXIΘЄOCKAI TOYΠPΩTOYKAIЄNOCΘY ΔHMIOYΓOC *S,* TΩΘHOKΩKAI ΠAΘHPKAY ΘHC-KAI TΩY* (P *er.)* PΩTOY KAIHNOCΘY ΔHMIΩYPTΩC *P,* TOTЄOKYPIOC KAIΠATHP KAIΘЄOCKAITOYΠPΩTOYKAIЄNOCΘЄOYΔHMIOYPΓOC *Sedulius* 2 τοῦ πρώτου καὶ ἑνὸς] τοῦ πρωτογενοῦς *Dausius ad Epit. c. LXXIII adn. 6 (pag. 243), sed cf. Ps.-Apul.* deus primipotens et unius gubernator dei *et Bernaysii ibid. adnot. ad uers. 68* 3 ἐπιβλέψας—βούλησιν] ЄΠI-BAЄΨAC TOICГЄNOMЄINOYCKAITЄNЄAYTOYBOYΛHCIN *B,* epiblepstoes ginomenes ceten erutu bulesin *H,* ЄΠIBAЄΨAC TOICTЄINO MЄNOICKAI THNЄAYTOY BOYAHCIN *S,* ЄΠIBAЄΨAC TΩICГHINΩ MHNΩICKAI ΘHNH-AYΘΩY BΩYAHCYN *P,* ЄΠIBAЄΨACTOIC IYINOMЄNOICKAITЄNЄAYTOY-BOYΛHCIN *Sedulius* 4 τοῦτ'—ἀταξίᾳ] TOYTЄCTIN TOATAΘONANTЄPI-CACTH ATAΞIA *B,* tutes tinto agathon antherisas teataxia *H,* TOYTЄCTIN TOATAΘONANTЄPЄICAC THTAΞIA *S,* ΘΩYΘHCTIN TΩAΘAΘΩN ANΘHPHI-CAC THATAΞIAI *P,* ****TOYTЄCTINTONAГAΘΩN ANTЄPICACTHATAΞIA *Sedulius* τοῦτ' ἔστιν τὸ ἀγαθὸν *glossema uidetur Struuio, opusc. I 157, interpretationem lat. in cod. Regiomontano desideranti, sed est interpretatio in BP* 4. 5 καὶ—ἐκκαθάρας] KAIANAKAΛЄCAMЄ NOCΘHΠIAANHNKAI-TЄNKA KЄIANЄKKAΘAPAC *B,* caeana calesamene nosten osten planen ceten sasian ecatharas *H,* KAIANAKAI ANKAΛЄIAMNOCTHN ΠAANHNKAITINKA-KIAN ЄKKAΘAPAC *S,* KAI ANAKAΛHCA MHNΩC ΘHN ΠAANHNKAY ΘHN-

πῇ μὲν ὕδατι πολλῷ κατακλύσας, πῇ δὲ πυρὶ ὀξυτάτῳ διακαύσας, ἐνίοτε δὲ πολέμοις καὶ λοιμοῖς ἐκπαίσας ἤγαγεν ἐπὶ τὸ ἀρχαῖον καὶ ἀποκατέστησεν τὸν ἑαυτοῦ κόσμον. Sibyllae quoque non aliter fore ostendunt quam ut dei filius a summo patre mittatur, qui et iustos liberet de manibus inpiorum et iniustos cum tyrannis saeuientibus deleat. e quibus una sic tradit:

EPITOME 3 Sibyllae] c. 68, 1.

ΚΑΚΙΑΝ ΕΚΚΑΘΑΡΑC *P*, ΚΑΙ ΑΝΑΚΑΛΗCΑΜΕΝΟCΤΕΝΠΛΑΝΗΝΚΑΙΤΗΝΚΑΚΙΑΝΕΚΚΑΘΑΡΑC *Sedulius* ἐκκαθήρας *Bernaysius*

BHSP] 1 πῇ μὲν — κατακλύσας] ΠΗΜΕΝ ΥΔΑΤΙΠΟΛΛΟΚΑΤΑΥCΑC *B*, pemen . hydati pillo cataclyesas *H*, ΠΗ *(in mg. m. 1?)* ΜΕΝΥΔΑΤΙ ΠΟΜΩΚΤΑ ΚΑΙCΑC *S*, ΤΗΜΗΝΗΔΑΤΙ ΠΩΛΛΩΚΑΤΑ, *om.* -κλύσας, *sed spatio relicto P*, ΠΗΜΕΝΙΔΑΤΕΙΠΟΛΛΩΚΑΤΑΚΑΙCΑC *Sedulius;* κατακλύσας *Patricius, cf. cod. H et Sedul.*, καταλύσας *edd., sed cf. Ps.-Apul.* inluuione diluens *et interpretat. lat. in B et ap. Sedul.* πῇ δὲ — διακαύσας] ΠΗΔΕ ΠΟΥΡΙΟΞΥΤΑΤΩΔΕΙΑΚΑΥCΑC *B*, pedepyri oxiotato diacausas pyri *H*, ΤΗΔΕ ΠΥΡΙΟΞΥΤΑΤΩ ΔΙΑΚΑΥCΑC *S*, ΠΥΡΡΩΞΥΤΑΤΩ ΔΙΑΚΑΥCΑC, *om.* πῇ δὲ, *sed spatio relicto P*, ΠΗΔΕΠΥΡΕΥΟΞΙΤΑΤΟΔΙΑΚΑΥCΑC *Sedulius* 2 ἐνίοτε — ἐκπαίσας] ΕΝΙΟΤΕΔΕΠΟΛΕΜΟΙ CΚΑΙΔΟΙΜΟΙC ΕΚΙΤΕCΑC *B*, aniote depolomoes . caelimoes ecpesas *H*, ΕΝ ΙΟΤΕΛΕΠΟΑΕ ΜΟΙCΚΑΙΑΟΙ ΜΟΙCΕΚΠΑCΑC *S*, ΗΝ ΠΕΔΕΠΩΛΗ ΜΩΙC *(om.* καὶ λοιμοῖς*)* ΗΚΠCΑC *P*, ΕΝΙΟΤΕΔΕ ΠΟΛΕΜΟΙCΚΑΙΔΟΙΜΟΙC ΕΚΠΗCΑC *Sedulius;* ἐκπαίσας *edd. quidam et Struuius,* ἐκπιέσας *alii edd. et Bernaysius, sed cf. interpretat. lat. in B* malitia—percussa ἤγαγεν — κόσμον] ΗΤ ΑΓΕΝΕΠΙΤΟΑΡΧΕΩΝΚΑΙΑΠΕΚΑΤΗCΤΗCΕΝΤΟΝΕΑΥΤΟΥ ΚΟCΜΟΝ *B*, egagenepito archeon. ea poca testesentoneatu cosmo *H*, ΗΤΑΤΕΝΕΠΙ ΤΟΑΡΧΑΙΟΝΚΑΙΑΠΟΚΑ ΤΕCΤΗCΕΝΤΟΝΕΑΥΤΟΥCΟCΜΟC *S*, ΗΓΑΓΕΝΕΠΙΠ ΤΩΑΡΧΑΙΩΝ ΚΑΙΑΠΩΚΑ ΤΗCΘΗCΗΝΤΩ ΕΑΥΤΩΥCΩC ΜΩΝ *P*, ΕΓΑΓΕΝΕΠΙΤΟΑΡΧΑΙΟΝ ΚΑΙΑΠΕΚΑΤΕCΤΗCΕΝ ΤΟΝ ΕΑΥΤΟΥ ΚΟCΜΟΝ *Sedulius interpretatio lat. in B (in mg. m. 1) et P haec* cum igitur haec fuerint, o asclepi, tunc *(o* — tunc *om., sed spatio relicto P)* dominus et pater et deus et primi et unius dei creator inspectis his quae fient et sua uoluntate *(uolumptate B)* id est bono opposito temeritati et reuocato errore et malitia expurgata *(cetera desunt in P)* et tam aqua nimia deluta quam igni rapido exusta, plerumque autem bellis et pestibus percussa adduxit ad pristinum et restituit suum mundum, *ap. Sedulium haec* cum autem haec facta fuerint, aesculapii, tunc dominus et pater et deus primique atque solius dei creator respiciens facta et suam uoluntatem id est bonitatem opponens disturbationi et reuocans errorem atque malitiam purgans alicubi quidem aqua multa deluens, alicubi autem igni uelocissimo exurens, interdum autem bellis ac pestibus excutiens reduxerit ad antiquum et restituet suum mundum 3 sibellae *H* 4 'fore' B^2

ἦξει καὶ μακάρων ἐθέλων πόλιν ἐξαλαπάξαι.
καί κέν τις θεόθεν βασιλεὺς πεμφθεὶς ἐπὶ τοῦτον
πάντας ὀλεῖ βασιλεῖς μεγάλους καὶ φῶτας ἀρίστους,
εἶθ' οὕτως κρίσις ἔσται ὑπ' ἀφθίτου ἀνθρώποισιν.

item alia: 7

καὶ τότ' ἀπ' ἠελίοιο θεὸς πέμψει βασιλῆα,
ὃς πᾶσαν γαῖαν παύσει πολέμοιο κακοῖο.

et rursus alia: 8

ὃς ῥά κε πραὺς ἰδοὺ ἦξει, ἵνα τὸ ζυγὸν ἡμῶν

AUCTORES 1 ss.] V 107 ss. 6 s.] III 652 s. 9 ss.] VIII 326 ss.
EXPILATORES 1 ss.] Sedulius (cf. Montefalconium, palaeograph. graec. pag. 247. 6 s.] Sedulius (cf. ibid.). 9 ss.] Sedulius (cf. ibid.).

BHSP] 1 καὶ *cum Lactantio Excerpta Sibyll. Parisina (cod. 1043) Rzachii,* δ'αὖ *codd. Sibyll.* ΜΑΚΑΡΩΝ *Sedulius* ΘΘΕΩ ΠΟΛΕΙ *S* ΕΞΑΛΑΠΑΙ· *Sedulius* ΗΞΕΚΑΙΜΑΚΡΑΡΟΝΟΣΚΕΝ ΠΟΛΙΝΕΞΜΑΠΑΞΕ *B,* Ω Excemacaron ethelon poline xalapaxe *H,* ΗΞΕΙΚΑΙΜΑ ΚΑΡΗΝΕΘΕΩ ΠΩΛΕΙΝΕΞ ΛΑΠΞΑΙ *P* 2 καὶ] ΚΑ *P* ΘΕΩΝ *B,* ΘΘΟΕΕΝ *Sedulius* ΒΑΣΙΛΕΙΣ *S* ΠΕΜΦΘΙΣ *Sedulius* ἐπὶ τοῦτον] ΕΠΙΤΟΥΤΟΥ *B* ΤΩΥΤΩΝ *P* ceceuntis theothenbasi leus penphisepituton *H* *in Excerpt. Paris. uersus ut ap. Lact., nisi quod* κακεῖ τις, *in codd. Sibyll. sic* κἀκεῖ τις θεόθεν σθεναρὸς βασιλεὺς ἐκπεμφθείς, *sed post u. 101 hic* καὶ κισσὶς θεόθεν βασιλεὺς πεμφθεὶς ἐπὶ τοῦτον, *quem Alexander e Lactantio in margine adscriptum corrupto initio illuc delatum esse existimat, uix recte* 3 ΒΑΣΙΑΕΙΣ *S* ΟΔΙ *B,* ////ΟΔΕΙ////ΒΑΣΙΛΕΥΣ *Sedulius* μεγάλους *om. B,* ΜΕΤΑΛΟΥΣ *S,* ΜΕΓΑΛΩΝ *P* ΗΔΙ *S* ΦΟΤΑΣ *B,* ΡΩΤΑΣ *SP,* ἄνδρας *codd. Sibyll.; cf. Volkmannum, de orac. Sibyll. dissert. pag. 29* ΑΡΙΣΤΟΙΣ *P* pantasalis balis megalus cefotasaris tas *H* 4 ΕΥΘ *Sedulius* εἶθ' οὕτως *om. P* ΚΡΙΣΕΙΣ *B* ὑπ'] Π *SP* ΑΦΘΙΘΙΤΩΝ *P* ΑΠΘΡΩΠΟΙΣΙ *S,* ΑΝΘΡΩΠΟΣΙ *P,* ΑΝΘΡΩΠΟΙΣΕΙΝ *Sedulius* i utoscrisis estei papaphthi tuanthropoesin *H* *in codd. Sibyll. sic* εἶθ' οὕτως τέλος ἔσται ἄφθιτον ἀνθρώποισιν; *cf. Struuium, opusc. I 85, et Volkmannum l. c. pag. 28* *interpretatio lat. eadem in B (in mg. m. 1) et P et, nisi quod leuissima quaedam sunt discrimina, ap. Sedulium* 5 alia] alio loco *P* 6 ἀπ'] ἐξ *edd.* ΕΛΙΟΙΟ *S* ΠΕΜΠΕΙ *B* ΒΑΣΙΛΕΑ *B,* ΒΑΣΙΛΗΑ *S* cetotapelioeotheon peon senbasilea *H,* ΚΑΙΤΩΤ ΑΠΕΑΙΩΙΟΘΟΣ ΠΕΜΨΕΙΡΑ ΣΙΑΝΑ *P,* ΚΑΙΤΟΤΕΑΠΟΕΛΟΙΟΘΕΟΣΠΕΜΨΕΝΒΑΣΙΛΕΑ *Sedulius* 7 ΤΑΙΑΝ *SP,* ΤΕΑΝ *Sedulius* ΠΟΛΕΜΟΙΟ *S,* ΠΟΛΕΜΟ *P,* ΠΟΛΕΜΟΥΟ *Sedulius* ΚΑΚΩΙΟ *P,* ΚΑΚΟΥΟ *Sedulius* os pasan grean pausi polomoescacoes *H* *interpretatio lat. ead. in B (in mg. m. 1) et P, paene eadem ap. Sedulium* 8 rursum *B* 9 ὅς ῥά κε *Rzachius,* θάρσει *Stadtmuellerus;* πραὺς ἰδοὺ ἦξει *ego ex codd. H (ad* ἦξει *uidetur* i xi *in H referendum esse) P*

δοῦλον δυσβάσταχτον ἐπ' αὐχένι κείμενον ἄρῃ,
καὶ θεσμοὺς ἀθέους λύσει δεσμούς τε βιαίους.

19. Oppresso igitur orbe terrae cum ad destruendam inmensarum uirium tyrannidem humanae opes defecerint, siquidem capto mundo cum magnis latronum exercitibus incubabit, diuino auxilio tanta illa calamitas indigebit. commotus igitur deus et periculo ancipiti et miseranda conploratione iustorum mittet protinus liberatorem. tum aperietur caelum medium intempesta et tenebrosa nocte, ut in orbe toto lumen descendentis dei tamquam fulgur appareat; quod Sibylla his uersibus elocuta est:

EPITOME 6—8] c. 66, 10. 8—646, 7] c. 67, 1.
AUCTORES c. 19] cf. Apocal. 19, 11—21. 9 s.] cf. Matth. 24, 27.

et codd. Sibyll. HMQV; ΟΦΡΑCΕΠΑΡ ΟΕCΙΛΟΥΝΤΕΙΝΑΤΟΖΥΤΟΝ ΗΜΩΝ *B,* Ο praese prausiasunti xiomato zyconche mon *H,* ΟΠΑCΕΠΡΑΥC CΙΑCΟΥΝΤΕΙ ΝΑΤΟΖΙΤΟΝ ΗΜΩΝ *S,* ΟΡΑCΕΠΡΑΥ CΙΔΟΥΕΝΘΕΙ ΝΑΤΟΖΥΤΟΝ ΗΜΩΝ *P, hoc tantum* ΤΟΖΥΤΙΝ ΗΜΩΝ *ap. Sedulium;* πραὺν πρᾶος ἕξει ἕνα τὸν ζυγὸν ἡμῶν *codd. Sibyll. HMQV,* πρᾶος πᾶσι φανεὶς ἕνα τοι ζυγὸν ὄνπερ ὑπῆμεν *vell. codd. et edd.; ad hunc et superiorem uersum (325)* αὐτός σου βασιλεὺς ἐπιβὰς ἐπὶ πῶλον ἐσάγει *(sic male codd.,* ἐπάσσει *Nauckius) cf. Matth. 21, 5* ἰδοὺ ὁ βασιλεύς σου ἔρχεταί σοι πραΰς *(ex Zachar. 9, 9) et Ioann. 12, 15* μὴ φοβοῦ *(unde Stadtmuellerus* θάρσει*),* θυγάτηρ Σιών· ἰδοὺ ὁ βασιλεύς σου ἔρχεται καθήμενος ἐπὶ πῶλον ὄνου; *Sauppius* ὥρακε πράως δυστυχέων θνητῶν ζυγὸν ἡμῶν *ap. Fritzschium; nihil certi inuenit Struuius, opusc. I 86*

BHSP] 1 ΔΟΥΔΟΝ *B,* ΔΟΛΟ *S,* ΑΟΥΛΟ *P,* δούλειον *codd. Sibyll. HMQV* ΑΥCΒΑΤΑΚΤΟ *S,* ΑΥCΒΑCΤΑΚΑΤΟ *P,* ΑΥCΒΑCΤΑΚΝΟΝ *Sedulius* ΑΥΧΕΝΕΙ *SP* ΚΕΙΜΕΝΩΝ *P,* ΚΙΜΕΝΟΝ *Sedulius* ΑΡΗ *BS Sedulius,* Α ΙΡΗ *(*Ι *uid. esse litterae* Π *et* Ρ *contignatae) P* dulon dysbastanton epauche nicimenon are *H* 2 ΟΕCΜΟΥΕ *S,* Ο.ΕCΜΟΥC *Sedulius* ΑΘΕΥC *B,* ἀθέσμους *codd. deter. Sibyll.* λύσει] ΛΥCΙ *B,* ΑΥCΕΙ *SP,* ΛΙCΕΙ *Sedulius;* λύσῃ *codd. Sibyll.* ΔΕCΜΩΥC *P* δὲ *codd. Sibyll. HMQV* ΒΙΑΙΟΥΟ *S,* ΒΙΒΑΙΟΥC *S* cae thesmusa theus lysides mustebiacus *H interpretatio lat. in P haec* ita ut praesentia eius iugum nostrorum seruitutis qui non fertur pondere super colla positum tollat et fanda soluet et uincula uiolenta, *ap. Sedulium haec* iugum nostrae seruitutis intolerabile super colla positum tollet et leges impias soluet uinculaque uiolenta 3 orbem P^1, m *del.* P^3 distruendam *B,* destruendã *(~ m. 3) P* 6 illa *om. S* 7 ancipitì B^2 miserandi *P* 8 tunc *BSP*^{pc} medium *om. P* 9 nocte] nõc *sic S* nocte* *(*m *er.)* et tenebrosa *H* discendentis *P* 10 uerbis *P* 11 locuta *H*

ὁππόταν ἔλθῃ,
πῦρ ἔσται ψολόεν τι μέσῃ ἐνὶ νυκτὶ μελαίνῃ.

haec est nox quae a nobis propter aduentum regis ac dei 3
nostri peruigilio celebratur: cuius noctis duplex ratio est, quod
in ea et uitam tum recepit, cum passus est, et postea regnum
orbis terrae recepturus est. hic est enim liberator et iudex 4
et ultor et rex et deus, quem nos Christum uocamus, qui
priusquam descendat, hoc signum dabit. cadet repente gladius 5
e caelo, ut sciant iusti ducem sanctae militiae descensurum,
et descendet comitantibus angelis in medium terrae et ante-
cedet eum flamma inextinguibilis et uirtus angelorum tradet
in manus iustorum multitudinem illam quae montem circum-
sederit et concidetur ab hora tertia usque in uesperum et fluet
sanguis more torrentis: deletisque omnibus copiis inpius solus
effugiet et peribit ab eo uirtus sua. hic est autem qui ap- 6
pellatur Antichristus, sed se ipse Christum mentietur et contra

AUCTORES 1 s.] frg. III (pag. 230 Friedl.).
EXPILATORES 1 s.] Sedulius (cf. Montefalconium ibid.). 3—6] Isidor. orig. VI 17, 12. 15—646, 1] ibid. VIII 11, 20. 21.

BHSP] 1 ΟΗΠΟΤΑΝ *B*, ΟΠΟΤΑΝ *Sedulius* ЄΛΘΗ *B*, ЄΛΘЄ *S*, ЄΛ *P*, ЄΛΘЄ*IIII Sedulius* apotanelte *H* 2 πῦρ ἔσται *om., sed spatio relicto P* ЄCTЄ *B Sedulius* ψολόεν *Stadtmuellerus,* CKTOЄN *B*, CKOTOЄN *(T expunct. in P) SP,* CKOTOC *Sedulius;* σκῆπτόν *conieceram;* ἔλθῃ, πῦρ ἔσται σκότος ἐν τῇ μέσῃ ν. μ. *sic edd. quidam, quae Alexander (frg. III, uol. I pag. 303), quamquam de integritate loci dubitat, explicare temptat;* ἔλθῃ πῦρ, ἔσται σκοτόεν τι μέσῃ ἐνὶ ν. μ. *Struuius, opusc. I 87* MЄCЄ *B*, MHCH *P*, MЄCH *S* ἐνὶ] NI *SP* τι—ἐνὶ] ЄN·MЄCЄ*IIII Sedulius* NYTI *P* MЄΛΛINH *BS*, MЄΛΛINH *P*, MЄΛЄ́NH *Sedulius* pyresthes coton entimese ennycti nmlene *H* *interpretatio lat. in B (in mg. m. 1) et P haec* cum uenerit ignis erit tenebrosa media in nocte, *ap. Sedulium haec* cum uenerit ignis erunt tenebrae in media nocte obscura 3 est] est et *S* 4 peruigilium *H* 5 tunc *(*nc *in ras. ex* m) P^3 *Isidor.* recipit *B* poste∗a *(i er.) B* 7 deus quem nos] deus noster quem solum *H* 9 ę *S*, ∗e *(a er.) P* & *(sed del. m. 3)* ut *P* militiae scanctae *(sic) H* 10 et antecedet] antecedet ante *P* 11 ⟨et⟩ tradet *uir doctus, Miscell. obseruat. uol. IV (a. 1734) pag. 427, conl. Epit. 67, 1* 12 montes *H* circumsedit *B*, circumsedebit *SP* 13 in] ad *edd.* 14 deletisque P^3 ĩ|pius *B* 16 antechristus BP^1, *corr.* P^3 se *om. H* ipsum *P*

uerum dimicabit et uictus effugiet et bellum saepe renouabit et saepe uincetur, donec quarto proelio confectis omnibus impiis debellatus et captus tandem scelerum suorum luat poenas.
7 sed et ceteri principes ac tyranni, qui contriuerunt orbem, simul cum eo uincti adducentur ad regem, et increpabit eos et coarguet et exprobrabit iis facinora ipsorum et damnabit
8 eos ac meritis cruciatibus tradet. sic extincta malitia et inpietate conpressa requiesceț orbis, qui per tot saecula subiectus
9 errori ac sceleri nefandam pertulit seruitutem. non colentur ulterius dii manu facti, sed a templis ac puluinaribus suis deturbata simulacra igni dabuntur et cum donis suis mirabilibus ardebunt: quod etiam Sibylla cum prophetis congruens futurum esse praidixit:

ῥίψωσιν δ' εἴδωλα βροτοὶ καὶ πλοῦτον ἅπαντα.

EPITOME 7—9] c. 67, 2 s. ut pacem — omni malo.
AUCTORES 14] VIII 224.
EXPILATORES 14] Sedulius (cf. Montefalconium ibid.).

BHSP] 1 dimicauit B^{ac} 2 *supra* quarto proelio *nonnullae litterae erasae in B* impius *H* 4 contriuerunt B^2 5 uincti B^3 increpabunt B^{ac}, *ras. corr.* 6 exprobrauit *(sic)* B^3 iis *scr.*, his *BSP, om. H* 7 eos *om. H* malitię *H* et *in mg. H* 8 requiesceet B^2 10 manu — sed] manum factis et *H* 11 domibus *S* miserabiliter *Heumannus* 14 ῥίψωσιν] ΡΘΙΨΩϹΙΝ *B*, ΤΡΘΙΨΩϹΙΝ *P*, ΤΡΙΨΩϹΘΙΝ *Sedulius*; τρίψουσιν *edd.*; ῥίψωσιν *non tam propter auctoritatem codicis B, quoniam post* praedixit *facile ante* ΡΘΙΨΩϹΙΝ *excidere poterat* T, *aut propter acrostichi Or. Sibyll. VIII 217 ss. legem recepi, quam propter superiora Lactantii uerba (11)* deturbata simulacra igni dabuntur, *ubi de simulacris 'conterendis' nihil dicitur; cf. etiam Sibyll. III 606 et interpretationem Augustini de ciu. dei XVIII 23 (II pag. 285, 28)* reicient simulacra uiri, cunctam quoque gazam; *coniunctiuus autem, cum codd. Sibyll.* ῥίψουσιν *(-σι) habeant, defenditur loco orationis Constantini ad sanctorum coetum c. 18, 4 (nisi quod pro* ῥίψωσιν δ' *codd. eius orationis habent* ῥίψωσί τ'*), unde recensionem quandam apparet fuisse huius loci Sibyll. in qua* ῥίψωσιν *a proximo (uers. 223)* ὅταν *penderet; cf. ad pag: 648, 2* ΒΡΟΤΟΥ *Sedulius* ΔΘΘΤΔΩΛΑ *B*, ΔΙΔΩΛΑ *S*, ΔΙΔΩΛΑ *P*, ΔΘΙΔΩΛΑ *Sedulius* ΠΑΟΥΤΟΝ *S*, ΠΑΟΥΤΟΙ *P* tripsosinido labrote cepluton apanta *H* *interpretatio lat. in B (in mg. m. 1) et P fort. eiusdem qui in archetypo* τρίψωσιν *correxerat, haec* conterent idola homines et opes uniuersas, *ap. Sedulium haec* conterent autem homines simulacra et diuitias omnes *ad loc. Sibyll. cf. Struuium, opusc. I 88*

Erythraea quoque idem spopondit:

ἔργα δὲ χειροποίητα θεῶν κατακαυθήσονται.

20. Post haec aperientur inferi et surgent mortui, de quibus iudicium magnum idem ipse rex ac deus faciet cui summus pater et iudicandi et regnandi dabit maximam potestatem. de quo iudicio et regno aput Erythraeam Sibyllam sic inuenitur: 1

ὁππότε δὴ καὶ τοῦτο λάβῃ τέλος αἴσιμον ἦμαρ, 2
εἰς δὲ βροτοὺς ἥξει κρίσις ἀθανάτοιο θεοῖο,
ἥξει ἐπ' ἀνθρώπους μεγάλη κρίσις ἠδὲ καὶ ἀρχή.

EPITOME 3 s.] c. 67, 3.

AUCTORES 2] III 618. § 1. 5 s.] cf. Apocal. 20, 4 s. 7 ss.] III 741 s.

EXPILATORES 2] Sedulius (cf. Montefalconium ibid.).

BHSP] 1 spondit *P* 2 ЄРТА *S* ΧЄΙΡΟΠΩΙΗΤΑ *P*, ЄΧΙΡΩΝ ΠΟΙΝΤΑ *Sedulius* ΘЄΩΝ *(sed* N *add. P³) BP Sedulius,* ΘЄΩ̃ *(i. e.* ΘЄΩΝ *ut uid.) S;* θεῷ *defendit Struuius, opusc. I 89, cod. Regiomontanum, in quo* ΘЄΩ, *secutus et conl. uerss. proximis 616. 619, sed* θεῶν *uerbis (§ 9)* dii manu facti *et* cum donis suis mirabilibus *postulatur* erga de chriro poeta theon catacauthe sontae *H in Sibyll. uersus sic* ἔργα δὲ χειροποίητα πυρὸς φλογὶ πάντα πεσεῖται *interpretatio lat. in B (in mg. m. 1) et P haec* opera uero deorum manu facta conburentur, *ap. Sedulium haec* opera autem deorum humanis manibus facta exurentur 3 *hinc usque ad finem paginae (fol. 174ᵇ)* ΛΝΑΡΩ̃ *(infra pag. 648, 8) multa renouauit m. recens in S* resurgent *HS, recte?* 4 cui] et cui *P* 5 et regnandi *om. H* 6 erythryam *H*, erytheam *P* 7 ΟΠΤΙΟΤЄ *B* δὴ] ΑΑΗ *S, om. codd. Sibyll.* ΛΑΒΗ *BSP, om. codd. Sibyll.* ΤЄΛΟС *S* ΑΙСΜΙΟΝ *P,* αἴσιον *codd. Sibyll.* Oppote decet ut olabete losdis monem ar *H* 8 εἰς] ΙС *B* εἰς δὲ] ЄΙСΙСΑЄ *S* δὲ] ΑЄ *P* ΒΡΟΤΟΙС *P* ἥξει] ΗΞΟΙ *S,* ЄΞΟΙ *B,* ΗΞ *P;* ἥξῃ *edd., sed cf. interpretat. lat. in BP* ueniet ΑΘΑΝΑΤΩΙΟ *P* ΘЄΟΫΙΟ *B,* ΘЄΟΙ *S* is debrotuso theoe *hoc tantum H* 9 ΜЄΤΑΛΗ *P* ΚΑΙ *B,* Κ *P* exiepanthropus megale chrisi hedechearce *H pro uerss. 7. 8 in codd. Sibyll. unus hic* ἥξει ἐπ' ἀνθρώπους ἀγαθοὺς μεγάλοιο κατ' ἀρχήν, *cf. etiam u. 783* αὕτη γὰρ μεγάλοιο θεοῦ κρίσις ἠδὲ καὶ ἀρχή; *cf. Alexandrum, cur. post. ad III 741 interpretatio lat. in B (in mg. m. 1) et P haec* cum uero et hic dies acceperit fatalem finem, in homines autem ueniet iudicium inmortalis (imm- *P)* dei, ueniet (ueniet et *P)* super homines magnum iudicium atque imperium *ad loc. Sibyll. cf. Struuium, opusc. I 89*

3 deinde aput aliam:

ταρταρόεν δὲ χάος δείξει τότε γαῖα χανοῦσα,
ἤξουσιν δ' ἐπὶ βῆμα θεοῦ βασιλῆος ἅπαντες.

4 et alio loco aput eandem:

οὐρανὸν εἰλίξω, γαίης κευθμῶνας ἀνοίξω,
καὶ τότ' ἀναστήσω νεκροὺς μοῖραν ἀναλύσας
καὶ θανάτου κέντρον. καὶ ὕστερον εἰς κρίσιν ἄξω
κρίνων εὐσεβέων καὶ δυσσεβέων βίον ἀνδρῶν.

AUCTORES 2 s.] VIII 241 s. 5 ss.] VIII 413 ss.

BHSP] 1 aliam] aliam sibyllam *B* 2 ΤΑΡΤΑΡΟϵΝ *B, quod si non a Sibyllista, at fortasse a Lactantio tamen scriptum recepi propter adsensum loci Constantini ad sanct. coet. c. 18, 4 (cf. supra ad pag. 646, 14* ῥίψωσιν*),* ΤΑΡΤΑΡϵΟΝ *SP,* ταρτάρεον *codd. Sibyll.* δὲ] Τ⟨?⟩ Δϵ *(T ante foramen minus certum) S, om. codd. Constantini* ΔΙΞϵΙ *S,* Α϶ΙΞϵ *P;* δείξει τότε *cum Lactantio codd. Sibyll. HMQV,* δείξει ποτὲ *codd. Constantini;* τότε δείξει *rell. codd. Sibyll.* ΓϵΑ *B,* ΤΑΙΑ *S* tartareon dehaos dixiotegea hanus a *H* 3 ΗΞΟΥϹΙ *B,* ΗΞΟΥϹΙΝ *(*ΙΝ *aut ex* ΟΝ *ut uid. correxit aut fort. euanidum renouauit m. rec.) S* ΒϵΜΑ *(*ϵ *expunct. et delet.) B* ΒΑϹΙΑΗΟϹ *P;* βασιλῆες *codd. Sibyll. et Constantini, sed cf. supra § 1* rex, regnandi . . potestatem, regno *et interpretat. lat. in BP* ΑΠΑΝΤϵΤ *B* exus inde pile matheu basileus apantes *H* *interpretatio lat. in B (in mg. m. 1) et P haec* tartareum autem chaos ostendet *(-*dit *P)* tunc terra dehiscens *(*deh. *om. P),* uenient *(*ueniet *P)* uero ad tribunal dei regis uniuersi *(*un. *om. P) ad loc. Sibyll. cf. Struuium, opusc. I 90* 5 ΙΑΙΞΩ *B;* εἰλίξω *cum Lactantio cod. Sibyll. M,* εἰλήξω *HQV,* εἰλίξει *rell.* ΤΑΙΗϹ *P* κευθμῶνας ἀνοίξω] ΚϵΥΘΜΩ *P* ΑΝΥΞΩ *B;* ἀνοίξω *cum Lactantio codd. Sibyll. HMQV,* ἀνοίξει *rell.* 6 *hunc et proximum uers. om. codd. Sibyll. HMQV* καὶ τότ'] ΚΑΠΟΤ *P* νεκροὺς] Ν϶ *B,* Ν϶ΚΡΟϹ *P;* ἀναστήσει νέκυας *codd. Sibyll. in quibus est hic uersus* καταλύσας *codd. Sibyll.* caetota naste sonec rumoerana nalys sas *H* 7 καὶ ὕστερον *om. P* εἰς] ΙϹ *B* ἄξω *Lact., ἥξει codd. Sibyll. in quibus uersus legitur, ἤξω Struuius, opusc. I 91, et Alexander, sed cf. interpret. lat. in BP* ceta natu centron caeyste ronis crisin axo *H* 8 ΚΡϵΙΝΩΝ *B,* ΚΡΙΝΟΝ *S;* κρίνω *codd. Sibyll. HQV,* κρίνω δ' *cod. M* καὶ] Κ *SP* ΔΥϹϹϵΒϵΩ *S,* ΔϵϹϹϵ-ΒϵΩ *P* ΒΙΩΝ *P,* βίον *om. codd. Sibyll. HMQV* ΑΝΑΡΩ *S,* ΑΝΑΡΩ *P* crinoneus eboncedys sebeonbion andron *H* *interpretatio lat. in B (in mg. m. 1) et P haec* caelum uoluam terrae intima *(*terr. int. *om. P)* aperiam et tunc resurgere faciam mortuos fatum resoluens et stimulos mortis ac postea ad iudicium ducam iudicans piorum et inpiorum *(*imp- *P)* uitam uirorum

nec tamen uniuersi tunc a deo iudicabuntur, sed ii tantum 5
qui sunt in dei religione uersati. nam qui deum non adgnouerunt, quoniam sententia de his in absolutionem ferri non potest, iam iudicati damnatique sunt, sanctis litteris contestantibus non resurrecturos esse inpios in iudicium. iudi- 6
cabuntur ergo qui deum scierunt et facinora eorum id est mala opera cum bonis conlata ponderabuntur, ut si plura et graui⟨or⟩a fuerint bona iustaque, dentur ad uitam beatam, si autem mala superauerint, condemnentur ad poenam. hic for- 7
tasse dixerit quispiam: 'si est inmortalis anima, quomodo patibilis inducitur ac poenae sentiens? si enim ob merita punietur, sentiet utique dolorem atque ita etiam mortem: si morti non est obnoxia, ne dolori quidem: patibilis igitur non est.' huic quaestioni siue argumento a Stoicis ita occurritur: animas 8
quidem hominum permanere nec interuentu mortis in nihilum resolui, sed eorum qui iusti fuerint puras et inpatibiles et beatas ad sedem caelestem, unde illis origo sit, remeare uel in campos quosdam fortunatos rapi, ubi fruantur miris uoluptatibus, impias uero, quoniam se malis cupiditatibus inqui- 9
nauerint, mediam quandam gerere inter immortalem mortalemque naturam et habere aliquid inbecillitatis ex contagione carnis,

AUCTORES 5] Ps. 1, 5 (LXX) διὰ τοῦτο οὐκ ἀναστήσονται οἱ ἀσεβεῖς ἐν κρίσει.

BHSP] 1 adeo] ab eo *P* ii *edd.*, hi *BH, om. SP, recte ?* 3 de his in *edd.*, dei͂. sine *B*, deis his in *H*, dis̄ his in *S* absolutione *BS* ferre *S* 4 iam B^3H, nam B^1, *om. SP* 5 esse *om. S* 8 grauiora *Heumannus (Buenemannus conparat Ouid. Met. XV 33)*, grauia *C, quod non referendum est ad usum illum a Sittelio, Die lokalen Verschiedenheiten der lat. Sprache, pag. 101 ss. descriptum; cf. infra pag. 652, 3* iustaque dentur] iustificentur *S* 10 patibilis *(alt.* i *ras. ex* u*) B* 11 ad *HP* poena *(a in ras. ex* e *? m. 2) B*, poenam *P* 12 etiam ita *S* 13 ne] nec *S* dolore *H* patibilis *(alt.* i *ras. ex* u*) B*, partibilis *H*, patibilisque *S* 14 a Stoicis] stoicis̊ *(corr. m. 3) P* 15 interuentum P^1, m *del.* P^3 16 resolui* *(s ? er.) B* sed] se et *H* fuerint *edd.*, fuerunt *(fuer̃ S) C* inpartibiles *H* 18 quosdam *om. P* fruantur miris *(r ? s. l. er.*, m *add. et* iris *ex* .ris *corr. m. 1 ut uid.) B* 19 impias *Heumannus*, impios *C*, impiorum *Walchius* 20 inter *in mg.* H^2 immortalem mortalemque] mortalem *(add. m. 2)* immortalemque *B*, immortalemque *H* 21 *ante* ex contagione *hoc* ex contactis, *sed del. m. 1 P* contagio *(g ex* c H^2*) HS, recte ? cf. Mar. Victorin. pag. 25, 10 K.*

cuius desideriis ac libidinibus addictae ineluibilem quendam fucum trahant labemque terrenam: quae cum temporis diuturnitate penitus inhaeserit, eius naturae reddi animas, ut si non extinguibiles in totum, quoniam ex deo sint, tamen cruciabiles fiant per corporis maculam, quae peccatis inusta sensum do-
10 loris adtribuit. quam sententiam poeta sic explicauit:

quin et supremo cum lumine uita reliquit,
non tamen omne malum miseris nec funditus omnes
corporeae excedunt pestes, penitusque necesse est
multa diu concreta modis inolescere miris.
ergo exercentur poenis ueterumque malorum
supplicia expendunt.

11 haec propemodum uera sunt. anima enim cum diuortium fecit a corpore, est, ut ait idem poeta,

par leuibus uentis uolucrique simillima somno,

quia spiritus est et ipsa tenuitate inconprehensibilis, sed nobis, qui sumus corporales, deo autem, cui subiacet posse omnia, conprehensibilis.

1 21. Primum ergo dicimus tantam esse dei potestatem, ut etiam incorporalia conprehendat et quemadmodum uoluerit adficiat. nam et angeli deum metuunt, quia castigari ab eo possunt inenarrabili quodam modo, et daemones reformidant,
2 quia torquentur ab eo ac puniuntur. quid ergo mirum, si cum

AUCTORES 7 ss.] Verg. Aen. VI 735 ss. 15] ibid. 702.

BHSP] 1 acdictae B^1, *corr.* B^2 inelubilem *H*, in·e·[U·I·bile *(sed puncta nunc erasa) P* quendam B^2 2 fucum B^2, focum *P* lauemque B^1, *corr.* B^2 diuturnitatem *H* temporis *post* diuturnitate *repetiit, sed expunxit B* 3 si non] ** *(in er.)* non sint *B* 4 ex] a *H* sunt *B* 5 iniusta $B^{ar}S$ doloris] dio oris *S* 7 suppremo *P* uita* *(m er.) H* relinquit *(in B addita est ' distinctio) BH*, reliq̈t *(t renouauit m. 2) S* 8 miseris' 9 corporeas B^1, *corr.* B^2 pestes' *B* 10 miris' *B* 11 exercentur] exertũ *H* poenis' *B* 12 suplicia *H* expendunt' *B* 14 idem *om. H* 15 uolucrisque *H* 16 et *om. H* sed nobis *bis, sed prius eras. S* 17 carnales *B* cui] cum *H* 18 conprehensibilis est *B* 20 efficiat *H* 21 metuent H^1 22 inenarrabiliter *B*, innarrabili *S* reformidant] reformidant deum *B*

sint inmortales animae, tamen patibiles sint deo? nam cum
in se nihil habeant solidum et contrectabile, a solidis et cor-
poralibus nullam uim pati possunt: sed quia in solis spiri-
tibus uiuunt, a solo deo tractabiles sunt, cui uirtus ac sub-
stantia spiritalis est. sed tamen docent nos sanctae litterae 3
quemadmodum poenas impii sint daturi. nam quia peccata
in corporibus contraxerunt, rursus carne induentur, ut in cor-
poribus piaculum soluant: et tamen non erit caro illa, quam
deus homini superiecerit, huic terrenae similis, sed insolubilis
ac permanens in aeternum, ut sufficere possit cruciatibus et
igni sempiterno, cuius natura diuersa est ab hoc nostro, quo
ad uitae necessaria utimur, qui nisi alicuius materiae fomite
alatur, extinguitur. at ille diuinus per se ipsum semper 4
uiuit ac uiget sine ullis alimentis nec admixtum habet fumum,
sed est purus ac liquidus et in aquae modum fluidus: non
enim ui aliqua sursum uersus urguetur sicut noster, quem labes
terreni corporis quo tenetur et fumus intermixtus exsilire cogit
et ad caelestem naturam cum trepidatione mobili subuolare.
idem igitur diuinus ignis una eademque ui ac potentia et cre- 5
mabit inpios et recreabit et quantum e corporibus absumet,
tantum reponet ac sibi ipse aeternum pabulum sumministrabit:
quod poetae in uulturem Tityi transtulerunt. ita sine ullo

EXPILATORES § 5 s. (— examinabit)] Pacianus, paraen. ad paenitent. c. 11, tom. 13 pag. 1088 D Migne: post animarum tempestiua supplicia rediuiuis quoque perpetua corporibus poena seruatur. nemo Tityi iecur credat et uulturem poetarum: ipse sibi materiam recrescentium corporum reparat ignis aeternus.

BHSP] 3 solidis *B*^{3} spiritibus] partibus *B* 6 sunt *P* laturi *edd.* qui *HP* 7 traxerunt *H* rursum *B* induerentur *(exp. m. 2) H* in *om. H* 8 *post* tamen *eras.* et *ut uid. B* eri*t *(n *er.) B* 9 subiecerit *P* insolu*bilis *(i er.) B* 11 natura *P*^{3} quo ad] quod *H,* quod ad *P* 13 per se ipsum *om. P* 15 e*st *B*^{2} fluuidus *HP* 16 sursum *H* urgetur *HSP* 17 exsilire] & illi re *P*^{ac}, *part. ras. corr.* 18 molli *H, om. S* 19 ignis] ignis in his *B* eademqu*e *(post* u *er.* a) *B* cremauit *B*^{1}, *corr. B*^{2} 20 et *ante* recreabit] ac *H* recreauit *B*^{1}, *corr. B*^{2} quantum *B*^{1}, *corr. B*^{2} *e *(m *er.) B* absumit *B*^{1}, *corr. B*^{2}, adsumet *H* 21 repone**t (ne *er.) B,* resumet *P* 22 ulturum *H* tityi *H,* titui *B*^{1}, titoni *B*^{2}, tytin *B*^{3}, tytii *S,* ticii *in ras. P*$^{1?}$ trastulerunt *P*

reuirescentium corporum detrimento aduret tantum ac sensu do-
6 loris adficiet. sed et iustos cum iudicauerit deus, etiam igni
eos examinabit. tum quorum peccata uel pondere uel numero
praeualuerint, perstringentur igni atque amburentur, quos autem
plena iustitia et maturitas uirtutis incoxerit, ignem illum non
sentient: habent enim aliquid in se dei, quod uim flammae
7 repellat ac respuat. tanta est uis innocentiae, ut ab ea
ignis ille refugiat innoxius, quia accepit a deo hanc poten-
tiam, ut impios urat, iustis temperet. nec tamen quisquam
putet animas post mortem protinus iudicari: omnes in una
communique custodia detinentur, donec tempus aduenial quo
8 maximus iudex meritorum faciat examen. tum quorum fuerit
probata iustitia, hi praemium immortalitatis accipient, quorum
autem peccata et scelera detecta, non resurgent, sed cum
inpiis in easdem tenebras recondentur ad certa supplicia de-
stinati.

1 22. Figmenta haec esse poetarum quidam putant ignorantes
unde illa poetae acceperint, ac negant haec fieri posse: nec
2 mirum est ita illis uideri. aliter enim quam res habet tra-
ditur a poetis: qui licet sint multo antiquiores quam historici
et oratores et cetera genera scriptorum, tamen quia mysterium
diuini sacramenti nesciebant et ad eos mentio resurrectionis
futurae obscuro rumore peruenerat, eam uero temere ac leuiter
3 auditam in modum commenticiae fabulae prodiderunt. et

AUCTORES 3—9] cf. Orac. Sibyll. II 253—255; VIII 410 s.

BHSP] 1 uirescentium *S;* recrescentium *Pacianus* adureat P^1, *alt.* a *del.* P^3 tantũ *(˜ m. 2) B* sensum *H* 2 deus *om. S* etiam] et *S,* et in *P* 3 exanimauit *ut uid.* B^1, *in ras. corr.* B^2 tunc *B,* tũ* *P* 4 restringentur *B* comburentur *SP; cf. ad* conburet *pag. 638, 12* 6 sentie'n't B^2 habe'n't B^2 in se aliquid *B* 7 uis] uirtus *S* 8 **noxius *(in er.) B* qui *BHS* accipit *BH* 9 obtemperet *(op- S) SP* 10 animam *H* omnes] nam omnes *P* 11 destinentur *H* 12 tunc *B* 13 hii SP^{ar} 14 detecta *om. H* 18 acciperint *H* ne'c B^2 19 re- se habet *edd.* 'traditur' P^2 20 qui] qui sit *H* si'n't B^2 multo *bis, pr expunct., B* sto'rici B^2 22 et *om. B* mentiores surrectiores *B* 23 obsculorum more *H* eam *(a in ras. ex* u *? m. 2) B*

tamen idem testati sunt non auctorem se certum, sed opinionem sequi, ut Maro qui ait:

sit mihi fas audita loqui.

quamuis igitur ueritatis arcana in parte corruperint, tamen 4
ipsa res eo uerior inuenitur, quod cum prophetis in parte consentiunt: quod nobis ad probationem rei satis est. errori 5
tamen eorum subest ratio non nulla. nam cum prophetae adsiduis contionibus praedicarent iudicaturum esse de mortuis filium dei et haec adnuntiatio non lateret, quoniam rectorem caeli deum non alium putabant esse quam Iouem, iudicare aput inferos Iouis filium tradiderunt, sed tamen non Apollinem aut Liberum aut Mercurium, qui caelestes putantur, sed eum, qui et mortalis fuerit et iustus, uel Minoem uel Aeacum uel Rhadamanthum. corruperunt igitur poetica licentia quod ac- 6
ceperant, uel opinio ueritatem per diuersa ora sermonesque uarios dissipatam mutauit. nam quod peractis ad inferos 7
mille annis rursus ad uitam restitui cecinerunt, Marone ita dicente:

has omnis, ubi mille rotam uoluere per annos,
Lethaeum ad fluuium deus euocat agmine magno,
scilicet inmemores supera ut conuexa reuisant
rursus et incipiant in corpora uelle reuerti,

AUCTORES 3] Aen. VI 266. 19 ss.] ibid. VI 748 ss.

BHSP(—3)] 1 se] se* (d *er.) P* ⌜s⌝et B^2 2 qui *om. S* 3 qui *(sed del. m. 3)* loqui *P* *post* loqui *statim ad* ergo semel fieri *(pag. 655, 4) transilit P* 4 corru*peri⌜n⌝t (m *er.*, n *m. 2) H* 5 uerius *B* quod (d *in ras. ex* m *? m. 2) B*, quo *H* 7 eorum] forum *H* ⌜nam⌝ B^2 8 ⌜de⌝ *B* 9 non *om. H* 10 dominum *B;* deum *male omittunt edd.* 12 aut *(ante* Liberum*) ras. ex* apud *H* qui* (a *er.) H* sed] et *H* 13 iniustus *H* minoen *S* *eacum (a *er.) B*, eacum *H* 14 radamanthum *B*, rhadamantum *HS* poeta *S* acceperunt *H* 15 uel] uel quod *H* opinio ueritatem *om. S* ueritatis *H* ora *om. H* 16 dissipatam *Heumannus*, dissipata *C; cf. II 10, 6* 17 annis (i *in ras. ex* o *? m. 2) B* rursum *B* 19 omnis *B cum codd. Vergil.*, omnes *H*, enim omnes *S* ubi] idẽ *S* annos' *(' est distinctio) B* 20 letheum *BS*, laetheum *H* magno' *B* 21 super|aut B^1, supera|*ut B^2 reuixent *H* 22 uelle *om. S* reuertere *S*

8 haec eos ratio fefellit, quod resurgent defuncti non post mille annos mortis suae, sed ut restituti rursus in uitam mille annis cum deo regnent. deus enim ueniet, ut orbe hoc ab omni labe purgato rediuiuas iustorum animas corporibus innouatis
9 ad sempiternam beatitudinem suscitet. itaque praeter aquam obliuionis uera sunt cetera; quam idcirco finxerunt, ne quis illis opponeret: 'cur ergo non meminerint se aliquando uixisse aut qui fuerint aut quae gesserint?' sed nihilominus tamen ueri simile non putatur et res tota uelut licenter ac fabulose
10 ficta respuitur. nobis autem de resurrectione adfirmantibus et docentibus animas ad alteram uitam non oblitas sui, sed in eodem sensu ac figura esse redituras illut opponitur: 'tot iam saecula transierunt: quis umquam unus ab inferis resur-
11 rexit, ut exemplo eius fieri posse credamus?' at enim resurrectio fieri non potest dominante adhuc iniustitia. hoc enim saeculo necantur homines ui ferro insidiis uenenis et adficiun-
12 tur iniuriis egestate carceribus tormentis proscriptionibus. eo accedit quod iustitia inuisa est, quod omnes, qui deum sequi uolunt, non tantum odio habentur, sed uexantur omnibus contumeliis et excruciantur multiplici genere poenarum et ad impios cultus manu factorum deorum non ratione aut ueritate,
13 sed nefanda corporum laceratione coguntur. num igitur oportet ad haec eadem resurgere aut reuerti homines ad uitam, in qua tuti esse non possunt? cum ergo iusti tam uiles habeantur, tam facile tollantur, quid putemus futurum fuisse, si

BHS] 1 non] quod non *H* potest *S* 2 ut] et *B* restitui *B* *post* uitam *add.* ut B^2 3 ut *B*^{3} ab omni *om. H* 4 rediuinas *H* innouatis] inmutata*s* S^2 5 praeter*aquam *(e er.) B* 6 cetera *(a ex* e *m. 2) S* quae *H* 7 illud *S* meminerunt *B* 8 qui] *nolui* quid*; cf. ad* qui *pag. 240, 4* quae *om. H*, q^{id} *(i. e.* quid, *add. m. 2) S* 9 res tota] refota *S* 10 adfirmantibus B^1, *corr.* B^2 11 nō oblita* *(s ? er.)* sui *(s add. m. 2), ordinem uerborum corr. m. 1 ?* *B* 12 redditurus *H* 13 qui*s* B^2 unus] im' *(' est* us*)* *S* resurrexerint *(n del. m. al.) S* 14 posse *B*^{2} 17 eodem *S* 18 accidit *B* 19 uoluit *S* *odio *(m er.) H* 20 *alt.* et *om. H* 21 factorum] fabricatorum *S* nos B^1, *corr.* B^3 23 aut *H*, ac *B*, et *S* 24 toti *(o del.) B* iusti tam] iustit*am *(i er.) B*, iusti *H*, iustitiä *(~ er.) S* uiles *(u in ras. ex* b *? m. 2) B* *post* habeantur *s. l.* ac B^3 25 tam] uitä *(~ er.) S* futurum] si *(exp. m. 2) S* fuisse *om. H*

quis ab inferis rediens uitam postliminio recepisset? aufer- 14
retur profecto ab oculis hominum, ne uiso eo uel audito deos
uniuersi relinquerent et ad unius se dei cultum religionemque
conuerterent. ergo semel fieri resurrectionem necesse est, 15
cum malum fuerit ablatum, quoniam eos qui resurrexerint nec
mori iam ulterius nec uiolari ullo modo fas est, ut beatam
possint agere uitam quorum mors resignata est. poetae uero 16
cum scirent hoc saeculum malis omnibus redundare, obliuionis
amnem induxerunt, ne malorum ac laborum memores animae
reuerti ad superos recusarent. unde Vergilius: 17

o pater, anne aliquas ad caelum hinc ire putandum est
sublimis animas iterumque ad tarda reuerti
corpora? quae lucis miseris tam dira cupido?

ignorabant enim quomodo aut quando id fieri oporteret, itaque 18
renasci eas putauerunt et denuo ad uterum reuolui atque ad
infantiam regredi. unde etiam Plato de anima disserens ex 19
hoc ait posse cognosci animas esse inmortales atque
diuinas, quod in pueris mobilia sint ingenia et ad per-
cipiendum facilia, quod ea quae discant ita celeriter
rapiant, ut non tunc primum discere illa uideantur,
sed recognoscere atque reminisci: in quo uir sapiens
poetis ineptissime credidit.

23. Non igitur renascentur, quod fieri non potest, sed re- 1
surgent et a deo corporibus induentur et prioris uitae factorum-

AUCTORES 11 ss.] Aen. VI 719 ss. 16] Menon. 85 C; Phaed. 72 E (Cic. Tusc. I 24, 57 s.; Cat. mai. 21, 78).

BHSP(a 4)] 1 auferetur *H*, ⌊a⌋ufer⌈r⌉etur (a *et* r *m. 2) S* 2 nec *H* 3 reliquerent *H* religionẽque (˜ *m. 2) S* 4 *ab* ergo semel *denuo incipit cod. P (cf. ad pag. 653, 3)* 6 mori iam ulterius nec *om. H* uiolare *H* 9 a⌈c⌉ B^2 10 uirgilius *S* 11 pater' (' *est distinctio) B* 12 sublimis B^2 *cum codd. quibusd. Vergil.*, sublimes B^1HSP animas' *B* tar$\overset{\text{tara}}{**}$ (da *er.*, ^{tara} *m. 2) P* 13 corpora' *B* 14 aut quando *om. H* 15 eas *om. H* ad uterum] adulterum *H* *alt.* ad *om. H* 17 esse animas *H* 18 et *om. H* 19 facilia] facilia sunt *H* ita *om. H* 20 capiant *Heumannus, sed cf. Cic. Cat. mai. 21, 78* adripiant *et Buenemannum* ut] quod *H* illa *om. H* uide⌈a⌉ntur S^2 21 regnoscere *H* 23 non] non credidit *H* 24 factorum *B*

que omnium memores erunt et in bonis caelestibus conlocati ac fruentes iucunditate innumerabilium copiarum praesenti deo gratias agent, quod malum omne deleuerit, quod eos ad regnum
2 uitamque perpetuam suscitarit. qua de anastasi philosophi quoque dicere aliquid conati sunt tam corrupte quam poetae. nam Pythagoras transire animas in noua corpora disputauit, sed inepte, quod ex hominibus in pecudes et ex pecudibus in
3 homines et se ipsum ex Euphorbo esse reparatum. melius Chrysippus, quem Cicero ait fulcire porticum Stoicorum: qui in libris quos de prouidentia scripsit cum de innouatione mundi loqueretur, haec intulit: τούτου δὲ οὕτως ἔχοντος δῆλον, ὡς οὐδὲν ἀδύνατον καὶ ἡμᾶς μετὰ τὸ τελευτῆσαι πάλιν περιόδῳ τινὶ χρόνου εἰς τοῦτο ⟨ἐν⟩ ᾧ νῦν ἐσμεν ἀπο-
4 καταστῆναι σχῆμα. sed nos ab humanis ad diuina redeamus. Sibylla dicit haec:

AUCTORES 9] Acad. pr. II 54, 75. 11] Chrysippea ed. Gercke frg. 14.

BHSP] 1 et *om. P* conlocatę (ę *ex* i) P^3 2 iucunditate (e *ex* i *m. 2) P* 3 diluerit *ex* deleuerit B^3 uitam regnumque *H* 4 perpetuam *om. H* quas *H* 6 corpora (a *ex* e *m. 2) S* 7 hominibus] homines *B* 8 homines et] hominesed B^1, *corr.* B^2 euforbio *S* reparãdum (ãd *ex* at) S^2 9 crysippus *B* 10 de prouidentia scripsit *om. S, sed cf. ad 13* prudentia *B* innouatione (n¹ *add. m. 3,* ne *add. m. 2?) B,* nouatione *H* 11 ΟΥΤΩ *S* τούτου — ἀδύνατον] tutu de bothos ethostos delonos ududadynaton *H,* ΤΟΥΤΟΥΑΕ ΟΥΤΩΕ ΧΟΝΤΟCΑ$\overset{\text{H}}{\text{Ę}}$ ΔΟΝΩCΟΥ ΑΕΝΔΑΥΝΑ ΤΟΝ *P* 12 ΔΕΛΟΝ *B* ἀδύνατον — τελευτῆσαι] ΑΔΥΝΑΜΑCΜΕΤΑ ΤΟΤΕΑΕΥΤΗΤΟΝΚΑΙΗ. CAI *S* καὶ — χρόνου] caet hemasme toteleutesa palinperiodontini chronu *H,* ΚΑΙΗ ΜΑCΜΕΤ ΤΟ ΤΕΛΕΥΤΗ CATIAΛΙΝ ΠΕΡΙΩΛΩ *(alt.* Ω *ex* O) ΤΙΝΙΧΡΟΝΟΥ *P* 13 ΤΙΑΛΙΝ *S* ΠΕΡΙΟΔΩ *S* περιόδῳ τινὶ χρόνου] ΥCΤΕΡΟΝ *B;* περιόδων τινῶν εἱλημένων *(uel* εἱλημμένων) χρόνου *edd. finxisse uidentur ex interpretatione lat. qualis est in BP* spatiis quibusdam temporum reuolutis *an* ἐν περιόδῳ *scribendum?* εἰς τοῦτο — σχῆμα] istuto onyn esmenapocatiastene schema *H,* ЄICΤΟΥΤΟΩ ΝΥΝΕCΜΕΝ ΑΙΤΟΚΑΤΑCΤΗ ΝΑΙCΧΜΑ *P* ἐν ᾧ *edd., idem uel* οὗ *Struuius,* O *BS,* Ω *P uulgatum* εἰς ὃν *(om.* τοῦτο) νῦν *corr. in* εἰς ὃ νῦν *Zellerus, philosoph. Graec. III* 1^3 *pag. 155 adn. 1 post* ἐσμεν *ex 10* de prouidentia *add. S* ΑΠΟΚΑΤΑCΤΗΝΑ *B,* ΑΠΟΚΑΤΑCΥΗΝΑΙ *S* 14 ΚΧΗΜΑ *B interpretatio lat. eadem in B (in mg. m. 1) et P haec* quod cum ita sit, apparet esse nihil esse inpossibile, etiam nos post excessum nostrum rursus (rursũ *B)* spatiis quibusdam temporum reuolutis in hunc restitui (restitui*, t *er. P)* statum in quo nunc esse uidemur (uidetur *P) ad loc. Chrysippi cf. Struuium, opusc. I 157 s.*

δύσπιστον γὰρ ἅπαν μερόπων γένος. ἀλλ' ὅταν ἤδῃ
κόσμου καὶ θνητῶν ἔλθῃ κρίσις, ἣν θεὸς αὐτὸς
ποιήσει κρίνων ἀσεβεῖς θ' ἅμα εὐσεβέας τε,
καὶ τότε δυσσεβέας μὲν ἐπὶ ζόφον ἐν πυρὶ πέμψει,
ὅσσοι δ' εὐσεβέουσι, πάλιν ζήσοντ' ἐπὶ γαίης,
πνεῦμα θεοῦ δόντος τιμήν θ' ἅμα καὶ βίον αὐτοῖς.

quodsi non modo prophetae, sed etiam uates et poetae et philosophi anastasim mortuorum futuram esse consentiunt, nemo quaerat a nobis quemadmodum fieri possit. nec enim diui-

AUCTORES 1—4. 5. 6] IV 40—43. 186. 187.

BHSP] 1 ΔΟCΤΕΙCΤΟΝ *B* ΗΔΕ *B* dispintongarapanmeropongenosallotanede *H*, ΔΥCΠΙCΤΟΝ ΤΑΡΑΠΑΝ ΜΕΡΟΠΩΝ ΤΕΝΟCΑΜΟ ΤΑΝΗΑΗ *S*, ΑΥCΙΤΙCΤΟΝ ΤΑΡΑΤΤΑΝ ΜΕΡΟΤΙΩΝ *(sed* Ο *ex* Ε*)* ΤΕΝΟCΑΜΟ ΤΑΝΗΑΕ *P* ἀλλ' ὁπόταν δή *codd. Sibyll. HVQ* 2 καὶ] CΑΙ* *(Θ er.) S* ЄΛΘΗ *BP*, ΝЄЄΛΘΗ *S*; ἥξῃ *codd. deterior. Sibyll.* θεὸς] ΘС *SP* ΑΤΟС *P* cosmucaethneton etithe crisisentheosautus *H* 3 ΠΟΙΗС *S*, ΠΟΙΗCΗ *P* ΚΡЄΙΝΟΝ *B*, ΚΡЄΙΝΩΝ *S*, ΚΡЄΡΝΩΝ *P* ΑCЄΒЄΙЄ *P* θ' ἅμα] ἅμα τ' *codd. Sibyll.* pyesicrinon esedis tham eusabeaste *H* 4 καὶ τότε] ΚΑΠΟΤЄ *B*; καὶ τοὺς *codd. deterior. Sibyll.* ΑΥCCЄΒЄΑС *S*, ΑΥЄCЄΒЄΑС *P* ЄΠΙ *BP*, ЄΝΠΙ *S*; ὑπὸ *codd. Sibyll., sed cf. interpretat. lat.* ΞΟΦΟΝ *P* ἐν πυρὶ] ἔμπαλι *(uel* -τν*) codd. Sibyll.* ΤΙΥΡΙ *P* ΠΜΨЄΙ *S*, ΤΙЄΜΨЄΙ *P*; πέμπει *codd. quidam Sibyll.* cetotedissebeasmenepozafonenpiripempi *H* 5 *hunc et proximum uersum esse Or. Sibyll. IV 186. 187 indicauit Rzachius, IV 45. 46 putant edd.* δ'] Α *P* ΤΙΑΛΙΝ *P* ΖЄCΟΝΤ *B*, ΖΗCΟΥ̃Τ *SP* ἐπὶ] ЄΤΗ *P* ΤΑΙΗС *SP* ἐπὶ γαῖαν *uel* ἐπὶ κόσμον *codd. Sibyll.*, ἐνὶ κόσμῳ *Constit. Apostol. V 7 et Excerpta Paris. (cod. 1043)* osode eusebi sebieosin palinze sonte pigee *H* 6 ΠΧΗΘΥΜΑ *(*Χ *minus. cert.) S*, ΠΝΗΥΜΑ *P* ΘЄΟΥ *B*, ΤΥ *S*, ΘΥ *P* ΛΟΝΤΟС *P* ΤЄΙΜΗΝ *B* τιμήν θ' ἅμα *plerique codd. Sibyll., Constit. Apostol. ibid., Excerpta Paris.*, ζωὴν δ' ἅμα *codd. Sibyll. HVQ* βίον *cum Lact. plerique codd. Sibyll.*, χάριν *HVQ, Constit. Apostol., Excerpta Paris.* ΑΥΤΙС *B* speumatheudontostimenthamagae bio autoes *H* *interpretatio lat. in B (in mg. m. 1) et P haec* est enim difficile credens omne hominum genus. sed cum iam *(*iam *om. B)* mundi et mortalium uenerit iudicium, quod deus ipse faciet *(B,* faciens *P)* iudicans inpios *(*imp- *P)* simul atque pios, tunc demum inpios *(*imp- *P)* quidem in ignem *(*isdem *B)* ad *(*ac *P)* tenebras mittet. qui autem pietatem tenent, iterum uiuent in terra *(*terris *B)* spiritum deo dante honoremque simul et uitam eis *ad loc. Sibyll. cf. Struuium, opusc. I 91* 7 prophetae] poetae *H* poetae] prophetae *H* et *(ante* philosophi*) om. S* 8 anastas *H*, anastasin *S, recte?* futurã *(~ m. 2) B* consentiant *S*

norum operum reddi potest ratio: sed si a principio deus hominem nescio quo inenarrabili modo instituit, credamus ab eodem restitui ueterem posse qui nouum fecit.

1 24. Nunc reliqua subnectam. ueniet igitur summi et maximi dei filius, ut uiuos ac mortuos iudicet, Sibylla testante atque dicente:

πάσης γὰρ γαίης τότε θνητῶν σύγχυσις ἔσται,
αὐτὸς ὁ παντοκράτωρ ὅταν ἔλθῃ βήματι κρῖναι
ζώντων καὶ νεκύων ψυχὰς καὶ κόσμον ἅπαντα.

2 uerum ille cum deleuerit iniustitiam iudiciumque maximum fecerit ac iustos qui a principio fuerunt ad uitam instaurauerit, mille annos inter homines uersabitur eosque iustissimo imperio reget. quod alia Sibylla uaticinans furensque proclamat:

κλῦτε δέ μου, μέροπες, βασιλεὺς αἰώνιος ἄρχει.

3 tum qui erunt in corporibus uiui, non morientur, sed per

EPITOME 4—659, 6] c. 67, 3.
AUCTORES § 1 s. 5 s.] cf. Apocal. 20, 1—6. 7 ss.] VIII 81 ss. 14] frg. I (pag. 230 Friedl.); cf. Alexandrum I pag. 302.

BHSP] 1 sed *om. H* 3 posset *H* 4 magni *H* 5 ac] ut *H* 7 ΓΑΡ *(*Γ *ras. ex* Τ*) P* ΤΑΙΗ *SP* ΤΟΤΗ *P* ΘΝΗΤΟΝ *P* θνητῶν τότε *codd. Sibyll.* CΥΝΧΥCΕΙC *B,* CΥΝΧΥCIC *SP* ЄCTЄ *B* pases gargeestotetthnetonsynchisiseste *H* 8 ΔΥΤΟC *B* ὁ *om. codd. Sibyll.* ΠΑΝΤΟΚΡΑΤΟΡ *S,* ΙΤΑΝΤΟΚΡΑΘΩΡ *P* ΟΘΑΝ *S, sequitur 13 s.* proclamat *et uersus Sibyll. (κλῦτε); reliqua pars uersus 8 et u. 9 infra post repetitum* proclamat *leguntur* ЄΛΘΗ *B,* ΗΛΟΝ *S,* ΗΛΘΗ *P* ΒΜΑΤΙ *(sed* M *minus cert., fort.* ΑΛ*) B,* ΒΗΒΜΑΤΙ *P* ΚΡЄΙΝΑΙ *BP,* ΚΡЄΙΝΑΝΙ *S* ἐλθὼν βήμασι κρίνῃ *codd. Sibyll.* autosopantocraton otaneithebematicrine *H* 9 ζώντων καὶ] CΥΝΠΑΝΤΟΝ *B* ΝΗΚΥΩΝ *P* ΨΙΧΑC *S* ΚΟCΜΟ͞ *SP* zontoncaenecionpsychascaecosmonapanta *H* *interpretatio lat. eadem in B (in mg. m. 1) et P haec* in omni enim terra tunc mortalium confusio erit, ipse omnipotens *(*omnepotens *B)* cum uenerit pro tribunali iudicare uiuentium mortuorumque animas et mundum omnem *ad loc. Sibyll. cf. Struuium, opusc. I 93* 10 iniustiam *H* 11 qui* a *(a er.) S* instaurauerit *H,* restaurauerit *B,* restaurauerint *(exp. m. 2) S,* restaurauerit *P*[3] 12 annis *SP* 13 furenque *(sic)* proclamans *H* 14 ΚΑΥΤЄ *S (cf. ad 8),* ΚΑΙΤЄ *P* ΛЄ *P* ΜΟΥC *B* ΒΑCΙΛЄC *B,* ΒΑCΙΑЄΥC *SP* ΑΡΧCΙ *S* clytedemumeropesbasileusecni archi *H* *interpretatio lat. paene eadem in B (in mg. m. 1) et P* 15 tunc *BHP* moriuntur *P*

eosdem mille annos infinitam multitudinem generabunt et erit suboles eorum sancta et deo cara: qui autem ab inferis suscitabuntur, hi praeerunt uiuentibus uelut iudices. gentes uero non extinguentur omnino, sed quaedam relinquentur in uictoriam dei, ut triumphentur a iustis ac subiugentur perpetuae seruituti. sub idem tempus etiam princeps daemonum, qui est machinator omnium malorum, catenis uincietur et erit in custodia mille annis caelestis imperii, quo iustitia in orbe regnabit, ne quod malum aduersus populum dei moliatur. post cuius aduentum congregabuntur iusti ex omni terra peractoque iudicio ciuitas sancta constituetur in medio terrae, in qua ipse conditor deus cum iustis dominantibus commoretur. quam ciuitatem Sibylla designat, cum dicit:

καὶ πόλιν, ἣν ἐπόθησε θεός, ταύτην ἐποίησεν
λαμπροτέραν ἄστρων ἠδ' ἡλίου ἠδὲ σελήνης.

EPITOME 6—9] c. 67, 2. 9—12] c. 67, 3.

AUCTORES 1] cf. Is. 6, 12. 14 s.] V 420 s.

TESTES 10 ss. 660, 4 ss.] Hieronym. de uir. inlustr. XVIII: quem (sc. Papiam) secuti sunt Irenaeus et Apollinaris et ceteri, qui post resurrectionem aiunt in carne cum sanctis dominum regnaturum. Tertullianus quoque in libro de Spe fidelium et Victorinus Petabionensis et Lactantius hac opinione ducuntur. — Unde Gennadius (Corp. haeresiolog. ed. Oehler I pag. 349; 'Ps.-Augustin.' uol. VIII appendic. pag. 78 E Maur.) de ecclesiastic. dogmat. c. XXV: in diuinis repromissionibus nihil terrenum uel transitorium expectemus, non quod ad cibum uel ad potum pertinet, sicut Papia auctore Irenaeus Tertullianus et Lactantius adquiescunt.

BHSP] 1 eo^{s}dem B^2 infinita *S* eri///t *ex* erunt *P* 2 subules P^1, soboles P^2 ab inferis] a feris *H* 3 hii *BS*, hi* *(i er.)* *P* uiuientibus *H* ueluti *HS* 4 uictoria *S* 5 triuntur *H*, triumferentur P^{ac}, er *del. m. 1?* subiu*gentur *(n er.)* *S* perpetua *H* 6 etiam] idem *H* principes P^1, *in ras. corr.* $P^{3?}$ 7 e^{s}t B^3 cathenis *B* catenis uincietur *om. H* 8 quod *H* 9 ne* *(c er.)* *B* aduersũ *HS* 10 cuius *ad* dei filius *pag. 658, 5 refert Buenemannus; an ad* caelestis imperii *(8) respicit? nisi forte ante* post *quaedam interciderunt, in quibus* dei filius *uel* Christus *appellatus erat* 12 dei *H* 14 TIOΛIN *S* ЄΠΘΗCЄ *S*, ЄΠΟΘΗCЄ *(*Π *ex* TI *m. 1?)* *P* ΘC *S*, ΘЄ̃C *P* ἐποίησεν] ЄΠΟΘIΗΗCЄN *S*; ἐποίησε *uel* ἐπόησε *codd. Sibyll.* cepolinenepothesaetheostautenepyesen *H* 15 ΛΑΜΠΡΟΤЄΡΑΝ *P*; φαιδροτέραν *codd. Sibyll.* ΑCΤΡΟΝ *B* ἠδ' *om. B*, ΗΛ *P*; τε καὶ *codd. Sibyll.*; *cf. interpretat. lat. in BP* ἠδ' — σελήνης]

7 tunc auferentur a mundo tenebrae illae quibus obfundetur atque occaecabitur caelum, et luna claritudinem solis accipiet nec minuetur ulterius, sol autem septies tanto quam nunc est clarior fiet. terra uero aperiet fecunditatem suam et uberrimas fruges sua sponte generabit, rupes montium melle sudabunt, per riuos uina decurrent et flumina lacte inundabunt: mundus denique ipse gaudebit et omnis rerum natura laetabitur erepta et liberata dominio mali et impietatis et sceleris
8 et erroris. non bestiae per hoc tempus sanguine alentur, non aues praeda, sed quieta et placida erunt omnia. leones et uituli ad praesepe simul stabunt, lupus ouem non rapiet, canis non uenabitur, accipitres et aquilae non nocebunt, infans cum
9 serpentibus ludet. denique tum fient illa quae poetae aureis temporibus facta esse iam Saturno regnante dixerunt. quorum error hinc ortus est, quod prophetae futurorum pleraque sic proferunt et enuntiant quasi iam peracta. uisiones enim diuino spiritu offerebantur oculis eorum et uidebant illa in con-
10 spectu suo quasi fieri ac terminari. quae uaticinia eorum cum paulatim fama uulgasset, quoniam profani a sacramento ignorabant quatenus dicerentur, conpleta esse iam ueteribus

EPITOME 1—13] c. 67, 4 s.

AUCTORES 2—4] Is. 30, 26. 4—13] cf. Orac. Sibyll. III 619—628; VIII 210 ss.; Is. 11, 6 ss.; 65, 25.

HACAYOYHAϹCϹAHNHC *S* lamproteranastronedeliuideselenes *H* *interpretatio lat. in B (in mg. m. 1) et P haec* et urbem quam desiderauit deus hanc fecit clariorem astris et sole adque luna *ad loc. Sibyll. cf. Struuium, opusc. I 94*

BHSP] 1 a *H*^{2} tenenebrae *B* offendetur *S*, offunditur *P* 2 obcaecabitur (obce- *S*) *HS*, occaecatur *P* 3 nec *om. H* ulterius *bis, alt. expunxit S* minuetùetur *B* tantum *B* est *om. S* 5 generauit *B*^{1}, *corr. B*^{2} 6 riuas *P*^{1}, *corr. P*^{3} uina *S*$^{1?}$ 7 et *om. H* 8 libera *H* dominio mali] de omni mala *(a del. et corr. m. 3) P* 9 erroribus *H*, terroris *P* tempus *P*^{3} 10 praeda* *(s er.) B* 11 praesepe *HSP*$^{2?}$ *dubitanter recepi; an* praesepium *cum B aut* praesepem *cum P*^{1} *(m del. P*$^{2?}$*) scribendum est? cf. pag. 308, 5* 12 uenabuntur *S*$^{1?}$ 13 tunc *SH* 14 esse *om. H* 15 quod *P*^{3} 16 et enuntiant] ut nuntient *H*, et nuntiant *S* 17 illam *P*^{1}, m *del. P*^{3} 18 quae *B* 19 profana *S* a sacramento] sacramenta *SP* 20 dicerentur *B*^{2}

saeculis illa omnia putauerunt, quae utique fieri conplerique
non poterant homine regnante. cum uero deletis religionibus 11
impiis et scelere compresso subiecta erit deo terra,

cedet et ipse mari uector nec nautica pinus
mutabit merces, omnis feret omnia tellus.
non rastros patietur humus, non uinea falcem;
robustus quoque iam tauris iuga soluet arator.

tunc et

molli paulatim flauescet campus arista
incultisque rubens pendebit sentibus uua
et durae quercus sudabunt roscida mella.
nec uarios discet mentiri lana colores,
ipse sed in pratis aries iam suaue rubenti
murice, iam croceo mutabit uellera luto,
sponte sua sandyx pascentis uestiet agnos.
ipsae lacte domum referent distenta capellae
ubera nec magnos metuent armenta leones.

quae poeta secundum Cymaeae Sibyllae carmina prolocutus est. 12
Erythraea uero sic ait:

ἠδὲ λύκοι τε καὶ ἄρνες ἐν οὔρεσιν ἄμμιγ' ἔδονται
χόρτον παρδάλιές τ' ἐρίφοις ἅμα βοσκήσονται·

AUCTORES 4—7. 8—10. 11—14. 15 s.] Verg. Ecl. IV 38—41. 28—30. 42—45. 21 s. 19 ss.] III 787 ss.

BHSP] 1 illi P^1, *corr.* P^2 2 relīgionibus P^2 3 cōpresso* *(s er.)* *B* 4 uestor *S* pinus' *B, in quo distinctio ' post singulos uersus Vergilii addita est* 5 omnes BP^1, *corr.* P^3 6 falce *H* 7 robustus' B^3 iam] in *H* 8 et *om. SP* flauescit *B*, flauesce*t *(alt.* e *m. 2) S* 10 incultis *P* sentib: *bis, alt. del. P* 11 durae B^3 discit BHP^1, *corr.* P^3 15 sandis *H*, sandix *S* pascenti *H*, pascentes *SP* 16 ipse *BHS* lacte' P^2 lacte *post* domum *repetitum expunxit m. 3 B* referent *m. 1,* unt *s. l. corr. m. 2,* -ent *restit.* B^3 distentae *H* 17 metuentur *H* 18 quimeae *B*, cimeae *S*, cymee *P* 20 *in cod. S graeca hinc usque ad pag. 663, 4 per tres columnas scripta in minutas particulas discerpta sunt ualde perturbatas* ἠδὲ] ἐν δὲ *codd. Sibyll.* τε] TAI *B* ΑΓΝΕC *(*Γ *ras. ex* P*) P* AMMIΓ *SP;* ἄμμις *uel* ἅμα *codd. Sibyll.* ЄΔΑΟΝΤΑΙ *S*

Udelycotaecaeornesinammigedontes *H* 21 ΚΟΡΤΟΝ *(*Κ *exp. et del.) B,*

ἄρκτοι σὺν μόσχοισιν ὁμοῦ καὶ πᾶσι βοτοῖσιν
σαρκοβόρος τε λέων φάγεται ἄχυρον παρὰ φάτνῃ
σὺν βρέφεσίν τε δράκοντες ἅμ' ἀσπίσι κοιμήσονται.

13 et alio loco de ubertate rerum:

καὶ τότε δὴ χάρμην μεγάλην θεὸς ἀνδράσι δώσει.
καὶ γὰρ γῆ καὶ δένδρα καὶ ἄσπετα θρέμματα γαίης
δώσουσιν καρπὸν τὸν ἀληθινὸν ἀνθρώποισιν
οἴνου καὶ μέλιτος γλυκεροῦ λευκοῦ τε γάλακτος
καὶ σίτου, ὅπερ ἐστὶ βροτοῖς κάλλιστον ἁπάντων.

AUCTORES 5 ss.] III 619 ss.

ΧΟΡΤΟ *P* παρδάλιές τ'] ΠΑΡΔΑΛΙΔΙCΤ *B* ЄΡΙΦΩΙC *P* βοσκηθήσονται *codd. deterior. Sibyll.* hortonpardaliesterifoesamabosgesonte *H*

BHSP] 1 ΜΟCΧΟCΪ *S*, ΜΟΧΟΙCΪ *P* ΟΜΥ *(Υ in P ex* I) *SP* arcutoesimmoshoesimomucapasipotoesin *H* *uersus in codd. Sibyll. sic* ἄρκτοι σὺν μόσχοις νομάδες *(uel* νομάδιον) αὐλισθήσονται 2 ΛЄΟΝ *S* ΦΑΓЄΤΑΧΥΡΟΝ *B* ΦΑΤЄΤΑΙ *S* ἄχυρον φάγετ' ἐπὶ φάτνης *uel* ἐν φάτνῃ *codd. Sibyll., in quibus inter hunc et proximum uersum hi sunt* ὡς βοῦς· καὶ παῖδες μάλα νήπιοι ἐν δεσμοῖσιν ἕξουσιν *(uel* ἄξουσι) πηρόν *(uel* πυρρόν) γὰρ ἐπὶ χθονὶ θῆρα ποτήσει *(uel* ποήσει) φάτνῃ] ΦΑΘΝΗ *B*, ΦΑΙΤΝΗΥ *S*, ΦΑΤΝΗΥ *P* sarciborosteleonfageteachyronparafene *H* 3 CIM *P* σὺν βρέφεσίν τε] καὶ βρεφέεσσι *uel* βρέφεσί τε *codd. Sibyll.* ΑΡΑΚΟΝΤЄC *S* δράκοντες κοιμήσονται] ΔΡΑΚΟΝ ΤЄ·ΜΑ·CΑ·ΤЄCΙ ΚΟΙΜΗ CONTAI *P* κοιμηθήσονται *codd. deterior. Sibyll.* ἅμ' ἀσπίσι *Stadtmuellerus;* ΑΜΑΤΗCΙ *BS (unde* ἀκηδέσι *temptaueram),* ἅμα σφίσι *codd. Sibyll.; cf. Isai. 11, 8* καὶ παιδίον νήπιον ἐπὶ τρωγλῶν ἀσπίδων, καὶ ἐπὶ κοίτην ἐχγόνων ἀσπίδων τὴν χεῖρα ἐπιβαλεῖ sinbrefeinteeiracontesamustesiceomesonte *H* *interpretatio lat. paene eadem in B (in mg. m. 1) et P, in qua extremus uersus sic* cum infantibus *(*cum sĉis *P)* quoque dracones dormient *ad loc. Sibyll. cf. Struuium, opusc. I 95* 4 ubertate *S*, libertate *cett.* 5 *de cod. S cf. ad pag. 661, 20* καὶ τότε] ΚΑΠΟΤЄ *P* ΔЄ *B*, ΑΗ *S*, ΛΗ *P* μεγάλην] ΤΑΑΗΝ *S*, ΜЄΤΑΛΗΝ *P* θεὸς] ΘΟC *B*, ΘC *SH* ΑΝΔΡΑCCΙ *B*, ΑΝΑΡΑCΙ *S*, ΑΝΔΡCΙ *(*Ν *ex* Ρ*) P* ΔΟCЄ *B*, ΑΩCЄΙ *P* caetotedecharmenmegalentheosandrasidosi *H* 6 γὰρ] ΤΑΡ *SP* γῆ] ΤΗ *B* ΔЄЄΝΑΡΑ *B*, ΔЄΙΑΡΑ *P* ΑCΠЄΤΑ *P* ΘΡЄΜΑΤΑ *B*, ΘΡЄΜΜΑΓΑ *S*, ΘΡΗΜΜΑΤΑ *P* ΤΑΙΗC *P* θρέμματα γαίης] ποίμνια μήλων *codd. Sibyll.* caegargecedendracaesaspetathremmatagees *H* 7 ΔΟCΟΫCΙΝ *B*, ΔΩCΩΫCΙΝ *P* ΚΑΡΝΗΟΝ *S* ΑΝΘΡΩΤΙΟΙCΙΝ *P* dosusincarpotonalethinonantropoesin *H* 8 ΟΙΝΟΙ *B* ΚΑ *P* ΜЄΑΙΓΟC *S* ΑΙΚЄΡΟΥ *S*, ΤΑΥΚЄΡΟΥ *P* ΛЄΥΚЄΥ *P* ΤΑΛΑCΤΟC *P* oenucemelitosgleceruleucetegalactos *H* 9 σίτου] CΤΟΫ *P* ΑΑΑΙCΤΟΝ *S*, ΚΑΙΑΙCΤΟΝ *P* ΑΠΑΝΤΟΝ *B*, ΑΠΑΝΤΩΝ *P* aestituopeperestibrotoescallistonapanton *H*

et alia eodem modo: 14

εὐσεβέων δὲ μόνων ἁγία χθὼν πάντα τάδ' οἴσει,
νᾶμα μελισταγέης ἀπὸ πέτρης ἠδ' ἀπὸ πηγῆς
καὶ γλάγος ἀμβροσίης ῥεύσει πάντεσσι δικαίοις.

uiuent itaque homines tranquillissimam et copiosissimam uitam 15
et regnabunt cum deo pariter, reges gentium uenient a
finibus terrae cum donis ac muneribus, ut adorent et honorificent regem magnum, cuius nomen erit praeclarum ac uenerabile uniuersis nationibus quae sub caelo erunt et regibus qui dominabuntur in terra.

25. Haec sunt quae a prophetis futura dicuntur: quorum 1
testimonia et uerba ponere opus esse non duxi, quoniam esset infinitum nec tantam rerum multitudinem mensura libri caperet tam multis uno spiritu similia dicentibus simulque ne fastidium legentibus fieret, si ex omnibus collecta et translata congererem, praeterea ut ea ipsa quae dicerem non nostris,

EPITOME 5] c. 67, 5 omnibus — ministrabit.
AUCTORES 2 ss.] V 281 ss.

interpretatio lat. eadem in B (in mg. m. 1) et P ad loc. Sibyll. cf. Struuium, opusc. I 96

BHSP] 2 *de cod. S cf. ad pag. 661, 20* ЄΥϹΘΒΙΩΝ *B* ΜΟΝΩ *B*, ΜΟΝΟΝ *S* ἁγί[α] ΑΡ *B* ΧΘΟΝ *BS* ΤΙΑΝΤΑ *P* τάδ'] ΤΑΓΑΔ *S*, Δ *P* eusebeondemononapantonpantacadoesi *H* ἑβραίων δὲ μόνων ἡ χθὼν *(uel* ἑβρ. δὲ χθὼν*)* ἁγία ἐστί *(uel* ἔστι*)* πάντα δ' οἴσει *(unus A cum Lact. π.* τάδ' οἴσει*) codd. Sibyll.* 3 μελισταγέης *Lact. scripsisse uidetur,* μελισταγέος *(sic edd. Lact.) Sibyllista;* ΜЄΛΙЄΤϹΤΑΓЄΗϹ *B*, ΜЄΛΙϹΤΑΤΑΙΗϹ *SP* ΑΡΟ *P* ΤΙЄΤΡΗϹ *P* ΗЄΔ *S*, ΗΛ *P* ΑΠΟΝ *S*, ΑΤΙΟ *P* ΠΗΤΗϹ *SP* ἠδ' ἀπὸ πηγῆς] καὶ διὰ γλώσσης *codd. Sibyll.* namamelistaceesapopetresetapopoges *H* 4 καὶ] Κ *B* γλάγος *Struuius, opusc. I 98, om. B,* ΤΑΛΑΤΟϹ *SP;* γάλα δ' *uel* μάλα τ' *codd. Sibyll.* ΑΜΒΡΟϹΙΗ *B;* ἀμβρόσιον *codd. Sibyll.* ΡΥϹΟΙ *BSP, sed cf. H* breusi πάντεσσι *om. SP* ΔЄΙΚЄΟΙϹ *B* caegalasambrosiesbreusipantesidicaeoes *H interpretatio lat. eadem in B (in mg. m. 1) et P, in qua extremus uersus sic* et lac (e. l. *om. P)* diuinum *(*uinum *P)* manabit omnibus iustis 5 ita *H* tranquillissimam *B*³, tranquillinam *H* tranquillissimam et copiosissimam uitam *P* uitam et copiosissimam *B* 6 regnabunt *P*² et reges *SH* 7 ad∗orent *(*h *er.) P* 8 uenerabilem *B*¹, m *del. B*³ 9 qui *P* sunt *P*¹, *corr. P*² 13 tantarum *B*, tantum *S* mensuram *B* 14 unꝰ *B*³, uni *P*¹, *corr. P*³ 16 congererē *(˜ m. 3) B*, congregarem *H* ∗ut *(*a *er.) B* quae dicerem] dicere *H*

sed alienis potissimum litteris confirmarem doceremque non modo aput nos, uerum etiam aput eos ipsos qui nos insectantur, ueritatem consignatam teneri, quam recusent adgnoscere. si quis autem diligentius haec uoluerit scire, ex ipso fonte hauriat et plura quam nos in his libris conplexi sumus admirabilia reperiet.

Fortasse quispiam nunc requirat quando ista quae diximus sint futura. iam superius ostendi conpletis annorum sex milibus mutationem istam fieri oportere et iam propinquare summum illum conclusionis extremae diem. de signis quae praedicta sunt a prophetis licet noscere: praedixerunt enim signa, quibus consummatio temporum et expectanda sit nobis in dies singulos et timenda. quando tamen conpleatur haec summa, docent ii qui de temporibus scripserunt, colligentes ex litteris sanctis et ex uariis historiis quantus sit numerus annorum ab exordio mundi. qui licet uarient et aliquantum numeri eorum summa dissentiant, omnis tamen expectatio non amplius quam ducentorum uidetur annorum. etiam res ipsa declarat lapsum ruinamque rerum breui fore, nisi quod incolumi urbe Roma nihil istius uidetur esse metuendum. at uero cum caput illut orbis occiderit et ῥώμη esse coeperit, quod Sibyllae fore aiunt, quis dubitet uenisse iam finem rebus humanis orbique terrarum? illa est ciuitas quae adhuc

8 superius] c. 14, 6.

AUCTORES 17 s.] cf. Hippolytum in Danielem prophetam ap. Photium, Bibliothec. cod. 202, et frg. 59, § 6 (pag. 154) ed. de Lagarde. 21 ῥώμη] Or. Sibyll. III 364; VIII 165.

BHSP] 1 doceremque] quae *H* 3 recusant *edd.* 4 *ante* ex *2 litt., fort.* et, *eras. B* 5 et] *2 litt., fort. idem* et, *eras. B* nos *bis H* iis *B* 6 acmirabilia *B*, mirabilia *H* 7 nunc] hunc B^1, ho*c B^3 8 sint] in P^1, *corr.* P^3 ostendimus *P* 9 oportet *H* 11 dicta *H* a] ex *H* noscere] nos certe *H* 12 et *om. P* 14 ii *edd.*, hii *BP*, hi *HS* quidë *(˜ er.) S* colligentes *(alt.* e *ex* i *m. 3) P* ex *S*, ea *B*, ea ex *H edd.*, eą *(corr. m. 3) P* 16 mundi qui] mundio P^1, *corr.* P^2 et] ei P^1, *corr.* P^2 17 *an* ⟨in⟩ summa *? nisi rectius* summa *cum Schoellio et Thilone eicitur* numerum *B* dissentiant *H*, dissentiat *cett.* 18 quae *H* 20 istius modi *P* 21 orbis *(is uel ex* b. *uel ex eodem* is *m. 3) B* et ῥώμη] ΕΙΡΥΜΗ *P* 23 orbi *H* illa illa *H, fort. recte; cf. pag. 478, 3* ueniet; *272, 4* hic hic

sustentat omnia, precandusque nobis et adorandus est deus caeli, si tamen statuta eius et placita differri possunt, ne citius quam putamus tyrannus ille abominabilis ueniat, qui tantum facinus moliatur ac lumen illut effodiat, cuius interitu mundus ipse lapsurus est. nunc ad cetera exequenda redeamus quae 9 deinceps secutura sunt.

26. Diximus paulo ante in principio regni sancti fore ut a 1 deo princeps daemonum uinciatur. sed idem, cum mille anni regni hoc est septem milia coeperint terminari, soluetur denuo et custodia emissus exibit atque omnes gentes quae tunc erunt sub dicione iustorum concitabit, ut inferant bellum sanctae ciuitati. et colligetur ex omni orbe terrae innumerabilis populus nationum et obsidebit et circumdabit ciuitatem. tum 2 ueniet nouissima ira dei super gentes, et debellabit eas usque ad unum. ac primum concutiet terram quam ualidissime et a motu eius scindentur montes Syriae et subsident ualles in abruptum et muri omnium ciuitatum concident. et statuet deus solem triduo ne occidat et inflammabit eum, et descendet aestus nimius et adustio magna super perduelles et impios populos et imbres sulphuris et grandines lapidum et guttae

7 paulo ante] c. 24, 5.
EPITOME 7—13] c. 67, 6. 13—666, 7] c. 67, 7.
AUCTORES § 1 s.] cf. Apocal. 20, 1—9. § 2] cf. Ezech. 38, 20. 22 (39, 6).

BHSP] 1 praedicandusque B^1, *part. ras. corr.* B^3 2 eius *om. P* placida P^1, *corr.* P^3 nec *H* 3 putemus *S* tyrannus *bis (alt.* ti-*) S* abominandus *(*abho- *S) SP* 4 interitū *S* 5 lapsurus] sensurus *S* exquenda *S* 6 secutura *B* sunt *om. H* 8 daemon*um *(*i *er.) H* *ex* mille *hoc* *illi B^3 9 milia] milia anni *H* 10 et] e *B* custodia *(*a *add. m. 3) B* atque] quae ex *H* 11 inferant P^3 12 ciuitatis *S* 13 obsedebit *H* tunc *BSP* 14 uenient *(exp. m. 1?) P* debellauit B^1, *corr.* B^3, delebit *H* eos *S* 15 unam *Heumannus* ac] ad *H* 16 scindentur P^3 ualles *Epit. 67, 7,* colles *C, sed cf. locum Ouid. Met. I 43* subsidere ualles *a Lactantio II 5, 1 adlatum* in $B^{1?}$ 17 ciuitatium *B* corruent *S* 18 inflammauit *B* 19 nimium *H* super perduelles *Heumannus, cf.* super impios *Epit. 67, 7;* superduelles B_{hu} supra perduelles *(*-las *S) SP,* supra rebelles *H; cf. Addenda* 20 sulporis *(*h *m. 2,* u *m. 3) P* grandinis *B*

ignis, et liquescent spiritus eorum in calore et corpora conterentur in grandine et ipsi se inuicem gladio ferient: et replebuntur montes cadaueribus et campi operientur ossibus.
3 populus autem dei tribus illis diebus sub concauis terrae occultabitur, donec ira dei aduersus gentes et extremum iudi-
4 cium terminetur. tunc exibunt iusti de latebris suis et inuenient omnia cadaueribus atque ossibus tecta. sed et genus omne impiorum radicitus interibit nec erit in hoc mundo ulla iam natio amplius praeter solam gentem dei. tum per annos septem perpetes intactae erunt siluae nec excidetur de montibus lignum, sed arma gentium comburentur, et iam non
5 erit bellum, sed pax ac requies sempiterna. cum uero conpleti fuerint mille anni, renouabitur mundus a deo et caelum conplicabitur et terra mutabitur. et transformabit deus homines in similitudinem angelorum et erunt candidi sicut nix et uersabuntur semper in conspectu omnipotentis et domino
6 suo sacrificabunt et seruient in aeternum. eodem tempore fiet secunda illa et publica omnium resurrectio, in qua excitabuntur iniusti ad cruciatus sempiternos. hi sunt qui manu facta coluerunt, qui dominum mundi ac parentem uel ne-
7 scierunt uel abnegauerunt. sed et dominus illorum cum ministris suis conprehendetur ad poenamque damnabitur, cum quo pariter omnis turba impiorum pro suis facinoribus in con-

EPITOME 13—667, 2] c. 67, 8.

AUCTORES 8—12] cf. Ezech. 39, 9 s.; Orac. Sibyll. III 724—731. § 5—7] cf. Apocal. 20, 10—15.

BHSP] 2 grandinem *H* se *om. BP, sed cf. Epit. 67, 7 et Addenda* ferient] peribunt *P* et *om. H* 3 et campi—ossibus *om. P* 4 polus *P* sub *om. B* cauis *H* 5 et *om. HS* 6 terminet *S* lateribus *P* 7 *fort. post* tecta *interciderunt quae habet Epit. 67, 7* tunc fiet—πολυάνδριον, *quorum extrema pariter atque ea quae in Instit. sequuntur, ex Ezechielis cap. 39 (u. 11 ss. LXX) sumpta sunt* et *om. H* 8 omnem *H* ĩ|piorum *B* ra‸dicitus B^2 10 septem *om. P* siluae] et siluae *B* 11 sed] et *H* 12 ac] aut *S* quies *S* completa *H* 14 transformauit B^1, *corr.* B^3 omnes *H* 15 candidi‸ B^3 16 deo *H* 17 seꝛuient S^2 19 cruciatos B^1, *corr.* B^3 ii *B*, hi* *(i er.) P* manu (anu *in ras. m. 1 uel 2) B* 20 deum *H* apparentem *(om.* ac*) S*

spectu angelorum atque iustorum perpetuo igni cremabitur in aeternum. haec est doctrina sanctorum prophetarum, quam 8
Christiani sequimur, haec nostra sapientia, quam isti qui uel fragilia colunt uel inanem philosophiam tuentur, tamquam stultitiam uanitatemque derident, quia nos defendere hanc publice atque adserere non solemus, deo iubente ut quieti ac silentes arcanum eius in abdito atque intra nostram conscientiam teneamus nec aduersus istos ueri profanos, qui non discendi, sed arguendi atque inludendi gratia inclementer deum ac religionem eius inpugnant, pertinaci contentione certemus. abscondi 9
enim tegique mysterium quam fidelissime oportet, maxime a nobis, qui nomen fidei gerimus. uerum illi hanc taciturni- 10
tatem nostram ueluti malam conscientiam criminantur: unde etiam quasdam exsecrabiles opiniones de pudicis et innocentibus fingunt et libenter iis quae finxerint credunt.

27. Quoniam decursis propositi operis septem spatiis ad 1
metam peruecti sumus, superest ut exhortemur omnes ad suscipiendam cum uera religione sapientiam, cuius uis et officium in eo uertitur, ut contemptis terrestribus et abiectis erroribus quibus antea tenebamur, fragilibus seruientes et fragilia concupiscentes, ad aeterna caelestis thesauri praemia derigamur: quae ut capere possimus, quam primum omittendae sunt huius praesentis uitae inlicibiles uoluptates, quae animas hominum perniciosa suauitate deleniunt. quanta felicitas aestimanda 2
est subtractum his labibus terrae proficisci ad illum aequissimum

EPITOME 2] c. 68, 1 (prophetarum). 11 s.] c. 61, 1. c. 27, 1—11. 15] c. 68, 2—5 (—adquirat).

BHSP] 3 sequi^{m}ur *B* uel qui *S* 5 deride*nt *(*n *?? er.) B* non *S* 6 non *om. S* ac] ac id *H* 7 abscondito *edd., cf. 10* nostram *(*m *add. m. 2) S* 8 aduersum *P* 9 inclementer deum] inclemendom *H* 10 eius *om. S* contemptione *H* certē *S* 11 tetigique *S* maximeque *H* 12 nomen] ñ *(i. e.* non*) S* fidei] dei *H, sed cf. Epit.* 13 mala *H* criminantur B^3 15 his *HSP* finxerunt *edd.* 17 prouecti *P* exhortemus *H* suspiciendas *sic H* 18 ueram P^1, m *del.* P^3 19 *ut *(*a *er.) B* 20 ante *H* tenebamur *B*, tenebatur *H* 21 thensauri B^3, thensauri *P* dirigamur *HSP* 23 inlicibiles *(*e *ex* i *m. 2) P* 24 deliniunt *P* existimanda *H* 25 iis *B*

iudicem parentemque indulgentissimum, qui pro laboribus requiem, pro morte uitam, pro tenebris claritatem, pro terrenis ac breuibus bonis aeterna et caelestia largiatur: cum qua mercede acerbitates ac miseriae quas perpetimur in hoc mundo facientes opera iustitiae, conferri et coaequari nullo modo possunt.

BHSP(g)] 4 aceruitates B^1, *corr.* B^3 ‹quas› P^3 perpetimus *H* 5 et *om. P* *post* possunt *in Sg locus hic: (11)* Sed omnia iam, sanctissime imperator, figmenta sopita sunt, ex quo te deus summus ad restituendum iustitiae domicilium et ad tutelam generis humani excitauit. quo gubernante Romanae rei publicae statum iam cultores dei pro sceleratis ac nefariis non habemur, iam emergente atque illustrata *(ex* illustrante *S)* ueritate non arguimur ut iniusti qui opera iustitiae facere conamur. nemo iam nobis dei nomen exprobrat, nemo inreligiosos *(sic scripsi,* inreligiosus *[irr- g] Sg)* ulterius appellat *(sic scripsi,* appellatur *Sg; uix* nemo ‹nostrum› inreligiosus ulterius appellatur *corrigendum uidetur),* qui soli omnium religiosi sumus, quoniam contemptis imaginibus mortuorum uiuum colimus et uerum deum. *(12)* te prouidentia summae diuinitatis ad fastigium principale *(*principalẽ, *er.* ~, *S)* prouexit, qui posses uera pietate aliorum male consulta rescindere, peccata corrigere, saluti hominum paterna clementia prouidere, ipsos denique malos a re publica submouere, quos summa potestate deiectos in manus tuas idem deus tradidit, ut esset omnibus clarum quae sit uera maiestas *(*magestas *S). (13)* illi enim, qui ut impias religiones defenderent, caelestis et *(*et *om. S)* singularis dei cultum tollere uoluerunt, profligati iacent, tu autem, qui nomen eius defendis et diligis, uirtute ac felicitate praepollens immortalibus tuis gloriis beatissime frueris. *(14)* illi poenas sceleris sui et pendunt et pependerunt: te dextera dei potens ab omnibus periculis protegit, tibi quietum tranquillumque moderamen cum summa omnium gratulatione largitur. *(15)* nec immerito rerum dominus ac rector te potissimum delegit *(edd.,* dilegit *Sg)* per quem sanctam religionem suam restauraret, quoniam unus *(ras. ex* unius *S)* ex omnibus extitisti qui praecipua uirtutis et sanctitatis exempla praeberes, quibus antiquorum principum gloriam *(*gloria *S),* quos tamen fama inter bonos numerat, non modo aequares, sed etiam, quod est maximum, praeterires. *(16)* illi quidem natura fortasse tantum similes iustis fuerunt: qui enim *(*tm̃ *i. e.* tantum *g)* moderatorem uniuersitatis deum ignorat *(ras. ex* ignorant *S),* similitudinem iustitiae assequi potest, ipsam uero non potest. *(17)* tu uero et morum ingenita sanctitate et ueritatis et dei agnitione in omni actu iustitiae opera consummas *(*consumas *S).* erat igitur congruens ut in formando *(*firmando *ex* formando *S, sic; an* reformando*? cf. VII 14, 6; de* formando homine *cf. IV 16, 4; 17, 14)* generis humani statu *(*stat*, *corr. m. 2 S)* te auctore *(an* adiutore*?)* ac ministro diuinitas *(*diuinitatis *S)* uteretur. cui nos cotidianis precibus

proinde si sapientes, si beati esse uolumus, cogitanda et pro- 3
ponenda sunt nobis non tantum Terentiana illa:

molendum esse usque in pistrino, uapulandum,
habendae compedes,

sed his multo atrociora, carcer catenae tormenta patienda, sustinendi dolores, mors denique ipsa et suscipienda est et ferenda, cum liqueat conscientiae nostrae nec fragilem istam uoluptatem sine poena nec uirtutem sine diuino praemio fore. uniuersos igitur oportet operam dare, ut uel se quam primum 4 ad rectam uiam dirigant uel susceptis operatisque uirtutibus et huius uitae laboribus patienter exactis consolatorem deum habere mereantur. pater enim noster ac dominus, qui con- 5 didit firmauitque caelum, qui solem cum ceteris sideribus induxit, qui libratam magnitudine sua terram uallauit montibus, mari circumdedit amnibusque distinxit et quidquid est in hoc opere mundi conflauit ac perfecit e nihilo, perspectis erroribus

AUCTORES 2] Phorm. II 1, 19.

supplicamus, ut te in primis, quem rerum custodem uoluit esse, custodiat, deinde inspiret tibi uoluntatem, qua *(ex* quã *corr. m. 2? S)* semper in amore diuini nominis perseueres *(*perseueret *S*[1]*)*: quod est omnibus salutare, et tibi ad *(*ad *in mg. S)* felicitatem et *(*et *om. S)* ceteris ad quietem. *hanc orationem in fine capitis 26 cum Fasitelio addunt edd., quo loco illam eum ipsum qui conposuit inseruisse inde uidetur apparere, quod prima uerba* sed omnia . . . figmenta *superiora pag. 667, 15* fingunt . . . quae finxerint *quodammodo referunt atque omnino argumentum illius loci facilius quam huius eam admittit. de hoc loco cf. Prolegomena sequitur in S et g (praemissa in S inscriptione hac* De dĩ opificio. id est de ratione . F . L . Ad demetrianũ*) locus de opif. dei 19, 1—8* illud quoque uenire — posset adipisci *et 20, 1 s.* haec ad te — beatae uitae statum expectant *(sic), inde continuatur locus qui supra est* proinde si sapientes *eqs.*

BHSP] 1 baeti *B* 3 esse *cum etiam codd. quidam Terentii habeant, Lact. in suo Terentio legisse uidetur; etiam Terentii in codd. uersus turbatus est* ĩñ pistrino ūsque *(corr. m. 1?) B* usque *del. P*[3] pristino *SP*[1]*, ras. et s. l. corr. P*[2] bapulandum *B*[1]*, corr. B*[3] 4 cõ|pedes *B* 5 hi e *H,* his his *S,* hi*s *(i er.) P* acriora *B*[1] *ut uid. (part. in ras. corr. B*[3]*) P* 6 est *om. H* 7 liquaeat *B* conscientia *H* 8 uoluptate *S* 10 derigant *P* 12 merea *sic S* 13 inluxit *(*ill- *S) BHS* 14 qui *om. H* 15 mare *B*[1]*, in ras. corr. B*[3] manibusque *P*[1]*, corr. P*[3] distincxit *B* 16 perspectil* *(i. e.* -lis*) sic S*

6 hominum ducem misit qui nobis iustitiae uiam panderet. hunc sequamur omnes, hunc audiamus, huic deuotissime pareamus, quoniam solus, ut ait Lucretius,

> ueridicis hominum purgauit pectora dictis
> et finem statuit cuppedinis atque timoris
> exposuitque bonum summum, quo tendimus omnes,
> quid foret, atque uiam monstrauit, limite paruo
> qua possemus ad id recto contendere cursu.

7 nec monstrauit tantum, sed etiam praecessit, ne quis difficultatis gratia iter uirtutis horreret. deseratur si fieri potest uia perditionis et fraudis, in qua mors uoluptatis inlecebris ad-
8 operta celatur. et quanto quisque annis in senectutem uergentibus adpropinquare cernit illum diem quo sit ei ex hac uita demigrandum, cogitet quam purus abscedat, quam innocens ad iudicem ueniat, non ut faciunt quidam caecis mentibus nixi, qui iam deficientibus corporis uiribus in hoc admonentur instantis ultimae necessitatis, ut cupidius et ardentius hau-
9 riendis libidinibus intendant. qua ex uoragine liberet se quisque, dum licet, dum facultas adest, seque ad deum tota mente conuertat, ut illum diem securus expectet, quo praeses

AUCTORES 4 ss.] VI 24 ss.

BHSP] 1 iustitia *H* 2 adiamus *P* uotissime *H* 4 uiridicis *B*, ueredicis *P* hominum] igitur *codd. Lucr.* purgabit B^1, *corr.* B^3 dictis' *(' est distinctio) B* 5 cuppedinis *codd. Lucr.*, cupidinis *S*, torpedinis BH^2, torpidinis H^1, turpidinis *P* timoris' *B*, timoris *(s add. m. 2) P* 6 quod *P* tendimus omnes *om. P* omnes' *B* 7 quod *H* monstrauit B^3, monstrabit *H* tramite *codd. Lucr.* paruo *(paruo' B) BH cum codd. Lucr.*, puro *SP* 8 quo *H*, quia *(exp. m. 3?) P* contendere recto *H* 10 iter] igitur *H* horrebit *ut uid.* B^1, *in ras. corr.* B^3 11 uoluptatibus *H* inecelebris *H* 12 celetur *H* quando *H* animis B^1, *corr.* B^3 senectute *B* 13 ac propinquare *H* 14 purus] pus *(i. e.* prius*) S* 15 quidam] quorum *S* 16 nixi] lux negatur *S;* uiri *cum cod. Reimmanniano recentissimae aetatis non recte Buenemannus,* nixi *eicit Heumannus* qui iam] quidam B^1, *corr.* B^3 ūiris *(*uiribus *m. 3)* cōrporis *B* 17 instantes B^1 *(corr.* B^3*) P* necessitates B^1, *corr.* B^3 et] ut *SP* 18 **libidinibus *(*in *er.) B* 20 secu**rus *(*tu *er.) H* presens *S*

dominusque mundi deus de singulorum factis et cogitationibus iudicabit. quaecumque hic expetuntur, non tantum neglegat, sed et fugiat potioremque animam suam iudicet quam bona ista fallacia, quorum incerta et caduca possessio est: migrant 10
enim cotidie et multo uelocius exeunt quam intrauerant et tamen, si nobis usque ad ultimum liceat istis frui, aliis certe relinquenda sunt. nihil nobiscum ferre possumus nisi uitam bene atque innocenter actam. ille ad deum copiosus, ille opu- 11
lentus aduenit, cui adstabunt continentia misericordia patientia caritas fides. haec est hereditas nostra quae nec eripi cuiquam nec transferri ad alterum potest. ecquis est qui haec bona 12
parare et adquirere sibi uelit? ueniant qui esuriunt, ut caelesti cibo saturati sempiternam famem ponant, ueniant qui sitiunt, ut aquam salutarem de perenni fonte plenissimis fau- 13
cibus trahant. hoc cibatu atque potu dei et caeci uidebunt et surdi audient et muti loquentur et clodi ambulabunt et stulti sapient et aegroti ualebunt et mortui reuiuescent. quis- 14
quis enim corruptelas terrae uirtute calcauerit, hunc arbiter ille summus et uerax ad uitam lucemque perpetuam suscitabit. nemo diuitiis, nemo fascibus, nemo etiam regia potestate con- 15
fidat: inmortalem ista non faciunt. nam quicumque rationem hominis abiecerit ac praesentia secutus in humum se ipse prostrauerit, tamquam desertor domini et imperatoris et patris sui punietur. intendamus ergo iustitiae, quae nos insepara- 16
bilis comes ad deum sola perducet, et dum spiritus hos

EPITOME 24—672, 4] c. 68, 5 (*ab* ut possit).
AUCTORES 15—17] cf. Matth. 11, 5. 25] Verg. Aen. IV 336.

BHSP] 1 ⌜deus⌝ *H* et *eras. B* 2 iudicauit B^1, *corr.* B^3 expe*-tuntur *(*c *er.) H* 3 et fugiat *S,* effugiat *cett.* bonã istã fallaciã *H* 4 ac caduca *S* 5 ac multo *SP* 7 possimus *H* ⌜nisi⌝ B^3 8 actam] tam *H* ad deum copiosus ille *om. P* 9 dñm *H* misericordia patientia *om. P* 10 caritas] caritas castitas *H* nec *om. H* 11 transferre B^1, *corr.* B^3 et quis *S,* **ecquis *(*ha *er.) P* 12 parere *H* *an* nolit? *Thilo* 14 ⌜ut⌝ *B* 16 loquuntur *H* claudi *S; cf. IV 15, 14* 17 egro *sic S* reuiresent B^1, *corr.* B^2, resurgent *(pr.* r *ex* s*) P* quis *P* 19 susc⌜i⌝tabit *(*ci *m. 1,* b *ex* u *m. 2) B* 20 diuitiis nemo *om. P* 21 nam *om. P* 22 ac *om. S* 23 *pr.* et *om. P* 24 insepara⌜bi⌝lis B^2 25 perducat *Heumannus*

regit artus, infatigabilem militiam deo militemus, stationes uigiliasque celebremus, congrediamur cum hoste quem nouimus fortiter, ut uictores ac deuicto aduersario triumphantes praemium uirtutis quod ipse promisit a domino consequamur.

BHSP] 1 regit$ B^2 infatigabili militia *H* militemus B^2 2 ho**ste (ne *? er.) B* nobis *ut uid.* B^{ac}, nouis *corr. m. 1 uel 2* 3 deiecto *Heusingerus, Emendat. pag. 25* L · CAELI FIRMIANI LACTANTI DE VITA BEATA LIBER VII · EXPLICIT INC · DE IRA DIVINA LIBER VIII · *B;* FIRMIANI LACTANTI *(*LACTANI *H)* EXPLICIT LIBER · VII · EIVSDEM *(*-DE *M)* DE VITA BEATA FELIC · *HM;* AM · Explicit liber ultimus *S;* CELI *(*CI *m. 2 ut uid.)* FIRMIANI INSTITVTIONVM DIVINARVM DE VITA BEATA : EXPLICIT : SEPTIMVS LIB · INCIPIT DE IRA DIVINA · LIBER OCTAVVS : *P*

L. CAELI FIRMIANI LACTANTI

EPITOME

DIVINARVM INSTITVTIONVM.

EXPLICATIO SIGNORVM.

T: codex Taurinensis Regii Tabularii I. b. VI. 28 saec. VII.
B: codex Bononiensis 701 saec. VI—VII, continens c. 51, 1—68, 5.
P: codex Parisinus Puteani 1662 saec. IX, continens c. 51, 1—61, 6.

Pf: Pfaffius (ed. 1712).
Da: Dauisius (ed. 1718).
Heum: Heumannus (ed. 1736).
Buen: Buenemannus (ed. 1739).
eruditus Brit(annus): aut is cuius coniectanea sunt commentariorum inscriptorum *Miscellaneae obseruationes in auctores ueteres et recentiores ab eruditis Britannis anno MDCCXXXI edi coeptae, Amstelaedami M.D.CC.XXXIV* in uolumine quarto pag. 20—29 et 428—430, aut is cuius sunt ibidem pag. 409—427.
uir doctus ap. Cleric.: ubi numerus *XXVII* additus est, is qui secutus Maffeium, *Giornale de' letterati d'Italia, tomo VI. In Venezia MDCCXI,* pag. 449 ss. apud Clericum *(Le Clerc), Bibliothèque ancienne et moderne, tome XXVII. A la Haye MDCCXXVII,* pag. 325 de codice Taurinensi rettulit et quinque prima Epitomae capita edidit; ubi *XI,* is qui in eiusdem Bibliothecae uolumine XI Amstelaedami a. 1719 edito pag. 190 ss. censuram editionis Dauisianae fecit.

L. CAELI FIRMIANI LACTANTI

EPITOME

DIVINARVM INSTITVTIONVM.

Quamquam Diuinarum Institutionum libri, quos iam pridem f. 2a 1
ad inlustrandam ueritatem religionemque conscripsimus, ita legentium mentes instruant, ita informent, ut nec prolixitas pariat fastidium nec oneret ubertas, tamen horum tibi epitomen fieri, Pentadi frater, desideras, credo, ut ad te aliquid scribam tuumque nomen in nostro qualicumque opere celebretur. faciam 2
quod postulas, etsi difficile uidetur ea quae septem maximis uoluminibus explicata sunt, in unum conferre. fit enim totum 3
et minus plenum, cum tanta rerum multitudo in angustum coartanda sit, et breuitate ipsa minus clarum, maxime cum et argumenta plurima et exempla, in quibus lumen est probationum, necesse sit praeteriri, quoniam tanta eorum copia est, ut uel sola librum conficere possint. quibus sublatis quid 4

AUCTORES 8 s.] cf. Cic. epist. V 12, 1 (nomen—celebretur).

CONTINENT̄·INHOCCORP·DIUĒR·IĐ|DEOPIFICIODĪEPITOMAEFIRMIANI|LACTANTI *(pars inferior litterae* L *abscissa est)* DEFINĒ *(sic)* SAECULIDEDIUI|⟨napro⟩UIDENTIA *(pars inferior litterarum* UI *una cum* napro *abscissa est)* DEORIGO (INE supra; *O lin. del. et corr. m. 2)* HUMANI|⟨generisdera⟩TIONEPASCHEETMENS̄·| *de hac codicis T inscriptione, cuius quinque tantum uersus primi hic proponuntur, cf. Prolegomena; cf. etiam inscriptiones ad c. 51, 1 exhibitas* 5 religionemque *Maffeius et Pf,* regionemque *T* conscribsimus *T* 9 nosttro *T* 10 que *T* 11 fiet *Da* 13 brebitate *T* 15 preteriri *T*

f.2ᵇ poterit . : , | quid apertum uideri? sed enitar quantum res sinit et diffusa substringere et prolixa breuiare, sic tamen, ut neque res ad copiam neque claritas ad intellegentiam deesse uideatur in hoc opere, quo in lucem ueritas protrahenda est.

1 1. Prima incidit quaestio, sitne aliqua prouidentia, quae aut fecerit aut regat mundum. esse nemini dubium est, si-
2 quidem omnium fere philosophorum praeter scholam Epicuri una uox, una sententia est nec fieri sine artifice deo potuisse mundum nec sine rectore constare. itaque non solum a
3 doctissimis uiris, sed et omnium mortalium testimoniis ac sensibus coarguitur Epicurus. quis enim de prouidentia dubitet, cum uideat caelos terramque sic disposita, sic temperata esse, ⟨ut⟩ uniuersa non modo ad pulcritudinem ornatumque mira-
f.3ᵃ bilem, | sed ad usum quoque hominum ceterorumque uiuen-
4 tium commoditatem aptissime conuenirent? non potest igitur quod ratione constat sine ratione coepisse.

1 2. Quoniam certum est esse prouidentiam, sequitur alia quaestio, utrumne deus unus an plures. quae quidem multum habet ambiguitatis. dissentiunt enim non modo singuli inter
2 se, uerum etiam populi atque gentes. sed qui rationem sequetur, intelleget nec dominum esse posse nisi unum nec patrem nisi unum. nam si deus, qui omnia condidit, et idem

INSTITUTIONES 5—11] Inst. lib. I 2, 1—4. 11—16] I 2, 5. c. 2] I 3. 17—20] I 3, 1 (— multorum). 20—677, 2] cf. IV 3, 7. 11. 13—23; c. 4.

T] 1 *post* poterit *angulo marginis abscisso littera quae superest euanida Holdero* ∪, *Studemundo, scriptura medicamine suscitata, uel* ϲ *uel* ϵ *esse uidebatur, post quam 2 uel 3, summum 4 litt. cum margine interierunt;* utile *Pf,* perspicuum *Buen,* copiosum *Fritzschius,* certū *Studemundus,* clarū *(cf. pag. 675, 13 et supra 3) uel* uerū *ego* 2 brebiare *T* 4 *uerba* in hoc opere *relicto spatio initium proximi capitis facit Maffeius in apographo (et eum secutus uir doctus ap. Cleric. XXVII 343 et cum hoc rursus Heum), sed scriptura continuatur in T* 5 questio *T* 7 filosoforum *T* 12 *an* caelum *scribendum?* 13 ut uniuersa *Da,* uniuersa ut *Maffeius et Pf in* pulc|ritudine *pars* c *litterae cum margine abscissa,* ch *per spatium non potest fuisse, T* 18 questio *T* 19 ambiguitatis *Maffeius et Pf,* ambiguitas *T* 20 adque *T*

dominus et idem pater est, unus sit necesse est, ut idem sit caput idemque fons rerum. nec potest aliter rerum summa 3
consistere, nisi ad unum cuncta referantur, nisi unus teneat gubernaculum, nisi unus frena moderetur regatque uniuersa membra tamquam mens una.| si multi sint in examine f.3b 4
apum reges, peribunt aut dissipabuntur, dum

regibus incessit magno discordia motu;

si plures in armento duces, tam diu proeliabuntur, donec unus optineat; si multi in exercitu inperatores, nec pareri poterit a milite, cum diuersa iubeantur, nec ab iis ipsis unitas optineri, cum sibi quisque pro moribus consulat. sic in hac mundi 5
re publica nisi unus fuisset moderator, qui et conditor, aut soluta fuisset omnis haec moles aut ne condi quidem omnino potuisset. praeterea in multis non potest esse totum, cum 6
singuli sua officia, suas optineant potestates. nullus igitur eorum poterit omnipotens nuncupari, quod est uerum cognomentum dei, quoniam id solum poterit, quod in ipso est, quod autem in aliis, nec audebit attingere. non Vulcanus sibi 7
aquam uindicabit aut Neptunus ignem, | non Ceres artium peri- f.4a

INSTITUTIONES 2—11] I 3, 1 (*a* nemo)—3. 18. 19. 2 s.] I 3, 18 nisi—constare. 4 s.] I 3, 20 s. (—pluribus posse). 5—8] haec non sunt in Instit. 11—678, 6] I 3, 4—18 (—constare). 18—678, 3] haec exempla non sunt in Instit., ad 678, 2 (non Iuppiter—Asclepius) cf. tamen IV 27, 12 uel quia—Aesculapi.

AUCTORES 7] Verg. Georg. IV 68.

T] 6 reges *(s add. m. 2?) T* 11 moribus] uiribus *Da (in Addendis pag. 256) Buen, illud defendit eruditus Brit. pag. 410 conl. Inst. V 11, 9; 16, 3* 13 ne *Da,* nec *T* 18 nec] non *uir doctus ap. Cleric. XXVII pag. 347; ad* nec *i. e.* ne—quidem *cf. Buen ad Epit. 47 (52), 4* nec uictorum audebit] *supra* -bit *hoc signum 7˙ posuit m. 2 uel alia antiqua (fort. eadem quae c. 32, 3* esset—nos *addidit) eodemque signo adposito in mg. sinistro, cuius extrema pars nunc abscissa est, adiecit haec* ¹quem necua *(in* q *tamen etiam* c *abscissum est) a Studemundo sic expleta et correcta* ⟨um⟩quam nec ua, ⟨lebi⟩t *, quae uix recipienda sunt* 19 uindicabit *Maffeius,* uindicauit *T in inferiore marg. notas quasdam adspersit m. poster. in T (cf. Addenda), quas Guil. Schmitzius sic explicauit* non uolcanus sibi aqam *(sic)* uindecauit *(sic)* aut neptunus ignem

tiam nec Minerua frugum, non arma Mercurius nec Mars lyram, non Iuppiter medicinam nec Asclepius fulmen: facilius illut ab
8 alio iactum suscipiet quam ipse torquebit. si ergo singuli non possunt omnia, minus habent uirium, minus potestatis: is autem deus putandus est qui potest totum, quam qui de toto minimum.

1 3. Unus igitur deus est, perfectus aeternus, incorruptibilis inpassibilis, nulli rei potestatiue subiectus, ipse omnia possidens, omnia regens, quem nec aestimare sensu ualeat humana mens nec eloqui lingua mortalis. sublimior enim ac maior est quam ut possit aut cogitatione hominis aut sermone con-
2 prehendi. denique, ut taceam de prophetis unius dei praedicatoribus, poetae quoque et philosophi et uates testimonium
f.4b 3 singulari deo perhibent. | Orpheus principalem deum dicit, qui caelum solemque cum ceteris astris, qui terram,
4 qui maria condiderit. item noster Maro summum deum modo spiritum, modo mentem nuncupat eamque uelut membris infusam totius mundi corpus agitare; item deum per profunda caeli, per tractus maris terrarumque discurrere atque ab eo uniuersas animantes tra-
5 here uitam. ne Ouidius quidem ignorauit a deo instructum esse mundum: quem interdum opificem rerum, interdum mundi fabricatorem uocat.

1 4. Sed ueniamus ad philosophos, quorum certior habetur auctoritas quam poetarum. ⟨Plato⟩ monarchian adserit unum

INSTITUTIONES 4 ss.] I 3, 7 s. (*a* uirtutis) 7—10] I 3, 23 (—subiectus). 10—12] I 3, 14 s. 12 s. ut—prophetis] I 5, 1. 13 (—praedicatoribus)] I 4, 1. 13 poetae—philosophi] I 5, 2 s. 14 ss.] I 5, 4—7. 16—21] I 5, 11 s. 21—23] I 5, 13. 24 s.] I 5, 15. 25—679, 2] I 5, 23.

AUCTORES 14 Orpheus] cf. ad Inst. I 5, 4. 16—18] Aen. VI 724 ss. 18—21] Georg. IV 221 ss. 21—23] Metam. I 79. 57. 25 ss.] ad Cic. de rep. librum I rettulit Maius, sed cf. Halmium ad Cic. I 36, 57.

T] 2 ⟨qui⟩ facilius *Heum* 8 potestatiue *Pf,* potesta*ius (1 er.) T* 9 estimare (. *m. 2) T* 12 profetis *T* 13 filosofi *T* 14 orfeus *T* 20 adque *T* 24 filosofos *T* 25 auttoritas *T* Plato *add. Maffeius et Pf, cf. Inst. I 5, 23* monarchiam *edd., sed cf. Inst. I 5, 23*

deum dicens, a quo sit mundus instructus ⟨et⟩ mirabili ratione perfectus. Aristoteles auditor eius unam esse mentem quae 2
mundo praesideat, confitetur. | Antisthenes unum esse dicit f. 5ᵃ
naturalem deum, totius summae gubernatorem. longum est 3
recensere quae de summo deo uel Thales uel Pythagoras et Anaximenes antea uel postmodum Stoici, Cleanthes et Chrysippus et Zenon, uel nostrorum Seneca Stoicos secutus et ipse Tullius praedicauerint, cum hi omnes et quid sit deus definire temptauerint et ab eo solo regi mundum adfirmauerint nec ulli subiectum esse naturae, cum ab ipso sit omnis natura generata. Hermes, qui ob uirtutem multarumque artium scien- 4
tiam Trismegistus meruit nominari, qui et doctrina et uetustate philosophos antecessit quique aput Aegyptios ut deus colitur, maiestatem dei singularis infinitis adserens laudibus
dominum et patrem nuncupat eumque esse sine | no- f. 5ᵇ
mine, quod proprio uocabulo non indigeat, quia solus sit, nec habere ullos parentes, quia ex se et per se ipse sit. huius ad filium scribentis exordium tale est: deum 5
quidem intellegere difficile est, eloqui uero inpossibile, etiam cui intellegere possibile est: perfectum enim ab inperfecto, inuisibile a uisibili non potest conprehendi.

5. Superest de uatibus dicere. Varro decem Sibyllas fuisse 1
tradit: primam de Persis, secundam Libyssam, tertiam Delphida, quartam Cimmeriam, quintam Erythraeam,

INSTITUTIONES 2 s.] I 5, 22. 3 s.] I 5, 18. 4—7 Thales —Zenon] I 5, 16—20. 7 Seneca] I 5, 26 s. 8 Tullius] I 5, 24 s. 8—11] I 5, 24 ab eo igitur—naturam. 11—18] I 6, 2—5. 18—22] locus non est in Instit. 23—680, 3] I 6, 6—10 (Cumanam). 12.

AUCTORES § 4 Hermes] cf. ad Inst. I 6, 4. § 5] frg. Hermet. ap. Cyrill. c. Iul. lib. I, uol. VI pag. 31 C Aubert.; cf. Stob. floril. 80, 9 (fol. 51ᵃ Patric.).

T] 1 et *add. uir doctus ap. Cleric. XXVII pag. 348* 4 totius *Maffeius et Pf,* titius *T* 8 praedicauerunt *Heum* hii *T* 10 *post* generata *intercidisse* docuerint *uel* dixerint *putat eruditus Brit. pag. 20* 12 doctrina et *Da conl. Inst. I 6, 3,* doctrinae *T* 13 filosofos *T* 17 qui *coni. Maffeius* 23 sybillas *T* 24 lybyssam *T* 25 delfida *T* Cimmeriam *Da,* cimmeam *T*

sextam Samiam, septimam Cumanam, octauam Hellespontiam, nonam Phrygiam, decimam Tiburtem,
2 cui sit nomen Albunea. ex his omnibus Cumanae solius tres esse libros, qui Romanorum fata contineant
f.6a et habeantur arcani, ceterarum autem | fere omnium singulos extare haberique uulgo, sed eos Sibyllinos uelut uno nomine inscribi, nisi quod Erythraea, quae Troici belli temporibus fuisse perhibetur, nomen suum
3 uerum posuit in libro; aliarum confusi sunt. hae omnes de quibus dixi Sibyllae praeter Cymaeam, quam legi nisi a quindecimuiris non licet, unum deum esse testantur, principem conditorem parentem, non ab ullo generatum, sed a se ipso satum, qui et fuerit a saeculis et sit futurus in saecula, et idcirco solus coli debeat, solus timeri, solus a cunctis uiuentibus honorari.
4 quarum testimonia quia breuiare non poteram, praetermisi: quae si desideras, ad ipsos tibi libros reuertendum est. nunc reliqua persequamur.

1 6. Haec igitur tot ac tanta testimonia liquido perdocent
f.6b unum esse regimen in mundo, | unam potestatem, cuius nec
2 origo excogitari nec uis enarrari potest. stulti ergo, qui de concubitu natos putant deos esse [se], cum ipsi sexus et corporum copulatio idcirco mortalibus a deo data sint, ut per subolis
3 successionem genus omne seruetur. inmortalibus uero quid opus est aut sexu aut successione, quos nec uoluptas nec in-
4 teritus attingit? illi ergo qui dii putantur, quoniam et genitos esse tamquam homines et procreasse constat, mortales

INSTITUTIONES 3—9] I 6, 10. 11. 13 (confusi). 9 (Erythraeam). 9 ss.] I 6, 13 (a quindecimuiris). 11—15] I 6, 14 (omnes—praedicant)—16. 19—21] I 8, 1. 21–26] I 8, 3. 5 s. 26–681, 8] I 8, 8 (*ab* illos igitur).
AUCTORES § 3 Sibyllae] cf. ad Inst. I 6, 15 s.

T] 1 Samiam *Pf*, samaiam *T* 2 frygiam *T* 3 Albuneae *uir doct. ap. Cleric. XXVII 350* 6 sybillinos *T* 10 sybillae *T* cym⟨a⟩eam *T* 16 brebriare *sic T* pretermisi *T* 17 reuertendum] recurrendum *Maffeius in apographo (unde uir doctus ap. Cleric. XXVII 350); cf. etiam Buen* 22 se *del. Pf* ipse *Pf* 25 uoluptas *Pf*, uoluntas *T*

utique fuerunt, sed dii crediti sunt, quod cum essent reges magni ac potentes, ob ea beneficia quae in homines contulerant, diuinos post obitum honores consequi meruerunt positisque templis atque simulacris memoria eorum tamquam immortalium retenta est atque celebrata.

7. Sed cum sit | omnibus fere gentibus persuasum deos esse, f.7a 1
res tamen eorum gestae, quas tam poetae quam historici tradiderunt, homines fuisse declarant. Hercules per quae tem- 2
pora fuerit, quis ignorat, cum idem et inter Argonautas nauigauerit et expugnata Troia Laomedontem Priami patrem ob periurium interfecerit? ab eo tempore paulo amplius quam mille et quingenti computantur anni. hic ne natus quidem 3
honeste traditur, sed Alcimenae adulterio genitus; et ipse uitiis genitoris addictus nec feminis umquam nec maribus abstinuit orbemque totum non tam gloriae quam libidinis causa nec tantum ad necandas beluas quantum ad serendos liberos peragrauit. cumque esset inuictus, ab una tamen Omphale 4
triumphatus est, cui claua et spolio | leonis tradito indutus f.7b
ipse feminea ueste atque ad pedes mulieris abiectus pensa quae faceret accepit. idem postea instinctu furoris elatus paruos liberos et uxorem Megaram trucidauit. postremo sumpta 5
Deianirae coniugis ueste, cum diffluerent ulceribus, doloris inpatiens rogum sibi in Oetaeo monte construxit eoque se uiuum cremauit. sic efficitur ut etiamsi ob uirtutem deus credi potuisset, ob haec tamen homo fuisse credatur.

8. Aesculapium Tarquitius tradit ex incertis parenti- 1
bus natum et ob id expositum atque a uenatoribus collectum, caninis uberibus educatum, Chironi in di-

INSTITUTIONES 8—17] I 9, 1. 10 (Laomedonti). 17—20] I 9, 7. 20 s.] I 9, 10 (idem — interemit). 21—25] I 9, 11. 26—682, 2] I 10, 1 s.

T] 3 positisque *Pf*, positique *T* 4 adque *T* 5 adque *T* 9 argonautas|às *(alt. as exp. et linea del. m. 1) T* 17 omfale *T* 18 triumfatus *T* 19 adque *T* 22 deianyrae *T* 23 (in) eoque *Heum, sed Buen confert Inst. I 18, 6* quo 26 *in mg. sinistro notas quasdam, quibus fortasse nomen* tarquitius *contineri Guil. Schmitzius existimat, add. m. poster. (cf. ad pag. 677, 19) in T* 27 adque *T*

2 sciplinam datum. hic Epidauri moratus est, Cynosuris, ut Cicero ait, sepultus, cum esset ictu fulminis interemptus. Apollo autem pater eius non dedignatus est alienum gregem
f.8ª pascere, ut acciperet | uxorem; et dilectum puerum cum per-
3 emisset inprudens, gemitus suos inscripsit in flore. Marti uiro fortissimo adulterii crimen non defuit, siquidem catenis cum adultera uinctus spectaculo fuit. Castor et Pollux alienas sponsas non inpune rapuerunt, quos Homerus non poetica,
4 sed simplici fide mortuos sepultosque testatur. Mercurius, qui de stupro Veneris genuit androgynum, deus esse meruit,
5 quia lyram repperit et palaestram. Liber pater debellata India uictor cum Cretam forte uenisset, Ariadnam conspexit in litore, quam Theseus et uiolauerat et reliquerat. tum amore inflammatus eam sibi in coniugium sociauit et coronam eius,
6 ut poetae ferunt, inter astra signauit. Mater ipsa post fugam et obitum uiri cum in Phrygia moraretur, uidua et anus formonsum adulescentem in deliciis habuit et quia fidem non praestiterat, ademptis genitalibus effeminauit. ideo etiam nunc Gallis sacerdotibus gaudet.

1 9. Ceres unde Proserpinam nisi de stupro genuit? unde Latona geminos nisi ex crimine? Venus deorum et hominum
f.8ᵇ libidinibus exposita | cum regnaret in Cypro, artem meretriciam repperit ac mulieribus imperauit ut quaestum facerent,
2 ne sola esset infamis. ipsae illae uirgines Minerua et Diana

INSTITUTIONES 3—5] I 10, 3. 5] locus Ouidii non est in Instit. 5—7] I 10, 4. 7—9] I 10, 5 s. 9—11] I 10, 7; 17, 9 (androgynus). 11—15] I 10, 8 s. 15—19] I 17, 7. 20 s.] cf. I 17, 6 (Ceres . . Latona). 21—24] I 17, 9 s. 24—683, 2] I 17, 11—13.

AUCTORES 1] de nat. deor. III 22, 57. 5] Ouid. Met. X 215. 9] Il. Γ 243.

T] 1 *post* datum *fort. ex Inst. I 10, 2* didicisse medicinam *addendum* 2 fulminis *Da*, fluminis *T* 5 inscribsit *T* 6 cathenis *T* 10 qui de *ex* quid e *T* 11 palestram *T* 12 Ariadnam *Da*, ariannam *T* 15 Mater] Deum Mater *Inst. I 17, 7, sed cf. ad Inst. I 21, 16* 16 frygia *T* 18 prestiterat *T* 22 regnaret *Pf*, regnat *T; an* dum regnat *scribendum?* meretriciam *T* 23 *post* quaestum *fort.* corpore *addendum, cf. Inst. I 17, 10; Epit. 15, 3*

num castae? unde igitur prosiliuit Erichthonius? num in terram Vulcanus effudit et inde homo tamquam fungus enatus est? aut illa cur Hippolytum uel ad secretas sedes uel ad mulierem relegauit, ubi solus inter ignota nemora exigeret aetatem et iam mutato nomine Virbius uocaretur? quid haec significant nisi incestum, quod poetae non audent confiteri? 3

10. Horum autem omnium rex et pater Iuppiter, quem tenere in caelo summam credunt potestatem, quid habuit pietatis, qui Saturnum patrem regno expulit et armis fugientem persecutus est? quid continentiae, qui omnia libidinum genera exercuit? nam idem Alcimenam Ledamque summis uiris nuptas adulterio fecit infames, idem pulcritudine pueri captus uenantem ac uirilia meditantem ad femineos usus uiolenter abripuit. quid uirginum stupra commemorem, quarum multitudo quanta fuerit, filiorum nume|rus ostendit? in una tamen Thetide abstinentior fuit. erat enim praedictum quod is quem paritura esset, maior patre suo futurus esset. pugnauit ergo cum amore, ne quis se maior nasceretur. sciebat ergo se non esse perfectae uirtutis magnitudinis potestatis, qui quod ipse patri fecerat timuit. cur igitur Optimus Maximus nominatur, cum se et peccatis contaminauerit, quod est iniusti ac mali, et maiorem timuerit, quod est inbecilli ac minoris? 1 2 f. 9a 3 4

11. Sed dicet aliquis ficta haec esse a poetis. non est hoc poeticum sic fingere, ut totum mentiare, sed ut ea quae gesta 1

INSTITUTIONES 2 tamquam fungus] cf. VII 4, 3. 3—7] I 17, 15—17. 8—12] I 10, 10. 12 s.] I 10, 11. 13—15] I 10, 12 (—stuprum). 15 s.] I 10, 11 (uirgines). 15—23] I 11, 9—11. 15 s. (—et nihili). 21 s.] I 10, 13. 24—684, 3] I 11, 17.

AUCTORES 3 s.] Verg. Aen. VII 774 ss.

T] 1 Erichthonius *Pf,* erichthonius *T* 2 effudit] *cf. ad Inst. I 17, 13* 3 hippolitum *T* 4 relegauit *Da,* religauit *T* 9 pietatis *Da, Buen confert Inst. I 10, 10,* potestatis *T* 12 Alcimenam *Buen conl. 7, 3,* almenam *T* laedamque *T* 14 faemineos *T* 17 thetide *ex* thedi *T* predictum *T* 19 nas'ceretur *T* 20 perfecte *T* 21 Optimus Maximus *Da conl. Inst. I 10, 10,* maximus optimus *T* 22 conta'minauerit *T* 23 timuerit (er *in ras. ex* it) *T* ac *Pf,* a *T* 25 ut *(ante* totum) *Pf,* aut *T*

sunt figura et quasi uelamine aliquo uersicolore praetexas. hunc habet poetica licentia modum, non ut totum fingat, quod est
2 mendacis et inepti, sed ut aliquid cum ratione commutet. in imbrem se aureum uertisse dixerunt ⟨Iouem⟩, ut Danaen falleret: quis est imber aureus? utique aurei nummi, quorum magnam copiam offerens et in sinum infundens fragilitatem uirginalis animi hac mercede corrupit. sic et imbrem fer-
f.9b reum dicunt, cum uolunt multitudinem significare telorum. |
3 Catamitum in aquila rapuit: quae est aquila? legio scilicet, quoniam figura huius animalis insigne legionis est. Europam transuexit in tauro: quis est taurus? utique nauis, quae tu-
4 telam habuit tauri ⟨in⟩ specie figuratam. sic Inachi filia non utique bos facta transnauit, sed eiusmodi nauigio iram Iunonis effugit, quod habebat bouis formam. denique cum in Aegyptum delata esset, Isis est facta, cuius nauigium certo quodam die in memoriam fugae celebratur.

1 12. Vides ergo non omnia poetas confinxisse, set quaedam praefigurasse, ut cum uera dicerent, aliquid tamen numinis adderent iis quos deos esse dicebant, sicut etiam de regnis.
2 cum enim dicunt Iouem caeli regnum sorte tenuisse, aut Olympum montem significant, in quo Saturnum et Iouem postmodum habitasse ueteres historiae produnt, aut partem Orientis, quae sit quasi superior, quod inde lux nascitur, Occidentis autem uelut inferior, et ideo Plutonem inferos esse sortitum; mare uero cessisse Neptuno, quod oram maritimam cum omnibus
f.10a 3 insulis | optinuerit. multa sic poetae colorant. quod qui ne-

INSTITUTIONES 3—8] I 11, 18. 9—12] I 11, 19. 12—16] I 11, 20 s. 17—19] I 11, 23—30. 19—26] I 11, 30—32. 34 s. 20 s.] I 11, 35 (mons Olympus). 26—685, 5] I 11, 23 (28 s.)—30. 36.
AUCTORES 7] cf. ad Inst. I 11, 18.

T] 4 Iouem *add. Pf* 7 hac *T* 9 que *T* 12 in *addidi, cf. pag. 686, 16; Inst. I 11, 19* in aquila*; adnot. ad IV 15, 3* in specie 14 uobis *(corr. m. 2) sic T* 17 confinxisse *Pf*, confixisse *T* set, *sed* s *del. m. 2? T* quedam *T* 18 praefugurasse *T* aliquit *T* tamen *Da in Addendis pag. 256,* tale *T; an pro* tale numinis *scribendum* uelaminis *? cf. c. 11, 1; Inst. I 11, 30* 22 historiae, *sed* h *del. m. 1? T* 26 potae *T*

sciunt, tamquam mendaces eos arguunt, uerbo dumtaxat: nam re quidem credunt, quoniam deorum simulacra sic fingunt, ut cum mares ac feminas faciant et alios coniuges, alios parentes, alios liberos fateantur, poetis utique adsentiant: haec enim sine coitu et generatione esse non possunt.

13. Sed omittamus sane poetas: ad historiam ueniamus, 1
quae simul et rerum fide et temporum nititur uetustate. Euhemerus fuit Messenius, antiquissimus scriptor, qui de sacris 2
inscriptionibus ueterum templorum et originem Iouis et res gestas omnemque progeniem collegit; item ceterorum deorum parentes patrias actus imperia obitus, sepulcra etiam persecutus est. quam historiam uertit Ennius in Latinam ⟨linguam⟩, 3
cuius haec uerba sunt: haec, ut scripta sunt, Iouis fratrumque eius stirps atque cognatio: in hunc modum nobis ex sacra scriptione traditum est. idem igitur 4
Euhemerus Iouem tradit, cum quinquies orbem circumisset et amicis suis atque cognatis distribuisset imperia, legesque hominibus | multaque alia bona f. 10b
fecisset, immortali gloria memoriaque adfectum sempiterna in Creta uitam commutasse atque ad deos abisse; et sepulcrum eius esse in Creta, in oppido Gnosso, et in eo scriptum antiquis litteris Graecis ZAN KPONOY, quod est Iuppiter Saturni. constat ergo ex iis quae 5
rettuli, hominem fuisse in terramque regnasse.

14. Transeamus ad superiora, ut originem totius erroris de- 1
prehendamus. Saturnus caelo et terra traditur natus. hoc 2
utique incredibile est, sed cur ita traditur, ratio certa est:

INSTITUTIONES 6—13] I 11, 33 s. (—uerba sunt). 13—15] I 14, 6. 15—23] I 11, 45 s. 23 s.] I 11, 44. 25—686, 1] I 11, 50—54.
AUCTORES c. 13, 3] cf. frg. III. § 4] cf. frg. XII.

T] 4 adsentiant *Da*, adsentiunt *T* 8 scribtor *T* 9 inscribtionibus *T* 12 linguam *add. Da*, Latinum *Heum* 13 scribta *T* 14 adque *T* 15 exacrascribtione *T* 17 adque *T* 18 *post* hominibus‖ *intercidisse* reliquisset *uel* dedisset *existimat Heum conl. Inst. I 11, 45* 20 adque *T* 22 scribtum *T*, *cf. etiam* inscriptum *Inst. I 11, 46* grecis *T* 24 terraque *Da conl. Inst. I 11, 44 (cf. Addenda); 13, 11, sed cf. infra c. 14, 4* 25 ut *(t ex* i*?) T* 27 tradatur *Da*

quam qui ignorat, tamquam fabulam respuit. Saturni patrem Uranum fuisse uocitatum et Hermes auctor est et Sacra Hi-
3 storia docet. Trismegistus paucos admodum fuisse cum diceret perfectae doctrinae uiros, in iis cognatos suos
4 enumerauit, Uranum Saturnum Mercurium. Euhemerus eundem Uranum primum in terram regnasse commemorat his uerbis: initio primus in terris inperium summum Caelus habuit: is id regnum una cum fratribus suis sibi instituit atque para|⟨uit⟩ . . . . . .
f.11a 5 . . . . . | hominum stultam beneuolentiam et errorem diuinitas attributa sit.

1 15 (20). Dixi de religionibus quae sunt communes omnium gentium: dicam nunc de diis quos Romani proprios habent.
2 Faustuli coniugem Romuli Remique nutricem, cuius honori Larentinalia sunt dicata, uulgati fuisse corporis quis ignorat? et idcirco Lupa nuncupata est et in ferae specie figurata.
3 Faula quoque et Flora meretrices erant, quarum altera Herculis fuit scortum, sicut Verrius tradit, altera cum magnas opes corpore quaesiuisset, populum scripsit heredem et ideo
4 in honorem eius ludi Floralia celebrantur. Tatius muliebre simulacrum in Cloaca Maxima repertum consecrauit et deam
5 Cloacinam nuncupauit. obsessi a Gallis Romani ex mulierum capillis tormenta fecerunt et ob id Veneri Caluae aram templumque posuerunt; item Pistori Ioui, quod eos monuerat in quiete, ut ex omni fruge panem facerent et supra hostes

INSTITUTIONES 1—5] I 11, 61. 5—9] I 13, 14. 10 s.] cf. I 18, 1 s. 6 (stultissime). 18—25. 12—20] I 20, 1 s. 4—6. 20—22] I 20, 11 (—inposuit). 22—24] I 20, 27. 24—687, 2] I 20, 33.
AUCTORES c. 14, 3] cf. ad Inst. I 11, 61. § 4] frg. I.

T] 2 autor *T* istoria *T* 5 numerauit *Da; cf. etiam Inst. I 11, 61* nominauit 6 terra *Da, sed cf. c. 13, 5* 9 adque *T* parauit *Pf, cf. Inst. I 13, 14*, para‖ *T; post interciderunt folia ut uid. duo, quae fuisse intimam quinionis membranam Studemundus probat, continentia epitomen Inst. I 13, 15—c. 17 et partis capitis 18; cf. Prolegomena* 10 *ante* hominum *fort.* ut *(uel alia coniunctio)* eis per *fuit* 14 Remique *Pf,* rem. que *T* honori *(corr. m. post.) sic T* 15 Larentinalia *Pf,* larentinali *T* 19 quesiuisset *T* scribsit *T* 24 *an* Ioui Pistori *(cf. Inst. I 20, 33)? sed cf. Ouid. Fast. VI 350. 394* 25 fruge *(g ex* c *m. 2) T* panem *Pf,* pacem *T*

iacerent: quo facto desperantes Galli posse inopia Romanos | f. 11b
subigi ab opsidione discesserant. Pauorem ac Pallorem Tullus 6
Hostilius deos fecit. colitur et Mens, quam credo si habuissent,
numquam colendam putassent. Honorem atque Virtutem Mar-
cellus inuenit.

16 (21). Set et alios eiusmodi commenticios deos senatus 1
instituit, Spem Fidem Concordiam Pacem Pudicitiam Pietatem,
quae omnia cum in animis hominum esse uera deberent, intra
parietes falsa posuerunt. hos tamen, quamuis extra hominem 2
in nulla sint omnino substantia, mallem potius coli quam Ro-
biginem, quam Febrem, quae non sacranda sunt, sed execranda,
quam Fornacem cum suis fornacalibus sacris, quam Stercutum,
qui fimo pinguefacere terram primus ostendit, quam deam
Mutam, quae Lares genuit, quam Cuninam, quae cunis in-
fantium praeest, quam Cacam, quae ad Herculem de furto
boum detulit, ut occideret fratrem. quam multa sunt alia 3
portenta atque ludibria! de quibus piget dicere. Terminum
tamen non libet praeterire, quia ne Ioui quidem Capitolino
cessisse traditur, cum lapis esset informis. hunc | finium f. 12a
4
putant habere custodiam eique publice supplicatur, ut Capi-
toli immobile saxum Romani imperii fines et conseruet ⟨et⟩
proroget.

17 (22). Has omnes ineptias primus in Latio Faunus in- 1
duxit, qui et Saturno auo cruenta sacra constituit et Picum
patrem tamquam deum coli uoluit et Fentam Faunam coniugem
sororemque inter deos conlocauit ac Bonam Deam nominauit,
deinde Romae Numa, qui agrestes illos ac rudes 2

INSTITUTIONES 2—5] I 20, 11—13. 6—9] cf. I 20, 24 s. (fides—pudicitia). 8 s.] I 20, 18 non enim — collocatae. 9 s.] I 20, 19 s. atquin — extra hominem. 10 Robiginem — Febrem] I 20, 17. 11] I 20, 24 (falsas consecrationes). 12—16] I 20, 35 s. (—induxit). 16 s.] I 20, 34. 36. 17—22] I 20, 37—42. 23—27] I 22, 9. 11 (—nominant). 27—688, 3] I 22, 1. 4.

AUCTORES 20] Verg. Aen. IX 446.

T] 8 que *T* 13 fimo *Da*, fumo *T* 14 que *T* quam *Pf*, qua *T* 16 sunt *eicit Da commate post* fratrem *posito* 17 adque *T* 21 et *add. Pf* 23 omnis *T* 25 Fentam *scr. conl. Inst. I 22, 9*, fentan *T*, Fatuam *cum Pf edd.* 27 romę (*, add. m. 2?) T*

uiros superstitionibus nouis onerauit, sacerdotia instituit, deos familiis gentibusque distribuit, ut animos ferocis populi ab
3 armorum studiis auocaret. ideo Lucilius deridens ineptias istorum qui uanis superstitionibus seruiunt, hos uersus posuit:

terriculas Lamias, Fauni quas Pompiliique
instituere Numae, tremit has, hic omnia ponit.
ut pueri infantes credunt signa omnia aena
uiuere et esse homines, sic isti omnia ficta
uera putant, credunt signis cor inesse in aenis.
pergula pictorum, ueri nihil, omnia ficta!

4 Tullius quoque de Natura deorum commenticios ac fictos
f.12b deos queritur inductos et hinc extitisse | falsas opiniones erroresque turbulentos et superstitiones paene aniles. quae sententia eo debet grauior computari, quod haec disseruit et philosophus et sacerdos.

1 18 (23). Diximus de diis: nunc de ritibus sacrorum culturisque dicemus. Ioui Cyprio, sicut Teucrus instituerat, humana
2 hostia mactari solebat. sic et Tauri Dianae hospites immolabant; Latiaris quoque Iuppiter humano sanguine propitiatus est. etiam ante Saturno sexagenarii homines ex persona Apol-

INSTITUTIONES 3—10] I 22, 13. 11—14] I 17, 1 s. 14 s.] I 15, 16 s. 16—18] I 21, 1. 18—20] I 21, 2 s. 20 s.] I 21, 6.
AUCTORES 5 ss.] lib. XV frg. II. 11] Cic. de nat. deor. II 28, 70.

T] 1 nouis *Pf*, nobis *T* ⟨et⟩ deos *Pf* 5 *ad loc. Lucilii cf. Inst. I 22, 13* 6 numa. etremithas. *T* 9 haenis *T* 10 percula *T* picta *T* 13 pene *T* 14 computari *Da et Buen, ad quod Heum confert c. 47 (52), 1,* comparari *T;* comparere *eruditus Brit. pag. 21* 15 filosofus *T* 18 hostia *Pf*, hospitia *T* prosecabant *Da*, prosecrabant *T* 20 sexagenari *T* ex persona Apollinis] ex responso Apollinis *Da conl. Inst. I 21, 7* ex responso quodam, *fort. recte, cf. tamen infra c. 43, 7* ex persona patris*; nomen* Apollinis, *quod Dauisius peruersa ratione defendere temptat, cum responsum illud Iouis Dodonaei fuisset (cf. Macrob. Sat. I 7, 28* confluxerunt plerique Dodonam *et uerba oraculi ipsius ibid. et ap. Lact. I 21, 7* τῷ πατρὶ *[scil. Iouis Saturno]* πέμπετε φῶτα*, item Ouid. Fast. V 626), uix licentia librarii inductum est, sed errore Lactantii uel potius auctoris quem hoc loco quodam modo sequitur, Arnobii ut uidetur II 68, cui fortasse male obuersabantur tertius illius oraculi (cf. Macrob.) uersus* δεκάτην ἐκπέμπετε Φοίβῳ *et uerba Varronis (Macrob. § 30)* decima

linis de ponte in Tiberim deiciebantur. et eidem Saturno 3
Carthaginienses non modo infantes prosecabant, sed uicti a
Siculis ut piaculum soluerent ducentos nobilium filios immo-
lauerunt. nec illa his humaniora sunt quae fiunt etiamnunc 4
Matri Magnae atque Bellonae, in quibus antistites non alieno
sanguine, sed suo litant, cum amputatis genitalibus a uiris
migrant nec ad feminas transeunt aut sectis umeris detesta-
biles aras proprio cruore respergunt. sed haec crudelia: 5
ueniamus ad mitia. Isidis sacra nihil aliut | ostendunt nisi f. 13ª
quemadmodum filium paruum qui dicitur Osiris perdiderit et
inuenerit. nam primo sacerdotes ac ministri derasis omnibus 6
membris tunsisque pectoribus plangunt dolent quaerunt ad-
fectum matris imitantes, postmodum puer per Cynocephalum
inuenitur. sic luctuosa sacra laetitia terminantur. his etiam 7
Cereris simile mysterium est, in quo facibus accensis per noctem
Proserpina inquiritur et ea inuenta ritus omnis gratulatione
ac taedarum iactatione finitur. Lampsaceni asellum Priapo 8
mactant. ea enim uisa est aptior uictima, quae ipsi cui macta-
tur magnitudine uirilis obsceni posset aequari. Lindos est 9
oppidum Rhodi, ubi Herculis sacra maledictis celebrantur.
Hercules enim cum boues aratori abstulisset atque immolasset,
ille iniuriam suam conuiciis ultus est eoque ipso sacerdote post-
modum constituto sanctum est, ut isdem maledictis et ipse et
alii postea sacerdotes sacra celebrarent. Cretici autem Iouis 10
mysterium est quomodo infans aut sub|tractus sit patri aut f. 13ᵇ

INSTITUTIONES 1—4] I 21, 9. 13. 4—8] I 21, 16 s. 8—14] I 21, 19—22. 14—17] I 21, 24. 17—19] I 21, 25—28. 19—24] I 21, 31—36. 24—690, 2] I 21, 38.

praedae secundum responsum Apollini consecrata *uel memoria similimae illius narrationis (cf. Macrob. § 34 s.), qua immolatio hominum eodem modo quo in sexagenariis illis (cf. Instit.) perhibetur factum esse,* ex responso Apollinis *ambiguo et obseruata et abolita esse traditur.*

T] 1 ponte] *exciditne nomen? cf. Instit. I 21, 6* 5 adque *T* bellone *T* 6 amputatis *Pf,* iamputatis *T* 7 sectis *Pf,* secutis *T* 13 cynocefalum *T* 15 cereris *(corr. m. 2) T* 17 lamsaceni *T* 19 posset *(*p *in ras. ex* b *?) T* equari *T* 20 Rhodi *Pf,* rhodii *T* 21 adque *T* 23 constituto *T* 25 misterium *T*

educatus. Capella praesto est, cuius uberibus puerum Amal-
11 thea nutriuit. idem etiam Matris Deum sacra demonstrant.
nam quia tum Corybantes galearum tinnitibus et scutorum
pulsibus uagitum pueri texerant, nunc imago rei refertur in
sacris, sed pro galeis cymbala, pro scutis tympana feriuntur,
ne puerum uagientem Saturnus exaudiat.

1 19 (24). Haec sunt mysteria deorum. nunc etiam originem
religionum requiramus, ut et a quibus et per quae tempora
2 institutae fuerint eruamus. Didymus in iis libris qui inscri-
buntur ἐξηγήσεως πινδαρικῆς Melissea fuisse tradit Creten-
sium regem, cuius filiae fuerint Amalthea et Melissa,
3 quae Iouem nutrierint caprino lacte ac melle. hunc
nouos ritus ac pompas sacrorum introduxisse et pri-
mum diis sacrificasse, id est Vestae, quae dicitur Tellus,
— unde poetae: primamque deorum Tellurem — et
4 postmodum Deum Matri. Euhemerus autem in Sacra
Historia ipsum Iouem dicit, postquam imperium ceperit,
f.14ᵃ sibi multis in locis | fana posuisse. nam circuiens orbem
ut quemque in locum uenerat, principes populorum amicitia
sibi et hospitii iure sociabat. cuius rei ut posset memoria
seruari, fanum sibi creari iubebat atque ab hospitibus suis
annua festa celebrari. sic per omnes terras cultum sui no-
5 minis seminauit. quando autem isti fuerint facile colligi
potest. scribit enim Thallus in historia sua Belum regem
Assyriorum, quem Babylonii colunt quique Saturni

INSTITUTIONES 2–6] I 21, 39 s. 7—9] I 22, 18. 9—14] I 22, 19. 15] locus Vergilii non est in Instit. 15—23] I 22, 20—24. 23—691, 5] I 23, 1 s. 4 (*ab* ab excidio). 5.

AUCTORES 9] pag. 220 Schmidt. 15] Verg. Aen. VII 136 s. 16] cf. frg. XI. 24] cf. ad Inst. I 23, 2.

T] 1 presto *T* 5 sacris *Pf*, sacriis *T* tympana *ex* cymbala *Holdero manu 1, Studemundo m. 2 in T correctum uidetur* feriuntur *Da*, feruntur *T* 10 ΕΞΗΤΗϹΕΩϹ ΠΙΝΔΑΡΙΚΗϹ *T* mellissea *T* cretensium *(r in ras. uel ex alia litt. m. 2?) T* 11 Melissa *Pf*, fellisa *T* 12 que *T* 13 ponpas *T* 14 diis *T*² que *T* 17 storia *T* coeperit *T* 21 iuuebat *T* adque *T* 22 numinis *uir doctus ap. Cleric. XI 195* 24 thallus *T* bellum *T*

fuerit aequalis et amicus, antiquiorem fuisse Troico bello annis CCCXXII, et sunt ab Ilio capto anni MCCCCLXX. unde apparet non amplius quam MDCCC esse annos, ex quo nouis deorum cultibus institutis humanum genus inciderit in errorem.

20 (25). Merito igitur poetae commutatum esse aureum saeculum memorant, quod fuerit regnante Saturno. nulli enim tunc dii colebantur, sed unum et solum deum nouerant. postquam se terrenis ac fragilibus subiugauerunt colentes ligna et aera et lapides, commutatio saeculi facta est usque ad ferrum. | amissa enim dei notitia et uno illo uinculo humanae societatis abrupto uastare se inuicem, praedari ac debellare coeperunt. quodsi sursum oculos suos tollerent ac deum intuerentur, qui eos ad aspectum caeli suique excitauit, numquam se curuos et humiles facerent terrena uenerando. quorum stultitiam Lucretius grauiter incusat dicens:

> et faciunt animos humiles formidine diuum
> depressosque premunt ad terram:

qua reddunt nec intellegunt quam uanum sit ea timere quae feceris, aut ab iis aliquod sperare praesidium quae muta et insensibilia nec uident nec audiunt supplicantem. quid ergo maiestatis aut numinis habere possunt quae et fuerunt in ho-

INSTITUTIONES 6—8. 11—13] cf. V 5, 2 s. 13 s.; c. 6. 9] II 1, 4. 10 commutatio saeculi] cf. V 6, 11 s. 13—15. 19—21] II 1, 14 s. (—erexit). c. 2 s. passim. 16—18] II 3, 10. 19—21] II 3, 9; 4, 6 (quae igitur—possunt). 21—692, 3] II 4, 1 (—fierent). 5 s.

AUCTORES 17 s.] Lucr. VI 52 s.

T] 2 MCCCCLXX *Pf, cf. Inst. I 23, 4,* ⋈CCCC·IXX·*T* 3 ⋈·DCCC·*T* 4 nouis *Pf,* nobis *T* 11 enim *(e ex o? m. 2?) T* 18 praemunt *T* 19 quareddunt. *T, quod defendunt Draegerus, Philolog. XXVII 149* qua *(sc.* terra*)* terrena *(cf. 15, sc.* simulacra*)* fingunt *interpretatus (idem tamen* in quam redeunt *coni.) et Schoellius, qui* qua deos *(cf. 17)* fingunt *explicat;* quare colunt *Da,* in qua repunt *uir doctus ap. Cleric. XI 196,* quare *Heum,* quare credunt *uel* qua re produnt *Buen,* in quam recidunt *Thilo; ego uerba nonnulla omissa esse cum Fritzschio existimauerim, ita tamen, ut* reddunt *corruptum esse putem; coniectabam hoc* quare (simulacris se de)dunt, *cf. Inst. II 3, 9* colunt simulacra . . . se corporalibus dediderunt nec uident *(cf. supra* nec intellegunt*) eqs.* 20 iis *scr.,* his *T* aliquot *T* 21 suplicantem *T*

minis potestate ne fierent aut ⟨ut⟩ aliut fierent, et sunt etiam-
7 nunc? nam et uiolari et furto sublabi possunt, nisi illa et
lex saepiat et humana custodia. num igitur mentis suae
compos uideri potest qui talibus opimas uictimas caedit, dona
f.15ᵃ consecrat, pretiosas uestes | offert, quasi uti possint qui motu
8 carent? merito ergo Dionysius Siciliae tyrannus deos Grae-
ciae, cum eam uictor occupasset, spoliauit atque derisit: et
post sacrilegia quae admiserat ad Siciliam prospera nauigatione
remeauit regnumque tenuit usque ad senectutem nec eum dii
9 uiolati punire potuerunt. quanto satius est spretis inanibus
ad deum se conuertere, tueri statum quem a deo acceperis,
tueri nomen: idcirco enim ἄνθρωπος, quia sursum spectet, nomi-
10 natur. sursum autem spectat qui deum uerum et uiuum,
qui est in caelo, suspicit, qui artificem, qui parentem animae
suae non modo sensu ac mente, uerum etiam uultu et oculis
11 sublimibus quaerit. qui autem se terrenis humilibusque sub-
sternit, utique illut quod est inferius sibi praefert. nam cum
ipse opus dei sit, simulacrum autem opus hominis, non potest
humanum opus diuino anteponi, et sicut deus hominis parens
f.15ᵇ est, ita simulacri homo. | stultus igitur et amens qui adorat
12 quod ipse fabricauit. cuius artificii detestabilis et inepti
auctor fuit Prometheus patruo Iouis Iapeto natus. nam cum
primum Iuppiter summo potitus imperio tamquam deum se con-
stituere uellet ac templa condere et quaereret aliquem qui
humanam figuram posset exprimere, tunc Prometheus extitit
qui hominis effigiem de pingui luto figuraret, ita ueri similiter,
13 ut nouitas ac suptilitas artis miraculo esset. denique illum

INSTITUTIONES 3—6] II 4, 8 s. 15. 6–10] II 4, 16–26. 10—21] II 1, 16—19. II 2 passim. 13. 14] II 1, 4 (ueri parentis). 5 (uero . . deo). 17—21] cf. II 17, 6 esse autem—inbecillius. 21–693, 4] II 10, 5. 11 (*ab* apparet)—13. 22–24] cf. V 6, 6.

T] 1 ut *add. Pf* 2 subtrahi *Pf* 3 sepiat *T* 4 opimas *Da,* optimas *T* 5 praetiosas *T* uti (eis) *Pf* possint *Pf,* possunt *T* 7 adque *T* 11 se] te *eruditus Brit. pag. 21* t/ueri *T* 12 spectat *Pf* 13 sursum *Pf,* susum *T, sed 12* sursum *habet* 17 prefert *T* 19 sicut—stultus] si, ut—homo, stultus *eruditus Brit. pag. 414* 24 quereret *T*

et sui temporis homines et postea poetae tamquam fictorem ueri ac uiui hominis prodiderunt et nos, quotiens fabre facta signa laudamus, uiuere illa et spirare dicimus. et hic quidem auctor fuit fictilium simulacrorum. sequentes autem posteri 14 et de marmore sculpserunt et ex aere fuderunt, deinde processu temporum ex auro et ebore accessit ornatus, ut non modo similitudines oculos hominum, uerum etiam fulgor ipse praestringeret. sic inlecti pulcritudine ac uerae maiestatis | 15 obliti insensibilia sentientes, inrationabilia rationabiles, exanima f. 16ᵃ uiuentes colenda sibi ac ueneranda duxerunt.

21 (26). Nunc refellamus etiam eos qui elementa mundi 1 tamquam deos habent, id est caelum solem atque lunam, quorum artificem non cognoscentes ipsa opera mirantur et adorant. qui error non inperitorum modo, uerum etiam 2 philosophorum est: siquidem Stoici uniuersa caelestia in deorum numero habenda censent, quia certos et rationabiles motus habent, quibus succedentium sibi temporum uicissitudines constantissime seruant. non est igitur in his uoluntarius motus, 3 quia praestitutis legibus seruiunt, non proprio utique sensu, sed opificio summi conditoris, qui illa sic ordinauit, ut inerrabiles cursus et certa spatia conficerent, quibus dierum ac noctium, aestatis et hiemis alterna uariarent. quodsi effectus eorum, si 4 meatus, si claritatem, si constantiam, si pulcritudinem admirantur, intellegere debuerunt quanto his pulcrior et | praeclarior f. 16ᵇ et potentior sit ipse conditor atque artifex eorum deus. sed 5 illi diuinitatem humanis uisibus aestimauerunt ignorantes nec aeternum esse posse quod ueniat sub aspectum nec quod sit aeternum posse oculis mortalibus conprehendi.

INSTITUTIONES 4—9] II 6, 2 s. (*a* tanta—fulserint). 6. 9 s.] II 2, 17. 11—14] II 5, 4—6. 14—18] II 5, 7. cf. 8 s. 18—25] II 5, 10—23. 25—28] II 3, 7; 4, 7.

T] 8 prestringeret *T* 10 ac *Pf*, ad *T* 11 ēōs ētiam *T* 12 ꝺeos *T* adque *T* 15 filosoforum *T* celestia *T* 18 his *Pf*, hiis *T* uolumtarius *T* 19 prestitutis *T* 20 inerrabiles *Da*, inenarrabiles *T* 22 effectus] *cf. Inst. II 13, 10* 24 preclarior *T* 25 adque *T* 27 eternum *T*

1 22 (27). Unum et ultimum restat, ut quoniam plerumque
accidit, sicut in historiis legimus, ut maiestatem suam dii
ostendisse uideantur per auguria, per somnia, per oracula,
tum etiam poenis eorum qui sacrilegia commiserant, doceam
quae ratio id effecerit, ne quis etiamnunc in eosdem laqueos
2 incidat quos illi ueteres inciderunt. cum deus pro uirtute
maiestatis suae mundum de nihilo condidisset caelumque lu-
minibus adornasset, terram uero et mare conplesset animalibus,
tum hominem de limo ad imaginem similitudinis suae figu-
ratum inspirauit ad uitam posuitque eum in Paradiso, quem
conseuerat omni genere fructiferi ligni, et praecepit ei ne una ex
f.17a arbore, in qua posuerat [ei] scientiam boni malique, gus|taret,
fore interminatus ut uitam perderet, si fecisset, si uero man-
3 datum seruaret, immortalis permaneret. tum serpens, qui
erat unus ex dei ministris, inuidens homini, quod esset im-
mortalis effectus, inlexit eum dolo ut mandatum dei legem-
que transcenderet. et hoc modo scientiam quidem boni ac
mali accepit, sed uitam quam perpetuam deus tribuerat amisit.
4 eiecit ergo peccatorem de sancto loco et in hunc orbem rele-
gauit, ut uictum quaereret per laborem, ut difficultates et
aerumnas pro merito sustineret, ipsumque Paradisum uallo
igneo circumfudit, ne quis hominum ad diem usque iudicii
5 ad locum illum perpetuae beatitudinis conaretur inrepere. tum
secuta est hominem mors ex dei sententia et tamen uita eius,
licet temporalis esse coepisset, in mille annis terminum sum-
psit et id fuit humanae uitae spatium usque ad cataclysmi

INSTITUTIONES 1—6] II 7, 7. 14; 8, 1. 6 s. cum—condi-
disset] II 8, 8—71. 7 caelumque—adornasset] II 9, 2 s. 8 s. terram—
animalibus] II 10, 1. 9 s. tum—figuratum] II 10, 2 s. 10 inspirauit ad
uitam] II 11, 19; 12, 3. 10—14] II 12, 15 s. 14 s. serpens—ministris]
cf. II 16, 11 s. serpens—in figura sua. 15—23] II 12, 17—19. 24] II 12, 20
mors—sententiam. 24—695, 2] II 12, 21; 13, 3.

T] 5 que *T* 6 ⟨in⟩ quos *Pf, sed cf. Inst. V 7, 7* quod incubuerunt
10 paradisso *T* 11 precepit *T* 12 ei *eiecit Da conl. Inst. II 12, 16*
20 quereret *T* 21 paradissum *T* 23 inrepere] irrumpere *eruditus Brit.*
pag. 415 25 *an* temporaria *? cf. Inst. II 12, 21*

tempus. nam post diluuium paulatim uita hominum breuiata et ad annos centum | uiginti redacta est. serpens uero ille, f. 17b 6
qui de factis diabolus id est criminator siue delator nomen accepit, non destitit semen hominis, quem a principio deceperat,
persequi. denique eum qui primus in hoc orbe generatus 7
est, inspirato liuore in caedem fratris armauit, ut de duobus primogenitis hominibus alterum extingueret, alterum faceret parricidam. nec quieuit deinceps quominus per singulas ge- 8
nerationes pectoribus hominum malitiae uirus infunderet, corrumperet deprauaret, tantis denique sceleribus obrueret, ut iustitiae iam rarum esset exemplum, sed uiuerent homines ritu beluarum. quod deus cum uideret, angelos suos misit, 9
ut uitam hominum excolerent eosque ab omni malo tuerentur. his mandatum dedit ut se terrenis abstinerent, ne qua labe
maculati honore angelico multarentur. sed eos quoque idem 10
ille subdolus criminator, dum inter homines commorantur, inlexit ad uoluptates, ut se cum mulieribus inquinarent. tum damnati sententia dei et ob peccata proiecti et nomen angelorum et substantiam perdiderunt. ita diaboli | satellites f. 18a 11
facti, ut habeant solacium perditionis suae, ad perdendos homines conuerterunt, quos ut tuerentur aduenerant.

23 (28). Hi sunt daemones, de quibus poetae saepe in car- 1
minibus suis locuntur, quos custodes hominum appellat Hesiodus. ita enim persuaserunt hominibus inlecebris atque
fallaciis suis, ut eosdem deos esse crederent. denique So- 2
crates habere se a prima pueritia custodem rectoremque uitae

INSTITUTIONES 2—5. 6] II 8, 6. 5 (liuorem). 5—8] haec non sunt in Instit. 8—12] cf. II 13. 12—21] II 14, 1—4. 8. 11 (in solacium perditionis). c. 23] II 14—16 passim. 22—24] II 14, 7. 24 s.] II 14, 8. 25—696, 2] II 14, 9.

AUCTORES 23] Op. et d. 123.

T] 1 dilluuium *T* brebiata *T* 6 liuore *Pf*, libere *T* cedem *T* 9 ⟨eos⟩ corrumperet *Pf* 11 rarum *Pf*, rerum *T* sed] et *Pf* 17 uoluptates *Pf*, uolumtates *T* 18 sententia *Pf*, sententiam *T* 19 *post* substantiam *fort.* caelestem *intercidit, cf. Inst. II 14, 1* 20 haberent *Pf* 21 ⟨se⟩ conuerterunt *Pf* 22 hii *T* demones *T* sepe *T* 24 adque *T* 26 rectoremquae *T*

suae daemonem praedicabat, sine cuius nutu et imperio nihil
3 agere posset. adhaerent ergo singulis et sub nomine genio-
rum aut penatium domos occupant. his sacraria constituuntur,
his cottidie libatur ut laribus, his honos datur tamquam ma-
4 lorum depulsoribus; hi a principio ut auerterent homines a
dei ueri agnitione, nouas religiones et cultus deorum intro-
duxerunt, hi memorias regum mortuorum consecrari, templa
constitui, simulacra fieri docuerunt, non ut honorem dei mi-
nuerent aut suum augerent, quem peccando amiserant, sed ut
f. 18b uitam hominibus eriperent, spem uerae lucis auferrent, | ne
homines, unde illi exciderunt, ad immortalitatis caeleste prae-
5 mium peruenirent. idem astrologiam prodiderunt et augu-
ratum et aruspicinam: quae cum per se falsa sint, tamen ipsi
auctores malorum sic ea gubernant, sic temperant, ut uera
6 credantur. ipsi etiam magicae artis praestigias ad circum-
scribendos oculos reppererunt — illorum adspiratione fit ut
7 quod sit, non esse et quod non sit, esse uideatur —, ipsi
necyomantias, ipsi sortes et oracula, ut mentes hominum per
ambiguos exitus mentita diuinatione deludant. in templis uero
et sacrificiis omnibus praesentes adsunt et prodigiis quibusdam
fallacibus editis ad miraculum praesentium sic homines cir-
cumueniunt, ut inesse numen simulacris et imaginibus credant.
8 inrepunt etiam corporibus ut spiritus tenues uitiatisque mem-
bris morbos conciunt, quos sacrificiis uotisque placati post-
modum relaxent, somnia inmittunt aut plane terrores, ut ipsi

INSTITUTIONES 2—5] II 14, 12. 5—8] II 16, 3. 5. 15. 8—12] II 16, 9 s. 12—15] II 16, 1 s. 15—17] II 14, 10. 17 s.] II 16, 1. 18 s.] II 14, 6 (et—temperare); 16, 2. 19—22] II 16, 10. 23—697, 2] II 14, 14; 16, 14 prodigiis—uenerationem.

T] 1 daemona *Inst. II 14, 9* praedicabat *T* 2 adherent *T* 5 hi *Pf*, his *T* 8 constutui *T* 9 aut *Pf*, haut *T* amiserant *Heum*, amiserunt *T* 10 spemque *Heum*, et spem *Buen* 11 premium *T* 12 *cf.* auguratio *Inst. II 16, 1* 14 autores *T* 15 prestigias *T* circumscribendos *Pf*, circumscribendas *T* 16 *distinxit locum et post* illorum *add.* enim *Da*, *Pf oratione continuata post* oracula *add.* inuenerunt 18 necromantias *Pf*, *cf. Inst. II 16, 1* 19 diuinitate *Inst. II 16, 2* deluderent *Da*, *sed cf. pag. 695, 20* habeant 20 presentes *T* 24 placati *Pf*, placatis *T* 25 plena terroris *Da*

rogentur, aut quorum exitus responde|ant ueritati, ut ueneratio- f. 19a
nem sui augeant. nonnumquam etiam in sacrilegos edunt ali- 9
quid ultionis, ut quisquis uiderit, timidior ac religiosior fiat. sic
fraudibus suis obduxerunt humano generi tenebras, ut oppressa
ueritate summi ac singularis dei nomen in obliuionem ueniret.
24 (29). Sed dicet quispiam: cur ergo uerus ille deus pa- 1
titur haec fieri ac non potius malos uel summouet uel extinguit?
cur uero ipse daemoniarchen a principio fecit, ut esset qui
cuncta corrumperet, cuncta disperderet? dicam breuiter cur 2
hunc talem esse uoluerit. quaero utrumne uirtus bonum sit
an malum. negari non potest, quin bonum. si bonum est
uirtus, malum est igitur e contrario uitium. si uitium ex eo 3
malum est, quia uirtutem inpugnat, et uirtus ex eo bonum
est, quia uitium adfligit, ergo non potest uirtus sine uitio
consistere et si uitium sustuleris, uirtutis merita tollentur.
nec enim potest ulla fieri sine hoste uictoria. ita fit ut bonum
sine malo esse non possit. uidit hoc Chrysippus uir acris 4
ingenii | de prouidentia disserens eosque stultitiae redarguit, f. 19b
qui bonum quidem a deo factum putant, malum autem negant.
huius sententiam interpretatus est A. Gellius in libris Noctium 5
Atticarum sic dicens: quibus non uidetur mundus dei et
hominum causa institutus neque res humanae prouidentia gubernari, graui se argumento uti putant, cum
ita dicunt: 'si esset prouidentia, nulla essent mala.'
nihil enim minus aiunt prouidentiae congruere quam
in eo mundo quem propter homines fecisse dicatur,

INSTITUTIONES 2 s.] II 16, 11 (sacrilegos). 3—5] II 16, 9 s. 20. 6—17] II 17, 1. 8 daemoniarchen] II 14, 6. 9 s.] cf. § 1 loci post II 8, 6 in codd. RSg additi. 17—698, 19] locus non est in Instit.

AUCTORES §5—9] Gell. VII (VI) I; cf. Chrysippea ed. Gercke frg. 26.

EXPILATORES c. 24] hoc capite uidetur usus esse is qui locum ad Inst. II 8, 6 (pag. 130, 5) exhibitum conposuit; cf. Prolegomena.

T] 3 fiat *T* 5 uenerit *Da probante erudito Brit. pag. 416* 6 dicet *uel* dicat *Da, cf. Inst. II 17, 1,* dicit *T* 7 ac non *Da,* an *T,* nec *Heum* 8 ipse *Da,* ipsi *T,* ipsum *eruditus Brit. pag. 416* daemoni. archen *T* 9 brebiter *T* 10 quero *T* 17 chrisippus *T* 20 interpraetatus *T* agellius *T* 21 *locus* quibus — quem propter *(26) deest in codd. Gellii* 24 esse'nt *T* 26 quem propter *Da,* propter quem *T*

6 tantam uim esse aerumnarum et malorum. ad ea Chrysippus cum in libro περὶ προνοίας quarto dissereret, 'nihil prorsus' inquit 'istis insulsius qui opinantur
7 bona esse potuisse, si non essent itidem mala. nam cum bona malis contraria sint, utraque necesse est opposita esse inter se et quasi mutuo aduersoque fulta nisu consistere: nullum adeo contrarium est sine con-
8 trario altero. quo enim pacto iustitiae sensus esse posset, nisi essent iniuriae, aut quid aliud iustitia est
f. 20ª quam iniustitiae priuatio? quid item fortitudo | intellegi potest nisi ex ignauiae adpositione, quid continentia nisi ex intemperantia? quo item modo prudentia
9 esset, nisi foret contraria inprudentia? proinde' inquit 'homines stulti cur non hoc etiam desiderant, ut ueritas sit et non sit mendacium? namque itidem sunt bona et mala, felicitas et inportunitas, uoluptas et dolor. alterum enim ex altero, sicut Plato ait, uerticibus inter se contrariis deligatum: si tuleris unum, abs-
10 tuleris utrumque.' uides ergo, id quod saepe dixi, bonum et malum ita sibi esse conexa, ut alterum sine altero constare
11 non possit. summa igitur prudentia deus materiam uirtutis

INSTITUTIONES 17—19] cf. § 4 loci post II 8, 6 additi. 19—699, 2 (quod saepe dixi)] II 17, 1; III 29, 13—20; V 7, 3—10; 22, 11—17. VI 3. 4 passim; 5, 12; 15, 5—9; 22, 2 s.; VII 4, 12; 5, 7 ss.

AUCTORES 17] Phaed. 60 B.

T] 1 ad] aduersus *Gell.* crisippus *T* 3 nihil—insulsius] nihil est prorsus istis, inquit, insubidius *Gell.* 4 itidem *cum Gellio Pf et eruditus Brit. pag. 416 conl. infra 15,* ibidem *T* 5 necessum *Gell.* 6 esse inter se] inter sese *Gell.* aduerso quaeque *Gell.* 11 posset *Gell.* adpositione *T cum optimis codd. Gellii,* oppositione *codd. recent., cf. 5* opposita 12 intemperantiae *Gell.,* intemperantia *T* 13 foret *e Gellio Da,* forte *T* contra *Gell.* 15 namque *Pf,* namquae *T* 16 infortunitas *Gell.* dolor et uoluptas *Gell.* 17 sicuti *Gell.* 18 tuleris *Lact. et Gell.;* abstuleris *uel* sustuleris *Dielsius ap. Gerckium;* abstuleris *a Gellio scriptum fuisse conicias conlato etiam loco de ira 13, 14* inuicem sibi alterutra *(sc.* bonum et malum*)* conexa sunt, ut sublato alterutro utrumque sit tolli necesse *et uerbis § 4 loci post Inst. II 8, 6 (cf. adnot. nostram s. u. EPITOME ad pag. 130, 5) in codd. RSg additi* ut alterum si tollas, utrumque sustuleris *et loco pag. 697, 15*

in malis posuit: quae idcirco fecit, ut nobis constitueret agonem, in quo uictores inmortalitatis praemio coronaret.

25 (30). Docui, ut opinor, cultus deorum non modo impios, 1
sed etiam uanos esse, uel quod homines fuerint, quorum memoria post obitum consecrata sit, uel quod simulacra ipsa insensibilia et surda sint, quia sunt ficta de terra, nec oportere hominem, qui debeat spectare cae|lestia, terrenis se subiugare, f. 20b
uel quod spiritus qui eas religiones sibi uindicant, incesti et inpuri sint et ideo dei sententia condemnati ceciderint in terram, nec fas esse in eorum dicionem uenire quibus potior sis, si deum uerum sequi uelis.

Superest ut quoniam de falsa religione diximus, etiam de 2
falsa sapientia disseramus, quam philosophi profitentur homines summa quidem doctrina et eloquentia praediti, sed longe a ueritate summoti, quia nec deum nec sapientiam dei cognouerunt. qui licet sint arguti ac diserti, tamen quia humana est eorum 3
sapientia, etiam cum his congredi non uerebor, ut appareat a ueritate mendacium, a caelestibus terrena facile posse superari. quid sit philosophia hoc modo definiunt: philosophia est amor 4
uel studium sapientiae. ⟨si amor est sapientiae,⟩ non est ergo ipsa sapientia, quia necesse est aliut esse quod amat, aliud quod amatur. si studium est sapientiae, ne sic quidem philosophia sapientia est. sapientia enim res est ipsa quae quaeritur, studium uero quod quaerit. ipsa igitur definitio uel nominis | significatio f. 21a
declarat philosophiam non esse ipsam sapientiam. dicam ne studium quidem esse sapientiae quo sapientia non conprehenditur. quis enim studere dicatur ei rei quam nullo modo possit attingere? qui medicinae aut grammaticae aut ora- 6

INSTITUTIONES 3—11] cf. II 17, 12. 3—5] II 17, 6. 5—7] II 17, 8 s. 8—11] II 17, 10 s. 12—18] III 2, 1; 1, 5—8. 13—16. 19—700, 9] III 2, 3 s. 7—10.

T] 5 quot *T* 10 *malim* potentior, *cf. Inst. II 17, 11* 14 filosofi *T* 15 sapientiam *Pf,* sapientia *T* 19 *utroque loco* filosofia *T* 20 si amor est sapientiae *add. eruditus Brit. pag. 417* 21 *alt.* aliud *sic T* nesic *T* filosofia *T* 23 enim *Pf,* autem *T; eadem uocabula permutantur pag. 311, 6; 380, 19; 466, 13* queritur *T* 24 querit *T* 25 filosofiam *T*

toriae studet, studiosus eius artis quam discit dici potest: ubi didicit, iam medicus, iam grammaticus, iam orator dicitur. sic oportuit et studiosos sapientiae, postquam didicissent, sa-
7 pientes nominari. cum autem studiosi sapientiae quamdiu uiuant uocentur, apparet illut studium non esse quo ad ipsam rem quae studio petitur non potest peruenire; nisi forte qui ad finem usque uitae ut sapiant student, apud inferos sapientes erunt. omni autem studio subiacet finis. non est igitur id studium rectum quod non habet finem.

1 26 (31). Praeterea duo sunt quae cadere in philosophiam uidentur, scientia et opinatio: quae si auferantur, tota philosophia corruit. atqui utrumque philosophiae ipsi philoso-
f. 21b 2 phorum principes ademerunt. scien|tiam Socrates, opinationem sustulit Zeno, uideamus an recte. sapientia est, ut Cicero definiuit, diuinarum et humanarum rerum scientia. quae definitio si uera est, non cadit in hominem sapientia.
3 quis enim mortalium hoc sibi possit adsumere, ut diuina et humana scire se profiteatur? humana omitto: quae quamquam cum diuinis conexa sunt, tamen quia sunt hominis, conce-
4 damus ut homo illa scire possit. diuina certe per se scire non potest, quia homo est: qui autem scit illa, diuinus sit necesse est ac propterea deus. homo autem nec diuinus nec deus est. non potest igitur per ⟨se⟩ scire homo diuina. nemo ergo sapiens nisi deus aut certe is homo quem deus docuit.
5 illi autem quia nec dii sunt nec a deo docti, sapientes ergo id est diuinarum et humanarum rerum scientes esse non possunt. recte igitur a Socrate atque Academicis scientia sub-
6 lata est. opinatio quoque non congruit sapienti: id enim

INSTITUTIONES 4—9] cf. III 16, 7 s. 10 s.] III 3, 1. 11—13 (philosophorum principes)] III 4, 2. 13 s.] III 3, 7; 4, 1. 14—16] III 13, 9 s. 17—28] cf. III 3, 15 s. 28—701, 4] III 4, 1 s. (—sublata est) 11 s. 28 s. id—ignorat] III 3, 8.

AUCTORES 14 s. Cicero] cf. ad Inst. III 13, 10.

T] 5 uiuunt *Heum* quo *eruditus Brit. pag. 417*, quod *T* 8 omni *Pf*, omnia *T* 9 id' *T* 10 filosofiam *T* 11 filosofia *T* 12 adquin *T* filosofiae *T* filosoforum *T* 13 socrates *sic* h *T* oponationem *T* 23 se *add. Da* 24 his *T* 27 adque *T*

quisque opinatur quod ignorat. opinari autem scire te quod ignores, temeritas ac stultitia est. recte igitur | opinatio a f.22a
Zenone sublata est. si ergo scientia in homine nulla est et opinatio esse non debet, philosophia radicitus amputatur.

27 (32). Huc accedit quod non est uniformis, sed diuisa in 1
sectas et in multas discrepantesque sententias dissipata statum non habet. cum enim singulae alias omnes inpugnent et affligant nec sit aliqua ex iis quae non iudicio ceterarum stultitiae condemnetur, utique discordantibus membris corpus omne
philosophiae ad interitum deducitur. hinc Academia post- 2
modum nata est. nam cum uiderent eius sectae principes omnem philosophiam philosophis inuicem oppugnantibus esse subuersam, susceperunt aduersus omnes bellum, ut omnia omnium dissoluerent, nihil ipsi adserentes nisi unum, nihil
sciri posse. ita sublata scientia philosophiam ueterem sub- 3
ruerunt. sed ne ipsi quidem philosophorum nomen retinuerunt qui ignorantiam fatebantur, quia nescire omnia non modo philosophi, sed ne hominis quidem sit. ita ⟨fit ut⟩ philosophi 4
quia nihil munimenti habent, mutuis se uulneribus extinguant | f.22b
et ipsa tota philosophia suis se armis consumat ac finiat. at 5
enim sola physice labat. quid? illa moralis num aliqua firmitate subnixa est? uideamus an philosophi in hac saltem parte consentiant, quae ad uitae statum pertinet.

28 (33). Quod sit in uita summum bonum quaeri necesse 1
est, ut ad illut uita omnis et actiones nostrae derigantur. cum de hominis summo bono quaeritur, tale constitui debet, primum ut id ad hominem solum pertineat, deinde ut animi

INSTITUTIONES 5—10. 18—20] III 4, 3 s. 9 s. 10—18] III 4, 11—5, 8. 20 s. at—labat] III 6, 5 s. 21—23] III 7, 1—5. 24 s.] III 7, 6. 24—702, 1] III 9, 1. 26 s.] III 8, 3.

T] 4 filosofia *T* 7 singule *T* 9 utiquae *T* 10 filosofiae *T* academia *(*c *in ras. ex* d*) T* 12 filosofiam *T* filosofis *T* ⟨se⟩ inuicem *Da, sed cf. Inst. III 4, 9* 13 susceperunt *Pf,* subreperunt *T* 15 filosofiam *T* 16 filosoforum *T* 17 filosofi *T, item 18* 18 fit ut *addidi, Buen* necesse est *post* extinguant *add.* 19 extinguunt . . consumit ac finit *eruditus Brit. pag. 417; cf. Inst. III 4, 10* 19 munimenti *Pf,* monimenti *T* 20 filosofia *T* at] ad *T* 21 fysice *T* 22 filosofi *T* 26 queritur *T*

2 sit proprium, postremo ut uirtute quaeratur. uideamus ergo
an summum bonum quod philosophi determinant tale sit, ut
nec mutum animal nec corpus attingat nec possit sine uirtute
3 conquiri. Aristippus Cyrenaicae sectae conditor, qui summum
bonum esse censuit corporis uoluptatem, de numero philoso-
phorum deque coetu hominum propellendus est, quia se pe-
4 cudi conparauit. Hieronymi summum bonum est nihil dolere,
Diodori, dolere desinere. sed ⟨et⟩ ceterae animantes dolorem
fugiunt et cum non dolent aut dolere desinunt, gaudent.|
f. 23a quid igitur homini dabitur eximium, si bonum eius summum
5 commune cum beluis iudicatur? Zeno summum bonum pu-
tauit cum natura congruenter uiuere. at haec definitio gene-
ralis est. omnes enim animantes cum natura congruenter
6 uiuunt et est sua cuique natura. Epicurus animi adseruit
uoluptatem. quid est uoluptas animi nisi gaudium, quo ple-
rumque luxuriat animus ac relaxatur uel ad lusum uel ad
risum? sed hoc bonum etiam muta contingit, quae cum pa-
bulis saturata sunt, in gaudium et lasciuiam resoluuntur.
7 Dinomachus et Callipho honestam uoluptatem probauerunt, sed
aut idem dixerunt quod Epicurus, ut corporis sit uoluptas in-
honesta, aut si corporis uoluptates alias turpes, alias honestas
putauerunt, iam non est summum bonum quod corpori adscri-
8 bitur. Peripatetici ex bonis animi et corporis et fortunae
summum bonum conflant. animi bona probari possunt. sed
si auxilio indigent ad conplendam beatitudinem, utique inbe-
f. 23b cilla sunt.| corporis uero atque fortunae non sunt in hominis
potestatem nec iam summum bonum est quod aut corpori aut

INSTITUTIONES 1—4] cf. III 9, 2 s. 4—7 Aristippus] III 7, 7; 8, 6—10. 7—11 Hieronymi, Diodori] III 7, 7; 8, 13 s.; 10, 1 s. 11—14 Zeno] III 7, 8; 8, 20—23. 14 s. Epicurus] III 7, 7; 8, 5. 15—18] III 10, 1 s. 19—23 Dinomachus et Callipho] III 7, 7; cf. III 8, 15. 23—703, 3 Peripatetici] III 7, 7; 8, 16—19.

T] 1 uirtute *Pf*, uirtutem *T* queratur *T* 2 filosofi *T* 4 cyrinaicae *T* 5 filosoforum *T* 6 quia *Pf*, qui *T* 8 dolere *Pf*, dolore *T* et *add. Heum* cetere *T* 11 ueluis *(corr. m. 2)* *T* 12 ad *T* 19 callifo *T* 23 fortune *T* 25 inbeccilla *T* 26 adque *T* fortunae ⟨bona⟩ *Heum* 27 potestate *Pf*

extra positis adsignatur, quia et pecudes attingit hoc duplex bonum, quibus opus est, ut et bene ualeant et uictu non indigeant. Stoici aliquanto melius sensisse creduntur, qui summum bonum uirtutem esse dixerunt. sed uirtus non potest esse summum bonum, quoniam si malorum laborumque tolerantia est, beata per se non est, sed efficere ac procreare summum bonum debet, quia peruenire ad illut sine difficultate ac labore maximo non potest. at uero Aristoteles longe a ratione aberrauit, qui honestatem uirtuti copulauit: quasi aliquando uirtus aut ab honestate secerni aut turpitudini possit adiungi. Herillus Pyrrhonius scientiam fecit summum bonum. haec quidem et hominis et animi solius est, sed potest sine uirtute contingere. nec enim beatus putandus est qui uel auditu aliquid didicerit uel parua lectione cognouerit, nec est summi boni definitio, | quia potest esse aut rerum malarum f. 24a aut certe inutilium scientia. et si sit bonarum et utilium quam labore sis adsecutus, summum tamen bonum non est, quia non propter se expetitur scientia, sed propter aliut. nam idcirco artes discuntur, ut sint nobis aut uictui aut gloriae aut etiam uoluptati: quae utique summa bona esse non possunt. ergo ne in ethica quidem philosophi regulam tenent, quandoquidem in ipso cardine, id est in ea disputatione qua uita formatur, inter se pugnant. nec enim possunt paria esse aut similia praecepta, cum alii forment ad uoluptatem, alii ad honestatem, alii uero ad naturam, alii ad scientiam, alii ad quaerendas, alii ad fugiendas opes, alii ad nihil dolendum, alii ad patientiam malorum: in quibus omnibus, sicut superius ostendi, a ratione declinant, quia deum nesciunt. 9 10 11 12 13 14

27 superius] § 3 ss.

INSTITUTIONES 3—8 Stoici] III 7, 8; 8, 32—37; 11, 9. 8—11 Aristoteles] III 7, 8; 8, 38—42. 11 (Herillus)—21] III 7, 8; c. 8, 24—31. 21—27] III 7.

T] 6 ac *Da et eruditus Brit. pag. 417 conl. Inst. III 8, 32,* aut *T* 8 at] ad *T* 11 Herillus *Da,* Eryllus *T* 14 aliquit *T* parua] priua *Da,* praeuia *aut* propria *eruditus Brit. pag. 418,* plura *Buen, sed nihil mutandum est* 16 inutilium *T* 18 nam—discuntu- *in ras. T* 20 utiquae *T* 21 hetica *T* filosofi *T* 24 precepta *T* *quattuor primis locis* ali *(corr. m. 2) T* 25 ad querendas *T*

29 (34). Videamus nunc quod [quid sit summum bonum] sit propositum sapienti summum bonum. ad iustitiam nasci homines
f. 24b non modo litterae sacrae docent, uerum etiam idem ipsi philo-
sophi nonnumquam fatentur. Cicero sic ait: sed omnium quae in hominum doctorum disputatione uersantur, nihil est profecto praestabilius quam plane intellegi nos ad iustitiam esse natos. est hoc uerissimum. nec enim ad scelus nascimur, cum simus animal sociale atque commune. ferae ad saeuitiam gignuntur: aliter enim nequeunt quam praeda et sanguine uictitare. eaedem tamen, etsi ultima fames urgueat, nihilominus generis sui animalibus parcunt. idem faciunt et aues quas aliarum uisceribus pasci necesse est. quanto magis hominem, qui cum homine et commercio linguae et communione sensus copulatus est, parcere homini oportet eumque diligere! haec ést enim iustitia. sed quoniam soli homini sapientia data est, ut deum intellegat, et haec sola hominis mutorumque distantia est, duobus officiis obstricta est ipsa iustitia: unum deo debet ut patri, alterum homini uelut fratri; ab eodem enim deo geniti sumus. merito ergo ac
f. 25a recte dictum est sapientiam esse | diuinarum et humanarum rerum scientiam. oportet enim scire nos quid deo, quid homini debeamus, deo scilicet religionem, homini cari-

INSTITUTIONES c. 29] cf. III 11 s.; VI 9—12. 1 s.] III 9, 1 (—bonum). 2—7] VI 25, 8 s. 8 (cum—commune)] VI 10, 9 s.; cf. 17, 21. 9—12] haec non sunt in Instit. 12—19] cf. III 9, 19. 15—705, 2] cf. III 12, 28 s. 20 s.] III 13, 10. 21 s. (quid deo—religionem)] III 9, 11. 13. 17. 19; 10, 1. 14. 22—705, 1 (quid homini—caritatem)] cf. III 9, 19.

AUCTORES 4] de legg. I 10, 28. 20] cf. ad pag. 700, 14.

T] 1 quid sit summum bonum *notationem argumenti e margine inlatam ciecit Thilo, cf. etiam Inst. III 9, 3* quod esset—constitutum *et III 8, 2;* quid sit summum bonum, quod sit propositum sapienti summum bonum *Pf,* quid sit summum bonum, quod sit propositum sapienti *Da* 3 filosofi *T* 5 hominum doctorum *recepi ex Inst. VI 25, 9 et Cic.,* doctorum hominum *(sic) T* 6 prestabilius *T* 8 adque *T* 10 eaedem *eruditus Brit. pag. 418,* eandem *(*n *in ras. ex* e *uel* s *m. 2?) T,* easdem *Pf* 12 aliorum *cum Pf edd., non recte* 20 sapientiam *Pf,* sapientia *T*

tatem. sed illut superius sapientiae, hoc posterius uirtutis est
et utrumque iustitia conprehendit. si ergo constat ad iusti- 7
tiam nasci hominem, necesse est iustum malis esse subiectum,
ut uirtutem qua est praeditus in usu habeat; uirtus enim ma-
lorum sustinentia est. uoluptates fugiet ut malum; opes con- 8
temnet, quia fragiles sunt, et si habuerit, dilargietur, ut mi-
seros seruet; honores non appetet, quia sunt breues et caduci;
iniuriam nulli faciet, si fuerit passus, non retribuet, et diri-
pientem sua non persequetur. nefas enim iudicabit hominem 9
laedere et si quis extiterit qui cogat desciscere a deo, nec
cruciatus nec mortem recusabit. ita fiet ut eum necesse sit
et inopem et humilem et in contumeliis aut etiam cruciatibus
uiuere.

30 (35). Quis igitur erit fructus iustitiae atque uirtutis, si 1
nihil habebit in uita nisi malum? quodsi uirtus, quae bona
omnia terrena | contemnit, mala uniuersa sapientissime perfert f. 25b
ipsamque mortem pro officio suscipit, sine praemio esse non
potest, quid superest nisi ⟨ut⟩ merces eius inmortalitas sola
sit? nam si cadit in hominem beata uita, ut philosophi 2
uolunt in eo solo non dissidentes, cadit ergo et inmortalitas.
id enim solum beatum est quod incorruptum, id solum in-
corruptum quod aeternum. immortalitas ergo est summum 3
bonum, quia et hominis et animi et uirtutis est tantum. ad
hanc dirigimur, ad hanc capiendam nati sumus. idcirco nobis 4
deus uirtutem iustitiamque proponit, ut aeternum illut prae-
mium nostris laboribus adsequamur. de ipsa uero inmor-

INSTITUTIONES 2—5] VI 25, 8 s., cf. VI 9, 22; III 11, 9 (quia uis—posita est). 5—13] III 11, 7 s. 12—14; cf. VI 10—12; 17, 5—10. 14—19] III 11, 9—16; 12, 7—8. 19—22] III 12, 10—18. 23 s. tantum—sumus] III 12, 19—25. 24—26] III 12, 25—27. 26 s. de—disseremus] III 13, 1—3.

TJ 6 et *Pf*, at *T* 9 iudicabit *Pf*, iudicauit *T* 10 ledere *T* 14 adque *T* 16 *malim* patientissime *cum Da, cf. tamen Buen* 17 premio *T* 18 ut *add. Da* 19 si cadit in hominem *Pf*, sic ait in homine *T* beata *T*$^{2?}$ filosofi *T* 23 *distinxit Da, Buen confert Inst. VII 8, 1, adde III 9, 1;* est. tantum *Pf* 25 proponitut *(alt.* t *in ras. ex* r *? m. 2) T* premium *T* 26 immortalitate *Heum*, non mortalitate *T; cf. pag. 212, 13; 608, 23 s.*

talitate suo loco disseremus. restat λογικὴ philosophia, quae ad beatam ⟨uitam⟩ nihil confert. sapientia enim non in sermonis ornatu, sed in corde atque sensu ⟨est⟩. quodsi et physica superuacua est et haec logica, in ethica uero, quae sola necessaria est, philosophi errauerunt, qui summum bonum
f.26ª nullo modo inuenire potuerunt, | inanis igitur et inutilis omnis philosophia reperitur, quae nec rationem hominis conprehendere nec officium potuit munusque conplere.

31 (36). Quoniam de philosophia dixi breuiter, nunc etiam de philosophis pauca dicam. Epicuri doctrina haec est inprimis, nullam esse prouidentiam, et idem deos esse non abnuit: utrumque contra rationem. sed si sunt dii, est igitur prouidentia. aliter enim deus intellegi non potest, cuius est proprium prouidere. nihil inquit curat. ergo non modo humana, sed ne caelestia quidem curat. quomodo igitur aut unde esse illum adfirmas? exclusa enim prouidentia curaque diuina consequens erat, ut non esse omnino deum diceres. nunc eum uerbo reliquisti, re sustulisti. unde ergo rerum natura est, si deus nihil curat? semina inquit sunt minuta, quae nec uideri nec tangi possunt, quorum coitu fortuito et orta sunt omnia et semper oriuntur. si nec uidentur nec ulla corporis parte sentiuntur, unde esse illa
f.26ᵇ scire potuisti? deinde si sunt, qua mente conueniunt, | ut aliquid efficiant? si sunt leuia, cohaerere non possunt, si hamata et angulata, ergo secabilia sunt. hami enim et anguli

1 suo loco] c. 64 s.

INSTITUTIONES 1—3] III 13, 4 s. 3—8] III 13, 6 s. 9 s.] III 17, 1. 10 s.] III 17, 16. 14 nihil—curat] III 17, 4. 18 nunc—sustulisti] hoc non est in Instit., cf. tamen III 17, 39 haec—docet. 18—707, 1] III 17, 21—27.

AUCTORES 18 nunc—sustulisti] Cic. de nat. deor. I 30, 85.

Tf 1 ΛΟΓΙΚΗ *T* filosofia *T* 2 uitam *add. Pf* sapie|tia *T* 3 adque *T* est *add. Buen conl. Inst. III 13, 5,* consistit *Pf* fysica *T* 4 ΛΟΓΙΚΑ *T* hetica *T* que *T* 5 filosofi *T* quia *Da* 7 filosofia *T* repperitur *T* 9 filosofia *T* brebiter *T* 10 filosofis *T* 11 et] at *Heum* 15 necaeclesia *(c exp. et del.) T* 16 exclusa* *T* 23 si* *(c er.) T* 24 coherere *T*

extant et possunt amputari. sed haec delira et inutilia. quid quod idem animas extinguibiles facit? quem refellunt 6
non modo philosophi omnes et publica persuasio, uerum etiam responsa uatum, carmina Sibyllarum, ipsae denique diuinae uoces prophetarum, ut mirum sit extitisse unum Epicurum qui cum pecoribus ac beluis sortem hominis aequaret. quid 7
Pythagoras, qui primus est philosophus nominatus, qui animas quidem inmortales esse ⟨dixit⟩, in alia tamen corpora uel pecudum uel auium uel bestiarum commeare? non satius fu- 8
erat eas cum suis corporibus extingui quam sic ad aliena damnari, satius, omnino non esse quam post hominis formam uel suem uel canem uiuere? et homo ineptus ut fidem dicto 9
adderet, se ipsum Troiano bello Euphorbum fuisse dixit, quo occiso in alias figuras animalium transisse, postremo Pythagoram factum. o felicem, cui soli tanta me|moria concessa 10 f. 27a
est, uel potius infelicem, cui translato in pecudem non licuit nescire quid fuerit! atque utinam solus delirasset! inuenit etiam qui crederent et quidem ⟨non⟩ indoctos homines, ad quos stultitiae transiret hereditas.

32 (37). Post hunc Socrates philosophiae tenuit principatum 1
sapientissimus etiam oraculo dictus, quia se fatebatur unum scire, quod nihil sciret. cuius oraculi auctoritate apstinere 2
se physicos oportebat, ne aut quaererent ea quae scire non poterant aut scire se putarent quae ignorabant. uideamus 3

INSTITUTIONES 2 quid—facit] III 17, 30—43. 4 s. ipsae—prophetarum] III 19, 3. 6—9] III 18, 1—3. 12 suem uel canem] cf. III 8, 9. 12—17] III 18, 15—17. 17—19] III 19, 19 sed uidelicet—commeare. 20—708, 1] III 20, 1 s. 22—24] III 20, 5—8. 23 physicos] cf. III 21, 1.
AUCTORES 12 suem—uiuere] cf. Horat. epist. I 2, 26.

T] 1 inutilia] anilia *uel* futilia *eruditus Brit. pag. 22,* futilia *etiam Buen* 3 filosofi *T* 5 profetarum *T* 6 ueluis *(corr. m. 2) T* quaeret *T* 7 filosofus *T* 8 dixit *addidi conl. Inst. III 19, 19,* statuit *post* commeare *add. Pf;* quid? Pythagoras . . . nominatus, ⟨uoluit⟩ . . . . commeare. *Da* 9 nonne *Pf* 13 euforbum *T* 14 postremo *Da,* post rem *T* 17 adque *T* delirasset *Pf,* deliberasset *T; nolui* delirasset. ⟨set⟩, *cf. pag. 462, 5 s.* 18 non *add. Buen,* inter doctos *Da,* doctos *Heum* a/d *T* 20 filosofiae *T* 22 autoritate *T* 23 fysicos *T* quererent *T* ea quae *Pf,* eaq. *T*

tamen an sapientissimus Socrates, sicut Pythius praedicauit. usurpabat hoc saepe prouerbium, quod supra nos esset, nihil ad nos pertinere. iam excessit sententiae suae terminos. nam qui unum se scire dicebat, aliut inuenit quod tamquam sciens
4 diceret, sed id frustra. nam et deus, qui utique supra nos est, quaerendus est et religio suscipienda, quae sola nos discernit a beluis: quam quidem Socrates non modo repudiauit,
f.27b uerum etiam derisit per anserem canemque iurando: | quasi uero per Aesculapium non posset, cui uouerat gallum. en sa-
5 pientis uiri sacrificium! et quia eum prosecare ipse non potuit, amicos moriturus orauit, ut post se soluerent uotum, scilicet ne apud inferos uelut debitor teneretur. hic profecto et pronuntiauit, quod nihil scierit et probauit.

1 33 (38). Huius auditor Plato, quem deum philosophorum Tullius nominat, qui solus omnium sic philosophatus est, ut ad ueritatem propius accederet, tamen quia deum ignorauit, in multis ita lapsus est, ut nemo deterius errauerit, inprimis quod in libris ciuilibus omnia omnibus uoluit esse communia.
2 de patrimoniis tolerabile est, licet sit iniustum: nec enim aut obesse cuiquam debet, si sua industria plus habet, aut prodesse, si sua culpa minus. sed, ut dixi, potest aliquo modo ferri. etiamne coniuges, etiamne liberi communes erunt?
3 non erit sanguinis ulla distinctio nec genus certum nec familiae nec cognationes nec adfinitates, sed sicut in gregibus pecudum confusa et indiscreta omnia, nulla erit in uiris conti-

INSTITUTIONES 2 s.] III 20, 10. 7 quam—repudiauit] III 20, 12 sed nimirum—seruiendum. 8—13] III 20, 15—17. 14—709, 4] III 21, 2—10.

AUCTORES 14—709, 7] locum ad Ciceronis de rep. librum IV rettulit Maius, sed cf. Halmium ad Cic. IV, V 5 et Addenda nostra ad III 21 (pag. 248). 14] de nat. deor. II 12, 32.

T] 1 an *(a in ras. m. 1 ?) T* sicut] sit, ut *Heum* 2 sępe *(ę add. m. 2?) T* esset nihil ad nos *s. l. add. al. m. antiqua (cf. ad pag. 677, 18) T* 3 scientiae *Da* 6 querendus *T* et *Pf*, ut *T* 7 ueluis *T* repudiauit *Pf*, repudiabit *T* 10 prosecare *Da*, prosecrare *T; cf. Inst. III 20, 16* 11 post] pro *Da* 12 teneretur *(re add. m. 1 ?) T* 13 probauit *Pf*, probabit *T* 14 filosoforum *T* 15 filosofatus *T* 20 prodesse *T* 23 neq *(q add. m. 1 ?) T*

nentia, nulla in feminis pudicitia. quis esse in utrisque amor 4
coniu|galis potest, in quibus non est certus aut proprius affec- f.28a
tus? quis erit in patrem pius, ignorans unde sit natus? quis
filium diliget, quem putabit alienum? quin etiam feminis 5
curiam reserauit, militiam et magistratus et imperia permisit.
quanta erit infelicitas urbis illius, in qua uirorum officia mu-
lieres occupabunt! sed haec alias latius. Zeno Stoicorum 6
magister, qui uirtutem laudat, misericordiam, quae summa est
uirtus, tamquam morbum animi amputandum iudicauit: quae
et deo cara est et hominibus necessaria. quis est enim qui 7
aliquo in malo constitutus nolit esse miserabilis ac non desi-
deret auxilia succurrentium? qui ad opem ferendam non nisi
misericordiae adfectu excitantur. hanc ille licet humanitatem, 8
licet pietatem uocet, non rem, sed nomen inmutat. hic est
adfectus qui soli homini datus est, ut inbecillitatem nostram
mutuis adiumentis leuaremus: quem qui tollit, ad uitam nos
redigit beluarum. nam quod dicit paria esse peccata, ex 9
eadem immanitate est qua misericordiam ueluti | morbum in- f.28b
sectatur. qui enim nullam facit differentiam delictorum, aut
leuia magnis suppliciis adficienda censet, quod est crudelis
iudicis, aut grauia paruis, quod est dissoluti. utrumque rei
publicae incommodum: si enim summa scelera leuiter pu- 10
niantur, audacia malis crescet ad facinora maiora, et si leuibus
delictis poena grauior inrogetur, multi ciues, quoniam nemo
esse sine delicto potest, in periculum uenient, qui correpti
possent esse meliores.

34 (39). Illa uero leuia, sed ex eadem uanitate nascuntur: 1
Xenophanes orbem lunae decem et octo partibus dixit esse
maiorem quam haec nostra sit terra; itaque intra sinum eius

INSTITUTIONES 4—7] III 22, 10 s. 7 haec (§ 1—5) alias] sc. Inst. III 21. 22. 7—17] III 23, 8—10. 10—13] VI 10, 11. 13—17] VI 10, 2—4. 17—26] haec non sunt in Inst. 27—710, 2] III 23, 12 s.

T] 4 putabit *Pf*, putauit *T* 5 reserauit *Da*, reseruauit *T* 6 *malim* felicitas 8 misericordiam quae *Pf*, misericordiamq. *T* 12 succurrentium, qui *Da*, succurrentiumq. *T*, succurrentium quae *Pf* 13 adfectu *Pf*, adfectus *T* hunc *eruditus Brit. pag. 419* 15 inbeccillitatem *T* 20 suppliciis *T* 29 itaque] atque *eruditus Brit. pag. 420*

aliam terram contineri, quae ab hominibus et omnis generis
2 animalibus incolatur. de antipodis quoque sine risu nec
audiri nec dici potest, adseritur tamen quasi aliquid serium,
ut credamus esse homines qui uestigiis nostris habeant aduersa
uestigia. tolerabilius Anaxagoras delirauit, qui nigram niuem
3 dixit. quorumdam non modo dicta, sed etiam facta ridenda
f.29a sunt. De|mocritus agrum suum a patre sibi relictum deseruit
4 et pascua publica fieri passus est. Diogenes cum choro canum
suorum, qui uirtutem illam summam et exactam rerum omnium
contemtum profitetur, mendicare uictum maluit quam honesto
5 labore conquirere aut habere ullam rem familiarem. certe
uita sapientis exemplum esse uiuendi ceteris debet. si horum
6 sapientiam omnes imitentur, quomodo stabunt ciuitates? sed
forsitan idem Cynici exemplum uerecundiae praebere potuerunt,
qui palam cum coniugibus suis cubitauerunt. nescio quam
7 possent uirtutem defendere qui pudorem sustulerunt. non
melior his Aristippus, qui credo ut amiculae suae Laidi pla-
ceret, Cyrenaicam instituit disciplinam, qua summi boni finem
in uoluptate corporis conlocauit, ne aut peccatis auctoritas
8 aut uitiis doctrina deesset. an illi fortiores magis sunt pro-
bandi, qui ut mortem contemsisse dicerentur, uoluntariam
9 necem sibi intulerunt, Zeno Empedocles Chrysippus Cleanthes
Democritus et hos imitatus Cato, nec scierunt homicidii crimine
teneri secundum ius legemque diuinam eum qui se interfecerit?
10 f.29b deus enim nos in hoc domi|cilium carnis induxit, ille nobis
temporale corporis habitaculum dedit, ut incolamus quamdiu
idem uoluerit. nefas igitur habendum est sine dei iussu uelle
11 migrare. non est ergo uis adhibenda naturae: scit ille quem-
admodum opus suum resoluat. cui operi si quis manus impias

INSTITUTIONES 2—5] III 24. 5 s. (Anaxagoras)] III 23, 11. 7 s.] III 23, 4. 8—11] cf. III 23, 1. 13—16] III 15, 20 s. 17—20] III 15, 15. 19. 20—711, 6] III 18, 5—10.

T] 3 aliquit *T* 4 habeant *Heum*, habent *T* 6 quorundam *Pf* 10 contemtum *Pf*, contemtu *T*, *quod defendit Da* profitentur *eruditus Brit. pag. 420* 16 *an* possint *? Thilo* non] num *eruditus Brit. pag. 420* 21 ut *Pf*, et *T* 28 emigrare *Heum* athibenda *T*

adhibuerit ac diuini opificii uincla dirruperit, deum conatur effugere, cuius sententiam nec uiuus quisquam nec mortuus poterit euadere. scelerati ergo et nefarii quos superius nominaui, qui etiam docuerunt quas causas habere debeat mors uoluntaria, ut parum sit sceleris quod homicidae in semet ipsos extiterunt, nisi ad hoc nefas et alios erudirent. 12

35 (40). Innumerabilia sunt philosophorum dicta factaque quibus eorum insipientia redargui possit. itaque quoniam cuncta enumerare non possumus, pauca suffecerint. satis est intellegi philosophos neque iustitiae, quam ignorant, neque uirtutis, quam mentiuntur, esse doctores. quid enim doceant qui suam saepe ignorantiam confitentur? mitto Socraten, cuius est nota sententia. Anaxagoras omnia circumfusa tenebris esse pronuntiat, Empedocles angustas ad inueniendam ueritatem sensuum semitas esse. Democritus | in profundo quodam puteo demersam ueritatem iacere testatur, quam quia nusquam reperiunt, idcirco adfirmant neminem adhuc extitisse sapientem. quoniam igitur nulla est, ⟨ut⟩ apud Platonem Socrates dicit, humana sapientia, sequamur ergo diuinam deoque gratias agamus, qui eam nobis et reuelauit et tradidit, ac nobis gratulemur, quod ueritatem ac sapientiam caelesti beneficio tenemus, quam tot ingeniis, tot aetatibus requisitam philosophia[m] num⟨quam⟩ potuit inuenire. 1 2 3 4 f. 30a 5

36 (41). Nunc, quoniam falsam religionem, quae est in deorum cultibus, et falsam sapientiam, quae est in philosophia, 1

INSTITUTIONES 7—16] III 28, 10—13. 10 s. neque—doctores] III 29, 19. 12 s. (Socraten)] III 28, 17. 16 s.] III 28, 14—22. 18—23] III 30, 1—8; cf. IV 1, 12 (—conprehendi). 18] Platonis locus non est in Instit. 24—712, 2] III 30, 9 s.

AUCTORES 18] Apolog. 23 A.

T] 1 dirrumperit *T* 2 uiuus *(u add. m. 2 ?) T* 5 homicidiae T^{ac}, *tert.* i *del. m. 2 ?* 7 filosoforum *T* 10 filosofos *T* 13 nota *Pf,* mota *T* 17 repperiunt *T* 18 ut *add. Heum* 19 humana sapientia *Pf,* humanam sapientiam** *(dõ er.) T* 20 reuelauit *Pf,* rebelabit *T* 22 philosophia numquam *(uel* non*) Da,* filosofiam num *T;* philosophiam nemo *Pf,* philosophorum nullus *(aut* nemo*) eruditus Brit. pag. 24 s.,* philosophia num potuit inuenire? *ibid. in adnot. B(urmannus mai.), idem Buen; cf. Inst. III 30, 7* 25 philosophia *Buen,* filosofis *T*

refutauimus, ad ueram religionem sapientiamque ueniamus. et quidem coniuncte, quia cohaerent, de utraque dicendum est.
2 nam deum uere colere, id est nec aliut quidquam [quam] sa-
3 pientia[m]. ille enim summus et conditor rerum deus, qui hominem uelut simulacrum suum fecit, idcirco utique soli ex omnibus animalibus rationem dedit, ut honorem sibi tamquam patri et ⟨timorem⟩ tamquam domino referret et hac pietate atque obsequio immortalitatis praemium mereretur. hoc est
4 uerum diuinumque mysterium. illis autem, quia uera non
f. 30ᵇ sunt, nulla concordia: | neque in philosophia sacra celebrantur neque in sacris philosophia tractatur, et ideo falsa religio est, quia non habet sapientiam, ideo falsa sapientia, quia non
5 habet religionem. ubi autem utraque coniuncta sunt, ibi esse ueritatem necesse est, ut si quaeratur ipsa ueritas quid sit, recte dici possit aut sapiens religio aut religiosa sapientia.

1 37 (42). Dicam nunc quid sit uel sapiens religio uel sapientia religiosa. deus in principio antequam mundum instituueret, de aeternitatis suae fonte deque diuino ac perenni spiritu suo filium sibi ipse progenuit incorruptum fidelem, uirtuti
2 ac maiestati patriae respondentem. hic est uirtus, hic ratio, hic sermo dei, hic sapientia. hoc opifice, ut Hermes ait, et consiliatore, ut Sibylla, [et] praeclaram et mirabilem
3 huius mundi fabricam machinatus est. denique ex omnibus angelis, quos idem deus de suis spiritibus figurauit, solus in consortium summae potestatis adscitus est, solus deus nuncu-

INSTITUTIONES 2 s. et quidem—dicendum est] IV 3, 10. 2—15] IV 3, 3—10; 4, 1—4. 16 s.] IV 5, 1; 10, 4 quid—uersari. 17—20] IV 6, 1. 20 ratio . . sapientia] IV 9, 1. 21 sermo] IV 8, 6. 21—23] IV 6, 9. 23—713, 1] IV 6, 2.

AUCTORES 21 Hermes] cf. ad Inst. IV 6, 9. 22 Sibylla] VIII 264 (σύμβουλον).

T] 1 aduer*am (s *er.) T* 2 coniunctae *T* coherent *T* 3 quam *eiecit et* sapientia *scr. eruditus Brit. pag. 420 conl. Inst. IV 3, 10* 6 sibi ⟨et⟩ *Heum* 7 timorem *add. Buen conl. Inst. IV 4, 1 s.* 8 adque *T* 9 *an* ⟨in⟩ illis *?* *an* uerae *?* 10 *an* neque enim *?* filosofia *T, idem 11* 12 sapientiam *(ante* quia*) T* 14 queratur *T* 15 necte *(*n *del. et corr. m. 2) T* 20 re*pondentem *T*² 22 sybilla *T* et *eiecit eruditus Brit. pag. 421; cf. pag. 714, 10*

patus. omnia enim per ipsum et sine ipso nihil. de- 4
nique Plato de primo ac secundo deo non plane ut philosophus,
sed ut uates locutus est, fortasse in hoc Trismegistum secu- f. 31a
tus. cuius uerba de Graecis conuersa subieci: dominus et 5
factor uniuersorum, quem deum uocare existimauimus,
secundum fecit deum uisibilem et sensibilem. sensi-
bilem autem dico non quod ipse sensum accipiat, sed
quod in sensum mittat et uisum. cum ergo hunc fe-
cisset primum et solum et unum, optimus ei apparuit
et plenissimus omnium bonorum. Sibylla ⟨Erythraea⟩ 6
quoque deum dicit ducem omnium a deo factum, et alia
deum dei filium esse noscendum, sicut ea quae in libris
posui exempla declarant. hunc prophetae diuino spiritu pleni 7
praedicauerunt. quorum praecipue Solomon in libro Sapientiae,
item pater eius caelestium scriptor hymnorum, ambo clarissimi
reges, qui Troiani belli tempora CLXXX annis antecesserunt,
hunc ex deo natum esse testantur. huius nomen nulli est 8
notum nisi ipsi et patri, sicut docet Iohannes in Reuelatione.
Hermes ait non posse nomen eius mortali ore proferri.
ab hominibus tamen duobus uocabulis nuncupatur, Iesus, quod 9
est saluator, et Christus, quod est rex: saluator ideo, quia est
sanatio et salus omnium qui per eum credunt in deum,

INSTITUTIONES 1] IV 8, 16. 2] hic de Platone locus non est in Instit. 3—10] IV 6, 4. 10—13] IV 6, 5. 13 (prophetae)] IV 6, 3. 14 s. Solomon] IV 6, 6—8. 14—16] IV 8, 13 s. (—hymnorum). 17 s. (huius—patri) 19 s. (Hermes)] IV 7, 2. 3 (οὗ—λαληθῆναι). 17 s.] locus non est in Instit. 20—714, 3] IV 7, 4—8; 12, 6 (Iesus—saluator). 9.

AUCTORES 1] Io. 1, 3. 2 Plato—locutus est] secundum interpretationem illam locorum Epinom. 986 C καὶ τιμὰς—δυνατά et Ps.-Platon. epistul. VI 323 C s. ταύτην τὴν ἐπιστολὴν—εὐδαιμόνων, quae est ap. Euseb. praepar. euang. XI c. XV 7 s.; cf. Iustinum apolog. I pag. 92 E—93 C uerba ἐχίασεν αὐτὸν ἐν τῷ παντί ut Platonis (cf. Tim. 36 B s.) explicantem. 4] cf. ad Inst. IV 6, 4. 10 Sibylla] frg. I 6. 11 alia] VIII 329. 17] Apocal. 19, 12. 19 Hermes] cf. ad Inst. IV 7, 3.

T] 1 ipsum *et* ipso *suspecta ut ex Vulg.; cf. ad Inst. IV 8, 16* 2 filosofus *T* 4 grecis *T* *ad hunc locum cf. Inst. IV 6, 4* 5 uocare *Da conl.* καλεῖν *Inst.*, uocari *T* 10 sybilla *T* Erythraea *addidi, cf. Inst. IV 6, 5* 13 profetae *T* 14 precipuae *T* 15 celestium *T* scribtor *T* 17 est *Da,* esse *T*

Christus ideo, quia ipse de caelo in saeculi huius consum-
f.31b matio|ne uenturus est, ut iudicet mundum et resurrectione
mortuorum facta regnum sibi constituat aeternum.
1 38 (43). Sed ne qua forte sit aput te haesitatio, cur eum
qui ante mundum ex deo natus sit Iesum ⟨Christum⟩ appel-
lamus, qui ante annos CCC natus ex homine est, rationem
2 tibi breuiter exponam. idem est dei et hominis filius. bis
enim natus est: primum de deo in spiritu ante ortum mundi,
postmodum in carne ex homine Augusto imperante. cuius
rei praeclarum et grande mysterium est, in quo et salus ho-
3 minum et religio summi dei et omnis ueritas continetur. nam
cum primum scelerati atque impii deorum cultus per insidias
daemonum inrepserunt, tum penes solos Hebraeos religio dei
mansit, qui tamen non lege aliqua, sed traditum sibi per suc-
cessiones cultum patrio more tenuerunt usque ad id tempus,
quo de Aegypto exierunt Moyse duce primo omnium prophe-
tarum, per quem illis lex est a deo inposita. hi, qui Iudaei
sunt postmodum nominati, seruierunt igitur deo uinculis legis
4 obstricti. sed idem paulatim ad profanos ritus aberrantes
f.32a alienos deos susceperunt et derelicto patrio cultu insensibilibus |
5 simulacris immolauerunt. propterea deus prophetas ad eos
misit diuino spiritu adinpletos, qui illis peccata exprobrarent
et paenitentiam indicerent, qui secuturam ultionem minarentur
ac denuntiarent futurum, si in isdem delictis perseuerassent,
ut alium mitteret nouae legis latorem, ut ingrato populo ab
hereditate summoto aliam sibi plebem fideliorem de exteris
6 gentibus congregaret. illi autem non modo perseuerarunt,
uerum etiam eos ipsos qui mittebantur interfecerunt. itaque

INSTITUTIONES 7—9] IV 8, 1 s. 11—13] II 16. 13—17] IV 10, 5 s. 17 s. (Iudaei)] IV 10, 14. 19—21] IV 10, 11 s. 21—27] IV 11, 1 s. 27 s.] IV 11, 3. 28—715, 3] IV 11, 7.

T] 4 hesitatio *T* 5 Christum *add. Pf, cf. c. 37, 9* appellemus *Pf* uirg 7 brebiter *T* 9 carnem *T* homine *(*hom *del. et corr. m. 2) T* 10 preclarum *T* 12 adque *T* 13 hebreos *T* 16 prophetarum *T* 17 inposita, iique *(*, qui *cum T, sed om.* ii *Pf)*—nominati. *Pf et Da* hii *(*h *aut add. aut renouauit m. 2) T* 20 insensibilibus T^2 21 profetas *T* 22 exprob*arent *(*r *er.) sic T* 23 penitentiam *T* 25 noue *T* ut] et *Pf*

damnauit eos ob haec facinora nec adiecit ulterius prophetas mittere ad populum contumacem, sed filium suum misit, ut gentes uniuersas ad gratiam dei conuocaret. nec illos tamen 7 licet impios et ingratos ab spe salutis exclusit, set ad ipsos potissimum misit, ut si forte paruissent, non amitterent quod acceperant, si autem deum suum non suscepissent, tum heredibus abdicatis gentes in adoptionem uenirent. iussit igitur 8 eum summus pater descendere in terram et humanum corpus induere, ut subiectus passionibus carnis uirtutem ac patientiam non solum uerbis, sed etiam factis doceret. renatus est ergo 9 ex uirgine sine patre tamquam homo, ut quemadmodum in prima natiuitate | spiritali creatus [est] ex solo deo sanctus f.32b spiritus factus est, sic in secunda carnali ex sola matre genitus caro sancta fieret, ut per eum caro, quae subiecta peccato fuerat, ab interitu liberaretur.

39 (44). Haec sic futura, ut exposui, prophetae ante prae- 1 dixerant. apud Solomonem ita scriptum est: infirmatus 2 est uterus uirginis et accepit fetum, et grauata est et facta est in multa miseratione mater uirgo. aput 3 Esaian sic: ecce uirgo accipiet in uterum et pariet filium, et uocabitis nomen eius Emmanuel, quod significat 'nobiscum deus'. fuit enim nobiscum in terra, cum induit carnem, et nihilominus deus fuit in homine et homo in deo. utrumque autem eum fuisse a prophetis ante praedictum 4 est. quod deus fuerit, Esaias ita dicit: adorabunt te et in te precabuntur: quoniam in te deus est, et nos

INSTITUTIONES 3—12] IV 11, 14—12, 1; 13, 1. 8 humanum corpus] IV 12, 7. 10—15] IV 13, 2—6; 25, 3 s. 17—19] IV 12, 3. 19—21] IV 12, 4. 21 s.] IV 12, 7 Emmanuel—deus. 22—25] IV 13, 5 s. 25—716, 3] IV 13, 7.

AUCTORES 1 s.] cf. Luc. 20, 10—13. 17] cf. ad Inst. IV 12, 3. 20] Is. 7, 14. 25] Is. 45, 14—16.

T] 1 profetas *T* adiecit] *cf. Addenda* 12 est *eiecit Da* 16 profetae *T* predixerant *T* 17 scribtum *T* 20 eseiam *Pf* 24 eum *Da*, dñi *T* profetis *T* predictum *T* 25 quod *T* eseias *T* 26 praecabuntur *T* *post* deus est *ex Inst. IV 13, 7* et non est alius deus *(rectius fort.* deus alius*)* praeter te. tu enim deus es *(sic fort., non* es deus *scribere debebam loco Inst.) add. Da*

nesciebamus, deus Israhel. confundentur et reuerebuntur omnes qui aduersantur tibi, et cadent in confessionem. item Hieremias: hic deus noster est et non deputabitur alius absque illo, qui inuenit omnem uiam prudentiae et dedit eam Iacob puero suo et Israel dilecto sibi. post haec in terris uisus est et cum hominibus conuersatus est. item quod homo fuerit, idem | Hieremias dicit: et homo est et quis cognouit eum? Esaias quoque sic tradit: et mittet eis dominus hominem, qui saluabit eos et iudicans sanabit eos. item Moyses ipse in Numeris: orietur stella ex Iacob et exurget homo ex Israhel. idcirco igitur cum deus esset, suscepit carnem, ut inter deum et hominem medius factus hominem ad deum magisterio suo superata morte perduceret.

40 (45). Diximus de natiuitate, nunc de uirtute operibusque dicamus. quae cum magna inter homines ac mirabilia faceret, uidentes illa Iudaei magica potentia fieri putabant ignorantes ea omnia quae fiebant ab eo praedicta esse a prophetis. aegros et uario morborum genere languentes non medella aliqua, sed ui ac potestate uerbi sui protinus roborabat, debiles resanabat, claudos ad gressum erigebat, caecis uisum restituebat, mutis eloquium dabat, surdos inaurībat, pollutos maculatosque purgabat, furiatis daemonum incursu mentem propriam reponebat, mortuos aut iam sepultos ad uitam lucemque reuocabat. idem quinque milia hominum quinque panibus et duobus piscibus saturauit. idem supra mare ambulauit. | idem in tempestate praecepit uento ut conquiesceret, statimque tranquillitas facta est. quae omnia et in prophetarum libris et in carmi-

INSTITUTIONES 3—7] IV 13, 8. 7—12] IV 13, 10. 12—14] IV 13, 4. 15—18] IV 15, 1. 4. 12. 19—24] IV 15, 6—11. 25—717, 1] IV 15, 13—15.

AUCTORES 3 Hieremias] Baruch 3, 36—38. 8] Hier. 17, 9. 9] Is. 19, 20. 11] Num. 24, 17.

T] 1 nesciebamus *T* *post* Israhel *addendum uid.* saluator *ex Inst.* reberebuntur *T* 5 istrael *T* 9 eseias *T* 17 uidentes *T* 18 profetis *T* 19 egros *T* 20 debiles *T* 24 aut] et *Da* 26 super *Heum, cf. etiam Buen* 28 profetarum *T*

nibus Sibyllinis praedicta inuenimus. ob haec miracula cum 4
ad eum magna concurreret multitudo et, ut erat, dei filium et
a deo missum crederet, repleti inuidia sacerdotes ac principes
Iudaeorum, simul ira concitati, quod eorum peccata et iniusti-
tiam coarguebat, coierunt, ut eum occiderent. quod futurum 5
ante annos mille paulo amplius Salomon in Sapientia pronun-
tiauerat his uerbis: circumueniamus iustum, quoniam
insuauis est nobis et exprobrat nobis peccata legis.
promittit scientiam dei se habere et filium dei se no-
minat. factus est nobis in traductionem cogitationum
nostrarum, grauis est nobis etiam ad uidendum, quo-
niam dissimilis est aliis uita illius et mutatae sunt
uiae illius. tamquam nugaces aestimati sumus ab
illo, continet se a uiis nostris quasi ab inmunditiis
et praefert nouissima iustorum et gloriatur patrem
dominum. uideamus ergo si sermones illius ueri sunt,
et temptemus quae euentura sunt illi. contumelia et
tormenta interrogemus eum, et sciamus reuerentiam
illius et pro|bemus patientiam illius. morte turpis- f.34a
sima condemnemus eum. haec cogitauerunt, et er-
rauerunt: excaecauit enim illos stultitia eorum et
nescierunt sacramenta dei. harum igitur litterarum im- 6
memores quas legebant incitauerunt populum tamquam ad-
uersus impium, ut eum conprehensum ad iudicium ducerent
mortemque eius impiis uocibus flagitarent. intentabant autem 7
pro crimine id ipsum, quod se dei filium diceret et quod legem
solueret curando homines in sabbato, quam ille se non soluere,
sed implere dicebat. cumque Pontius Pilatus, qui tum legatus 8

INSTITUTIONES 1—5] IV 16, 5. 12. 5—22] IV 16, 7—10. 22—24] IV 16, 17; 18, 1 s. 24 (conprehensum). 28—718, 8] IV 18, 4—9. 25—27] IV 17, 1 s.; 18, 4 (obicientes).

AUCTORES 6] Sap. 2, 12—17. 19—22.

T] 8 exprobrat *Pf*, exprobat *T* 13 estimati *T* 14 illo *T cum 'Vulg.'*, eo *Lactantium scripsisse existimo, cf. Inst. IV 16, 8* uiis *Pf ex Inst. ibid.*, uiris *T* 15 praefert *Pf ex Inst.*, preferet *T* 18 *ad* tormenta *cf. Inst.* 21 excecauit *T* stultitia *Pf*, stultia *T* eorum *T cum 'Vulg.'*, ipsorum *Lactantium scripsisse existimo, cf. ad loc. Instit.* 25 intemtabant *T*

in Syriam iudicabat, perspiceret causam illam ad officium Romani iudicis non pertinere, misit eum ad Herodem tetrarcham permisitque Iudaeis, ut ipsi legis suae disceptatores essent. qui accepta sceleris potestate adfixerunt eum cruci. sed prius flagellis et palmis uerberauerunt, spinis coronarunt, faciem conspuerunt, in cibum et potum dederunt ei fel et acetum, et inter
9 haec nulla uox eius audita est. tunc carnifices sortiti de tunica eius et pallio suspenderunt patibulo atque adfixerunt, cum postridie pascha id est festum diem suum celebraturi essent.
10 f.34b quod facinus prodigia secuta sunt, ut intellegerent | nefas quod admiserant. eodem namque momento quo spiritum posuit et terrae motus magnus et deliquium solis fuit, ut in noctem dies uerteretur.

1 41 (46). Quae omnia prophetae sic futura esse praedixerant. Esaias ita dicit: non sum contumax neque contradico: dorsum meum ⟨posui⟩ ad flagella et maxillas meas ad palmas, faciem autem meam non auerti a foeditate sputorum. idem de silentio: sicut ouis ad immolandum adductus est et sicut agnus coram tondentibus sine
2 uoce, sic non aperuit os suum. item Dauid in psalmo XXXIIII: congregata sunt in me flagella et ignoraeuerunt, dissoluti sunt nec conpuncti sunt: temptauerunt me et striderunt super me dentibus suis. idem de cibo et potu ⟨in psalmo⟩ LXVIII: et dederunt in escam meam
3 fel et in siti mea potum mihi dederunt acetum. item

INSTITUTIONES 9] hoc non est in Inst., cf. tamen IV 10, 18. 10—13] IV 19, 2. 14—18] IV 18, 13. 18—20] IV 18, 16. 20—23] IV 18, 14. 23—25] IV 18, 18. 25—719, 4] IV 18, 30.

AUCTORES 15] Is. 50, 5 s. 18] Is. 53, 7. 20] Ps. 34, 15 s. 24] Ps. 68, 22.

T] 1 Syria *Pf* 4 adfixerunt *Buen conl. Inst. IV 18, 7,* addixerunt *T* 8 suspenderunt ⟨eum⟩ *Pf* adque *T* adfixerunt *T* 9 postpridie *T* 11 namquae *T* 12 terra *(a exp. et del.) T* 13 uerteretur *Pf,* uerte|tur *T* 14 profetae *T* predixerant *T* 15 eseias *T* 16 posui *add. Pf ex Inst. IV 18, 13* 19 est *Pf ex Inst.,* sum *T* 21 in] super *codd. Inst. IV 18, 14 ex Vulg., ut uid.* 23 *post* me *fort.* et deriserunt derisum *excidit, cf. ad loc. Inst.* super *suspectum, cf. ad loc. Inst.* 24 in *add. Fritzschius,* psalmo *add. Pf* 25 *an* idem *?*

de cruce Christi: effoderunt manus meas et pedes meos, dinumerauerunt omnia ossa mea: ipsi autem contemplati sunt et uiderunt me, diuiserunt uestimenta mea sibi et super uestem meam sortem miserunt. Moyses 4
in Deuteronomio: et erit pendens uita tua ante oculos tuos, et timebis die et nocte et non credes uitae tuae. | f.35ᵃ
item in Numeris: non quasi homo dominus suspenditur neque quasi filius hominis minas patitur. item Zacha- 5
rias: et intuebuntur in me, quem transfixerunt. de solis obscuratione Amos ita dicit: in illo die, dicit dominus, occidet sol meridie et obtenebrabitur dies lucis: et conuertam dies festos uestros in luctum et cantica uestra in lamentationem. item Hieremias de ciui- 6
tate Hierosolyma, in qua passus est: et subiuit sol ei, cum adhuc medius dies esset, contusa est et maledicta: reliquos eorum in gladium dabo. nec frustra haec dicta 7
sunt, siquidem post breue tempus imperator Vespasianus Iudaeos debellauit et terras eorum ferro ignique depopulatus est, obsessos fame subegit, Hierosolymam euertit, captiuos triumphauit, ceteris qui reliqui fuerunt terris suis interdixit, ne quando iis ad solum patrium reuerti liceret. quae a deo 8
propter illam Christi crucem facta sunt, ut hoc in scripturis eorum Solomon ante testatus sit dicens: et erit Israhel in

INSTITUTIONES 4—8] IV 18, 29. 8—13] IV 19, 3. 13—16] IV 19, 4. 16—21] IV 21, 2(*a* sed et futura)—5. 21—720, 8] IV 18, 32 s.

AUCTORES 1] Ps. 21, 17—19. 4] Deuter. 28, 66. 7] Num. 23, 19. 8] Zach. 12, 10. 10] Am. 8, 9 s. 13] Ier. 15, 9. 23] III (I) Reg. 9, 7—9.

T] 1 *post* Christi *fort.* in psalmo XXI *excidit* effoderunt *Da ex Inst. IV 18, 30,* et foderunt *T* 3 *ante* diuiserunt *uidetur* et *addendum, cf. Inst.* 6 et *(ante* nocte*) suspectum ut ex Vulg.,* ac *Inst.* 7 *an* idem *? cf. Inst. IV 18, 29* dñs *T* 8 minas *Pf ex Inst. IV 18, 29,* minans *T* zacharias *T* 9 trã|fixerunt *sic T* 10 in] et erit in *Inst. IV 19, 3* 13 lamentationem *Pf ex Inst.,* lamentatione *T* 15 confusa *Da conl. Inst. IV 19, 4, sed cf. eum locum* 16 dabo] dabo in conspectu inimicorum eorum *Inst.* 17 brebe *T* ᵗempus *T* uespassianus *T* 19 triumfauit *T* 22 scribturis *T* 23 Solomon *Da,* solomoni *T, defendit eruditus Brit. pag. 26; cf. Inst. IV 18, 32* sit] est *Heum*

perditionem et in inproperium populo. et domus haec
erit deserta, et omnis qui transiet per illam admira-
f.35b bitur et dicet: propter | quam rem deus fecit terrae
huic et huic domui haec mala? et dicent: quia dere-
liquerunt dominum deum suum et persecuti sunt re-
gem suum dilectissimum deo et cruciauerunt illum in
humilitate magna: pro⟨pter⟩ hoc inportauit illis deus
9 mala haec. quid enim non mererentur qui dominum, qui
ad salutem ipsorum uenerat, peremerunt?
1 42 (47). Post haec detractum patibulo corpus monumento
condiderunt. uerum tertio die ante lucem terrae motu facto
ac reuoluto lapide quo sepulcrum clauserant resurrexit. in
2 sepulcro autem nihil nisi exuuiae corporis sunt repertae. ipsum
uero resurrecturum die tertio iam olim prophetae fuerant prae-
locuti. Dauid in psalmo XV: non derelinques animam
meam ad inferos nec dabis sanctum tuum uidere cor-
ruptionem. item Osee: hic filius meus sapiens, propter
quod nunc non resistet in contribulatione filiorum
suorum: et de manu inferorum eruam eum. ubi est
iudicium tuum, mors, ubi est aculeus tuus? idem rur-
3 sus: uiuificabit nos post biduum die tertio. profectus
igitur in Galilaeam post resurrectionem discipulos suos rursus
f.36a quos | metus in fugam uerterat congregauit datisque mandatis
quae obseruari uellet et ordinata euangelii praedicatione per
totum orbem inspirauit in eos spiritum sanctum ac dedit eis

INSTITUTIONES 8 s.] IV 16, 17 ut—aduenerat. 10—13] IV 19, 6 s. 13—17] IV 19, 8. 17—21] IV 19, 9. 21—721, 3] IV 20, 1; 21, 1 s. (—confirmari).

AUCTORES 15] Ps. 15, 10. 17] Os. 13, 13 s. 20] Os. 6, 3.

T] 4 domui haec *Pf ex Inst. IV 18, 32,* domihaec *(*ih *in ras. ex* u *? m. 1?) T* derelinquerunt *sic T,* reliquerunt *Lactantium scripsisse existimo, cf. Inst. IV 18, 33* 7 propter *Da ex Inst.,* pro *T* 9 salutem *Pf,* salute *T* 11 terre *T* 14 profetae *T* 16 nec *T cum Vulg.,* neque *Lactantium scripsisse existimo, cf. Inst. IV 19, 8* corruptionem *T cum Vulg.,* interitum *Lactantium scripsisse existimo, cf. Inst.* 20 ubi] *fort.* aut ubi *scribendum, cf. Inst. IV 19, 9* 21 uiuificabit *Pf ex Inst. IV 19, 9,* uiuificauit *T* 22 galileam *T* 23 mandatis quae *Pf,* mandatisq. *T* 24 euangeliũ T^2

potestatem mirabilia faciendi, ut in salutem hominum tam factis quam uerbis operarentur. ac tum demum quadragesimo die remeauit ad patrem sublatus in nube. hoc Daniel pro- 4
pheta iam pridem ostenderat dicens: uidebam in uisu noctis: et ecce in nubibus caeli ut filius hominis ueniens et usque ad anticum dierum peruenit. et qui adsistebant, obtulerunt eum: et datum est ei regnum et honor et imperium, et omnes populi tribus linguae seruient ei, et potestas eius aeterna, quae numquam transibit et regnum eius non corrumpetur. item Dauid in psalmo 5
CVIIII: dixit dominus domino meo: sede ad dexteram meam, donec ponam inimicos tuos subpedaneum pedum tuorum.

43 (48). Cum igitur ad dexteram dei sedeat calcaturus ini- 1
micos suos qui eum cruciauerunt, quando ad iudicandum orbem uenerit, apparet nullam spem reliquam esse Iudaeis, | nisi con- f. 36b
uersi ad paenitentiam et a sanguine quo se polluerunt abluti sperare in eum coeperint quem necauerunt. ideo sic dicit 2
Hesdra: hoc pascha saluator noster est et refugium nostrum. cogitate et ascendat in cor uestrum, quoniam habemus humiliare eum in signo: et post haec sperabimus in eum. exheredatos autem esse Iudaeos, quia 3

INSTITUTIONES 3—10] IV 12, 12. 10—13] IV 12, 17. 14—16] IV 12, 21. 16—18] IV 18, 23. 18—22] IV 18, 22. 22—722, 2] IV 20, 11.

AUCTORES 4] Dan. 7, 13 s. 11] Ps. 109, 1. 19] cf. ad Inst. IV 18, 22.

T] 2 quadragesimo *Da ex Inst. IV 21, 1,* quinquagesimo *T* 3 nube *scripsi,* nubem *T; cf. IV 21, 1; de mort. persec. 2, 3* circumuoluit eum procella nubis; *Act. Apost. 1, 9* καὶ νεφέλη ὑπέλαβεν αὐτόν profeta *T* 5 cęli (*, add. m. 2 ?) T* 6 anticum] uetustum *scribendum uidetur, cf. ad Inst. IV 12, 12. 16* 8 ĩ|perium *T* seruient ei *Pf ex Inst. IV 12, 12,* seruientes *T* 12 donec *T cum Vulg.,* quoadusque *Lactantium scripsisse existimo, cf. ad Inst. IV 12, 17* 16 uenerit *Pf,* uenerat *T* 17 penitentiam *T* sanguine *Pf,* sanguinẽ *T* 18 necauerunt *Fritzschius; cf. Inst. IV 18, 23,* negauerunt *T* 19 Hesdras *Fritzschius, cf. Inst. IV 18, 22* 21 humiliare *Pf ex Inst.,* humilare *T* 22 sperabimus *Da ex Inst.,* sperauimus *T*

Christum reprobauerunt, et nos, qui sumus ex gentibus, in
4 eorum locum adoptatos scripturis adprobatur. Hieremias ita
dicit: dereliqui domum meam, dimisi hereditatem meam
in manus inimicorum eius. facta est hereditas mea
mihi sicut leo in silua, dedit ipsa super me uocem
5 suam, idcirco odiui eam. item Malachiel: non est mihi
uoluntas circa uos, dicit dominus, et sacrificium ac-
ceptum non habebo ex manibus uestris, quia a solis
ortu usque ad occasum clarificabitur nomen meum
6 apud gentes. Esaias quoque sic: uenio colligere omnes
gentes et linguas, et uenient et uidebunt claritatem
7 meam. idem alio loco ex persona patris ad filium: ego
dominus deus uocaui te in iustitiam, et tenebo manum
f.37* tuam et confirmabo te, dedi te in testamentum | ge-
neris mei, in lucem gentium, aperire oculos caeco-
rum, producere ex uinculis alligatos et de domo car-
ceris sedentes in tenebris.

1 44 (49). Si ergo Iudaei a deo reiecti sunt, sicut sacrarum
scripturarum fides indicat, gentes autem, sicut uidemus, adscitae
ac de tenebris huius uitae saecularis deque uinculis daemonum
liberatae, nulla igitur alia spes homini proposita est, nisi ueram
religionem ueramque sapientiam, quae in Christo est, fuerit se-
cutus: quem qui ignorat, a ueritate ac deo semper alienus est.
2 nec sibi de summo deo uel Iudaei uel philosophi blandiantur:
qui filium non agnouit, nec patrem potuit agnoscere. haec
est sapientia et hoc mysterium summi dei. per illum se deus

INSTITUTIONES 2—6] IV 20, 7. 6—10] IV 11, 8. 10—12] IV 11, 10. 12—17] IV 20, 12. 21—23] IV 28, 1 s. 25—723, 13] IV 29.
AUCTORES 3] Ier. 12, 7 s. 6] Mal. 1, 10 s. 10] Is. 66, 18. 12] Es. 42, 6 s.

T] 2 scribturis *T* 6 idcirco] ideo *Inst. IV 20, 7 cum Vulg.* 7 uolumtas *T* 8 quia] quoniam *Inst. IV 11, 8, cf. adn. ad h. l.* 9 ad *T ex Vulg. ut uid.*, in *Lactantium scripsisse existimo, cf. Inst.* 10 eseias *T* 13 uocaui *Pf*, uocabi *T* 14 dedi] et dedi *Lactantium scripsisse existimo, cf. Inst. IV 20, 12* 19 scribturarum *T* 20 secularis *T* 24 filosofi *T* 26 misterium *T*

et agnosci et coli uoluit. ideo prophetas ante praemisit qui 3
de aduentu eius praedicarent, ut cum facta essent in eo quae-
cumque praedicata sunt, tunc ab hominibus et dei filius et
deus crederetur. nec tamen sic habendum est, tamquam duo 4
sint dii. pater enim ac filius unum sunt. cum enim pater
filium diligat omniaque ei tribuat et filius patri fideliter obse-
quatur nec uelit | quidquam nisi quod pater, non potest utique f.37b
necessitudo tanta diuelli, ut duo esse dicantur in quibus et
substantia et uoluntas et fides una est. ergo et filius per 5
patrem et pater per filium. unus est honos utrique tribuen-
dus tamquam uni deo et ita diuidendus est per duos cultus,
ut diuisio ipsa compage inseparabili uinciatur. neutrum sibi
relinquet qui aut patrem a filio aut filium a patre secernit.

45 (50). Superest respondere etiam iis qui putant incon- 1
ueniens fuisse nec habere rationem ut deus mortali corpore
indueretur, ut hominibus subiectus esset, ut contumelias sus-
tineret, cruciatus etiam mortemque pateretur. dicam quod 2
sentio et rem inmensam paucis ut potero substringam. qui
aliquid docet, debet, ut opinor, facere ipse quae docet, ut cogat
homines optemperare. nam si non fecerit, praeceptis suis fidem
derogabit. exemplis igitur opus est, ut ea quae praecipiuntur 3
habeant firmitatem, et si quis contumax extiterit ac dixerit
non posse fieri, praeceptor illum praesenti opere conuincat.
non potest ergo perfecta esse doctrina, cum uerbis tantum | f.38a
traditur, sed tum perfecta est, cum factis adimpletur. Chri- 4
stus itaque cum doctor uirtutis ad homines mitteretur, utique,
ut doctrina eius perfecta esset, et docere et facere debuerat.
sed si corpus hominis non induisset, non posset facere quae

INSTITUTIONES 1 (prophetas)—4] IV 29, 10—12. 4—9] IV 29, 1—4. 8 s. 13. 9—13] IV 29, 13—15. c. 45] IV 22—25; IV 26, 24—27. 14—21] IV 22, 2 s.; 23, 1—7. 21—25] IV 23, 8 s. 22 s. (contumax, praesenti opere)] IV 23, 7; 24, 10 (contumacia—exemplo). 25—724, 6] IV 23, 10—24, 17; 25, 1.

Tf 1 profetas *T* 2 predicarent *T* 5 dī̃ *T* 9 uolumtas *T* 13 relinquit *Da* 14 iis *Pf*, is *T* 19 aliquit *T* 21 derogabit *Pf*, derogauit *T* precipũntur *T* 28 potuisset *Pf*

docebat, id est non irasci, non cupere diuitias, non libidine inflammari, dolorem non timere, mortem contemnere. haec sunt utique uirtutis, set fieri sine carne non possunt. ergo ideo corporatus est, ut cum uincenda esse carnis desideria doceret, ipse faceret prior, ne quis excusationem de carnis fragilitate praetenderet.

1 46 (51). Dicam nunc de sacramento crucis, ne quis forte dicat: 'si suscipienda illi mors fuerat, non utique infamis ac
2 turpis, sed quae haberet aliquid honestatis.' scio equidem multos, dum abhorrent nomen crucis, refugere a ueritate, cum in ea et ratio magna sit et potestas. nam cum ad hoc missus esset, ut humillimis quibusque uiam panderet ad salutem, se
3 ipse humilem fecit, ut eos liberaret. suscepit ergo id genus mortis quod solet humilibus inrogari, ut omnibus facultas da-
f.38b retur imitandi. | praeterea cum esset resurrecturus, amputari partem corporis eius fas non erat nec os infringi, quod ac-
4 cidit iis qui capite plectuntur. crux ergo potior fuit, quae resurrectioni corpus integris ossibus reseruauit. his etiam illut accedit, quod passione ac morte suscepta sublimem fieri opor-
5 tebat. adeo illum crux et re et significatione exaltauit, ut omnibus maiestas eius ac uirtus cum ipsa passione notuerit. nam quod extendit in patibulo manus, utique alas suas in orientem occidentemque porrexit, sub quas uniuersae nationes
6 ab utraque mundi parte ad requiem conuenirent. quantum autem ualeat hoc signum et quid habeat potestatis, in promtu est, cum omnis daemonum cohors hoc signo expellitur ac fu-
7 gatur. et sicut ipse ante passionem daemonas uerbo et inperio proturbabat, sic nunc nomine ac signo passionis eius idem

INSTITUTIONES 7] IV 26, 1. 7—15] IV 26, 29 s. 15—18] IV 26, 31—33 (—redderetur). 18—24] IV 26, 33 (*ab* illa quoque) — 36. 24—725, 3] IV 27, 1 s.; V 21, 3—5.

T] 2 hae *Heum* 3 uirtutis *eruditus Brit. pag. 422 (cf. c. 57, 4),* uirtutes *T* 8 utique *Pf,* utuque *T* 15 preterea *T* 16 accidit *ex* acceit *T* 17 fuit quae *Pf,* fuitq. *T* 18 reseruauit *Pf,* reseruabit *T* 19 accedit *Pf,* accepit *T* 25 potestatisin (isi *in ras. ex* em) *T* promtu *Pf,* promtum *T* 26 expellatur ac fugetur *Heum* 28 eius idem *eruditus Brit. pag. 422 conl. Inst. IV 27, 2,* eiusdem *T*

spiritus inmundi, quando in corpora hominum inrepserint, exiguntur, cum extorti et excruciati ac se daemonas confitentes uerberanti se deo cedunt. quid ergo sperauerint de suis religionibus cumque sua sapientia | Graeci, cum uideant deos f. 39a suos, quos eosdem daemonas esse non negant, per crucem ab hominibus triumphari? 8

47 (52). Una igitur spes hominibus uitae est, unus portus salutis, unum refugium libertatis, si abiectis quibus tenebantur erroribus aperiant oculos mentis suae deumque cognoscant, in quo solo domicilium ueritatis est, terrena et de terra ficta contemnant, philosophiam, quae apud deum stultitia est, pro nihilo conputent, sed uera sapientia id est religione suscepta fiant inmortalitatis heredes. at enim repugnant non tam ueritati quam propriae saluti cumque haec audiunt, uelut aliquod inexpiabile nefas detestantur. sed ne audire quidem patiuntur, uiolari aures suas sacrilegio putant, si audierint, nec iam maledictis abstinent, sed quantis possunt uerborum contumeliis insectantur. idemque si potestatem nacti fuerint, uelut hostes publicos persecuntur, immo etiam plus quam hostes, quorum, cum bello uicti fuerint, aut mors aut seruitus poena est nec ullus post arma deposita cruciatus, quamuis omnia pati meruerint qui facere uoluerunt, | et inter mucrones locum f. 39b pietas habet. inaudita est crudelitas, cum innocentia nec uictorum hostium condicionem meretur. quae tanta huius furoris est causa? scilicet quia ratione congredi non queunt, uiolentia premunt, incognita causa tamquam nocentissimos 1 2 3 4

INSTITUTIONES 3—6] IV 27, 6—15. 5 quos—negant] IV 27, 15 (Homero). 7—13] IV 28, 1 s.; cf. III 30, 3—8. 13—18] V 1, 1. 3—7. 18—726, 8] V 9, 2—8.

AUCTORES 3 uerberanti deo] cf. oraculum Inst. I 7, 10 (pag. 27, 16).

T] 3 caedunt *T* 4 cumque] omnique *Da* 6 triumfari *T* 9 cognoscant *T* 10 de *bis, pr. del. T* 11 filosofiam *T* 12 sed] et *Pf* 13 ad *T* 15 ne audient quidem patienter *Heum*, patienter ⟨uolunt⟩ *Buen* 18 nacti *Pf*, acti *T* 19 publicos ⟨nos⟩ *Heum* 21 ullus *Pf*, ullis *T* 23 habet *Da conl. Inst. V 9, 3 (cf. etiam Buen)*, haberet *T*, habet. ⟨at⟩ *eruditus Brit. pag. 423* 24 que *T* 26 praemunt *T*

damnant, quia constare de ipsa innocentia noluerunt. nec satis putant, si celeri ac simplici morte moriantur quos inrationabiliter oderunt, sed eos exquisitis cruciatibus lacerant, ut expleant odium, quod non peccatum aliquod, sed ueritas parit: quae idcirco male uiuentibus odiosa est, quia aegre ferunt esse aliquos quibus facta eorum placere non possunt. hos omni modo cupiunt extinguere, ut possint libere sine teste peccare.

1 48 (53). Sed haec facere se dicunt, ut deos suos defendant. primum, si dii sunt et habent aliquid potestatis ac numinis, defensione hominis patrocinioque non indigent, sed se ipsos
2 utique defendunt. aut quomodo ab iis homo sperare auxilium potest, si ne suas quidem iniurias possunt uindicare? stultum
f. 40ᵃ igitur et uanum, deorum esse uindices uelle, nisi quod ex eo|
3 magis apparet diffidentia. qui enim patrocinium dei quem colit suscipit, illum esse nihili confitetur: si autem ideo colit, quia potentem arbitratur, non debet eum uelle defendere
4 a quo ipse est defendendus. nos igitur recte. nam cum isti defensores falsorum deorum aduersus uerum deum rebelles nomen eius in nobis persecuntur, nec re nec uerbo repugnamus, sed mites et taciti et patientes perferimus omnia quaecumque aduersus nos potest crudelitas machinari. habemus enim fiduciam in deo, a quo expectamus secuturam protinus ultionem.
5 nec est inanis ista fiducia, siquidem eorum omnium qui hoc facinus ausi sunt miserabiles exitus partim cognouimus, partim uidimus nec ullus habuit inpune quod deum laesit, set qui sit uerus deus qui uerbo discere noluit, supplicio suo didicit.
6 uellem scire, cum inuitos adigunt ad sacrificium, quid secum

INSTITUTIONES 4 s.] V 21, 1. c. 48] V 19, 1—24. 9] V 19, 20 (sed—sacra). 10—18] V 20, 2. 12 s.] V 20, 4. 20—23] V 20, 10. 22–27] V 23. 28—727, 9] V 20, 5 s. 7 s.
AUCTORES 4 s.] Terent. Andr. I 1, 41.

T] 1 quia *Da conl. Inst. V 1, 5,* qui *T* 5 egre *T* 10 aliquid *Pf,* aliquod *T* 11 defensione *Pf,* defensionem *T* 16 nihili *Da,* nihilo *T* 24 fudicia (u *et* i *del. et corr. m. 2) T* 25 cognobimus *T* 26 uidimus *Da,* uidemus *T* lesit *T* 27 suplicio *T*

habeant rationis aut cui praestent quod faciunt. si diis, non est ille cultus nec acceptabile sacrificium quod fit ingratis, quod extorquetur per iniuriam, quod eruitur per dolorem; si autem ipsis quos cogunt, | non est utique beneficium quod quis ne accipiat, etiam mori mauult. si bonum [non] est ad quod me uocas, cur malo inuitas? cur non uerbis, sed uerberibus? cur non ratione, sed cruciatibus corporis? unde apparet malum esse illut ad quod non inlicis uolentem, sed trahis recusantem. quae stultitia est consulere uelle nolenti? an si aliquis prementibus malis ad mortem confugere cogatur, num potes, si aut gladium extorseris aut laqueum ruperis aut ⟨a⟩ praecipitio retraxeris aut uenenum effuderis, conseruatorem te hominis gloriari, cum ille quem seruasse te putas nec gratias agat et te male secum arbitretur egisse, quod mortem sibi prohibueris optatam, quod ad finem, quod ad requiem malorum peruenire non siueris? beneficium enim non ex qualitate rei debet, sed ex animo eius qui accipit ponderari. cur pro beneficio imputes quod mihi maleficium est? uis me deos tuos colere, quod ego mihi mortiferum duco? si bonum est, non inuideo, fruere solus bono tuo; non est quod uelis errori meo succurrere quem iudicio ac uoluntate suscepi. si malum, | quid me ad consortium mali rapis? utere sorte tua. ego malo in bono mori quam in malo uiuere. 7 f. 40b 8 9 10 11 f. 41a

49 (54). Haec quidem iuste dici possunt. sed quis audiet, cum homines furiosi et inpotentes minui dominationem suam 1

INSTITUTIONES 1—3] V 19, 22 s. 2 s.] V 19, 6. 5—9] V 19, 11. 5 s.] V 19, 6—8. 6 s.] V 19, 11 (uerbis—uerberibus). 10—16] haec non sunt in Inst. 16—18] V 20, 5 (—recusanti). 18—23] V 12, 3 s. (si uobis—amplectimur); 13, 10 s. 22] Vergilii locus non est in Instit.
AUCTORES 22] Verg. Aen. XII 932.

T] 1 prestent *T* 5 ne *Pf*, nec *T* non *eiecit Da* 9 quae* *(e er.) T in margine sinistro notas habet T, quarum prior pars cum extrema margine resecta est; Guil. Schmitzius legit et suppleuit haec* [quae stulti]tia est [consulere]re uelle nolenti *cf. ad pag. 677, 19* 10 praementibus *T* conatur *Pf* 12 a praecipitio *Heum*, precipitio *T* 15 ꝓroibueris *sic T* 16 siueris *Da*, sinueris *T, quam formam uulgarem esse existimat Georges, lex. lat.*[7] *II pag. 2409, sed correctione hac* sineris *orta uidetur*, sineris *'fortasse' Buen* 21 uolumtate *T*

putent, si sit aliquid in rebus humanis liberum? atquin reli-
2 gio sola est in qua libertas domicilium conlocauit. res est
enim praeter ceteras uoluntaria nec inponi cuiquam necessitas
potest, ut colat quod non uult. potest aliquis forsitan simu-
3 lare, non potest uelle. denique cum metu tormentorum aliqui
aut cruciatibus uicti ad execranda sacrificia consenserint, num-
quam ultro faciunt quod necessitate fecerunt, sed data rursus
facultate ac reddita libertate referunt se ad deum eumque pre-
cibus et lacrimis placant agentes non uoluntatis quam non
habuerunt, sed necessitatis quam pertulerunt paenitentiam, et
4 uenia satisfacientibus non negatur. quid ergo promouet qui
corpus inquinat, quando inmutare non potest uoluntatem? at
enim homines inanis cerebri si quem fortem adegerint libare
diis suis, incredibili alacritate insolenter exultant et quasi
f. 41b 5 hostem | sub iugum miserint, gaudent. si uero aliquis nec
minis nec tormentis territus fidem uitae anteferre maluerit, in
hunc ingenium suum crudelitas exerit, infanda et intolerabilia
molitur. et quia sciunt gloriosam esse pro deo mortem et
hanc nobis esse uictoriam, si superatis tortoribus animam pro
6 fide ac religione ponamus, et ipsi enituntur ut uincant. non
adficiunt morte, sed excogitant nouos inauditosque cruciatus,
ut fragilitas uiscerum doloribus cedat, et si non cesserit, diffe-
runt adhibentque uulneribus curam diligentem, ut crudis ad-
huc cicatricibus repetita tormenta plus doloris inmittant. et
⟨dum⟩ hanc aduersus innocentes carnificinam exercent, pios
utique se et iustos et religiosos putant — talibus enim sacris
d⟨ii⟩ eorum delectantur —, illos uero impios et desperatos nun-

INSTITUTIONES 1—5] V 19, 23. 11 (non est—potest). 5—12] V 13, 6—10 (—redeant). 12—729, 3] V 11, 11—17. 15—18] V 9, 12. 21] V 9, 10. 25—729, 3] V 9, 13 s.; 19, 6 s. 17.

T] 1 adquin *T* 3 preter *T* uolumtaria *T* 8 praecibus *T* 9 placant *Pf*, placat *T* uolumtatis *T* 10 penitentiam *T* 12 uolumtatem *T* ad *T* 13 forte *Da et Heum, sed cf. Inst. V 11, 15* 21 morte *Pf*, mortem *T*, in mortem *Buen conl. Tac. ann. IV 45* 25 dum—exercent *Da*, exercent *T*; exercentes *Pf*; *an* cum—exercent *? cf. Inst. VI 1, 9* cum uiuere se *eqs.* 27 dii eorum *Da conl. Inst. V 10, 17 et Buen conl. Inst. V 11, 18*, deorum *T*

cupant. quae ista est peruersitas, ut qui torquetur innocens 7
desperatus atque impius nominetur, carnifex autem iustus piusque dicatur?

50 (55). Sed recte ac merito puniri eos aiunt, qui publicas 1
religiones a maioribus traditas execrantur. quid? si maiores
illi stulti fuerunt | in suscipiendis religionibus uanis, sicut iam f. 42a
supra ostendimus, praescribetur nobis quominus uera et meliora sectemur? cur nobis auferimus libertatem et quasi ad- 2
dicti alienis seruimus erroribus? liceat sapere, liceat inquirere
ueritatem. sed tamen, si libet maiorum defendere ⟨religiones⟩, 3
cur inpune habent Aegyptii, qui pecudes et omnis generis bestias
pro diis colunt? cur de diis ipsis ⟨mimi⟩ aguntur et qui eos
facetius deriserit, honoratur? cur audiuntur philosophi, qui aut
nullos deos esse aiunt aut, si sunt, nihil curare nec humana
respicere aut nullam esse omnino quae regat mundum prouidentiam disserunt? sed soli ex omnibus impii iudicantur qui 4
deum, qui ueritatem secuntur. quae cum sit eadem iustitia,
eadem sapientia, hanc isti uel inpietatis uel stultitiae crimine
infamant nec perspiciunt quid sit quod eos fallat, cum et malo
uocabulum boni et bono mali nomen inponunt. plurimi qui- 5
dem philosophorum, sed maxime Plato et Aristoteles de iustitia
multa dixerunt adserentes et extollentes eam summa laude
uirtutem, quod suum cuique tribuat, quod aequitatem in omnibus
seruet: | et cum ceterae uirtutes quasi tacitae sint et intus f. 42b
inclusae, solam esse iustitiam quae nec sibi tantum conciliata

7 supra] c. 15 ss.

INSTITUTIONES 4—10] V 19, 3—5. 10—16] V 20, 12—14. 16—20] V 19, 7 s. (– inpiorum). 20—24 (aequitatem). 730, 6—9] V 14, 5 (ut Aristotelen—patronos). 7—13. 15. 19—15, 2; 17, 4 s. 24—730, 2] locus non est in Instit.

AUCTORES § 5—8] ad Ciceronis de rep. librum III (c. 7) refert Maius; uerba § 5 certe 'et cum—quam plurimis prosit' inde deriuata esse ostenditur locis Nonii pag. 373, 24; 299, 30.

T] 2 adque *T* 4 rectę *T* istulti *(i exp. et del.) T* 8 et] *eruditus Brit. pag. 28, dubitat tamen pag. 428,* sed *T* 10 religiones *add. Da conl. Inst. V 20, 12* 12 mimi *add. Da conl. Inst. V 20, 12* 13 filosofi *T* 14 sint *Heum* 15 prouidentiam *Pf,* prouidentia *T* 20 plurimi *Heum et Buen,* primuli *T* 21 filosoforum *T* 23 equitatem *T*

sit nec occulta, sed foras tota promineat et ad bene faciendum
6 prona sit, ut quam plurimis prosit; quasi uero in iudicibus
solis atque in potestate aliqua constitutis iustitia esse debeat
et non in omnibus. atquin nullus est hominum ne infimorum
quidem ac mendicorum in quem iustitia cadere non possit.
7 sed quia ignorabant quid esset, unde proflueret, quid operis
haberet, summam illam uirtutem, id est commune omnium
bonum paucis tribuerunt eamque nullas utilitates proprias aucu-
8 pari, sed alienis tantum commodis studere dixerunt. nec in-
merito extitit Carneades homo summo ingenio et acumine,
qui refelleret istorum orationem et iustitiam, quae fundamentum
stabile non habebat, euerteret, non quia uituperandam esse iu-
stitiam sentiebat, sed ut illos defensores eius ostenderet nihil
f.43a certi, nihil firmi de iustitia disputare. |
1 51 (56) ⟨1⟩. Nam si iustitia est ueri dei cultus — quid
enim tam iustum ad aequitatem, tam pium ad honorem, tam
necessarium ad salutem quam deum agnoscere ut parentem,
uenerari ut dominum eiusque legi et praeceptis obtemperare?
—, nescierunt ergo iustitiam philosophi, quia nec ipsum deum
2 agnouerunt nec cultum eius legemque tenuerunt. et ideo
refelli potuerunt a Carneade, cuius haec fuit disputatio, nul-
lum esse ius naturale itaque omnes animantes ipsa ducente

INSTITUTIONES 2—5. 7 s.] V 14, 16—20 (cf. 18 nemo deo—iustitia indiget). 6—9] V 15, 1. 9—14] V 14, 3—5; c. 16. 17 s.] V 18, 14—16. 19—731, 21] V 16. 19 s.] V 14, 12 s. 20—731, 8] V 16, 3 s.

TBP(a 15)] 3 adque *T* 4 adquin *T* infimorum *Da,* infirmorum *T* 6 proflueret *Pf,* profluerent *(*r *in ras. ex* lu*) T* 7 commune *Pf,* communem *T* 11 refelleret *Pf,* refellet *T* storum *T* 14 *post* disputare *in imo fol. 42b subscriptio haec* EXPL·DE OPIFICIO DI·INC·EPITOMAE *T proxima pars Epitomae etiam codicibus BP seruata in his libros Institutionum, De ira dei, De opificio dei ut liber decimus sequitur;* DE OPIFICIO DIVINO LIBER VIIII EXPLICIT INCIPIT EPITOMEN *(sic)* LIBRI SEPTIMI LIBER X FELICITER *B;* CAECILI FIRMIANI DE OPIFICIO DĪ LIB̄ · VIIII EXPLIC̄ INCIPIT DE EPITOME LIBER DECIMVS *P* 15 nam *om., incipit a* Si *P* ⌜si⌝ *B*³ 16 enim *om. P* 17 deum *om. P* adgnoscere *B* 18 dm̄ *T, sed cf. c. 54, 4; Inst. V 18, 14* et] ut *B*¹, ⌜a⌝ut *B*³ preceptis *T* 19 filosofi *TB* 20 adgnouerunt *B* 21 carneadae *T* 22 naturae *P* ducent *T*

natura commoda sua defendere et ideo iustitiam, si alienis utilitatibus consulit, suas neglegit, stultitiam esse dicendam. quodsi omnes populi penes quos sit imperium ipsique Romani 3
qui orbem totum possederint iustitiam sequi uelint ac suum cuique restituere quod ui et armis occupauerunt, ad casas et egestatem reuertentur. quod si fecerint, iustos quidem, sed tamen stultos iudicari necesse est, qui ut aliis prosint, sibi nocere contendant. deinde si reperiat aliquis hominem, qui 4
aut aurum pro orichalco aut argentum pro plumbo uendat per errorem atque id emere necessitas cogat, utrum dissimulabit | et emet paruo an potius indicabit? si indicabit, iustus f. 43b
utique dicetur, quia non fefellit, sed idem stultus, qui alteri fecerit lucrum, sibi damnum. sed facile de damno est. quid? 5
si uita eius in periculum ueniet, ut eum necesse sit aut occidere aut mori, quid faciet? potest hoc euenire, ut naufragio facto inueniat aliquem inbecillum tabulae inhaerentem aut uicto exercitu fugiens reperiat aliquem uulneratum equo insidentem: utrumne aut illum tabula aut hunc equo deturbabit, ut ipse possit euadere? si uolet iustus esse, non faciet, sed idem stultus iudicabitur, qui dum alterius uitae parcit, suam prodet. si faciet, sapiens quidem uidebitur, quia sibi consulet, sed idem malus, quia nocebit.

52 (57). Acuta ista sane, sed respondere ad ea facillime 1 (6)
possumus. inmutatio enim nominum facit, ut sic esse uideatur.

INSTITUTIONES 8—13] V 16, 7 s. 13—21] V 16, 9—11. 22 Acuta ista sane] V 16, 13 arguta—sunt. 22 s. sed—possumus] V 17, 2—8. 23—732, 17] V 17. 23—732, 2] V 14, 2; 17, 1; 19, 7 (nomina—inmutent, bonis—imponere).

TBP] 1 iustitiã** (et *er.*) *B* 2 consulet B^1, *corr.* B^3 negleget *B* 4 possiderint P^1, *corr.* P^2 5 causas *T* 8 repperiat TBP^{ar} 9 aurichalco *P* 10 adque *T* coget *T*, cogit *B* dissimulauit TB^1, *corr.* B^2 11 et emet—si indicabit *om. P* indicauit *utroque loco* TB^1, *corr.* B^2 12 itaque *T*, itique *ex* itaque P^1? 13 quod B^1 *(corr.* B^3*)* *P* 14 illius *P* ueniat *P* 15 uenire *T* 16 inbeccillum *TB*, inbicillum *(alt.* i *ex e)* P^2 inhaerentem B^3, inherentem *(. m. 2) P, in quo . saepe add. m. 2* 17 repperiat TBP^{ar} *equo *(*a *er.*) *BP* 18 deturbauit *(alt.* u *ex* b, *sic) B* 20 parcet *B* prodit *TP*, perdet *edd.* qūidem sāpiens ūidebitur *B* 21 quia *P*^{2} consulit *P* 22 acuta] arguta *Inst. V 16, 13* sta *T* plane *Inst. ibid.* ea* *P* facillimae TB^{ar} 23 esse* *(t er.) P* uideantur *P*

nam et iustitia imaginem habet stultitiae, non tamen est stultitia, et malitia imaginem sapientiae, non tamen sapientia est.
2(7) sed sicut malitia ista in conseruandis utilitatibus suis intellegens et arguta non sapientia, sed calliditas et astutia est, ita
f.44ª et ius|titia non debet stultitia, sed innocentia nominari, quia necesse est et iustum esse sapientem et eum qui sit stultus
3(8) iniustum. nam neque ratio neque natura ipsa permittit, ut is qui iustus est, sapiens non sit, quoniam iustus nihil utique facit nisi quod rectum et bonum est, prauum et malum semper
4(9) fugit. quis autem discernere bonum et malum, prauum et rectum potest nisi qui sapiens fuerit? stultus autem male facit, quia bonum et malum quid sit ignorat, ideo peccat, quia non potest recta et praua discernere. non potest igitur neque
5(10) stulto iustitia neque iniusto sapientia conuenire. ergo stultus non est qui nec tabula naufragum nec equo saucium deiecerit, quia se abstinuit a nocendo, quod est peccatum; peccatum autem
6(11) uitare sapientis est. sed ut stultus prima facie uideatur, illa res efficit, quod extingui animam cum corpore existimant:
7(12) idcirco omne commodum ad hanc uitam referunt. si enim post mortem nihil est, utique stulte facit qui alterius animae parcit cum dispendio suae aut qui alterius lucro magis quam suo consulit. si mors animam delet, danda est opera quo
f.44ᵇ diutius commodiusque uiuamus: si autem uita | post mortem

INSTITUTIONES 1—14] V 17, 25—28. 14—17] V 17, 10. 20—22. 27. 31. 17—733, 4] V 18, 1—3.

TBP] 1 stultitia est *T*, ēst stultitia *transposuit* B^2 2 imaginem] imaginem habet *T*, imaginē *(~ m. 2)* *P* 3 sed *om.* *T* militia P^1, *corr. m. recentissima* in *casu extersum restituit* P^2 4 calliditas] auiditas *P* et *B*, *cf. Inst. V 17, 32. 33,* uel *T*, uel et *P* 6 et *om.* *B* iustū $P^{1?}$ 7 ratione *T* natura B^2 8 est] esset *T* 10 discernerī *(n exp. et del.)* *T* 11 poterit *edd.* qui* *(a er.)* *P* 12 & malum *in mg. add.* P^2 13 igitur] ergo *T* 14 iniusto] iusto *T* ergo stultus] stultus igitur *T* 15 *equo *(a er.)* *P* 17 ut *B* 18 effecit *P* aestimant *T* 19 idcirco q. P^2 *ante* omne *4 uel 5 litt. eras.* *P* 20 stulte P^2 21 dum *(d del.)* *B* 22 consulet *B* del& danda *(i. e.* delectanda *corr. m. 1?)* *P* quo diutius B^1, quo*iu'stius B^3, quod iustius *T*, quoduis *P; cf. Inst. V 18, 2*

superest aeterna et beata, hanc utique corporalem cum omnibus terrae bonis iustus et sapiens contemnet, qui scit quale a deo sit praemium recepturus. teneamus igitur innocentiam, te- 8(13)
neamus iustitiam, subeamus imaginem stultitiae, ut ueram sapientiam tenere possimus. et si hominibus ineptum uidetur ac stultum torqueri et mori malle quam libare diis et abire sine noxa, nos tamen omni uirtute omnique patientia fidem deo exhibere nitamur. non mors terreat, non dolor frangat, 9(14)
quominus uigor animi et constantia inconcussa seruetur. stultos uocent, dummodo ipsi stultissimi sint et caeci et hebetes et pecudibus aequales, qui non intellegunt esse mortiferum relicto deo uiuo prosternere se atque adorare terrena, qui nesciunt et illos aeternam poenam manere qui figmenta insensibilia fuerint uenerati et eos qui nec tormenta nec mortem pro cultu et honore ueri dei recusauerint, uitam perpetuam consecuturos. haec est fides summa, haec uera sapientia, haec perfecta iu- 10(15)
stitia. nihil ad nos adtinet quid iudicent stulti aut quid homunculi sentiant: nos iudi|cium dei expectare debemus, ut eos f.45a
postmodum qui de nobis iudicauerint iudicemus.

53 (58). Dixi de iustitia, quid esset: sequitur ut ostendam 1(16)
quod sit uerum sacrificium dei, qui iustissimus ritus colendi, ne quis arbitretur aut uictimas aut odores aut dona pretiosa

INSTITUTIONES 2—15] V 18, 8—13. 16. 16—19] V 23. c. 53] cf. VI 25. 20 s.] VI 1, 2 (—coli oporteat). 22—734, 5] VI 1, 5 s.; 2, 1 s.

TBP] 1 eterna *T* 2 bonae *(ae in ras. ex* is*? m. 2) P* sapien*s *(i er.) T* contem*net (p *er.) P* quia *(a s. l. add. m. 1?) P edd.* scit B^1P, sciet *T*, sci'et B^3 a deo] abeo B^1, *corr.* B^2 4 stultitiae' *B* 5 et si *P*^{2} 6 uelle *B, sed cf. Inst. V 18, 12* libare diis *T*, liberã|di se *B*, liberare dĩ *P* 7 tam *T* uir**tute *(ui er.) T* 8 dõ, *P*^{2} exhibere B^3P, exibere *T alt.* non *T*, nec *B*, ac nec *P* 10 sint stultissimi *P* stultissimi—hebetes] heuetes et caeci *B* hebetes P^2 12 adque *T* 13 aeternam *om. P* fingmenta B^{ac} 14 uenerati] adorati *T* morte *T* cultui *T* 15 recusauerint] non recusauerunt *sic T*, recusauerin't B^3 16 fides summa] fidissima *(tert.* i *ras. ex* u*) B* fides *om. P* haec uera sapientia *om. T* iustitia *om. T, in ras. P* 17 adtinet *om. P* quid iudicent *om. T* aut *om. T* homunculi *B* 19 iudicant *T* 20 dixi de' P^2 iustitiam *T*, iustitia P^2 21 qui] qui sit *T* 22 odorẽ *P* praetiosa BP^1, *pr.* a *exp.* P^2

desiderari a deo, a quo si fames, si sitis, si algor, si rerum omnium terrenarum cupiditas abest, non ergo utitur his omnibus quae templis diisque fictilibus inferuntur. sed sicut corporalibus corporalia, sic utique incorporali incorporale sacri-
2(17) ficium necessarium est, illis autem quae in usum tribuit homini deus, ipse non indiget, cum omnis terra in ipsius sit potestate: non indiget templo cuius domicilium mundus est, non indiget simulacro qui est et oculis et mente inconprehensibilis, non indiget terrenis luminibus qui solem cum ceteris
3(18) astris in usum hominis potuit accendere. quid igitur ab homine desiderat deus nisi cultum mentis, qui est purus et sanctus? nam illa quae aut digitis fiunt aut extra hominem sunt,
f. 45b inepta fragilia ingrata sunt. hoc est sacrificium uerum, | non quod ex arca, sed quod ex corde profertur, non quod manu, sed quod mente libatur, haec acceptabilis uictima est quam
4(19) de se ipso animus immolauerit. nam quid hostiae, quid tura, quid uestes, quid aurum, quid argentum, quid pretiosi lapides conferunt, si colentis pura mens non est? sola ergo iustitia est quam deus expetit: in hac sacrificium, in hac dei cultus est. de quo nunc mihi disserendum est docendumque in quibus operibus iustitiam necesse sit contineri.

1 54 (59) ⟨2⟩. Duas esse humanae uitae uias nec philosophis ignotum fuit nec poetis, sed eas utrique diuerso modo indu-

INSTITUTIONES 5—7. 9 s.] VI 2, 3—5. 10—16] VI 1, 4; 2, 12 s. 16 nam quid hostiae] VI 2, 9. 18—21] VI 2, 14. 22—735, 1] VI 3, 1.

AUCTORES c. 54 ss.] cf. Oscarii a Gebhardt et Funkii locos ad Inst. VI 3 adlatos.

TBP] 1 a quo] quod *T*, a quo* *P* famis *B* 2 terrenorum *P* adest *T* 3 que *TP*1, quę *P*2 4 corporalia] corporale *B* sic *om. P* incorporali *om. B*1, ‘corporalibus’ *B*3 5 illi’* *(s er., ’ distinctionem add. m. 2) B* ātem qūae *B* 6 in *om. T* indiget *T* 7 indiget *T* 8 inconpraehensibilis *B*, incompr*ehensibilis *(a er.) P* 9 lumĩnibus *T*2 10 hominis] hominibus *B, sed cf. Inst. VI 2, 3* 12 quae *B*1? digĩtis *B* 14 manu* *(s ? er.) P* 16 se *om. T* ipso animus *B* immolat *B* 17 quid argentum quid aurum *T, sed cf. Inst. VI 1, 8; 25, 6* praetiosi *BP*1, a *exp. P*2 18 conferuntur *P* 19 hac *(ante* sacrificium*) B*3 *alt.* hac *(a in ras. ex* o *?) B*3, ‘hac’ *P* 20 *alt.* est *om. B* 22 filosofis *T*, philosofis *P*

xerunt. philosophi alteram industriae, alteram inertiae esse
uoluerunt, sed hoc minus recte, quod eas ad sola uitae huius
commoda rettulerunt. melius poetae, qui alteram iustorum, 2
alteram impiorum esse dixerunt: sed in eo peccant, quod eas
non in hac uita, sed aput inferos esse aiunt. nos utique 3
rectius, qui alteram uitae, alteram mortis et hic tamen esse
has uias dicimus. sed illa dexterior, qua iusti gradiuntur, non
in Elysium fert, sed in caelum — immor|tales enim fiunt —, f. 46a
sinisterior ad Tartarum: aeternis enim cruciatibus addicuntur
iniusti. tenenda est igitur nobis iustitiae uia, quae ducit ad
uitam. primum autem iustitiae officium est deum agnoscere 4
eumque metuere ut dominum, diligere ut patrem. idem enim
qui nos genuit, qui uitali spiritu animauit, qui alit, qui saluos
facit, habet in nos non modo ut pater, uerum etiam ut do-
minus licentiam uerberandi et uitae ac necis potestatem, unde
illi ab homine duplex honos, id est amor cum timore debetur.
secundum iustitiae officium est hominem agnoscere uelut fratrem. 5
si enim nos idem deus fecit et uniuersos ad iustitiam uitam-
que aeternam pari condicione generauit, fraterna utique necessi-
tudine cohaeremus: quam qui non agnoscit, iniustus est. sed 6
origo huius mali, quo societas inter se hominum, quo necessi-
tudinis uinculum dissolutum est, ab ignoratione ueri dei na-
scitur. qui enim fontem illum benignitatis ignorat, bonus

INSTITUTIONES 1 s. (—uoluerunt)] VI 3, 2 (—uitiorum). 2 s.] VI 3, 4—6 (—spectat) 9 (ad—rettulerunt). 3—5] VI 3, 9 (poetae—proposuerunt). 5—7] VI 3, 10 s. 7—10] VI 4, 1 s. 5. 10 s. tenenda—uitam] VI 4, 14. 11 s.] VI 9, 1. 11—16] VI 9, 24; cf. V 18, 14—16. 17—736, 1] V 6, 12; VI 9, 24—10, 6. 8.

TBP] 1 filosofi *T*, philosofi *P* 2 rect∗e (a *er.*) *BP* quod≡ *T* so⌜la⌝ *P*² 3 commoda (d *ex* t) *B* retulerunt *P* 4 inpiorum *B* 5 apud *BP* 6 alteram uitae *om. T* 7 di^{c}ximus (x *del. et corr. m. 1*) *B* gradientur *B* 8 aelysium *B*, elypsium *P* inmortalis *B* 10 igitur *om. B* 11 agnoscere] adgnoscere ut parentem *B* 12 id⌞em⌟ *P*² 13 qui (*ante* nos) *om. T* *supra* spũ *eras.* spiritu *ut uid. P* 14 dñ⌞s⌟ *P*² 17 ⌜est⌝ *T*² adgnoscere *B* 18 ⌜nos⌝ *B* et] ut *P* 20 coheremus *TB*¹ (*corr. B*³) *P*¹, *pr.* e *in* ę *corr. P*² adgnoscit *B* in⌜i⌝ustus *T*² 22 dĩ (~ *add. m. 2*) *T* no^{a}scitur (a *m. 1*, o *exp. m. 2*) *P*

esse nullo pacto potest. Inde est quod ex eo tempore quo dii multi consecrari ab hominibus colique coeperunt, fugata sicut
f.46b poetae ferunt iusti|tia diremptum est omne foedus, dirempta
7 societas iuris humani. tum sibi quisque consulens ius in uiribus conputare, nocere inuicem, fraudibus adgredi, dolis circumscribere, commoda sua aliorum incommodis adaugere, non cognatis, non liberis, non parentibus parcere, ad necem hominum pocula temperare, obsidere cum ferro uias, maria infestare, libidini autem qua furor duxerat frena laxare, nihil denique sancti habere quod non cupiditas infanda uiolaret.
8 cum haec fierent, tum leges sibi homines condiderunt pro utilitate communi, ut se interim tutos ab iniuriis facerent. sed metus legum non scelera conprimebat, sed licentiam submouebat. poterant enim leges delicta punire, conscientiam punire
9 non poterant. itaque quae ante palam fiebant, clam fieri coeperunt: circumscribi etiam iura, siquidem ipsi praesides legum praemiis muneribusque corrupti uel in remissionem malorum uel in perniciem iustorum sententias uenditabant. his acce-

INSTITUTIONES 1—4] V 5, 9. 13 s.; 6, 10 s. 4—10] V 9, 15—17 (—profanent). 11 s. cum—communi] VI 9, 2 s. gentis—utile. 12 s. sed—submouebat] VI 9, 5. 16—18] V 9, 17 (*a* qui si iudices).

AUCTORES 4 ius in uiribus] cf. Sallust. Hist. I 33 Dietsch. 11 ss.] fort. Tulliana esse existimat Maius ad Cic. de rep. III, XIV (13, 23), ed. 1822 pag. 241 adn. 4.

TBP] 1 ex *om. B*[1] *(s. l. B*[3]*) P* 2 consacrari *T* 3 iustitia] iustitia sic** (ut *er.) B* direptum *TP,* diremptus *B*[1], diremptū* *B*[3] foedus *B*[3] direpta *TB*[1] *(corr. B*[3]*) P* 4 consulere *BP* *uūribus *ex* iuribus *T* 5 cō|putare *B* adgraedi *B* 6 aliorum *(a s. l. add. et* i *in ras. m. 3) B* incommodis] commodis *T* 7 cognatis (a *in ras. ex 3 fere litt. m. 2) P* 8 mari *B* 9 qua] quaụnị *et in mg.* rum *(add. m. 2 ?) P;* quo *edd., recte? cf. Inst. VI 21, 4* furor *om. P* duxerit *edd.* 10 sancti, *P*[2] cupiditas infanda non *BP* 12 tutos *P*[1?] 13 conpraemebat *B*[ac], cōprimebaṇt *(exp. m. 2) P* 14 punire *om. P* conscientiam] **licentiam *P* punire *P,* munire *TB, sed cf. de ira dei 8, 9* 15 itaquạe *(exp. m. 2) P* quae *om. TP* antea *T, recte?* fiebant clam fieri *om. T* 17 premiis *T* corrubti *P*[1]*, in ras. corr. P*[2] remissionem *Pf,* remissione *T,* remunerationem *BP, illud cum Da et Buen recepi conl. Inst. V 9, 17* noxios impune dimittant 18 perniciem *(c in ras. ex* t *m. 2) P* iustorum *BP,* bonorum *T edd., sed ut contrarium ex* malorum *deriuatum uidetur; si-*

debant dissensiones et bella et mutuae depraedationes et oppressis legibus saeuien|di potestas licenter adsumpta. f.47ª

55 (60). In hoc statu cum essent humanae res, misertus 1(10)
nostri deus reuelauit se nobis et ostendit, ut in ipso religionem fidem castitatem misericordiam disceremus, ut errore uitae prioris abiecto simul cum ipso deo nosmet ipsos, quos inpietas dissociauerat, nosceremus legemque diuinam, quae humana cum caelestibus copulat, tradente ipso domino sumeremus, qua lege uniuersi quibus inretiti fuimus errores cum uanis et impiis superstitionibus tollerentur. quid igitur homini debeamus, 2(11)
eadem illa lex diuina praescribit, quae docet quidquid homini praestiteris deo praestari. sed radix iustitiae et omne funda- 3(12)
mentum aequitatis est illut, ut non facias quod pati nolis, sed alterius animum de tuo metiaris. si acerbum est iniuriam ferre et qui eam fecerit uidetur iniustus, transfer in alterius personam quod de te sentis et in tuam quod de altero iudicas, et intelleges tam te iniuste facere, si alteri noceas, quam alterum, si tibi. haec si mente uoluamus, innocentiam tene- 4(13)
bimus, in qua iustitia uelut primo gra|du insistit. primum f.47ᵇ

INSTITUTIONES 1 s.] cf. V 8, 6; 5, 11. 3—10] V 7, 1 s. 4 s. (religionem misericordiam)] VI 10, 2 set—nominatur. 7 s. (legemque diuinam)] VI 8, 6 (—caelestis). 7 quae—copulat] VI 10, 2. 8 s. tradente ipso domino] VI 8, 12. 10—12] VI 10, 1. 12—18] VI 23, 32 (*a* nos ipsos). 18 s.] V 17, 21. 31; 22, 5; VI 18, 12. 19 s. primum—prodesse] VI 11, 2 ergo si—necesse est.

milis oppositio ap. Cyprian. ad Demetr. c. 11 (pag. 359, 4) inpunitatem consecuntur mali, dum modesti tacent his accedebant *om. P*

TBP] 1 oppressis *(i ex* e *m. 2) P* 2 legib; *ex* lec $P^{2?}$ seuiendi *T* adsumta B^3 3 misertus est *B,* miser*tus *(i ? er.) P* 4 ut *in ras. ex 3 fere litt.* P^2 relegionẽ *(alt. e ex i)* P^2 5 errore uitę P^2 6 impietas *P* 7 nosceremus] disceremus *B* legẽq. *(q. add. m. 2 ?) P* humana P^2 8 cælestibus B^3 tradentem *T* 9 errores *(alt. e ex i m. 2) P* impiis *T* 10 igitur] enim *B* 11 perscribit *T* quidquic *ut uid.* P^1, quicquid *corr.* P^2 12 prestiteris *T* prestari *TB* 13 illud *P* facias] facias ulli *(ex* illut *corr. m. 1 uel 2) B* nollis *B* 14 mitiaris B^1, *corr.* B^3 aceruum B^1, *corr.* B^2 16 de *ante* te] in *P* 17 intellegis *BP* sī *T* 19 primo] primo est *P* consistit *B,* institita *(a in erasa interpunctione ut uid. m. 2) sic P*

5(14) est enim non nocere, proximum prodesse. sed sicut in rudibus agris priusquam serere incipias, euulsis sentibus et omnibus stirpium radicibus amputatis arua purganda, sic de nostris animis prius uitia detrahenda sunt et tunc demum uirtutes inserendae, de quibus seminatae per uerbum dei fruges uirtutis oriantur.

1(15) 56 (61). Tres adfectus uel ut ita dicam tres Furiae sunt, quae in animis hominum tantas perturbationes cient et interdum cogunt ita delinquere, ut nec famae nec periculi sui respectum habere permittant, ira, quae uindictam cupit, aua-
2(16) ritia, quae desiderat opes, libido, quae adpetit uoluptates. his uitiis ante omnia resistendum est, hae stirpes eruendae, ut uirtutes inseri possint. hos adfectus Stoici amputandos, Peripatetici temperandos putant, neutri eorum recte, quia neque in totum detrahi possunt, siquidem natura insiti certam habent magnamque rationem, neque deminui, quoniam si mala sunt,
f.48a carendum est etiam mediocribus, si bona, inte|gris abutendum

INSTITUTIONES 1—6. 12 s.] VI 15, 8 s. 7—11] VI 19, 4; cf. 13, 8—10; 15, 5 s. 11—739, 22] VI 14, 2—c. 17. 13—739, 1 s.] VI 14, 2. 7 s.; 15; 16, 1—6; 17, 9; 19, 1.

TBP] 1 proximum *in* proximo sed *corr. B*^{2} prodeesse *T*, prodesse *om. P*^{1}, *in mg. add. P*^{2} sed *in* et *corr. B*^{2} si ut *P* 2 reuulsis *P* sentib: *P*^{2} omnium *TP, sed* niũ *in ras. ex* nib; *ut uid. P*^{2} 3 stirpum *B*, styrpium *P* 4 uirtutes *(*e *ex* i *m. 2) P* 5 uirtutis *T, recepi conl. loco Inst. VI 15, 8;* inmortalitatis *(*imm- *P) BP edd. (Pfaffii culpa, qui* immortalitatis *tamquam ex T edidit), quod fort. ex c. 30, 1—4 inlatum sano sensu caret;* de quibus *ad* nostris animis *referendum esse ostenditur loco illo Inst.* 7 affectus *B* ita *om. T* furiae *T* 8 *supra* hominum *10 fere litteras nunc euanidas, quarum primae* res *uel* ses, *extremae* um, *add. m. poster. (eadem quae est pag. 677, 19) in T* perturbationes *(alt.* e *ex* i *m. 2) P* scient *T (sed* s *add. T*^{2}*) P* 9 cocunt *T*^{1}, *corr. T*^{2} famae *T* periculi *T* 10 iram *T* uindictam *(*i *del.) T* 11 adpetit *T*, adpetet *B*^{1}, *corr. B*^{3}, appetit *P* hiis *T* 12 hae* *(*c *er.) P* 13 seri *BP* possent *B*^{1}, *corr. B*^{3} affectus *B* amputandos] temperandos *P* Peripatetici temperandos *in mg. add. P*^{3} 14 neutŏri *(*i *exp. et del.) B* 15 in totum *B*, in tutum *P*^{1}, *corr. P*^{2} naturaī *(exp. m. 3) B* insitū *T* habent certam *(*m *in ras. ex eodem* m *B*^{3}*) BP* 16 rationem̃ *(*m *in ras. ex eodem* m *m. 3, supra* m *correctio erasa) B* diminui *T* 17 est *om. P*

est. nos uero neque detrahendos neque minuendos esse di- 3(17)
cimus. non enim per se mala sunt quae deus homini ratio-
nabiliter inseuit, sed cum sint utique natura bona, quoniam
ad tuendam uitam sunt adtributa, male utendo fiunt mala. et 4(18)
sicut fortitudo, si pro patria dimices, bonum est, si contra
patriam, malum, sic et adfectus, si ad usus bonos habeas,
uirtutes erunt, si ad malos, uitia dicentur. ira igitur ad coer-
citionem peccatorum id est ad regendam subiectorum disci-
plinam data est a deo, ut metus licentiam conprimat et conpescat
audaciam, sed qui terminos eius ignorant, irascuntur paribus
aut etiam potioribus: inde ad inmania facinora prosilitur, inde
ad caedes, inde ad bella consurgitur. cupiditas quoque ad 5(19)
desideranda et conquirenda uitae necessaria tributa est, sed
qui nesciunt fines eius, insatiabiliter opes congerere nituntur:
hinc uenena, hinc circumscriptiones, hinc falsa testamenta, hinc
omnia fraudum genera eruperunt. libidinis autem adfectus 6(20)
ad procreandos | liberos insitus et innatus est, sed qui limites f. 48b
eius in animo non tenent, utuntur eo ad solam uoluptatem:
inde inliciti amores, inde adulteria et stupra, inde omnes cor-
ruptelae oriuntur. redigendi sunt ergo isti adfectus intra 7(21)
fines suos et in uiam rectam dirigendi, in qua etiamsi sint
uehementes, culpam tamen habere non possunt.

INSTITUTIONES 1—3 (—inseuit)] VI 15, 3 s. 1—7] VI 16, 7 s.; c. 17; 19, 5. 5—7] VI 14, 3 s. 7—12] VI 16, 10 (irasci); 19, 6—10. 12—16] VI 16, 10 (cupere); 19, 6. 9 s.; cf. VI 17, 10. 14. 16—20] VI 16, 9 s. (libidine commoueri); VI 19, 6. 9 s. 20—740, 2] VI 16, 11; 17, 9. 12; 19, 11.

TBP] 3 inseruit *B* bon∗a *(*i *er.) B* 4 ⸢a⸣d *B* adtributa *TP*[1], attributa *BP*[2] fiant *B* et *om. B* 5 dimicemus *T* 6 malum] malum est *B* affectus *B* habeat *T* 8 regem̄dam *(*m *del.) T* 9 a deo *om. T, fort. recte* conpremat *(*e *ex* i*) sic B,* cõ|pescat *TB* 10 ignorat irascitur *BP* 11 po∗tiorib: *(*n *? er.) P* proselitur *P*[1], *corr. P*[2] 12 cædes *(*æ *ex* a *m. 2) P* quoque] quae *ut uid. B*[1], ∗ue⸢r⸣o *B*[2] 13 conquirenda *(*e *in ras. ex* a *? m. 3) B* 14 insatiabiliter *(pr.* t *ex* c *m. 2) P* congere⸢re⸣ *P*[2] 15 uenena *(*u *ex* b*) B* circumscribtiones *TB* 16 fraud⸢i⸣um *P*[2] gener⸢a⸣ *P* 17 liberos] filios *B* natus *B* 18 in *om. BP* utuntur] ut in *T* 19 inlicent *T,* ⸢in⸣liciti *B*[2] corruptel⸢a⸣e *B* 20 redigendi *(alt.* i *ex* o*) B* 21 in *om. T* redigendi *B* 22 uehementius *P* possint *BP*

1 57 (62) ⟨3⟩. Cohibenda est ira, cum patimur iniuriam, ut et malum conprimatur quod ex certamine inpendet et duas maximas uirtutes, innocentiam patientiamque, teneamus. auaritia
2 frangatur, cum habemus quod satis est. quis enim furor est in iis coaceruandis laborare quae aut latrocinio aut pro-
3 scriptione aut morte ad alios necesse sit peruenire? libido extra legitimum torum non euagetur, sed creandis liberis seruiat. adpetentia enim nimia uoluptatis et periculum parit et infamiam generat et, quod est maxime cauendum, mortem adquirit aeternam. nihil est enim tam inuisum deo quam mens in-
4 cesta et animus inpurus. nec hac sola uoluptate abstinendum
f. 49a sibi quis putet quae capitur | ex feminei corporis copulatione, sed et ceteris uoluptatibus sensuum reliquorum, quia et ipsae
5 sunt uitiosae et eiusdem uirtutis est eas contemnere. oculorum uoluptas percipitur ex rerum pulcritudine, aurium de uocibus canoris et suauibus, narium de odore iucundo, saporis de cibis dulcibus: quibus omnibus uirtus repugnare fortiter debet, ne his inlecebris inretitus animus a caelestibus ad terrena, ab aeternis ad temporalia, a uita inmortali ad poenam
6 perpetuam deprimatur. in saporis et odoris uoluptatibus hoc

INSTITUTIONES 1—3] VI 18, 17—26. 29—32. 3—6] VI 12, 33—36. 6 s.] VI 23, 13 s. 8 s.] hoc non est in Instit. 13 s.] VI 20, 1. 14—20] VI 20, 2—5. 17—20] VI 22, 3—5. 20—741, 1] VI 22, 1.

TBP] 1 *post* iniuriam *30 fere litt. eras. P* 2 cõ*|primatur *(*n *er.,* ~ *m. 2) P* 4 furos *(s del. et corr. m. 2) T* 5 iis *scr.,* his *TBP* coarguendis, *sed* a *incertum, B*¹, congerendis *B*² laborare *P*² proscriptione *TB* 6 alienos *P* 8 adpe**tentia* *(ni *et* m *er.) B* nimię *P* uoluptatis *(*i *ex* e *m. 2) P* parit** *(*er *er.) B* 9 maximȧe *(exp. m. 2) P* adquirit *(alt.* i *ex* a*) B* 10 enim *om. P* 11 impurus *ex* inpurus *P*² 12 quis *om. BP* quae] qui *P* corpus *B*¹, corporis *B*² 13 sensum *TB*¹, *corr. B*² ipsae *(*ae *in ras. ex 1 uel 2 litt. m. 2) B,* ipsæ *(*æ *ex* a *m. 2) P* 14 ſunt *B*² uitiosȩ *B*² contem*nere *(*p *er.) P* 15 pulchritudine *BP* aurium—suauibus *om. T* 16 canoris *P*² suauitatibus *B*³ suauib; narium *P*² sapore *P* 17 quis *B,* quibus *(*bus *in ras. ex 3—5 litt.) P* 19 a] a* *(*d *er.) B* immortali* *(*i *er.) P* perpetuam poenam *B* 20 deprimatur *(*i *in ras. ex* e *? m. 2) P* uoluptate *B*

periculum est, quod trahere ad luxuriem possunt. qui enim fuerit his deditus, aut non habebit ullam rem familiarem aut si habuerit, absumet et aget postmodum uitam detestabilem. qui autem capitur auditu, ut taceam de cantibus qui sensus intimos ita saepe deleniunt, ut etiam statum mentis furore perturbent, compositis certe orationibus numerosisque carminibus aut argutis disputationibus ad impios cultus facile traducitur. inde est quod scriptis caelestibus, quia uidentur incompta, non facile credunt qui aut ipsi sunt diserti aut diserta f.49b legere malunt: non quaerunt uera, set dulcia, immo illis haec uidentur esse uerissima quae auribus blandiuntur. ita respuunt ueritatem, dum sermonis suauitate capiuntur. uoluptas uero quae spectat ad uisum multiformis est. nam quae percipitur ex rerum pretiosarum pulcritudine, auaritiam concitat, quae aliena esse debet a sapiente atque iusto, quae autem capitur de specie mulierum, in alteram cadit uoluptatem, de qua iam superius locuti sumus. 7 8

58 (63) ⟨4⟩. Superest de spectaculis dicere, quae quoniam potentia sunt ad corrumpendos animos, uitanda sapientibus et cauenda sunt, tum, quod ad celebrandos deorum honores inuenta memorantur. nam munerum editiones Saturni festa 1 2

17 superius] c. 56, 6.

INSTITUTIONES 1—3] haec non sunt in Instit. 4—12] VI 21. 12—15] VI 20, 6 s. 15—17] VI 23, 5 s. 18—20] VI 20, 8 s. 20—742, 3] VI 20, 34—36.

TBP] 1 luxuriam *BP* 2 his *in mg. P* 3 adsumet *TB*^{1}, *corr. B*^{3} 4 capitur *eruditus Brit. pag. 425 conl. § 7 et Inst. VI 21, 3. 4;* rapitur *TBP* centibus *(e del. et corr. m. 2) T* 5 saepe] se *T* deleniunt ut] delinIuntur *m. 1,* deleniuntùt, *alt.* e *ex* i *m. 3,* ' *distinctionem add. et alt.* t *ex* r *corr. m. 2 B,* deliniunt ut *P* 6 conpositis *B,* cõ*positis *ex* conp- *? P*^{2} 7 transducitur *B* 8 scribtis *TB* incomta *T* 9 quia *B* 10 sed *BP* 11 it *P* 12 suauitatem *T* 13 *alt.* qu*ae *B* 14 praetiosarum *TBP*^{1}, *corr. P*^{2} pulchritudine *BP* qu*ae *B*^{2} 15 adque *T* 16 iam *om. T* 18 qu*ae *B* 19 potentia sunt *TB*^{1} *(potentior*as*unt B*^{2}*),* potentia**sunt *P* animo*s^1 *P* 20 tunc *P* celebrandos *(os ex* um *m. 1 ?) B* honeris *P*^{1}, *corr. P*^{2} 21 numerum *T* muneru*editiones *(a er.) B* editiones *(alt.* e *ex* i *m. 2) P* festa *(f part. ras. ex* u*) B*

sunt, scaena. Liberi patris est, ludi uero circenses Neptuno dicati putantur, ut iam qui spectaculis interest, relicto dei cultu
3 ad profanos ritus transisse uideatur. sed ego de re malo dicere quam de origine. quid tam horribile, tam taetrum quam hominis trucidatio? ideo seuerissimis legibus uita nostra
f. 50a munitur, ideo bella execrabilia sunt. inuenit tamen consuetudo quatenus homicidium sine bello ac sine legibus faciat, et hoc
4 sibi uoluptas quod scelus uindicauit. quodsi interesse homicidio sceleris conscientia est et eidem facinori spectator obstrictus est cui et admissor, ergo et in his gladiatorum caedibus non minus cruore perfunditur qui spectat quam ille qui facit, nec potest esse inmunis a sanguine qui uoluit effundi, aut uideri non interfecisse qui interfectori et fauit et praemium
5 postulauit. quid? scaena num sanctior? in qua comoedia de stupris et amoribus, tragoedia de incestis et parricidiis fabu-
6 latur. histrionum etiam inpudici gestus, quibus infames feminas imitantur, libidines, quas saltando exprimunt, docent. nam mimus corruptelarum disciplina est, in quo fiunt per imaginem quae pudenda sunt, ut fiant sine pudore quae uera sunt.
7 spectant haec adulescentes, quorum lubrica aetas, quae frenari ac regi debet, ad uitia et peccata his imaginibus eruditur.
8 circus uero innocentior existimatur, sed maior hic furor est,

INSTITUTIONES 3—14] VI 20, 10—14. 26. 14—21] VI 20, 27—31. 22—743, 6] VI 20, 32 s.

TBP] 1 caena B^1, s *add.* B^2, scena *P* circenses P^2 3 profanos *P* malo] magis malo *P* 4 tetrum B^1 *(corr.* B^3*)* *P* 5 trucidatio*** *(est er.) B,* trucidatio et *P* seuiris *P* 6 exsecrabilia *B* inuenit *(in add. m. 1 uel 2) B* 7 quatinus *P* ac sine legibus *non mutandum uidetur;* nec sine legibus *Da,* saluisque legibus *Heum;* nec contra leges *expectatur* faciant *(exp. m. 3) B* 8 uindicabit *T,* uindicauit *(n in ras. ex* m *? m. 2) P* 9 eidem P^2 peccator *T* 10 et *om. P* admissor P^2 11 perfunditur *(n ras. ex* m*) B* 13 interfectori, B^2, interfectori *(f ex* c *m. 2) P* et *(t ras. ex* f*) B* fauet *P* 14 scena *P* in qua comoediae *(sic) in mg. add.* P^2 comedia *B* distupris *P* 15 sturis *T* amoris *T* parricidis *B, sed cf. pag. 560, 9* fabula *P* 16 histrionici *B* infames *(*e *ex* i *m. 2) P* 17 imitantur *(pr.* i *ex* e *m. 2) P* 18 nam] nec *T* minus *TP*^{1}*, corr.* P^2 disciplina* *(m er.) P* imagine*m* B^3, immaginem P^1, *in ras. corr.* P^2 19 pudenda] non *B*

siquidem mentes spectantium tanta efferuntur insania, ut non modo in conuicia, sed etiam in rixas et proelia et contentiones saepe consurgant. | fugienda igitur omnia spectacula, ut tranquillum mentis statum tenere possimus, renuntiandum noxiis uoluptatibus, ne deleniti suauitate pestifera in mortis laqueos incidamus. f. 50b 9

59 (64). Placeat sola uirtus, cuius merces inmortalis est, cum uicerit uoluptatem. superatis autem adfectibus et perdomitis uoluptatibus facilis in conprimendis ceteris labor est ei qui sit dei ueritatisque sectator. non maledicet umquam, qui sperabit a deo benedictionem, non peierabit, ne deum ludibrio habeat, sed ne iurabit quidem, ne quando uel necessitate uel consuetudine in periurium cadat. nihil subdole, nihil dissimulanter loquetur; neque abnegabit quod spoponderit neque promittet quod facere non possit; non inuidebit cuiquam, qui se suoque contentus sit, nec detrahet aut male alteri uolet in quem forsitan beneficia dei proniora sunt. non furabitur nec 1(10) 2(11)

INSTITUTIONES 7—10] VI 18, 2—4. 10 s.] VI 18, 10. 11—13] haec non sunt in Instit. 13—15] cf. VI 12, 11; 18, 4—6. 15—744, 1] cf. V 22, 4—10.

TBP] 1 tanta efferuntur P^2 2 conuitia *P* rixas et] rixased *T*, rixas nec non et in *B* 3 sepe *T* consurgãtur B^1, consurgant|** B^2 igitur P^2 expectacula *B* 4 possimus *(i ras. ex* u*) P* renuntiandum est *P* noxiis *T* 5 uoluptatib: *(*p *ex* n *m. 2) P* ne *ex* de *T* deliniti BP^{ac} laqueos *BP (nisi quod* laqueis, o *s. l.* P^1, i *exp.* P^2*)*, plagas *T; ad* laqueos mortis *Buen confert Inst. II 1, 3; IV 26, 15. 30, 2, ad* plagas *Inst. III 1, 8 (sed deest* mortis*); an* laqueos et plagas *? cf. Inst. VI 22, 5* 7 cuius *(*c *in ras. ex* h *? m. 2) B* mercis BP^1, *corr.* P^2 immortalis *P; an* inmortalitas *scribendum? cf. pag. 604, 4; 749, 21; 752, 25 al.* 8 adfectibus *(*d *del. et corr. m. 2) P* 9 conprimendis *(pr.* i *ex* e *m. 2) P* ceteris B^3 10 ei qui sit *B (nisi quod* eis B^1, *corr.* B^3*), sed coniectura inlatum uidetur, om. TP; malim* labor est dei ueritatisque sectatori *cum erudito Brit. pag. 426;* labor est. dei ueritatisque sectator non maledicet umquam *'forsan' Buen, sed cf. pag. 547, 14 s.* ueritas *(corr. m. 2)* hisq: *sic P* sectatur *P* 11 sperauit *TP,* sperat *Heum* peiorauit *T,* peierauit B^1, *corr.* B^2, peierabit *(*b *ex* t*) P* 12 neq *T*2 iurauit *TB* 14 loquatur *P* abnegauit *TB*1, *corr.* B^2 sponderit *T* 15 promittet *(*e *ex* i *m. 2) P* quicquam *P* 16 se quoque contentus sit *(*est *P) TP,* est *(*s *in ras. et* t *add. m. 2)* suo*** *(*que *er.)* contentus *B* detrahet P^2 17 forsitam *B*

omnino quidquam concupiscet alienum; non dabit in usuram pecuniam — hoc est enim de alienis malis lucra captare —
3(12) nec tamen negabit, si quem necessitas coget mutuari. non sit asper in filium neque in seruum: meminerit quod et ipse
f. 51a patrem habeat ac dominum. | ita cum his agat quemadmodum
4(13) secum agi uolet. munera superabundantia non accipiat a tenuioribus: nec enim iustum est augeri patrimonia locupletium
5(14) per damna miserorum. uetus praeceptum est non occidere: quod non sic accipi debet, tamquam iubeamur ab homicidio tantum, quod etiam legibus publicis uindicatur, manus abstinere, ⟨sed⟩ hac iussione interposita nec uerbo licebit periculum mortis inferre nec infantem necare aut exponere nec se ipsum
6(15) uoluntaria morte damnare. item non adulterare: sed hoc praecepto non solum corrumpere alienum matrimonium prohibemur, quod etiam communi gentium iure damnatur, uerum etiam prostitutis corporibus abstinere. supra leges enim dei lex est: ea quoque quae pro licitis habentur uetat, ut iustitiam con-
7(16) summet. eiusdem legis est falsum testimonium non dicere, quod et ipsum latius patet. nam si falsum testimonium mendacio nocet ei contra quem dicitur et fallit eum aput quem dicitur, numquam igitur mentiendum est, quia mendacium

INSTITUTIONES 1—3] VI 18, 7—9. 3—6] haec non sunt in Instit. 6—8] VI 18, 10. 8—12] VI 20, 15 (*a* non enim)—17. 12] VI 20, 18—23. 12 s. nec – damnare] cf. III 18, 5—10. 13—18] VI 23, 13—25. 18—745, 1] VI 18, 4—6.

AUCTORES 4 asper in filium] cf. Col. 3, 21; Ephes. 6, 4. 4 s.] cf. Col. 4, 1; Ephes. 6, 9. 5 s.] cf. Eph. 6, 8; Col. 3, 25.

TBP] 1 quicquam *BP* concupiscit *B* usuram *P*^{2}, usu *T*, usura *B* 2 de alienis *om. T* malis *om. P* capere *T* 3 negauit *B*^{1}, *corr. B*^{2} si] si qui si *T;* si qui sit quem necessitas cogit *(immo* cogat*) Da* qu////em *(1 uel 2 litt. er.) B* coget *(corr. m. 2) P* 4 asper* *P* 6 superabundantiam *T*, sup*abundantiam (h *er.*) P* 9 non *post* debet *s. l. B* 10 uindicetur *B* 11 sed *add. edd., cf. 13* nocebit *(corr. m. 2) P* 12 necare* *(t? er.) P* nec] sed *B*^{1}, *corr. B*^{2} 13 precepto *T* 14 prohiuemur *B*^{1}, *corr. B*^{2}, prohibemur *(e ex* i *m. 2) P* 15 damnetur *B* 16 abstinere *P*^{2}; abstinere ⟨iubemur⟩ *? Thilo* 17 uttiustitiam *(t exp. et del.) T* 19 nam si] et/si *B* 20 et fallit—dicitur *om. T* et *B* apud *P* 21 mendatium P

semper aut fallit aut nocet. non est ergo uir iustus qui etiam sine noxa in otioso sermone mentitur. | huic uero nec adulari licet — perniciosa est enim ac deceptrix adulatio —, sed ubique custodiet ueritatem. quae licet sit ad praesens insuauis, tamen cum fructus eius atque utilitas apparuerit, non odium pariet, ut ait poeta, sed gratiam. f. 51b 8(17)

60 (65) ⟨5⟩. Dixi de iis quae uetantur: dicam nunc breuiter 1
quae iubentur. innocentiae proxima est misericordia. illa enim malum non facit, haec bonum operatur, illa incohat iustitiam, haec conplet. nam cum inbecillior sit hominum natura 2
quam ceterarum animantium, quas deus et instructas ad inferendam et munitas ad uim repellendam figurauit, adfectum nobis misericordiae dedit, ut omne praesidium uitae nostrae in mutuis auxiliis poneremus. si enim ficti ab uno deo et 3
orti ab uno homine consanguinitatis iure sociamur, omnem igitur hominem diligere debemus. itaque non tantum inferre iniuriam non oportet, sed ne inlatam quidem uindicare, ut sit in nobis perfecta innocentia, et ideo iubet nos deus etiam pro inimicis precem facere semper. ergo animal commune atque 4
consors esse debemus, ut nos inuicem praestandis et acci-

INSTITUTIONES 1—3] haec non sunt in Instit., cf. tamen ad I 15, 13 s. 7—14] cf. VI 10, 2—4. 8—10] hoc non est in Instit. 14—16] VI 10, 4—6. 16—18] VI 18, 11 s. 17. 18 s.] hoc ipsum non est in Instit., similia sunt V 12, 4; VI 19, 8 (ex ipsius dei praeceptis eqs.). 19—746, 5] VI 10, 10. 24 s.

AUCTORES 4—7] Terent. Andr. I 1, 41. 18 s.] cf. Matth. 5, 44.

TBP] 1 ergo] igit^{v}** *(*ur *? er. et* ^{v} *i. e.* ur *add. m. 2) P* ⌊uir iustus⌋ P^2 2 adolari *B* 2 perniciosa *(*ci *part. ras. ex* ti *m. 2) P* 3 adolatio *B* 4 presens *T* 5 adque *T* 7 dixideiis *in ras. ex* dixiquiis *T* his *BP* que *T* brebiter *T* 8 que *T* innocentia *B* misericordiae *B* 9 ėt haec *(exp. m. 3) B* incohat *P*, incoat *T*, inchoat *B* iustitiã *(*˜ *m. 2) B* 10 conplet] con *m. 1, tum spatium 3 uel 4 litterarum relictum, in quo* sũma' *add. m. 2 P* inbeccillior *T*, inbicillior *(alt.* i *ex* e*) P*^{2} homin⌊ũ⌋ *P* 11 ferendam *T* 12 *an* repellendam uim *?* adfectum—dedit *om. T* 13 omne* *P* presidium *T* 14 deo—uno *om. P* 17 ⌈non⌉ B^2 18 deus** *(*ut *? er.) P* pro inimicis *bis, pr. expunctum, B* 19 praecem *TBP*^{ar} *post* facere *add.* ' *distinctionem* B^2, *ut* semper ergo *coniuncta legantur, non recte* adque *T* 20 concors *T* prestandis *T* et accipiendis *om. P*

f.52ᵃ piendis auxilijs muniamus. multis enim casibus et incommodis |
5 fragilitas nostra subiecta est. spera et tibi accidere posse
quod alteri uideas accidisse: ita demum excitaberis ad opem
ferendam, si sumpseris eius animum qui opem tuam in malis
6 constitutus inplorat. si quis uictu indiget, inpertiamus, si 5
quis nudus occurrerit, uestiamus, si quis a potentiore iniuriam
sustinet, eruamus. pateat domicilium nostrum uel peregrinis
uel indigentibus tecto. pupillis defensio, uiduis tutela nostra
7 non desit. redimere ab hoste captiuos magnum misericordiae
opus est, aegros item ⟨et⟩ pauperes uisere atque refouere. inopes 10
aut aduenae si obierint, non patiamur insepultos iacere. haec
sunt opera, haec officia misericordiae, quae si quis obierit,
8 uerum et acceptum sacrificium deo immolabit. haec litabilior
uictima est aput deum, qui non pecudis sanguine, sed hominis
pietate placatur, quem deus, quia iustus est, suamet ipsum 15
lege, sua et condicione prosequitur: miseretur eius quem ui-
derit misericordem, inexorabilis est ei quem precantibus cernit
9 inmitem. ergo ut haec omnia quae deo placent facere possi-

INSTITUTIONES 5 s.] VI 12, 3. 32; 11, 15. 7 s.] VI 12, 6. 8 s.] VI 12, 21—23. 9 s.] VI 12, 16. 10 s.] VI 12, 24 s. 11—18] VI 12, 24 (*a* summae). 31. 39—41. 18—747, 4] VI 12, 33—36.

TBP] 2 nostra *om. T* 3 uideas accidisse] accidit *B* excitaueris B^1P^1, *corr.* B^1 *et in ras.* P^2 4 opem tuam] operam *T* malùmis (um *exp. et del.) T* 5 implorat *ex* inplorat P^2 uictum *B* impertiamus *ex* inpertiamus P^2 6 occurret *T*, occurrit *Da* uestiamus] induamus *P* potentiore* (m *er.) B* 7 sustinet *om. P* patiat (*i. e.* -tur) P^1, pateat P^2 uel] domicilii *T* 8 tecto] esto *P* tutella *B* 9 captiuum *P* 10 et *addidi;* aegros item pauperes *T edd.*, aegros pauperes *(nisi quod* aegros B^2, ægros, æ *ex* e *m. 2 P*, pauperos B^1, *corr.* B^2) *BP; cf. Inst. VI 12, 16. 24* uisitare *B* adque *T* fouere *B* inopes (e *ex* i *m. 2) P* 11 aduenae] pauperes *B*, aduene *(sic corr. m. 2) P* 12 sunt P^2 obierit] perfecerit *B* 13 immolauit TB^1 *(corr.* B^2*) P* letabilior T^1, *s. l. corr.* T^2, laetabilior B^1, *corr. m. 2 uel 3*, lętabilior (, *add. m. 2) P* 14 apud *P* 15 sua'met (' *distinctionem add. m. 1?) B*, sua,m⌣et (, *et* ⌣ *m. 1?) P* 16 lege* (m *er.) B* et *om. T* conditione *P* eius] ei *B* 17 misericordia (ia *del.) T* praecantibus BP^{ar}

mus, contemnenda est pecunia et ad caelestes transferenda
thensauros, | ubi nec fur effodiat nec robigo consumat nec ty- f.52b
rannus eripiat, sed nobis ad aeternam opulentiam deo custode
seruetur.

61 (66) ⟨6⟩. Fides quoque magna iustitiae pars est: quae 1
maxime a nobis, qui nomen fidei gerimus, conseruanda est, prae-
cipue in religione, quia deus prior est et potior quam homo.
et si est gloriosum pro amicis, pro parentibus, pro liberis, id 2
est pro homine suscipere mortem et qui hoc fecerit, diuturnam
memoriam laudemque consequitur, quanto magis pro deo, qui
potest aeternam uitam pro temporali morte praestare? ita- 3
que cum inciderit eiusmodi necessitas, ut desciscere a deo at-
que ad ritus gentium transire cogamur, nullus nos metus, nullus
terror inflectat, quominus traditam nobis fidem custodiamus.
deus sit ante oculos, deus in corde, cuius interno auxilio do-
lorem uiscerum et adhibita corpori tormenta superemus. nihil 4
tunc aliut quam uitae immortalis praemia cogitemus: ita facile,
etsi dissipandi aut urendi artus fuerint, tolerabimus uniuersa
quae in nos tyrannicae crudelitatis amentia molietur. po- 5
stremo ipsam mortem non inuiti | aut timidi, sed libentes et f.53a
interriti subire nitamur, cum sciamus quali aput deum gloria

INSTITUTIONES 5—21] cf. VI 17, 5—9. 24—26. 6] VII 26, 9. 21—748, 3] cf. VI 4, 17. 39 s.

TBP] 1 p*ecunia (a *er.) B* celestes *T*, caelestis P^1, *corr.* P^2 2 thensauros TP^1, n *expunx.* P^2, tensauros *B* fures (e *ex* i *m. 2)* fodiant *P* rubigo *BP* 3 opolentiam *P* 5 iustitiæ (æ *postea ex* a) pars est *in ras.* P^2 par's *B* 6 maximae TB^{ar} quĩ *B* conseruanda (an *in ras. ex* et *?) T* praecipu*e (a *er.) B* 7 relegione *(alt.* e *ex* i *m. 2) P* potentior *B* quam *om. T* 9 homine (e *in ras. ex* emh) *P* 11 prestare *T* 12 desciscere *B* adque *T* 13 nullos P^1, *corr.* P^2 15 deus—oculos deus] dŝ *(s. l. m. 2)* habeatur *P* cuius] cuius nos *P* in'eterno T^2 dolor *B* 16 et] atque *P* athibita *T* corpori tormenta *om. P* superentur *B*, superabit *P* nihil] cuius nihil *P* 17 aliud (d *in ras. ex* t) P^2 inmortalis *B*, et immortalitatis $P^{1?}$ 18 etsi] si *P* aut urendi *om. T* 19 tyrannicae *T* crudelitatis] dominationis *B* 20 -uiti autimidi (t *add. m. 2?)* sed libentes *(alt.* e *ex* i) *in ras. B* 21 interniti *BP* (r *add.* $P^{1?}$) tinamur (tina *del. et corr. m. 1?) T*, nitamur *B* cum *in* ut *corr.* B^3 quali apud deum gloria sumus *(sic) in mg. P*

6 simus futurį triumphato saeculo ad promissa uenientes, quibus bonis, quanta beatitudine breuia haec poenarum mala et huius uitae damna pensemus. quodsi facultas huius gloriae deerit, habebit fides etiam in pace mercedem. teneatur ergo in omnibus uitae officiis, teneatur in matrimonio. non enim
7 satis est, si aut alieno toro aut lupanari abstineas. qui habet coniugem, nihil quaerat extrinsecus, sed contentus ea sola casti et inuiolati cubilis sacramenta custodiat. adulter est enim deo et incestus qui abiecto iugo uel in liberam uel in seruam pe-
8 regrina uoluptate luxuriat. sed sicut femina castitatis uinculis obligata est, ne aliut concupiscat, ita et uir eadem lege teneatur, quoniam deus uirum et uxorem unius corporis conpage solidauit. ideo praecipit non dimitti uxorem nisi crimine adulterii reuictam, ut numquam coniugalis foederis uinculum nisi
9 quod perfidia ruperit resoluatur. illut quoque ad consummandam pudicitiam iungitur, ut non modo peccatum absit,
f.53b uerum | etiam cogitatio. pollui enim mentem quamuis inani cupiditate manifestum est, itaque iustum hominem quod sit
10 secus nec facere oportere nec uelle. purganda est igitur conscientia, quam deus peruidet, qui falli non potest. emaculetur omni labe pectus, ut templum dei esse possit, quod non auri nec eboris nitor, sed fidei et castitatis fulgor inlustrat.
1(11) 62 (67). Sed enim haec omnia difficilia sunt homini nec patitur condicio fragilitatis esse quemquam sine macula. ultimum

INSTITUTIONES 4—13] VI 23, 13—25; 29—32. 13—15] VI 23, 33. 15—22] VI 23, 34—36. 19 s.] VI 24, 11—20 (—peruia est). 21 s.] VI 25, 1—7. 15. 23—749, 10] VI 13, 2 (*a* deus enim)—5 (—oneratus est); 24, 1—10; cf. 24, 21—23.

TBP(—4)] 1 triumfato *B*, triūphato $P^{1?}$ triumphato—uenientes *om. T, sed cf. Inst. VI 23, 39. 40* 2 brebia *T* 4 *in* teneatur ergo in oīb: *desinit cod. P, extrema parte paginae 195a et pagina 195b uacua; in mg.* caetera desunt *add. m. recentiss.* 7 querat TB^1, *corr.* B^2 8 cubili *T* 11 ne* *(e er.) B* aliud *(d ex t)* B^3, alium *Da; cf. Inst. VI 23, 24* alium, *sed* aliut *ibid. § 26* 12 quoniam] quo *B* uirum et] ex uiro *B* 13 praecepit *B, sed cf. pag. 567, 2; 569, 19; 570, 17* ni|si *(ni add. m. 2?) B* 16 obsit *T* 18 manifestum est *om. T* ita *T* 22 aeuoris B^1, aeboris B^2 23 haec enim *T* 24 condicio** *(ne er.) B* quemquam *(e in ras. ex* a *? m. 2) B*

ergo remedium illut est, ut confugiamus ad paenitentiam, quae non minimum locum inter uirtutes habet, quia sui correctio est, ut cum forte aut re aut uerbo lapsi fuerimus, statim resipiscamus ac nos deliquisse fateamur oremusque a deo ueniam, quam pro sua misericordia non negabit nisi perseuerantibus in errore. magnum est paenitentiae auxilium, magnum sola- 2(12)
cium. illa est uulnerum peccatorumque sanatio, illa spes, illa portus salutis: quam qui tollit, uiam uitae sibi amputat, quia nemo esse tam iustus potest, ut numquam sit ei paenitentia necessaria. nos uero, etiamsi nullum sit peccatum, confiteri 3(13)
tamen debemus deo et | pro delictis nostris identidem depre- f.54ᵃ
cari, gratias agere etiam in malis. hoc semper obsequium domino deferamus. humilitas enim cara et amabilis deo est. qui cum magis suscipiat peccatorem confitentem quam iustum superbum, quanto magis iustum suscipiet confitentem eumque in regnis caelestibus faciet pro humilitate sublimem! haec 4(14)
sunt quae debeat cultor dei exhibere, hae sunt uictimae, hoc sacrificium placabile, hic uerus est cultus, cum homo mentis suae pignora in aram dei confert. summa illa maiestas hoc cultore laetatur, hunc ut filium suscipit atque idoneum praemium immortalitatis impertit: de qua nunc mihi disserendum est et arguenda persuasio eorum qui extingui animas cum corporibus arbitrantur. qui quia nec deum sciebant nec arcanum mundi perspicere poterant, ne hominis quidem animaeque ra-

INSTITUTIONES 10—20 (—suscipit)] VI 25, 12—16. 13 (humilitas)] VI 24, 25 (sit humilis). 14 s.] hoc non est in Instit. 16—21] VI 24, 26—29. § 4 (*a* 21)—c. 64, 4] VII 1—5. 20 s.] VII 1, 3 s. 23—750, 2] VII 2, 2 s. 7—11.

AUCTORES 14 s.] cf. Luc. 15, 7; 18, 10 ss.

TB] 3 re^{si}piscamus (s *final. in ras. ex* r) *T* 9 p⌜a⌝enitentia *B*³ 11 idemtidem *B*¹, *corr. B*² depraecari *TB* 15 su*|ꞁcipiet co⌟nfitentem *(post* su *uid.* i *euanuisse, sic) B* 17 debet *B, sed cf. Inst. VI 25, 5* quae offerri debeant ex⌜h⌝ibere *B*² hae] haec *T* 19 pignera *B* in aram] i^{ni}ram *sic T* hoc cultore] occultore *T* 20 atque *ut uid. B*¹, eique *(in ras. corr.) B*³ *edd.* idoneum premium *T,* donum, *om.* idoneum *B,* ei diuinum praemium *Da conl. Inst. VII 1, 3* 21 inmortalitatis inpertit *B* disserendu⌜m⌝ *B*³ 24 prospicere *T*

5(15) tionem conprehenderunt. quomodo enim possent sequentia peruidere qui summam non tenebant? negantes igitur esse ullam prouidentiam, utique deum, qui fons et caput rerum est,
6(16) negauerunt. sequebatur ut ea quae sunt, aut semper fuisse dicerent aut sua sponte esse nata aut minutorum seminum conglobatione concreta. semper fuisse non potest quod et est et uisui subiacet; ipsum enim esse sine aliquo initio non pot-
f.54[b] est. sua sponte autem nihil | nasci potest, quia nulla est sine
7(17) generante natura. semina uero principalia quomodo esse potuerunt, cum et semina ex rebus oriantur et uicissim res ex seminibus? nullum igitur semen est quod originem non habet. sic factum est ut cum putarent mundum nulla prouidentia factum, ne hominem quidem putarent aliqua ratione generatum; quodsi nulla esset in fingendo homine ratio uersata, inmortalem
8(18) igitur animam esse non posse. alii uero ex aduerso et deum esse unum et ab eo mundum factum et hominum causa factum et animas esse immortales existimauerunt. sed cum uera sentirent, huius tamen diuini operis atque consilii nec causas nec rationes nec exitus perspexerunt, ut omne ueritatis arcanum
9(19) consummarent atque aliquo ueluti fine concluderent. sed quod illi facere non potuerunt, quia ueritatem perpetuo non tenebant, nobis faciendum est, qui eam cognouimus deo adnuntiante.
1(20) 63 (68). Consideremus ergo quae ratio fuerit huius tanti tamque inmensi operis fabricandi. fecit deus mundum, sicut

INSTITUTIONES 2—13] VII 3, 20—26. 15—20] cf. VII 3, 1—19. 17—23] VII 7, 1—5. 14. 20—23] VII 3, 14. 25 s.] VII 3, 12.

TB] 1 conpraehenderunt *B* 5 dicerent aut — semper fuisse *(6) om. T* 6 fuisse] fuisse dici *B* et est et uisui] testesui *sic B* 7 ipsum] et ipsum *B* 9 generante (nt *in ras. ex 3 uel 4 litt., fort.* tion) *B* 10 rexeexeminibus *sic T* 11 quod originem non habet *in mg. B*[3] 12 putarent *B*[2] 13 hominem *B*[3] generatū, *B*[2] 14 immortalem *B* 15 non *B*[3] aliū *B*[3] 17 inmortales *B* sed cum uera sentirent *om. B*[1], sed cur ea senserint *s. l. B*[3] 18 adque *T* 20 adque *T* aliquo *om. B* sed *B*[3] 22 adnuntiante consideremus (k *i. e.* kapitulum *add. m. 1,* ' *distinctionem add. m. 2) B* 25 tamquam *T* operibus *(exp. m. 3) B*

Plato existimauit, sed cur fecerit, non ostendit. quia bonus est inquit et inuidens nulli, fecit quae bona sunt. atquin uidemus in re|rum natura et bona esse et mala. potest f.55ª 2(21)
ergo existere peruersus aliquis, qualis fuit atheus ille Theodorus, et Platoni respondere: 'immo quia malus est, fecit quae mala sunt.' quomodo illum redarguet? si quae bona sunt deus fecit, unde igitur tanta mala eruperunt, quae plerumque etiam praeualent bonis? in materia inquit continebantur. si mala, ergo et bona, ut aut nihil fecerit deus 3(22)
aut si bona tantum fecit, aeterniora sint mala, quae facta non sunt, quam bona, quae habuerunt exordium. finem igitur habebunt quae aliquando coeperunt et permanebunt quae semper fuerunt. mala ergo potiora sunt. si autem potiora esse non 4(23)
possunt, ne aeterniora quidem possunt. ergo aut utraque semper fuerunt et deus otiosus aut utraque ex uno fonte fluxerunt. est enim conuenientius ut deus omnia fecerit potius quam nihil. ergo secundum sententiam Platonis idem deus et bonus est, quia bona fecit, et malus, quia mala. quod si 5(24)
fieri non potest, apparet non ideo factum esse a deo mundum, quia bonus est [mundus]: omnia enim conplexus est et bona et mala. nec fiet propter se quidquam, sed propter aliut. domus aedificatur non ad hoc solum, ut sit domus, sed ut sus- 6(25)
ci|piat et tueatur habitantem. item nauis' fabricatur non ut f.55
nauis tantum uideatur, sed ut in ea possint homines nauigare. uasa item fiunt non ut uasa sint solum, sed ut capiant ea

INSTITUTIONES 1—21] haec non sunt in Instit., ad 2—8 cf. tamen VII 4, 11. 21—752, 1] VII 4, 4—9.

AUCTORES 1 s.] Tim. 29 E. 8] sententia fort. e Timaeo deriuata.

TB] 2 est *om. B* nulli' *(' distinctionem add. m. 1) B* fecitq., *om.* quae *T* sunt *add. B²* adquin *BT* 4 ergo *om. T* exsistere *B* acheus *B¹, corr. B³* ille] ille et *B* theudorus *T* 5 et *(corr. m. 2) sic T* 6 *pr.* quae *B* 7 tanta *om. B* 8 bonis praeualent *B* 9 ut *inseruit B²* 10 sunt *T* 12 *alt.* quae *om. T* 14 aeterniora *B²* 15 utraquae *T* 20 bonum *T* mundus *eiecit Fritzschius* est *om. B* 21 fiet] fecit *B*, fit *Da conl. Inst. VII 4, 4* quicquam *B* 23 frabricatur *T*

7(26) quae sunt usui necessaria. sic et mundum deus ad usum aliquem fecerit necesse est. Stoici aiunt hominum causa factum, et recte. homines enim fruuntur iis omnibus bonis quae mundus in se continet. sed ipsi homines cur facti sint aut quid in illis utilitatis habeat fabricatrix illa rerum prouidentia,
8(27) non explicant. inmortales esse animas idem Plato adfirmat: sed cur aut quomodo aut quando aut per quem immortalitatem adsequantur aut quod sit omnino tantum illut mysterium, cur ii qui sunt inmortales futuri, prius mortales nascantur, deinde decurso temporalis uitae spatio atque abiectis fragilium corporum exuuiis ad aeternam illam beatitudinem transferantur,
9(28) non conprehendit. denique nec iudicium dei nec discrimen iusti et iniusti explicauit: sed animas quae se sceleribus inmerserint hactenus condemnari putauit, ut in pecudibus renascantur, et ita peccatorum suorum luere poenas, donec rursus
f.56a ad figuras hominum reuertantur; | et hoc fieri semper nec esse finem transmeandi. ludum mihi nescio quem inducit somnio similem, cui nec ratio ulla nec dei gubernatio nec consilium aliquod inesse uideatur.

1 64 (69) ⟨7⟩. Dicam nunc quae sit illa summa, quam ne ii quidem qui uera dixerunt, conlatis in unum causis atque rationibus conectere potuerunt. factus est a deo mundus, ut homines nascerentur; nascuntur autem homines, ut deum parentem agnoscant, in quo est sapientia; agnoscunt, ut colant, in quo est iustitia; colunt, ut mercedem inmortalitatis accipiant;
2 accipiunt inmortalitatem, ut in aeternum deo seruiant. uidesne

INSTITUTIONES 1—6] VII 3, 4. 13, 5; 4, 2. 6—12] VII 7, 12; 8, 2. 13—17] cf. III 19, 19 s. 20—753, 2] VII 5; 6, 1. 9. 20—22] VII 7, 1. 14.

AUCTORES 13 ss.] Tim. 42 B. 90 E; de aliis locis cf. Dauisium.

TB] 1 quae B^2 2 hominum causa] *cf. Archiu. lexicogr. et gramm. lat. I 174; V 286 adn.* 3 iis *scr.*, his *TB* omnibus *bis B* 4 sint *(sed* i *ras. ex* u*) B*, sunt *T* 6 immortales *B* 9 hi *B* 10 adque *T* 11 exuuiis *(alt.* u *ex* b*) B* 12 conpraehendit *B* 13 se *om. T* 14 actenus TB^1, *corr.* B^2 16 reuertantur *T* 19 aliquot *T* 20 nec *B* hi *B* 21 adque *T* 22 est *om. B* 24 adgnoscant *B* in quo—agnoscunt *om. B* 25 iustitia est *B* 26 in aeternum] aeterno *T*

quemadmodum sibi conexa sint et prima cum mediis et media cum extremis? inspiciamus singula et uideamus utrumne illis ratio subsistat. fecit deus mundum propter hominem. hoc qui non peruidet, non multum distat a pecude. quis caelum suspicit nisi homo? quis solem, quis astra, quis omnia dei opera miratur nisi homo? quis colit terram? quis ex ea fructum capit? quis nauigat mare? quis pisces, quis uolatilia, quis quadrupedes habet in potestate nisi homo? cuncta igitur propter hominem deus fecit, quia usui hominis cuncta cesserunt. recte ergo uiderunt hoc philosophi, sed illut quod | 4 f. 56ᵃ sequitur non uiderunt, quod ipsum hominem propter se fecerit. erat enim consequens et pium et necessarium ut, cum hominis causa tanta opera molitus sit, cum tantum illi honoris, tantum dederit potestatis, ut dominetur in mundo, et homo agnosceret deum tantorum beneficiorum auctorem, qui et ipsum fecit et mundum propter ipsum eique cultum et honorem debitum redderet. hic Plato aberrauit, hic perdidit quam primo arripuerat ueritatem, cum de cultu eius dei quem conditorem rerum ac parentem fatebatur opticuit, nec intellexit hominem deo pietatis uinculis esse religatum, unde ipsa religio nominatur, et hoc esse solum propter quod inmortales animae fiant. sensit tamen aeternas esse, sed non per gradus ad eam sententiam descendit. amputatis enim mediis incidit potius in ueritatem quasi per abruptum aliquod praecipitium nec ulterius progressus est, quoniam casu, non ratione uerum inuenerat.

INSTITUTIONES 3—10] VII 4, 18 s. 10 s.] VII 5, 1 s. 12—17] VII 5, 3—6. 27. 12—14 ut cum—mundo] VII 5, 9—13 (—praeparauit). 18 s.] locus Platonis non est in Inst. 19—21] IV 28, 2 s. (—accepit). 22—25] VII 7, 12; 8, 2.

AUCTORES 18] Plat. Tim. 28 C.

TB] 1 sunt *T* 2 inspiciantur *B* 3 ratio] ratio *(add. m. 3)* quoque *B* subsista*t *(n er.) B* 4 uidet p̄er *B* 5 suspiciat *B* qui solem *B* qui omnia *B* 6 opera dei *B* 9 ut suã *ut uid. B*¹, usui *(in ras. corr.) B*³ homini* *(litt. er. non* s *fuisse uid.) B* 10 filosofi *T* 12 ēt necessarium ēt pium *B* 13 tanta⁄m¹ *(*m *m. 3)* operam *B* tantum illi honoris *om. B*¹, tantos illi honores *s. l. B*³ 15 deum] dominum *B* qui et *om. B* ipsum *B* 17 primum *B* 19 obticuit *B* 20 potestatis *B* 23 amputatiis *B* 25 casu—inuenerat] casu ad eam non ratione peruenerat *B, sed cf. Inst. VII 7, 14* inuenerant

7 colendus est igitur deus, ut per religionem, quae eadem iustitia est, accipiat homo a deo immortalitatem, nec est ullum aliut praemium piae mentis: quae si est inuisibilis, non potest ab
f.57a in|uisibili deo nisi inuisibili mercede donari.

1(8) 65 (70). Plurimis uero argumentis colligi potest aeternas esse animas. Plato ait, quod per se ipsum semper mouetur nec principium motus habet, etiam finem non habere; animum autem hominis per se semper moueri: qui quia sit ad cogitandum mobilis, ad inueniendum sollers, ad percipiendum facilis, ad discendum capax et quia praeterita teneat, praesentia conprehendat, futura prospiciat multarumque rerum et artium scientiam conplectatur, immortalem esse, siquidem nihil habeat
2(9) in se de terreni ponderis labe concretum. praeterea ex uirtute ac uoluptate intellegitur aeternitas animae. uoluptas omnibus est communis animalibus, uirtus solius est hominis: illa uitiosa est, haec honesta, illa secundum naturam, haec aduersa
3(10) naturae, nisi anima inmortalis est. uirtus enim pro fide, pro iustitia nec egestatem timet nec exilium metuit nec carcerem perhorrescit nec dolorem reformidat nec mortem recusat: quae quia naturae contraria sunt, aut stultitia est uirtus, si et commoda impedit et uitae nocet, aut si stultitia non est, ergo
f.57b anima inmortalis est et ideo praesentia bona contemnit, | quia sunt alia potiora quae post dissolutionem corporis sui adse-
4(11) quatur. illut etiam maximum argumentum immortalitatis est,

INSTITUTIONES 1—4] VII 5, 27. 2 s.] VII 8, 1. 5—13] VII 8, 3—6. 13—24] VII 9, 15—18. 24—755, 5] VII 9, 10—12.
AUCTORES 6 Plato] cf. ad Inst. VII 8, 4.

TB] 2 inmortalitatem *B* alium *B*[1], aliud *B*[3] 3 ⌜piae⌝ *B*[3] me∗∗ntis (re *er.*) *B* quia *B*[1], qu∗a⌜e⌝ *B*[3] 4 nisi inuisibili *om.* *T* 7 habeat *B*, *recte, ut etiam* moueatur *scribendum sit?* habere] here (be *in magna rasura m. 3) sic B* 8 qui *om. B* 10 dicendum *T* capax (c *in ras. ex* r *? m. 3) B* qui *B* presentia *T* 11 conpraehendat *B* arti∗um (c *er.) T* 12 scientia⌜m⌝ *B*[3] cõ|plectatur *B* inmortalem *T* 13 de *om. B* 15 est] e, *sed nunc erasum, B* cōmmunis ānimalibus *B* 16 h⌜a⌝ec *B* natura⌜m⌝ *B*[3] 18 iustitia'∗ (m *? er.,* ' *distinctionem add. m. 2) B* 21 uite *T* 22 presentia *T* qu⌜i⌝a *B* 23 qu⌜a⌝e *B*[2] sui *om. edd., sed cf. Inst. II 2, 19* corporibus suis 24 etiam] enim *B*, autem *edd* inmortalitatis *B*

quod deum homo solus agnoscit. in mutis nulla suspicio religionis est, quia terrena sunt in terramque prostrata: homo ideo rectus aspicit caelum, ut deum quaerat. non potest igitur non esse inmortalis qui inmortalem desiderat, non potest esse solubilis qui cum deo et uultu et mente communis est. deni- 5(12)
que caelesti elemento, quod est ignis, solus homo utitur. si enim lux per ignem, uita per lucem, apparet eum qui habeat usum ignis non esse mortalem, quoniam id illi proximum, id familiare est sine quo non potest nec lux nec uita constare.
sed quid argumentis colligimus aeternas esse animas, cum 6(13)
habeamus testimonia diuina? id enim sacrae litterae ac uoces prophetarum docent. quod si cui parum uidetur, legat carmina Sibyllarum, Apollinis quoque Milesii responsa consideret, ut intellegat delirasse Democritum et Epicurum et Dicaearchum, qui soli omnium mortalium quod est euidens negauerunt.

Confirmata inmortalitate superest docere a quo et quibus et 7(14)
quomodo et quando tribuatur. | cum certa et constituta diui- f. 58ᵃ
nitus tempora compleri coeperint, interitum et consummationem rerum fieri necesse est, ut innouetur a deo mundus. id uero tempus in proximo est, quantum de numero annorum deque signis quae praedicta sunt a prophetis colligi potest. sed cum sint innumerabilia quae de fine saeculi et conclusione 8(15)
temporum dicta sunt, ea ipsa quae dicuntur, nuda ponenda

INSTITUTIONES 5—9] VII 9, 13 s. 10—16] VII 13, 1—8. 17 s.] VII 14, 1. 18—20] VII 14, 6. 20 s. id—proximo est] VII 14, 3 cuius—ostendam.

TB] 1 solus homo *T; cf. Inst. VII 9, 10* in hominem solum; *§ 13 bis* homo solus; *§ 12. 15* soli homini; *supra § 2* solius est hominis, *infra § 5* solus homo agnoscit *B* 2 terraena *T* 3 caelum aspicit *B* non] an *B* 5 solubilis (i *? er.) T* denique] deī · que (a *er.) B* 6 est *B*³ ignis (s *in eodem* s *? m. 3) B* 8 ignis] in his *B*¹, *corr. B*³ id *(ante* illi*) in ras. B*², *om. T* 11 sacre *T* 12 profetarum *TB* 13 sybillarum *T* apollinis *(pr.* i *in ras. ex* e *uel* o*) B* milesii *(*h *m. 2) T,* milesii *(*i *final. in ras. ex* si *?) B* consideret *B*² 14 dicearcum *B* 15 mortalium *om. T* 17 et quomodo *om. B* 19 conpleri *B* ceperint *T* 20 rerum *om. T* 22 praedicata *T* sint *B*¹, *corr. B*² profetis *TB* 23 sint *om. T* 24 dicentur *Da*

sunt, quoniam ut testimoniis utamur inmensum est. si quis illa desiderat aut nobis minus credit, adeat ad ipsum sacrarium caelestium litterarum, quarum fide instructior errasse philosophos sentiat, qui aut aeternum esse hunc mundum aut infinita esse annorum milia putauerunt ex quo fuerit instructus.
9 (16) nondum enim sex milia completa sunt: quo numero consummato tunc demum malum omne tolletur, ut regnet sola iustitia. quod quatenus euenturum sit paucis explicabo.

1 66 (71) ⟨8⟩. Haec autem a prophetis, sed et a uatibus futura dicuntur. cum coeperit mundo finis ultimus propinquare, malitia inualescet, omnia uitiorum et fraudum genera crebrescent, iustitia interibit, fides pax misericordia pudor ueritas non erit,
f. 58b uis et audacia praeualebit, nemo quidquam | habebit nisi manu
2 partum manuque defensum. si qui erunt boni, praedae ac ludibrio habebuntur. nemo pietatem parentibus exhibebit, nemo infantis aut senis miserebitur, auaritia et libido uniuersa corrumpet. erunt caedes et sanguinis effusiones, erunt bella non modo externa et finitima, uerum etiam intestina. ciuitates inter se belligerabunt, omnis sexus et omnis aetas arma trac-
3 tabit. non imperii dignitas conseruabitur, non militiae disciplina, sed more latrocinii depraedatio et uastitas fiet. regnum multiplicabitur et decem uiri occupabunt orbem et partientur

INSTITUTIONES 3 (*a* caelestium)—8] VII 14, 4—6. 11 s. 9 s.] VII 14, 15—17. 10—20] VII 15, 7—11. 11—21] cf. VII 17, 9. 20—757, 13] VII 16, 1—8 (—pisces).

TB] 2 nobis minus] nouissimus *T* ad *(exp. m. 3)*, ipsum *om. B* 3 instructus *T, recte? illo comparatiuo Lact. etiam Inst. V 1, 11; de opif. 1, 2; 3, 15 utitur; cf. ad* instructus *5* errasse *T* 4 filosofos *T* 5 fuerint *(n exp. et del.) T* instructus *ualde mihi suspectum ut ortum ex* instructior *(aut fort.* instructus*) 3; malim* effectus *conl. Inst. VII 14, 4* 7 tollatur *T* 8 uenturum *T, sed cf. Inst. VII 14, 12* eueniat 9 profetis *TB* et a] ut *T* 13 praeualeuit *T* quicquam *B* manu] male *B, sed cf. Inst. VII 15, 9* 14 praede *T* 15 ludibrio B^3 exibebit B^1, *corr.* B^2 16 infantis *(alt.* i *ex* e*) B* senis *(*i *ex* e*) B* 17 cedes *T* 19 *pr.* omnis *(*i *ex* e*) B* tractabunt *(*b *ex* u*) B* 20 disciplina* *(*e *er.) B* 22 et *(ante* partientur*) om. T*

et deuorabunt et existet alius longe potentior ac nequior, qui tribus deletis Asiam possidebit et ceteris in potestatem suam redactis et adscitis uexabit omnem terram. nouas leges statuet, ueteres abrogabit; rem publicam suam faciet, nomen imperii sedemque mutabit. tunc erit tempus infandum et execrabile, quo nemini libeat uiuere. denique in eum statum res 4
cadet, ut uiuos lamentatio, mortuos gratulatio sequatur. ciuitates et oppida interibunt modo ferro et igni, modo terrae motibus crebris, modo aqua|rum inundatione, modo pestilentia f. 59ª
et fame. terra nihil feret aut frigoribus nimiis aut caloribus sterilis. aqua omnis partim mutabitur in cruorem, partim in amaritudinem uitiabitur, ut nihil sit nec ad cibos utile nec ad potum salubre. his malis accedent etiam prodigia de 5
caelo, ne quid desit hominibus ad timorem. cometae crebro apparebunt, sol perpetuo pallore fuscabitur, luna sanguine inficietur nec amissae lucis damna reparabit, stellae omnes decident nec temporibus sua ratio constabit, hieme atque aestate confusis; tunc et annus et mensis et dies breuia- 6
bitur: et hanc esse mundi senectutem ac defectionem Trismegistus elocutus est. quae cum euenerint, adesse tempus sciendum est quo deus ad commutandum saeculum reuertatur.

INSTITUTIONES 13—19 (—breuiabitur)] VII 16, 8 (*a* prodigia) —10. 19 s.] locus Trismegisti non est in Instit., cf. tamen VII 14, 16. 20—758, 3] VII 17, 1 (—conclusione) 2 (alter—deleat).

AUCTORES 15 s. luna . . . amissae—reparabit] cf. Horat. c. IV 7, 13. 19 s.] cf. Ps.-Apulei. Asclep. c. 26 (p. 48, 22 Goldb.).

TB] 1 uorabunt *codd. Inst. VII 16, 2* et *om. T* alius *om. B* 2 et *om. B* potestatē suā *(˜ er.) B* 3 a'd'scitis B^3 uexauit B^1, *corr.* B^2 4 abrogauit B^1, *corr.* B^2 remp. *(p part. eras.) T*, rem publicā *(˜ m. 3) B* 5 mutauit TB^1, *corr.* B^2 exsecrabile *B* 6 quo—uiuere *om. T, sed cf. Inst. VII 16, 5* nemini *edd.*, neminem *B* 8 terre *T*, terra'e *B* 10 rigoribus *B* 11 sterelis *B* cruore *T* in amaritudinem] amaritudinem *T*, in amaritudine *B, cf. Inst. VII 16, 7* 12 uitiauitur B^1, *corr.* B^2 13 potu *T* salubr•e *(a er.) B* 'de' *B* 14 nec *T* quit *T* comitae B^1, *corr.* B^2 15 fusca'bi'tur *B* luna—inficietur] lunam color sanginis *(sic)* obumbrabit *B* 16 reparauit TB^1, *corr.* B^2 17 adque *T* 18 ae'st'ate *T* confusi *T* brebiabitur *T* 20 trismegestus *B* que *T* uenerint *B* 21 quod *T* cō|mutandum *B*

7 inter haec autem mala exurget rex impius non modo generi hominum, sed etiam deo inimicus. hic reliquias illius prioris tyranni conteret cruciabit uexabit interemet. tunc erunt lacrimae iuges et gemitus perpetes et ad deum cassae preces, nulla requies a formidine nec somnus ad quietem. dies cladem,
f. 59b nox metum semper augebit. | sic orbis terrarum paene ad so-
8 litudinem, certe ad raritatem hominum redigetur. tunc et impius iustos homines ac dicatos deo duobus et quadraginta mensibus persequetur et se coli iubebit ut deum: se enim dicet esse Christum, cuius erit aduersarius. ut credi ei possit, accipiet potestatem mirabilia faciendi, ut ignis descendat a caelo, ut sol resistat a cursu suo, ut imago quam posuerit loquatur.
9 quibus prodigiis inliciet multos, ut adorent eum signumque eius in manu aut fronte suscipiant. et qui non adorauerit signumque susceperit, exquisitis cruciatibus morietur. ita fere duas partes exterminabit, tertia in desertas solitudines fugiet.
10 sed ille uecors ira inplacabili furens adducet exercitum et obsidebit montem quo iusti confugerint. qui cum se uiderint circumsessos, implorabunt auxilium dei uoce magna et exaudiet eos et mittet illis liberatorem.

1 (11) 67 (72). Tunc caelum intempesta nocte patefiet et descendet Christus in uirtute magna et anteibit eum claritas ignea

INSTITUTIONES 3—7] VII 16, 12—14. 7—15] VII 17, 4—7. 7—9] VII 17, 8. 15 s.] cf. VII 16, 14 (*a* de cultoribus). 16—20] VII 17, 10 s.; 19, 2 (—liberatorem). 21—759, 5] VII 19, 2 (*a* tum)—7.

TB] 1 exsurget *B* generi *B*³ 2 priorib. *T* 3 interimet *edd.* 4 iugis *B*¹, *corr. B*² casse *T* preces (*pr.* e *in ras. ex* ae *? m. 3*) *B* 5 a formidinem *B* quietem] requiem *T* 6 metum] tecum *T* au̅gebit se̅mper *B* pene *T*, p⌜a⌝en∗e (a *er.*) *B*³ 7 et *om. B* 9 saeculi *T*¹, s∗ec∗li *T*² dominum *B*¹, *corr. B*³ 10 esse Christum—ut credi] esse deum cum sit antechristus (*sic*). qui ut erit aduersarius ⌜et⌝ ut credi *B* 11 a] e *B*, *sed cf. Inst. VII 17, 5* 12 suo *om. B*, *sed cf. Inst. VII 17, 5* 14 adoraueri∗t (n *er.*) *B* 15 ferae *B* 16 exterminauit *TB*¹, *corr. B*², extirpabit *Da* fug⌜i⌝et (e *renouauit m. 3*) *ex* fugit *B* 17 u⌜a⌝ecors *B*³ ira∗ (m *? er.*) *B* obsedebit *T*, obsedit *B*¹, obs⌜id⌝ebit *B*², i *in* ⌜id⌝ *renouauit B*³ 18 confug∗erint (i *er.*) *T* 19 inplorabunt *B* 20 illis] eis *B* 21 intempestate *T* 22 ⌜χρ̄s⌝ *B*²

et uirtus inaestimabilis angelorum et extinguetur omnis illa multitudo impiorum et torrentes sanguinis current et ipse ductor effugiet atque exercitu saepe reparato quartum proelium faciet, | quo captus cum ceteris omnibus tyrannis tradetur ex- f. 60ᵃ
ustioni. sed et ipse daemonum princeps auctor et machi- 2 (12)
nator malorum catenis alligatus custodiae dabitur, ut pacem mundus accipiat et uexata tot saeculis terra requiescat. pace 3 (13)
igitur parata conpressoque omni malo rex ille iustus et uictor iudicium magnum de uiuis et mortuis faciet super terram et uiuentibus quidem iustis tradet in seruitium gentes uniuersas, mortuos autem ad aeternam uitam suscitabit et in terra cum iis ipse regnabit et condet sanctam ciuitatem et erit hoc regnum iustorum mille annis. per idem tempus et stellae 4 (14)
candidiores erunt et claritas solis augebitur et luna non patietur deminutionem. tunc descendet a deo pluuia benedictionis matutina et uespertina et omnem frugem terra sine labore hominum procreabit. stillabunt mella de rupibus, lactis 5 (15)
et uini fontes exuberabunt. bestiae deposita feritate mansuescent, lupus inter pecudes errabit innoxius, uitulus cum leone pascetur, columba cum accipitre congregabitur, serpens uirus non habebit, nullum animal uiuet ex sanguine. omnibus enim
f. 60ᵇ
deus copiosum atque innocentem uictum ministrabit. | peractis 6 (16)
uero mille annis ac resoluto daemonum principe rebellabunt gentes aduersus iustos et ueniet innumerabilis multitudo ad

INSTITUTIONES 5—7] VII 24, 5. 6—8] VII 19, 8. 8—13] VII 20, 1; 24, 1—4. 6. 13—21] VII 24, 7 s. 15 s. tunc—uespertina] hoc non est in Instit. 21 s.] VII 24, 15 (— uitam). 22—760, 1] VII 26, 1.
AUCTORES 15 s.] cf. Ioel 2, 23; an ex Deut. 11, 14?

TB] 1 uirtus] uis *T, sed cf. Inst. VII 19, 5* inestimabilis *T*, inaestimabilis (aest *in ras. ex 3 uel 4 litt. m. 2) B* 2 inpiorum *B* 3 adque *T* exercitus*epe (s *er.) sic T* saepe *B* 4 traditur *T* 5 daemonum B^2 auctor T^2 6 *an* ⟨omnium⟩ malorum? *cf. Inst. VII 24, 5* cathenis *T*, catenis igneis *B, sed cf. Inst. VII 24, 5* custodiae B^2 7 *post* et *s. l.* ut B^2 pacem *T* 8 parta *B* 9 terrã *(~ add. m. 2?) B* 11 suscitauit TB^{ac} 12 his *B* regnauit TB^{ac} 13 *iustorum (e er.) T* et *om. B* 17 procreauit TB^1, *corr.* B^2 18 faeritat*e *(a er.) B* 19 errauit *T* 20 accipitr*e *(a er.) B* congraegabitur *B* 21 uibet B^1, *corr.* B^2 22 adque *TB* uictu *T* ministrauit B^1, *corr.* B^2 24 uenie*t *(n er.) T*

7 (17) expugnandam sanctorum ciuitatem. tunc fiet ultimum iudicium dei aduersus gentes. concutiet enim a fundamentis suis terram et corruent ciuitates, et pluet super impios ignem cum sulpure et grandine et ardebunt et se inuicem trucidabunt. iusti uero sub terra paulisper latebunt, donec perditio gentium fiat, et exibunt post diem tertium et uidebunt campos cadaueribus opertos. tunc fiet terrae motus et scindentur montes et subsident ualles in altitudinem profundam et congerentur in eam corpora mortuorum et uocabitur nomen eius Polyandrium.
8 (18) post haec renouabit deus mundum et transformabit iustos in figuras angelorum, ut inmortalitatis ueste donati seruiant deo in sempiternum. et hoc erit regnum dei, quod finem non habebit. tunc etiam impii resurgent, non ad uitam, sed ad poenam. eos quoque secunda resurrectione facta deus excitabit, ut ad perpetua tormenta damnati et aeternis ignibus traditi merita pro sceleribus suis supplicia persoluant.

1 (19) f. 61a 68 (73). Quare cum haec omnia | uera et certa sint prophetarum omnium consona adnuntiatione praedicta, cum eadem Trismegistus, eadem Hystaspes, eadem Sibyllae cecinerint, dubitari

INSTITUTIONES 1—9 (—mortuorum)] VII 26, 2—4 (—ossibus tecta). 9 (Polyandrium)] locus non est in Instit. 10—16] VII 26, 5—7. 17—19] VII 18, 1 (prophetae). 2 (Hystaspes). 3 s. (Hermes). 5—8 (Sibyllae); 26, 8 (—prophetarum). 19—761, 17] VII 27, 1—16.

AUCTORES 9] cf. Ezech. 39, 11 (πολυάνδριον). 12 et adnot. crit. ad Inst. VII 26, 3 (pag. 666, 7).

TB] 1 expugnandam] expugnandam delendamque *B, sed cf. Inst. VII 26, 1* ut inferant bellum sanctae ciuitati sanctoru⟨m ciui⟩|tatem t⟨unc fiet ul⟩|timu⟨m iudicium dei aduersus⟩‖ *B* 2 ⟨a⟩ *T*^{2f} 3 cō̃|ruent *B* inpios *B* 4 sulpure *T*, sulfure *B* 5 terram *B* fiāt gēntium *B* 7 scindentur] scindent se *B, sed cf. Inst. VII 26, 2* 8 subsidem,t *B*^{3} in altitudinem ualles *(m. 3,* uallis *m. 1)* profundae *B* ualles] colles *codd. Inst. VII 26, 2* 9 ea *B* 10 trasformabit *T* 11 ĩ|mortalitatis *B*, inmortali *T, sed cf. Cyprian. de bono pat. c. 7 (pag. 402, 16)* qui indumento inmortalitatis ceteros uestit 12 et hoc—habebit *om. B* 13 etiam] et *T* inpii *B* 14 poenam *(p ex* a*) T* 15 to urmenta *T* 16 suplicia *T*, sup⟨plicia⟩ *B* 17 ⟨quare cum⟩ ha⟨e⟩c omnia uera | ⟨et certa sint prophet⟩arum ‖ *B* profetarum *T* 18 consonanti *T, sed cf. Inst. I 4, 1* trismegestus *B* 19 ystaspes *(y add. m. 2) B* sybillae *TB*^{1}, *corr. B*^{3} caecinerint *TB*

non potest quin spes omnis uitae ac salutis in sola dei religione sit posita. itaque nisi homo susceperit quem deus ad (20) 2
liberationem misit atque missurus est, nisi summum deum
per eum cognouerit, nisi mandata eius legemque seruauerit,
in eas incidet poenas de quibus locuti sumus. proinde fra- (21) 3
gilia contemnenda sunt, ut solida consequamur, spernenda
terrena, ut caelestibus honoremur, temporalia fugienda, ut ad
aeterna ueniamus. erudiat se quisque ad iustitiam, reformet (22) 4
ad continentiam, praeparet ad agonem, instruat ad uirtutem,
ut si forte aduersarius indixerit bellum, nulla ui, nullo terrore,
nullis cruciatibus a recto et bono depellatur. non se substernat
insensibilibus figmentis, sed uerum et solum deum rectus (23) 5
agnoscat, abiciat uoluptates, quarum inlecebris anima sublimis deprimitur ad terram, teneat innocentiam, prosit quam plurimis, incorruptibiles sibi thensauros bonis operibus adquirat, ut possit deo iudice pro uirtutis suae meritis uel coronam fidei uel praemium inmortali|tatis adipisci. f. 61b

TB] 2 homō *B*, homo christum *T edd.* 4 per eum *B*, christum, *om.* per *T*, per Christum *edd.* 7 honoremur *(alt.* o *ex* e) *B* 8 ueniamus] fugiamus *T* reformet *T, recepi propter composita* erudiat praeparet instruat, formet *B Da conl. Inst. VI 23, 21; IV 24, 1. 26, 25, Buen add. Inst. VI 19, 6; de ira dei 2, 2* 9 praeparet ad agonem *om. T* 11 depellatur] diuellatur *(u ex* o*) B* subternat *T* 13 a*gnoscat *(*d *er.) B* sublimis *(alt.* i *ex* e*) B* 15 uobis *(corr. m. 2 ?) T* FIRMIANI·LACTANTI· DE FINE·SAECULI·EXPLICIT· *atramento,* EPITOMA DE DIUINA PROUIDENTIA. *rubro scriptum, T,* EPITOMEN *(sic)* LIBRI SEPTIMI LIB·X·EXP·FELICITER LEGENTI VITA *B*

1036 4
45
0

BINDING DEPT. MAR 19 1970

BR 65 L2 1890a pars 1 sec.2

Lactantius, Lucius Caecilius Firmianus
Opera omnia

[redacted]

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

[redacted]